

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Evren DAYAR

ANTALYA'DA DEVLET VE EŞRÂF İLİŞKİLERİ (1839-1908)

Tarih Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2016

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Evren DAYAR

ANTALYA'DA DEVLET VE EŞRÂF İLİŞKİLERİ (1839-1908)

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Güven DİNÇ

Tarih Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2016

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Evren DAYAR'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Osman AKANDERE (İmza)

Üye (Danışmanı) : Yrd. Doç. Dr. Güven DİNÇ (İmza)

Üye : Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU (İmza)

Üye : Yrd. Doç. Dr. Güneş IŞIKSEL (İmza)

Üye : Yrd. Doç. Dr. Aydın BEDEN (İmza)

Tez Başlığı: Antalya'da Devlet ve Eşraf İlişkileri (1839-1908)

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 25/12/2015

Mezuniyet Tarihi : 07/01/2016

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT
Müdür

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iv
ÖZET	vii
SUMMARY	viii
ÖNSÖZ	ix
KAYNAKLAR	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ANTALYA'NIN TARİHİ, COĞRAFİ VE BEŞERİ ÖZELLİKLERİ

1.1. Antalya Coğrafyası	17
1.2. Şehrin Tarihi	19
1.3. Ticari Hayatın İstikrarsızlıkları ve Şehrin İnkırazı	23
1.4. Küçük Buzul Çağının Avdeti ve Antalya Üzerindeki Etkileri	27
1.5. Antalya'nın Toplumsal ve Politik Kültürü Üzerinde Etkili Olan İstikrarsızlıklar	37
1.5.1. İstikrarsızlık Nedeni Olarak Hastalıklar	40
1.5.2. İstikrarsızlık Nedeni Olarak Göçler	43
1.5.3. İstikrarsızlık Nedeni Olarak Devlet	53
1.6. Tanzîmât Dönemi'nde Antalya: Nüfus ve Mahalleler	64

İKİNCİ BÖLÜM

TÂNZİMAT DÖNEMİNDE TAŞRA İDARESİNDE REFORMLAR VE ANTALYA EŞRÂFI (1839-1867)

2.1. Antalya (Teke) Muhassıllığı	83
2.2. Tanzîmât Fermanı'nın İlanı ve Antalya Eşrâfi	85
2.2.1. Antalya Eşrâfının Nüfuz Mücadelesinde Tanzîmât Meclisleri ve İdarecileri (1840-1853)	87
2.2.2. Kaymakam Hasan Rüşdü Efendi ve Yanıkzade İsmail Bey	89
2.3. Antalya'da 1853 İhtilâli ve Şehrin İki Fırkaya Ayrılması	92
2.3.1. İhtilâlin Tahkikatı	101
2.3.2. 1853 İhtilâli'nin Özellikleri ve Antalya'da İki Taraflı Hizipçilik	110
2.3.3. 1853 İhtilâli'nin Hedefindeki Arap Tüccarlar: Hacı Ömer Ağa ve Arap Süleyman Efendi	119
2.4. Kaymakam Mehmed Efendi ve Dönemi	122

2.4.1. Ebubekir Ağazade Hacı Mehmed Ağa ve Eytamları	129
2.4.2. Ebubekir Ağazade Hacı Mehmed Ağa Terekesi ve Tereke Üzerindeki Mücadeleler	132
2.5. Kaymakam İsmail Sabri Bey Döneminde “Fırka-i Melûne” ve “Fırka-i Mütecâsire” Mücadelesi	135
2.5.1. Fırka-i Melûne Aleyhindeki İddialar	140
2.5.2. Kaymakam Sabri Bey Aleyhindeki İddialar	144
2.5.3. Fırka-i Mütecâsire Aleyhindeki İddialar	149
2.5.4. Ahmed Ata Bey’in Tahkikatı	151
2.5.5. Antalya’daki Fırka Mücadelelerinde Öne Çıkan Bazı Hususlar ve Mahzar Siyaseti	157
2.6. Kaymakam Hüseyin Paşa ve Dönemi	160
2.6.1. Mubayaacızade Mustafa Bey’in Aleyhindeki İddialara Cevabı	164
2.6.2. Hüseyin Paşa’nın Görevden El Çektirilmesi ve Sürgüne Gönderilmesi	166
2.7. Kaymakam Mustafa Paşa ve Dönemi (1859-1861)	167
2.7.1. İki Taraflı Hizipçi Kültürde Üçüncü Taraf	168
2.7.2. İngiltere Konsolos Vekili Frederick Gadaleta	171
2.7.3. Müfettiş William Brodie ve Tercüman Nassif Mallouf’un Antalya’daki Tahkikatları	175
2.7.4. “Sel Gider Toprak Kalır”: Mustafa Paşa ve Aleyhindeki Diğer İddialar	185
2.8. Kaymakam Abdurahman Galip Paşa ve Dönemi (1861-1863)	189

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VİLAYET NİZAMNAMESİ VE ANTALYA EŞRÂFI

(1867-1908)

3.1. Vilayet Nizamnameleri ve Antalya’nın İdari Taksimatı	197
3.1.1. Antalya Mutasarrıfları	200
3.1.2. Antalya Livası İdare Meclisi	205
3.1.3. Antalya Belediyesi	206
3.1.4. Nizamiye Mahkemeleri	213
3.1.5. İhtisas Komisyonları	218
3.1.6. Antalya Eşrâfının Diğer Nüfuz Araçları	221
3.1.6.1. Kefalet Sistemi	224
3.1.6.2. Taltîfât Sistemi	228

3.2. Antalya Eşrâfından Moralı Ağazade Cemal Bey	231
3.2.1. Cemal Bey ve İdari Görevleri	235
3.2.2. Cemal Bey ve İngiliz Konsolos Vekili Yüzbaşı D. H. Stewart	236
3.2.3. Cemal Bey ve Çerkes Muhacirler	245
3.2.4. Cemal Bey'in Ölümü	249
3.3. Sürekli Karışıklıklar ve Huzursuzluklar Döneminde Kereste Tüccarlarının Artan Nüfuzu (1886-1898)	254
3.3.1. Kereste Tüccarlarının Suiistimalleri ve Ali Rıza Efendi Lülü	256
3.3.2. Kolera Günlerinde Antalya: Bir Telgrafhane Baskınının Sebepleri	259
3.3.2.1. Ali Galib Bey'in Tahkikatı	264
3.4. Antalya Eşrâfından Ömer Lütfi Efendi Lülü	267
3.4.1. Antalya Mutasarrıfı Hüseyin Kenan Paşa ve Ömer Lütfi Efendi	271
3.5. İlan-ı Meşrutiyet'ten Sonra Antalya'da İki Taraflı Hizipçilik: Ömer Lütfi Efendi Lülü ve Cemal Beyzade Münir Bey	278
3.5.1. Selahaddin Bey'in Raporu	285
3.5.2. Antalya'da İttihat ve Terakki Fırkası'nın Teşekkülü	291
3.5.3. Belediye Seçimleri	294
3.5.4. Ömer Lütfi Efendi'nin Ölümü	296
3.5.5. Antalya'da Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Teşekkülü	299
SONUÇ	304
KAYNAKÇA	311
EK 1- Mutasarrıf Sabur Bey'in Antalya Eşrâfına İlişkin Raporu	335
ÖZGEÇMİŞ	343

KISALTMALAR LİSTESİ

AE.	Ali Emiri Tasnifi
A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
A.g.t.	Adı geçen tez
A.MKT.	Sadaret Mektubî Kalemî Evrakı
A.MKT.DV.	Sadaret Mektubî Kalemî Deavi Evrakı
A.MKT.MHM.	Sadaret Mektubî Mühimme Kalemî Evrakı
A.MKT.MVL.	Sadaret Mektubî Kalemî Meclis-i Vâlâ Evrakı
A.MKT.NZD.	Sadaret Mektubî Kalemî Nezaret ve Devâir Evrakı
A.MKT.UM.	Sadaret Mektubî Kalemî Umûm Vilayet Evrakı
AŞS.	Antalya Şer'iyeye Sicili
BCA.	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BEO.	Babıâli Evrak Odası Evrakı
Bkz.	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BŞS.	Burdur Şer'iyeye Sicili
C.ADL.	Cevdet Adliye
C.AS.	Cevdet Askeriye
C.BH.	Cevdet Bahriye
CHP.K.	Cumhuriyet Halk Fırkası Katalogu
C.HR.	Cevdet Hariciye
C.ML.	Cevdet Maliye
C.NF.	Cevdet Nafia Belgeleri
C.NZ.	Cevdet Zabtiye Belgeleri
Çev.	Çeviren
D.BŞM.d.	Bâb-1 Defteri Başmuhasebe Kalemî Defterleri
D. BŞM.MHF.	Bâb-1 Defteri Muhallefat Kalemî Evrakı
D. BŞM.MHF.d.	Bâb-1 Defteri Muhallefat Kalemî Defterleri
DH.MKT.	Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî
DH.İD.	Dâhiliye Nezareti İdarî Kısım
DH.İ.UM.EK.	Dâhiliye Nezareti İdâre-i Umûmiyye Ekleri

DH.UMVM.	Dâhiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti Belgeleri
DH.H.	Dâhiliye Nezareti Hukuk Kısmı Belgeleri
DH.ŞFR.	Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi Belgeleri
DH.EO.	Dâhiliye Nezareti Evrak Odası Belgeleri
DH.MUİ.	Dâhiliye Nezareti Muhaberât-ı Umûmiyye İdaresi Belgeleri
DH.KMS.	Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı
Ed.	Editör
EV.d.	Evkaf Defteri
HAT.	Hatt-ı Hümayun
HR.MKT.	Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı
İ.DH.	İrade Dâhiliye
İ.HUS.	İrade Hususi
İ.MMS.	İrade Meclis-i Mahsus
İ.MVL.	İrade Meclis-i Vâlâ
İ.ŞD.	İrade Şura-yı Devlet
İ.HR.	İrade Hariciye
İ. MTZ. 05	İrade Eyalet-i Mümtaze Mısır
KK.d.	Kamil Kepeci Tasnifi
KVS.	Konya Vilayet Salnamesi
MAD.d.	Maliyeden Müdevver Defterler
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
ML.VRD.d.	Maliye Varidat Muhasebesi Defterleri
ML.VRD.TMT.d.	Maliye Varidat Muhasebesi Temettuat Defterleri
MV.	Meclis-i Vükela Mazbataları
MVL.	Meclis-i Vâlâ Evrakı
NFS.d.	Nüfus Defterleri
No.	Numara
s.	Sayfa
ŞD.	Şura-yı Devlet Evrakı
Terc.	Tercüme eden
TTK	Türk Tarih Kurumu
Vol.	Volume
Yay.	Yayınevi

Y.EE.	Yıldız Esas Evrakı
Y.A.HUS.	Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.A.RES.	Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Yay.Haz.	Yayına hazırlayan
Y.EE.	Yıldız Esas Evrakı
Y.MTV.	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.ASK.	Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y.PRK.AZJ.	Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller
Y.PRK.BŞK.	Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti
Y.PRK.SH.	Yıldız Perakende Sıhhiye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.UM.	Yıldız Perakende Evrakı Umûm Vilayetler Tahriratı
ZB.	Zabtiye Nezareti

ÖZET

Tanzimat Fermanı'nın ilanını takip eden dönemde Antalya bir dizi huzursuzluğa sahne oldu. Gerçekte bu huzursuzluklar Antalya eşrâfı arasında yaşanacak uzun dönemli iktidar mücadelesinin ilk işaretleriydi. Eşrâfın iktidar mücadelesi şehrin iki hizbe bölündüğü 1853 İhtilâli ile doruk noktasına ulaştı ve bu tarihten itibaren Antalya, sürekli olarak, bir diğerine muhalif iki hizip arasındaki iktidar mücadelesine tanıklık etti. Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile II. Meşrutiyet'in ilanı arasında kalan dönemde Antalya'nın siyasi tarihini bu hizip ve fırka mücadeleleri belirledi.

Bu çalışmada Antalya'da siyasi hayatın en önemli özelliği olan hizip mücadeleleri, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun taşrada oluşturmaya çalıştığı idari düzen bağlamında ele alınmaktadır. Bu nedenle çalışmada, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra devlet ve eşrâf arasındaki ilişkilerin özelliklerine değinilmiş, idari reformlar sürecinde Antalya eşrâfının konumu mercek altına alınmıştır. Bununla birlikte, siyasi hayatın çekişmeci niteliğinin, sadece devlet ve taşra toplumu arasındaki ilişkilerin biçimlendirdiği bir kültürün ürünü olduğu düşünülmemektedir. Bu kültürün oluşmasında şehrin tarihi, coğrafi ve beşeri özellikleri de etkili olmuştur. Bu nedenle çalışmada Antalya'nın uzun dönemli tarihine, bu tarih üzerinde belirleyici olan; göçlere, istila ve isyanlara, iklimsel faktörlere, salgınlara ve istikrarsızlıklara da değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eşraf, hizip, çekişmecilik, Tanzimat Fermanı, Antalya.

SUMMARY

THE RELATIONSHIPS BETWEEN STATE AND NOTABLES IN ANTALYA (1839-1908)

In the following period of proclamation of the Tanzimat Edict, Antalya was the scene of a series of social unrest. Indeed, this was the first sign of the long-term power struggle among the notables of Antalya. The struggle reach to top by the year 1853 when the city was dichotomized, and from then on, Antalya witnessed to a never ending contention between two faction and sect have opposite views. Antalya political history has been shaped by bitter struggle of those factions and sects in the period between declaration of the Tanzimat Edict and the Second Constitutional Period.

In this study, the most important characteristic of the Antalya political history, power struggle of the factions and parties, are considered as an administrative arrangement which was tried to be formed for the rural by Ottoman Empire right after proclamation of the Tanzimat Edict. Therefore, relationship properties between government and notables, additionally, position of the Antalya notables during the administrative reforms are examined. However, agonistic characteristic of political life is not considered as cultural heritage which shaped by the interactive relation between government and provincial society. History, geographical and human properties of the city were also effective to shape the culture. For this reason in this study, long term history of the city and migrations, invasion and rebellion, climatic factors, outbreaks and lastly disablement which have influence on that history are mentioned.

Keywords: Notable, faction, agonism, the Tanzimat Edict, Antalya.

ÖNSÖZ

Bu araştırma, daha önce yüksek lisans tezi olarak çalıştığım, dolayısıyla bir yüksek lisans tezinin sınırları içinde kalarak incelediğim Antalya'nın uzun 19. yüzyılda; göçlerin, istila ve isyanların, istikrarsızlıkların, idari reformların etkisiyle, fakat hepsinden de önemlisi kendi tarihinin ağırlığıyla biçimlenmiş olan siyasi kültürünü anlama çabasının ürünü.

Antalya gibi tarihi boyunca hemen her zaman kitlesel göçlerle yoğrulmuş, birçok isyana ve kitlesel huzursuzluğa tanık olmuş bir Akdeniz şehrinin karmaşık geçmişiyle uğraşırken, bu geçmişin en önemli parçası olan yerel siyasi çatışma ve çekişmelerin her zaman ilgi çekici olması beklenir. Gerçekten de Antalya üzerine çalışan her araştırmacının fark edeceği ilk husus, bu Akdeniz şehrinde çatışma ve çekişme kültürünün siyasi hayatın en önemli bileşeni olduğu gerçeğidir.

Fakat yine de bu gerçeğin çok çabuk ve kolaylıkla fark edilebildiğini söylemek güç, en azından benim için. Sözgelimi yüksek lisans tezimi hazırlarken 1920'li ve 1930'lu yılların siyasi çatışmalarına tanık olmuş, ancak bu çatışmaları yerel siyasi kültürün “yapısal” bir unsuru olarak değil, kitlesel göçlerin, toplumsal ve kültürel hayatın yaşadığı dönüşümün ve nihayet “Büyük 1929 Ekonomik Buhranı”nın bir sonucu olarak değerlendirmiştım. Oysa bugün böyle bir değerlendirmenin –bütünüyle hatalı olmasa bile– eksik olduğunu, ama daha da önemlisi Edward Palmer Thompson'un “saik, davranış ve işlevin karmaşıklıklarını görmezden gelen” tarihçileri eleştirmesine de gerekçe olan, kaba bir ekonomik indirgemecilikle malûl olduğunu düşünüyorum.

Herhalde, hem bu kaba indirgemeciliğin izlerini silmek hem de yazdıklarımaya ilişkin beni sürekli huzursuz eden tatminsizliğimi gidermek için olsa gerek, yüksek lisans tezimi bitirdikten sonra da Antalya ile ilişkiyi koparmadım ve araştırmalarımı Antalya'da yerel siyasi hayatın en önemli bileşeni olduğunu düşündüğüm çatışma ve çekişme kültürünü anlamaya yoğunlaştırdım. İşte bu çalışmada da, daha önce kısmen hissettiğim fakat tam olarak kavrayamadığım bu çatışma ve çekişme kültürünü, Osmanlı İmparatorluğu döneminde yerel siyasi hayatın en önemli aktörü olan Antalya eşrafı özelinde inceliyorum. Araştırmanın kronolojisi Tanzîmât'ın ilanı ile Meşrutiyet'in ikinci defa ilan edildiği 1908 arasında kalan dönemle sınırlı olduğu için böyle bir çalışmada bu dönem üzerinde belirleyici olması beklenen idari reformların ele alınması kaçınılmazdı. Fakat peşinen söylemeliyim ki çalışmanın ilgili bölümlerinde de görülebileceği gibi, bu dönemin tarihi üzerinde belirleyici olan idari reformlar değildir. Aksine, sadece idari reformların Antalya'daki uygulanış biçimi

üzerinde değil, bu dönemin tüm tarihi üzerinde belirleyici olan, hiç bitmeyecekmiş gibi görünen ve sürekli tekerrür ettiği izlenimi uyandıran gündelik olayların ötesine geçildiğinde fark edilebilen –Fernand Braudel’in ifadesiyle “olayların neden olduğu toz bulutu dağıldığında” anlaşılabilen– bu çatışma ve çekişme kültürünün “daimiliği” olmuştur. Bu araştırmanın gerçekleştirilme amacı da Antalya tarihinin yapısal bir unsuru olduğunu düşündüğüm bu kültürü anlamaktır.

Öte yandan burada –çalışmanın iddialarına ilişkin gelebilecek muhtemel itirazlara cevap verebilmek için– bir hususa daha mutlaka değinmek isterim. Birkaç açıdan farklı disiplinleri de işin içine kattığı iddia edilebilecek olan bu araştırmanın, bu tür çalışmaların Türkiye’de karşılaştığı muhtemel hemen her sorunu yaşadığını söylemeliyim. “Hizip”, “fırka”, “çatışmacılık” ve “çekişmecilik” gibi “tarih dışı” disiplinlerin alanına giren kavramları tarihsel olarak ele almak, daha doğrusu geçmişi bu kavramlar etrafında tahayyül etmeye çalışmak, farklı disiplinleri de işin içine dâhil ederek kendi alanını düşünmenin çok da makbul olmadığı (veya böyle bir girişimin bütünüyle yanlış anlaşıldığı) Türkiye gibi bir ülkede birçok zorlukla tek başına uğraşmayı gerektiriyor. Bu tür girişimler bir tarih tezi için kesinlikle gerekli olan ayrıntılı belge inceleme faaliyetinin güçlüğüne, bu güçlüklerin dışında başka güçlükler de ekliyor. Bu nedenle –makbul veya değil– farklı disiplinleri de işin içine kattığı iddiasında olan, hiç değilse ilgisini sadece kendi bilim dalıyla sınırlamak istemeyen bu çalışmanın iddialarının zaman içinde daha da olgunlaşacağını söylemek isterim.

Tüm güçlüklerine rağmen bu çalışmanın oluşması üzerinde bazı kişi ve kurumların katkısı oldu. Onlara teşekkür etmemek çok büyük bir haksızlık olurdu. Her şeyden önce yüksek lisans tez danışmanım merhume Yrd. Doç. Dr. Berna TÜRKDOĞAN UYSAL’ın konu üzerinde daha çok yoğunlaşmam için beni ne denli desteklediğini, bana ne kadar güvendiğini daha dünmüş gibi hatırlıyorum. Antalya üzerine çalışmamı her zaman desteklediği ve çözmek istediğim sorularla beni baş başa bıraktığı için kendisine hep müteşekkir kalacağım.

Yrd. Doç. Dr. Güven DİNÇ bu çalışmanın özgün bir içeriği olması gerektiği düşüncesini herkesten çok destekleyen ilk kişi oldu. Ayrıca, tez danışmanım olması ve Antalya şer’iyye sicillerini ve kentin tarihini çok iyi bilmesi nedeniyle de bu çalışmanın her safhasında kendisinin desteğini hep yanımda hissettim. Ona ne kadar teşekkür etsem azdır.

Prof. Dr. Osman AKANDERE ve Yrd. Doç. Dr. Aydın BEDEN her zaman yapıcı ve yol gösterici önerileriyle tezin yazım aşamasında karşılaştığım güçlüklerin üstesinden gelmemi sağladılar. Tarihe titizliğine hep güvendiğim Akdeniz Üniversitesi’nden Doç. Dr.

Salih TUNÇ yüksek lisans ve doktora öğrenciliğim boyunca hiçbir zaman benden desteğini esirgemedi. Her üç hocama da teşekkür ediyorum.

İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nden Yrd. Doç Dr. Güneş IŞIKSEL tezime ilişkin gerçekten de önemsedığım çok önemli eleştirilerde bulundu. Onun öneri ve eleştirilerinin –şimdilik bunları bütünüyle teze tatbik edemesem bile– bu çalışmanın gelecekte alacağı şekil üzerinde belirleyici olacağını söylemek isterim.

İstanbul'da yaşamayan bir Osmanlı tarihçisi için en güç işlerden birinin arşiv çalışması olduğunu iddia etmek herhalde abartı olmasa gerektir. Bu nedenle dostlarım ve ilk gençlik arkadaşlarım Esen ve Yüksel KIRMIZIDAĞ ile kardeşlerim Doruk ve Hüseyin ÇINAR'a araştırmalarım için İstanbul'da bulunduğum her dönem beni evlerinde misafir ettikleri için ne kadar teşekkür etsem azdır.

Arkadaşlarım Hasan Ali POLAT, Gülsüm ŞİMŞEK ve Buket SARI en azından beş koca yıl boyunca çalışmamın içeriğine ilişkin konuşmalarına fazlasıyla maruz kaldılar. Hasan Ali POLAT Konya gazetelerine ulaşmamı sağlayarak kaynak temini hususunda yaşadığım bir sıkıntının üstesinden gelmeme de önyak oldu. Hepsine borçlu olduğumu biliyorum.

Burada iki özel kuruma ayrıca teşekkür etmeliyim. İlk olarak, Akdeniz Üniversitesi'nin değerli katkısını anmamak haksızlık olur. Çünkü bu çalışmanın arşiv araştırma süreci, önemli ölçüde, Yrd. Doç. Dr. Güven DİNÇ'in de desteğiyle Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'nin maddi katkılarıyla gerçekleşmiştir.

Teşekkür etmek istediğim bir diğer kurum ise çalışanı olduğum Antalya Büyükşehir Belediyesi'dir. Antalya Büyükşehir Belediyesi, bu çalışmanın araştırma safhasında yurtiçi veya yurtdışında bulunmam gerektiği dönemlerde bana her türlü kolaylığı gösterdi. Ayrıca, eski Antalya Büyükşehir Belediye Başkanı Prof. Dr. Mustafa AKAYDIN'a nezaketi nedeniyle; 2009 ve 2014 yılları arasında Antalya Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı'nı yürütmüş olan Âdem AKYÜREK'e ise bana olan güveni sebebiyle ne kadar teşekkür etsem azdır. Niye inkâr edeyim, onlar sayesinde üniversitede dahi kolay kolay elde edemeyeceğim bir araştırma hürriyetine ve saatlerce huzurla çalışabileceğim bir ortamda, Antalya Kent Belleği Merkezi'nde bulunma imkânına sahip oldum. Her iki isim de “defamation” kültürünün hala çok güçlü olduğu bir şehirde manevi olarak hep arkamda oldular, kendilerini her zaman şükranla anacağım.

Şüphesiz ailemin desteği ve ilgisi bu çalışmanın bitirilmesinde çok önemli bir hisseye sahip. Bu nedenle ailemin tüm fertlerine; Dilber, Azime ve Ali Rıza DAYAR ile Mutlu, Birgün ve Nevzat DURAK'a teşekkür ediyorum. Ayrıca, aynı hayatı paylaştığım eşim Özgün

ile Bulut'a, Akpak'a, Evrullah'a ve Yıldız'a beni hiçbir zaman tek başıma bırakmadıkları için çok mutlu olduğumu bu vesileyle bir kere daha söylemek istiyorum. Üstelik eşim Özgün'ün metni birkaç defa okuduğunu da belirtmeliyim. Bu araştırmaya başladığım ilk günden bu yana hep yanımda olduğu, yerli yersiz heyecanlarıma katlanmak zorunda kaldığı için ona elbette müteşekkirim.

Evren DAYAR

Antalya, 2015

İnsanoğlunun ezelden beri hürlükten çok yadırgadığı bir şey olmamıştır! Şu çıplak, kızgın çöl taşlarını görüyor musun? Onları ekmek yap, insanlar minnetle, uysal bir sürü halinde hem peşinden koşacaklar hem de nimetlerini geri alırsın diye korkudan titreyeceklerdir.

F. M. Dostoyevski, Karamazov Kardeşler

KAYNAKLAR

Bu çalışmada Antalya'nın tarihi Tanzîmât Fermanı'nın ilanı ile II. Meşrutiyet'in ilanı arasında kalan zaman dilimi için şehir eşrâfı ve eşrâfin ilişkileri açısından incelenmiş, imkânlar dâhilinde, şehrin bütüncül ve uzun dönemli tarihi dikkate alınmıştır. Ayrıca, bu çalışmada mümkün olduğunca Antalya'ya ait olan “yerel” bilginin öne çıkarılması hedeflendi. Bu, her şeyden önce belirli bir dönemle sınırlı kalmadan, ayrıntılı ve zahmetli bir arşiv araştırmasını gerektirmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bu tezin çatısı neredeyse tamamen Osmanlı Arşivi belgeleriyle inşa edildi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Antalya ile ilgili bulunan belgelerin yoğunluğu 1850'li ve 1860'lı seneler ile 1900'lü senelerde artmaktadır. Bu belgelerin önemli bir bölümü ise şehirdeki hiziplerin (belgelerde “firka” kavramı geçmektedir) iktidar ve nüfuz mücadelesi hakkındadır. Ayrıca, esasında bu çatışmaların ürünü olan çok sayıda ihbar telgrafına, zorbalık, şakilik, ihtilâs ve kanunsuzluk iddialarını içeren mazbata ve mahzarlara Osmanlı Arşivi belgeleri arasında tesadüf edilmektedir. Şehre atanan devlet görevlileriyle ilgili ise bu çatışma ve ithamlar veya merkezi devlet memurları ile eşrâf arasındaki çatışmalar bağlamında bilgi elde edilebilmektedir. Bunun dışında liva meclisi veya mahkemeler gibi Tanzîmât müesseselerinin nasıl çalıştığı hakkında ise çok az belge vardır.

Dolayısıyla bu çalışmanın içeriğinin ve hatta üslûbunun oluşmasında belgeler belirleyici olmuştur. Öte yandan bu belgelerin birçok açıdan hatalı bir intiba uyandırabileceğini de teslim etmek gerekir. Özellikle eşrâfin iktidar mücadelesi için takip ettiği stratejiler bilinmeden, birçoğu manipulatif bir içeriğe sahip olan bu belgelerin ele alınması güçtür.

Şer'iyye Sicilleri

Bu tezin çatısı Osmanlı Arşivi belgeleriyle kurulmuş, ayrıntıları ise şer'iyye sicilleri üzerine inşa edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın en önemli kaynaklarından biri de Antalya şer'iyye sicilleridir.

Antalya şer'iyye sicilleri 100 defterden oluşur. En erken tarihli sicil 1808'e, en geç tarihli sicil ise 1924 senesine ilişkin kayıtları içerir. Bu çalışma için doğrudan Antalya'ya ilişkin belge içermeyen siciller (17, 18, 25, 27, 29, 31, 34, 35, 48, 51, 55, 58, 59, 60, 61, 98, 99, 100 numaralı siciller) ile 1910'lara ve 1920'lere tarihlenen siciller (73, 74, 79, 80, 83, 89 numaralı siciller) haricindeki tüm siciller incelenmiştir. Bu tez için incelemiş olduğumuz ve

şehre ilişkin kayıtları ihtiva eden defterlerden 1 numaralı sicil Serap Sarıhan (2003), 2 numaralı sicil Selver Karstarlı (2001), 3 numaralı sicil Özlem Güven Katrancı (2003), 8 numaralı sicil Aydın Beden (2004), 9 numaralı sicil Güven Dinç (2003), 12 numaralı sicil Ruken Tanrıseven (2007), 15 numaralı sicil Erdal Taşbaş (2007), 26 numaralı sicil ise Hacı Bayram Özdemir (2012) tarafından daha önce master tezi olarak çalışılmıştır. Çalışmada bu sicillerin içeriği ulaşılabildiği ölçüde ilgili master tezleri üzerinden takip edilmiş, gerekli belgeler metin içinde kullanılırken genellikle transkriptlerine, mümkün olmadığı hallerde ise orijinal belgelere atıfta bulunulmuştur. Şehre dair kayıtları ihtiva eden diğer siciller ise orijinal belgeler üzerinden incelenmiştir.

Taşra eşrâfının ve taşra tarihinin ele alındığı bir çalışma için şer’iyye sicillerinin birçok önemi vardır. İlk olarak siciller, tarihi, coğrafi, iktisadi, kültürel vs. tüm farklılıkları görmezden gelerek Anadolu’daki her şehri bir diğerinin benzeri gibi ele alan, üstelik bu tür analogileri farklı dönemler için de geçerli kılan tarihçiliğin ötesine geçmek için, başka bir ifadeyle, Giovanni Levi’nin ifadesiyle ölçeği daraltırken “yerel” ve “özgün” olanı açığa çıkarmakta oldukça işlevseldir.

Siciller, soy ismin kullanılmadığı bir toplumda aile şecereleri ve jeneoloji araştırmaları açısından da biricik kaynaktır. Belirli bir bölgedeki yerel ilişkileri açığa çıkarabilmek için her şeyden önce bu ailelerin tespit edilebilmesi gerekmektedir. Bu açıdan siciller, eşrâf hanelerin tanınmasında, ticari ilişkilerin anlaşılmasında, evlilik sözleşmeleri vasıtasıyla eşrâf haneleri arasındaki ittifakların öğrenilmesinde oldukça faydalı bilgiler sunar. Fakat özellikle ailelere ilişkin bilgilerin elde edilebilmesinin çok güç olduğunu, oldukça dikkatli ve uzun bir inceleme sürecini gerektirdiğini de belirtmek gerekir.

Siciller, ayrıca, merkezden Antalya’ya gönderilen memurlarla eşrâf arasındaki ticari ilişkilerin ve kefalet sözleşmelerinin anlaşılması için de önemlidir. Şer’iyye sicillerinde yer alan ve bugüne kadar önemine sadece Ahmed Şerif’in temas ettiği bu kefalet sözleşmeleri ilk defa bu çalışmada incelenmiştir.

Burada son olarak, sicillerin Antalya’ya yönelik göçlerin kökenlerinin anlaşılmasında da faydalı olduğunu belirtmek gerekir. Gerçekten de siciller vasıtasıyla, Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri aracılığıyla takip edilebilen kitlesel göçler dışında, bu belgelere çok da yansımayan diğer göçleri de takip etmek mümkün olmaktadır.

Nüfus Defterleri ve Temettuât Defterleri

Bu çalışmada nüfus ve temettuât defterleri şehrin demografik niteliğinin, mahallelerinin, iktisadi etkinliğinin, göçmen mahallelerinin nasıl teşekkül ettiğinin tespit edilmesi için kullanıldı. Nüfus defterlerinden demografi tahlili için, örneğin şehirde ortalama hayat süresi

ve çocuk ölümleri vs. gibi hususlarda bilgi edinmek de mümkündür. Bu bağlamda 1830-1831’de gerçekleştirilen ve Antalya merkez mahallelerini içeren 3190 numaralı nüfus defteri ile şehirdeki yabancı Müslüman ile Hıristiyanları gösteren 3230 ve 3231 numaralı defterlerden istifade edilmiştir.

Temettuât defterleri ise eşrâf hanelerinin ticari ortaklıklarının öğrenilmesi ve ortaklık, ortaklık (şeriklik), amelelik, tâbi’lik gibi ilişki biçimlerinin tespiti için, mahallelerin etnik bileşeninin anlaşılmasında kullanılmıştır. Bu çalışma için Antalya mahallelerini içeren 1840 ve 1844 tarihli temettuât defterleri incelenmiştir.

Gazeteler

Antalya’da ilk gazete 19 Aralık 1920’de neşredildi. Bu nedenle bu çalışmanın dönemsel sınırları içinde Antalya’da yayımlanmış herhangi bir gazete mevcut değildi. İlk nüshası 1869’da neşredilen ve Antalya muhabirinin (muhabirinin) düzenli olarak şehir havâdisleri gönderdiği vilayetin resmi gazetesi “Konya”nın ise çok az nüshası günümüze ulaşmıştır. Bununla birlikte “Konya Vilayet Gazetesi”nden seçilen birçok haber ve makale başta “Tercüman-ı Ahvâl” olmak üzere dönemin İstanbul gazeteleri tarafından iktibas edilmiştir. Bu sebeple, 19. yüzyılda ve II. Meşrutiyet döneminde neşredilen İstanbul gazetelerinde Antalya hakkında birçok haber ve makaleye tesadüf etmek mümkündür. Bu haber ve makalelerin önemli bir bölümü ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinin az cevap verdiği şehirdeki mutasarrıfların faaliyetleri ve Tanzîmât reformlarının ve Vilayet Nizâmnamelerinin Antalya’daki sonuçları ile ilgilidir. Bu nedenle bu çalışmanın içeriği oluşturulurken muhtelif tarihlerde İstanbul’da yayımlanmış gazeteler taranmıştır. Bu bağlamda 19. yüzyıl için “Cerîde-i Havâdis” gazetesinin 1 Temmuz 1840-22 Ağustos 1872, “Tercüman-ı Ahvâl” gazetesinin 22 Eylül 1860-8 Mart 1866, “Hakâyıku’l-Vakayi” gazetesinin 4 Eylül 1870-7 Aralık 1873, “Basiret” gazetesinin 23 Ocak 1870-3 Mart 1876, “Hülâsât-ül-Efkâr”ın 23 Haziran 1873-7 Ağustos 1874, “Şark” gazetesinin 24 Kasım 1873-11 Mayıs 1874, “Vakit” gazetesinin 26 Mayıs 1875-8 Eylül 1883, “Tercüman-ı Hakikat” gazetesinin 27 Haziran 1878-11 Eylül 1894, “Ma’lûmât” gazetesinin ise 1897 ile 1904 tarihleri arasında neşredilen nüshaları taranmıştır.

Bu tez için II. Meşrutiyet döneminde neşredilen İstanbul ve Konya gazetelerin bir bölümü de incelenmiştir. Bu dönemde yayımlanan gazetelerde ise şehir eşrâfının faaliyetleri hakkında daha çok bilgi vardır. Bu bağlamda “Tanin” gazetesinin 1 Ağustos 1908-18 Şubat 1912, “Tasvir-i Efkâr”ın 31 Mayıs 1909-13 Nisan 1913, “Sadâ-yi Millet” gazetesinin 14 Ekim 1909-10 Haziran 1910, “Maşrik-ı İrfan” gazetesinin 4 Mart 1909-4 Nisan 1913, “Babalık”

gazetesinin ise 26 Ocak 1911-7 Temmuz 1914 tarihleri arasında neşredilen nüshaları taranmıştır.

Araştırmada 1920’li senelerin Antalya gazeteleri de –hatta 30’lu, 40’lı ve 50’li yıllarda neşredilen gazeteler dahi– bu çalışmanın içeriğini oluşturmakta işlevsel olabilecek birçok makale ve haber içerdiği için incelenmiştir. Bu bağlamda “Antalya” gazetesinin 1922, 1923, 1924, 1925, 1926 ve 1927 senelerinde neşredilen nüshaları ile “Akdeniz” gazetesinin 1925 ve 1926 senelerinde yayımlanan nüshaları taranmıştır.

Devlet ve Vilayet Salnâmeleri

Bu çalışma için ilk defa 20 Aralık 1846’da neşredilen Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye’nin ilk 64 cildi incelenmiştir. Ne var ki Devlet Salnâmesi’nde sadece şehirde görev almış en üst idari amirin ve memurların isimleri verilmiştir. Bunun haricinde Antalya’ya ilişkin bilgi mevcut değildir.

İlk defa 1868’de yayımlanan Konya Vilayet Salnâmesi ise Antalya’ya ilişkin biraz daha ayrıntılı bilgi vermektedir. Ne var ki 1906 ile 1916’da neşredilen salnâmeler hariç bu salnâmelerde Antalya hakkındaki bilgilerin çoğunun tekrar niteliğinde olduğunu belirtmek gerekir. Buna rağmen 20. yüzyılın başına kadar düzenli bir şekilde, 20. yüzyılda ise sadece iki defa neşredilen Konya Vilayet Salnâmesi’nin 28 cildi incelenmiştir. Salnâmelerde, Vilayet Nizâm-nâmeleri’nin neticesinde oluşturulan kurum ve komisyonlar, Antalya eşrâfının idari görevleri, mutasarrıfların görev süreleri vb. hususlarda bilgilere erişmek mümkün olmuştur.

GİRİŞ

II. Mahmud döneminde temelleri atılan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun reform çabalarının, merkezileşme amacının ürünü olan Tanzîmât Fermanı Sultan Abdülmecid döneminde, 3 Kasım 1839'da ilan edildi. Tanzîmât'ın amacı imparatorluğun işlevini kaybetmiş müesseselerini ihyâ etmek, taşrada devletin otoritesini tesis etmek, devleti; mali, idari ve adli alanlarda sistemli ve merkezi bir yapıya kavuşturmaktı¹.

1864'te ilan edilen Vilayet Nizâmnâmesi de, devletin, Tanzîmât reformlarında açığa çıkan merkezileşme talebinin, taşrada güçlü ve hiyerarşik bir bürokrasi oluşturma amacının sonucuydu. Vilayet Nizâmnâmesiyle idari bir birim olan eyaletler vilayet adını aldılar, vilayetler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar ise köy ve nahiyelere ayrıldılar. İlk üç idari birimin yöneticileri; vali, mutasarrıf ve kaymakamlar Padişah tarafından doğrudan atanacaklardı. Bu durumun tek istisnası ise muhtarlardı. Muhtarlar her milletin kendi içinden seçilebileceklerdi².

1864 Vilayet Nizâmnâmesi'nin merkezîyetçi eğilimleri, 22 Ocak 1871 tarihinde neşredilen ve 1913'te İttihâd ve Terakkî tarafından çıkarılan kanuna kadar yürürlükte kalan İdare-i Umûmiyye-i Vilayet Nizâmnâmesi ile daha da güçlendirilmek istendi³.

Öte yandan Tanzîmât'ın idari reformları ve Vilayet Nizâmnâmeleri birbiriyle çelişen tutumları da içinde barındırmıştı. Tüm bu reformların amacı devletin taşradaki gücünü ve hâkimiyetini arttırmaktı. Ancak taşrada devlet iktidarının artması olarak tanımlanabilecek bu reformlar taşradaki hâkim zümrelerin nüfuzuna fazla müdahalede bulunmamıştı. Hatta bu reformlar, kendi ürünleri olan meclisler ve diğer müesseseler aracılığıyla taşradaki hâkim sınıfların mevkilerine resmi bir statü de sağlamıştı. Mevcut altyapı imkânlarının yetersizliği ve mali imkânsızlıklar, Tanzîmât Fermanı'nın merkezi denetimin güçlendirilmesi, etnik ve dinsel ayrımcılığın kaldırılması, adil bir idarenin oluşturulması gibi hedeflerine ulaşmak için devletin yerel güçlerle kuracağı ilişkilerin önemini arttırmıştı. Bu durum, yerel güçleri taşrada tesis edilmek istenen bürokratik sistemin önemli bir bileşeni haline getirdi. Bu nedenle Tanzîmât döneminde genel eğilim yerel güçlerin ortadan kaldırılması değil, sistemle bütünleşmelerini temin etmektir⁴.

¹ Halil İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi* içinde, İstanbul, 1996, s. 363-366.

² Roderic Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton, 1963 s. 147.

³ İlber Ortaylı, *Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, Ankara, 1974, s. 49.

⁴ Halil İnalçık, *a.g.m.* s. 370-372.

Bu süreçte, taşra hânedânlarının taşranın temsilcisi olma iddialarına meşruiyet kazandırmış, hâkim zümrelere, çıkarları uğruna aktif bir biçimde siyaset yapabilme imkânı vermişti. Bu durumu en veciz sözlerle ifade eden kişi ise Ziya Paşa olmuştur:

Tanzîmât'a gelinceye kadar her memlekette derebeyi ve âyân nâmıyla yerliden birkaç adam kesbi nüfûz ve tâyîn edilib fukarâ-yı beldeye cesver ve sitamdan hâlî olmazlardı. Tanzîmât'tan sonra her belde meclisler yapıldı ve a'zâsı vücûh-u memlekettten tâyîn olundu. Yani evvelki derebeyleri a'zâ ünvanını haiz oldular. Bir zâlim rüşvetle ve İstanbul'da tedarik ettiği taraftarları himmetiyle ekserî me'lûf tutulduğundan şimdi her belde tâyîn edilen a'zâ-yi meclis ve papazlar eski derebeylerinden birkaç kat ziyâde ahâlîye teâdi eder oldular. Bu dava için delil istenirse memleket ahâlîsinin bir Tanzîmât'tan evvelki hâlîne ve bir de şimdiki hâlîne nazar olunsun⁵.

Devletin taşra toplumunu denetim altına almaya çalışırken 18. yüzyılın neredeyse tümünde merkezi iktidarla rekabet etmiş olan taşradaki hâkim zümrelerin nüfuzundan istifade etme çabasının sebepleri ve bu çabanın sonuçları dikkate değerdir. Gerçekte bu çabanın birçok anlaşılır nedeni vardı. Bu nedenlerden en önemlisi, devletin içinde bulunduğu güçlükler ve altyapı imkânsızlıkları gibi sebeplerle idari reformların –aslında sadece idari reformlar değil, vergilerin tahsili ve askere alma gibi temel devlet etkinlikleri dahi taşra elitleri aracılığıyla gerçekleştirilmekteydi– zorunlu olarak, nüfuz sahibi bu zümrelerin gücünden istifade edilerek gerçekleştirilebilecek olmasıydı. Devletin taşrada hâkimiyetini arttırmak için modern vilayet ve sancak meclislerine dâhil edilen taşralı iktidar seçkinleri, bunun karşılığında, sahip oldukları gayriresmi ilişki ağını devletin hizmetine vermişti. Bu nüfuz gurupları 1864 ve 1871 Vilayet Nizâm-nâmelerinin ilanından sonra da idari, mali ve adli işlevlerle donatılan meclislerde bulunmaya devam etmiş, bu suretle iktidarlarını siyasetleştirme imkânına sahip olmuştur. II. Abdülhamid döneminde ayrıntılarına bu çalışmanın ilgili bölümlerinde değinilecek olan “taltîfât politikaları” ve “kefalet sistemi” gibi pratikler neticesinde hâkim sınıfların gücü daha da artmıştı.

Albert Hourani'nin “eşrâf politikası” (politics of notables) olarak tanımladığı bütün bu uygulamaların en önemli sonucu, taşrada varlıklı politik bir sınıfın doğmasıdır⁶. Hatta zaman içinde taşra meclisleri, mahalli güçlerin, taşranın siyasi ve idari hayatı üzerindeki kontrollerini mutlaklaştırdığı bir araç haline gelmişti. Haim Gerber, merkezi devletin bu siyasetle sadece mahalli güçlerle arasında bir denge sağlamak amacıyla olmadığını, mahalli güçlerin kendi aralarında da bir denge kurmak istediğini belirtir. Çünkü tüm merkezileşme çabalarına rağmen bu dönemde devlet taşraya hâkim olabilecek imkânlarla sahip değildi. Bu nedenle bu mevkiler dağıtılırken mümkün olduğu kadar dengeler gözetiliyor, yerel güçler arasındaki iktidar mücadelesinden istifade etmekten çekinilmiyordu. Örneğin idare meclislerinin

⁵ Ziya Paşa, “Hâtıra-i Evvel”, *Hürriyet*, 22 Zi-l-hicce 1285/16 Mart 1869.

⁶ Albert Hourani, “Ottoman Reform and Politics of Notables”, (Ed.), Albert Hourani, Philip S. Khoury, Mary C. Wilson, *The Modern Middle East*, Berkeley, 1993, s. 41.

üyelerinin doğrudan ilgili sancağın mutasarrıfı tarafından atanması kuralı, Bâb-ı Âli'ye, devletin nüfuzunu tesis etmede aracı olan mahalli güçleri ödüllendirebilme, bu sürece muhalif olanları ise idari reformların tanıdığı birçok imkândan mahrum edebilme imkânı vermiştir. Bu dönemde eşrâfin meclislerde bulunma çabası ise kendi aralarında meydana gelen uzun süreli çatışmalara sebep olması nedeniyle de taşranın siyasi kültürü üzerinde belirleyici olmuş, muhâsımlığı bu kültürün başat ögesi haline getirmişti⁷.

Bütün bu sürecin sonucunda taşradaki muktedir grupların nüfuzu, sadece idare meclislerinde değil, mahkemelerde ve nafia, maarif gibi idari reformların sonucunda kurulmuş diğer müessese ve komisyonlarda da önemli hale gelmişti. İdari kadroların sağladığı imkân ve imtiyazlarla nüfuzlarını arttıran bu güçler, bu kadroları bir kere ele geçirincede bu mevkileri kolay kolay terk etmemişler, taraftarlarını da bu kadrolara istihdam etmekten çekinmemişlerdi. Başka bir ifadeyle, ekonomik ve ticari faaliyetlerinin yanı sıra idari mevkilerin de bu şekilde taşradaki nüfuz grupları tarafından elde edilmesi onların gücünü rakipsiz kılmış; politikleşmeleri, idari ve siyasi mevkiler için çatışan bir diğerine muhalif “fırka” ve “hiziplerin” doğmasına neden olmuştu⁸. Bize göre bu şartların taşradaki siyaset kültürü üzerindeki en önemli etkisi, siyaset mevhumunun bu idari ve siyasi mevkileri ele geçirmek için verilen şiddetli çatışmalardan ibaret bir mücadele, hatta çoğu vakit “nihâyetsiz bir mübâreze” süreci olarak algılanması olmuştur.

Bu çalışmada, Tanzîmât reformlarının çelişkili gibi görünen bu doğası ve merkezileşme talebinin en güçlü olarak dile getirildiği bir dönemde mahalli güçlerin taşradaki nüfuzunu arttıran tüm gelişmeler, Antalya açısından ele alınacaktır. Bu çalışmada, Antalya eşrâfinin idari görevleri elde etmek veya modern müesseselere kendi akraba ve mütteliklerini (belgelerdeki ifadesiyle “taallukatlarını”) istihdam etmek için rakipleriyle giriştiği mücadeleye mümkün olduğu kadar ayrıntılı değinilecek, bu suretle bu mücadelenin şehrin siyasi kültürünün oluşması üzerindeki etkileri anlaşılmasına çalışılacaktır. Bu çalışmada cevap aranan belli başlı bazı sorular şunlardır: Antalya’da yerel güçler arasındaki iktidar ve nüfuz mücadelesinin nitelikleri nelerdir? Tanzîmât reformlarıyla başlayan ve Vilayet Nizâmnameleri ile devam eden merkezileşme çabası Antalya eşrâfinin iktidar ve nüfuz mücadelesi üzerinde nasıl etkili olmuştur? II. Abdülhamid döneminde Antalya eşrâfinin gücü artmış mıdır? Bu dönemde şehirdeki hâkim sınıfların etkinliği ve gücünü arttıran veya azaltan ne gibi gelişmeler olmuştur? 19. yüzyıl Osmanlı taşrasında hâkim sınıflar arasındaki iktidar mücadelesi Antalya’da ne kadarıyla yerel bir nitelik taşımaktadır?

⁷ Haim Gerber, *Ottoman Rule in Jerusalem 1890-1914*, Berlin, 1985, s. 133.

⁸ Philip S. Khoury, *Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus 1860-1920*, Cambridge, 2003, s. 5.

Bu çalışma bu sorulara cevap verme amacını taşır. Bu sorulara cevap verilirken, Tanzîmât'ın ilanından sonra, II. Meşrutiyet'in ilanından önce ve ilanından bir süre sonra Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde zuhûr eden ihtilâlleri doğrudan Tanzîmât reformlarına⁹ veya II. Abdülhamid rejimine¹⁰ muhalefet olarak gören değerlendirmelerin dışına çıkılmak istenmiştir. Çünkü her iki bakış açısının da esasında çok daha karmaşık nedenlerin bir sonucu olan bu hizip çatışmalarının ve taşradaki muhâsımlık kültürünün gerçek sebeplerini anlamayı güçleştirdiği düşünülmektedir. Dolayısıyla çalışmamızda bu çatışmalara yol açan çok farklı nedenler olabileceği düşüncesinden hareket edilmiştir. Bu sebeple, elden geldiğince dönemin ve şehrin kaba bir tasvirinin ötesine geçilecek, yerel ilişkilere ve tarihe, ayrıntılı bir biçimde değinilecektir.

Kavram ve Tanımlar

Burada bu çalışmanın muhtelif bölümlerinde kullanılan birkaç kavrama açıklık getirmek gerekiyor. Bu kavramların bir bölümü tezin iddialarının olgunlaşmasında önemli bir rol oynadılar. Bir bölümü ise bizatihi tezin yazımı esnasında, çalışmanın iddialarını daha anlaşılır bir şekilde anlatabilmek, bazen iddialarını şaşırtıcı derecede mübalağalı bulduğumuz belgeleri anlamlandırabilmek için kullanıldılar. Bu kavramların tanımlanması tezin iddialarının anlaşılması açısından önemlidir.

a) Âyân, Hânedân ve Eşrâf

Bir arada ve bazen birbirlerinin yerine kullanılan âyân ve eşrâf bir şehrin ya da kasabanın ileri gelenleri anlamına gelir. Âyân ve eşrâf esas olarak varlıklı tüccar ve esnaf veya din adamları ile ünlü tarikat, tekke ve zaviye şeyhlerinin arasından çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun “klasik” döneminde bu iki kelimededen ilki daha geniş bir kullanım alanına sahip olmuş ve bu dönemde âyân, devlet ile toplum arasındaki ilişkileri düzenleyen, toplumun temsilcisi durumunda bulunan ve resmi devlet görevlilerinin de yardımcısı olan bir grubu işaret etmiştir¹¹.

Lûgat anlamı “kibâr-ı millet”¹² manasına da gelen âyânın taşra toplumu üzerindeki etkileri 18. yüzyılda daha belirgin hale gelmişti. Âyân bu dönemde de klasik dönemdeki işlevlerini üstlenmiş bulunuyor, taşra halkının temsilciliğini yapıyor, hatta Özer Özgenç'in ifadesiyle beldelerindeki resmi görevlilerin atanmalarında veya azledilmelerinde görüşlerini

⁹ Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841)*, İstanbul, 2002, s. 32-38.

¹⁰ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, (Çev.) Ayda Erbal, İstanbul, 2002, s. 35-97.

¹¹ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-i Belediyeye*, Cilt: I, İstanbul, 1330, s. 1657 ve Özer Özgenç, *Şehir, Toplum ve Devlet. Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul, 2013, s. 383.

¹² Mehmed Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: I, İstanbul, 1983, s. 120.

bildirerek bir ölçüde taşra halkının iradesini temsil ediyordu¹³. Âyânlar halkın seçimiyle görevlendiriliyor ya da hiç değilse bu usûle riayet edilmeye gayret ediliyor, “kamu hizmetlerinin” yerine getirilmesinde sorumluluk üstleniyordu¹⁴.

Âyânlar 18. yüzyılda mütesellimlik müessesesi içinde de çok önemli rol oynamışlardır. Bu dönemde mütesellimlerin âyânlar arasından seçilmesi, onların taşra idaresinde daha etkin olmalarına ve merkezi idareciler arasına katılma imkânlarının peşine düşmelerine neden olmuştur. Mütesellim olduktan sonra âyânların nüfuzu daha da artmış, bu suretle âyânlar hânedânlaşma eğilimi göstermiş, bu dönemden sonra âyânlık taşrada güç ve servetini arttırmak isteyenler için önemli bir konum haline gelmiştir¹⁵. Bu nedenle 18. yüzyılda Anadolu, âyânlık ünvanını elde etmek için rakip haneler arasında cereyan eden mücadelelere tanıklık etmiştir¹⁶.

Âyânlar güçlendiklerinde merkezi devleti de tanımamış, hatta zaman zaman taşrada rakipsiz kalmışlardır. Devletin onlara karşı tavrı ise koşullara göre bazen görmezden gelmek, bazen birbirine düşürmek, bazen de bertaraf etmek olmuş, bu dönemde âyânlar çoğu zaman bir nevi müstakil derebeyi gibi hareket etmiştir¹⁷.

18. yüzyılda âyânların çok etkili bir duruma gelmeleri, mütesellimlerin onların arasından çıkması, bu dönemde yerli ailelerin şehir ve kasaba hayatında diğer zümrelere (vali, mütesellim vs. gibi) göre daha aktif hale gelmelerini sonuçlamıştı¹⁸. 18. yüzyılda güç ve nüfuzları artarak taşradaki en etkili zümre olan âyânların bu dönemde halkın seçimiyle işbaşına gelmelerinin, devletin sık sık kendilerine müracaat etmesinin ve reâyânın vekili olmalarının 19. yüzyıl taşrasına devrettiği en önemli siyasi gelenek, birbirleriyle nüfuz mücadelesine girişen taşra hânedânlarının “kadîm” geçmişlerine ve “yerel” kimliklerine özellikle vurgu yapmaları olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu’nda Nisan 1786’da çıkarılan bir fermanla âyânlık müessesesi kaldırılmak istenmişti. Buna göre âyânlar tarafından yerine getirilen işler artık “şehir kethüdaları” tarafından icra edilecek, taşra halkı serbestçe kendi kethüdasını seçecekti. Ne var ki pratik ihtiyaçlar sebebiyle âyânlık müessesesi bu fermanla kaldırılamamış, âyânların varlığı Tanzîmât Fermanı’nın ilanına kadar devam etmiştir¹⁹. Antalya’da da Tekelioğulları hânedânı bertaraf edildikten sonra bile âyânlar Tanzîmât Fermanı’nın ilanına kadar mütesellimlerle birlikte şehrin idaresinde sorumluluk üstlenmişti. 19. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen birçok

¹³ Özer Özgenç, *a.g.e.* s. 409.

¹⁴ Özer Özgenç, *a.g.e.* s. 408-409.

¹⁵ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık*, Ankara, 1994, s. 99-100.

¹⁶ Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar: Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara, 1997, s. 1-5.

¹⁷ Yücel Özkaya, *a.g.e.* s. 136-137.

¹⁸ Yücel Özkaya, *a.g.e.* s. 101.

¹⁹ Özer Özgenç, *a.g.e.* s. 415-416.

belgede Antalya ve çevresinde görevli bulunan Finike Âyânı Ömer Ağa²⁰ ve Ali Bey²¹, Kaş Âyânı Mehmed Ağa²², Antalya Âyânı Osman Ağa²³, Elmalı Âyânı Salih Ağa²⁴, İğdir Âyânı Abdullah Ağa²⁵, Milli Âyânı Veli Ağa²⁶, Serik Âyânı Mehmed Ağa²⁷ ve Kardiç Âyânı Ali Bey²⁸ gibi birçok âyânın adı zikredilmiştir. Ne var ki bu dönemde Antalya âyânlarının görevleri hakkında çok ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. Sicillerdeki bir belge ise bu dönemde de mütesellimlerin âyânlar arasından atanmaları usûlünün tamamen terk edilmediğini göstermektedir. 16 Ocak 1821 tarihinde Antalya Âyânı Osman Ağa Antalya mütesellimi tayin edilmişti²⁹.

Antalya âyânları arasında hakkında en çok bilgi sahibi olduğumuz kişi Ebubekirzade Hacı Mehmed Ağa'dır. 1831 nüfus tahririnde Hacı Mehmed Ağa'nın adı "eşrâf-ı âyân" olarak zikredilmiş³⁰, o bu görevini sonraki senelerde de devam ettirmiştir³¹.

Hacı Mehmed Ağa, Osman Paşa'nın Antalya muhassıllığı döneminde ise "erbâb-ı rüş kîtaâtından" olduğu ve göreve başladığı günden itibaren devlet işlerinde muhassıla birçok yardımda bulunduğu ve "hürmet ve sadâkati meşhûd olduğu" için bizatihi muhassılın talebiyle "kapıcıbaşılık" rütbesiyle taltîf olunmuştu³². Bu dönemde Hacı Mehmed Ağa, Muhassıl Osman Paşa'nın kethüdası bulunuyordu. Hemen bir yıl sonra ise Osman Paşa'nın önerisiyle Terkemiş voyvodalığına Hafız Mehmed Reşid, Hamid mütesellimliğine ise Hacı Mehmed Ağa tayin edilmişti³³. Bu gelişme Hacı Mehmed Ağa'nın 18. yüzyıl Anadolu âyânlarına benzer bir kariyer çizgisini takip ettiğini göstermektedir.

Âyânların mütesellim olmaları onların hânedânlaşma eğilimini de beraberinde getirmişti. Bu eğilim, biraz önce de belirtildiği gibi 18. yüzyılda zirve noktasına ulaşmış, bu dönemden itibaren âyânlar nüfuzlarını arttırmışlar ve hânedânlaşma eğilimi Tanzîmât Fermanı'nın ilanına kadar devam etmiştir³⁴. Bu durum Antalya için de geçerliydi. Sözelimi mütesellim olduktan sonra Hacı Mehmed Ağa'nın serveti muazzam bir şekilde artmıştı ki bu hususa çalışmanın ilgili bölümünde değinilecektir.

²⁰ AŞS. 2/17 (3 Cemâzi-yel-âhir 1233/10 Nisan 1818).

²¹ AŞS. 3/33.

²² AŞS. 3/6 (17 Ramazan 1241/25 Nisan 1826).

²³ AŞS. 3/6 (17 Ramazan 1241/25 Nisan 1826).

²⁴ BOA. D. BŞM. d. 10038, lef. 2 (21 Şevval 1250/20 Şubat 1835).

²⁵ BOA. D. BŞM. d. 10038, lef. 2 (25 Şevval 1250/24 Şubat 1835).

²⁶ BOA. D. BŞM. d. 10038, lef. 2 (19 Safer 1250/27 Haziran 1834).

²⁷ BOA. D. BŞM. d. 10038, lef. 2 (19 Safer 1250/27 Haziran 1834).

²⁸ BOA. D. BŞM. d. 10038, lef. 2 (21 Safer 1250/29 Haziran 1834).

²⁹ AŞS. 2/95 (20 Cemâzi-yel-evvel 1236/23 Şubat 1821).

³⁰ BOA. NFS. d. 3190, s. 6.

³¹ AŞS. 5/54 (22 Muharrem 1250/31 Mayıs 1834).

³² BOA. HAT. 377-20479-B. lef. 2 (27 Cemâzi-yel-evvel 1251/20 Eylül 1835).

³³ BOA. HAT. 530-26108-A, lef. 2, 3.

³⁴ Yücek Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, İstanbul, 2007, s. 204-207.

Servetini ve nüfuzunu arttırdığı bu dönemde Hacı Mehmed Ağa için hânedân (bazen de eşrâf-ı hânedân) sıfatı başta şer'iyye sicilleri olmak üzere birçok belgede kullanılmıştır³⁵. Öte yandan bu dönemde bu ifade sadece onun için değil; Çeribaşızade İbrahim Bey³⁶, Çeribaşızade Yusuf Refet Ağa³⁷, Mubayaacızade Mustafa Ağa³⁸, Yanıkzade İsmail Bey³⁹ gibi şehirdeki “zadegân” sınıfı tanımlamak için de kullanılmıştır.

Hânedân ifadesi söz konusu olduğunda şer'iyye sicillerindeki örnekler bu kelimenin gelişigüzel kullanılmadığını göstermektedir. Aksine, bu ifade bilinçli bir tercihin sonucunda ve özellikle söz konusu ailelerin kadîm bir geçmişi olduğuna ve asilliğine işaret edilmek istenildiğinde⁴⁰, genellikle, hânedân olarak tanımlanan kişinin isminin sonunda “zade” eki getirilerek kullanılmıştır⁴¹. Bu şekilde kavram yüzyılın ilk yarısında tarihlenen şer'iyye sicillerinde çok istisnai olarak ve seçici bir biçimde kullanılırken, bu dönemde şehirdeki diğer tüccarlar için ise “tüccar-ı müteber” ve benzeri ifadeler kullanılmıştır.

Ne var ki hânedân ifadesinin sadece Antalya'daki “zadegân” sınıfı için kullanılma eğilimi 1853 İhtilâli'nden sonra değişmiş, bu tarihten sonra kelime çok daha geniş bir kullanım sahasına sahip olmuştur. Bu tarihten itibaren hânedân ifadesi Ali Muhlis Ağa⁴² ve Hacı Ömer Ağa⁴³ gibi bizatihi bu ihtilâlin içinde bulunan göçmen tüccarlar için de kullanılmıştır. Hânedân kelimesinin “Antalya hânedânından Vasil veled-i Yoran” örneğinde olduğu gibi Rumlar için kullanıldığı örneklere ise çok daha geç tarihlerde tesadüf edilmektedir⁴⁴.

1853 İhtilâli'nden sonra hânedân sıfatının kullanımı yaygınlaşmışken, kavramın “Antalya eşrâf-ı hânedânından Arap Süleyman Efendi”⁴⁵ ya da “eşrâf-ı hânedândan Mehmed Cemal Bey”⁴⁶ örneklerinde olduğu gibi “eşrâf-ı hânedân” biçimindeki kullanımına daha sık tesadüf edilmektedir. Gerçekten de bu kullanıma ilişkin örnekler 19. yüzyılın ikinci yarısında artmış, nihayet bu dönemden itibaren yerini, yavaş yavaş, eşrâf kavramıyla bir bölgenin itibar sahibi, ileri gelen kişisi anlamlarına gelen “müteneffizan”⁴⁷ ve “mütehayyizan”⁴⁸

³⁵ AŞS. 6/188 (25 Şâban 1251/16 Aralık 1835), AŞS. 19/370 (15 Şevval 1257/30 Kasım 1841), AŞS. 19/388 (2 Zi-l-ka'de 1257/16 Aralık 1841), AŞS. 7/8 (Gurre-i Safer 1266/17 Aralık 1849).

³⁶ AŞS. 5/29 (Zi-l-hicce 1249/Nisan 1834).

³⁷ AŞS. 13/581 (27 Ramazan 1281/23 Şubat 1865).

³⁸ AŞS. 6/188 (25 Şâban 1251/16 Aralık 1835).

³⁹ AŞS. 7/99 (11 Cemâzi-yel-âhir 1270/11 Mart 1854).

⁴⁰ Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersaadet, 1317, s. 571.

⁴¹ John Bragg, *Ottoman Notables and Participatory Politics: Tanzimat Reform in Tokat 1839-1876*, New York, 2014, s. 13-14.

⁴² AŞS. 14/21 (29 Şâban 1281/27 Ocak 1865).

⁴³ AŞS. 9/81 (25 Cemâzi-yel-evvel 1271/13 Şubat 1855), AŞS. 14/40 (Gurre-i Şâban 1281/Aralık 1864).

⁴⁴ AŞS. 93/128 (Muharrem 1284/Mayıs 1867).

⁴⁵ AŞS. 12/194 (9 Şevval 1279/30 Mart 1863).

⁴⁶ AŞS. 91/sayfa 247.

⁴⁷ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, 2010, s. 912.

kavramlarına bırakmıştır. Başka bir ifadeyle Tanzîmât'ın ilanından sonra, ama özellikle de II. Abdülhamid döneminden itibaren eşrâf kavramı taşradaki muktedir grupları tanımlamak için çok daha fazla kullanılır olmuş, hânedân kavramının yerine geçmiştir.

Eşrâfın lûgat anlamı, bir bölgenin ileri geleni (eşrâf-ı belde), şeref ve itibar sahibi kişisidir⁴⁹. II. Abdülhamid döneminde taşradaki nüfuzları artan bu zümrenin Tanzîmât öncesinin hânedânları kadar varlıklı olduğu iddia edilemez. Ne var ki eşrâfın taşradaki etkinliği Tanzîmât Fermanı'nın ilanından sonra, özellikle de II. Abdülhamid dönemiyle birlikte daha da artmıştı. Bu devirde eşrâfın işlevi ise devlet ve taşra toplumu arasında teşkil eden bir uzviyet, merkeze itaatlerine karşılık nüfuz bölgelerinde istedikleri tarzda hareket edebilen, vilayetlerdeki devlet teşkilatını önemli ölçüde tesiri altına alan bir zümre olmaktı. Taşrada eşrâf zümresi II. Abdülhamid döneminde önemli bir güce kavuşmuştur. Hatta kavramın 20. yüzyıla da taşınan anlamının esasen bu dönemde şekillendiğini iddia etmek mümkün görünmektedir. Sahip olduğu güç ve imtiyaz nedeniyledir ki II. Abdülhamid döneminde taşrada devlet ve toplum ilişkisi, önemli ölçüde bu zümrenin aracılığıyla kurulabilmiştir. Başka bir ifadeyle, bu dönemde eşrâf, merkezi devlete karşı sınırlı bir imtiyazı olan, fakat toplum karşısında hâkim ve daha imtiyazlı bulunan bir zümre olmuştu. Bu devirde eşrâfın nüfuzu o denli artmıştı ki, Anadolu'da II. Meşrutiyet'in tarihinin eşrâfın nüfuz mücadelesinin tarihi olduğunu iddia etmek, hiç de kabul edilmeyecek bir iddia değildir⁵⁰.

Burada son olarak, bu çalışmada sık sık zikredilecek olan bazı diğer ünvanlara da değinmek gerekir. Mesela bunlardan ilki olan “ağa” kavramı oldukça geniş bir anlam içeriğine sahiptir. En genel kullanımı “bir hanenin büyüğü”, “koca”, “ağabey”dir⁵¹. “Efendi” lakabı ise 15. yüzyılda bile tahsil ve terbiye görmüş kimseler için kullanılmıştır. Tanzîmât'tan sonra resmi muamelatta sadece okuryazarlara ve mektep talebelerine tahsis edildiği için alaylı zabitlerden okuma yazma bilmeyen mülazım ve yüzbaşılara ağa denilmiştir⁵².

b) Altyapısal İktidar ve Himayecilik

Bu çalışmanın tezinin ve eşrâfın Antalya'daki nüfuzunun nedenlerinin anlaşılması için Michael Mann'ın geliştirdiği “altyapısal iktidar” kavramı ile Akdeniz sahası antropoloji literatüründe sık kullanılan “himayecilik” kavramını burada tanımlamak gerekmektedir.

Altyapısal iktidar, merkezi devletin topluma nüfuz etme gücünü ve kapasitesini ifade eder. Bu kapasite içinde merkezi devletin temin ettiği altyapı imkânlarının hepsi, sözgelimi

⁴⁸ Şemsettin Sami, *a.g.e.* s. 1275.

⁴⁹ Şemsettin Sami, *a.g.e.* s. 117.

⁵⁰ *Hayat*, 7 Nisan 1927.

⁵¹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* s.

⁵² Mehmed Zeki Pakalın, *a.g.e.* s. 506 ve *MEB İslam Ansiklopedisi*, “Efendi”, Cilt: IV, Eskişehir, 1997, s. 132-133.

haberleşme sistemi, ulaşım sistemi, seferberlik imkânları vs. yer alır. Bir devletin egemenliğini gerçek anlamda icra edebilmesi ancak altyapısal iktidarın mevcudiyetiyle mümkündür⁵³. Benzer şekilde Ernest Gellner de egemenliğin icrası açısından ikili bir ayrıma gitmiş –altyapısal iktidar kavramını kullanmasa da– toprağın denetiminin merkezileşmenin ilk safhası olduğunu söylemiş, ancak tek başına toprağın denetiminin bir bölgede devlet hâkimiyetinin reel icrasına imkân vermediğini belirtmiştir. Çünkü egemenliğin gerçek icrası, denetim altına alınan toprağa hizmet ulaştırılmasıyla, başka bir ifadeyle altyapısal iktidarın tesisiyle mümkün olabilir⁵⁴.

Herhangi bir devletin altyapısal iktidar imkânlarının oldukça sınırlı olduğu şartlarda taşradaki varlığı lafızda kalır. Bu koşullarda devletin taşradaki mevcudiyeti, Alex Weingrod'un tabiriyle “hücrel”dir. Devletin taşradaki hücrel varlığı, devlet gücünün esas olarak merkezde veya merkeze yakın bölgelerde birikmiş olmasının nedenidir. Taşrada ise merkeze ait iktidar gücünü temsil edenler küçük bir gruptur. Bu durum, bu hücrel yapı içinde –bölgeler arasında, cemaatler arasında, nahiyeler arasında veya kişiler, mesela devlet memurları arasında– bir dizi boşluğun oluşmasına neden olur. Bu koşullarda bu boşluklar arasında ilişki kuran “aracılara” ihtiyaç duyulması ise kaçınılmazlaşır ve bu şartlar bu boşluğu dolduracak araçların güçlenmesine neden olur⁵⁵. Başka bir ifadeyle, Eric Wolf'un da altını çizdiği gibi altyapısal iktidarın güçsüz olduğu, merkez ve çevre arasında boşlukların bulunduğu koşullar doğrudan merkezi idareyi temsil etmeyen araçları ortaya çıkaracak, bu araçlar zamanla hamilere dönüşecektir⁵⁶. İşte bu koşullar taşrada araçların gücünü arttırmış, hatta etkisiz olan merkezi idareyi onların varlığına muhtaç hale getirmiştir. Merkezi devletin taşraya ulaştırması gereken altyapısal hizmetlerin birçoğunu da bu araçlar (hamiler) üstlenmiş⁵⁷, bu şekilde söz konusu araçlar kendilerinden hizmet alanların hamisine (belgelerdeki ifadesiyle “mütesâhib”) dönüşmüştür. Anadolu'da merkezi devlet adına aracı, taşra halkı adına ise hami rolünü üstlenen eşrâf olmuştur.

⁵³ Michael Mann, *The Sources of Social Power*, Vol. II, Cambridge, 1993, s. 59-63.

⁵⁴ Ernest Gellner, *Patrons and Clients: In Mediterranean Societies*, Duckworth, 1977, s. 4.

⁵⁵ Alex Weingrod, “Patrons, Patronage, and Political Parties”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 10, No. 4, 1968, s. 382.

⁵⁶ Eric Wolf, “Kinship, Friendship, and Patron-Client Relations in Complex Societies”, in (Ed.) Michael Banton, *The Social Anthropology of Complex Societies*, New York, 1966, s. 1-22.

⁵⁷ Öte yandan burada clientelism bütünüyle olumsuz bir sistem olmadığını da vurgulamak gerekir. Zira Rene Lemarchand ve Keith Legg, clientelism, varlığını korumak için bizzat devlet tarafından üretilen bir işlev olarak görülebileceğini belirtmiştir. Bu koşullarda clientelism toplumsal hareketliliği sağlamanın bir aracı olur ve sistem için bir bütünlük sağlar. Başka bir ifadeyle clientelism, sistemin yapısal karakteristiği ne olursa olsun devamlılığı açısından işlevseldir. Bu nedenle clientelismi, merkezi devlet oluşum sürecinin neden olduğu ekonomik ve toplumsal dönüşümün bir sonucu olarak değil, onun bir belirtisi olarak düşünmek gerekir. Bkz. Rene Lemarchand and Keith Legg, “Political Clientelism and Development: A Preliminary Analysis”, *Comparative Politics*, Vol. 4, No. 2, 1972.

Devlet etkinliğinin güçsüz, altyapısal iktidarın sınırlı, hamilerin ise esas aktör olduğu toplumlardaki siyasal sistem himayeci bir nitelik arz eder. Himayecilik bir tarafta hamilerin diğer tarafta ise maiyetlerin yer aldığı eşit olmayanlar arasındaki kişisel ilişkilere dayanan bir sistemdir. Her iki tarafın da birbirlerine verecek bir şeylerinin olduğu bu sistemde maiyet, hamilere siyasi destek ve bağlılığını sunar, hamiler ise maiyetlerinin “temel geçim ihtiyaçlarını” karşılar, onları himayesi altına alır⁵⁸. Öte yandan kaynakların sınırlı olduğu bu toplumda hayata, George Foster’ın ifadesiyle “sınırlı fayda” (limited goods) düşüncesi egemendir⁵⁹. Bu nedenle rekabet, bu kaynakların etkili ve sorunsuz biçimde paylaşılabilceği en az alternatif arasında gerçekleşmelidir.

Himayeciliği Antalya’da siyasi hayatın başat ögesi haline getiren nedenlerden ilki, Antalya’nın altyapı imkânları açısından hiç de iç açıcı olmayan durumudur. Her şeyden önce coğrafi şartlar iktidarın altyapısal olarak tesisini güçleştirmiştir. Coğrafi şartların sebep olduğu güçlükler birçok defa şikâyetlere de neden olmuş, bu güçlüklerin üstesinden gelinmesi için hiç değilse şehrin müstakil bir liva/sancak statüsüne kavuşturulmasının veya İzmir’e ya da Rodos’a bağlanmasının gereği ifade edilmiş, ne var ki bu girişimlerin neticesi alınamamıştır⁶⁰.

Antalya’da şehri iç bölgelere ulaştıracak karayollarının durumunun 20. yüzyılın başlarında bile çok kötü olduğu bilinmektedir⁶¹. Sınırlı deniz ulaşımı iskelenin elverişsizliği nedeniyle 1920’lerde bile sık sık eleştirilere neden olmuştur⁶². Şehre telgraf hattı ancak

⁵⁸ James C. Scott, “The Erosion of Patron-Client Bonds and Social Change in Rural Southeast Asia”, *The Journal of Asian Studies*, Vol. 32, No. 1, 1972, s. 8-9 ve Jeremy Boissevain, “Patronage in Sicily”, *Man*, Vol. 1, No. 1, 1966, s. 18.

⁵⁹ George Foster, “Peasant Society and the Image of Limited Good”, *American Anthropologist*, Vol. 97, April, 1965.

⁶⁰ *Rûz-nâme-i Cerîde-i Havâdis*, 15 Receb 1286/21 Ekim 1869; *Rûz-nâme-i Cerîde-i Havâdis*, 26 Ramazan 1286/30 Aralık 1869; *Rûz-nâme-i Cerîde-i Havâdis*, 15 Şevval 1286/18 Ocak 1870.

⁶¹ 1911’de Antalya-İstanos, Antalya-Burdur ve Antalya-Manavgat yolları işliyordu, fakat kesinlikle mükemmel değildi. Antalya’yı İstanos’a bağlayan yol (iki yerleşim yeri arasındaki mesafe 55 km. idi), 1911’de Yazır’a kadar üzerinde arabayla seyahat etmenin mümkün olduğu tamamlanmış tek yoldu. İstanos, Elmalı ve Antalya arasındaki durak olsa da, Elmalı’nın denize açılan kapısı Finike idi ve 1911’de bile Finike ve Elmalı arasında şose yoktu. Antalya-Konya yolu ise (iki yerleşim yeri arasındaki mesafe 240 km. idi), ancak Manavgat’a kadar arabayla seyahate imkân veriyordu. Manavgat’tan sonra İbradı üzerinden Konya’ya ulaşmak gerekcekti. Bkz. Dâhiliye Nezareti, *Vilayet Yolları ve Haritaları*, İstanbul, 1330.

1926 senesinde bile bu yolların beklentileri karşıladığı idda etmek güçtür. Antalya ile kazalar ya da kazaların birbiri arasında kesintisiz devam eden hiçbir yol yoktu. Hatta Antalya-Burdur devlet yolunun, Birinci Düden Köprüsü’ne kadar olan ova kısmı hariç olmak üzere, Çubuk Boğazı’na kadar olan parçası toprak ve taşlık zeminden ibaretti. Bkz. *Antalya*, 25 Temmuz 1926.

⁶² Konya Vilayeti Salnamesi’nde Antalya iskelesi ile ilgili şu bilgiler verilmektedir: “Antalya iskelesinde mevcut rıhtımın tül ve arzı derece-i kifayette olmadığından eşya-i ticariyye kolaylıkla nakil ve ihraç olunamadığı ve limanın bir kısmının mezbele halinde bulunduğu, devletli Vali Paşa hazretlerinin Antalya’ya azimet buyurdukları zaman müsâdif-i nazar-ı teessüfleri olması üzerine muâmelât-ı ticariyye teshîl ve mezkûr mezbele tathîr edilmek üzere rıhtımın temdîdi ve iskelenin tezyîni tasavvur olunmuştu. Antalya iskelesinin ehemmiyyetine mebni böyle bir rıhtımın orada inşası ehemmiyyet-i mutlaka noktasındadır.” Bkz. *KVS. Def’a XXVIII*, Konya, 1317, s. 197. İskelenin durumu Cumhuriyet döneminde de sık sık eleştirilere neden olmuştur. Bkz. *Antalya*, 20 Şubat 1340/1924; *Antalya*, 30 Haziran 1340/1924; *Antalya*, 2 Temmuz 1340/1924; *Antalya*, 7 Nisan 1341/1925.

1868'de kurulabilmiş⁶³; 1883'te bile Antalya'dan sadece Isparta ve Burdur'a posta işlemiş, şehir İstanbul ve Konya ile olan irtibatını Isparta aracılığıyla sağlamıştır⁶⁴. Şehre elektrik ilk olarak 1915'te, o da sadece tek bir sokakla sınırlı olarak Hükümet Konağı'nın bulunduğu sokağa getirilebilmiştir⁶⁵. Bütün bu şartlar şehri merkezi devletin denetiminden uzaklaştırmış, devletin Antalya'daki varlığını itibari bir seviyeye indirmiştir.

Himayeciliği güçlendiren, onu hemen hemen alternatifsiz bir iktidar ilişki ve sistemi haline getiren bir diğer neden ise istikrarsızlıkları hep sürekli kılan istilalar ve kitlesel göçlerdir. Örneğin Doğu Afrika'da himayeciliği ele aldığı çalışmasında Lucy Mair, kitlesel göçlerin neden olduğu kargaşa dönemlerinin “bir başkasının himayesi altına girme beklentisi”ni arttırdığını ifade etmiştir⁶⁶. İspanya ve Latin Amerika'ya ilişkin birçok çalışma da, toplumların kendilerini tehdit eden koşullara karşı (sözgelimi açlık, salgın hastalıklar, işgal ve istila gibi tehditlere karşı) bir dizi bağıllık ilişkisiyle (akrabalık, dostluk, güçlü bir hamiye bağlanma vs. gibi) nasıl bir araya geldiklerini göstermiştir⁶⁷. Antalya'nın 19. yüzyıldan itibaren bir dizi kitlesel göçe maruz kaldığını; Mısır'dan, Mora'dan, Yenişehir'den (Teselya), Kafkasya'dan, Girit'ten, Selanik ve Ege Adaları'ndan, Bulgaristan ve Sırbistan'dan göç eden muhâcirlerin, 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına kadar Antalya'da yerel politik hayat üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu düşünüldüğünde, Lucy Mair ile George Foster'ın tespitlerinin Antalya için de geçerli olduğunu söylemek pekâlâ mümkündür. Zaten Antalya eşrâfına gücünü veren, Antalya'da politik kültürü biçimlendiren esas neden de bu şartlar olmuştur.

c) Hizip ve Fırka

Alex Weingrod merkezi devlet etkinliğinin sınırlı olduğu toplumlarda partilerin, iktisadi kaynaklar üzerinde düzenleyici bir gücü olamayacağını iddia eder. Bu toplumlarda partilerin, parti programlarının veya ideolojilerinin önemi oldukça sınırlıdır ve toplumsal elitleri belirli bir ideolojinin taşıyıcısı liderler olarak değerlendirmek güçtür⁶⁸. Bu toplumlarda etkili olan hiziplerdir. Hizip, bir ideoloji ya da program etrafında değil, sadece bir hamiye ortak bağıllık etrafında bir araya gelen taraftar (belgelerdeki ifadesiyle “avene”) grubudur. Diğer bir ifadeyle hizipler, azaları arasında, bir lider tarafından bir araya getirilmekten başka ortaklık

⁶³ BOA. İ. ŞD. 9-445 (7 Rebî-ül-âhir 1285/28 Temmuz 1868), BOA. A.} MKT. MHM. 433-18 (18 Şevval 1285/1 Şubat 1869).

⁶⁴ KVS. Def'a XVI, Konya, 1300, s. 187.

⁶⁵ BOA. DH. UMVM. 98-29.

⁶⁶ Lucy Mair, “Clientship in East Africa”, *Cahiers d'Études Africaines*, Vol. 2, Cahier 6, 1961, s. 135.

⁶⁷ George Foster “The Dyadic Contract in Tzintzuntzan II: Patron-Client Relationship”, *American Anthropologist*, Vol. 65, No. 6, 1963, s. 1280.

⁶⁸ Alex Weingrod, “Patrons, Patronage, and Political Parties”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 10, No. 4, 1968, s. 393.

bağı bulunmayan çatışma gruplarıdır⁶⁹. Hamiler ve takipçileri arasındaki karşılıklı bağlar ve bu bağların değişebilen doğası, hiziplerin belli başlı ayırt edici özellikleri arasında yer alır. Bir hizbe mensubiyetin en önemli nedeni ise bu hizbin liderinin kişisel özellikleri ile ideoloji ya da siyasetten ziyade iktidara ve iktidarın nimetlerine duyulan ilgi ve açlıktır⁷⁰.

Osmanlı belgelerinde taşra hiziplerini tanımlamak için “firka” kelimesi sık sık kullanılmıştır. “Ferik”, “firkateyn”, “ferikeyn” gibi ikili formlar içeren bir terminolojiyle ilişkili olan ve farklı olma durumunu ifade eden Arapça “frk” kökünden türemiş olan firka kelimesi iki taraflı bir anlam içerir. Modern öncesi Arap vekayinâmeleri ile Arap müellefâtında da ferik sözcüğü, rekabet halinde olan iki tarafı anlatmak için kullanılmıştır⁷¹. Bu çalışmada da hizip kavramı, Tanzîmât’ın ilanından sonra Antalya eşrâfına ilişkin Osmanlı belgelerinde sık sık geçen firka kavramını ikame edecek şekilde kullanılacaktır.

Jane Hathaway Akdeniz toplumlarında hizip mücadelelerinin iki taraflı/kutuplu (bilateral factionalism) olduğunu iddia eder⁷² ve –bu özelliklerin her yerde bu şekilde zuhûr etmeyebileceğini kabul etmekle birlikte– Akdeniz toplumlarında gözlemlediği iki taraflı hizipçiliğin, bizim için önemli olan, belli başlı karakteristik niteliklerini şu şekilde sıralar: I) Modern öncesi devirlerde iki taraflı hizipçiliğin en önemli göstergelerinden ilki renk karşıtlığıdır ki, bu karşıtlığın bilinen örneği Doğu Roma İmparatorluğu’ndaki “yeşiller” ile “maviler” hizipleridir. II) Renk ve amblemler kamusal alanda hiziplerin kimliklerini açığa vururken, bu hiziplere ilişkin anlatı ve hikâyeler, kurgusal soyağaçları ve icat edilmiş köken gelenekleri hiziplerin geçmişlerini inşa eder, kolektif hafızada onlara meşruiyet kazandırır. III) Mücadele ritüelleri hiziplerin birbirleriyle olan çatışmalarında kendilerini farklılaştırmak ve meşruiyet elde etmek için müracaat ettikleri bir öğedir. IV) İki taraflı hizipçilik diğer çatışma biçimlerinden daha uzun ömürlüdür ve merkezden çevreye daha çabuk yayılır. V) İki taraflı hizipçilikte hizipler devlet ideolojisini kullanmakta mahirdirler⁷³.

Aslına bakılırsa iki taraflı hizipçilik sözkonusu olduğunda, bu siyasi kültürün yaygınlığına dair Anadolu’nun muhtelif şehir ve kasabalarında bu şekilde iki muhalif firka

⁶⁹ Ralph W. Nicholas, *Factions: A Comparative Analysis*, (Ed.) Steffen W. Schmidt, James C. Scott, Carl Land, Laura Guasti, *Friends, Followers, and Factions: A Reader in Political Clientelism* içinde, Berkeley, 1977, s. 58-73.

⁷⁰ Carl H. Lande, “The Dyadic Basis of Clientelism”, (Ed.) Steffen W. Schmidt, James C. Scott, Carl Land, Laura Guasti, *Friends, Followers, and Factions: A Reader in Political Clientelism* içinde, Berkeley, 1977, s. xxxii.

⁷¹ Jane Hathaway, *İki Hizbin Hikâyesi Osmanlı Mısırı Yemeni’nde Mit, Bellek ve Kimlik*, (Çev.) Cemil Boyraz, İstanbul, 2009, s. 32-33.

⁷² Jane Hathaway, “A Mediterranean Culture of Factions? Bilateral Factionalism in the Greater Mediterranean Region in the Pre-Modern Era”, (Ed.) Gabriel Piterberg, Teófilo F. Ruiz, Geoffrey Symcox, *Braudel Revisited: The Mediterranean World, 1600-1800* içinde, University of California, 2010, s. 69.

⁷³ Jane Hathaway, *a.g.m.* s. 55.

olmuş hiziplerden hareketle birçok örnek verilebilir⁷⁴. Burada çok fazla ayrıntıya girmeden sadece Teke coğrafyasından birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Örneğin 1840 Burdur İhtilâli, şehirde birkaç senedir devam eden tarafgirliğin sonucu oldu ve rivayete göre bu ihtilâle Burdur'daki Çelikpaşazadelerin de içinde bulunduğu ve “bey taifesi” olarak isimlendirilen fırka öncülük etmiş, ihtilâle “fesâdla ma'lûl” olduğu iddia edilen Yenice Mahallesi halkı destek vermişti. Burada Burdur'daki fırkaların etnik kimliklere göre oluşmadığını da belirtmek gerekir, zira her iki fırkada da Rum cemaatinden kişiler vardı⁷⁵.

1863'te Burdur Karaağaç'ta ahali iki fırka olmuştu⁷⁶. Isparta Keçiborlu'da iki fırka olan kasaba eşrâfı hakkında ise Kemal Turan şu hususların altını çizmiştir:

Kasabada eşrâf iki cepheye bölünmüştür. Her biri kendi arkadaşları ile idare meclisine ve belediye aza seçilmek, bu yolla hükümet otoritesini paylaşmak isterlerdi. Kasabanın darlığı içinde çok zamanlarını bir arada geçiren, birbirlerine uzak yakın akrabalıkla bağlı olan bu insanların böyle ikili bir barışmazlığa yıllarca nasıl katlandıkları şaşılır. Kasaba eşrâfı arasındaki ikili mücadele aslında bazı menfaatlerin paylaşılması içindir. Zanaatkâr ve esnaf seviyesinden biraz üstün olan eşrâf, eğer biraz genişçe toprak sahibi ise köyünde istediği gibi hüküm sürmek ister; toprağı yoksa aşar mültezimliği veya ormancılık yapmak onlar için en zaruri iş olur. Eşrâf arasında birkaç köyün hükümetle ve memurlarla olan işlerine aracılık ederek geçinenler de vardır. Bütün bu işlerde devlet otoritesini kullanmanın neler sağlayacağı tahmin edilebilir. Böylece eşrâf arasındaki mücadelede de seçimle geçilecek olan makamları almak, idare amirler ile sıkı temaslar yapmak içindir⁷⁷.

Teke coğrafyasında iki taraflı hizipçiliğin bir diğer vechesi ise mekânsal dualizmdir ve bu coğrafyada bu tür kutuplaşmalara verilebilecek birçok örnek vardır. Örneğin Isparta ile Burdur –sözgelimi 1880'in başlarında Antalya, Isparta ve Burdur'un bir arada tek bir vilayet oluşturması düşünüldüğünde Burdurlular Ispartalıları istememişti⁷⁸– veya İbradı ile Akseki gibi şehir ve kasabalar senelerce birbirleriyle rekabet içinde olmuştur. Öte yandan bu mekânsal dualizm, sadece rakip bölgenin lehine olacak işlerin engellenmesi –mesela İbradılılar Kesikbeli şosesinin Aksekili Rasih Kaplan'ın engellemeleri nedeniyle tamamlanamadığını iddia etmiştir– biçiminde açığa çıkmaz, çoğu zaman kendisinden olanı iltimâs etme (nepotizm) ve sadece onu destekleme biçiminde de açığa çıkar. Öyle ki mesela

⁷⁴ Bu iki taraflı hizipçiliğin en maruf örneklerinden biri Halep ve Antep'te halkın “emirler” ve “Yeniçeriler” olmak üzere iki fırka olmasıdır. Bkz. Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Cilt: II, (Yay. Haz.) Cavid Baysun, Ankara, 1991, s. 122. İki taraflı hizipçiliğe Maraş'tan da örnek verilebilir. II. Meşrutiyet'in ilanından önce Maraş İdare Meclisi'nde yer alan “Beyazıdli” ve “Zülkadriyeli” haneleri şehirdeki iki muhalif fırkayı temsil etmiştir. Esasında bu iki fırka arasındaki mücadele birkaç asırlık bir geçmişe sahiptir. Aralarındaki çatışma şehir halkını da “iki pâr” etmiştir. Bkz. Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, İstanbul, 1339, s. 64-65. Maraş'taki bu iki taraflı hizip mücadelesine değinen Cevdet Paşa ise birkaç asırlık geçmişe sahip olan bu çatışmanın Zeytun'daki Ermenileri bile iki fırkaya tefrik ettiğini söylemiştir. Bkz. Cevdet Paşa, *a.g.e.* s. 122.

⁷⁵ *BOA. İ. MVL.* 23-368, lef. 13.

⁷⁶ *BOA. İ. MVL.* 486-22040, lef. 1 (29 Zi-l-hicce 1279/17 Haziran 1863).

⁷⁷ Kemal Turan, “Hacı Dayı'dan İşittiklerimiz”, *Ün*, Sayı: 131-132, Cilt: 11, Şubat-Mart 1945, s. 1824-1825.

⁷⁸ *BOA. ŞD.* 292-31, lef. 2 (6 Kânûn-ı sâni 1295/18 Ocak 1880).

İbradılının hemşehriciliği Konya Valisi Hasan Hilmi'nin bile dikkatini çekerek şikâyetine neden olmuştur. Hasan Hilmi Paşa Meşihat'a ilettiği 7 Eylül 1893 tarihli arızasında, İbradılıların ne İstanbul ne de başka bir belde ahalisinden hiçbir farkları olmadığı halde, bunların tümünün buldukları belde ahalisini daima birkaç kısma tefrik ederek birbirleri aleyhine kışkırttığını iddia etmişti. Hasan Hilmi Paşa'ya göre İbradılılar sadece kendi hemşehrilerine arka çıkarlardı. Sözelimi bir İbradılı bir kasaba niyabetine atandığında, nahiye niyabetleri ile köylerdeki terekelerin tahriri için sadece kendi akrabalarını ve hemşehrilerini görevlendirir veya İbradılı bir kaymakam bir kazada görevlendirildiğinde kazadaki tüm ikinci derece memuriyetlere İbradılıları doldururdu. Hasan Hilmi Paşa bu tutumları sebebiyle İbradılıların hiç olmazsa Konya'ya gönderilmemelerini talep etmişti⁷⁹.

Kısacası, hizipçilik ve iki taraflı hizipçilik Antalya'da siyasal kültürün anlaşılmasında oldukça işlevsel kavramlardır. Bu sebeple bu çalışmanın tezleri bu kavramlar ışığında şekillenecektir.

---

⁷⁹ BOA. Y. EE. 142-290, lef. 1 (26 Safer 1311/7 Eylül 1893).

BİRİNCİ BÖLÜM

ANTALYA’NIN TARİHİ, COĞRAFİ VE BEŞERİ ÖZELLİKLERİ

II. Dünya Savaşı senelerinde Antalya’ya gelen ve şehirde birkaç gün kaldıktan sonra Antalya hakkındaki izlenimlerini kaleme alan Vâlâ Nurettin, kendisinden önce de birçok defa dile getirilmiş olan Antalya’nın doğal güzelliklerine hayranlığını belirtmiş, fakat şehrin “harâbî vaziyeti” karşısındaki şaşkınlığını ifade etmekten çekinmemişti. Ona göre “Allah’ın hiçbirşeyi esirgemediği bu şehir kullarının himmetini hiç görmemiş”ti⁸⁰.

Vâlâ Nurettin’in bu değerlendirmesi I. Dünya Savaşı’nın izlerini üzerinde taşıyan, 1930 İktisadi Buhranı’ndan etkilenen ve nihayet II. Dünya Savaşı’nın iktisadi sonuçlarına maruz kalan bir şehir için ağır bulunabilir. Ne var ki şehrin hırpani görünümüne ilişkin serzenişte bulunan ilk kişinin Vâlâ Nurettin olmadığı hatıra getirilirse, Antalya söz konusu olduğunda böyle bir değerlendirmenin olağan kabul edilebileceği ve bu değerlendirmenin şehrin bir gerçeği olduğu da düşünülebilir. Gerçekten de 19. asrın sonlarından itibaren şikâyetlere konu olan şehrin durumu, bu dönemde birçok defa sokaklarının –sakinlerinin sağlığını tehdit eder derecede– “taaffün etmekte olduğu” iddialarının dillendirilmesine neden olmuş⁸¹, bütün bu eleştiriler II. Meşrutiyet’in ilanından sonra daha da artmıştı. Sözcüleri 30 Ağustos 1909 tarihli Tasvir-i Efkâr gazetesinde neşredilen bir mektupta Antalya’nın “mezbele halindeki sokaklarına”, çamurlu sularına ve bir “taş madenini andıran” kaldırımlarına değinilmiş⁸²; gazetenin 26 Kasım 1909 tarihli nüshasında neşredilen bir diğer mektupta ise mektup sahibi gezdiği şehirler içinde “Antalya kadar mülevves bir yer görmediğini” vurgulamıştı⁸³. Antalya, Maşrık-ı İrfan’ın 13 Aralık 1909 tarihli nüshasında “âsâr-ı umran ve intizamdan uzak bir mezbele”⁸⁴; 27 Ocak 1910 tarihli Sadâ-yi Millet’te ise “idarenin ruhsuzluğu nedeniyle her manasıyla mülevveset içinde boğulup giden bir şehir” olarak tasvir edilmişti⁸⁵.

Buna benzer iddialara I. Dünya Savaşı senelerinde de rast gelinir. Mesela Eylül 1914’te Antalya Mutasarrıfı Sabur Bey, “İsviçre kadar güzel olan bu liva sarf edilecek âsâr-ı himmetle pek çabuk terakki edebilir, Antalya Nice kasabası kadar ziyaretgâh bir kasaba haline

⁸⁰ Vâlâ Nurettin, *Antalya II. Dünya Harbi İçinde Nasıl Güzelleşebildi?*, İstanbul, 1944, s. 6.

⁸¹ BOA. BEO. 452-33826; BOA. BEO. 499-37405.

⁸² *Tasvir-i Efkâr*, 17 Ağustos 1325/30 Ağustos 1909.

⁸³ *Tasvir-i Efkâr*, 19 Teşrin-i evvel 1325/26 Kasım 1909. Benzer bir eleştiri Tasvir-i Efkâr’ın 4 Ekim 1910 tarihli nüshasında da getirilmiş ve Antalya bir kere daha “mülevves, her tarafı murdar ve müteaffin bir şehir” olarak tasvir edilmişti. Bkz. *Tasvir-i Efkâr*, 29 Eylül 1326/4 Ekim 1910.

⁸⁴ *Maşrık-ı İrfan*, 30 Teşrin-i sâni 1325/13 Aralık 1909.

⁸⁵ *Sadâ-yi Millet*, 21 Muharrem 1328/2 Şubat 1910.

getirilebilirken, maatteessüf, ilan-ı Meşrutiyet'ten beri hiçbir şey yapılmamış ve merkez ve mülhakatını teyid-i refah ve umranına müteallik bir teşebbüs vâki' olmamıştır” demiştir⁸⁶.

Benzer eleştiriler Cumhuriyet'in ilanından sonra da sık sık ifade edilmiş, hatta Cumhuriyet'in ilk senelerinde şehrin bu harâbî vaziyeti ve “mezbele hali” Antalyalı entelektüeller için bir “ızdırıp meselesi” olmuştur. Örneğin Antalya gazetesi başyazarı Dr. Ferruh Niyazi, “Akdeniz'in hâkimi, şairler diyarı güzel Antalya”nın harabatını her yabancının ağzından “Ne güzel memleket fakat harap” sözleriyle işittiğini ve bu sözü her işittiğinde kalbinin derinden sızladığını söylemiştir⁸⁷. Dr. Ferruh Niyazi bir diğer makalesinde ise Vâlâ Nurettin'le benzer duygulara sahip olduğunu şu sözlerle açığa vurmuştur: “Cenâb-ı Hakk'tan ne istenmiş ve ne istenmemiş ise hepsinin yaratıldığı bir memleket. Fakat dest-i beşer daha bir taş koyup onu imar ve tezyin etmemiş, edememiş”⁸⁸.

Bu dönemde Antalyalı entelektüeller şehrin harâbî vaziyeti karşısında sadece utanç duymamış, bu durumun nedenlerini de anlamaya çalışmıştır. Onlara göre bu “harâbî vaziyet”in sebepleri muhtelifi. Fakat onlar en çok şehrin toplumsal ve ekonomik dertlerinin müşterek bir lisanla ifade edilememesi meselesine değinmişlerdir. Şehirde birkaç gencin herhangi bir amaç etrafında toplanamaması, içinde bulunan felaketlerin birinci sebebini teşkil etmektedir⁸⁹. Antalyalı entelektüellere göre şehir halkı “lâ-kaydi bir hal içinde” bulunuyor ve şehrin müşterek meseleleriyle değil, kahvehanelerde “kil ü kal” ile meşgul oluyor, diğer şehirler memleketlerinin imarı için canla başla çalışır ve herkes kendi memleketinin meselelerinin takipçisi olurken, maalesef, Antalyalılar lakırdı peşinde koşuyordu⁹⁰.

1920'li senelerin başlarında şehrin bu “lâ-kaydi”sine, bu “hissiz ve kalpsiz vaziyeti”ne ilişkin tüm bu vurgular, gerçekte şehrin “bölünmüşlüğüne” (segmentation)⁹¹, “müşterek menfaat eksikliğinin” varlığına işaret eder. Ayrıca bu durum sadece Antalyalı entelektüellerin dikkatini çekmemiş, bu duruma sadece onlar çare aramamıştır. Buna benzer eleştiriler birçok defa ve gerçekçi bir biçimde Antalya'ya gelen müfettiş ve mutasarrıflar tarafından da dile getirilmiştir. Örneğin Mutasarrıf Ahmed Sabit Paşa, 1901'de Antalya'nın en temel

⁸⁶ BOA. DH. İ. UM. EK. 90-70, lef. 30 (20 Ağustos 1330/2 Eylül 1914).

⁸⁷ Antalya, 4 Mayıs 1340/1924.

⁸⁸ Antalya, 2 Temmuz 1340/1924.

⁸⁹ Doğu, 10 Mayıs 1338/1922.

⁹⁰ Antalya, 28 Kânûn-ı sâni 1341/28 Ocak 1925; Antalya, 13 Kânûn-ı evvel 1341/13 Aralık 1925; Antalya, 9 Mart 1926.

⁹¹ Şehrin bulunduğu coğrafyanın Antik dönemdeki adı olan Pamfilya “kavimlerin ülkesi” anlamına gelmektedir. Pamfilya aynı zamanda farklı kavimler ve farklı diller tarafından bölünmüş olma durumunu da ifade eder. John D. Grainger, *The Cities of Pamphylia*, Oxford, 2009, s. 6.

meselelerinden birinin ahalisinin “akvam ve milel-i muhtelifeden ve bir kısmı aşâir-i seyyareden” ibaret olması olduğunu söylemiştir⁹².

Mutasarrıf Sabur Bey, 1916’da, Antalya’nın “küçük ve fakir olması hasebiyle ekseriyet ahalisinin aç gözlü bulunduğunu”, az biraz servet sahibi olmanın bile “cürret ve hasreti mucip olduğu”nu yazmıştır⁹³.

1935’te Antalya CHF teşkilatını teftiş etmek için Ankara’dan Antalya’ya gelen Adnan Bey (Menderes) bu parçalanmışlığın ve müşterek menfaat eksikliğinin nedenlerinden birinin yerel siyasetçilerin istismarları olduğunu iddia etmiş⁹⁴, Edirne mebusu Osman Şahinbaş ise 30 Aralık 1942 tarihli raporunda bu “lâ-kaydinin” ardında kitlesel göçlerin olduğunu, şehir nüfusunun (Selanikli, Kıbrıslı, Giritli ve Arap) göçmenlerden oluştuğunu söylemiş, “bu itibarla Antalya halkının yekdiğerine karşı sevgileri günün icabına göre eksilir ya da artar” demiştir⁹⁵.

Görüldüğü gibi şehrin harâbî vaziyeti ve “lâ-kaydisi” tek bir sebeple ilişkilendirilmemiştir. Antalyalı entelektüeller ve şehre dışarıdan gelen idareciler bu durumun muhtelif birkaç sebebine değinmiş olsalar bile, gerçekte bu vaziyetin esas nedeni şehrin bir dizi tarihi faktörün tetiklediği istikrarsızlıklarla örülü geçmişinde gizlidir. Ancak bundan evvel şehir, Akdeniz adalarını çağırıştıran yalıtılmış coğrafyasının ağırlığı altında kalmış ve bu güç coğrafya şehrin tarihini ve talihini belirleyen en önemli faktörler olmuştur⁹⁶.

1.1. Antalya Coğrafyası

Antalya’nın coğrafi hudutları onunla aynı adı taşıyan körfezin kıyıları ile Akdeniz’in yanı başında yükselen dağlar, şehrin kuzeyindeki geniş ova ve Antalya’nın doğudaki sınırını oluşturan Manavgat çayı tarafından çizilmiştir. Antalya’nın toprakları bu körfezi baştan sona dolaşır. Körfezin “Teke yöresi” olarak adlandırılan batı tarafında kısa mesafede büyük irtifalara ulaşan kıyıya paralel devamlı dağ sıraları yükselir ve bu dağ silsilesi Antalya ile batısı arasında kesin bir sınır çizer⁹⁷. Bu coğrafyada bulunan; Tahtalıdağ, Beydağları, Akdağ

⁹² BOA. BEO. 1724-129249, lef. 2 (18 Cemâzi-yel-evvel 1319/2 Eylül 1901).

⁹³ BOA. DH. İ. UM. EK. 15- 47, lef. 4 (25 Rebî-ül-âhir 1334/1 Mart 1916).

⁹⁴ BCA. CHP. K. 490.01-618.27.1, lef. 13. Ayrıca bkz. Faysal Mayak, “Adnan Menderes’in Teftiş Raporuna Göre Cumhuriyet Halk Partisi Antalya Örgütünün Çalışmaları (1935)”, ÇTTAD, VI/15, (2007/Güz), s. 191-219.

⁹⁵ BCA. CHP. K. 490.01.0-620.33.1, s. 91.

⁹⁶ Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, Vol. I, (Çev.) Sian Reynolds, London, 1995, s. 160-161.

⁹⁷ Bölge, muhtemelen 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren “Teke-ili” şeklinde anılmaya başlanmıştır. “Teke” adının nereden geldiği hususuna ilişkin ise muhtelif rivayetler vardır. Bu rivayetlerden ilki Teke adının erkek keçi anlamına gelen teke sözcüğünden geldiğini iddia eder. Bir başka rivayete göre ise Teke ismi, bölgede hüküm sürmüş Selçuklu umerasından Teke Bey’den gelmiştir. Üçüncü görüş Teke ismi ile Selçukluların Antalya’yı ele geçirmelerinden sonra buraya yerleştirilen Teke Türmenleri arasında bir ilişki kurar. Bkz. Şehabeddin Tekindağ, “Teke-eli veya Teke-ili”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XII/I, Eskişehir, 1997, s. 124-125; Abdüllatif Armağan, “Tarihsel Süreç İçinde Teke Yöresi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 32, Cilt: 20,

ve Kızılcadağ kuzeydoğuya doğru yönelmiştir. Batı Toroslar'a ait bu dağ silsilesi kıyıya çok yakındır ve bu nedenle burada geniş ve alçak düzlükler meydana gelmemiştir. Gene aynı nedenle körfez kıyıları girintisi ve çıkıntısı oldukça az, boyuna bir kıyı karakteri kazanmıştır.

Akdeniz'in hemen yanı başında yükselen bu dağlar, düzey farkının aniliğinden ve büyüklüğünden, yağışların bolluğundan ileri gelen çok şiddetli aşınma ile o kadar yarılmış, o kadar oyulmuştur ki şehirden batıya doğru bakılınca çok sivri ve yekpare kayalardan oluşan bu yüksek dağlardan başka hiçbir şey göze çarpmaz. Şehrin batısında yer alan bu bölgede dereler eşsiz derinliktedir, yamaçlar çok keskinleşmiştir ve bu denli çetin bir engebe içinde tek bir ova dahi oluşmamıştır. Bu coğrafya aynı zamanda Antalya'nın en yüksek noktası olan "Kızlar Sivrisi" veya "Atkuyruksallamaz Tepesi"ni de muhitinde barındırır⁹⁸.

Öte yandan körfezin kuzey tarafında şartlar birdenbire değişir, şehrin doğu ve batı kıyılarındaki dağ sıraları burada yön değiştirerek kuzeye doğru sıralanır ve kıyıda uzaklaşırlar. Bunun sonucunda üçgen şekilli, oldukça geniş bir alçak saha meydana gelmiştir. Burada arazi birkaç yüz metreyi geçmeyen düzlükler ve tepeliklerle, bunların içine gömülmüş alüvyon ovalardan oluşur. Bu ovalar şehrin doğudaki sınırı olan Manavgat çayına kadar uzanır ve batıdan doğuya doğru; Düden, Aksu, Köprü ve Manavgat çayları tarafından sulanır. Manavgat çayının kuzeyindeki dağ silsilesi ise bir sıra halinde Antalya ile Konya arasında kesin bir sınır çizer. Bu bölge Antalya coğrafyasının en engebeli, en geçit vermez bir diğer hududunu oluşturur. "Gidengelmaz Dağları" burada bulunur⁹⁹.

Bölgede çok az yer kaplayan alçak düzlükler arasında en çok dikkat çeken Antalya iskelesinin batı ve doğusundaki taraçalardır. Bu taraçalar kıyıda dik falezlerle başlar ve basamak basamak yükselerek şehrin kuzeyindeki dağların eteklerinde, iki-üç yüz metre irtifada sona ererler. Bu geniş saha, şehrin batı ve doğudaki sınırları arasında yer alan nispeten verimli ovanın ilk bölümüdür. Fakat bu irtifadan itibaren tekrar geniş bir düzlük başlar ve bu düzlük Antalya ovasının ikinci bölümünü oluşturur. Burada kimi zaman çok şiddetli rüzgârlar eser, kimi zaman uzun süreli sağanak yağmurlar yağar. Bu yağmurlar nedeniyle Antalya

---

2002. Öte yandan Teke adının menşei ne olursa olsun 19. yüzyılda sözcüğün coğrafi bir anlam taşıdığı kesindir ve esas olarak Antalya'ya ait veya Antalyalı olma durumunu tanımlamak için kullanılmıştır. Başka bir ifadeyle 19. yüzyılda "Tekeli" olmak "Antalyalı" olmak veya Antalya coğrafyasında meskûn olmak anlamında kullanılmıştır. Tekeli sözcüğünün, Tekelioğulları örneğinde de olduğu gibi Antalya coğrafyasında meskûn kişileri, Antalyalıları tanımlamakta kullanıldığı bazı örnekler için bkz. *AŞS.* 5/210 (Gurre-i Rebî-ül-âhir 1249); *AŞS.* 5/211 (23 Rebî-ül-âhir 1249/9 Eylül 1833); *AŞS.* 5/212 (23 Rebî-ül-âhir 1249/9 Eylül 1833); *AŞS.* 5/213 (23 Rebî-ül-âhir 1249/9 Eylül 1833); *AŞS.* 5/214 (5 Muharrem 1250/14 Mayıs 1834); *AŞS.* 5/216 (11 Muharrem 1250/20 Mayıs 1834); *AŞS.* 5/217 (3 Rebî-ül-evvel 1250/10 Temmuz 1834); *AŞS.* 5/222 (6 Safer 1250/14 Haziran 1834); *AŞS.* 5/223 (17 Receb 1250/19 Kasım 1834); *AŞS.* 5/224; *AŞS.* 5/225; *AŞS.* 5/226; *AŞS.* 5/227; (22 Rebî-ül-âhir 1250/28 Ağustos 1834); *AŞS.* 5/229; *AŞS.* 5/230; *AŞS.* 5/236; *AŞS.* 5/237; *AŞS.* 5/238 (9 Şevval 1250/8 Şubat 1835); *AŞS.* 5/240 (25 Şevval 1250/24 Şubat 1835); *AŞS.* 5/243 (22 Zi-i-ka'de 1250/22 Mart 1835).

⁹⁸ Hüseyin Saraçoğlu, *Akdeniz*, Ankara, 1989, s. 199-200.

⁹⁹ Hüseyin Saraçoğlu, *a.g.e.* s. 296-322.

ovasının tümü aynı verimlilik derecesini göstermez; genellikle dağların hemen yamacındaki ovalar sık sık sel baskınına uğrar, çok yerleri taş, çakıl ve kumla dolar¹⁰⁰.

Antalya ovası sınırları esas olarak Akdeniz ve dağlar tarafından çizilen bu coğrafyanın ancak %12'lik bölümünü oluşturur. Şehrin kuzeyinde, Antalya ovasının bittiği yerde, tekrar, kısa mesafede büyük irtifalara ulaşan devamlı dağ sıraları yükselir. Bu sonuncu dağ silsilesi Antalya'yı kuzey tarafından Anadolu'nun iç bölgelerinden tamamen yalıtır¹⁰¹.

Antalya coğrafyası 20. yüzyılın ortalarında dahi Anadolu'nun en çetin ve yalıtılmış coğrafyaları arasında yer almıştır¹⁰². Yüzyıllar boyunca şehrin tarihi üzerinde de belirleyici olan bu coğrafi koşullar 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde şehri, Selanik, İskenderiye ve İzmir gibi Doğu Akdeniz'in diğer şehirlerinden farklılaştırmış, ona yalıtılmış bir görünüm kazandırmıştır.

1.2. Şehrin Tarihi

Şehri bir paravan gibi kuşatan ve Antalya coğrafyasının önemli bir bölümünü tek başına işgal eden dağların, geçmişte şehrin savunmasını kolaylaştırmış olsalar da, karasal ulaşımı güçleştirdiği de gerçektir. Bununla birlikte, geçmişte, Akdeniz aracılığıyla coğrafyanın neden olduğu bütün bu güçlüklerin üstesinden geldiği, hatta Antalya'nın çok önemli bir liman şehri olduğu da bilinmektedir. Şehir, kurulduğu dönemde limanının Pergamon-Roma liman gümrüğü vazifesiyle, Likya, Psidya ve Doğu Pamfilya'dan gelen yolların kesişme noktasında bulunan konumu sayesinde önem kazanmış, Orta Bizans döneminde, 8. asırdan sonra ise Tarsus'la birlikte Anadolu'nun güney sahillerindeki en önemli liman derecesine yükselmişti. Bu dönemde Antalya önemli bir ihracat limanı ve doğudan gelen ürünler için transit liman, Kıbrıs ve Doğu Akdeniz'e doğru gidiş geliş ve hacılar için önemli bir geçiş limanıydı¹⁰³.

10. yüzyılda Antalya, Rumların, Yahudilerin, Müslümanların ve Ermenilerin ticaret yaptığı uluslararası bir ticaret şehri ve Trabzon'dan (Trapezunt) sonra Anadolu'nun en işlek gümrük limanı olmuştu¹⁰⁴. Hatta Arap coğrafyacı İbn-i Havkal bu dönemde Antalya'yı İstanbul'la karşılaştırmış, şehrin İstanbul gibi kalabalık ve verimli olduğunu yazmıştı. İbn-i Havkal'a göre Antalya'nın (Attaleia) sur dışından ve verimli kırsal bölgelerinden İstanbul'a giden ve kesintisiz olarak işleyen bir yol vardı¹⁰⁵.

¹⁰⁰ Hüseyin Saraçoğlu, *a.g.e.* s. 496, 66.

¹⁰¹ Hüseyin Saraçoğlu, *a.g.e.* s. 13.

¹⁰² Hüseyin Saraçoğlu, *a.g.e.* s. 29.

¹⁰³ H. Hellenkemper ve F. Hild, *Tabula Imperi Byzantini VIII: Lykien und Pamphylien*, Viyana, 2004, 300 vd.

¹⁰⁴ H. Hellenkemper ve F. Hild, *a.g.m.* s. 303.

¹⁰⁵ Peter Charanis, "Cultural Diversity and the Breakdown of Byzantine Power in Asia Minor," *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 29, 1975, s. 2.

Antalya'nın Suriye ve Mısır üzerinden İtalya'ya gidişte transit liman olarak rolü 11. yüzyıldan itibaren giderek güçlenmişti. Venedikliler 1082, 1148, 1187 ve 1198'de şehirde serbest ticaret yapma ayrıcalığı elde etmişlerdi. Bu dönemde Pisalılar ve Cenevizliler de ticaret için şehre sık sık uğruyorlardı¹⁰⁶. Bu dönemden itibaren Antalya, Akdeniz coğrafyasının tümünde olduğu gibi 14. yüzyıla kadar devam eden bir büyüme evresine girmiştir¹⁰⁷. Bu nedenle Antalya, 1192'de Guy de Lusignan'ın Kıbrıs'ı ele geçirmesiyle hüküm sürmeye başlayan Lusignan Krallığı döneminde Anadolu'da Avrupalı tüccarların yoğun olarak ticaret yaptığı limanlar arasında yer almıştı. 12. yüzyılda Tyruslu Wilhelm Antalya'nın çok temiz bir suyu olduğunu, şehirde geniş ve verimli sebze bahçelerinin bulunduğunu ve seyyahların burada rahatça dinlenip beslenebileceğini yazmıştı¹⁰⁸. Antalya'nın ticari etkinliği 13. yüzyıldaki Haçlı Seferlerinin neden olduğu karışıklıklardan da etkilenmemiş, yüzyılın başlarında Pisalı Aldobrandini'nin şehre hâkim olması Antalya'nın Batı'yla olan ticari ilişkilerini daha da hareketlendirmişti. 1206'da Sultan Giyaseddin Keyhüsrev tarafından kuşatılan Aldobrandini Kıbrıs'tan gelen yardım sayesinde şehri savunmuş, fakat bir süre sonra Sultan şehri tekrar ablukaya almış ve Antalya Mart 1207'de Selçukluların hâkimiyeti altına girmişti¹⁰⁹. Sultan şehre bir hâkim, imam ve müezzin atamış; Mübarizeddin Ertokuş'u "Antalya Emiri" olarak belirlemişti. Antalya Emiri, muhtemelen eski bir Doğu Roma kilisesi yerine Yivli Minareli Cuma Camii'ni inşa etmişti. Öte yandan şehrin hâkimiyetindeki değişim de Antalya'nın Doğu Akdeniz'deki ticari önemini azaltmamış, şehir Selçuklu fethinden sonra da Anadolu'nun Kıbrıs üzerinden Doğu Akdeniz ve Mısır ile bağlandığı uluslararası ticaret limanı konumunu devam ettirmişti¹¹⁰. Venedikliler ticari ilişkilerini şehrin yeni hâkimleri döneminde de sürdürmüşlerdir. Bu dönemde Selçuklu sultan ve emirlerinin kışlığı olan Antalya'da karayolları ikmal edilmiş, Selçuklular, Roma yollarını imar ve ıslah ederek şehrin Anadolu'nun iç bölgeleriyle olan ticari ilişkilerini güçlendirmişlerdi¹¹¹. Selçuklu sultan ve emirlerinin inşa ettiği bu kervansaraylar, kuzey ve kuzey-doğu istikametleri üzerinden şehrin Anadolu'nun iç bölgeleriyle bağlantısını güçlendirmeyi amaçlıyordu. Şehrin kuzey cihetinde inşa edilen Evdir, Kırkgöz, Susuz, İncir, Hanardı, Eğridir ve Gelendost hanları Antalya'yı Isparta ve Burdur'a; şehrin kuzey doğu

¹⁰⁶ Hellenkemper ve F. Hild, *a.g.m.* s. 303.

¹⁰⁷ J. Donald Hughes, *The Mediterranean An Environmental History*, California, 2005, s. 59-75.

¹⁰⁸ H. Hellenkemper ve F. Hild, *a.g.m.* s. 307.

¹⁰⁹ İbn Bîbî, *El Evamiru'l-Ale'ye Fi'l-Umûri'l-Ala'ye*, (Çev.) M. Öztürk, Cilt I, Ankara, 1996, s. 118.

¹¹⁰ H. Hellenkemper ve F. Hild, *a.g.m.* s. 309; Barbara Flemming, *Barbara Flemming, Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im Spdmittelalter*, Wiesbaden, 1964, s. 1-5.

¹¹¹ T. M. P. Duggan, "The Motifs Employed on Rum Seljuk 13th Century Eight Pointed Star Tiles From Antalya Province and Elsewhere in Anatolia: An Interpretation", *Adalya*, IX/2006, s. 149-165.

cihetinde inşa edilmiş olan Kargı, Tol ve Ortapayam hanları ise Antalya'yı başkent Konya'ya bağlıyordu¹¹².

Selçuklu İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra (1249) Sultan II. İzzettin Keykavus Antalya'yı Batı Selçukluların başkenti yapmıştı¹¹³. Ancak 1261'de Moğollar tarafından kuşatılan Sultan İstanbul'a kaçmış ve şehir başkent konumunu kaybederek Moğolların denetimi altına girmişti¹¹⁴. Bu kargaşa dönemi şehrin başkent fonksiyonunu kaybetmesi Antalya'nın ticari etkinliğini kısa bir süre için inkıza uğratmış; uluslararası ticaretin bir süre için Küçük Ermenistan'a (Kilikia) kaymasına neden olmuştu. Ancak Küçük Ermenistan'da beliren Memluk tehlikesi 13. yüzyılın sonlarından itibaren Antalya'nın önemini tekrar arttırmıştı¹¹⁵.

Antalya 14. yüzyılda da güney Akdeniz'deki ticaret limanlarının en hareketlileri arasında yer alıyordu. 14. yüzyılda sadece bir Hıristiyan limanı; Hindistan ve Orta Asya yolları üzerinde bulunan Lajazzo limanı Antalya'yla rekabet edebilecek öneme sahipti. Büyük ve mamur bahçelerle çevrilmiş olan şehrin kalabalık halkı Müslümanlar, Rumlar ve Yahudilerden oluşuyordu. 14. yüzyılda Chalons, Narbonne, Perpignon ve Lombardia kumaşları şehre kolayca geliyor, ayrıca bu dönemde Antalya ve Mısır arasındaki ticari ilişkiler de canlı bir şekilde devam ediyordu. Mısır'a; ahşap, demir, zift ve beyaz köle ihraç eden Antalya, bunların karşılığında Mısır'dan; şeker, baharat, biber, keten ve siyah köle ithal ediyordu¹¹⁶.

14. yüzyılın ilk yarısında Antalya'ya gelen İbn-i Batuta şehrin bu dönemdeki ticari önemine tanıklık etmiştir. Antalya'nın "genişlik, ihtişam ve güzellik bakımından dünyanın en güzel şehirleri arasında yer aldığını" vurgulayan İbn-i Batuta'ya göre şehir, diğer ülkelerdeki benzerlerinin fevkindeydi ve Antalya'nın sıcak yaz günlerinde bile soğuk ve lezzetli olan gözeleri herkes tarafından biliniyordu¹¹⁷. 15. yüzyılın başlarında Antalya'ya gelen Alman bir seyyah ise şehirde ticaret için bulunan çok sayıda Hıristiyanın varlığına tanıklık yapmıştı. Hıristiyanların, Yahudilerin ve Müslümanların yaşadığı şehir duvar ve hendeklerle üç kısma ayrılmıştı¹¹⁸.

15. yüzyılın ortalarında tamamen Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına giren Antalya bu dönemde de Doğu Akdeniz'in en önemli limanlarından biri olma özelliğini devam

¹¹² Barbara Flemming, *a.g.e.* s. 12-15.

¹¹³ Barbara Flemming, *a.g.e.* s. 17.

¹¹⁴ Barbara Flemming, *a.g.e.* s. 26.

¹¹⁵ H. Hellenkemper ve F. Hild, *a.g.m.* s. 311; Barbara Flemming, *a.g.e.* s. 35.

¹¹⁶ W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev.) Enver Ziya Karal, Ankara, 2000, s. 335.

¹¹⁷ Ebu Abdullah Muhammed İbn-i Battuta Tanci, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, Cilt: I, (Çev.) Sait Aykut, İstanbul, 2004, s. 403.

¹¹⁸ Wilfried Buch, "14./15. Yüzyılda Kudüs'e Giden Alman Hacıların Türkiye İzlenimleri", (Çev.) Y. Baypınar, *Belleten*, Cilt: 46, 1982, s. 532.

ettirdi. I. Beyazıd döneminde önce İsa Çelebi'ye, daha sonra da Mustafa Çelebi'ye sancak olarak tevcih edilmiş, II. Beyazıd döneminde ise “şehzade sancağı” olmuş, II. Beyazıd'ın şehzadelerinden Sultan Korkut 1502-1511 yılları arasında Antalya'da valilik yapmıştı¹¹⁹. 15. yüzyılın sonlarında Ahmed-i Rıdvan, Antalya'yı, “havası cana can katan Antaliye şehridir. Onun suyunun çevresinde ölümsüzlük gezinir” sözleriyle tasvir etmişti¹²⁰.

Önemli bir liman şehri olma hüviyetini 16. yüzyılın başlarında da muhafaza eden Antalya, bu dönemde Mısır'a kereste, Ege ve Akdeniz adalarına ise tahıl ihraç ediyordu. Şehir köle ticaretinde de önemli bir merkezdi ve beyaz köle ihraç ettiği güneyden siyah köle ithal ediyor, denizaşırı ticaretle meşgul birçok Müslüman tüccar Antalya'da yaşıyordu¹²¹. 28 Şubat 1560 ile Şubat 1561 arasına tarihen gümrük kayıtlarına göre –bu kayıtlar, Antalya limanına ilişkin tespit edilebilen en eski tarihli verileri içermektedir– 11 aylık süre içinde Antalya iskelesine gelen gemi adedi 33'ü sefine, 8'i sandal olmak üzere 41'di ve bu kayıtlar şehrin çok sayıda “gulam” ve “cariye” ithal ettiğine tanıklık yapıyordu¹²². Sadece 27 Mart 1560 ile 20 Eylül 1560 tarihleri arasında Antalya iskelesinde 1.580 siyah köle, 270 siyah cariye, 2 beyaz köle gelmiş, aynı tarihler arasında iskeleden 6 beyaz cariye 11 beyaz köle ihraç edilmişti¹²³. Öte yandan Antalya'da köle ticareti, sadece şehrin ticari etkinliğinin faal olduğu dönemlerde değil, 17. ve 18. yüzyıllarda da canlı olmuştur. Bu nedenle 18. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Fransız konsolosluk raporlarında Antalya'nın adı İstanbul'la birlikte İskenderiye'ye Kafkasya menşeli beyaz köle ihraç eden iki şehirden biri olarak anılmıştır. 18. yüzyılda Antalya'dan ihraç edilen beyaz köleler karşılığında şehir, İskenderiye'den siyah köle ithal ediyordu¹²⁴.

16. yüzyılın ikinci yarısında Antalya ve Manavgat'ta bulunan “hasşa arazileri”, bu dönemde Antalya'nın zirai açıdan da önemli bir merkez olduğunu göstermektedir. Bu arazilerden padişaha (havâs-ı hümayûn)¹²⁵ ve saray bürokratlarına ait olanlar (has)¹²⁶ oldukça verimli tarım alanlarıydı. Venedikli bahriye kaptanı Amiral Domenico Malipiero da (1428-

¹¹⁹ Ahmed Refik, “Fatih Zamanında Teke-ili”, *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, 2/29, 1340, s. 72.

¹²⁰ İsmail Ünver, “Ahmed-i Rıdvan'ın Antalya Üzerine İki Şiiri”, *Türk Dili*, 386, 1984, s. 77-82.

¹²¹ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev.) Ruşen Sezer, İstanbul, 2003, s.130-134.

¹²² Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Gümrük Kayıtları”, *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul, 1980, s. 221.

¹²³ Behset Karaca, *XVI. Yüzyılda Teke Sancağı*, Isparta, 2002, s. 94 ve BOA. MAD, 102.

¹²⁴ *Commercial Statistics A Digest of the Productive Resources, Commercial Legislation, Customs Tariffs of all Nations*, 1850, s. 242.

¹²⁵ BOA. MHM. d. 43/10 (18 Rebî-ül-evvel 988/3 Mayıs 1580).

¹²⁶ BOA. MHM. d. 46/352 (7 Şevval 989/4 Kasım 1581); BOA. MHM. d. 41/839 (3 Zi-l-hicce 987/21 Ocak 1580); BOA. MHM. d. 48/286 (Gurre Ramazan 990/Eylül 1582).

1515), bu dönemde Antalya'nın Anadolu'daki en büyük ve önemli deniz limanı olduğunu, eyaletteki en zengin ve en büyük pazarın Antalya'da bulunduğunu yazmıştır¹²⁷.

1.3. Ticari Hayatın İstikrarsızlıkları ve Şehrin İnkırazı

Antalya, 13 ile 15. asırlar arasında altın çağlarını yaşayan diğer Akdeniz şehir devletleri gibi dikkat çekici bir gelişme gösterdikten sonra, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, tedrici olarak, Akdeniz ticareti içindeki mevkisini kaybetmiş, şehrin inkırazı Akdeniz'in günbatımıyla birlikte başlamıştı. Fakat bu inkıraz emareleri aniden ortaya çıkmamış, önceleri kendisini sürekli bir istikrarsızlık döngüsü biçiminde göstermiştir. Gerçekten de Antalya'nın 17. ve 18. yüzyıllarına şahit olan seyyah ve konsolosların birbirleriyle çelişen ifadeleri düşünüldüğünde, şehrin 19. yüzyıldaki yalıtılmış görünümünün 16. asrın ikinci yarısında beliren ani bir gerilemenin sonucu olduğunu iddia etmekten çok, bir dizi tarihsel gelişmenin ve daha önemlisi bir dizi iktisadi ve siyasi istikrarsızlığın sonucunda oluştuğunu düşünmek daha gerçekçidir.

16. yüzyıldan sonraki uzun dönemli istikrarsızlık evresinin ilk nedeni, Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu tarafından ele geçirilmesi ve Antalya'nın ticari öneminin azalmasıydı. Mısır'ın 1516-1517'de Osmanlılar tarafından ele geçirilmesinden sonra İstanbul'a doğrudan deniz yoluyla giden malların hacmi artmış, fakat Antalya'nın transit liman olarak sahip olduğu önem ortadan kalkmıştı¹²⁸. Ayrıca şehir, 16. yüzyılın ikinci yarısında suhte isyanlarının neden olduğu uzun süreli kitlesel huzursuzluk döneminden de olumsuz etkilenmişti. Hemen hemen yarım asır devam eden bu kitlesel huzursuzluk döneminde kırsal bölgeler güvenlik kaygısıyla terk edilmiş, toprakların terk edilmesi ise zirai üretimin düşmesine neden olmuştu¹²⁹.

Bu dönemden itibaren şehirle ilgili izlenimler geçmişteki olumlu niteliğini kaybetmiştir. Sözgelimi 19 Ocak 1600 tarihli mektubunda Fransız Savary de Breves Antalya'yı "küçük bir şehir" olarak tanımlamıştı¹³⁰. 17. yüzyılda şehre gelen Vincent de Stochove Antalya'yı Doğu Akdeniz'in en güzel şehri olarak tanımlasa da¹³¹; 1684'te şehri ziyaret eden Corneille Le Bruyen Antalya'nın (Sattalia) büyük bir şehir olmadığını söylemişti¹³².

¹²⁷ Colin Imber, *The Ottoman Empire 1300-1481*, İstanbul, 1990, s. 209.

¹²⁸ Halil İnalcık, *a.g.e.* s. 130-134.

¹²⁹ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, İstanbul, 1995.

¹³⁰ Jean Reynaud, "Les Orgines du Consulat de France de Satalie de Caramanie (1607)", *Bulletin de la Section de Géographie*, Paris, 1928, s. 223.

¹³¹ Vincent de Stochove, *Voyage du Levant*, Bruxelles, 1643, s. 234-235.

¹³² Corneille Le Bruyen, *Voyage au Levant, L'Asie Mineure, Chio, Rhodes, Chypre, &c. D'Egypte, Syrie, & Terre-Sainte*, Tome: II, 1725, s. 521.

18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise Antalya'nın ticari faaliyetleri bütünüyle gerilemişti. Bu nedenle Antalya'daki Fransız konsolosluğu kapatılmış¹³³, Antalya ve çevresinde eşkıyaların etkinliği artmıştı. Gerçekten de bu dönemde ilk olarak 1728'de sancak eşkıyaların faaliyetlerine sahne olmuş¹³⁴, birkaç sene sonra İğdir kazasında vergi meselesinin neden olduğu isyan kısa sürede diğer kazalara sıçramış (Teke Sancağı'nın ekser kazâsına sirâyet ile cümlesi itâ'atdan hurûca yüz tutmuş), isyanın etkisiyle bu tarihte Antalya'nın birçok köyü perişan bir vaziyete düşmüştü¹³⁵. Vergi meselesinin sebep olduğu huzursuzluklar 18. yüzyılın ikinci yarısında da devam etmişti. Örneğin 1 Şubat 1754'te Teke Mütesellimi Antalya kalesini muhafaza şartıyla vergiden muaf olabilmek amacıyla çok sayıda hanenin İğdir kazasına göç ettiğini, bu nedenle vergi tahsilinin neredeyse imkânsız hale geldiğini ifade etmiş, bu sebeple söz konusu muafiyetin kaldırılmasını talep etmiştir¹³⁶.

Bütün bu gelişmelerin haricinde tam da bu dönemde meydana gelen deprem de şehrin ticari etkinliğini olumsuz etkilemişti. Dominique Dieudé 8 Nisan 1743 tarihinde Kıbrıs'ta kaleme aldığı bir mektupta, 1743'ün Mart ayında Antalya'da meydana gelen bu depreme vurgu yapmıştır. Dieudé'e göre depremden sonra liman tamamen kurumuş ve bir süre bu halde kalmış, birçok ev yıkılmış, çok sayıda insan hayatını kaybetmişti¹³⁷.

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Antalya ve çevresi mütesellim veya âyânlar arasında yaşanan şiddetli mücadelelere de sahne olmuştu¹³⁸. Bu mücadeleler esnasında Osmanlı İmparatorluğu taşrada hâkim olan bu güçler arasındaki ihtilaflardan istifade etmiştir. Örneğin 1775'te âyânlık iddiasıyla Abdülkadiroğlu Yusuf Antalya kalesini zapt etmek istediğinde İstanbul, bölgenin bir diğer âyânı Yılanlıoğlu Mustafa'yı Yusuf'u ortadan kaldırması için görevlendirmişti¹³⁹. Benzer bir şekilde Yılanlıoğlu Mustafa 1775'te, muhtemelen İstanbul'un desteğiyle bir diğer âyân Tekelioğlu Hacı Osman Ağa'yı katlederek terekesini gasp etmişti¹⁴⁰. Bu tarihten itibaren Tekelioğulları ile Yılanlıoğulları arasında Antalya ve çevresi üzerinde senelerce etkisini devam ettiren bir iktidar mücadelesi başlamıştır. Hacı Ebubekir Ağa (Deli Bekir), Yılanlıoğlu Mustafa tarafından katledilen pederi

¹³³ Octave Teissier, *Inventaire des Archives Historiques de la Chambre de Commerce de Marseille*, Paris, 1878, s. 159.

¹³⁴ *BOA. MAD. d. 9510*, s. 71-74 (13 Safer 1141/18 Eylül 1728).

¹³⁵ *BOA. MHM. d. 149/240* (Evâ'il-i Şabân 1155/Ekim 1742); *BOA. C. ML. 1455-56*.

¹³⁶ *BOA. C. ML. 2372-56*.

¹³⁷ Octave Teissier, *a.g.e.* s. 160.

¹³⁸ Bu dönemde mütesellimler ve diğer devlet görevlileri sık sık şikâyetlere konu olmuştu. 1765'de Teke Sancağı'nda sakin "züema ve erbâb-ı tîmâr" şer'i mahkemeye gelip alaybeyi olan es-Seyyid Burhan'dan, zulüm ve teadisinden dolayı şikâyet ettiler ve aleybeyliğinin eski alaybeyi olan es-Seyyid Mehmed bin Ali'ye verilmesini niyaz ettiler. Bkz. *BOA. AE. SMST. III. 9924*.

¹³⁹ Mehmet Ak, *Yılanlıoğulları*, Antalya, 2013, s. 31.

¹⁴⁰ *BOA. C. ML. 16762-409*; *BOA. D. BŞM. MHF. 57-90*.

Hacı Osman'ın intikamını almak için isyan etmiş¹⁴¹, üzerine kuvvet gönderilince Mentеше'ye kaçıyordu. Bunun üzerine 1779'da Hamid Sancağı mütesellimi bulunan Yılanlıoğlu Mustafa'ya, Hacı Ebubekir'i ortadan kaldırması için emir gönderilmişti¹⁴². Aynı sene Hacı Ebubekir Ağa Teke Mütesellimliği'ni eline geçirmiş, fakat eşkıyalığı nedeniyle bu mevki elinden alınmıştı. Görevden alınan Hacı Ebubekir Ağa bunun üzerine Antalya kalesinden çıkarak bir kere daha ayaklanmış, Teke mütesellimliği görevi bu tarihte Yılanlıoğlu Mustafa'ya verilmiştir¹⁴³.

Hacı Ebubekir Ağa bir süre sonra affedilmiş ve 1784'te kendisine "Mir-i Miranlık" rütbesi tevcih edilerek Antalya mütesellimi olarak görevlendirilmiş¹⁴⁴, hatta bu dönemde ona Yılanlıoğullarının tedibi görevi verilmişti¹⁴⁵. Fakat Hacı Ebubekir Ağa 1794'te ölmüş, Antalya mütesellimliği kardeşi Hacı Mehmed Ağa'ya tevcih edilmişti¹⁴⁶. Bu tarih ile 1813-1814 senelerine kadar Antalya görece istikrarlı bir idari düzene kavuşmuştu.

19. yüzyılın başlarında Antalya'nın ticari etkinliği, gerek Tekelioğullarının sağladığı idari düzenin gerek Napolyon Savaşlarının Avrupa'da açığa çıkardığı tahıl ihtiyacının Doğu Akdeniz sahillerinden karşılanmak istenmesi nedeniyle –sözelimi Larnakalı tüccarlar servetlerini bu ihtiyaca borçluydu–¹⁴⁷ yüzyılın sonlarında bir kere daha artmış¹⁴⁸, 1743'te şehrin ticari etkinliğinin gerilemesi nedeniyle kapanan Fransız konsolosluğu 18. yüzyılın sonlarında tekrar faaliyete geçmişti. Ancak, kısa bir süre sonra, muhtemelen yerli tüccarlarla yaşadığı anlaşmazlıklar nedeniyle konsolos hakarete ve saldırıya uğramış, bu nedenle Antalya'daki konsolosluk kaldırılmıştır¹⁴⁹.

19. yüzyılın ilk yıllarında ise şehir ticari faaliyetleri ve iskelenin hareketliliği nedeniyle bir kere daha dikkate değer bir canlanma göstermiş, İngiliz ordusu Portekiz ve İspanya'da savaşırken ordunun tahıl ihtiyacı Anamur ve Antalya arasındaki kıyı şeridinden sağlanmıştı¹⁵⁰. Bu dönemde Devlet-i Âliyye de Fransızlara karşı müttefiki olan İngiliz donanmasının Antalya sahillerinden zahire satın almasına izin vermiştir¹⁵¹. Ne var ki İngiliz tüccarlar bu tarihte şehirde İngiltere'nin resmi bir konsolosu olmamasını ciddi bir eksiklik

¹⁴¹ Mehmet Ak, *a.g.e.* s. 50.

¹⁴² Mehmet Ak, *a.g.e.* s. 51.

¹⁴³ Mehmet Ak, *a.g.e.* s. 51.

¹⁴⁴ Ahmet Halaçoğlu, *Teke (Antalya) Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa ve Faaliyetleri*, Isparta, 2002, s. 13.

¹⁴⁵ Ahmet Halaçoğlu, *a.g.e.* s. 13.

¹⁴⁶ *BOA. HAT.* 8538-184 (29 Zi-l-hicce 1204/9 Eylül 1790).

¹⁴⁷ "Trade and Consular Establishment of the Levant", *The British and Foreign Review or European Quarterly Journal*, No. VI, London, 1836, s. 319.

¹⁴⁸ Suraiya Farooqi, "Exporting Grain From The Anatolian South West: The Power And Wealth Of Tekelioğlu Mehmed Ağa And His Magnate Household", (Ed.) Antonis Anastasopoulos, *Provincial Elites in the Ottoman Empire*, Crete University Press, Rethymno, 2005, s. 298.

¹⁴⁹ M. Fouque, *Histoire Raisonnée du Commerce de Marseille*, Paris, 1843, s. 157.

¹⁵⁰ *Trade and Consular Establishment of the Levant*, s. 319.

¹⁵¹ *BOA. C. HR.* 157-7848.

olarak görmüşler, bu eksiklik nedeniyle Napolyon Savaşları'nın nimetlerinden esas olarak Anamur ve Antalya'dan tahıl ihraç eden Castilliani isimli Venedikli bir tüccarın istifade ettiğini bildirmişlerdir¹⁵².

18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarına tarihlenen bu kısa dönemli hareketliliğin başka tanıkları da vardır. Sözgelimi 1809'da Louis Alexandre Olivier de Corancez, Antalya'yı Anadolu'nun güney sahillerindeki en önemli ticaret şehirleri arasında göstermiş¹⁵³, bölgenin en önemli zirai ürünü olan tahılın “şimdilerde çok önemli bir liman olan” Antalya'dan ihraç edildiğini yazmıştı¹⁵⁴. 1812'de Antalya'ya gelen Francis Beaufort da 19. yüzyılın başlarına tarihlenen bu ticari hareketliliğe değinmiş ve bu hareketliliğin nedeninin Akdeniz'de konuşlanan İngiliz ordusunun buğday talebi ve bu talebin Sicilya'dan karşılanamaması olduğunun altını çizmişti. Avrupa'daki tahıl buhranı Psara (İpsara) ve Hydra (Suluca) adalarının girişimci sakinlerini o denli özendirmişti ki, bu nedenle buğday peşindeki İngilizler bu denizi çevreleyen sahillerin altını üstüne getirmişti¹⁵⁵.

Ne var ki 19. yüzyılın başlarındaki bu ticari canlanmanın bir süreklilik ifade ettiğini düşünmek güçtür. 19. yüzyılın ilk yarısı bitmeden şehir, 1813 ve 1814 senelerinde devam eden Tekelioğlu İhtilâli'nin de etkisiyle tekrar eski görünümüne bürünmüş ve Akdeniz ticaretindeki kısa süreli etkinliğini bir kere daha kaybetmişti. Tânzîmat'ın ilanından sonra “mirî mubayaa” sisteminin kaldırılması şehrin ticari etkinliğini tekrar hareketlendirmiş; hatta bu dönemden itibaren Antalya'da tahıl ticareti bir süre için nüfuz ve servetin en önemli kaynağı olmuştu¹⁵⁶. Ancak bu hareketlilik de uzun sürmemiş, 1870'lerden itibaren şehir tekrar bir durgunluk sürecine girmiştir.

Kısacası, 16. yüzyılın sonlarından itibaren Ortaçağ'daki ihtişamını kaybeden şehir, esasında 16. yüzyılın ikinci yarısında başlayan, ancak etkilerini esas olarak 17. ve 18. yüzyıllarda gösteren bir inkıraz ve istikrarsızlık dönemine girmişti. Bununla birlikte 17. ve 18.

¹⁵² *Trade and Consular Establishment of the Levant*, s. 325.

¹⁵³ Louis Alexandre Olivier de Corancez, *Itinéraire d'une Partie Peu Connue de l'Asie Mineure, Contenant la Description des Régions Septentrionales de la Syrie*, Paris, 1816, s. 297.

¹⁵⁴ Louis Alexandre Olivier de Corancez, *a.g.e.* s. 372.

¹⁵⁵ Francis Beaufort, *Karamania or A Brief Description of the South Coast of Asia-Minor*, London, 1818, s. 124-125. Bu dönemde şehrin idaresini ellerinde tutan Tekelioğullarının servetinin önemli bir kaynağı da herhalde zahire kaçakçılığıydı. Tekelioğlu Hacı Mehmed Ağa'nın geçmişte “şer'i şerife mâgâyir” bir şekilde zahire kaçakçılığıyla meşgul olduğu, üstelik “harbi mâkûlesine” bile zahire ihraç ettiği iddiasına ilişkin bkz. *BOA. C. ML. 254-10489* (17 Receb 1227/27 Temmuz 1812).

¹⁵⁶ Tânzîmat döneminde zahire ticaretinin Antalya eşrafının en önemli varlık kaynağı olmasının en önemli nedeni, mevcut zahireyi devletin belirlediği fiyat üzerinden satın almaya dayanan (hatta öyle ki 18. yüzyılın tümünde üreticiye ödenecek fiyatlar hiç değişmemişti) mirî mubayaa sisteminin bu dönemde kaldırılmış olmasıydı. Esasında mirî mubayaa sistemi ilk olarak Nizâm-ı Cedîd reformları döneminde esnetilmiş ve mirî mubayaa yerine “rayiç mubayaa” yöntemine geçilmişti. Ancak Nizâm-ı Cedîd'in sona ermesiyle birlikte tekrar mirî mubayaa sistemine dönülmüştür. Sistemin tamamen kaldırılması ve serbest piyasa sisteminin hâkim kılınması ise ancak Tânzîmat'la birlikte mümkün olabilmiştir. Bkz. Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, İstanbul, 1998, s. 19-20, 24, 50.

yüzyılların 19. yüzyıl Antalya'sına tek mirası ticari hayatta gözlemlenen bu istikrarsızlık döngüsü değildi. Bu uzun istikrarsızlık döngüsünün yanı sıra bu dönemde şehir –aynı zamanda bu döngünün muhtemel nedenleri arasında yer alan– bir başka dönüşümün mirasını da 19. yüzyıla taşıdı. Bu dönüşüm, esas olarak 16. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve etkisi sadece Antalya'da değil, bütün bir Akdeniz sahil aksamında gözlemlenen ve Akdeniz'in verimli ovalarını bataklığa dönüştüren “küçük buzul çağı”nın avdetiyle başlamıştı¹⁵⁷.

1.4. Küçük Buzul Çağının Avdeti ve Antalya Üzerindeki Etkileri

19. yüzyıl seyyahlarının Antalya'ya ilişkin izlenimleri, şehrin ortaçağdaki mamurluğu ve ihtişamıyla taban tabana zıttır. Bu dönemde Antalya'ya uğrayan seyyahların hemen hepsi sahil şeridinin neredeyse tamamen terk edilmiş olduğuna, kalıcı insan yerleşimlerinden yoksunluğuna, verimli ovaların ise bataklığa dönüştüğüne tanık olmuştur. Örneğin 1812'de Teke sahillerine gelen Francis Beaufort'un bütün bu sahil boyunca dikkatini çeken en önemli şey “yaygın bir perişanlık” ve “şuraya buraya dağılmış birkaç tarla ve başıboş birkaç hayvandan ibaret” büyük boşluklar olmuştur. Beaufort, Kekova sahillerinin tamamen boş bırakıldığını, Finike vadisi, Phaselis ve Side'nin ise tamamen terk edildiğini yazmıştır¹⁵⁸.

Mayıs 1833'te Alphonse de Lamartine, yaz mevsiminde Tarsus, Antalya, Castelrizo (Meis) ve Macri (Fethiye) şehirleri haricinde Anadolu'nun güney sahillerinin (Karaman sahillerinin) tamamen terk edildiğini belirtmiştir¹⁵⁹. 1836'da Charles Texier, bu coğrafyadaki bataklıkların kokuşmuş sularına değinmiş, Strabon'un çok gelişmiş bir şehir olarak tanımladığı Phaselis'in bataklıklar nedeniyle zamanla terk edildiğini yazmıştı. Texier'in belirttiğine göre varlığını devam ettiren tek Pamfilya şehri olan Antalya'da insanlar kendilerine dallardan kulübeler inşa ederek yaz aylarını şehre girmeden geçiriyordu¹⁶⁰. 1838 ilkbaharında Pamfilya sahillerini dolaşan Charles Fellows ise Antalya hariç bütün bu sahil şeridinin tamamen terk edildiğini, burada hiçbir yerleşim yeriyle karşılaşmadığını belirtmişti¹⁶¹.

Benzer gözlemler sonraki senelerde de dile getirilmiştir. Örneğin 1841 ilkbaharında Batı Likya'da (Kragos) bulunan Rd. Hoskyn geçmişte verimli ovaların yer aldığı ve uzun seneler komşu şehirlerin tahıl ihtiyacını karşılayan bu bölgenin, şimdi geçmişle büyük bir tezat

¹⁵⁷ Küçük buzul çağının Anadolu üzerindeki toplumsal etkileri için bkz. Sam White, *Osmanlı'da İsyân İklimi Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, (Çev.) Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 2013.

¹⁵⁸ Francis Beaufort, *a.g.e.* s. 18, 33, 61, 161.

¹⁵⁹ Alphonse de Lamartine, *Reise in Den Orient in Den Jahren 1832 und 1833: Erinnerungen, Empfindungen, Gedanken und Landschaftsgemälde*, Stuttgart, 1835, s. 193.

¹⁶⁰ Charles Texier, *Asie Mineure, Description Geographique, Historique et Archeologique des Provinces et des Villes de la Chersonnese d'Assia*, Livre: X, Paris, 1862, s. 680, 699, 705.

¹⁶¹ Charles Fellows, *Travels and Researches in Asia Minor, More Particularly in Lycia*, London, 1852, s. 155.

oluşturacak bir şekilde önemsizleştirdiğini ve verimli ovaların kaderine terk edildiğini yazmıştı¹⁶².

1872 Mayıs'ında Antalya'ya gelen Friedrich von Julius Seiff Anadolu'nun diğer sahil şehirleri gibi Antalya'nın doğu tarafındaki bataklıkların sıcak yaz havasını sağlıksızlaştırdığını belirtmiştir¹⁶³. Von Lanckoronski ise Antalya'nın kuzey doğusundaki geniş Antalya ovasını İtalya'nın Campania bölgesine benzetmiş ve "bu ova oldukça bereketlidir" demiştir. Ne var ki Lanckoronski burada çiftliklere ya da biraz daha iyi işlenmiş tarlalarla çevrili bir köye neredeyse hiç rastlamamıştır. Üstelik bu bölge, Psidya'nın batı dağlık kesimleri ile kıyaslandığında oldukça seyrek nüfusludur. Yaz aylarında bu ovada hiç kimse kalmamaktadır; çünkü herkes kavurucu sıcaklar ve "sıtma ateşi" (fieberdünsten)¹⁶⁴ nedeniyle yaylalara, Lanckoronski'nin tabiriyle "Psidya dağlarındaki Alpleri andıran köylere" kaçmaktadır¹⁶⁵.

19. yüzyılın tümüne yayılan sayısı arttırılabilecek bütün bu tanıklıklar, 19. yüzyılda bataklık manzarasının şehrin peyzajının en önemli parçası haline geldiğini gözler önüne serer. Öte yandan 19. yüzyıla gelindiğinde bataklığa dönüşmüş olan veya büyük ölçüde terk edilmiş bulunan bu coğrafyanın önemli bir bölümünün 16. yüzyıla kadar meskûn kaldığı da gerçektir. Sözgelimi 15. ve 16. yüzyıllarda, 19. yüzyılda terk edilmiş olan bu mıntıkalardan Finike ve Side limanlarının işlediği, bu limanların Mısır'a ihraç edilen tahılın sevkiyatında rol aldıkları, Aspendos'taki nehir iskelesinin 15. yüzyılda işlediği bilinmektedir. 1568 tahririnde "karye" olarak zikredilen ve bu tarihte çok sayıda dükkân, zemin ve bahçenin bulunduğu Zeytinköy ise¹⁶⁶ 19. yüzyıla gelindiğinde geçmişteki kasaba hüviyetini yitirmiş, konargöçer Kıpti/Abdal taifesinin yaşadığı 13 haneli küçük bir köye dönüşmüştür¹⁶⁷.

Geçmişte her biri verimli birer ova veya bahçe olan ya da önemli birer liman işlevi gören bu yerler, zamanla nasıl bataklığa dönüşmüş veya terk edilmişti? Bu dönüşümün Antalya'nın inkrazıyla bir ilişkisi var mıydı?

Aslına bakılırsa 19. yüzyılda Antalya ve çevresine temel görünümünü veren bataklık manzarasının oluşmasının birçok nedeni vardı. Ancak bu nedenlerden en önemlisi, 13.

¹⁶² Rd. Hoskyn, "Narrative of a Survey of Part of the South Coast of Asia Minor; And of a Tour into the Interior of Lycia in 1840-1: Accompanied by a Map", *The Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 12, 1842, s. 151-152.

¹⁶³ Julius Seiff, *Reisen in der Asiatischen Türkei*, Leipzig, 1875, s. 482.

¹⁶⁴ von Karl Grafen Lanckoronski, *Städte Pamphylens und Pisidiens*, Band I, 1890, s. XI.

¹⁶⁵ von Karl Grafen Lanckoronski, *Pamphylia ve Pisidia Kentleri*, Cilt: I, (Çev.) S. Bulgurlu Gün, Antalya, 2004, s. XI.

¹⁶⁶ Behset Karaca, *a.g.e.* s. 89, 110.

¹⁶⁷ *BOA. NFS. d. 3208*, s. 35.

yüzyılın sonlarında başlayan, fakat yaklaşık 1450'ler ve 1550'ler arasında kesintiye uğrayan "küçük buzul çağı"nın 16. yüzyılın ortalarındaki avdetiydi¹⁶⁸.

Küçük buzul çağının ayırt edici özelliği nemliliğin ve mevsim dışı yağışların artışı, sıklaşan taşkınlar ve toprak erozyonları, iklimin istikrarsızlığı, tarımsal üretim açısından beslediği belirsizlikti. Bu nedenle Akdeniz'in çoğu kesimi 16. yüzyılın ikinci yarısında defalarca su baskınlarına uğramıştı¹⁶⁹. Ne var ki aşırı yağışların hemen akabinde şiddetli kuraklıkların görülmesi de olağandı¹⁷⁰.

Küçük buzul çağının etkisiyle sürekli yaşanan taşkınlar önce tahıl üretiminin verimini düşürmüş, daha sonra tedrici olarak ovaları bataklıklara dönüştürerek kıyı ovalarında ticari tahıl tarımını güçleştirmişti. Böylece tahıl üretiminin merkezi Akdeniz'in kuzeyine kaymış, kıyı şeridindeki temel zirai faaliyetler ise bahçecilik ya da geçim için yetiştirilen düşük değerli tahıllarla (baklagiller) sınırlı kalmıştı. Ayrıca, nemli iklim pirinç üretiminin gelişmesine de imkân tanımış, zirai bir aktivite olarak çeltikçilik önem kazanmıştı. Bu dönemde çeltik değirmenlerini hareket ettiren ve bataklıkları sürmekte maharetli olan mandaların zirai faaliyetler içindeki önemi artmıştır¹⁷¹.

16. yüzyılın ikinci yarısında Antalya'da, özellikle de Finike ve Kalkan'da yoğun bir şekilde çeltik tarımı yapılmasını küçük buzul çağının zirai faaliyetler üzerindeki etkileriyle ilişkilendirmek mümkündür¹⁷². "Çeltikçi" isimli yerleşim yerinin varlığı da çeltik tarımının Antalya'nın geçmişindeki yerinin bir diğer kanıtıdır. Ancak kendi kaderine bırakıldığında bataklığa dönüşmeye çok elverişli olan çeltik tarlalarının, coğrafyanın insansızlaşması gibi nedenlerle zamanla terk edildiği de kesindir. 19. yüzyıla gelindiğinde Antalya ve çevresinde pirinç üretiminin yapılmaması bu dönemde pirinç tarlalarının terk edildiğine ve bataklığa dönüştüğüne kanıttır. Gerçekten de 19. yüzyılın hemen başlarına tarihlenen gümrük kayıtlarında pirinç (riz) şehre ithal edilen mallar arasında yer almış¹⁷³, Edwin John Davis Pamfilya seyahati esnasında tattığı lezzetleri anlatırken, yediği pilavın pirincinin Dimyat

¹⁶⁸ Makro iklim değişiklikleri Akdeniz coğrafyasında her zaman sıtma üzerinde etkili olmuştur. Mesela Ellsworth Huntington'a göre İ.Ö. 3. yüzyılda iklimin kuraklaşması Roma'da sıtmanın etkinliğini arttırmıştı. Bkz. Ellsworth Huntington, "The Burial of Olympia: A Study in Climate and History", *Geographical Journal*, 36: 672-675. Robert Sallares ise 16. yüzyıldaki küçük buzul çağının etkilerini İtalya bağlamında ele almıştır ve küçük buzul çağının özellikle de Güney İtalya'da sıtmayı arttırdığını iddia etmiştir. Bkz. Robert Sallares, *Malaria and Rome: A History of Malaria in Ancient Italy*, New York, 2002, s. 101-105.

¹⁶⁹ Faruk Tabak, *Solan Akdeniz: 1550-1870 Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım*, (Çev.) Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 2010, s. 226.

¹⁷⁰ Faruk Tabak, *a.g.e.* s. 242-243.

¹⁷¹ Faruk Tabak, *a.g.e.* s. 28-29, 267, 230.

¹⁷² *BOA. MHM. d. 30/177* (10 Safer 985/29 Nisan 1577); *BOA. MHM. d. 41/148* (27 Şevval 987/17 Aralık 1579); *BOA. MHM. d. 41/861* (Gurre Zi-l-ka'de 987/20 Aralık 1579); *BOA. MHM. d. 41/729* (16 Zi-l-ka'de 987/4 Ocak 1580).

¹⁷³ *AŞS. 1/93*.

pirinci olduğunu belirtmiş¹⁷⁴, nihayet 19. yüzyılın sonlarına doğru Vital Cuinet pirincin Antalya'ya ithal edildiğini yazmıştır¹⁷⁵.

Küçük buzul çağıının 16. yüzyıldaki avdetinin Akdeniz coğrafyasına bir diğer mirası ise 17. ve 18. yüzyıllarda Akdeniz nüfusunun ağırlık merkezinin kıyı ovalardan eğimli yamaç ve dağlardaki yerleşim birimlerine kaymasıydı. Bu değişim, tahıl üretiminin gerilemesiyle birlikte bölge sakinlerinin ağaç ürünlerine gittikçe daha bağımlı hale gelmelerine neden oldu. Mesela dut ağacının giderek genişleyen etki alanı, ipek ürünlerini ve dokumacılığı yerel ekonomilerin en önemli dayanaklarından biri haline getirmişti¹⁷⁶. 19. yüzyılda ipekçiliğin Antalya'da önemli bir zirai faaliyet olması, "ahalinin ekserinin" ipekçilikten gelir elde etmesi¹⁷⁷, terekelerdeki "ham ipek" ve "harir kozası"¹⁷⁸ sayısının artması muhtemelen bu nedenleydi. Benzer şekilde Antalya'da "Cûlâh Kara Mahallesi" ile 19. yüzyılda çok sayıda "cûlâh"ın varlığını da bu sürecin sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. 1831 nüfus tahririnde Câmî-i Cedîd Mahallesi'nde 14¹⁷⁹, Makbul Ağa Mahallesi'nde 25¹⁸⁰, Baba Doğan Mahallesi'nde 17¹⁸¹, Demirci Süleyman Mahallesi'nde 34¹⁸², Kızılsaray Mahallesi'nde 14¹⁸³, Elmalı Mahallesi'nde 10¹⁸⁴, Âşık Doğan Mahallesi'nde 18¹⁸⁵, Sagir Bey Mahallesi'nde 19¹⁸⁶, Şeyh Sinan Mahallesi'nde 39¹⁸⁷, İğdir Hasan Mahallesi'nde 15¹⁸⁸, Sofular Mahallesi'nde 26¹⁸⁹, Takyeci Mahallesi'nde 13¹⁹⁰, Demirci Kara Mahallesi'nde 30¹⁹¹ cûlâh kayıt altına alınmıştır.

Ne var ki tek başına küçük buzul çağıının Akdeniz coğrafyasındaki verimli ovaları bataklıkla dönüştürdüğünü veya sahillerin terk edilmesinin başat nedeni olduğunu iddia etmek

¹⁷⁴ Edwin John Davis, *Anatolica, The Journal of a Visit to Some of the Ancient Ruined Cities. Caria, Phrygia, Lycia and Psidia*, London, 1874, s.

¹⁷⁵ Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie: Géographie Administrative, Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de l'Asie Mineure*, Tome: I, Paris, 1892, s. 858.

¹⁷⁶ Faruk Tabak, *a.g.e.* s. 290.

¹⁷⁷ Şark, 23 Rebî-ül-âhir 1291/9 Haziran 1874. Hatta 1876 senesinde hemen her hanede ipek böceği beslenmişti. Bkz. *Konya*, 23 Cemâzi-yel-evvel 1293/16 Haziran 1876.

¹⁷⁸ Ruken Tanrıseven, *12 No'lu Antalya Şer'iyye Sicili Defterine Göre 1862-1864 Yılları Arasında Antalya Şehrinin İdari ve Sosyo-Ekonomik Durumu*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2007, s. 214, 776, 523, 539, 843.

¹⁷⁹ BOA. NFS. d. 3190, s. 1.

¹⁸⁰ BOA. NFS. d. 3190, s. 1-2.

¹⁸¹ BOA. NFS. d. 3190, s. 4.

¹⁸² BOA. NFS. d. 3190, s. 5-6.

¹⁸³ BOA. NFS. d. 3190, s. 7.

¹⁸⁴ BOA. NFS. d. 3190, s. 7.

¹⁸⁵ BOA. NFS. d. 3190, s. 8.

¹⁸⁶ BOA. NFS. d. 3190, s. 8.

¹⁸⁷ BOA. NFS. d. 3190, s. 9-10.

¹⁸⁸ BOA. NFS. d. 3190, s. 10.

¹⁸⁹ BOA. NFS. d. 3190, s. 11.

¹⁹⁰ BOA. NFS. d. 3190, s. 12.

¹⁹¹ BOA. NFS. d. 3190, s. 14-15.

gerçekçi değildir. Üstelik bu bakış açısı küçük buzul çağının etkilerini, Fernand Braudel'in ifadesiyle, ölçsüz bir şekilde basitleştirmek anlamına da gelir¹⁹². Daha gerçekçi olan yaklaşım ise şudur: Küçük buzul çağı bölgenin peyzajında önemli değişikliklerin yaşanması için uygun şartları hazırlamış, fakat bataklık manzarasının bölgeye hâkim olması ancak bir dizi beşeri faktörün katkısıyla mümkün olabilmıştır.

19. yüzyılda bataklık manzarasının Antalya'ya hâkim olmasında veya sıtmanın şaşırtıcı etkinliğinde amil olan beşeri nedenlerden ilki ormanların tahribiydi. Gerçi Pamfilya'da kereste ticareti, yüzyıllarca, tahıl ticaretiyle birlikte bu bölgenin en önemli ticari faaliyetleri arasında yer almıştı¹⁹³. Bununla birlikte, bu ticari etkinliğin bin yılı aşan ilk döneminde şehri çevreleyen ormanların çok az tahrip olduğu, tahribatın son bin yılda yaşandığı, ancak geçtiğimiz yüzyıla gelinceye kadar çok yavaş ilerlediği bilinmektedir¹⁹⁴. Özellikle 19. yüzyılda Mısır'ın artan kereste ihtiyacı ve bu ihtiyacın karşılanmasında Lübnan'ın yetersiz kalması Antalya'yı çok önemli bir ihraç limanı haline getirmişti¹⁹⁵. Bu sebeple yüzyılın ikinci yarısında kereste ticareti Antalya eşrafının en önemli servet kaynağı olmuş, ancak bu süreç ormanların tahribini de hızlandırmıştı. Bu ve benzeri ormansızlaştırma süreçlerinin sadece Antalya'da değil, Akdeniz'in tüm sahil aksamında benzer sonuçlar doğurduğu gerçektir¹⁹⁶. Ormansızlaştırma süreci yağmurların daha tahripkâr olmasının, sellerin ve dolayısıyla ovaların bataklıklara dönüşmesinin önünü açmış, bu değişim, sivrisineklerin beslenmesi için müsait koşulları yaratmıştı¹⁹⁷.

Verimli kıyı ovalarının terk edilmesinde etkili olan diğer bir neden ise istilalar ve isyanlardı. Her şeyden önce Antalya¹⁹⁸, Alanya¹⁹⁹, Manavgat²⁰⁰, Finike²⁰¹ ve Kaş²⁰² sahilleri

¹⁹² Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık: Gündelik Hayatın Yapıları*, Cilt: I, (Çev.) Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 1993, s. 33.

¹⁹³ Ellen Churchill Semple, "Climatic and Geographic Influences on Ancient Mediterranean Forests and the Lumber Trade", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 9, 1919. s. 16. 16. yüzyılda da Antalya'dan Kıbrıs ve Mısır'a kereste ihraç edildiği bilinmektedir. Bkz. *BOA. MHM. d. 16/344* (23 Zi-1-hicce 979/7 Mayıs 1572); *BOA. MHM. d. 18/235* (16 Şâban 979/3 Ocak 1572). Kereste ticareti 19. yüzyılın başlarında da Mısır ile Antalya ve çevresi arasındaki ticari ilişkilerin en önemli ögesi olmaya devam etmişti. Bkz. *BOA. HAT. 362-20111-C*.

¹⁹⁴ Rowton, M. B. "The Woodlands of Ancient Western Asia", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 26, No. 4, 1967, s. 264.

¹⁹⁵ *BOA. C. NF. 2131*, *BOA. İ. MTZ. (05) 12-332*, *BOA. İ. MTZ. (05) 12-336*, *BOA. C. NF. 2131-43*, *BOA. C. NF. 2299-46*.

¹⁹⁶ Robert Sallares, *a.g.e.* s. 107-108.

¹⁹⁷ Randall M. Packard, *The Making of a Tropical Disease: A Short History of Malaria*, The John Hopkins University Press, 2007, s. 40.

¹⁹⁸ *BOA. MHM. d. 22/545* (26 Rebî-ül-âhir 981/25 Ağustos 1573). 1565'te Teke Beyi'ne gönderilen bir emirde Antalya sahillerinin korsan saldırılarından zarar görmediği, halkın güvenlik içerisinde bulunduğu; fakat buna rağmen daima tetikte olunması ve halka bu hususta tembihte bulunulması istenmiştir. Bkz. *BOA. MHM. d. 5/216*.

¹⁹⁹ *BOA. MHM. d. 26/543* (17 Cemâzi-yel-evvel 982/4 Eylül 1574).

²⁰⁰ *BOA. MHM. d. 30/833* (26 Rebî-ül-âhir 985/13 Temmuz 1577).

²⁰¹ *BOA. MHM. d. 12/66* (17 Cemâzi-yel-evvel 978/17 Ekim 1570) ve *BOA. MHM. d. 14/1281* (23 Ramazan 978/18 Şubat 1571).

16. yüzyılın ikinci yarısında dahi korsan saldırılarına açık kalmış; bu saldırılar kıyı şeridinin güvenliğini daimi olarak tehdit etmiş ve bu bölgelerin terk edilmesine neden olmuştur. Hatta Antalya, 1501 ve 1503'te Anadolu'da korsanların tutsaklarını sattıkları canlı bir pazar olarak özellikle belirtilen tek yerdi. 16. yüzyılın başlarında Antalya'nın Akdenizli korsanlar tarafından düzenli bir pazar olarak kullanıldığı belgelenmiştir²⁰³. Hatta korsanların bu etkinliğini 18. yüzyılda dahi belgelemek mümkündür²⁰⁴. Gerçi 1753'te Antalya Mütesellimi İğdir'de vergi muafiyeti nedeniyle baş gösteren kargaşalık sebebiyle Antalya kalesini savunma görevinin İğdir halkından alınmasını talep ederken, Antalya sahillerinin “elyevm korsan ve eşkıya tehdidinden masun bulunduğu”nu belirtmiş olsa da²⁰⁵, 18. yüzyılın ikinci yarısında bile Antalya'nın sahil aksamı “yedd-i küffâra giriftâr kalmağa” devam etmiştir. Sözgelimi 3 Mart 1774'te Kaş kazasında Gökdere kalesi kethüdası Hacı Abdülkadiroğlu Yusuf Ağa'nın 100 süvariyle birlikte orduya gelmesi istendiğinde, Yusuf Ağa ve Kaş ahali, mütesellime, “kale-i mezkûr yedd-i küffâra giriftâr ve ahâlî-yi kazâ dahi münferik ve perişân olacakları aşikâr” olacağı şeklinde mahzarlar göndermiş, Antalya Mütesellimi ise durumu merkezin bilgisine sunmak üzere iletmiştir²⁰⁶.

19. yüzyıla kadar köle ticaretinin bir vechesi de korsanların Akdeniz sahillerini sürekli olarak tehdit eden bu faaliyetleriyle ilişkiliydi. Bu nedenle Wolf Dieter Hütteroth, haklı olarak, korsanların bu etkinliğinin Anadolu'nun Akdeniz kıyılarını 19. yüzyıla kadar harici tehditlere açık bıraktığını yazmıştır²⁰⁷.

Antalya ve çevresi hem 1510'da çıkan ve “Teke-Eli”nin nüfusunu azaltan, belli başlı kaza ve nahiyelerini küçülten Şah-Kulu Baba Tekeli isyanından²⁰⁸, hem de 16. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve yüzyılın sonlarına kadar devam eden “suhte isyanları”nın neden olduğu karışıklıklardan da etkilenmiş²⁰⁹, suhtelerin etkinliği özellikle 1570'lerden sonra

²⁰² BOA. MHM. d. 31/394 (12 Cemâzi-yel-âhir 985/27 Ağustos 1577).

²⁰³ Nicolas Vatin, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar: Doğu Akdeniz'de Savaş, Diplomasi ve Korsanlık*, (Çev.) Tülin Altınova, İstanbul, 2000, s. 95-96. Nicolas Vatin'in Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunduğu bir belge, Anadolu'nun güneyinde köleciliğin yaygınlığını ortaya koyması açısından ilginçtir. Bu belge, 1504 ilkbaharında Leventlerin ele geçirdiği ve barış zamanında Anadolu'da satılmış olan esirleri aramakla görevlendirilen İskender Bey'in raporudur. İskender Bey, Anadolu'da kanunsuz olarak köleleştirilmiş “sonsuz sayıda köle” ile karşılaşmıştır. Bkz. Nicolas Vatin, *a.g.e.* s. 98, 416.

²⁰⁴ BOA. C. BH. 143-6895.

²⁰⁵ BOA. C. ML. 1455-56.

²⁰⁶ BOA. C. AS. 39315-27911.

²⁰⁷ Wolf-Dieter Hütteroth, “Ecology of the Ottoman Lands”, *The Cambridge History of Turkey*, Vol. III, Cambridge, 2008, s. 30. Aslına bakılırsa 19. yüzyılda bile korsanların etkinliğinin devam ettiğine ilişkin Akdeniz'in bu bölgesinden örnek bulmak mümkündür. Mesela Tekelioğlu İhtilâli'nin bastırılmasıyla görevlendirilen Kaptan-ı Derya Hüsrev Paşa, Sisam ve Adalar arasında “haydut ve hırsız sefinelerine” tesadüf etmişti. Bkz. BOA. HAT. 1224-47829 (13 Receb 1229/1 Temmuz 1814).

²⁰⁸ Şehabettin Tekindağ, “Teke-Eli ve Tekeoğulları”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 7-8, İstanbul, 1977, s. 58-62.

²⁰⁹ Mustafa Akdağ, *a.g.e.* s. 199-207.

artmış; “avrat ve oğlan esir etmek”²¹⁰, “adam kaçırmak”²¹¹, “hırsızlık”²¹², “köyleri garet ve hasaret etmek”²¹³, “ev basmak”²¹⁴, “katl”²¹⁵, “yağma”²¹⁶ ve “ırza tasallut”²¹⁷ gibi eylemler bölgede yaygınlaşmıştı. Bu dönemde şehrin önemli mahallelerine adını veren Hasbalaban ve Şeyh Sinan medreseleri suhtelerin merkezi haline gelmişti²¹⁸. Bu olağanüstü kargaşalık dönemi istilaya açık yerleşim yerlerinin terk edilmesi, nüfusun ulaşımı güç yüksek bölgelere veya istihkâm edilmiş merkezi şehirlere taşınması sürecine hız kazandırmıştır.

Küçük buzul çağıının ve beşeri nedenlerin tetiklediği bu dönüşümün en önemli sonucu ise –bu sonuç 19. yüzyıla gelindiğinde çok daha çarpıcı olarak takip edilebilmektedir– kitlesel sefaleti arttıran sıtmanın, Akdeniz’in tümünde olduğu gibi Antalya ve çevresinde de etkinliğinin artmasıydı²¹⁹. Aslına bakılırsa sıtmanın Antalya’daki etkinliğini 17. yüzyılın ikinci yarısında veya 18. yüzyılın başlarında dahi belgelemek mümkündür. Örneğin 17. yüzyılın ikinci yarısında Antalya’ya gelen Evliya Çelebi’ye göre Antalya (Adalya) “mamur ve abadan bir şehirdi”, fakat “ab-ı havası sevahil olmakla sakildi”; bu nedenle şehir halkı her sene “İstanoz” yaylasına çıkıyordu. Evliya Çelebi bölge halkını soluk benizli (Ol ecilden cümle ahalisinin renk rüyleri sarıya maildir) olarak tanımlamış, şehirde “humma marazı”nın yaygın olduğunun altını çizmiştir²²⁰. Paul Lucas 1712’de Antalya’nın büyük bir şehir olduğunu yazdıktan sonra, yaz aylarında aşırı sıcaklıkların hastalıklara neden olduğunu, bu nedenle çoğu insanın, bu sıcaklardan kaçmak için daha serin olan yaylalara çıktığını ifade etmişti²²¹.

Öte yandan tüm bu tanıklıklara rağmen sıtmanın etkinliği, ormanların tahribinin de etkisiyle, esas olarak 19. yüzyılda kitlesel sefalete de sebep olan tam bir felaket olarak hissedilmiştir. Sözgelimi 1803’te Luigi Mayer Karaman ovalarında sıcaklar arttığında, köylülerin köylerini terk ederek dağlara çekildiklerini söylemiştir²²². 1809’da Louis Alexandre Olivier de Corancez, yüksek sıcaklıklar nedeniyle Antalya’nın havasını sağlıksız

²¹⁰ BOA. MHM. d. 17/14 (25 Muharrem 979/19 Haziran 1571).

²¹¹ BOA. MHM. d. 12/676 (3 Safer 979/27 Haziran 1571).

²¹² BOA. MHM. d. 22/563 (26 Rebî-ül-âhir 981/25 Ağustos 1573).

²¹³ BOA. MHM. d. 26/42 (Gurre Şevval 984/23 Aralık 1576).

²¹⁴ BOA. MHM. d. 26/544 (17 Cemâzi-yel-evvel 982/4 Eylül 1574).

²¹⁵ BOA. MHM. d. 35/830 (26 Şevval 986/26 Aralık 1578).

²¹⁶ BOA. MHM. d. 42/646 (25 Muharrem 989/1 Mart 1581).

²¹⁷ BOA. MHM. d. 55/68 (19 Zi-l-ka’de 992/22 Kasım 1584).

²¹⁸ Behset Karaca, *a.g.e.* s. 55.

²¹⁹ Robert Sallares, *a.g.e.* s. 105.

²²⁰ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Yay. Haz.) S. Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, Cilt: II, Kitap: IX, İstanbul, 2011, s. 146-147.

²²¹ Paul Lucas, *Voyage du Sieur Paul Lucas, Fait par Ordre du Roy dans la Grece, l’Asie Mineure, la Macedoine et l’Afrique*, 1712, s. 313.

²²² Luigi Mayer, *Views in the Ottoman Empire, Chiefly in Caramania*, London, 1803, s. 8.

bulmuştu²²³. Temmuz 1814'te Kaptan-ı Derya Hüsrev Paşa, Antalya havasının Antalyalıların bile şikâyet edeceği kadar “gayet vahim olduğu”nu yazmış, “şiddet-i harareti”nden bahsetmişti²²⁴. Yüzyılın başlarında Antalya'ya gelen seyyah William Martin Leake ise araştırmasını şiddetli sıcaklar nedeniyle tamamlayamamıştı²²⁵. Leake, bu sahili gezecek seyyahlara, bu coğrafyada yaygın olan eşkıyaların saldırıları ile veba gibi sâri hastalıklardan ve iklimin neden olduğu hastalıklardan korunmalarını önermişti. Anadolu'nun güney sahil şeridinde yapılan bir seyahatin tamamlanabilmesi için işte bu şartların hepsi gerçekleşmeliydi²²⁶.

Leake'in sıtma nedeniyle gidemediği Likya sahillerine giden E. D. Clarke, Likya sahillerinin, özellikle yaz aylarında, bu sahil şeridinin hemen hemen bütün sathında yaygın olan sıtma (malaria) nedeniyle tam bir başbelası olduğunu söylemişti. Clarke “malarya” ifadesini kullanmış ve sıtmanın, Akdeniz coğrafyasının yaz ayları uygun bir şekilde kurutulmamış topraklarında yaygın olan “zehirleyici (mephitic) buharlaşmayı” tanımlamak için kullanıldığını ifade etmişti. Boeotia'da (İştıp), Teselya (Yenişehir) ve Selanik'te, Mora'nın kuzey ve batı sahillerinde, bütün bir Rumeli sahil şeridi boyunca nehir ağızları, pirinç ve pamuk tarlaları ile tuz yapılan lagünler işte bu “kötü hava” tarafından işgal edilmişti. Sadece bir hafta içinde geminin mürettebatından en az yüz kişi bu “kötü hava” nedeniyle hastalanmıştı²²⁷.

1840'da William Wilde bu sahil aksamı için daha önce yazılanların bir benzerini tekrar etmiş ve bu coğrafyada her Mayıs ayı ortaya çıkan “humma”dan bahsetmişti²²⁸.

1874'te Edwin John Davis, Mayıs ayının sonundan itibaren Pamfilya'nın insanlar için çok tehlikeli olduğunu, bu nedenle kış aylarında ovalarda yaşayan insanların yaz aylarında her zaman havası daha serin ve temiz olan yüksek bölgelere göçtüğünü yazmıştı. Davis, güneş Toros dağlarının üzerinde yükselirken ovanın yoksul köylülerini de tasvir etmiş ve bu insanların gerçekten de çok kötü şartlar altında yaşadıklarını söylemiş, “onlara karşı büyük bir merhamet hissettiğini” ifade etmişti. Sigarasını içerken köylülerle konuşma imkânı da bulan Davis'i ihtiyar bir köylü, yaz başlar başlamaz sivrisinekler ve artacak sıcaklık karşısında

²²³ Louis Alexandre Olivier de Corancez, *a.g.e.* s. 387.

²²⁴ BOA. HAT. 1224-47845 (13 Receb 1229/1 Temmuz 1814).

²²⁵ T.A.B. Spratt-Edward Forbes, *Travels in Lycia, Milyas, and the Cibyrtis, in Company with the Late Rev. E. T. Daniell*, Vol. I, London, 1847, s. X11.

²²⁶ William Martin Leake, *Journal of A Tour in Asia Minor with Comparative Remarks on The Ancient and Modern Geography of That Country*, London, 1824, s. V.

²²⁷ E. D. Clarke, *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa*, Vol. III, London, 1817, s. 289-290; T. M. P. Duggan, “Chronology of Plague and Earthquakes in Antalya Province”, *Adalya*, Nu: VIII/2005, s. 364.

²²⁸ William R. W. Wilde, *Narrative of a Voyage to Madeira, Teneriffe and Along the Shores of the Mediterranean*, Vol. II, 1840, s. 70; Chronology of Plague and Earthquakes in Antalya Province, s. 370.

uyarmış, yaklaşık üç hafta içinde sıcakların artacağını ve her şeyin daha da kötüleşeceğini Davis'e şu sözlerle Türkçe ifade etmişti: "Kuşları da tutar"²²⁹.

1884 Temmuz'unda Psidya'da araştırma yapan W. M. Ramsay şiddetli bir sıtma nöbeti geçirmiş ve bu nedenle çalışmalarını sadece birkaç gün sürdürebilmiştir²³⁰. 1910'un Haziran ve Temmuz aylarında Antalya ve çevresini dolaşan Arthur M. Woodward ve H. A. Ormerod, senenin bu döneminde birçok ailenin, uygun hava ve sağlık koşulları nedeniyle, Antalya'dan Elmalı'ya göçtüğünü yazmıştır²³¹.

Bütün bu tanıklıklar arttırılabilir. Ne var ki bu tanıklıklar anektodiktir ve istatistiklerin "kesin" bilgiler içeren etkisini yaratmaktan uzaktır. 19. yüzyılda sıtmaya ilişkin kayıt altına alınmış istatistikî hiçbir veri günümüze ulaşmamıştır. Bu durum, esas olarak, merkezi devletin Anadolu'nun bu coğrafyasına erişiminde yaşadığı sıkıntılarla, altyapısal iktidarın sınırlarıyla ilgili olmuştur. Ayrıca, bu coğrafyada sıtmanın hiçbir dönem sadece şehir hayatını ilgilendiren bir sorun olmadığını da hatırlamak gerekir. Gerçekten de sıtmanın tahripkâr etkisi kırsal bölgelerde çok daha fazla hissedilmiştir. Ancak bu nedenle, 19. yüzyıl Anadolu'sunda merkezi idare için bu verileri derlemenin güçlüğü sebebiyle, seyyahların tanıklıkları dışında kırsal bölgelere ilişkin istatistikî veriler 20. yüzyılın başlarına kadar hiç derlenmemiştir.

Sıtmanın Antalya ve çevresindeki tahripkâr etkisi istatistikî olarak ilk defa Antalya Sıhhiye Müdüriyeti görevinde bulunmuş Dr. Hasan Ferit'in Resimli Ay'da yayımlanan ve ayrıntılı verilerle desteklenen makalesinde dile getirilmiştir. Bu makalede Dr. Hasan Ferit sıtmanın Anadolu'da yaptığı tahribatı açıklarken rakamlarla Antalya örneğini vermiştir. Rakamlar abartılmış olabileceği düşünülse bile ürkütücüdür. Buna göre sıtmanın "akla dehşet veren tahribatı" nedeniyle "cehennem diyarı" olarak adlandırılan Kaş'a²³² bağlı Kalkan nahiyesinde; Kınık, Kurnaz, Adaköy köylerinde muayene edilen 216 kişiden 151'i sıtmalıdır. Bu üç köyde sıtma oranı % 75'tir. Finike'nin; Kumluca, Konakdibi, Hasköy, Çavdar, Bağyaka, İskele, Kale mahalle ve köylerinde ise muayene edilen 798 nüfustan 561'i sıtmalıdır. Bu bölgede sıtmanın oranı % 70'lere varmaktadır. Çavdar ve Arıklar köylerinde "Sıtma Mezarlığı" olarak bilinen mezarlar vardır. Elmalı'da; Düden, Yaka Çiftlik, Pir Hasanlar, Davullar, Mursal köylerinde muayene olan 400 nüfustan 254'ünde "gayri kabil-i tedavi sıtma musibetine" tesadüf edilmiştir ve bu beş köyde sıtma nispeti % 62'dir²³³.

²²⁹ Edwin John Davis, *a.g.e.* s. 202, 204.

²³⁰ W. M. Ramsay, "Notes and Inscriptions from Asia Minor (III)", *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, Vol. 2, No. 2, Apr.-Jun., 1886, s. 128.

²³¹ Arthur M. Woodward ve H. A. Ormerod, "A Journey in South-Western Asia Minor", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 16, 1909/1910, s. 87.

²³² *Antalya*, 17 Şubat 1341/1925.

²³³ *Resimli Ay*, 1 Teşrin-i sâni 1340/1 Kasım 1924.

Konuyla ilgili kaleme alınan bir başka makalede ise Antalya köylerinde muayene edilen köylülerin % 86'sında "büyük dalak" görüldüğü ifade edilmiş ve bu durumun Antalya'da sadece bir mıntıkayla sınırlı olmadığı, aksine, bütün liva dâhilinde aynı oranın mevcut olduğu belirtilmiştir. Başka bir ifadeyle bu tarihte nüfusu 200.000 olan Antalya'da sıtmalı adedi 172.000 kişidir²³⁴.

Bütün bu rakamlar bir gerçeğe dikkat çekmek için abartılmış olabilirler mi? Bu soruyu olumlu yanıtlamak güçtür. Çünkü daha başka istatistikler de bütün bu verileri destekler. Mesela Dr. Ferruh Niyazi'nin Antalya Hilal-i Ahmer Dispanseri ve Antalya Memleket Hastanesi'nin verilerinden hareketle sıtmaya ilişkin verdiği istatistikler Dr. Hasan Ferit'in yukarıda aktarılan verileriyle paralel bilgiler içerir. Bu verilere göre Antalya Hilal-i Ahmer Dispanseri'ne Mayıs 1921'den Kasım 1921'e kadar müracaat eden 9.044 hastadan 3.295'ini sıtmalılar teşkil etmektedir. Memleket Hastanesi'nin 1920 istatistiklerinde 7.753 hastadan 3.252'si ve 1921 istatistiklerinde ise 6.244 hastadan 2.266'sı sıtmalı kaydedilmiştir. Üstelik kent merkezinde bile resmi sıhhiye görevlilerine kendiliğinden müracaat edenlerin oranının % 26 ile % 38 olduğu düşünülürse, genel bir muayene yapıldığı takdirde bu miktarın % 60-70'e çıkacağı tahmin edilmektedir²³⁵. 1923'te de Antalya Memleket Hastanesi'ne müracaat eden hastalardan 817'sinin kanı alınmış ve alınan kanlardan 167'sinde sıtmanın "tersiyane", 266'sında da "teripika" şekli görülmüştür. Memleket Hastanesi'ne bir yılda müracaat eden hastaların toplamı 11.500'dür ve bunların 5.143'ü sıtmalıdır²³⁶.

Kısacası, küçük buzul çağının avdetinin ve beşeri nedenlerin tetiklediği dönüşümün bir sonucu olan ve 17. ile 18. yüzyıllardan itibaren etkinliği artan sıtmanın 19. yüzyıla devrettiği en önemli miras sefalet olmuştur. Sıtmanın diğer mirasları ise, Akdeniz'in altın çağında tarıma açılmış, ihya edilmiş toprakların yavaş yavaş terk edilmeye başlanması, başıboş bırakılan tarım alanlarının bataklığa dönüşmesi ve bu nedenle kıyı ovalarının terk edilmesi, zirai verimliliğin düşmesi, Akdeniz'in diğer sahillerinde olduğu gibi Antalya'da da tarımsal üretimin iç bölgelere bağımlı kalması²³⁷, sebzeçilik ve bahçeçilik kültürünün yaygınlaşması²³⁸ ve nihayet sıtmanın üretici nüfusu kırması nedeniyle nitelikli iş gücü kaybıydı²³⁹. Bu koşullar, büyük çiftliklerde bile hayvancılığı temel iktisadi etkinlik haline getirerek bu coğrafyada hayvancılığı tüm diğer zirai etkinliklerin önüne geçirmiş, konargöçerliği (pastoral ecotype) ise

²³⁴ *Antalya*, 13 Şubat 1340/1924.

²³⁵ *Antalya*, 26 Teşrin-i sâni 1340/26 Kasım 1924.

²³⁶ *Antalya*, 23 Nisan 1340/1924.

²³⁷ Peter John Brown, *Cultural Adaptations to Endemic Malaria and the Socio-Economic Effects of Malaria Eradication in Sardinia*, New York, 1979, s. 204.

²³⁸ Faruk Tabak, *a.g.e.* s. 93.

²³⁹ Wolf-Dieter Hutteroth, *a.g.m.* s. 30.

hep diri tutmuştu²⁴⁰. 19. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'na isyan eden ve şehri iki sene Sultan II. Mahmud'un ordusuna teslim etmeyen Tekelioğularının sahip olduğu çiftliklerde dahi –Napolyon Savaşları'nın yarattığı tüm imkânlarla rağmen– küçükbaş ve büyükbaş hayvanların çiftlik gelirlerinin en önemli bölümünü oluşturmasının²⁴¹ veya 20. yüzyılın ilk yarısında bile konargeçör aşiretlerin iskân edilememesinin neden olduğu (“ahâlisi Ortaçağ'da olduğu gibi mevsime göre tebdîl-i mesken ettiğiinden”) asayiş meselelerinden bahsedilmesinin²⁴² ya da konargöçerliğin önemli bir “ictimâî mesele” telakki edilmesinin nedeni buydu²⁴³.

1.5. Antalya'nın Toplumsal ve Politik Kültürü Üzerinde Etkili Olan İstikrarsızlıklar

19. yüzyıl Antalya'sını tanımlayacak bir kavram aransaydı eğer, bu kavramın istikrarsızlık olacağı muhakkaktır. Gerçekten de 17. ve 18. yüzyılların mirasına (küçük buzul çağının, ticari küçülmenin, istila ve isyanların tüm olumsuz etkilerine) ek olarak 19. yüzyılın ilk yarısında yaşanan bir dizi gelişme, bu dönemi şehir için tam bir istikrarsızlık dönemi haline getirmişti. Yüzyılın başlarında Tekelioğlu hânedânının Osmanlı İmparatorluğu'na başkaldırarak isyan etmesi (1813-1814), isyan senelerini izleyen politik belirsizlik dönemi, şehrin birkaç defa Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın ordusu tarafından işgal tehdidinde maruz kalması, hatta 1832 sonlarında İbrahim Paşa'nın şehre bir mütesellim ataması sonucu mütesellimin şehre gelerek Antalya'nın idaresini eline alması –İbrahim Paşa'nın atadığı mütesellim Antalya kalesi önüne geldiğinde, Osmanlı memurları, şehir halkının da ricasıyla şehri terk etmiş ve Antalya bir süre Mısırlılar tarafından idare edilmişti–²⁴⁴, 1830 ve 1844 arasında neredeyse on beş sene boyunca etkinliğini devam ettiren vebanın şehre taşıdığı umutsuzluk, yüzyılın ikinci yarısının başlarında beliren ve en az beş sene şehri perişan eden kıtlık ve kıtlığın sebep olduğu ihtilâl ve belki de bütün bunlardan önemlisi, yüzyılın ilk yarısında şehrin tanık olduğu iki kitlesel göç, şüphesiz, sadece maddi hayatı değil, sıradan insanların hayata ilişkin beklentilerini de istikrarsızlaştırmıştı. Bütün bunlara ek olarak, kırdan veya şehirde eşkıyaların neden olduğu karışıklıklar, çok da iyi işlemeyen resmi adalete karşı

²⁴⁰ Peter John Brown, *a.g.e.* s. 220. Konargöçerlik ve sıtma arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Şöyle ki nüfusun mevsimsel olarak yer değiştirmesinin sebepleri ne olursa olsun –bu sebepler arasında aşırı sıcaklar ve kıyı ovalarının terk edilmesi de olabilir–, her halükarda konar-göçerlik hem sıtmayı yaygınlaştıran hem de onunla mücadele etmeyi güçleştiren bir neden olmuştur. Benzer şekilde, kitlesel zorunlu göçler de sıtmayla mücadeleyi güçleştirmiştir. Bkz. Robert Paschal Nesper, “The Ecology of Malaria and Changes in Settlement Patern on the Cheyenne and Arapaho Reservation, Indian Territory”, *Plains Anthropologist*, Vol. 34, No. 124, s. 71.

²⁴¹ Halil İnalçık, “The Emergence of Big Farms, Çiftliks: State, Landlords and Tenants”, (Ed.) Halil İnalçık, *Contributions a l'Histoire Economique et Sociale, de l'Empire Ottoman*, Louvain, 1984, s. 117-119.

²⁴² BOA. DH. İ. UM. EK. 90-70, lef. 121 (13 Safer 1333/31 Aralık 1914).

²⁴³ *Antalya*, 28 Teşrin-i evvel 1340/28 Ekim 1924; *Antalya*, 17 Kânûn-i evvel 1340/17 Aralık 1924; *Antalya*, 17 Şubat 1341/1925; *Akdeniz*, 21 Mart 1341/1925; *Akdeniz*, 28 Nisan 1341/1925; *Akdeniz*, 6 Mart 1926.

²⁴⁴ BOA. HAT. 368-20331. B-2 (3 Şevval 1248/23 Şubat 1833).

beslenen şüpheler –ki Meşrutiyet’in ikinci defa ilanı şehirde en çok bu nedenle heyecanla karşılanmıştı²⁴⁵– istikrarsızlık duygusunu hep tetikte tutarak ona bir süreklilik kazandırmıştı. Üstelik istikrarsızlıkların nedenleri ortadan kalktığında bile hayatın olağan haline dönmesi hiç kolay olmamış, kısa süreli istikrar dönemleri, istikrarsızlıkların izlerini silmeye yetmemiş, şehir uzun bir müddet daha bu istikrarsızlıklarla bir arada yaşamaya devam etmişti. Bu nedenle yerel topluma damgasını vuran duygu, şüphesiz, istikrarsızlık ve süreksizlikti.

İstikrarsızlıklara süreklilik kazandıran ilk sebep, devletin altyapı imkânlarının sınırlı bulunduğu tüm toplumlarda olduğu gibi Antalya’da da hayatın, tabiat hadiselerine, talihin sunduğu imkânlara veya kadere fazlasıyla bağımlı olmasıydı. Bu nedenle, geleceğe ilişkin çok az güveni olan bu coğrafyada sıradan insanlara ilk darbeyi kuraklık ve kıtlık vuruyordu. Ne var ki 19. yüzyılda Anadolu’yu perişan eden ve binlerce köylünün ölümüne neden olan kıtlıkların Antalya’daki etkisinin, hiç değilse 19. yüzyıl boyunca, doğrudan ölüm olarak hissedilmediğini de belirtmek gerekir. Sözelimi 19. yüzyılda Anadolu’yu etkisi altına alan kuraklık dönemlerinden Antalya, sadece 1850 senesindeki kuraklıkta dolaylı olarak etkilenmiş²⁴⁶, kuraklık 1853’teki tahıl isyanının en önemli nedeni olmuştu. Dolayısıyla istikrarsızlık ve süreksizlik hissi, mutlak sefalet hissinden daha önce geliyordu.

1800’de İzmir ve çevresinde²⁴⁷, 1802’de Kütahya ve Karahisar’da²⁴⁸, 1844’te Isparta’da, 1854’te Kütahya, Balıkesir, Bursa²⁴⁹ ve Isparta’da²⁵⁰, 1863’te Antep’te²⁵¹, 1865’te Diyarbakır’da²⁵², 1866’da Burdur’da²⁵³, 1875 ile 1881 arasında da Anadolu’nun iç bölgelerinin tümünde²⁵⁴ gerçek bir felaket olarak belirip buğday ve çavdar tarlalarını korkunç bir şekilde tahrip eden çekirge istilaları ise Antalya’da etkisini 1854’te²⁵⁵ ve 1870 ile 1882 arasında kalan senelerde göstermişti²⁵⁶. Bunu dışında çekirgeler 1875’te Döşemealtı ve civarında²⁵⁷, 1892’de Serik ve İğdir Kardiç’te²⁵⁸, 1893’te ise Akseki²⁵⁹ ve İbradı’da²⁶⁰ etkili olmuştu.

²⁴⁵ *Maşrık-ı İrfan*, 17 Kânûn-ı evvel 1325/30 Aralık 1909.

²⁴⁶ D. E. Daineloğlu, *1850 Yılında Yapılan Bir Pamfilya Seyahati*, (Çev.) Ayşe Özil, Antalya, 2010, s. 122.

²⁴⁷ James Morier, *A Second Journey through Persia, Armenia and Asia Minor*, London, 1818, s. 99 -100.

²⁴⁸ Robert Walpole, *Travels of Various Countries of the East*, London, 1820, s. 116-148.

²⁴⁹ Bayard Taylor, *The Lands of Saracen: Pictures of Philistine, Asia Minor, Sicily and Spain*, New York, 1855, s. 299-301.

²⁵⁰ *BOA. A.} MKT. UM. 162-72 (27 Zi-l-ka’de 1270/21 Ağustos 1854).*

²⁵¹ *The Missionary Herald*, Cilt: 60, Boston, 1860, s. 270

²⁵² *The Missionary Herald*, Cilt: 63, Cambridge, 1867, s. 204.

²⁵³ *BOA. MVL. 722-51, lef. 1 (5 Rebî-ül-evvel 1283/18 Temmuz 1866).*

²⁵⁴ W. M. Ramsay, *Impressions of Turkey During Twelve Years’ Wanderings*, London, 1897, s. 275-278.

²⁵⁵ *BOA. MVL. 173-90, lef. 2 (13 Şevval 1272/17 Haziran 1856).*

²⁵⁶ *BOA. DH. İ. UM. EK. 34-58. lef. 2.*

²⁵⁷ *Basiret*, 17 Cemâzi-yel-evvel 1292/21 Haziran 1875; *Basiret*, 23 Cemâzi-yel-âhir 1292/27 Temmuz 1875.

²⁵⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, 2 Safer 1310/26 Ağustos 1892.

²⁵⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, 25 Muharrem 1311/8 Ağustos 1893.

19. yüzyılda Anadolu'nun iç bölgelerinde binlerce ölüme neden olan kıtlık ve çekirge istilalarının Antalya'daki en önemli sonucu kitlesel ölümler değildi. Ancak, Isparta (Hamidabad) ve Burdur gibi şehre taşınan tahılın üretildiği merkezlerin kuraklığa veya çekirge istilasına maruz kalması 19. yüzyılın sonlarına kadar şehrin en önemli servet kaynağı olan tahıl ticaretine darbeler indirmiş, ticari hayatı istikrarsızlaştırmıştır. Bu koşullar yüzyılın ikinci yarısından itibaren tahıl ticaretinin şehir için sahip olduğu önemi yitirmesine neden olmuştur. Bu koşullar ayrıca servetin kısa sürede elde edilebilen, fakat hiçbir zaman tam olarak güvence altına alınamayan bir durum olmasını da sonuçlamıştı. Gerçekten de 19. yüzyıl Antalya'sında servetini birkaç kuşak devam ettirebilmiş, her dönem zenginliğin korumayı başarmış aile –1780'de Antalya Mütesellimi Tekelioğlu (Deli) Hacı Ebubekir Ağa'nın da sarraflığını üstlenmiş olan Zanailoğulları istisna tutulursa eğer²⁶¹– yok gibiydi.

Öte yandan, bütün güç şartlara rağmen kıtlık dönemleri kendi imkânlarını da yaratmıştır. Örneğin mevcut sınırlı tahılı istifleme ve daha sonra yüksek fiyata satma başarısını gösteren tüccarlara kısa süreli de olsa zenginliğin yolunu açabilmiştir. Fakat bu coğrafyada varlıklı olmanın en önemli aracı bu tür fırsatlardan istifade edebilmek ve istifçilik olsa da, bu şekilde kazanılan servet hiçbir zaman kalıcı olmamıştır. Sıradan insanlar için ise 19. yüzyıl Antalya'sı istikrarsızlıklar arasında sıkışmış, geleceğe ilişkin çok az teminatı olan insanların coğrafyası olmuştur.

Bu dönemde istikrarsızlıklar, sıradan Antalyalıların hayata ilişkin beklentilerini de biçimlendirmiş, maddi hayatın istikrarsızlıklarının onlar için en önemli sonucu, güven duygusunun kaybı olmuştur. Bu nedenle ortalama bir şehir sakini için 19. yüzyıl Antalya'sı çok fazla güven altına alınmamış bir gelecek vaat etmiştir. Ayrıca, hayatın hemen her vechesine yön veren bütün bu istikrarsızlıklar sadece sıradan insanları etkilememiştir. 19. yüzyılda şehrin varlıklı zümresinin ve idarecilerinin hayatları da beklenmeyen değişikliklerle dolu olmuştur. Sözelimi ister varlıklı ister yoksul olsun 19. yüzyıl Antalya'sında ölüm hemen herkese eşit davranmış, örneğin hemen herkes veba veya kolera gibi bir illetin kurbanı olabilmiş, insanların hayatı çok kısa bir zaman içinde sona erebilmiştir. Her şeyden önce ortalama insan ömrü günümüzle karşılaştırıldığında şaşırtıcı derecede kısadır: Sıradan bir şehirlinin ortalama hayat süresi 50 seneyi geçmemektedir²⁶². Beklenti ve gerçek arasındaki bu fark, varlığını, insanların geleceğe ilişkin güvenini sarsan çocuk ölümlerinin fazlalığına borçludur. Sözelimi 1831 nüfus tahririnde Bâli Bey Mahallesi'nde 122 erkek kayıt altına alınmış, bu nüfustan 17'si tahririn gerçekleştirildiği dönemde ölmüştür. Ölenlerden 11'i 1 ile

²⁶⁰ *Tercüman-ı Hakikat*, 26 Safer 1311/8 Eylül 1893.

²⁶¹ *BOA. AE. SABD. I. 2141.*

²⁶² *KVS. Def'a XXVIII, Konya, 1317, s. 193.*

14 yaş arasındaki çocuklardır ki bu rakam toplam ölüm oranının % 64'üne tekabül etmektedir. 15 ile 40 yaş arasındaki erkek nüfus ve 40 ile daha üstü yaş arasındaki erkek nüfus içinde ise sadece 3'er ölüm yaşanmıştır²⁶³. Elmalı Mahallesi'nde sayılan 93 erkek nüfus içinde ise tahririn gerçekleştirildiği sene içinde 17 ölüm yaşanmış, bu ölümlerden 12'si ise 14 yaşından küçük çocuklar olmuştur. Yani ölüm toplam mahalle nüfusunun % 70'i oranında çocukları vurmuştur. Kısacası, 19. yüzyıl Antalya'sında erken ölmekte, hayatın insana verdiği her şeyi ölüm çok çabuk geri almaktadır. Nüfusun neredeyse % 14'ü ile % 18'i arasında kalan kısmı 14 yaşından sonrasını görmemektedir²⁶⁴. Bu tablonun müsebbibi ise bütün istikrarsızlıkların da ardında bulunan; kötü beslenme şartları, sağlıksız çevre koşulları, kaynakların yetersizliği ve hepsinden de önemlisi sadece her zaman tehlikede olan çocuklarla yetinmeyen ve nüfusun tümünü tehdit eden salgın hastalıklardır.

1.5.1. İstikrarsızlık Nedeni Olarak Hastalıklar

19. yüzyılda Antalya, Ortaçağ'dan itibaren şehir üzerindeki etkileri takip edilebilen bir dizi sâri hastalığın tekrar eden darbelerine maruz kaldı. 1830 ile 1845 arasında veba neredeyse on beş yıl boyunca Antalya'yı etkisi altına almış ve kitlesel ölümlere sebep olmuştu. 1866 ve 1895'te kitlesel ölümlere neden olan hastalık ise koleraydı.

Aslına bakılırsa Antalya'da vebanın 1830'ların başlarında dahi hüküm sürdüğü kesindir. Hatta bu nedenle 1831'de Kavalalı Mehmed Ali Paşa Antalya iskelesinden gelen gemilere karantina uygulamak durumunda kalmıştı²⁶⁵. Ancak bu salgının etkileri hakkında ne bu döneme tarihlenen şer'iyeye sicillerinden ne de seyahatnamelerden ayrıntılı olarak bilgi edinmek mümkündür. Döneme ilişkin tek kaynak Joseph Wolff'un raporudur. 1831'de Antalya'ya gelen Joseph Wolff bu tarihte Antalya Müslümanları arasında vebanın oldukça şiddetli olduğunu belirtmiştir²⁶⁶. 1831 nüfus tahririnde ise –bu tahrirde ölüm vakaları belirtilmiş ancak nedenlerine değinilmemişti– doğrudan vebaya atıf yapılmasa da çok sayıda şüpheli ölüm kayıt altına alınmıştır. Örneğin 1831'de şehrin dışında aynı hane içinde aynı tarihte gerçekleşmiş çocuk ölümlerinin şaşırtıcı yoğunluğu, bir salgın hastalığın varlığının habercisi gibidir²⁶⁷.

²⁶³ BOA. NFS. d. 3190.

²⁶⁴ BOA. NFS. d. 3190.

²⁶⁵ Orhan Kılıç, *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*, Elazığ, 2004, s. 206.

²⁶⁶ Joseph Wolff, *Researches and Missionary Labours Among the Jews, Mohammedans, and Other Sects*, Philadelphia, 1837, s. 18.

²⁶⁷ BOA. NFS. d. 3190, s. 13-14, 21; BOA. NFS. d. 3192, s. 15-18, 27; BOA. NFS. d. 3193, s. 10, 14, 20; BOA. NFS. d. 3197, s. 4. Bu tarihte gerçekleşen çocuk ölümleri ile ilgili ayrıca bkz. Mehmet Ak, "Teke Sancağında 1831 Sayımına Göre Nüfus ve Yerleşme", *History Studies*, Vol. 6, 2014, s. 22.

1833 ve 1834'te vebanın Anadolu'daki etkileri azalmış olsa bile, buna rağmen veba Anadolu'nun Batı ve Güney sahillerinde –1834'de Charles Texier Tarsus'ta vebaya yakalanmış ve Antalya'ya geldiğinde durumu ağırlaştırmıştır²⁶⁸ varlığını devam ettirmişti. Bu dönemde Anadolu'da vebanın etkin olduğu şehirlerden biri de Antalya'ydı.

1835 ile 1838 arasında vebanın Anadolu'daki etkinlik sahası tekrar artmıştı. Bu tarihte Anadolu'da bulunan William Hamilton, 1836'da, sahil şeridinden ve Antalya'dan gelen haberler hiç de iç açıcı olmadığı için (sahil aksamında vebanın şiddetli bir biçimde hüküm sürmesi nedeniyle) Antalya'ya yapacağı seyahatten vazgeçmek zorunda kaldığını ve hiç vakit kaybetmeden İzmir'e dönme kararı aldığını yazmıştır²⁶⁹. 1 Mart 1838 tarihinde ise Dr. W. R. Wilde, Antalya'nın batısındaki Macri Körfezi'nde (Fethiye Körfezi) vebanın etkili olduğunu, hatta bu coğrafya ve çevresinin vebanın etkisinden çok az muaf kalabildiğini ifade etmiştir²⁷⁰. Charles Fellows, 1838'de, vebanın Keçiözü ve Sandıklı'da etkili olduğunu yazmış, Macri Körfezi'nin veba nedeniyle karantina altında olduğunu belirtmiştir²⁷¹. 1839'a gelindiğinde Anadolu genelinde vebanın etkisinde bir gerileme gözlemlenmiş, fakat 1840 ile 1842 arasında veba birkaç bölgede tekrar ortaya çıkmıştı²⁷².

Veba, şüphesiz her zaman vakitsiz ölümlere neden olmuş, kendisiyle mücadele etmek konusunda çok az bilgiye sahip olan bu toplumun üzerine bir karabasan misali çökmüştür. Gerçi yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru salgın hastalıklara karşı önleyici tedbirler gelişmişti. Sözgelimi 1834'teki veba salgını sırasında şehirde karantina uygulanmış, üstelik –Alexander W. Kinglake'ın anlattıkları doğruysa eğer– karantina yasakları konusunda itinalı davranılmış, Mısır'dan Antalya'ya gelen gemilerin yolcuları şehre alınmamıştı²⁷³. Buna rağmen her felaket gibi vebanın da tahribini arttıran esas neden, Albert Camus'nün ifadesiyle “insanların alçakgönüllülüğü reddetmeleri, kendileri için iyi olan her şeyin mümkün, felaketlerin ise imkânsız olduğunu düşünmeleri”ydi. Bu nedenle vebadan ölenlerin eşyaları pervasızca şehrin çarşısında satılabiliş²⁷⁴, daha da önemlisi veba 1844'e kadar neredeyse her yıl düzenli olarak şehri ziyaret etmeye devam etmişti.

²⁶⁸ *The Select Circulating Library*, Philadelphia, 1835, s. 459.

²⁶⁹ William Hamilton, *Resarches in Asia Minor, Pontus, and Armenia with Some Account of their Antiquities and Geology*, Vol. II, 1842, London, s. 354.

²⁷⁰ W. R. Wilde, *Narrative of a Voyage to Madeira, Teneriffe and Along the Shores of the Mediterranean*, Vol. II, Dublin, 1840, s. 70.

²⁷¹ Charles Fellows, *A Journal Written During An Excursion in Asia Minor*, London, 1839, s. 159, 244.

²⁷² Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, (Çev.) Serap Yılmaz, İstanbul, 1997, s. 103.

²⁷³ Alexander W. Kinglake, *Eothen: Traces of Travel Brought Home from the East*, London, 1847, s. 298.

²⁷⁴ AŞS. 5/3 (17 Zi-l-ka'de 1249/28 Mart 1834); AŞS. 5/88 (6 Rebî-ül-evvel 1250/13 Temmuz 1834); AŞS. 5/91 (23 Rebî-ül-evvel 1250/30 Temmuz 1834); AŞS. 5/129; AŞS. 5/134 (7 Cemâzi-yel-âhir 1250/11 Ekim 1834); AŞS. 6/39 (17 Safer 1251/14 Haziran 1835); AŞS. 6/42 (11 Şevval 1251/30 Ocak 1836); AŞS. 6/49 (17 Şevval 1251/5 Şubat 1836); AŞS. 6/85 (23 Zi-l-hicce 1251/10 Nisan 1836); AŞS. 6/143 (19 Rebî-ül-âhir 1252/3 Ağustos 1836); AŞS. 6/156 (13 Receb 1252/24 Ekim 1836); AŞS. 6/157 (13 Receb 1252/24 Ekim 1836); AŞS. 6/162 (25 Receb 1252/5 Kasım 1836); AŞS. 6/176 (9 Zi-l-ka'de 1252/15 Şubat 1837).

Vebanın etkisi bertaraf edildikten sonra ise bu defa kolera kitlesel ölümlerle sonuçlanan iki salgın döneminde Antalya'yı etkisi altına almıştı. 1866'da ve 1895'de zuhûr eden kolera salgınları şehirde kitlesel ölümlere neden olmuş, 1869'da ise kolera İstanos'u vurmuştu.

Antalya'ya muhtemelen İskenderiye aracılığıyla taşınan 1865 kolerasının Antalya'daki varlığı ilk olarak 7 Eylül 1866 tarihinde, kolera'nın İstanbul ve İzmir'e sirayetinden ancak bir sene sonra Antalya Meclisi'nin Sadâret'e ilettiği bir dilekçede ifade edilmiştir. Dilekçede 22 Temmuz 1866 tarihinde Antalya'da “kolera illeti”nin zuhûr ettiği bildirilmiş ve günlük vefât vakalarının 8-10'u bulunduğu dile getirilmişti²⁷⁵. Kolera nedeniyle ölümlerin artması Antalya'daki gayrimüslimlerin şehirden “firar etmelerine” yol açmıştı²⁷⁶.

Gündelik güçlüklerin üzerine binen bütün bu felaketlerin hayatı daha da güçleştirdiği muhakkaktır. Veba ve kolera, ölümü kendileriyle birlikte şehre taşımadıklarında dahi ticari ilişkilerin askıya alınmasına, temel besin ihtiyaçlarının fiyatlarında artışlara sebep olmuştur. Örneğin Fransız Ticaret Odası Bülteni'nde neşredilen 30 Ocak 1900 tarihli mektubunda Fransız konsolosluk ajanı Leonidas Lattray, bu dönemde İskenderiye'deki karantina tatbikinin Antalya'nın kereste ihracını durdurduğunu belirtmiştir²⁷⁷.

Öte yandan veba ve kolera ne kadar tehlikeli olursa olsunlar, Fernand Braudel'in ifadesiyle, nihayetinde Akdeniz'den geçen iki yabancıydılar²⁷⁸. Hâlbuki yüzyıllardır Akdeniz'i mesken tutan ve bu coğrafyanın “yerlisi” olan sıtma bu Akdeniz şehrini yataklara düşürerek, insanlarını çalışamaz hale getirerek, her yaz mevsimi sahil şeridinin terk edilmesine neden olarak bu Akdeniz toplumunun üstüne bir kâbus gibi çöküyordu. 19. yüzyılda sıtma Antalya'yı kıran en büyük felaketti ve sıtmanın istikrarsızlığı arttırıcı rolü veba ve koleradan çok daha fazlaydı. Sıtma tıpkı veba ve kolera gibi –belki de onlardan daha çok– gündelik hayatı istikrarsızlaştırdığı için sıradan insanların geleceğe ilişkin uzun vadeli beklentilerini yok ediyordu²⁷⁹. Tüm bu koşullar, şüphesiz, sıradan insanların hayata ilişkin beklentileri üzerinde etkili olmuş, onların istikrarsız bir dünya algısını pekiştirmiştir.

Sıtmanın merkezi devletin bu coğrafyadaki hâkimiyetini güçleştirdiği de doğrudur. Hatta 20. yüzyılda sıtmanın “ictimâî bir bela” olarak adlandırılmasının en önemli nedeni buydu. Bu nedenle 19. yüzyılda birçok muhassıl, kaymakam ve mutasarrıf Antalya'nın “âb ve havası ile imtizâc edemediği” gerekçesiyle merkeze ya da “havası mûtedil bir diğerk mahalle”

²⁷⁵ BOA. A. MKT. MHM. 363-85.

²⁷⁶ BOA. MVL. 525-64. Ayrıca bkz. Mehmet Ak, “19. Yüzyılda Antalya'da Kolera Salgını”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV (17), 2011, s. 254-268.

²⁷⁷ *Bulletin Mensuel de la Chambre de Commerce Français de Constantinople*, No: 154, Constantinople, 1900, s. 64.

²⁷⁸ Fernand Braudel, *a.g.e.* s. 64-65.

²⁷⁹ Frank M. Snowden, *The Conquest of Malaria: Italy, 1900-1962*, Roma, 2002, s. 17-18.

tainini istemiştir. Sözelimi Tanzîmât'ın muhassıllarından ikisi; 1845'de Nazım Efendi²⁸⁰, 1848'de ise İzzet Bey²⁸¹ “ol havâlinin âb ve havası ile adem-i imtizâctan nâşi nâ-mizac” oldukları gerekçesiyle muhassıllıktan istifa etmişlerdi.

Ayrıca, sıtma nedeniyle yaşanan mevsimlik göçler sadece sıradan insanlara mahsus bir alışkanlık değildi. Sözelimi Macri, Antalya ve Alanya'da, merkezi devleti temsil eden kurumlar yaz aylarında işlemiyor, yaylalara taşınıyordu. Henüz 17. yüzyılın ortalarında Evliya Çelebi Antalya'nın yaylası İstanos (İstanaz) için şunları yazmıştı: “Müftîsi ve nakîbüleşrâfi ve kadısı ve kethüdâyeri ve yeniçeri serdârı cümlesi Adalya'da sakinlerdir. Lâkin yılda bir kerre bu yaylağa gelüp sekiz ay ayş u işret edip kesb-i hevâ ederler”²⁸².

1824'te Isparta Mutasarrıfı Vahid Paşa yaz günleri Antalya'nın “vahamet-i âb ve havâsından nâşi” Antalya'da sadece memleket ahalisinin değil, “vâli-i vilâyetin” şehre bir subaşı tayin ederek İstanos'a göçtüğünü yazmıştır²⁸³. Eski Alanya müsellimi Emin Ağa ise 10 Ağustos 1827 tarihli tahririnde Alanya ahalisinin yaz aylarında yaylaya gittiklerini ve Alanya kalesinin 30-40 fukara güruhuna bırakıldığını, dolayısıyla kalenin ve kaledeki birçok evin başıboş olduğunu belirterek yaz mevsiminde neredeyse tamamen boşaltılan kaleyi beklemek görevinin tûmâr sahiplerinde olduğunu söylemiş ve Alanya Mutasarrıfı Esad Paşa'nın bu meseleyle ilgilenmesini talep etmişti²⁸⁴.

Antalya Muhassıllığı'na gönderilen Ekim 1841 tarihli tahriratta ise Antalya ahalisinin eskiden beri yaz ayları İstanos'a göçtüğü, bu nedenle İstanos's göçen halkın şer'i ve adli işlerini takip etmek için İstanos'ta bir naib görevlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştı²⁸⁵. Ayrıca yaz aylarında İstanos'un nüfusu arttığı için mali ve güvenlik işleri için bir vekil de tayin edilmeliydi. Bu vekil Antalya hânedânından Yanıkzade İsmail Bey olmuştur²⁸⁶.

1.5.2. İstikrarsızlık Nedeni Olarak Göçler

İstikrarsızlıkların tek sebebi coğrafyanın neden olduğu kuşatılmış hissi değildi. 19. asırda şehrin nüfusu birkaç defa dramatik bir biçimde değişmiş, 18. yüzyılın sonlarından itibaren Antalya uzun dönemli tarihi üzerindeki sonuçları çok belirleyici olan bir dizi kitlesel göçe şahit olmuştu. Bu kitlesel göçlerin görünürdeki ilk etkisi hiç şüphesiz yoksulluktu. Bu sebeple 1887-1908 seneleri arasına tarihlenen ve fakir ailelerin çocuklarını varlıklı hanelere

²⁸⁰ BOA. İ. MVL. 78-1522, lef. 3-1.

²⁸¹ BOA. İ. MVL. 139-3825, lef. 2-1.

²⁸² Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *a.g.e.* s. 144.

²⁸³ BOA. HAT. 760-35926-1.

²⁸⁴ BOA. HAT. 514-25143-B-1.

²⁸⁵ BOA. KK. d. 5850, s. 89.

²⁸⁶ BOA. C. ADL. 68-4089 (8 Şevval 1257/23 Kasım 1841).

icara verdiği 21 sözleşmenin neredeyse tamamında çocuklarını icara verenler, göçmen aileler olmuştur²⁸⁷.

Neden olduğu mutlak sefaletin haricinde göçler, her defasında mevcut gelenekleri altüst etmiş, geleneklerin ve kültürün tekrar tanımlanacağı yeni bir süreci başlatmıştır. Fakat daha da önemlisi kitlesel göçler kaynakların sınırlı olduğu bu coğrafyada önyargıları körüklemiş, sınırlı kaynaklar üzerinde yürütülen iktidar mücadelesine her zaman şiddetli bir görünüm vermiştir.

Bu dönemde şehrin maruz kaldığı kitlesel göçlerden ilki ve belki de en önemlisi 18. yüzyılın sonlarından itibaren Mısırlı göçmenlerin Antalya'ya gelmeleri idi. Gerçekte Antalya tarihi boyunca Mısır'la ticari ilişkiler içinde olmuş ve bu ilişkilerin kesafetini Antalya'nın ticari ve iktisadi faaliyetleri üzerinde asırlarca etkili olan kereste ve tahıl ticareti belirlemiştir. Ayrıca Antalya, zaten 9. yüzyıl ortalarında önce İslâm deniz akıncılarının saldırılarına maruz kalmış ve ardından kısa süreli Arap egemenliği görmüştü²⁸⁸. Bu tarihten sonra şehirde sürekli bir Arap tüccar kolonisi varlığını sürdürmüştür²⁸⁹. Bu nedenle şehirde Mısırlı Arap tüccarlara rastlamak her dönem için mümkündür.

Bununla birlikte Antalya'daki Arap nüfusu var eden tek neden sadece şehrin Mısır'la olan ticari ilişkileri değildi. 1770'teki Memluk İhtilâli'nin veya 1798-1799'da Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesinin sebep olduğu koşullar Mısırlı Arapları Antalya'ya taşımış²⁹⁰, şehir, 1832'de Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından görevlendirilen bir mütesellim aracılığıyla yönetilmeye başlanmıştır²⁹¹. Bu dönemde Antalya İbrahim Paşa'nın şehre getirdiği Arapların iskânına tanık olmuş²⁹², Mehmed Ali Paşa'ya bağlı Arap tacirler Antalya'daki çiftliklerde hisse satın almıştır²⁹³. Bu tarihte Antalya'daki çiftliklerde kayıt

²⁸⁷ İcar sözleşmeleri şu sicillerde kayıt altına alınmıştır: AŞS. 21/378 (28 Şabân 1304/22 Mayıs 1887); AŞS. 92/40 (26 Şabân 1309/26 Mart 1892); AŞS. 46/83 (15 Receb 1313/1 Ocak 1896); AŞS. 50/62 (30 Cemâzi-yel-evvel 1315/27 Ekim 1897); AŞS. 50/64 (2 Cemâzi-yel-âhîr 1315/29 Ekim 1897); AŞS. 57/88 (29 Receb 1318/22 Kasım 1900); AŞS. 57/180 (27 Şabân 1319/2 Aralık 1901); AŞS. 57/225 (29 Zi-l-ka'de 1319/9 Mart 1902); AŞS. 57/231 (22 Zi-l-hicce 1319/1 Nisan 1902); AŞS. 57/232 (22 Zi-l-hicce 1319/1 Nisan 1902); AŞS. 62/86 (6 Rebî-ül-evvel 1322/21 Mayıs 1904); AŞS. 62/20 (6 Rebî-ül-âhîr 1322/20 Haziran 1904); AŞS. 62/21 (6 Rebî-ül-âhîr 1322/20 Haziran 1904); AŞS. 62/22 (6 Rebî-ül-âhîr 1322/20 Haziran 1904); AŞS. 62/23 (6 Rebî-ül-âhîr 1322/20 Haziran 1904); AŞS. 62/28 (10 Cemâzi-yel-evvel 1322/23 Temmuz 1904); AŞS. 94/82 (1 Muharrem 1326/4 Şubat 1908); AŞS. 94/140 (1 Rebî-ül-evvel 1326/3 Nisan 1908); AŞS. 94/191 (17 Cemâzi-yel-evvel 1326/17 Haziran 1908); AŞS. 94/199 (23 Cemâzi-yel-evvel 1326/23 Haziran 1908); AŞS. 94/215 (11 Cemâzi-yel-âhîr 1326/11 Temmuz 1908). Ayrıca bkz. Evren Dayar, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Antalya'da Çocuk İcarları", *Toplumsal Tarih*, Şubat 2014, s. 32-37.

²⁸⁸ Besim Darkot, "Antalya", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: I, İstanbul, 1970, s. 459-462.

²⁸⁹ Feridun Emecan, "Antalya", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: III, İstanbul, 1991, s. 232-233.

²⁹⁰ D. E. Daineloğlu, *a.g.e.* s. 141; *KVS. Def'a XXX*, İstanbul, 1332, s. 284.

²⁹¹ *BOA. HAT.* 368-20331. B-2 (3 Şevval 1248/23 Şubat 1833).

²⁹² Maxime Collignon, *Notes d'un Voyage en Asie Mineure*, Paris, 1897, s. 50-51.

²⁹³ Xavier de Planhol, *De la Plaine Pamphilienne Aux Lacs Pisidiens, Nomadisme et Vie Paysanne*, Paris, 1958, s.124. Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve hânesinin muhtemelen daha önceden de Antalya ile ilişkileri vardı. Örneğin Mora İsyanı'nı bastırmak için Mehmed Ali Paşa oğlu İbrahim Paşa'yı Osmanlı İmparatorluğu'nun yardımına göndermiş; Mora'ya vali olarak atanan İbrahim Paşa ise buradaki savaşlarda siyah köleleri kullanmış, bu

altına alınmış “kölemenler”, muhtemelen İbrahim Paşa'nın beraberinde getirdiği kölemenler olmalıdır²⁹⁴. İbrahim Paşa'nın bu şekilde birçok Arap tüccarı Antalya'ya yerleştirmesinin en önemli nedeni ise Mısır'ın artan kereste ihtiyacıydı. Suriye ve Anadolu seferinde İbrahim Paşa, sırf bu nedenle babası Mehmed Ali Paşa'ya Antalya'dan asla vazgeçilmemesi gerektiğini yazmıştır²⁹⁵. Bu önem nedeniyledir ki Mısır Hidivliği, sadece İbrahim Paşa'nın Antalya'ya yerleştirdiği Arap tüccarlar aracılığıyla değil, sonraki senelerde Zanailoğlu İstrati ve Zanailoğlu Oran gibi Antalyalı pek çok tüccarı kendi tebaası haline getirerek de Antalya'nın ticari ve doğal imkânlarından istifade etmiştir²⁹⁶.

Farklı dönemlerde Antalya'ya gelmiş olan Arap göçmenlerin şehir üzerindeki etkilerini birçok sahada görmek mümkündür. Bu nedenle 19. yüzyılda Antalya'da “Araplar Mahallesi” adında bir mahalle²⁹⁷ ile “Arap Alanı” isminde bir meydanın varlığı belgelenebilmektedir²⁹⁸.

Öte yandan 1911'de Anadolu'nun Antalya ve İskenderun arasında kalan sahil hattını gezen Edwin Pears, bu sahil aksamında yaşayan Araplara değindikten sonra, 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde Antalya'nın Arap sakinlerinin büyük ölçüde Türkleştiğinin altını çizmiştir²⁹⁹. 19. yüzyılın ilk yarısı ile ortalarına tarihlenen Antalya şer'iyye sicillerinde sık sık geçen “evlâd-ı Arab” tabirinin şehirdeki Arap göçmenleri tanımlamak için kullanıldığı³⁰⁰, ne var ki bu kullanımın yüzyılın sonlarına doğru ortadan kalktığı düşünülecek olunursa Edwin Pears'in bu gözlemindeki haklılık payı da açığa çıkar.

19. yüzyılda Antalya 1821'de Mora'da gerçekleşen ayaklanmanın sonuçlarından da etkilenmişti. 1821 Mora İsyanı'nın Antalya'ya etkisi Mora'dan Antalya'ya gelen göçmenlerdi. Göçmenlerin tam olarak ne zaman Antalya'ya geldikleri bilinmese de, Antalyalı

---

kölelerin bir bölümü Antalya'dan getirmişti. Bu köleler Mora'da “şehit” olmuştur. Bkz. *BOA. C. AS. 333-13817* (21 Safer 1242/24 Eylül 1826).

²⁹⁴ *BOA. NFS. d. 3208*, s. 16, 74 ve *AŞS. 13/199*.

²⁹⁵ Khaled Fahmy, *All the Pasha's Men: Mehmed Ali, His Army and the Making of Modern Egypt*, Cambridge, 1997, s. 50.

²⁹⁶ *BOA. MVL. 572-102*, lef. 3 (15 Zi-l-ka'de 1274/27 Haziran 1858).

²⁹⁷ *AŞS. 13/125*.

²⁹⁸ *AŞS. 10/125*.

²⁹⁹ Edwin Pears, *Turkey and its People*, London, 1911, s. 26 ve 103.

³⁰⁰ *AŞS. 5/4* (19 Şevval 1249/1 Mart 1834); *AŞS. 5/69*; *AŞS. 5/80* (25 Safer 1250/3 Temmuz 1834); *AŞS. 5/170* (21 Şevval 1250/20 Şubat 1835); *AŞS. 6/44* (15 Şevval 1251/3 Şubat 1836); *AŞS. 6/60*; *AŞS. 6/126* (Evâil-i Safer 1252/Mayıs 1836); *AŞS. 6/161* (25 Receb 1252/5 Kasım 1836); *AŞS. 6/194* (13 Rebî-ül-evvel 1252/28 Haziran 1836); *AŞS. 6/259* (7 Safer 1253/13 Mayıs 1837); *AŞS. 7/28*; *AŞS. 8/11*; *AŞS. 8/44* (15 Receb 1271/3 Nisan 1855); *AŞS. 8/50*; *AŞS. 8/59*; *AŞS. 8/62* (25 Rebî-ül-evvel 1271/16 Aralık 1854); *AŞS. 8/102* (Şevval 1273/Mayıs 1857); *AŞS. 10/57*; *AŞS. 11/185*; *AŞS. 11/189*; *AŞS. 11/217*; *AŞS. 11/276*; *AŞS. 12/215*; *AŞS. 12/339*; *AŞS. 12/452*; *AŞS. 13/102*; *AŞS. 13/153*; *AŞS. 13/220*; *AŞS. 13/227*; *AŞS. 13/254*; *AŞS. 13/256*; *AŞS. 13/416*; *AŞS. 13/433*; *AŞS. 13/445*; *AŞS. 15/3* (10 Rebîü'l-evvel 1282/3 Ağustos 1865); *AŞS. 15/14* (10 Rebîü'l-evvel 1282/3 Ağustos 1865); *AŞS. 15/48* (7 Safer 1282/2 Temmuz 1865); *AŞS. 15/69* (Gurre-i Saban 1282/20 Aralık 1865); *AŞS. 15/73* (10 Rebîü'l-evvel 1282/3 Ağustos 1865); *AŞS. 15/80* (3 Cumâde'l-evvel 1282/24 Eylül 1865); *AŞS. 15/102* (20 Cumâde'l-âhir 1282/10 Kasım 1865); *AŞS. 15/200* (Evâhir-i Ramazan 1282/17 Şubat 1866); *AŞS. 15/265* (20 Zi-l-ka'de 1282/6 Nisan 1866); *AŞS. 91/sayfa30-4*; *AŞS. 91/sayfa 40-4*; *AŞS. 91/sayfa 41-2*; *AŞS. 91/sayfa 43-4*; *AŞS. 91/sayfa 46-3*; *AŞS. 91/sayfa 126-5*; *AŞS. 91/sayfa 128-4*; *AŞS. 91/sayfa 132-5*; *AŞS. 91/sayfa 171-3*; *AŞS. 91/sayfa 179-1*; *AŞS. 91/sayfa 194-2*; *AŞS. 93/198*; *AŞS. 95/91*.

Danieloğlu Moralıların 1822 veya 1823 senelerinde şehre geldiklerini ve hemen hemen 400 hanelik bir nüfusa sahip olduklarını yazmıştır³⁰¹.

Aralarında Antalya’da şehbender vekilliği de yapmış olan İbrahim Ağa, defalarca Antalya Meclisi azalığını üstlenen Ahmed Pertev Efendi ile Ali Muhlis Ağa, Moralı Emin Efendi, Moralı Osman Ağa ve Cemal Bey gibi 19. yüzyıl Antalya’sının önemli tüccar ve eşrâfinin bulunduğu şehrin Moralı sakinleri, bu dönemde Antalya’yı ziyaret eden birçok seyyah ve araştırmacının da dikkatini çekmişti. Örneğin, 1862’nin Ekim ayında Antalya’da bulunan E. Sperling, şehirdeki Moralıların 1822-1823 senelerinde Mora’dan kaçarak Antalya’ya gelen muhâcirler olduğunu teyit ettikten ve şehirde 400 haneye sahip olduklarını belirttikten sonra, Moralı muhâcirlerin “Türkleşmiş” olan Rumlara ana dillerini tekrar öğrettiklerini ve böylece Rumların “ulusal” kimliklerini pekiştirdiklerini yazmıştır. E. Sperling’e göre şehirdeki Rum okulları bu göç sürecinden sonra açılmıştı³⁰². Antalyalı Danieloğlu da benzer gözlemlerini dile getirmiş, Antalya Rumlarının unuttukları Yunancayı, Moralı muhâcir Müslümanlardan öğrendiklerini ifade etmiştir³⁰³.

Fransa’nın önde gelen Girit meselesi uzmanlarından Victor Bérard’ın gözlemleri de Sperling ve Danieloğlu’nun verdiği bilgileri teyit etmektedir. Bérard, Antalya’daki Rumların Türkçe dışında dil bilmediklerini, fakat Müslüman Moralıların da sadece Yunanca konuştuklarını³⁰⁴; Moralıların Antalya nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturduklarını ve anadilleri olan Yunancayı çok uzun yıllar muhafaza ettiklerini yazmıştır³⁰⁵. 1897’de Fransa’nın Antalya’daki konsolosu Léonidas Lattray ise Moralı Müslümanların Yunan isyanından sonra Modon ve Koron’dan şehre geldiklerini, Mısırlı Araplarla birlikte şehirdeki Müslüman nüfusun önemli bir bölümünü oluşturduklarını belirtmiştir³⁰⁶. Amerika’nın İzmir konsolosu Ernest Lloyd Hariss, 1915’te neşrettiği bir makalede Ege seyahati esnasında karşılaştığı Antalya’daki Moralıları “çok ilginç bir etnik topluluk” olarak tanımlamıştır³⁰⁷. Charles P. Howland ise 1820’lerde Mora’dan Antalya’ya göç eden Müslümanların, 1926 gibi geç bir tarihte dahi Yunanca konuştuğunu vurgulamıştır³⁰⁸.

³⁰¹ D. E. Danieloğlu, *a.g.e.* s. 141; *KVS. Def’a XXX*, 1332, İstanbul, s. 284.

³⁰² E. Sperling, “Ein Ausflug in die Isaurischen Berge im Herbst 862”, *Zeitschrift für Allgemeine Erdkunde*, Berlin, 1864, s. 64-65.

³⁰³ D. E. Danieloğlu, *a.g.e.* s. 141.

³⁰⁴ Victor Bérard, *La Turquie et l’Hellénisme Contemporain*, Paris, 1897, s. 238.

³⁰⁵ Victor Bérard, *La Mort de Stamboul, Considérations sur le Gouvernement des Jeunes-Turcs*, Paris, 1913, s. 70.

³⁰⁶ Léon M. Alishan, *Sissouan, ou L’Arméno-Cilicie: Description Géographique et Historique, avec Cartes et Illuistrations*, Venise, 1899, s. 359.

³⁰⁷ Ernest Lloyd Hariss, “Historic Islands and Shores of the Aegean Sea”, *The National Geographic Magazine*, Vol. 28, 1915, s. 260.

³⁰⁸ Charles P. Howland, “Greece and Her Refugees”, *Foreign Affairs*, Vol. 4, No. 4, 1926, s. 617.

Tanzîmât'ın ilanından itibaren Antalya'da, Moralı tüccarların adı tıpkı Mısırlı tüccarlar gibi sık sık Tanzîmât kurumlarıyla bir arada anıldı. Örneğin Moralı Ali Muhlis Ağa bin Mustafa Antalya Meclisi'nin değişmeyen azalarından biriydi. Ali Muhlis Ağa'nın meclis azası olduğu dönemde Antalya Meclisi'nin bir diğer Moralı azası ise Moravi Ahmed Pertev Efendi idi³⁰⁹. Ahmed Pertev Efendi yüzyılın ikinci yarısında “eşrâf-ı hânedân” olarak nitelenmiştir³¹⁰. Ahmed Pertev Efendi'nin pederi ise İbrahim Ağa idi. Moralı İbrahim Ağa'nın “tüccar-ı hayriyye” ünvanı ile taltîf edildiği bir fermana, onun Avrupa tüccarları gibi beratlı olacağı ve Avrupa tüccarlarının sahip oldukları imtiyazlardan faydalanabileceği vurgulanmıştır³¹¹. Aynı zamanda bir dönem “şehbender vekili” de olan Moralı İbrahim Ağa³¹², 3 Mayıs 1855 tarihinde öldüğünde ardında 1.284.147 kuruş değerinde muazzam bir servet bırakmıştır³¹³.

Gerçekte, sadece İbrahim Ağa'nın, Ali Muhlis Ağa'nın veya Ahmed Pertev Efendi'nin değil, 1821'deki Mora İsyanı'ndan sonra Antalya'ya göç eden birçok Moralı tüccarın adına Antalya şer'iyye sicillerinde sık sık rastlanır. Sözelimi Antalya şer'iyye sicillerinde Moralı Emin Efendi bin Süleyman Efendi'nin adı “beytü'l-mâl emâneti memûru ve Kaymakam Rıdvan Paşa'nın ketebesi” olarak zikredilmiştir³¹⁴. Moravî Osman Ağa ise “ticaret meclisi azası”dır³¹⁵.

Herhangi bir ünvanla taltîf edilmeseler bile 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra şer'iyye sicillerinde Moralı tüccarların birçok defa adlarının anılması ve onların isimleriyle daha çok karşılaşılması, Moralı tüccarların şehir nüfusu üzerinde tedrici olarak artan etkinliklerinin göstergesidir. Ticari etkinlikleri ve nüfuzları Moralı tüccarların adının şer'iyye sicillerinde birçok defa “şuhûdu-l hâl” olarak zikredilmesine de neden olmuştur. Moravi Hafız İsmail Efendi, Moravi Rıdvan Efendi bin Süleyman Efendi, Moralı Ahmed Suni Efendi, Moravi Çil Mustafa Efendi, Moravi Âyan Hüseyin Ağa, Moravi Saylu Ağa, Moralı Manos Ağa, Moralı Emin Ağa sık sık Antalya şer'iyye mahkemesinin itibarlı tanıkları arasında yer almıştı³¹⁶.

Bu dönemde Moralı tüccarlar, İskenderiye ve Akdeniz adaları ile Antalya arasındaki tahlil ticaretinin en önemli aracılığı arasında bulunuyordu. Bu aracılık Moralı tüccarların

³⁰⁹ AŞS. 15/97 (10 Cumâde'l-âhir 1282/31 Ekim 1865).

³¹⁰ AŞS. 11/103.

³¹¹ AŞS. 7/37 (Zi-l-ka'de 1266/Eylül 1850).

³¹² AŞS. 13/2.

³¹³ AŞS. 11/279. Bu servetin büyüklüğü Tekelioğulları'nın serveti ile kıyaslandığında anlaşılır olabilir ki onların servetlerinin değeri 2.209.651 kuruştur. Bkz. Ahmet Halaçoğlu, *a.g.e.* s. 73.

³¹⁴ AŞS. 14/243.

³¹⁵ AŞS. 11/415.

³¹⁶ Erdal Taşbaş, *15 No'lu Antalya Şer'iyye Sicili Defterine Göre 1866-1867 Yılları Arasında Antalya Şehrinin İdarî ve Sosyo-Ekonomik Durumu*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2007, s. 174, 247, 258, 375, 395, 494.

kendileri gibi şehrin muhâciri olan Mısırlı Arap tüccarlarla kurdukları ortaklıklarla –sözgelimi Moralı Ahmed Pertev Efendi Arap Süleyman Efendi'nin şeriği– daha da güçlenmiş; Antalya'daki Arap ve Moralı tüccarlar arasında ticari ortaklıklar bu aileler arasında evlilik ortaklıklarının kurulmasına da vesile olmuştur. Örneğin Arap Süleyman Efendi'nin zevcesi Hacı Zeynep, Moralı İbrahim Ağa'nın kızı, Ahmed Pertev Efendi'nin ise kardeşi³¹⁷.

Moralı ve Arap tüccarlar arasındaki bu ortaklıklar, bu tüccarların şehrin en önemli ticari faaliyeti olan tahıl ticareti üzerinde etkisini arttırmıştır. Hatta 1853 İhtilâli'nde Yanıkzade İsmail Bey ile Hacı Velizade Ahmed Ağa gibi muhâcir olmayan ve geçmişte Tekelioğullarının safında Osmanlı İmparatorluğu'na başkaldırmış olan “zadegân” aristokrasisinin Moralı ve Arap tüccarlara muhalefetinin en önemli nedeni de, muhâcir tüccarların bu dönemde tahıl ticareti üzerindeki hâkimiyetinin artmasıydı. Bu hizipleşme 1850'li senelerde şehir eşrâfı arasında çatışmaların esas nedeni olacaktır.

Tanzîmât'ın ilanından sonra şehrin tanık olduğu göçlerin bir bölümü ise 93 Harbi'nden sonra gerçekleşmişti. Antalya, bu dönemde ilk olarak Yenişehir muhâcirlerinin iskânına tanık oldu³¹⁸. Muhâcirlerin önemli bir bölümü (1924 muhâcir) Serik ve Döşemealtı'na iskân edilmiş, sadece 110 nüfus 40 hane muhâcir şehre, Araban Mahallesi'ne yerleştirilmişti³¹⁹. 93 Harbi'nden sonra Kırım muhâcirleri de şehre gelmiş, 70 hane muhâcir Kızıllarım Mahallesi'nin yakınına iskân edilmiş³²⁰, yeni kurulan mahalleye ise “Muhâcir Kırımlı Mahallesi” adı verilmişti³²¹.

1891'de Antalya bu defa da Çerkes muhâcirlerin iskânına şahit olmuştu. Bu tarihte 5.000 kadar muhâcir Antalya iskelesine çıkmış, ne var ki muhâcirlerin ancak bir bölümü, hemen hemen 330 hane Antalya'ya iskân edilebilmiş, Serik ve Manavgat'a iskânları kararlaştırılanlar dışında muhâcirler daha iç ve dağlık bölgelere, Konya ve Niğde'ye gönderilmişlerdi. Serik ve civarına, Boğazak'a iskân edilen Çerkesler için oluşturulan yerleşim yerine ise “Hamîdiye Ulyâ” adı verilmişti³²². Ancak iskânları için Manavgat Selimiye Çiftliği'ne gönderilen Çerkes muhâcirler kısa bir süre sonra geri dönmüşler ve 1891 sonbaharına doğru İstanos'taki Yeleme Çiftliği ve civarına yerleştirilmişlerdi. 140 hane olan bu nüfus için kurulan yerleşim yerine “Ma'mûre-i Hamîdiye” adı verilmişti. Yeleme Çiftliği'ne iskân edilemeyen muhâcirler ise Burdur'a gönderilmişlerdi³²³.

³¹⁷ AŞS. 28/394 (24 Rebî-ül-evvel 1304/21 Aralık 1886).

³¹⁸ BOA. İ. ŞD. 84-5032, lef. 2 (28 Rebî-ül-evvel 1304/25 Aralık 1886).

³¹⁹ BOA. İ. ŞD. 84-5032, lef. 3.

³²⁰ BOA. İ. DH. 1032-81283, lef. 1.

³²¹ BOA. İ. DH. 1032-81283, lef. 2.

³²² BOA. İ. ŞD. 2586-32.

³²³ BOA. İ. ŞD. 6848-1.

Antalya çevresine iskân edilen Çerkes muhâcirler kısa bir süre içinde iskân edildikleri mintikaların hayatlarını idame ettirebilmelerine imkân vermemesi nedeniyle bölgede bir dizi huzursuzluğa da neden oldular. Çerkesler ve “âhâli-yi kadîme” arasında cereyan eden bu çatışmalar ve bu çatışmalarla ilgili olarak anlatılan hikâyeler sözlü kültür tarafından 20. yüzyılın başlarına da taşınmıştır. Bu hikâyelerden en bilinenine göre 19. yüzyılda Antalya’ya gelen Çerkesler Boğazak’a iskân edilirler. Ancak kısa bir süre sonra bu bölgede bulunan Yörük aşiretleriyle muhâcir Çerkesler arasında çatışmalar yaşanır. Bu çatışmaların nedeni ise sınır anlaşmazlıkları ve (Yöröklere ait hayvanlar muhâcirler için ait tarlaları tahrip ettiği için) Çerkeslerin Yörüklerin hayvanlarını çalmalarıdır. Bu durum karşısında Yörükler yetkili mercilere defalarca başvururlar; ancak Çerkesler Antalya eşrâfi tarafından himaye edildiği için (bu hamî Moralı Cemal Bey’dir) bir sonuç alamazlar. Çaresiz kalan Yörükler “onların ağaları varsa bizim de Temmuz’umuz var” demekten başka bir çare bulamazlar ve Temmuz ayının gelmesini beklerler. Temmuz ayı gelip sıcaklar Çerkesler için tahammül edilemeyecek kadar artınca etkisi artan sıtma birçok muhâciri öldürür, sağ kalanlar ise Boğazak’ı terk ederek Antalya’ya kaçarlar. Boğazak’taki “sıtma mezarlığı” ise ölü muhâcirlerin hatırasını kalıcılaştırmıştır³²⁴.

19. yüzyılda Antalya’ya yönelik son kitlesel göç hareketi Girit kökenliydi. 1896 ve 1898 arasında Girit’te Müslüman ve Hıristiyanlar arasında yaşanan çatışmalar, 1898’in Aralık ayından itibaren Müslümanların hızla Ada’yı terk etmelerine neden olmuştu. Bu dönemde 40.000 ile 48.000 Müslüman’ın Edirne’den Trablus’a kadar olan geniş yay üzerine, en az kırk şehir ve kasabaya kaçıp yerleştiği tahmin edilmektedir³²⁵. Bu tarihte Giritli Müslümanların iskân edildiği şehirlerden biri de Antalya’ydı ve şehre gelen Giritlilerin sayısı henüz 22 Şubat 1897 tarihinde 752 nüfusa ulaşmıştı³²⁶.

Ada’daki karışıklıklar nedeniyle Girit’i terk etmek zorunda kalan Müslümanların başlangıçta düzensiz olan hareketlilikleri bir süre sonra önü alınamayan kitlesel bir göçe dönüşmüş, bu nedenle Bâb-ı Âli meseleye el atmış ve göçmenlerin İzmir limanına sevk edilmelerini kararlaştırmıştı. Fakat İzmir limanının gelen nüfusun taleplerini karşılayamaması nedeniyle Bâb-ı Âli, göçmenlerin iskân edebileceği başka bölgeler aramaya koyulmuş,

³²⁴ Macit Selekler, *Yarım Asrın Ardından Antalya’da Kemer, Melli, İbradı ve Serik*, Antalya, 2011, s. 139.

³²⁵ Katilena P. Stathakou, “Victimisers or Victimized? The Role of Christian Atrocities in the Voluntary Emigration of Cretan Muslim in the end of the 19th. Century”, (Haz.) Tülin Selvi Ünlü, *Mersin the Mediterranean World and the Twentieth Century-Intersecting Trajectories (16-17 October 2008)*, Mersin, 2010, s. 19-20.

³²⁶ BOA. DH. EO. 465-1314/517, lef. 117.

neticede Konya Vilayeti'nin 5.000 hanede 30.000 Giritli göçmenin iskânı için uygun olduğu kabul edilmişti³²⁷.

Bununla birlikte, başlangıçta Giritlileri Bâb-ı Âli'nin bu kararına ikna etmek hiç de kolay olmamış, Giritliler soğuk olduğu gerekçesiyle Konya'ya iskân edilmelerine ilişkin karara itiraz etmişlerdi. Giritlilerin itirazı sadece Konya'nın iklim şartlarına yönelik de değildi; Ada'yı terk etmek zorunda kalanların büyük bir bölümü geri dönmeyi umuyor, ailelerinin ve akrabalarının Girit'te bulunduğunu söylüyor, Ada'daki çatışmalar bittiğinde tekrar Girit'e döneceklerini iddia ediyorlardı. Fakat eğer Konya'ya iskân edilirlerse aileleriyle birlikte ihtiyaç duyacakları yol masraflarını karşılamaya iktidarları yetmeyecekti³²⁸.

Giritlilerin Konya'nın iklim şartlarına ilişkin itirazları muhâcir komisyonu tarafından olumlu karşılanmış, bu nedenle İzmir'de bulunan 6.000 göçmenin Konya'ya değil, iklimi daha müsait olan Antalya'ya iskân edilmesi kararlaştırılmıştır. Ne var ki muhâcir komisyonunun bu kararına rağmen Konya Valiliği (Antalya'nın 6.000 nüfus Giritlinin iskânı için müsait olduğunu belirtmekle birlikte) göçmenlerin iaşesi sağlanmadan böyle bir sevk yapılmaması gerektiğini ve Şubat ayında şehre gelen 750 göçmenin henüz iskân edilemediğini belirtmişti. Bu itirazın sonunda muhâcir komisyonu ilk aldığı kararı gözden geçirmiş ve Antalya'ya iskân edilecek nüfusun sayısını 3.500'e düşürerek, bunların; Antalya, Alanya, Elmalı ve Kaş kazaları ile Manavgat ve Düşenbe nahiyelerine yerleştirilmelerini kararlaştırmıştı³²⁹. Öte yandan Manavgat, Düşenbe ve Elmalı gibi dağlık bölgelere yerleştirilmek istenen Giritliler, bu kararı kabullenmemişler ve kendilerini İzmir'den iskân edilecekleri bölgelere götüren vapurlara yolculuk esnasında el koyarak Antalya iskelesine çıkmışlardı³³⁰.

İzmir limanında bulunan 3.500 Giritlinin Antalya'ya sevki bittikten sonra, bu defa akrabalarının daha önce Antalya'ya giden kabileler içinde olduğunu iddia eden göçmenler Antalya'ya gelmeye devam etmişti. Hatta Nisan ayında bu şekilde Antalya'ya gelen göçmen sayısı 96'ydı³³¹. Bu durum Konya Vilayeti'nin itirazına neden olmuş, Konya Vilayeti Dâhiliye Nezareti'ne ilettiği telgrafta bu göçmenlerin Antalya'da akrabaları olmadığını ve zaten iskânları için Antalya'da müsait yer kalmadığını, Antalya'da bulunan Girit

³²⁷ Ali Rıza Gönüllü, "Antalya'da İskân Edilen Muhâcirler (1878-1923)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 26, 2009, s. 311.

³²⁸ BOA. Y. MTV. 188-119.

³²⁹ BOA. Y. MTV. 188-57.

³³⁰ Örneğin Nimet-i Hüda Vapuru ile İzmir'den yola çıkan 750 kişilik son kabile, Antalya'da yer kalmadığı için Finike ve Elmalı'ya iskân edilmek üzere Finike Limanı'na doğru yol almıştı. Ancak yolda vapura cebren el koyan göçmenler, vapuru zorla Antalya iskelesine götürmüşlerdi. Bkz. Mehmet Yılmaz, *Konya Vilayetinde Muhâcir Yerleşmeleri 1854-1914*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya, 1994, s. 167. s. 252.

³³¹ BOA. Y. MTV. 201-6.

muhâcirlerinden şimdiye kadar sadece 400 hanenin iskân edilebildiğini, kalan 400 hanenin ise iskân edilemediğini belirtmiştir³³².

Konya Vilayeti'nin itirazı üzerine Antalya'ya yapılan muhâcir sevkiyatına bir süre ara verilmişti. Ancak Temmuz ayından itibaren Antalya iskelesine göçmen sevkiyatı tekrar başlamış, 1897 Temmuz'unun sonlarına gelindiğinde ise Antalya'da bulunan Giritli sayısı 5.000'e yaklaşmıştı. Girit'ten Antalya'ya yönelik bu göç süreci, öncesi kadar yoğun olmamakla birlikte bu tarihten sonra da devam etmiştir³³³.

Antalya'ya iskân edildikleri tarihten itibaren Giritli Müslümanlar iskân bölgelerinde bazı huzursuzluklara neden oldular. Huzursuzlukların en genel sebebi, iskân koşullarının neden olduğu güçlüklerdi. Ancak en önemli huzursuzluk nedeni, Antalya ve Alanya gibi Rum nüfusun yoğun olduğu bölgelerde Müslüman Giritliler ve Rumlar arasında gerçekleşmesi muhtemel çatışmalardı. Örneğin 1897'nin yaz aylarında Dâhiliye Nezareti'ne bir yazı gönderen Konya Vilayeti, İzmir'den gelerek Antalya ve Alanya'ya iskân edilen Giritlilerin bu şehirlerde Rumlarla çatışabileceği ihtimali üzerinde durmuştur. Telgrafta, her iki şehirde de Hıristiyan nüfusun fazlalığı dikkate alınacak olunursa önemli sorunların ortaya çıkma ihtimaline değinilmiş ve zaptiye sayısının iki şehirde de az olduğu, “muhâcirlerin bazı taşkın hareketlerinin ecnebi konsoloslukların dikkatini şimdiden çektiği” belirtilmiştir³³⁴.

Konya Vilayeti'nin bu çekincesinde ne denli haklı olduğu ilerleyen dönemlerde, özellikle de Girit meselesine ilişkin kitlesel duyarlılığın arttığı dönemlerde ortaya çıkmıştır. Gerçekten de Antalyalı Rumlar ve Giritli Müslümanlar arasındaki çatışmalar Girit meselesine ilişkin kitlesel duyarlılığın artmasına paralel olarak başlamış, 1910'daki “boykotaj” sürecinde doruk noktasına ulaşmış, bu tarihte Antalya iskelesine gelen Yunan vapurları da boykota uğramış, bu boykotlar şehirdeki Giritliler ve Rumlar arasındaki gerilimi arttırmıştı³³⁵. 26 Haziran 1911'de ise şehirdeki Giritlilerin girişimleriyle Rum esnafın dükkânlarına gidilmiş ve dükkânlarını açmamaları konusunda talimat verilmişti. Giritlilerin bu boykotajına ekmekçi, gezici esnaf ve kahveci de iştirak etmişti³³⁶. Bununla birlikte Antalyalı Rumlara yönelik bu boykotlar ancak 1913'ten sonra sistematik bir hale gelmiş; Antalya'da boykotların bu şekilde kitleselleşmesinde iskele hamallarıyla birlikte Giritlilerin önemli rolü olmuştu³³⁷. 15 Şubat 1913'te Patrikhane'den Dâhiliye Nezareti'ne iletilen bir telgrafta “koşulların vahametinden” bahsedilirken, epeyi bir zamandır Antalya'daki bazı Giritlilerin Rumlara dönük “asayışı ve

³³² BOA. Y. MTV. 201-6.

³³³ Fahriye Emgili, “Girit'ten Antalya'ya Yönelik Göçler”, (Yay. Haz.) Necdet Ekinci-Hatice Akın, *Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu (Antalya 18-19 Aralık 2003) Sempozyum Bildirileri*, Antalya, 2006, s. 155.

³³⁴ BOA. Y. MTV. 193-64.

³³⁵ BOA. DK. KMS. 105-12/2.

³³⁶ BOA. DH. KMS. 108-1/9.

³³⁷ Greek Patriarchate, *Persecution of the Greeks in Turkey 1914-1918*, Constantinople, 1919, s. 92-93.

emniyeti ihlal eden davranışlarından” şikâyet edilmiş, şehir civarında bulunan çiftliklerinde katledilen Panayot ve Sava'nın katillerinin Giritliler olduğu iddia edilmiş, bu olaylar nedeniyle Hıristiyanların endişe içinde olduğuna değinilmiştir³³⁸.

Öte yandan Rumlara yönelik boykot eylemlerinde açığa çıkan Giritli göçmenler ile “yerli” Müslümanlar arasındaki bu işbirliğinin bir sürekliliği ifade ettiği düşünülmemelidir. Kültürel farklılıklar ve özellikle de dil sorunu iki toplum arasındaki gündelik ilişkileri sekteye uğratmıştır³³⁹. Bu hususta göçmenler oldukça “muhafazakâr” davranmışlar, gündelik ilişkilerde bu muhafazakârlığın en güçlü olduğu saha ise dil olmuştur. Giritlilerin ana dillerini uzun seneler muhafaza ettikleri, sözgelimi mahkemelerde tercüman vasıtasıyla konuştukları³⁴⁰, hatta bu hususta diğer muhâcirlerden, mesela Çerkeslerden daha “tutucu” oldukları –bunun bir nedeni Çerkeslerin esas olarak kırsal bölgelere iskân edilmeleri ve bu nedenle mahkemeleri Giritliler kadar sık kullanmamalarıydı– bilinmektedir. Dönemin Antalya Mutasarrıfı Sabur Bey tarafından kaleme alınmış 2 Eylül 1914 tarihli bir şifre telgrafta da Giritlilerin on beş senedir Antalya’da bulunmalarına rağmen “Türkçe öğrenmeye lüzum görmedikleri”ne değinilmiş, resmi makamlara bile Yunanca müracaat ettiklerinden bahsedilmiştir³⁴¹.

Giritlilerin gündelik ilişkilerini kendi cemaatleriyle sınırlı bir şekilde devam ettirdiklerinin en önemli bir başka kanıtı evlilik sözleşmeleridir. Bu sözleşmeler, Antalya’ya iskânlarının üzerinden hemen hemen yirmi sene geçmiş olmasına rağmen Giritlilerin sadece diğer göçmen Giritlilerle evlendiklerine tanıklık etmektedir. Örneğin, 17 Mart 1918 ile 12 Mayıs 1919 tarihleri arasında Antalya’da akdedilmiş olan evlilik sözleşmelerini içeren “Münâkehât Defteri”nde Giritlilerin meskûn olduğu Osmaniye Mahallesi’ndeki tüm evlilikler mahalle içinden yapılmıştır³⁴². İki istisna örnek olan Hamidiye³⁴³ ve Kadriye³⁴⁴ köyleri ise sadece Giritli göçmenlerin iskân edildiği köylerdir.

³³⁸ BOA. DH. H. 47-57.

³³⁹ Giritliler ve yerli Müslümanlar arasındaki ilişkilerin erken safhasını anlamakta, Karakasidou’nun 20. yüzyıl başlarında Yunan Makedonya’ındaki göçmen deneyimlerini tanımladığı “toplumsal kapanma” kavramı işlevsel olabilir. Bkz. Anastasia N. Karakasidou, *Buğday Tarlaları Kan Tepeleri: Yunan Makedonyasında Millet Olma Aşamasına Geçiş Süreçleri 1870-1990*, (Çev.) Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 2010, s. 209.

³⁴⁰ AŞS. 57/167 (11 Ağustos 1317/24 Ağustos 1901); AŞS. 57/168 (12 Ağustos 1317/25 Ağustos 1901); AŞS. 70/182 (21 Nisan 1325/4 Mayıs 1919).

³⁴¹ BOA. DH. ŞFR. 440-70.

³⁴² AŞS. 68/10 (22 Mart 1334/22 Mart 1918); AŞS. 68/19 (12 Nisan 1334/12 Nisan 1918); AŞS. 68/40 (8 Mayıs 1334/8 Mayıs 1918); AŞS. 68/53 (12 Mayıs 1334/12 Mayıs 1918); AŞS. 68/64 (26 Mayıs 1334/26 Mayıs 1918); AŞS. 68/80 (12 Haziran 1334/12 Haziran 1918); AŞS. 68/81 (14 Haziran 1334/14 Haziran 1918); AŞS. 68/82 (15 Haziran 1334/15 Haziran 1918); AŞS. 68/97 (4 Temmuz 1334/4 Temmuz 1918); AŞS. 68/98 (12 Temmuz 1334/12 Temmuz 1918); AŞS. 68/118 (29 Ağustos 1334/29 Ağustos 1918); AŞS. 68/sayfa 102 (5 Kânûn-ı sâni 1335/5 Ocak 1919); AŞS. 68/sayfa 109 (26 Kânûn-ı sâni 1335/26 Ocak 1919); AŞS. 68/sayfa 114 (5 Şubat 1335/5 Şubat 1919); AŞS. 68/sayfa 118 (10 Şubat 1335/10 Şubat 1919); AŞS. 68/sayfa 124 (4 Şubat 1335/4 Şubat 1919); AŞS. 68/sayfa 134 (22 Şubat 1335/22 Şubat 1919); AŞS. 68/sayfa 153 (17 Mart 1335/17 Mart 1919); AŞS. 68/sayfa 156 (12 Nisan 1335/12 Nisan 1919); AŞS. 68/sayfa 165 (20 Nisan 1335/20 Nisan 1919); AŞS. 68/sayfa 165 (6 Mayıs 1335/6 Mayıs 1919).

Öte yandan gündelik ilişkiler söz konusu olduğunda Giritliler ve yerli Müslümanlar arasında mevcut olan bu yalıtılmışlığın, hiç değilse Milli Mücadele senelerine ve Rumların şehri terk ettikleri döneme kadar siyasi elitler düzeyinde mevcut olmadığı kesindir. Gerçekten de Antalya'daki Giritli tüccarlar II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Antalya'da zuhûr eden fırka mücadelelerinin tarafı olmuş, Giritli Zeki (Şeremetzade Zeki Bey) gibi önde gelen göçmenler İttihâd ve Terakkî çatısı altında kendilerini ifade edebilecekleri politik bir kanal bulmuştur. Giritli tüccarların nüfuzu, 19. yüzyıl ile 20. yüzyılının başları arasında kalan dönemde Antalya'nın siyasi tarihini en önemli aktörü olan Mısırlı ve Moralı tüccarların savaş döneminde güçlerini kaybetmeleri nedeniyle I. Dünya Savaşı yıllarında artmış; Giritli Zeki, Ahmed Muhtar ve Kaçaralaki Süleyman gibi isimler bu dönemde mahalli siyasetin en önemli aktörleri arasına girmiştir. Örneğin I. Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde Giritli Zeki şehrin en önemli tüccarı olmuş, ticari itibarına dayanarak Loyd Triestino'nun Antalya acenteliğini almış, İttihâd ve Terakkî için çalışmış³⁴⁵, İtalyan işgali döneminde ise 4 Nisan 1919'da İttihâd ve Terakkî Murahhası Emin Bey'le birlikte Antalya'dan Rodos'a sürgüne gönderilmişti³⁴⁶.

Ne var ki Giritli tüccarlar ile Müslüman eşrâf arasındaki bu işbirliği Nüfus Mübadelesi'nden sonra ortadan kalkmış ve yerini oldukça çatışmalı ve uzun süreli bir nüfuz mücadelesine bırakmıştır. Bu mücadelenin tarafları 1950'li senelere kadar değişmemiş; “yerliler” ve “muhâcirler” arasında cereyan eden bu iki taraflı çatışma, 27 Aralık 1921 tarihli bir telgrafta, Antalya'daki Giritli tüccarların Batı Anadolu'yu işgal eden Yunan ordusuna et sevkياتı yaptığı ihbarıyla başlamış³⁴⁷, Mart 1926'da Giritli Zeki'nin hem belediye reisi hem de CHF Mutemed Vekili olması onun aleyhinde “Türklüğü hakir gördüğü” iddialarına neden olmuştur³⁴⁸. 1930'da Antalya'daki Giritli göçmenler Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurucusu ve en önemli destekçisi olmalarının nedeni de bu çatışmalardır³⁴⁹.

1.5.3. İstikrarsızlık Nedeni Olarak Devlet

Antalya II. Murad döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altına girdi ve o dönemde Anadolu Beylerbeyliği'ne bağlı bir sancak (Teke Sancağı) haline getirildi. 1455'te Teke Sancağı, merkez nahiye olan Antalya ile birlikte 10 nahiyeden (Antalya, İstanos, Kaş, Elmalu, Karahisar, Kürt, İgdir, Muslu, Bağovası ve Kalkanlu) oluşuyor, sancak dâhilinde 217 köy bulunuyordu. 1530 tahririnde ise Teke Sancağı; Antalya, Karahisar-ı Teke, Elmalı,

³⁴³ AŞS. 68/sayfa 112 (25 Kânûn-ı sâni 1335/25 Ocak 1919).

³⁴⁴ AŞS. 68/sayfa 153 (14 Nisan 1335/14 Nisan 1919).

³⁴⁵ Mazlum Adison, *Antalya'nın Kara Günleri*, (Yay. Haz.) Evren Dayar, Antalya, 2012, s. 98-99.

³⁴⁶ BOA. HR. SYS. 2558-1.

³⁴⁷ BCA. 30.10.0.0-106.694.7.

³⁴⁸ BCA. CHP. K. 490.01-1903.1, s. 125-126.

³⁴⁹ BCA. CHP. K. 490.01-618.28.1, s. 117.

Kalkanlı ve Kaş kazalarına ayrılmıştı. Bu tarihte sancakta 259 köy vardı. 1568'e tarihlenen tahrirde Antalya dâhilinde 11 nahiye ile 302 köy kayıt altına alınmıştır. Bu dönemde Antalya kazası; Kürt, İğdir, İstanos ve Muslu nahiyelerinden, Karahisar-ı Teke kazası ise Serik, Mükerrrem Komi, Bağovası nahiyelerinden oluşuyordu³⁵⁰.

16. yüzyılda Teke Sancağı Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer sancaklarında da olduğu gibi bir sancakbeyi tarafından idare ediliyordu. Merkez tarafından görevlendirilen sancakbeyi, sancaktaki askeri ve sivil erkânın amiriydi. Sancakbeyinden sonra sancaktaki diğer görevliler; alaybeyi, çeribaşı, subaşı, dizdar ve şehir kethüdasıydı. Şehir idaresi söz konusu olduğundan sancakbeyinden sonra en yetkili kişi ise kadıydı³⁵¹.

17. ve 18. asırlarda şehrin idari teşkilatlanmasında bir değişiklik olmamıştır. İdari taksimat ünitelerinin esasını bu dönemde de sancak ve eyaletler oluşturmaya devam etmiştir. Ne var ki bu dönemde sancak ve eyaletlerin idare biçimleri ve gelirlerinin ne şekilde toplanacağı hususunda önemli değişiklikler gerçekleşmişti. Her şeyden önce sancak ve eyalet idarecileri artık kendilerine has olarak verilen gelir dilimlerini tasarruf etmiyorlardı. Gerçi bu dönemde de sistem tîmâr sistemiydi, ancak kaynakların mahiyeti değişmişti. 17. yüzyılın ikinci yarısında başlayan “mîri mukatââ” uygulaması, tîmâr sistemi içinde kalan ama fonksiyonu ifa edilemeyen, karşılığı alınmayan vergileri hazineye aktarmanın bir aracı olarak kabul görmüştü. İltizam sistemi adı verilen bu sistemle devlet, nakit para ihtiyacını karşılamanın haricinde, vergi gelirlerini merkezi hazinede toplamak istiyordu. Açık arttırma yoluyla mukatââlar peşin olarak en yüksek ücreti veren mültezimlere genellikle 3-6-9 sene arasında değişen sürelerle verilirdi.

Klasik sistemin bu şekilde değişmesinin esas sebebi, merkezi devlet hazinesinin nakit sıkıntısını azaltmak ve bütçe açığını kapatmaktı. Bu suretle nakit para ekonomisine geçişin bir tezahürü olarak gelirlerin aynî olarak değil, geniş ölçüde nakdi olarak tahsil edilmesi sistemine geçilmişti. 1695'te mukatââların “kayd-ı hayat” şartıyla iltizama verilmesi usûlü olarak tarif edilen malikâne sistemi de bu sürecin bir sonucuydu.

Tîmâr sisteminden iltizam sistemine geçilmesinin dışında bu dönemde vezir rütbesi almış kişilerin çoğalması, bunların ünvanlarına münasip görevlerin bulunamamasına sebep olmuştu. Vali olup da boş eyalet bulunmadığı için atanması yapılmayan devlet görevlilerine duruma göre bir veya birkaç sancağın geliri “arpalık” olarak verilmiştir. 18. yüzyılda bu sistem tamamen yerleşmiş, birkaç sancağın idaresi arpalık olarak başkalarına verilir olmuştu. Ayrıca, bir sancağı arpalık olarak tasarruflarına alan bu kişiler genellikle kendilerine tahsis

³⁵⁰ Behset Karaca, *a.g.e.* s. 55.

³⁵¹ Behset Karaca, *a.g.e.* s. 61 vd.

edilen bu sancaklarda oturmuyor, İstanbul'da ikamet ediyor, yerlerine o bölgenin idaresini üstlenecek “mütesellim” ya da “müsellim” denilen bir görevli atıyorlardı³⁵².

17. yüzyıl boyunca sancakların mütesellimler tarafından idare edilmesi sonucu arpalık uygulaması genişlemiş ve sonuçta mütesellimler âyânlar arasından atanmaya başlanmıştır. Bu, daha sonra, özellikle de 18. yüzyılda âyânların eyalet yönetiminde öne çıkmalarının en önemli nedeni olacaktır. Öyle ki bu âyânlar mütesellim atandıkları beldelerde zamanla sancak beyinden daha güçlü hale gelmişlerdir³⁵³.

Eyalet ve sancak idaresindeki değişimin bir sebebi de 17. yüzyıldaki uzun süren Kutsal İttifak Savaşları (1683-1699) idi. Beylerbeyi veya sancakbeyleri, görevlerinin başına gidinceye kadar geçecek sürede atandıkları bölgeyi idare etmek için yerlerine adamlarından birini mütesellim olarak görevlendirmişlerdi. Böylece sancaklarda sancakbeyi yerine görev yapan mütesellimler ortaya çıkmıştı³⁵⁴.

Mütesellimler aracılığıyla idare edildiği dönemde Antalya ve çevresinde; Çelikpaşazadeler, Manavoğulları, Karamuradoğulları, Yılanlıoğulları, Zaimoğulları ve Hacı Osmanoğulları (Tekelioğulları) gibi aileler öne çıkmış ve bu aileler farklı dönemlerde mütesellimlik görevini üstlenmişler³⁵⁵, birbirleriyle iktidar mücadelesi içinde olmuşlardı. Bu dönemde mütesellimler ve diğer devlet görevlileri sık sık şikâyetlere de neden olmuştur³⁵⁶.

18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başları arasında kalan dönemde Antalya'ya hâkim olan Tekelioğulları veya Hacı Osmanoğulları ise adını 1772'de Teke Sancağı'nda âyân olduğu bilinen Hacı Osman'dan almıştı. Hacı Osman, 1770'lerde devam eden savaşlar esnasında kendisinden istenen askeri göndermemesi nedeniyle 1778'de katledilmiş, terekisini bir başka mütesellim Yılanlıoğlu Mustafa Ağa “gasp etmiş”, geri kalan terekeden ise Köşeler Çiftliği'nde sakin Manavoğlu Hüseyin ile Hacı Salih Zaim 200 keselik emvâl ve eşyasını zapt etmiş, bu durum Hacı Osman ailesini “perişan” etmişti³⁵⁷. 20 Şubat 1776'da Yılanlıoğlu Mustafa'nın, Antalya âyânı Hacı Osman'dan “gasp ettiği” malların merkeze gönderilmesi talep edilmiştir³⁵⁸. Bu arada Hacı Osman'ın oğlu Hacı Ebubekir Ağa isyan etmiş³⁵⁹, Elmalı Kazası'nı basarak Kadı Abdullah Efendi ve kazanın diğer ileri gelenlerinden otuz kişiyi

³⁵² Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara, 1997, s. 11.

³⁵³ Fatma Şimşek, *Anadolu Sancaklarında Mütesellimlik Kurumu*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya, 2010, s. 42-48; Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi”, *D.T.C.F. Dergisi*, Cilt: XXVIII, 1970, s. 370-390.

³⁵⁴ Musa Çadırcı, *a.g.e.* s. 10-11.

³⁵⁵ BOA. C. ML. 1455-56.

³⁵⁶ BOA. AE. SMST. III. 9924.

³⁵⁷ BOA. C. ML. 16762-409.

³⁵⁸ BOA. D. BŞM. MHF. 57-90.

³⁵⁹ Fahrettin Tızlak, “Tekelioğlu İsyanı”, *XIII. Tarih Kongresi, Ankara 4-8 Ekim, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara, 2002, s. 240.

öldürmüştü. Bunun üzerine Bâb-ı Âli Hacı Ebubekir Ağa'nın idam fermanını çıkarmış ve bu iş için Hamid Mütesellimi (Ispartalı) Yılanlıoğlu Mustafa Ağa görevlendirilmişti. Ne var ki Hacı Ebubekir Ağa 1784'te affedilmiş ve Teke mütesellimi olmuş, hatta bu defa Eğirdir ve çevresinde huzursuzluklara neden olan Yılanlıoğullarının tedibi görevi ona verilmişti. Hacı Ebubekir Ağa bu görevi sonuçlandırarak Yılanlıoğlu Şeyh Ali dışındaki hanenin bütün üyelerini öldürmüştür³⁶⁰. Muhtemelen bu nedenle Hacı Ebubekir Ağa'ya 1784'te "Mîr-i Mîrânlık" rütbesi tevcih edilmişti³⁶¹.

1794'te Hacı Ebubekir Ağa'nın ölümünden sonra terekesi biraderi Hacı Mehmed Ağa'nın eline geçmiş³⁶², daha sonra hazineye intikal etmiş, buradan da toptan Hacı Mehmed Ağa tarafından tekrar satın alınmıştı. Bu terekede şehrin muhtelif noktalarında bulunan ve Tekelioğlu Mehmed Ağa tarafından icara verilerek işletilen 18 dükkân ile 64 odalı "Bekir Paşa Hanı"³⁶³ ve 8 adet bahçe –bu bahçelerden biri İstanos yolu üzerindeki "Bekir Paşa Bahçesi" adını taşıyordu– vardı³⁶⁴. Ayrıca, Hacı Ebubekir Ağa çok sayıda dükkân, câmii ve medrese vakfettirmişti³⁶⁵ ve birçok bahçede hissesi, İstanos'da birçok mülkü bulunuyordu³⁶⁶.

Hacı Mehmed Ağa, biraderi Hacı Ebubekir Ağa'nın terekesini bu şekilde hazineden satın alması karşılığında Teke mütesellimliği görevinin kendisine verilmesini talep etmiş ve 1794'te mütesellim tayin edilmiştir³⁶⁷.

Mütesellimlik görevi Tekelioğlu Mehmed Ağa'nın uhdesine geçtikten sonra o şehrin idaresinden de sorumlu tutulmuştu. Sözelimi Teke Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa, aynı zamanda Antalya mubayaacısı idi³⁶⁸. Hacı Mehmed Ağa köylerden (deve mubayaası ve ağnam bedeli)³⁶⁹ ve Antalya mahallelerinden³⁷⁰ vergi (imdâd-ı seferiyye) tahsil ediyor, savaş durumunda cephenin ikmalî için deve tedarik ediyordu³⁷¹. Hacı Mehmed Ağa 1812'de aceleyle vefat ettikten sonra oğlu İbrahim Ağa onun mirasını devralmıştı.

Bir mütesellim ailesi olan ve 40 sene kadar mütesellimlik makamını ellerinde bulunduran Tekelioğulları veya Hacı Osmanoğulları hânedânının Antalya'daki hâkimiyeti,

³⁶⁰ Ahmet Halaçoğlu, *a.g.e.* s. 13.

³⁶¹ Ahmet Halaçoğlu, *a.g.e.* s. 13.

³⁶² *BOA. HAT.* 8538-184 (29 Zi-l-hicce 1204/9 Eylül 1790).

³⁶³ *BOA. D. BŞM. MHF. d.* 13237, lef. 3.

³⁶⁴ *BOA. D. BŞM. MHF. d.* 13237, lef. 4.

³⁶⁵ *BOA. D. BŞM. MHF. d.* 13237, lef. 5.

³⁶⁶ *BOA. D. BŞM. MHF. d.* 13237, lef. 6.

³⁶⁷ Ahmet Halaçoğlu, *a.g.e.* s. 16.

³⁶⁸ Serap Sarıhan, *1 No'lu Antalya Şer'iyye Sicili Defterine Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Antalya'nın Sosyo-Ekonomik Profili*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2003, s. 121.

³⁶⁹ Serap Sarıhan, *a.g.t.* s. 144.

³⁷⁰ Serap Sarıhan, *a.g.t.* s. 145.

³⁷¹ Serap Sarıhan, *a.g.t.* s. 153.

Hacı Mehmed Ağa'nın oğlu İbrahim Bey'in 1813-1814'teki isyanından sonra bitmiş, isyandan sonra İbrahim Bey öldürülmüştür³⁷².

Belgelerde “Antalya İhtilâli” olarak da isimlendirilen bu isyanın birden çok nedeni vardır. Bunlardan ilki Teke Sancağı'nın mütesellimlikten çıkarılarak muhassıllık suretiyle idare edilmek istenmesiydi. Gerçekten de Antalya 1812'de mütesellimlikten çıkarılmış ve Karaman Valisi Hacı Ali Paşa'ya muhassıllık suretiyle verilmişti³⁷³.

Ne var ki Teke Sancağı'nın Karaman Valisi Ali Ağa'nın uhdesine tevcih edilmesi şikâyete de neden olmuştur. İlk olarak 2 Aralık 1812 tarihinde Sadâret'e iletilen bir dilekçe aracılığıyla Hacı Mehmed Ağa'nın oğlu İbrahim Bey bu durumun ahalinin ve hânedânının perişanlığına neden olacağını iddia etmişti³⁷⁴. 23 Aralık 1813'te ise Ali Paşa'nın fukaraya “cevr ü ezâ etmekte olduğundan” livanın eski mütesellim Hacı Mehmed Ağa'nın oğlu İbrahim'e verilmesi “âhâli-yi yerliyye” tarafından talep edilmiştir³⁷⁵. Benzer bir talep 13 Kasım 1814 tarihinde Antalya Naibi Seyyid Mehmed tarafından da dile getirilmişti³⁷⁶.

Antalya İhtilâli'nin en önemli nedeni ise Tekelioğullarının başkenti rahatsız eden, zaman zaman İstanbul'u tanımayan tavırlarıydı. Gerçekten de aile Âyân Hacı Osman döneminde de Mütesellim Hacı Ebubekir Ağa döneminde de birçok defa Bâb-ı Âli'nin taleplerini hiçe saymış, şikâyetlere neden olmuştur³⁷⁷. Bununla birlikte bardağı taşıran son damla Kadı Abdurrahman Paşa'nın (Kadı Paşa) öldürülmesi ve terekesine el konulması hadisesiydi.

Aslen İbradılı olan Abdurrahman Paşa III. Selim'in Nizâm-ı Cedîd ordusunu Karaman'da örgütlemiş bir “reformcu”ydu. Önce Alanya mütesellimi olmuş, daha sonra da 25 Ağustos 1803'de Karaman Valiliğine tayin edilmiş, orada da Nizâm-ı Cedîd'i tesis etmek için çalışmış, 1804'te ise Anadolu Umûm Valiliği'ne getirilmişti³⁷⁸.

Ancak Nizâm-ı Cedîd teşkilatının ortadan kaldırılması ve III. Selim'in tahtan indirilmesi sonrasında Ocak ağalarının durama hakim olmaları nedeniyle Konya'da bulunan Kadı Paşa Anadolu Valiliği'nden alınmıştı. Bu tarihten itibaren o Yeniçeriler tarafından hedef haline getirilmiş, Yeniçeriler Kadı Paşa'yı ortadan kaldırma görevini Teke Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa'ya vermişlerdir³⁷⁹.

³⁷² AŞS. 2/150.

³⁷³ Yücel Özkaya, *a.g.e.* s. 23.

³⁷⁴ BOA. HAT. 649-31763.

³⁷⁵ BOA. HAT. 649-31763.

³⁷⁶ BOA. HAT. 649-31763.

³⁷⁷ Fahrettin Tızlak, *a.g.m.* s. 240-243.

³⁷⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Nizâm-ı Cedîd Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa”, *Belleten*, Ankara, 1971, s. 251- 250.

³⁷⁹ Fahrettin Tızlak, *a.g.m.* s. 245.

Bu görevin Hacı Mehmed Ağa'ya verilmesinin sebebi ise, rivayet doğruysa eğer, Hacı Mehmed Ağa ve Kadı Abdurrahman Paşa arasındaki husumetti. Zira Hacı Mehmed Ağa'nın 1802'de Alanya Sancağı'na bağlı olan Manavgat Kazası'nı zorla Teke Sancağı'na katmaya çalışması, Kadı Paşa'nın oğlu Abdullah Paşa ile aralarının açılmasına sebep olmuştu³⁸⁰. İşte bu husumet nedeniyle Kadı Paşa'yı "halletme" işi Hacı Mehmed Ağa'ya verilmişti. Neticede Hacı Mehmed Ağa, Kadı Paşa ve oğullarını katletmiş ve mal varlığına el koymuştur. Kadı Paşa ve oğullarının cenazeleri İbradı'ya defnedilmişti³⁸¹.

Kadı Paşa ve oğullarının öldürülmesi ve sonrasında gelişen hadiseler Tekelioğlu ailesinin de sonunu getirmiştir. Şöyle ki; Mütesellim Hacı Mehmed Ağa vefat ettikten sonra oğlu İbrahim Bey mütesellim olduğu sırada Kadı Paşa'nın emvâl-i metrûkesi devlet tarafından talep edilmiş, II. Mahmud, Kadı Paşa'nın mallarının istenmesi için bir irâde göndermişti³⁸². Ne var ki İbrahim Bey bu talebi reddetmiş ve sözü edilen malları vermeyeceğini bildirip Antalya kalesine sığınmıştı. İbrahim Bey'in bu tutumu ardından İstanbul bu andan itibaren Antalya'yı tekrar "zabt u rabt altına almaya" kesin olarak karar vermiştir. Bu sebeple Osmanlı donanması Antalya Körfezi'ne gönderilmiş, Antalya kalesi yirmi dokuz ay boyunca karadan Kadı Abdurrahman Paşa'nın damadı Mazlum Bey, denizden ise Hüsrev Paşa tarafından kuşatılmış, kuşatmanın neticesinde İbrahim Bey yakalanmıştı³⁸³. İhtilâlin bu şekilde sonlandırılmasından sonra Tekelioğlu İbrahim Bey'in başı kesilmiş ve kesik başı bir tabla içinde Antalya'da gezdirildikten sonra İstanbul'a gönderilmişti. Tekelioğlu hanesinin idam edilmeyen birçok ferdi ise Selanik'e sürgün edilmişti³⁸⁴.

Öte yandan bu sürgünler arasında Tekelioğlu hanesinin Hacı Ebubekir Ağa kolundan bazı isimler yer almamıştır. Örneğin İbrahim Bey'in kız kardeşleri olan Hacı Mehmed Ağa'nın birçok kızı Selanik'e sürülmüşken, Nefise Hanım, Hacı Ebubekir Ağa'nın oğlu Hacı Mehmed ile evli olduğu için Hüsrev Paşa'dan buyruldu almaya muvaffak olmuş ve sürgüne muhalefet etmişti. Hacı Ebubekir Ağa'nın kızı Fatma da (isyancılardan İbrahim Bey'in amcası Osman Ağa ile evli olmasına rağmen) Kaptan Paşa'dan buyruldu aldığı için sürgüne muhalefet etmişti. Ne var ki İbrahim Bey'in eşi Hatice, Hacı Ebubekir Ağa'nın kızı olmasına rağmen sürgüne gönderilmişti³⁸⁵. Dolayısıyla, Tekelioğlu hanesinin Antalya İhtilâli'ne iştirak etmeyen, hatta belki de isyan günlerinde devletin safında yer alan –gerçekten de ihtilâl

³⁸⁰ Ahmet Halaçoğlu, *a.g.e.* s. 18.

³⁸¹ Kemal Naci Şahankaya, *İbradı*, İzmir, 1977, s. 78.

³⁸² Fahrettin Tızlak, *a.g.m.* s. 243.

³⁸³ Süleyman Fikri Erten, *Tekelioğulları*, Antalya, 1955, s. 39.

³⁸⁴ Fahrettin Tızlak, *a.g.m.* s. 252.

³⁸⁵ BOA. HAT. 1224-47833. Bununla birlikte Hüsrev Paşa 1 Temmuz 1814 tarihli şukkasında, "Devlet-i Âliye'ye ihanet ettikleri için" Tekelioğlu "kavm-i kabilesinden" hiçbir ferdin Antalya'da ikametlerine müsaade edilmemesi gerektiğini ifade etmişti. Bkz. BOA. HAT. 1224-47850 (13 Receb 1229/1 Temmuz 1814).

günlerinde Tekelioğlu ailesinin bazı üyeleri devleti desteklemiş, hatta bu nedenle Hacı Mehmed Ağa tarafından öldürülmüştü³⁸⁶– bazı üyelerinin sürgünden muaf tutulmuş olmaları ihtimal dâhilindedir. Bu şekilde Antalya’da kalan aileler, hanelerinin “maktûl İbrahim Bey” ile karıştırılmasından duydukları rahatsızlığı da dile getirmiştir. Sözelimi Hacı Ebubekir Ağa ahfâdından Fatma Penbe Hanım, ailesi adına 30 Mayıs 1865 tarihinde Şûrâ-yı Devlet’e ilettiği bir arzuhalde, Antalya hânedânından Hacı Ebubekir Ağa’nın dedeleri olduğunu ve Ebubekir Ağa’dan kendilerine çok sayıda mülk ve bahçe intikal ettiğini, Antalya’daki taş konağın da dedelerinden intikal eden bu miras içinde bulunduğunu söylemiş; ne var ki bu konağın maktul İbrahim Bey’e ait olduğu iddia edilerek ellerinden alınmaya çalışıldığını belirterek mağduriyetlerinin giderilmesini talep etmişti³⁸⁷. Benzer bir talep Fatma Penbe Hanım’ın kardeşi Hurşid Bey tarafından da dile getirilmiştir³⁸⁸. 1831 nüfus defterinde “eşrâf-ı âyân” olarak zikredilen ve bu tarihte 40 yaşında bulunan Hacı Mehmed Ağa bin Ebubekir Ağa da³⁸⁹, belki de, Tekelioğullarının Selanik’e sürgüne gönderilmeyen Hacı Ebubekir Ağa kolundandı.

İbrahim Bey’in öldürülmesinden ve Tekelioğullarının Antalya’daki hâkimiyeti sona erdikten hemen sonra Kaptan-ı Derya Hüsrev Paşa, ihtilâlden henüz kurtulmuş sancağa bir an önce mutasarrıf atanmasını talep etmiştir³⁹⁰. Bu talep kısa süre içinde karşılık bulmuş, şehre atanan ilk mutasarrıf ise Tekelioğullarının Antalya’daki servetinin hesaplanmasıyla da görevlendirilen Mehmed Emin Vahid Paşa olmuştu³⁹¹. Vahid Paşa 1814’ün başlarında vezir rütbesiyle Teke ve Hamid sancakları mutasarrıflığına getirilmiştir³⁹². Bu tarihten itibaren Antalya bir süre “mutasarrıflık” suretiyle idare edilmişti. Vahid Paşa’dan sonra 1825’e kadar vezir rütbeli olan; Mahmud Paşa, Mehmed Derviş Paşa, Seyyid Ali Paşa, Mehmed Paşa, Yusuf Paşa mutasarrıf olarak Antalya’ya atanmıştı³⁹³.

Bu dönemde görev alan idarecilerin ilk işi ise Tekelioğullarının uzun süre devam eden hâkimiyeti nedeniyle, Osmanlı İmparatorluğu’nun Antalya ve çevresinde sarsılmış olan otoritesini tekrar inşa etmek olmuştu. Bu nedenle İstanbul’a gönderdikleri birçok yazıda bu

³⁸⁶ Francis Beaufort, *a.g.e.* s. 66-74.

³⁸⁷ BOA. ŞD. 2850-73, lef. 2 (7 Safer 1285/30 Mayıs 1865).

³⁸⁸ BOA. MVL. 543-112 (12 Cemâzi-yel-evvel 1284/11 Eylül 1867).

³⁸⁹ BOA. NFS. d. 3190, 6.

³⁹⁰ BOA. HAT. 1224-47857 (6 Safer 1229/28 Ocak 1814).

³⁹¹ BOA. HAT. 1350-52742 (29 Zi-ı-ı-hicce 1229/12 Aralık 1814).

³⁹² BOA. HAT. 727-34627 A (17 Zi-ı-ı-ka’de 1229/31 Ekim 1814). Bu dönemde mutasarrıflar eyalet yönetiminde vali ile aynı yetkilere sahip kişilerdi. Vezir rütbesi almış bazı kimselere devlet çeşitli nedenlerle valilik görevi veremeyince, bunların geçimlerini sağlamaları için tıpkı arpalık usûlünde olduğu gibi bir veya birkaç sancağın idaresini verirdi. Mutasarrıfların valilerden esas farkı ise mutasarrıfların, asıl görevleri başında olmaları gerektiğinden, mutasarrıf oldukları sancaklardan birinde ikamet etme zorunda olmamalarıydı. Ancak bazı durumlarda bir veya birkaç sancağın idaresini deruhte etmiş olan vezir rütbeli mutasarrıfların, sancaklardan birini merkez seçerek idareyi doğrudan üzerlerine aldıkları da varittir. Mutasarrıfların da, tıpkı valilerde olduğu gibi kendi idarelerine verilen sancakları yönetmek için mütesellim atamaları mümkündü. Bkz. Musa Çadircı, “Tanzimat’ın İlanı Sırasında Türkiye’de Yönetim (1826-1839)”, *Bellekten*, LI/201, 1988, s. 1226.

³⁹³ AŞS. 3/13 (20 Şaban 1240/9 Nisan 1825).

otorite ve egemenlik kaybına özellikle vurgu yapılmış, Tekelioğullarının mütesellim olarak Antalya'yı idare ettikleri dönemde şehirde şer'i mahkemelerin kapandığı, bu dönemde adaletin İstanbul'dan atanan kadılar aracılığıyla değil Tekelioğulları tarafından tesis edildiği iddia edilmiştir. Örneğin şehrin hâkimiyetinin tekrar Osmanlı İmparatorluğu'na geçmesinin mimarı olan Hüsrev Paşa'nın 17 Haziran 1814 tarihli şukkasında, "kırk seneden fazla" mütesellimlerin idaresi altında kalan Antalya'da bu dönemde kadı bulunmadığı, Tekelioğullarının bu işi "naib" adı altında "cahil kişilere" verdiği dile getirilmişti³⁹⁴. 1 Şubat 1815'te Vahid Paşa ve kadılara hitaben kaleme alınan bir hükümde ise Tekelioğullarının "kırk yılı aşkın istilaları nedeniyle" Antalya ve sancağa bağlı bulunan kazalara kadı tayin edilemediği, tayin edilen kadıların ise üç ay bile görev yapamadığı, Tekelioğullarının "şer'i ve örfi idareyi kendilerine hasrettikleri", "cami ve mescitler kapanmaya yüz tuttuğu" iddia edilmişti³⁹⁵.

25 Mart 1815'te dönemin mutasarrıfının düzenlediği bir belgede de benzer iddialar tekrar edilmiş, Teke Sancağı'ndaki Kaş, Kalkan ve diğer kazalar ahalsinin "fî'l-asl kadı ve naib görmedikleri"ne işaret edilmiş, bu kazalar ahalsinin "gayetle vahşi oldukları" belirtilmiş, bu nedenle hâkimlerin bunlarla geçinmelerinin mümkün olmadığının altı çizilmişti³⁹⁶. 27 Mart 1816 tarihinde dönemin Antalya Mutasarrıfı'nın Kapı Kethüdası'na gönderdiği bir tahriratta ise sancak dâhilinde Antalya ve Elmalı haricinde öteden beri "hükm-i şeraitin cari olmadığı"na, ilamları âyânların kaleme aldığına, âyânların hâlâ diledikleri gibi hükmettiğine; sözgelimi Kaş âyânı Mehmed ile Finike âyânı Uzun Ömer'in "âdet-i kadîmelerini icra etmeye devam ettiği"ne dikkat çekilmişti³⁹⁷.

Öte yandan dönemin mutasarrıflarının mütesellim Tekelioğullarına ilişkin bütün bu eleştirilerine rağmen kendilerinin de şehri mütesellimler aracılığıyla idare etmeleri ilginçtir. Gerçekten de bu dönemde şehre atanan mutasarrıfların neredeyse hiçbiri şehirde bulunmamış, işlerini, geçmişte olduğu gibi mütesellimler aracılığıyla idare etmiştir. Örneğin Mutasarrıf Mehmed Rauf Paşa 14 Temmuz 1819'da Teke Sancağı'na "dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından ve Elmalı vücûhundan" İdriszade İsmail Bey'i mütesellim tayin etmişti³⁹⁸. Bir yıl sonra Teke Sancağı mütesellimi Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşlarından Ömer Ağa olmuştu³⁹⁹. 1822'de Teke

³⁹⁴ BOA. HAT. 1224-47827, lef. 1 (28 Cemâzi-yel-âhir 1229/17 Haziran 1814).

³⁹⁵ BOA. C. ADL. 49-2956 (20 Safer 1230/1 Şubat 1815). 8 Ocak 1816'da Mehmed Emin Vahid Paşa da benzer iddiaları dile getirmiş; Tekelioğullarının Antalya'da "hükümet-i şer'iyye ve örfiyyeyi kendilerine hasrettiğini", bu nedenle "cami ve mescitlerin kapandığını", en önemlisi ise "Halifetullah'a itaat farızasını ahaliye unutturduklarını" söylemiştir. Bkz. BOA. HAT. 1225-47862 (7 Safer 1231/8 Ocak 1816).

³⁹⁶ Fahrettin Tızlak, "Teke Sancağı Türkmenlerine Osmanlıların Bakışı", *XIV. Türk Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ankara: 9-13 Eylül 2002, Cilt: II, Kısım: I, Ankara, 2005, s. 196.

³⁹⁷ BOA. HAT. 762-36025 (21 Cemâzi-yel-âhir 1232/8 Mayıs 1817).

³⁹⁸ AŞS. 2/62 (21 Ramazan 1234/14 Temmuz 1819).

³⁹⁹ AŞS. 2/79 (21 Safer 1235/9 Aralık 1819).

Sancağı Mutasarrıfı Mehmed Paşa'nın mütesellimi Karaosmanzade Eyüp Ağa idi⁴⁰⁰. Eyüp Ağa 1823'te Teke Sancağı Mutasarrıfı Yusuf Paşa'nın da mütesellimi olmuştur⁴⁰¹.

Görüldüğü gibi şehir bu dönemde de mütesellimler tarafından idare edilmiştir. Bu durumun nedenlerinden en önemlisi ise Mora meselesi gibi sebeplerle mutasarrıfların görev bölgelerinde bulunamamalarıydı. Örneğin 1822'de Teke ve Hamid sancağı mutasarrıflığına atanan Vezir Seyyid Mehmed Paşa Mora isyanını bastırmak için görevlendirildiğinden Teke mütesellimliğine Karaosmanzade Eyüp Ağa getirilmişti⁴⁰². Bazen iklim şartları bile mutasarrıfların Antalya'da bulunmasına engel olabilmiştir. Örneğin Vahid Paşa Antalya'nın "vahâmet-i âb ve havası" sebebiyle şehre bir mütesellim atamış, yaz aylarında kendisi Isparta'da ikamet etmiştir⁴⁰³.

Ne var ki bu durum, mütesellimlerin şehrin idaresinde tekrar güç kazanmaları, mütesellimlerin seçiminde yerel halkın taleplerinin dikkate alınmaması gibi nedenlerin de etkisiyle huzursuzluklara yol açmış, birçok defa şikâyetlere neden olmuştu. Bu sebeple 27 Ekim 1823 tarihli bir fermanda Antalya'da mütesellim seçimlerine itina edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu fermanda kendilerine eyalet ve sancak verilen vezir rütbeli memurların, başka görevleri nedeniyle esas görev bölgelerini terk ettikleri ve kapı kethüdalarından mütesellim seçtikleri, ancak bu görev için sadece tek bir aday belirledikleri ve Bâb-ı Âli'ye sundukları, hâlbuki dört beş adayın seçilip listenin o şekilde Bâb-ı Âli'ye verilmesi gerektiği vurgulanmıştı. Burada üzerinde durulan husus mütesellimlerin titizlikle seçilmesi, durumlarının soruşturulup araştırılması ve tek bir isim yerine görev için uygun olabilecek birkaç kişi arasından seçim yapılmasıydı⁴⁰⁴.

Ancak 27 Ekim 1823 tarihli bu fermana rağmen Antalya'ya mutasarrıfları şehri mütesellimlerle idare etmeye devam etmiştir. Sözelimi 1824'te Hacı Ali Bey⁴⁰⁵, 1825'te Karaosmanzade (Yetim) Ahmed Ağa⁴⁰⁶, 1829'da Mehmed Seyyid Ağa⁴⁰⁷ mütesellim olarak şehirde bulunmuşlardı. Hatta bu dönemde şehir bir ara mütesellim vekili aracılığıyla da idare edilmiş, Mehmed Ağa bu göreve getirilmişti. Mehmed Ağa'nın mütesellim vekili olmasının nedeni ise o dönemde Teke mütesellimi olan Karaosmanzade Ahmed Ağa'dan halkın hoşnut olmamasıydı. Mehmed Ağa gerçekte bu hoşnutsuzluğu soruşturmak için Antalya'ya

⁴⁰⁰ AŞS. 2/168 (11 Rebî-ül-âhir 1237/5 Ocak 1822).

⁴⁰¹ AŞS. 3/10.

⁴⁰² AŞS. 2/168 (11 Rebî-ül-âhir 1237/5 Ocak 1822).

⁴⁰³ BOA. HAT. 760-35926 (29 Rebî-ül-âhir 1230/10 Nisan 1815).

⁴⁰⁴ 27 Ekim 1839 tarihli fermanla Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî'ne kaydedilen bu emirler Darphane-i Amire, Tersane-i Amire ile tüm kapı kethüdalarına ayrı ayrı ilmühaberleri gönderildiği bildirilmekteydi. Bkz. Fatma Şimşek, *a.g.t.* s. 46-47.

⁴⁰⁵ AŞS. 3/19 (20 Rebî-ül-âhir 1240/12 Aralık 1824).

⁴⁰⁶ AŞS. 3/10; BOA. C. DH. 61-3004 (6 Muharrem 1241/21 Ağustos 1825).

⁴⁰⁷ AŞS. 4/44.

gönderilmişti. Mütesellim Vekili Mehmed Ağa'nın incelemelerinin sonucuna göre "Antalya ahalisi sözü ayağa düşürüp" Mütesellim Karaosmanzade Ahmed Ağa'yı şehirden ihraç etmişti ve bu nedenle sancağa farklı bir mütesellim atanması gerekliydi⁴⁰⁸.

Tekelioğlu İhtilâli'ni takip eden bu dönem, görüldüğü gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki hâkimiyetinin tekrar tesis edilmeye çalışıldığı zorlu bir dönem olmuştur. Öte yandan bu dönemde de suiistimal iddialarının ardı arkası kesilmemiş; suiistimal iddialarının merkezinde ise mutasarrıflar yer almıştı. Hatta iddialar gerçekse eğer Nasuh Paşa'nın Teke ve Hamid mutasarrıfı olduğu dönemde "ahaliden fuzuli akçe aldığı" dönemin Sadrazamı tarafından bile işitilmişti⁴⁰⁹. Bu tür iddialar sonraki senelerde de gündemden hiç düşmemiştir. 1825'te Bâb-ı Âli Teke Sancağı uhdelerinde bulunan mutasarrıflar; Vahid Paşa, Mahmud Paşa, Mehmed Derviş Paşa, Seyyid Ali Paşa, Mehmed Paşa ve Yusuf Paşa ile mütesellimlerin "bakaya diyerek fukarayı borçlu çıkarttıklarını" ve "sarrafa havale ettiklerini" iddia etmişti. Dönemin Teke Mütesellimi Ali Bey'den bu alacağın gerçek olup olmadığını araştırması istemiştir⁴¹⁰. İddialara göre mutasarrıflar, tüm kurallara ve usûle aykırı olarak her ay ayan değiştirip halktan akçe almışlar, farklı adlarla vergi toplayarak fukarada takat bırakmamışlardı⁴¹¹. Bu döneme ilişkin suiistimal iddiaları Şubat 1830 tarihli bir emirnamede açık bir biçimde tekrar edilmiş, burada, bir müddetten beri Antalya'nın "mutasarrıf ve mütesellimleri taraflarından layıkıyla gözetilemedi" vurgulanmıştır. Bu durum nedeniyle Antalya ve çevresinde ticari ve zirai faaliyetlerden mahrum kalmış, ahalisi ise perişan olmuştur⁴¹².

Tekelioğulları İhtilâli'ni takip eden dönemin dikkat çeken bir diğer özelliği ise Karaosmanoğulları ailesinin Antalya ve çevresindeki nüfuzlarının artmasıdır. Aslında Karaosmanoğulları Tekelioğlu isyanının bastırılmasında da aktif bir rol oynamışlardı. Örneğin Aydın Muhassılı Karaosmanzade Hacı Mehmed Ağa, İbrahim Bey'in üzerine tayin edilmişti⁴¹³. 1822'de Teke Sancağı Mutasarrıfı Mehmed Paşa'nın mütesellimi Karaosmanzade Eyüp Ağa⁴¹⁴, 1823'te ise Mutasarrıf Yusuf Paşa'nın mütesellimi Karaosmanzade Eyüp Ağa olmuştu⁴¹⁵. 1824'te Teke Sancağı mutasarrıfı Hasan Paşa olmuş, o da Karaosmanzade Selim

⁴⁰⁸ AŞS. 3/105 (23 Safer 1243/15 Eylül 1827).

⁴⁰⁹ BOA. HAT. 1443-59325 (29 Zi-1-hicce 1229/12 Aralık 1814).

⁴¹⁰ AŞS. 3/13 (20 Şaban 1240/9 Nisan 1825). Mutasarrıfların talep ettiği meblağ oldukça büyüktü. Vahid Paşa'nın 116.705, Derviş Paşa'nın 771.622, Mehmed Paşa'nın 216.345, Ali Paşa'nın 310.580, Mehmed Paşa'nın 265.343, Yusuf Paşa'nın ise 209.277 kuruş bakayası olduğu iddia edilmişti. Bkz. AŞS. 3/11 (13 Safer 1240/7 Ekim 1824).

⁴¹¹ AŞS. 3/14 (21 Şaban 1240/9 Nisan 1825).

⁴¹² AŞS. 3/212 (Evâl-i Ramazan 1245/Şubat 1830).

⁴¹³ BOA. HAT. 1350-52738 (29 Zi-1-hicce 1229/12 Aralık 1814).

⁴¹⁴ AŞS. 3/7.

⁴¹⁵ AŞS. 3/10.

Ağa'yı Teke Mütessellimi olarak görevlendirmişti⁴¹⁶. 1825'te Karaosmanzade Ahmed Ağa tekrar Antalya mütessellimi tayin edilmişti⁴¹⁷. Bu dönemde hakkında birçok şikâyet dile getirilen bir başka Karaosmanoğlu ise Tirkemiş voyvodası Ebubekir Ağa idi⁴¹⁸.

Görüldüğü gibi Tekelioğulları İhtilâli'nin bastırılmasını takip eden bu dönem Antalya için gerçek bir istikrarsızlık devresi olmuş, mutasarrıflar ve mütessellimler şikâyetlere ve hoşnutsuzluklara sebep olmaya devam etmiş, bu istikrarsızlık devresinde neredeyse her sene şehrin mutasarrıfı veya mütessellimi değişmişti.

Bu durum, 1833'de Teke Sancağı'nın "Teke Muhassıllığı" olarak adlandırılmasına ve muhassıllık işinin Kayseri Mutasarrıfı Osman Paşa'ya ihale edilmesine kadar devam etmiştir⁴¹⁹. Osman Paşa bu tarihten itibaren 6 sene Antalya'da görev yapmış, Antalya'da muhtarlık teşkilatı onun döneminde kurulmuş, şehrin her mahallesinden "muhtar-ı evvel" ve "muhtar-ı sani" adında ikişer muhtar tayin edilmiş ve ahalinin tümü davet edilerek "muhtarlar mahalleleri ahalilerine ve imamlar da muhtarlar ve ahâlî-yi mahalliyyeye ve vücûh-ı vilayet dahi yekdiğere kefil olarak" Antalya mahalleleri "nizâm ve rabıtaya idhâl" edilmişti⁴²⁰.

Tanzîmât Fermanı'nın ilanından sonra meclislerde görev alan, şehir eşrâfi arasındaki çatışmada rolü bulunan Ebubekirzade Hacı Mehmed Ağa, nüfuzunu Osman Paşa döneminde arttırmıştı.

Muhassıl Osman Paşa'nın Antalya'daki görevi Tanzîmât Fermanı'nın ilanı arifesine kadar devam etmiş ve Teke Muhassıllığı'ndan ayrıldığında görevini Muhassıl Necib Paşa'ya (27.000 kuruş borçla) bırakmıştı⁴²¹.

Necib Paşa Tanzîmât Fermanı'nın ilanından önce Antalya'da görev alan son muhassıldı⁴²². Reformcu ve müteşebbis bir idareci olan Muhassıl Necib Paşa önemli icraatlara imza atmıştır. Onun bu hasleti birkaç defa takdir de görmüştü. Sözelimi, onun muhassıl olduğu dönemde Antalya'da bulunan Charles Fellows, Necib Paşa'nın kendisini dostça karşıladığını ve onunla sık sık sohbet etme imkânı bulunduğunu dile getirmiştir. Fellows'a göre Necib Paşa yol yapımı konusunda başarılı bir idareciydi ve İstanbul'a kadar uzatmayı düşündüğü bir yolun inşasına başlamıştı⁴²³. Necib Paşa'nın ölümünden iki sene sonra Antalya'ya gelen Thomas Spratt ve Edward Forbest de benzer gözlemlerini şu sözlerle ifade etmişlerdir:

⁴¹⁶ AŞS. 3/97 (23 Muharrem 1242/27 Ağustos 1826).

⁴¹⁷ AŞS. 3/35 (1240).

⁴¹⁸ Yuzo Nagata, *a.g.e.* s. 34.

⁴¹⁹ AŞS. 4/19.

⁴²⁰ BOA. HAT. 491-24053, lef. 1, (13 Muharrem 1251/11 Mayıs 1835).

⁴²¹ BOA. İ. DH. 5-219, lef. 2.

⁴²² BOA. A. J MKT. 12-61.

⁴²³ Charles Fellows, *a.g.e.* s. 182-183.

Sanırım buranın eski paşası oldukça dinamik ve aydınlanmış bir adammış. Adı Necib Paşa. Antalya'nın hemen dışında üç yol açtırmış. Şehrin dışında dört-beş mil uzunluğunda olan bu yollar Necib Paşa tarafından şehrin ortasına kadar uzatılacaktı fakat Paşa'nın ömrü buna yetmemiş. Sadece bu işlerin tamamlanabilmesi için bir vasiyet bırakmış. Bu yollar Küçük Asya'nın geneli ile mukayese edildiğinde oldukça ender ve Paşa'nın kamusal çabasının bir hatırası ve Necib Paşa'nın iyi bir mühendis olduğunu bize gösteriyor. Ne var ki Paşa öldükten sonra vasiyetine uyulmamış veya Paşa'nın vasiyeti üzerinde yeterince durulmamış⁴²⁴.

Reformcu Muhassıl Necib Paşa'nın faaliyetleri sadece bununla da sınırlı kalmamıştı. Tanzîmât Fermanı'nın ilanı arifesinde Antalya'da bir şeker fabrikası inşa etmek için Londra'dan alet edevat getirtmişti⁴²⁵. Ne var ki Necib Paşa 1839'da sıtmadan “bi-hikmetillahi Teâlâ” vefat etmiş, teşebbüslerinin devamı ise getirilememişti⁴²⁶.

Kısacası, Tekelioğularının etkinliği bertaraf edildikten sonra bile Antalya'da merkezi devletin hâkimiyeti sağlanabilmiş değildi. 1814 ile 1839 arasında kalan dönemde de şehir mütesellimler tarafından idare edilmiş, mütesellimler birçok defa şikâyete neden olmuş, sık sık değişmişti. Bu dönemde sadece Antalya'da uzun süre bulunabilen Muhassıl Osman Paşa ile Necib Paşa kalıcı birkaç icraatın altına imza atabilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun taşradaki etkinliğini arttırma ihtiyacı, başka bir ifadeyle Tanzîmât Fermanı'nın ilanının en önemli nedeni de, işte bu istikrarsızlığı bertaraf etmek gereğinden doğmuştur.

1.6. Tanzîmât Dönemi'nde Antalya: Nüfus ve Mahalleler

19. yüzyılda Anadolu'nun iç bölgelerinden Antalya'ya ulaşabilmek için izlenebilecek çok az güzergâh vardı. Bu güzergâhlardan ilki Burdur'dan hareket edip Bucak Ovası'nı aşmayı, daha sonra ise aynı yolu takip ederek Hafızbey'i geride bırakmayı gerektiriyordu. Hafızbey'den sonra sahil terasını yayla platosundan ayıran ve senelerce eşkıyalara yataklık etmiş olan “cehennemin vebal deresine benzeyen o korkunç” Çubuk Boğazı başlıyordu⁴²⁷. Paravan gibi yüksek ve dik dağların içinden geçen bu yol dar ve keskin virajlarıyla Döşemealtı'na kadar devam ediyordu. Bu güzergâhtan sonra nihayet Pınarbaşı'na ulaşıyor ve Pınarbaşı'ndan hemen sonra ise Antalya ovası ile onun hemen ilerisinde, harikulade manzarasıyla Akdeniz'i gözler önüne seren denizden birkaç yüz metre yüksek Kepezbaşı'na geliniyordu.

Anadolu'nun iç bölgelerinden Antalya'ya ulaşımı sağlayan diğer yol ise İstanos'ta başlıyor, yüksek ve dik dağların içinden geçen bir diğer eşkıya yatağı Yenice Boğazı'nı geçmeyi gerektiriyor ve bu mevkiyi geride bırakıldıktan sonra Döşemealtı'na ulaşıyordu. Bu

⁴²⁴ T.A.B. Spratt-Edward Forbes, *a.g.e.* s. 221-222.

⁴²⁵ BOA. HAT. 831-37521-C.

⁴²⁶ BOA. İ. DH. 5-215.

⁴²⁷ Kırçınzade S. Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra*, (Çev.) Salih Şapçı, Eğirdir, 2005, s. 89.

yol, burada Burdur ile Antalya'yı birbirine bağlayan yolla birleşiyor ve Kepezbaşı'na varıyordu.

Kepezbaşı ile şehrin Batı sınırı arasında kalan güzergâh aşıldıktan sonra şehre giriş yapmak isteyenler için iki alternatif vardı. Bu alternatiflerden birincisi, ilk olarak 19. yüzyılın sonlarında inşa edilen hapisane sebebiyle “Hapishane Yolu” adını alan yolu⁴²⁸, daha sonra da “Kadınyarı”nı geride bırakarak şehrin kalbine veya şehrin “cerîde-i yevmiyyesi” olan Kapağzı'na –17. yüzyıldaki ismiyle “Varoş Kapısı”, 19. yüzyılın sonlarındaki ismiyle ise “Kalekapısı”na– ulaşmayı vaat ediyordu. Sultan II. Mahmud'un ordusu Antalya'yı Tekelioğlu İbrahim Bey'in elinden aldığında şehre bu kapıdan girmişti⁴²⁹.

Tekelioğulları hânedânının şehirde hâkim olduğu dönemde “günahkâr” kadınların çuvalların içinde denize atılarak cezalandırıldığı rivayet edilen, bu nedenle efsanelere konu olan “karanlık ve korkunç” Kadınyarı (Antalya'nın ortasından geçerek Akdeniz'e dökülen derenin denize ulaştığı noktada falezleri ikiye bölen vadi görünümlü uçurum) şehrin Batı'daki sınırıydı⁴³⁰.

Kadınyarı'ndan Kapağzı'na kadar, sırasıyla; 19. asrın sonlarındaki ismiyle Kışla Mahallesi, daha önceki ismi “Paşa Konağı”⁴³¹ olan Hükümet Konağı⁴³², 1865'te temelleri atılan Rüşdiye Mektebi, şer'i mahkeme, ticaret mahkemesi⁴³³ ve iskelenin görülebildiği Tophane ile şehrin Batı cihetinde bulunan ve ağırlıklı olarak Müslümanların müdavimi olduğu kahvehaneler sıralanıyordu. Kadınyarı ile Kapağzı arasındaki yolun deniz tarafında ise İngiliz Konsolosu'nun malikânesi ve “Hasbahçe” vardı⁴³⁴.

Daha önce İbrahim Paşa Sarayı'na ev sahipliği yapan Kışla mevki 19. yüzyılın ikinci yarısında mahalle haline gelmiş, bu mevki ile Kapağzı arasında kalan aksam Mutasarrıf Turhan Bey döneminde şose haline getirilmiş, bu dönemde Kışla Mahallesi'nde 15 “asri” dükkân ile asri bir kıraathane ve kahvehane açılmıştı⁴³⁵.

⁴²⁸ BOA. İ. DH. 1340-9 (19 Eylül 1312/1 Ekim 1896); BOA. BEO. 855-64118 (27 Eylül 1312/9 Ekim 1896).

⁴²⁹ Charles Wilson, *Handbook for Travellers in Asia Minor*, London, 1895, s. 123.

⁴³⁰ Mehmed Emin Yurdakul, *Mustafa Kemal*, İstanbul, 1928, s. 71. Rivayete göre Tekelioğulları döneminde Antalya'da zina işleyen kadınlar ölümle cezalandırılmışlar. Bu kadınlar çuval içine konur, sonra çuvalın ağzı bağlanır ve bu uçurumdan aşağı atılmış. Çuvaldaki kadınlar vadinin sivri kayalarına çarparak parçalanır, sonra da vadiden geçen sular tarafından denize sürüklenirlermiş. Bkz. Giorgou P. Pechlivanidis, *Attáleia kai Attaleiotes, Lykia, Pamfylia, Pisidia, Kilikia*, Athina, 1989, s. 20.

⁴³¹ Şehrin kuzey-batı tarafında bulunan Paşa Konağı'nın olduğu bu mevki esasında geçmişte Selçuklu sultanlarının kışlık sarayının bulunduğu “Hisar” idi. Burada garnizon ve hapisane vardı. Bu mevki idari işlevini 19. yüzyılın başlarında Tophane'nin kuzeyindeki Paşa Konağı'nın inşa edilmesiyle kaybetmiştir. 19. yüzyılın sonlarında ise bu konak Zabtiye Kışlası olmuştu. Bkz. H. Hellenkemper - F. Hild, *a.g.e.* s. 345; Charles Wilson, *a.g.e.* s. 123.

⁴³² E. Sperling, *a.g.m.* s. 68.

⁴³³ BOA. İ. MVL. 532-23879, lef. 1 (12 Receb 1281/11 Aralık 1864).

⁴³⁴ Giorgou P. Pechlivanidis, *a.g.e.* s. 23-24.

⁴³⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, 28 Şevval 1301/21 Ağustos 1884.

Kapıağzı'na ulaşmadan hemen önce geçilen Mevlevihane ise hem Tekelioğulları İhtilâli'nde, hem 1853 İhtilâli'nde hem de Meşrutiyet'in ikinci defa ilan edildiği 1908'de şehirdeki karışıklıkların merkezinde yer almış, her üç ihtilâl hareketinde de Mevlevî şeyhleri isyancılara destek vermişti.

Tophane'nin kuzeyinde, 1822 ve 1823'deki Mora isyanından itibaren Mora'dan Antalya'ya gelip yerleşmiş Yunanca konuşan Müslümanların ve azat edilmiş kölelerin mahalleleri⁴³⁶; Kemiklik ve Kirişçiler mahalleleri ile Moralı göçmenler ve “şunun bunun iânesiyle geçinen” birçok fakir ailenin meskûn olduğu Kızılsaray Mahallesi vardı⁴³⁷. 1872'de şehrin muteber Müslüman eşrâfının girişimiyle kurulan⁴³⁸ ve Moralı Cemal Bey'in sakini olduğu Teşvikiye Mahallesi de burada bulunuyordu⁴³⁹. Mahalle, bu mevkinin “sengistan ve hâlî bir halde bulunması ve latif havası ahalinin burada mahalle kurmasını teşvik ettiği için” kurulmuş, mahallede Edip Efendi bir camii, biraderi Abdülhamid Efendi ise sıbyân mektebi inşa etmişti⁴⁴⁰. Bunun dışında Teşvikiye Mahallesi'nin kuruluşunun bir diğer önemli nedeni, muhtemelen, 1849'da İstanbul'da kurulan Teşvikiye Mahallesi'nde de olduğu gibi Müslüman ve gayrimüslim nüfusu birbirinden ayırmaktı. İstanbul'da Teşvikiye Mahallesi kurulurken bu mahalle “ecnebi” ve Hıristiyan muhiti olan Beyoğlu'ndan “Müslümanların tecridi” arzusunun doğmuştu⁴⁴¹. Şehirdeki Rum nüfusunun artışı sebebiyle buna benzer bir arzunun bu dönemde Antalya'da da mevcut olduğu bilinmektedir.

Şehrin Batı tarafında kalan bu mahalleler, şehir surlarının dışında kalan çarşıyla birlikte bu dönemde birçok defa yangın tehdidinde maruz kalmış, defalarca yanmış ve tekrar inşa edilmiştir. Sözelimi 1857'de çarşıdaki barut mağazaları alev almış ve “ahali dehşete düşmüştü”⁴⁴². 1869'da birçok evle birlikte çarşı kül olmuş⁴⁴³, 28 Ocak 1878 gecesini ise Aşağıpazar'daki bir dükkânda çıkan yangın diğer dükkânlara sıçramış ve 31 dükkân kül olmuştu⁴⁴⁴. 1884'teki yangında 58'den fazla aile evsiz kalmış⁴⁴⁵, 1890'da Hükümet Konağı⁴⁴⁶, Aralık 1892'de ise Hükümet Konağı'nın bulunduğu mahalle yanmıştı⁴⁴⁷.

Şehrin ikinci giriş kapısı olan Şarmpol ise bir başka göçmen iskân mevkidi. Mahallenin hemen ortasından geçen yolun iki tarafında, 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın

⁴³⁶ H. Hellenkemper - F. Hild, *a.g.e.* s. 359.

⁴³⁷ BOA. ML. VRD. TMT. d-9750.

⁴³⁸ BOA. İ. ŞD. 1702-23.

⁴³⁹ AŞS. 62/12 (18 Rebî-ül-evvel 1322/2 Haziran 1904).

⁴⁴⁰ Şark, 20 Muharrem 1291/9 Mart 1874.

⁴⁴¹ Mustafa Ragıp Esatlı, *Saray ve Konakların Dilinden Bir Devrin Tarihi*, İstanbul, 2010, s. 43-44.

⁴⁴² BOA. HR. MKT. 178-57 (28 Cemâzi-yel-âhîr 1273/23 Şubat 1857).

⁴⁴³ *Ceride-i Havâdis*, 17 Muharrem 1286/29 Nisan 1869.

⁴⁴⁴ BOA. DH. MKT. 1323-63 (29 Muharrem 1295/2 Şubat 1878).

⁴⁴⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, 12 Receb 1301/8 Mayıs 1884.

⁴⁴⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, 28 Ramazan 1307/18 Mayıs 1890.

⁴⁴⁷ BOA. DH. MKT. 2041-108.

başlarında Girit'te Müslüman ve Hıristiyanlar arasındaki çatışmalardan kaçarak Antalya'ya sığınan Giritli Müslümanların evleri sıralanıyordu. Burada Giritli göçmenlerin iskân edildiği mahalleye ilk olarak “Hamidiye Mahallesi” adı verilmiş⁴⁴⁸, bu isim daha sonra “Osmaniye” adıyla değiştirilmiştir⁴⁴⁹.

Aslına bakılırsa Şarampol mevki 19. yüzyılın ortalarında bile bu isimle adlandırılmış ve Antalya'ya gelen göçmenlerin ilk durağı olmuştur. Yüzyılın ortalarında Morali göçmenlerin, hiç değilse içlerinden en yoksul olanların Şarampol'deki “saz damlarda” ikamet ettikleri bilinmektedir⁴⁵⁰. Bu saz damların dışında muhâcirlerin bir bölümünün, 1830'da bile, Şeyh Sinan Mahallesi'ndeki kahvehane⁴⁵¹ ile iskeledeki Hacı Nafiz Efendi kahvehanesinde⁴⁵² olduğu gibi kahvehane köşelerinde kaldığı varittir.

Şarampol'den sonra Yukarıpazar'a, Antalya'nın en büyük çarşısına ulaşılıyordu. Buradan Kışlahan'a varılıyor, Kışlahan'ın altında ise Aşağıpazar yer alıyor, her iki çarşıda da Rum, Türk, Arap ve Yahudiler bir arada çalışıyorlardı. Burada esnaf ve tüccara ait mağaza ve dükkânlar Kapağzı'na kadar uzanıyor, şehrin çarşısı olan bu mevkide, ayrıca, şehrin iki büyük hanı; İki Kapalı Han ile Tek Kapılı Han yer alıyordu. Şehrin en büyük iki hanından ilki olan İki Kapılı Han; Burdurlu, Ispartalı, Dimyatlı ve İskenderiyeli gezici esnafın –keçeci, saraç, debbağ, bakırcı, çerçi vs.– uğrak yeriydi⁴⁵³. İki Kapılı Han, ayrıca, Anadolu'nun iç bölgelerinden; Isparta'dan ve Akşehir'den veya Rodos'tan ya da Filibe'den ticaret için Antalya'ya gelen Rum ve Ermeni “bezirgân” ve esnafın da –terzi, abacı vs.– geçici ikametgâhıydı. 1845'te handa bu şekilde ikamet eden 30 Rum ve Ermeni vardı⁴⁵⁴. Bu geçici ikametler 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha kalıcı hale gelmiş, özellikle şehirdeki Rum mahallelerinin nüfusu artmıştır⁴⁵⁵.

Şehrin bir diğer büyük hanı olan Tek Kapılı Han da birçok gezici Müslüman esnaf ve tüccarı konuk olarak ağırlıyordu. Bu esnaf ve tüccar ağırlıklı olarak Alanya ve İskenderiye'den şehre gelmişti, fakat aralarında Kırşehir, Ankara ve Kütahya gibi şehirlerden gelenler de vardı⁴⁵⁶. 1845 tahririnde Tek Kapılı Han'ın Müslüman esnaf ve tüccarın dışında

⁴⁴⁸ BOA. BEO. 1593-119456 (22 Teşrîn-i sâni 1316/5 Aralık 1900).

⁴⁴⁹ BOA. İ. DH. 1483-32 (10 Ağustos 1326/23 Ağustos 1910).

⁴⁵⁰ AŞS. 19/388b (5 Rebî-ül-âhir 1257/27 Mayıs 1841).

⁴⁵¹ BOA. NFS. d. 3230, s. 2.

⁴⁵² BOA. NFS. d. 3230, s. 2.

⁴⁵³ BOA. NFS. d. 3230, s. 3 (1 Rebî-ül-evvel 1261/10 Mart 1845).

⁴⁵⁴ BOA. NFS. d. 3231, s. 1 (1 Rebî-ül-evvel 1261/10 Mart 1845).

⁴⁵⁵ 19. yüzyılın sonlarına doğru Maxime Collignon Antalya'nın Rodos'tan, İzmir'den hatta Selanik'ten gelen Rum tüccarlar tarafından sık sık ziyaret edildiğini yazmış, bu tüccarların hanlarda birkaç ay boyunca konakladıklarını söylemiştir. Bkz. Collignon, *a.g.e.* s. 49.

⁴⁵⁶ BOA. NFS. d. 3230, s. 4 (1 Rebî-ül-evvel 1261/10 Mart 1845).

14 Rum, Yahudi, Ermeni, Kıbrıslı, Nemçeli ve Prusyalılara da ev sahipliği yaptığı kayıt altına alınmıştır⁴⁵⁷.

Şehrin çarşısının kuzey-doğusunda gerçekte birbiriyle iç içe olan Bâli Bey, Şeyh Sinan, Sofular mahalleleri gibi ağırlıklı olarak Müslümanların ikamet ettiği mahalleler vardı. Bu mahallelerin bir bölümünün geçmişini 16. yüzyılda da belgelemek mümkündür. Ne var ki 19. yüzyıla gelinceye kadar şehir surlarının dışındaki bu mahalleler hiçbir zaman Antalya'nın merkezi mahalleleri arasında yer almamıştı. Sözelimi Yukarıpazar'ın hemen bitişiğindeki Bâli Bey Mahallesi 16. ve 17. yüzyıllarda az nüfusa sahip olmuş⁴⁵⁸, mahallenin nüfusu Mısırlı Arapların muhtelif tarihlerde Antalya'ya kitlesel göçlerinin sonucunda artmıştı. 19. yüzyılın ikinci yarısında Antalya'nın siyasi tarihi üzerinde oldukça etkili olan Hacı Ömer Ağa ile biraderi Arap Süleyman Efendi bu mahallede, tâbileri ve hizmetçileriyle birlikte ikamet etmiş, Arap Süleyman Efendi'nin Konya'da zehirlenerek öldürülmesinden, ağabeyinin ise eceliyle vefatından sonra mahalle, Hacı Ömer Ağa ve Arap Süleyman Efendi'nin ahfadının haneleri tarafından meskûn olmaya devam etmişti⁴⁵⁹. Hacı Ömer Ağa ve hanesi bu mahalleyle o denli özdeşleşmiştir ki, mahalledeki "Demircileriçi"nde bulunan hamamın adı "Arap Hamamı"⁴⁶⁰, hamamın bulunduğu cadde ise "Kölemen Caddesi" adını taşıyordu⁴⁶¹.

Yüzyılın ilk yarısında Bâli Bey Mahallesi'nde bulunan medreseler Aksekililere de ikametgâh olmuştur. Bu dönemde şehirde esnafılık yapan (postalcı, yemenici, dikici) Aksekililerin bir bölümü (17 kişi) Bâli Bey Câmii Medresesi'nde⁴⁶², bir bölümü de (11 kişi) Bâli Bey Mahallesi'nde bulunan İsmail Efendizade Mehmed Efendi Medresesi'nde toplu olarak kalıyordu⁴⁶³.

19. yüzyılın sonlarında Kaleiçi'ndeki Yahudi Mahallesi de Bâli Bey Mahallesi'ne taşınmıştı. Ne var ki günümüzde bu mahalleden geriye neredeyse hiçbir iz kalmamıştır. Yahudi Mezarlığı ise bu mahallede değil, 19. yüzyılın başlarında bile "Şehidler Makberesi"⁴⁶⁴ olarak adlandırılmış olan Şehidler Mezarlığı'na yakın Paşakavakları'nda yer alıyordu⁴⁶⁵. Bâli Bey Mahallesi'nin komşusu Demirci Süleyman Mahallesi'nde ise 1844 temettuat tahririnden anlaşıldığına göre çok sayıda Moralı göçmen vardı⁴⁶⁶. Tahrirler Bâli Bey Mahallesi'nin bir

⁴⁵⁷ BOA. NFS. d. 3231, s. 2 (1 Rebî-ül-evvel 1261/10 Mart 1845).

⁴⁵⁸ Behset Karaca, a.g.e. s. 100.

⁴⁵⁹ BOA. ML. VRD. TMT. d-9758.

⁴⁶⁰ Antalya, 10 Kânûn-ı evvel 1341/Aralık 1925.

⁴⁶¹ Maşrık-ı İrfan, 6 Teşrîn-i sâni 1328/19 Kasım 1912.

⁴⁶² BOA. NFS. d. 3230, s. 3.

⁴⁶³ BOA. NFS. d. 3230, s. 4.

⁴⁶⁴ AŞS. 5/59.

⁴⁶⁵ BOA. ŞD. 2617-36, lef. 6 (26 Teşrîn-i sâni 1307/8 Aralık 1891).

⁴⁶⁶ BOA. ML. VRD. TMT. d-9730.

diğer komşusu Takyeci Mahallesi'nde de birçok Moralı ve Arap göçmenin ikamet ettiğine tanıklık etmektedir⁴⁶⁷.

Kaleiçi'nin dışında şehrin kuzey cihetinde bulunan ve gerçekte birbirleriyle iç içe olan Tahıl Pazarı ile Dîvân Piri mahalleleri (Tahıl Pazarı maa Dîvân Piri)⁴⁶⁸, nüfusları az olsa da, 19. yüzyılın ortalarında şehrin en muteber mahalleleri arasında yer alıyordu. 1831 nüfus tahririnde “keresteci” olarak zikredilen şehir âyânı Ebubekirzade Hacı Mehmed Ağa⁴⁶⁹, daha sonra şehrin muteber tüccarları arasına dâhil olan, fakat 1845'te hala Hacı Mehmed Ağa'nın hizmetkârı bulunan aslen Sakızlı bir mühtedi Mehmed Hurşid Efendi, 1853 İhtilâli'nde Yanıkzade İsmail Bey'le birlikte ihtilâli teşvik eden Hacı Velizade Hacı Ahmed Ağa Dîvân Piri Mahallesi'nde ikamet ediyordu⁴⁷⁰. Dîvân Piri Mahallesi'nin hemen bitişiğindeki Tahıl Pazarı Mahallesi'nde ise Yanıkzade İsmail Bey meskûndü⁴⁷¹. Bu isimlerin birçok tebaa ve hizmetkârının da ikamet ettiği bu mahalleler önemini sonra da devam ettirmiştir. Sözelimi İsmail Bey'in oğlu Hüseyin Bey'in “Miralay Konağı”⁴⁷² ile Manavgatlı Tugayzade Hacı Emin Ağa'nın konağı Tahıl Pazarı Mahallesi'nde⁴⁷³, Moralı Ahmed Pertev Efendi'nin konağı ise bu mahallenin bitişiğindeki Sagîr Bey Mahallesi'nde bulunuyordu⁴⁷⁴. Bu mahallelerle iç içe olan Keçibali Mahallesi'nde ise ağırlıklı olarak Moralı göçmenler ikamet ediyordu⁴⁷⁵.

Şehrin kuzey doğusunda yer alan ve ilk nüfus tahririnin gerçekleştirildiği 1831'de 266 erkek nüfusla Antalya'nın en büyük mahallesi olan Şeyh Sinan Mahallesi'ne ilişkin en erken tarihli kayıtlar 17. yüzyıla tarihlenmektedir⁴⁷⁶. Mahalleye adını veren Şeyh Sinan Câmîi 17. yüzyılda inşa edilmiş, 18. yüzyılın ortalarında ise mahalle şehrin en büyük mahalleleri arasına girmişti⁴⁷⁷. Şeyh Sinan Mahallesi bu özelliğini 19. yüzyılda da devam ettirmiştir. Bu dönemde mahallenin dikkat çeken özelliği ise –şehir surlarının dışında bulunan pek çok diğer Müslüman mahallesinde, örneğin Demirci Kara Mahallesi'nde de olduğu gibi⁴⁷⁸– bağçevanlığın mahallenin en önemli geçim kaynağı olmasıydı. 1831 nüfus tahririnde mahallede bulunan 150 hane reisinden 46'sının mesleği bağçevan olarak zikredilmiştir⁴⁷⁹. Bu ve benzeri örnekleri küçük buzul çağıının avdetinden sonra şehrin peyzajında meydana gelen

⁴⁶⁷ BOA. ML. VRD. TMT. d-9742.

⁴⁶⁸ AŞS. 42/24.

⁴⁶⁹ BOA. NFS. d. 3190, s. 6.

⁴⁷⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d-9681.

⁴⁷¹ BOA. ML. VRD. TMT. d-9682.

⁴⁷² AŞS. 20/325 (2 Cemâzi-yel-evvel 1307/25 Aralık 1889).

⁴⁷³ AŞS. 20/337 (16 Cemâzi-yel-evvel 1307/8 Ocak 1890).

⁴⁷⁴ AŞS. 95/19 (19 Cemâzi-yel-evvel 1297/29 Nisan 1880).

⁴⁷⁵ BOA. ML. VRD. TMT. d-9691.

⁴⁷⁶ A. Latif Armağan, “16. Yüzyılda Antalya”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2005, 24 (38), s. 101.

⁴⁷⁷ Behset Karaca, *a.g.e.* s. 101.

⁴⁷⁸ BOA. NFS. d. 3190, s. 14-16.

⁴⁷⁹ BOA. NFS. d. 3190, s. 9-11.

değişimin göstergesi ve bu sürecin 19. yüzyıla gelindiğinde zirai hayatı nasıl etkilediğinin kanıtı olarak değerlendirmek gerekir. Antalya’da bahçe tarımının çiftlik tarımından daha güçlü olduğunu da ortaya koyan bu tablonun oluşmasının en büyük müsebbibi ise iklimdir. Bu durum, tarımsal üretimin sınırlı olmasına sebep olmuş, sadece temel ihtiyaçların teminini garanti altına almış ve bu sebeple şehri istikrarsızlıklara karşı daha savunmasız kılmıştır.

1853 İhtilâli’nin merkezi olan Bâli Bey Mahallesi’nin bitişiğindeki Loncaaltı mevki şehrin zahire ihtiyacının karşılandığı, Bucak, Kızılkaya, Elmalı ve İstanos’tan Antalya’ya taşınan zahirelerin toplandığı yerd. Burası 20. yüzyılda eski önemini kaybetmiştir.

Loncaaltı’nın hemen karşısındaki şehir surlarının doğu tarafı Akdeniz’e doğru takip edildiğinde Karaalioğlu mesire alanına ulaşıyordu. Bu yol boyunca, yolun sol tarafında 20. yüzyılın başlarında Rum cemaatinin meskûn olduğu Yeni Mahalle ile Rağbetiye Mahallesi vardı. Bu iki mahalle bu dönemde Rum nüfusun artması –1839’a tarihlenen bir istidada ifade edildiği gibi nüfus artışının sebebi Rumların “tevellüd ve tenâsüllerinin ziyadeleşmesi” idi– ve Kaleiçi’nin bu nüfus artışını karşılayamaması nedeniyle kurulmuş, nüfus artışına paralel olarak Rumlar surların dışına çıkma eğiliminde olmuştur. Tanzîmât’ın ilanından hemen sonra bunun için girişimde bulunmuş ve “Alaca Köşk” cihetindeki surlara “sagîr bir kapı” açılması düşünülmüş⁴⁸⁰ –bu kapının adı ileride “Yenikapı” olacaktır– nihayet 1884’te bu mevkiye 300’den fazla evi barındıran “cedîd bir mahalle” inşa edilmiş ve bu mahalleye “Rağbetiye Mahallesi” adı verilmiştir⁴⁸¹.

19. yüzyılda Yenikapı, Kalekapısı ve Liman Kapısı’yla birlikte Kaleiçi’nin surların dışına açılan en önemli üçüncü kapısıydı. Esasında 16. ve 17. asırlarda şehrin biri limanda diğeri ise kara tarafında olmak üzere dışa açılan iki kapısı vardı. Örneğin 16. asrın sonlarında Âşık Mehmed, Antalya’nın bir kapısıyla denize, bir kapısıyla karaya açıldığından bahsetmiştir⁴⁸². 17. yüzyılın sonlarında Antalay’ya gelen Corneille Le Bruyen’a göre de şehrin biri limanda (Liman Kapısı) diğeri kara tarafında olmak üzere iki kapısı (Kalekapısı veya Varoş Kapısı) vardı⁴⁸³.

Bu durum 18. yüzyılda da devam etmiş, Yenikapı, Kaleiçi’ndeki nüfus artışına bağlı olarak ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında açılmıştı. “Hadrianus Kapısı” ise İngiliz Said Paşa’nın girişimleriyle başlatılan hafriyat sonucunda 1881’de bu mevkideki surların yıktırılıp burada bulunan tarihi kapının gün yüzüne çıkarılmasıyla açılmıştı⁴⁸⁴. Hadrianus Kapısı’nın karşısında “Uzunyol” adıyla bilinen yol başlıyor ve bu yol değirmenlerin, 19. yüzyılın

⁴⁸⁰ BOA. İ. HR. 2-51, lef. 2.

⁴⁸¹ BOA. ŞD. 302-40, lef. 3 (15 Şevval 1301/8 Ağustos 1884).

⁴⁸² Âşık Mehmed, *Menâzirü’l-Avâlim*, (Yay. Haz.) Mahmut Ak, Ankara, 2007, s. 765.

⁴⁸³ Corneille Le Bruyen, *a.g.e.* s. 522.

⁴⁸⁴ Burhan Çağlar, *İngiliz Said Paşa ve Günlüğü (Jurnal)*, İstanbul, 2010, s. 243.

sonlarında açılan Rum ve Müslüman mekteplerinin yanı sıra ağırlıklı olarak Müslümanlara ait evlerin olduğu Değirmenönü'ne kadar devam ediyordu. Ancak daha Değirmenönü'ne varmadan, Uzunyol'un üzerinde "Develik"e ulaşıldı ki, burası ticari taşımacılıkta kullanılan deve kervanları için toplanma ve dinlenme yeri idi.

Hadrianus Kapısı ile Yenikapı arasındaki yol üzerinde esas olarak Rumların müdavimi olduğu taverna ve kahvehaneler bulunuyordu⁴⁸⁵. Yenikapı'dan Karaalioğlu mesiresine doğru hareket edildiğinde Rum Kilisesi ve Rum Mezarlığı'na (nekropoli) ulaşıldı. Bu kilisenin inşası 1865'te burada bir de hastane açılması isteğiyle birlikte talep edilmiştir⁴⁸⁶. Muhtemelen bu hastane, daha önce Kaleiçi'nde bulunan Rum cemaati hastanesinin (nosokomeion) genişletilme ihtiyacından doğmuştu⁴⁸⁷. Bu hastane esasında bu tarihte şehirdeki mevcut tek hastaneydi. Şehirdeki tek hastanenin Rum cemaatine ait olması, Rum nüfusunun "tevellüd ve tenâsüllerinin ziyadeleşmesi"nin de muhtemel sebeplerindendir.

Yenikapı istikametinden gelen surlar Hıdırlık Kulesi'nde sona ererdi. Esasında bir mezar anıtı olan bu yapı geç Roma-erken Bizans döneminde şehrin tahkimatının bir parçası haline getirilmiştir. 1874'te ise barut deposu olarak kullanıldığı bilinmektedir⁴⁸⁸.

Yenikapı ile Fener arasındaki sahil aksamı ise –bu mevki 20. yüzyılda olduğu gibi 19. yüzyılın ilk yarısında da "Rum Kuş" olarak adlandırılmıştır⁴⁸⁹– 19. yüzyılın sonlarından itibaren meskûn hale gelmişti.

Limanı ve Kaleiçi'ni at nalı biçiminde kuşatan surların çevresine, şehrin istihkâmını güçlendirmek için Roma döneminde hendekler kazılmıştı⁴⁹⁰. 1838'de –muhtemelen daha önce var olan hendeklerin içi zamanla dolduğu için– dış surların etrafına hendekler kazılması düşünülmüş, fakat bu iş hazine için çok maliyetli olacağından ertelenmişti⁴⁹¹. Öte yandan 1842'de şehre gelen Spratt⁴⁹² ve 14 ve 21 Ekim 1862 tarihleri arasında şehirde bulunan E. Sperling⁴⁹³ dış surların hendeklerle çevrili olduğunu belirttiklerine göre, bu tarihte hendekler tekrar açılmış olmalıdır. Gerçekten de hendekler 20. yüzyılın başlarında dahi varlığını muhafaza etmiş⁴⁹⁴, fakat burada biriken sular veba, kolera ve tifo gibi hastalıklara neden

⁴⁸⁵ Giorgou P. Pechlivanidis, *a.g.e.* s. 72-81.

⁴⁸⁶ BOA. İ. HR. 212-12247, lef. 1 (8 Ramazan 1281/4 Şubat 1865).

⁴⁸⁷ AŞS. 13/29 (7 Şevval 1279/28 Mart 1863). Maxime Collignon da Antalya'da Selanikli bir Rum tarafından daha önce hastane olarak inşa edilmiş bir evde konakladığını yazmıştır. Bkz. Maxime Collignon, *a.g.e.* s. 50.

⁴⁸⁸ H. Hellenkemper - F. Hild, *a.g.e.* dn. 322.

⁴⁸⁹ AŞS. 4/39.

⁴⁹⁰ Leyla Yılmaz-Kemal Tuzcu, *Antalya'da Türk Dönemi Kitabeleri*, Haarlem, 2010, s. 21.

⁴⁹¹ BOA. HAT. 590-28996, lef. 1 (29 Zi-l-hicce 1253/26 Mart 1838).

⁴⁹² T.A.B. Spratt-Edward Forbes, *a.g.e.* s. 213.

⁴⁹³ E. Sperling, *a.g.e.* s. 67.

⁴⁹⁴ BOA. DH. MKT. 1904-28.

olduğu için birçok defa şikâyete konu olmuştu⁴⁹⁵. 1920’lerde dış surların hendekleri tamamen dolmuş ve arsa halini almıştı. Hendeklerin dolmasıyla oluşan arsaların üzerinde ise dükkânlar ve hatta bir de karakol (Yenikapı Karakolu) inşa edilmişti⁴⁹⁶.

Kaleiçi surları muhtemelen Helenistik dönemde inşa edilmiş, Roma döneminde genişletilmiş, Bizans döneminde ise şehir surlarına burçlar eklenmişti. Bununla birlikte surlar birçok defa tahrip olmuş ve onarılmıştır⁴⁹⁷.

Antalya kalesi, şehrin uzun süre Osmanlı İmparatorluğu tarafından kuşatıldığı 1813-14 İhtilâli döneminde de tamamen tahrip olmuş, bu nedenle şehrin ele geçirilmesinden hemen sonra kalenin tamiriyle ilgili ilk keşif heyeti Antalya’ya gelmiş, fakat tamir süreci birkaç on sene devam etmişti⁴⁹⁸.

Bu tamiratların 19. asırda şehrin imarıyla ilgili gerçekleştirilen en önemli girişimler arasında bulunduğunu ifade etmek gerekir. Bu tarihten sonra Antalya surları bir daha bu denli imar görmemiştir. Aksine, bu dönemden sonra surlar tedrici olarak tahrip olmuş, kalenin imarı ve tamiriyle ilgili birçok talepte bulunulmasına rağmen kale, tarihi açıdan önemi defalarca vurgulansa da kendi kaderine terk edilmişti. Örneğin 1849’daki deprem nedeniyle merdivenli kapıda limana nazır olan surlar ile gümrük binası bitişiğindeki sur duvarları tahrip olmuştu⁴⁹⁹. 1859’da Payamlı Tabyası Burcu “birden bire yarılıp” tahrip olmuştu⁵⁰⁰. 23 Ağustos 1874’te ise surların yıktırılması, ortaya çıkacak enkaz ve arsanın satılarak elde edilen gelirin “istihkâmât-ı cedîdeye” sarf edilmesi için girişimlerde bulunulmuş, fakat bu girişimler sonuçlanmamıştı⁵⁰¹.

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise Kaleiçi surları bakımsızlık nedeniyle önemli ölçüde tahrip olmuştu. Örneğin 15 Şubat 1900 tarihinde Dâhiliye Nezareti’ne iletilen bir tahrirde surların önemli bir bölümünün işlevini kaybettiği bildirilmiş⁵⁰², ne var ki tamirine ihtiyaç duyulan yerlerin onarımının, Antalya Belediyesi’nin varidatı bu işe kifayet etmediği için gerçekleştirilemediği ifade edilmişti⁵⁰³. 1904’te ise Antalya surları dönemin en muktedir eşrâfi ile mutasarrıfının sürdürmesine neden olmuş, bu tartışmada Ömer Lütfi Efendi

⁴⁹⁵ BOA. DH. İD. 60-4, lef. 3.

⁴⁹⁶ BOA. ŞD. 487-28.

⁴⁹⁷ Leyla Yılmaz-Kemal Tuzcu, *a.g.e.* s. 21.

⁴⁹⁸ BOA. HAT. 1330-51889, lef. 1; Rifat Özdemir, “Osmanlı Döneminde Antalya’nın Fiziki ve Demografik Yapısı (1800-1867)”, *XI. Türk Tarih Kongresi*, IV. Cilt, Ankara, 1994, s. 1383.

⁴⁹⁹ BOA. İ. MVL. 220-7397, lef. 1.

⁵⁰⁰ BOA. İ. MVL. 428-18825, lef. 2.

⁵⁰¹ *Basiret*, 10 Receb 1291/23 Ağustos 1874.

⁵⁰² BOA. BEO. 1387-103980.

⁵⁰³ BOA. DH. MKT. 2285-69.

Mutasarrıf Hüseyin Kenan Paşa'yı "bir taşına bile el sürülmemesi gereken" Antalya surlarının taşlarını çalmakla itham etmişti⁵⁰⁴.

1908'de Dâhiliye Nezareti Antalya surlarının yıktırılması kararını almış, hatta bu konuda bir "irâde-i seniyye" dahi çıkarılmış ve bu iş için bir komisyon oluşturulmuştu⁵⁰⁵. Dönemin mutasarrıfı başta olmak üzere birçok Antalyalı, 19 Eylül 1909 tarihinde *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde neşredilen bir makalede de ifade edildiği gibi, Antalya kalesinin memleketin büyük bir bölümünü gereksiz olarak işgal ettiğini, "âsâr-ı atıka" ve "harp fenni" açısından bir önemi olmadığını, üstelik hava akımına mani olarak şehrin sağlığını tehdit ettiğini düşünüyor; Antalya surlarının yıktırılması durumunda ortaya çıkacak arsaların taliplilerine satılabileceğini ve buradan elde edilecek gelirle bir liman inşa edilebileceğini iddia ediyordu⁵⁰⁶. Ne var ki Maarif Nezareti, Müze-i Hümâyûn'un da görüşünü alarak, "ehemmiyyet-i kadîme ve târihiyyesi bütün cihan medeniyetince mârûf olan" Antalya kalesinin yıktırılmasına karşı çıkmış ve bu düşüncesini Eylül 1910 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne iletmişti⁵⁰⁷. Maarif Nezareti'nin bu kararı ile ilgili *Tanin* gazetesinin 11 Eylül 1910 tarihli nüshasında neşredilen haberde, Antalya kalesinin Konya Vilayeti Meclis-i Umûmîsi'nde alınan bir kararla yıktırılmak istendiği; ne var ki tarihi değeri bütün dünya tarafından takdir edilen bu surların hiçbir sebeple yıktırılmayacağını Müze-i Hümâyûn'dan Maarif Nezareti'ne bildirildiği, Maarif Nezareti'nin ise bu keyfiyeti Dâhiliye Nezareti'ne iletildiğinin altı çizilmişti⁵⁰⁸.

Müze-i Hümâyûn'un bu kararı birçok kişiyi şaşırtmıştır⁵⁰⁹. Antalya Mutasarrıfı ise ortada bir karışıklık olduğuna inanıyor, Müze-i Hümâyûn'un tarihi eserler açısından değerli olduğunu iddia ettiği kalenin Side'deki kale olduğunu, Antalya kalesinin ise tarihi açıdan hiçbir değeri olmadığını; aksine hâlihazırda hiçbir surette istifade imkânı kalmayan ve her tarafı bir harabeyi andıran, şehri kuşatarak "medar-ı ihâta" eden kalenin "Kaleiçi evlerini güneşten, ciğerleri saf ve cedîd havadan mahrum bıraktığı", sur hendeklerinde biriken suların veba, kolera ve tifo gibi hastalıklara neden olduğunu vurguluyordu⁵¹⁰.

Öte yandan 1920'lerin başlarına gelindiğinde Hükümet Konağı ve Tophane civarındaki surlar ortadan kalkmıştı. Surlardan arta kalan arazide ise otel, gazino, bahçe ve mağazalar inşa edilmesi kararlaştırılmış, bu iş için 75.000 lira sermayeli bir şirket kurulmuş, Antalya

⁵⁰⁴ BOA. BEO. 2513-188446, lef. 3 (21 Teşrîn-i sâni 1320/4 Aralık 1904).

⁵⁰⁵ BOA. DH. İD. 60-4, lef. 5.

⁵⁰⁶ *Tasvir-i Efkâr*, 6 Eylül 1325/19 Eylül 1909.

⁵⁰⁷ BOA. DH. İD. 60-4, lef. 4.

⁵⁰⁸ *Tanin*, 29 Ağustos 1326/11 Eylül 1910.

⁵⁰⁹ *Tasvir-i Efkâr*, 29 Eylül 1326/12 Ekim 1910.

⁵¹⁰ BOA. DH. İD. 60-4, lef. 3.

Belediyesi de bu şirketin hissedarı yapılmak istenmişti⁵¹¹. Nihayet Kaleiçi surları 1930'da dönemin Belediye Reisi Karakaşzade Hüsnü tarafından yıkılmıştır⁵¹².

Surların ve hendeğin içinde bulunan Kaleiçi kuşkusuz şehrin en önemli iskân bölgesiydi. Kaleiçi'nde Rumlar, Müslümanlar ve Yahudiler ile Ermeniler ikamet ediyordu. Kaleiçi mahallelerinin sınırları 19. yüzyıldan itibaren ortadan kalkmıştır. Gerçekten de 19. yüzyıla tarihlenen çok sayıda mülkiyet sözleşmesi, Müslümanların ve Rumların birbirlerine sık sık gayrimenkul sattıklarını gösterir. Bu mülkiyet sözleşmelerinin sayısı yüzyılın ikinci yarısından sonra artmıştır⁵¹³.

Mahalleler arasındaki sınırların zamanla kaybolduğu gerçek olmakla birlikte, mahalleler belli başlı bazı nitelikleri ve etnik kompozisyonlarını da muhafaza etmiştir. Örneğin Yenikapı'dan Kaleiçi'ne girildiğinde Câmî-i Cedîd Mahallesi'ne ulaşıldı. Bu mahalle, bitişiğindeki Makbul Rum ve Baba Doğan mahalleleriyle birlikte esas olarak Rum cemaatinin meskûn olduğu şehrin en önemli birkaç mahallesi arasında yer almıştı. Bu mahalleler 1754'te de Antalyalı gayrimüslimler tarafından meskûndü ve bu tarihte bu mahallelerde, Müslümanlar hariç, 244 gayrimüslim “nefer” kaydedilmişti. Buna göre 1754'te Kaleiçi gayrimüslimlerinin sayısı 1.220 civarındaydı⁵¹⁴.

Câmî-i Cedîd Mahallesi 1895'teki yangında bütünüyle tahrip olmuş –yangın nedeniyle 417 hane tamamen yanmış ve birçok insan evsiz ve açıkta kalmıştı–⁵¹⁵, ancak birkaç sene sonra tekrar inşa edilebilmişti. Öyle ki Aralık 1898'de dahi meskensiz olarak şehirde bulunan 751 nüfus vardı⁵¹⁶. 9 Haziran 1899 tarihinde Antalya Rum cemaatinin ileri gelenleri tarafından Mâbeyn Başkitabeti'ne çekilen bir telgrafta ise yangının üzerinden dört sene geçmesine rağmen 400 hane ailenin hala evsiz olduğu ve bu durumda mahalle ahalisinin şehri terk etmekten başka bir çaresinin kalmadığı bildirilmişti⁵¹⁷.

Kaleiçi'nin önde gelen diğer Rum mahalleleri ise Makbul Rum Mahallesi ile muhitinde 9 Ermeni hane de barındıran Baba Doğan Mahallesi idi⁵¹⁸. 19. yüzyılın ortalarında Makbul Rum Mahallesi'nde Tuzcuoğlu İstrati ve hizmetkârları ile Kara Yorgioğulları ve Sarı Simonoğulları gibi Rum cemaatinin önde gelen isimleri ikamet ediyordu⁵¹⁹. Baba Doğan Mahallesi'nde Karayazıcıoğulları ve Papazoğulları gibi Rum cemaatinin diğer önde gelen

⁵¹¹ BOA. DH. UMVM. 97-38.

⁵¹² Evren Dayar, *Antalya Belediye Tarihi 1868-1923*, Antalya, 2014, s. 94.

⁵¹³ 1861 ve 1863 arasına tarihlenen örnekler için bkz. AŞS. 11/81; AŞS. 11/112; AŞS. 11/139; AŞS. 11/176; AŞS. 11/184; AŞS. 11/211; AŞS. 11/212; AŞS. 11/217; AŞS. 11/232; AŞS. 11/263.

⁵¹⁴ Behset Karaca, *a.g.e.* s. 109.

⁵¹⁵ BOA. Y. A. HUS. 335-66, lef. 2.

⁵¹⁶ BOA. DH. MKT. 2154-71.

⁵¹⁷ BOA. Y. PRK. AZJ. 38-97.

⁵¹⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d-9744.

⁵¹⁹ BOA. ML. VRD. TMT. d-9759.

isimleri vardı. Ancak bu mahallenin esas önemi Zanaioğlu Hoca İstrati, Zanaioğlu Hoca Haralambos, Zanaioğlu Hoca Evram, Zanaioğlu Hoca Vasil, Zanaioğlu Hoca Ligori, Zanaioğlu Mihail gibi beratlı Avrupa tüccarlarıyla onların hizmetkârları tarafından meskûn olmasıydı⁵²⁰. Zanaioğullarının öneminin, sadece Rum cemaati için değil, şehrin en zengin haneleri arasında bulunmaları nedeniyle Antalya için de fazla olduğu söylenmelidir. Hatta şehirdeki faaliyetleri 18. yüzyılda bile belgelenebilen –Zanailzade ailesi 1779’da Teke mütesellimi Hacı Ebubekir Ağa’nın sarrafı bulunuyordu⁵²¹– ve bu faaliyetlerini 20. yüzyıla da taşıyabilen, başka bir ifadeyle servet ve nüfuzlarını bu denli uzun muhafaza edebilen tek aile Zanaioğulları idi.

19. yüzyılın tümünde Câmi-i Cedîd Mahallesi’nin de, Makbul Rum Mahallesi’nin de, Baba Doğan Mahallesi’nin de nüfusu artmıştır. Hatta 18. yüzyılda Müslümanların da ikamet ettiği bu mahalleler 19. yüzyılın sonlarına doğru neredeyse tamamen Rumların meskûn olduğu mahallelere dönüşmüştü. Bu nedenle 7 Şubat 1866 tarihli Sadâret’e gönderilen bir arizada Kaleiçi’nde 200 haneli Câmi-i Cedîd, 100 haneli Baba Doğan ve 150 haneli Makbul Ağa mahallelerindeki Rum nüfusun artması sonucu, Rumların İslam mahallelerinden değerinden birkaç katı mukabilinde ev satın aldığı, bu şekilde 15-20 sene zarfında birçok İslam hanesinin Rumlara geçtiği, Câmi-i Cedîd ve Baba Doğan mahallelerinde birkaç Müslüman evi kaldığı vurgulanmıştı⁵²². Antalya ahali vekili Ahmed tarafından 4 Kasım 1866’da Meclis-i Vâlâ’ya iletilen bir mahzarda da bu durumdan şikâyet edilmiş, Kaleiçi’ndeki İslam mahallesinde Hıristiyanlar ev aldığı için 7 câmii ile 2 mektebin “mu’tell kaldığı” iddia edilmişti. Ne var ki Rumlar sadece Kaleiçi’nde değil sur haricinde de Müslümanlardan ev alıyordu ve Müslümanlar dış kalede Hıristiyanlara ev satmamalı, hatta evlerini onlara kiraya da vermemeliydi⁵²³. İbrahim Ağa tarafından 25 Mart 1867’de ise bu gidişle Kaleiçi’nde bir İslam hanesi kalmayacağı ve Kaleiçi’nin bütün bütün Rumlara kalacağı belirtilmiş, bu nedenle Kaleiçi’nden Hıristiyanlar hane satın almak isterlerse satılmaması istenmişti⁵²⁴.

Burada şu hususu da belirtmek gerekir ki Rum nüfusun artması sadece Rumların “tevellüd ve tenâsüllerinin ziyadeleşmesi”nin bir sonucu değildi. Antalya’daki Rum nüfusu arttıran ve II. Meşrutiyet döneminde 15.000 sınırına ulaştıran gelişme⁵²⁵ Adalardan Antalya’ya gelen göçmenlerdi. Bu göç süreci 1860’lardan itibaren şer’iyye sicilleri

⁵²⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d-9685.

⁵²¹ BOA. AE. SABD. I. 2141, lef. 1 (14 Cemâzi-yel-âhir 1193/29 Haziran 1779).

⁵²² BOA. MVL. 700-6, lef. 1 (21 Ramazan 1282 /7 Şubat 1866).

⁵²³ BOA. MVL. 517-62, lef. 1 (25 Cemâzi-yel-âhir 1283/4 Kasım 1866).

⁵²⁴ BOA. MVL. 521-40 (19 Zi-i-ka’de 1283/25 Mart 1867).

⁵²⁵ Alexis Alexandris, “The Greek Census of Anotolia and Thrace 1910-1912: A Contribution to Ottoman Historical Demography”, (Ed.) Dimitri Gondicas-Charles Issawi, *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy, and Society in the Nineteenth Century*, Princeton, 1999, s. 61.

aracılığıyla takip edilebilmektedir ve sicillere yansıdığı kadarıyla Antalya, özellikle Kıbrıs⁵²⁶ ve Sakız'dan⁵²⁷ göç almıştır. Bu göçler, şüphesiz diğer faktörlerle birlikte Rum nüfusu o denli arttırmıştır ki 20. yüzyılın başlarında onlara Kaleiçi'nde ve dışında, şehrin tüm mahallelerinde, mesela Meydan Mahallesi'nde⁵²⁸ veya Şeyh Sinan Mahallesi'nde⁵²⁹ tesadüf etmek mümkün olmuştur.

Kaleiçi'nde Müslümanların meskûn olduğu ilk mevki "Câmi-i Atîk" olarak da bilinen ve I. Alâaddin Keykubâd tarafından Bizans İmparatorluğu döneminde Aziz İoannis Tu Theoloğu Kilisesi olarak işlev gören kilisenin üzerine inşa edilen Yivli Minare Camii ve çevresiydi⁵³⁰. Bu mahallenin adı burada bulunan camii nedeniyle Câmi-i Atîk Mahallesi'ydi. Bu mahalle 19. yüzyılda Müslüman Arap nüfusun yoğun olduğu ve Dizdarzade Hüseyin Bey'in ikamet ettiği Ahi Kızı Mahallesi'yle iç içeydi⁵³¹. Tekelioğullarının konakları da bu mahallede bulunuyordu.

Kaleiçi'nde Müslümanların meskûn olduğu bir diğer önemli mevki ise 1249'da Ahi Yusuf adına inşa ettirilen Ahi Yusuf Câmii'nin bulunduğu ve Ortaçağ'da Selçuklu emirlerinin saray olarak kullandıkları köşkü de içine alan Ahi Yusuf Mahallesi'ydi. Bu mahalle şehrin belli başlı eşrâf ve hânedânını muhitinde barındırıyordu. Aslen İstanos eşrâfından olan Dalzade Mustafa Ağa ile Çeribaşızade Yusuf Ağa, Moralı Ali Muhlis Ağa, Mubayaacı Halil Ağa ve Moralı Ömer ile Moralı Kara Ahmed gibi köle tüccarları bu mahallede ikamet ediyordu⁵³². Ayrıca aslen Sakızlı bir muhtedi olan Ahmed Tevfik Efendi de burada ikamet etmekteydi⁵³³. Bütün bu isimler 1853 İhtilâli'ne, sur dışında bulunan Dîvân Piri ve Tahıl Pazarı mahallelerinde ikamet eden "zadegân" aristokrasisine karşı çıkmıştır. Görüldüğü gibi hanelerin mahallelere dağılımıyla eşrâf arasındaki ittifaklar, hizip oluşumları veya ticari ortaklıklar arasında bir ilişki olması muhtemeldir.

Öte yandan 19. yüzyılın tümünde Kaleiçi'nin en önemli Müslüman mahallesi, Ahi Yusuf Mahallesi'nin kuzeyinde bulunan Makbul İslam Mahallesi olmuştur. Gerçekte bu mahalle 16. yüzyılda da şehrin en önemli mahallelerinden biriydi. Mahalle 19. yüzyılın

⁵²⁶ AŞS. 13/87; AŞS. 13/435; AŞS. 91/sayfa 130-1; AŞS. 91/sayfa 155-3; AŞS. 47/14; AŞS. 47/21; AŞS. 57/7 (27 Şevval 1317/28 Şubat 1900).

⁵²⁷ AŞS. 13/62; AŞS. 37/27 (12 Muharrem 1308/28 Ağustos 1890); AŞS. 37/36 (25 Muharrem 1308/10 Eylül 1890).

⁵²⁸ AŞS. 57/7 (27 Şevval 1317/28 Şubat 1900); AŞS. 62/29.

⁵²⁹ AŞS. 47/21.

⁵³⁰ Giorgou P. Pechlivanidis, *a.g.e.* s. 10.

⁵³¹ BOA. ML. VRD. TMT. d-9700.

⁵³² BOA. ML. VRD. TMT. d-9672.

⁵³³ AŞS. 46/84 (20 Receb 1313/6 Ocak 1896).

ortalarına tarihlenen vergi kaydında şehrin en zengin mahallesi olarak zikredilmiştir. Şehirde bulunan Arap Müslümanların önemli bir bölümü de burada ikamet ediyordu⁵³⁴.

Mahallenin bir diğer önemli özelliği ise 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ahi Yusuf Mahallesi'nin Müslüman eşraf için taşıdığı önemin yavaş yavaş Makbul İslam Mahallesi'ne geçmiş olmasıdır. Bu mahallede, 19. yüzyılın son çeyreği ile linç edilerek öldürüldüğü 1912 senesine kadar Antalya'nın en muktedir eşrafı olmuş, kereste tüccarı Ömer Lütfi Efendi Lülü'nün muhteşem konağı yer alıyordu. Bu konağın hemen karşısında, Ömer Lütfi Efendi'nin önce kâtibi, sonra ortağı, ölümünden sonra ise davalısı olan Dimyathlı Mursi Bileydi'nin konağı vardı. Bu konaklardan sonra gelen sokak takip edilip iç kaleye ait kapıdan geçildikten sonra ise Papazoğlu Konağı'na varılıyordu. Bu konak İtalyan işgali döneminde İtalyan hastanesi, mektebi ve kilisesi işlevi görmüştür⁵³⁵.

Antalya'da sayısı çok az olan Ermenilerin 9 hane nüfusu Kaleiçi'nde Baba Doğan Mahallesi'nde⁵³⁶, 14 hane nüfusu ise hariç surda Sofular Mahallesi'nde ikamet ediyordu⁵³⁷. Antalya'da bulunan bu Ermeniler, muhtemelen 18. yüzyılın başlarında İran'dan sürgün edilen Ermenilerin ahfadıydı. Şehre ilk gelen mülteciler, herhalde şehirde bulunan bir hana iskân edilmiş, bu han daha sonra, tıpkı Isparta'da da olduğu gibi "Acem Hanı" adını almış olmalıydı⁵³⁸. Bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu'na iltica eden Ermenilerden Burdur'a iskân edilenlerin teşkil ettiği mahallenin de "Acemhane Mahallesi" adını taşıdığı düşünülürse, bu iddianın Antalya için de geçerli olması gerekir⁵³⁹. Zaten Antalya şer'iyye sicillerinde geçen "Acemhane mevki" bu iddianın Antalya için neden geçerli olduğunu göstermektedir. Herşeyden önce Antalya'daki Acemhane Ermenilerin ikamet ettiği Baba Doğan Mahallesi'nde bulunuyordu. Acemhane'nin bu mevkiideki varlığı şer'iyye sicilleri tarafından doğrulanmakta⁵⁴⁰, hatta Acemhane'nin Zanaioğlu Konağı'nın bitişiğinde olduğu bilinmektedir⁵⁴¹. Acemhane'ye ilişkin diğer belgelerde ise burada vefat eden Ermenilerin terekelerine tesadüf edilmektedir⁵⁴².

Şehrin iskelesinde tüccarların dükkânlarının dışında; karantina binası, gümrük binası, kahvehaneler ve hanlar vardı. 1831'de burada bulunan Han-ı Cedîd'te İskenderiyeli, İzmirli,

⁵³⁴ AŞS. 6/60; AŞS. 8/11 (21 Safer 1271/13 Kasım 1854); AŞS. 8/46 (15 Receb 1271/3 Nisan 1855); AŞS. 8/51 (Şevval 1271/ Temmuz 1855); AŞS. 8/59 (25 Rebî-ül-evvel 1271/16 Aralık 1854); AŞS. 8/62 (25 Rebî-ül-evvel 1271/16 Aralık 1854); AŞS. 11/189; AŞS. 11/217; AŞS. 15/209 (Evâhir-i Ramazan 1282/Şubat 1866); AŞS. 93/198.

⁵³⁵ Giorgou P. Pechlivanidis, *a.g.e.* s. 28-29.

⁵³⁶ BOA. ML. VRD. TMT. d-9744.

⁵³⁷ BOA. ML. VRD. TMT. d-17588.

⁵³⁸ Böcüzade Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, (Yay. Haz.) Hasan Babacan, Isparta, 2012, s. 20.

⁵³⁹ AŞS. 26/20 (17 Receb 1301/13 Mayıs 1884).

⁵⁴⁰ AŞS. 5/35; AŞS. 5/122.

⁵⁴¹ AŞS. 6/323.

⁵⁴² AŞS. 11/269 (Zi-i-ka'de 1278/Mayıs 1862); AŞS. 11/271; AŞS. 93/85.

Yafalı, Trabzonlu, Midillili Müslüman denizciler kalıyordu⁵⁴³. Han-ı Cedîd'te 10 Hıristiyan ve Yahudi tüccar ve denizci de ikamet ediyordu⁵⁴⁴. Bunların dışında aynı anda İngiltere'nin Antalya Konsolos Vekili (vice consul) John Perdue'nin de yer aldığı 7 İngiltere devleti tebaası kalıyordu⁵⁴⁵. İskelede küçük bir han olan Moralı Hacı İbrahim Efendi Han'ında ise Nemçe tebaalı 5 tüccarın adı kaydedilmiştir⁵⁴⁶.

İskele hamalları yüzyılın ilk yarısında Aksekililer (Marla) arasından çıkmıştı. 1831 nüfus tahririnde Karakaş Câmii'nde ikamet eden 17 Aksekilinin hamal olduğu belirtilmiştir⁵⁴⁷. Fakat bu eğilim, yüzyılın ikinci yarısına doğru değişmiş, nüfus tahririnden 15 sene sonra hamallık mesleğini Câmî-i Cedîd Mahallesi'nde ikamet eden Müslüman Araplar ele geçirmiştir⁵⁴⁸. 1858'de kendilerine bir hamalbaşı seçen bu hamallar şehrin en politik grupları arasında yer alacak⁵⁴⁹; II. Meşrutiyet'in ilanından sonra şehirde zuhûr eden çatışmada Ömer Lütfî Efendi'yi destekleyecek, boykotajların aktif katılımcısı ve destekçisi olacaklardır⁵⁵⁰.

⁵⁴³ BOA. NFS. d. 3230, s. 3.

⁵⁴⁴ BOA. NFS. d. 3231, s. 2.

⁵⁴⁵ BOA. NFS. d. 3231, s. 2.

⁵⁴⁶ BOA. NFS. d. 3231, s. 2.

⁵⁴⁷ BOA. NFS. d. 3230, s. 1.

⁵⁴⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d-9717.

⁵⁴⁹ BOA. İ. DH. 414-27427 (13 Safer 1275/21 Eylül 1858).

⁵⁵⁰ BOA. DH. ŞFR. 104-61 (20 Teşrîn-i evvel 1335/20 Ekim 1919); BOA. DK. KMS. 56-2/4 (20 Teşrîn-i evvel 1335/20 Ekim 1919).

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİNDE TAŞRA İDARESİNDE REFORMLAR VE ANTALYA EŞRÂFI (1839–1867)

3 Kasım 1839’da ilan edilen Tanzîmât Fermanı’nın iki önemli amacı vardı. İdari teşkilatta gerçekleştirilen reformlarla valilerin taşradaki nüfuzları azaltılmaya çalışılmış, bu amaçla valilere sadece asayiş işleri bırakılmış, mali işler ise merkezden “muhassıl-ı emvâl” adıyla atanan görevlilere verilmişti. Muhassıl atanan eyaletlerde “müşir”, sancaklarda ise “ferik” statüsünde görev alacak valiler, beraberlerindeki “asâkir-i nizâmiye” ile o bölgenin asayiş işlerini sağlayacaklardı. Asâkir-i nizâmiye olmayan yerlerde “redîf” askerleri kullanılacaktı⁵⁵¹.

Tanzîmât’ın mali sahada gerçekleştirdiği reformlar ise –Halil İnalçık’ın da vurguladığı gibi bu reformlar Tanzîmât’ın esasını teşkil ediyordu– mali merkeziyetçilik ilkesini uygulamaya dönüktü. Bu nedenle her türlü gelirin doğrudan hazineye taşınması ve her türlü masrafın buradan ödenmesi esas tutulmuştu. “Aşar”, “cizye”, “mukataât” ve “evkaf hâsılatı” gibi gelirlerin tahsilinde temel olan iltizam usûlü kaldırılmış, muntazam ve doğrudan doğruya vergi tahsiline esas olmak üzere emlak ve nüfus tahriri için vilayetlere muhassıl-ı emvâl adıyla memurlar gönderilmişti⁵⁵².

Tanzîmât Fermanı’nın belirlediği bu ilkeleri pratiğe geçiren, Mart 1840 tarihinden itibaren Anadolu ve Rumeli’de tatbik edilen muhassıllık teşkilatı olmuştur. Bu teşkilat Tanzîmât’ın mali amaçlarının bir sonucuydu. Muhassılların en önemli görevleri ise halkın mali gücünü bilerek vergi oranlarını tespit etmektir. Meclis-i Vâlâ tarafından 25 Ocak 1840 tarihinde çıkarılan bir Nizâmnâmeyle muhassılların çalışma esasları belirlenmiş, sisteminin uygulanmasına merkeze yakın eyaletlerden başlanmış, kendilerine yardımcı olmak üzere muhassılların yanına birer mal, emlak ve nüfus kâtibi verilmişti⁵⁵³. Hazinenin bütün gelir kayıtları ve defterler muhassıllara verilecek, kaydı bulunmayanlar belirlenip hazineye bildirilecekti. Ayrıca, sancak merkezinde tarh olunan vergilerin tayin, tespit ve dağıtımının görüşülüp kararlaştırılması amacıyla meclisler oluşturulmuştu. Tanzîmât reformlarının taşra idaresinde tesis ettiği en önemli müessese, hiç şüphesiz bu meclislerdi.

Meclisler, muhassılın görevlerini yerine getirmesinde onun rehberi olacaklardı. 1864’de Vilayet Nizâmnâmesinin neşrine kadar varlığını devam ettiren bu meclisler (“muhassıllık

⁵⁵¹ Halil İnalçık, *a.g.m.* s. 363.

⁵⁵² Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Ankara, 1943, s. 7.

⁵⁵³ Reşat Kaynar, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, Ankara, 1985, s. 224-264.

meclisi” veya “memleket meclisi” adını almışlardı) muhassılların maiyetlerinde bulunan; mal kâtibi, emlak kâtibi ve nüfus kâtibi ile o memleketin müftüsü, hâkimi, asker zabiti ve “vücûh-ı memlekette dirayetkâr dört kişi”nin katılımıyla oluşacaktı. Bu on kişilik meclise gayrimüslimlerin olduğu bölgelerde metropolit ve iki kocabaş da girecekti. Haftada iki veya üç gün toplanacak olan mecliste vergi tahriri ile memleketin diğer sorunları, mesela vergi tevzî’ ve tahsili ve diğer masraflara ilişkin konular görüşülecekti⁵⁵⁴.

Muhassıllık meclisleri sancak merkezlerinde, yani muhassıl bulunan idari birimlerde oluşturulacaktı. Muhassıl görevlendirilmeyen küçük kazalar veya bir araya gelen bazı köylerde ise küçük meclisler kurulacaktı. Bu meclislerin azaları ise hâkim, zabıta memuru, muhassıl vekili ve eşrâftan oluşacaktı. Muhassıl vekili muhassıl tarafından o bölgenin eşrâfi arasından tayin edilecekti⁵⁵⁵.

Meclisler, bölgelerindeki idari, adli, mali ve beledi meseleleri görüşüp karara bağlama yetkisine sahiptiler. Şüphesiz, meclislerin bu alanlardaki tasarrufları mutlak değildi, aldıkları her karar vali vasıtasıyla merkeze bildiriliyor ve ancak bundan sonra icra mevkine konuluyordu. Benzer şekilde meclislerde gerçekleştirilen yargılamalar sonucunda verilen hükümler de Meclis-i Vâlâ’nın onayı alındıktan sonra tatbik edilebiliyordu.

Muhassıllık meclislerinin adli yetkileri nizâmiye mahkemelerinin kurulduğu 1864’e kadar geniş tutulmuştur. Meclisler, katl, gasp, hırsızlık ve eşkıyalık gibi suçlarla ilgili ağır ceza davalarına bakabiliyorlardı. İlk olarak bu meclislerde görülen ceza davalarına ilişkin ilâmlar, usûlüne göre hazırlanan şer’i ilâm ve meclis mazbatasıyla birlikte Meclis-i Vâlâ’ya havale edilir, burada gerçekleştirilen son inceleme sonucunda yerel mecliste verilen hüküm, uygun görülürse Padişah’a sunulurdu. Ağır ceza davaları dışında kalan bütün davalar ise bölge kadı veya naiblerinin sorumluluğundaki şer’i mahkemelerde görülmeye devam ediyordu⁵⁵⁶.

Muhassıllık meclislerinin üyeleri vergi tevzî’ ve diğer hususlarda kesinlikle “gadr veya himaye yoluna” sapmayacaklar, devlet işleri için gayret gösterecekler, bu hususta müftü ve kadı önünde yemin edeceklerdi. Meclisin kuruluşundan sonra seçimle göreve gelen memleket eşrâfından biri sandık emini tayin edilecekti. Meclis toplantıları halka açık değildi⁵⁵⁷.

Osmanlı İmparatorluğu muhassıllık sistemiyle diğer alanlarda olduğu gibi mali sahada da merkezi bir sistem kurmak ve taşradaki idarecilerin hazine gelirlerini kendi menfaatlerine

⁵⁵⁴ Ahmed Tevfik, *Tekâlif Kavaidi*, Cilt: II, Dersaadet, 1329, s. 7; İlber Ortaylı, *a.g.e.* s. 14.

⁵⁵⁵ İlber Ortaylı, *a.g.e.* s. 18.

⁵⁵⁶ Sedat Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı’da Yargı Reformu: Nizâmiye Mahkemeleri’nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876*, Eskişehir 2004, s. 57-58.

⁵⁵⁷ İlber Ortaylı, *a.g.e.* s. 21.

göre kullanmalarının önüne geçmek istemiştir. Ne var ki muhassıllık sisteminden beklenen fayda sağlanamamış, devletin senelik hâsılatı bile tam olarak tespit edilememiş, 1840 ve 1841'e ait devlet gelirlerinde ciddi azalmalar kaydedilmişti. Tanzîmât'ın en önemli uygulaması olan muhassıllık teşkilatı kendisinden beklenen sonucu vermeyince 1842-1843 senesinde ilga edilmiş ve "müşirlik defterdarlık sistemi"ne geçilmişti. Bu tarihte muhassıllık meclisleri, memleket meclisleri adını almış, faaliyetlerini bu isim altında 1849 düzenlemesine kadar sürdürmüştü; bu tarihten sonra ise eyalet meclisleri adıyla tesmiye edilmiştir⁵⁵⁸.

Muhassıllık teşkilatını lağveden "usûl-i ta'diliyye" denilen düzenlemeler, gerçekte, yetkileri ve sorumlulukları arttırılarak eyalet merkezlerine vali konumunda atanan müşirler ile eyalet dâhilindeki sancaklarda, yerine göre, idari ve mali işlere muktedir muhassıla mukabil birer kaymakam görevlendirilmesi üzerine kurulmuştu. Ayrıca, eyaletlerde müşirin maiyetine birer defterdar, sancaklarda kaymakamın maiyetine ise muhasebe işlerine aşına ve kabiliyetli birer mal müdürü atanacaktı⁵⁵⁹.

Öte yandan bu düzenlemeler muhassıllık teşkilatının tamamen ortadan kaldırıldığı anlamına gelmiyordu. Çünkü bu düzenlemenin sonrasında müşir konumundaki valiler, idarelerindeki eyaletlere bağlı sancakların sayısı beş ya da altıya ulaşması durumunda, bu yerlerin ne zabıta işlerini idare edebilmiş ne de mali işleri yürütebilmişti. Bu nedenle gerek valinin gerekse diğer memurların görevlerini lâıykıyla yapabilmeleri için eyalet dâhilindeki bazı sancakların muhassıllık şeklinde idare edilmesi kararı alınmıştı. Fakat valiler sancakların asayişinden sorumlu olmaya devam edeceklerdi. Bu nedenle, esas olarak 1842-1843'te lağvedilmiş olsa da bu tarihten sonra bile Anadolu'daki bazı eyalet ve sancaklarda muhassıllar görev yapmaya devam etmiştir⁵⁶⁰.

Tanzîmât Fermanı'nın ilanından 1845'e kadar geçen süre zarfında, idari, adli ve mali alanlarda gerçekleştirilen reformların başarılı olduğu söylenemez. Bu sebeple Meclis-i Vâlâ'da yapılan müzakerelerde reformların başarılı olabilmesi için eyaletlerin gerçek durumlarının bilinmesi ve bunun için hazırlıklara başlanması gerektiği kararlaştırılmış, bu amaçla her eyaletin ileri gelen, güvenilir ve bilgi sahibi kişilerinden biri Müslüman, diğeri gayrimüslim iki kişi İstanbul'a çağırılmıştı. Bu çağrı üzerine İstanbul'a gelen "vücûh ve kocabaşlar" dönemin üst düzey devlet görevlilerinin konaklarında misafir edilmiştir. Gelen temsilciler iki aydan daha fazla İstanbul'da kalmışlar ve kendilerinden eyaletlerin içinde bulunduğu sorunlar hakkında görüş alınmıştır. Temsilcilerin vermiş olduğu layihalardan ve hazırlanan raporlardan anlaşıldığına göre taşranın en öncelikli sorunu vergide adaletin

⁵⁵⁸ Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 2002, 111.

⁵⁵⁹ Ayla Efe, *a.g.t.* s. 112.

⁵⁶⁰ Ayla Efe, *a.g.t.* s. 116-117.

sağlanmasıydı. Vergide adaletin sağlanması ise halkın emlak ve gelirinin doğru olarak bilinmesine bağlıydı. Bu amaçla daha düzenli bir şekilde tekrar tahrir çalışmalarına başlanmış, bu çabanın sonucu olarak 1844 temettuat tahrirleri gerçekleştirilmiştir⁵⁶¹.

Tanzîmât Fermanı'nın ilanından sonra adli alanda da birçok reform yapılmıştı. Aslında dönemin en önemli reformu olan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin kuruluşu fermanın ilanından bir sene öncesine tarihlenmektedir. Bununla birlikte Meclis-i Vâlâ'nın kuruluşuna önem kazandıran gelişme Tanzîmât Fermanı'nın ilanı olmuş ve bilhassa 1840'ta Ceza Kanunu'nun ilanından sonra Meclis-i Vâlâ'nın önemi daha da artmıştı. Çünkü bu tarihten itibaren Meclis-i Vâlâ, aynı zamanda adı geçen kanunun hükümlerini uygulayan bir mahkeme durumuna gelmişti⁵⁶².

Tanzîmât Fermanı'nın ilanından sonra taşrada ceza hukukuna ait davalarda ise muhassıllık meclisleri yetkili kılınmıştı. Muhassıllık teşkilatının 1842'de lağvedilmesinden sonra bu hususta bu defa memleket meclisleri yetkilendirilmiş, 1854'ten itibaren de bu yetki başlangıçta memleket meclislerine bağlı bir alt komisyon olan, fakat daha sonra bağımsızlaşan “meclis-i tahkik”e geçmişti⁵⁶³.

Tanzîmât döneminde ceza yargılaması hususunda yetkili kılınan bu meclisler 1864'te nizâmiye mahkemelerinin kuruluşuna kadar görevlerine devam etmiştir. Hangi devirde olursa olsun taşra meclislerinin verdikleri adlî kararlar, hüküm safhaları bakımından müşterek özelliklere sahipti. Gerek kaza, gerek merkez kazalardaki küçük meclisler (kaza ve sancak meclisleri) kendi adli mahallerinde işlenen suçları muhakeme eder, bunlardan önemli gördüklerini istînâfen veya çözemediklerini bidâyeten görmesi için eyalet merkezindeki büyük meclise gönderirdi. Büyük meclis ise hem kendi adlî mahallinde işlenen suçlara dair davaları bidâyeten, hem de küçük meclislerden kendisine gönderilen davaları hükmü verilmemişse bidâyeten ve verilmişse istînâfen görerek sonuçlandırır. Kendi yetki sahasına giren ve bidâyeten baktığı idam, kürek, pranga, kalebentlik gibi cezaları gerektiren katl, cerh, hırsızlık, yol kesme ve sahtekârlık gibi önemli suçlara ait dava ilamlarını mecburî olarak ve gereğinde bir daha görüşülmek üzere Meclis-i Vâlâ'ya gönderirdi⁵⁶⁴.

Meclislerde yargılama süreci kural olarak hâkimler tarafından icra edilir, meclisin diğer üyeleri ise suçun varlığını belirlemede görev alırlardı. Başka bir ifadeyle kural olarak muhakeme ve hüküm verme işi hâkimin göreviydi⁵⁶⁵. Ancak suçun varlığını belirlemede görev alsalar bile yerel temsilciler, bu suretle yargılama sürecine doğrudan dâhil olmuş

⁵⁶¹ Musa Çadırcı, *a.g.e.* s. 119.

⁵⁶² Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Meclis-i Vâlâ*, Ankara, 1999, s. 118-121.

⁵⁶³ Sedat Bingöl, “Osmanlı Mahkemelerinde Reform ve Cerîde-yi Mahâkimdeki Üst Mahkeme Kararları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX/I, 2005, s. 23-24.

⁵⁶⁴ Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul, 2004, 138.

⁵⁶⁵ Ekrem Buğra Ekinci, *a.g.e.* 127-131.

oluyordu⁵⁶⁶. Ayrıca, pratikte yerel temsilcilerin bundan çok daha fazla görev üstlendikleri gerçektir ve onların bu şekilde ceza yargılamasının önemli bir bileşeni haline gelmesi, taşradaki nüfuz gurupları için pekçok imkân yaratmıştır. Tanzîmât'ın taşrada oluşturduğu meclislerin bu şekilde ceza davalarının takibinde de yetkili kılınmasının, bu meclislerin işleyişi düşünüldüğünde, taşra eşrâfının nüfuzunu pekiştirmesi kaçınılmazdı. Gerçekten de bu meclislere taşınan davalarda eşrâfin nüfuzunu kullandığının birçok örneği vardır. Bu durum eşrâfin sadece suçun varlığını belirleme sürecinde değil, yargılama esnasında da etkili olduğunu gösterir. Antalya'daki meclisin faaliyet ve icraatları da bu durumun genel bir gerçek olduğuna tanıklık etmektedir.

2.1. Antalya (Teke) Muhassıllığı

Tanzîmât'ın ilanının Antalya için en önemli sonucu “Teke Sancağı Muhassıllığı”nın oluşturulması ve Antalya'nın kaza statüsü altında bu muhassıllığa bağlanmasıydı. Antalya'da görevlendirilen ilk muhassıl ise Girit eski defterdarı Ali Bey olmuştu⁵⁶⁷. Bu tarihte Antalya Muhassıllığı dâhilinde; bir yüzbaşı, bir mülazım, bir çavuş, 180 süvari ile 75 piyade istihdam edilmişti⁵⁶⁸. Ali Bey 1841 başlarında da “Antalya ve mülhakatı kazaları muhassılı” olarak görev yapmış⁵⁶⁹, daha sonra Antalya Muhassıllığı'na Mehmed Bey memur edilmiştir⁵⁷⁰.

Bu dönemde Antalya'da muhassıllık meclisi de oluşturulmuş; Müftü Efendi, Kapıcıbaşı Hacı Mehmed Ağa (Ebubekirzade), Hâcegândan İbrahim Ağa (Çeribaşızade), vücuttan Seyid Nakib, Şeyh Efendi, Mubayaacı Halil Efendi, Rum Kocabaşı İstrati ve Rum Kocabaşı Pavli meclise üye seçilmişti⁵⁷¹.

Tanzîmât'ın en önemli uygulaması olan muhassıllık teşkilatının lağvedildiği 1842 yılına kadar Antalya'daki icraatları hakkında ise sınırlı bilgiye sahibiz. 1841'e tarihlenen tahrirat özetlerinden anlaşıldığına göre Antalya Muhassılı (merkezden Antalya'ya gönderilen yazılarda “Antalya Muhassıllığı'na” veya “Teke Muhassılı'na” ifadeleri kullanılmıştı); şehrin karantinahanesinin ve kale tabyalarının tamiriyle⁵⁷², aşar gelirlerinin tahsiliyle⁵⁷³, Antalya gümrüğüyle (mesela kereste, peksimet veya zahire sevkiyatının takibi gibi meselelerle)⁵⁷⁴, naib ve memur tayiniyle⁵⁷⁵, kişiler arası anlaşmazlıkların çözümü veya kişiler ve devlet

⁵⁶⁶ İlber Ortaylı, *a.g.e.* s. 73.

⁵⁶⁷ AŞS. 19/71 (21 Şevval 1256/16 Aralık 1840).

⁵⁶⁸ Ayla Efe, *a.g.t.* s. 51.

⁵⁶⁹ AŞS. 19/242.

⁵⁷⁰ AŞS. 19/249.

⁵⁷¹ Ayla Efe, *a.g.t.* s. 66.

⁵⁷² BOA. KK. d. 5820, lef. 85, lef. 88.

⁵⁷³ BOA. KK. d. 5820, lef. 90.

⁵⁷⁴ BOA. KK. d. 5820, lef. 88, 95.

⁵⁷⁵ BOA. KK. d. 5820, lef. 89.

arasındaki meselelerin halledilmesiyle ilgilenmişti⁵⁷⁶. Antalya Muhassılı'nın bu faaliyetleri, onun; beledi, iktisadi, idari ve adli yetkilerle donanmış bir memur olduğunu göstermektedir. Hatta Şubat 1842'de Antalya Muhassılı kişi başına düşen vergi miktarının tespit edilmesini de sağlamıştı⁵⁷⁷.

Kendisinden beklenen sonuçlar alınamayınca muhassıllık teşkilatı 1842-1843 senesinde ilga edilmiş, fakat bu tarihten sonra bile Anadolu'daki bazı eyalet ve sancaklarda muhassıllar görev yapmaya devam etmiştir. 1846 ve 1847'de Teke Muhassıllığı'na gönderilmiş tahrirat özetlerinden anlaşıldığı kadarıyla bu sancaklardan biri de Teke Sancağı'ydı⁵⁷⁸.

Tahrirat özetleri incelendiğinde Antalya Muhassılı'nın görevinin sadece mali işlerle sınırlı kaldığı⁵⁷⁹, bu dönemde Antalya'da görev alan muhassılların 1840-1842 senelerinde olduğu kadar yetkili olmadığı görülür. Ayrıca, şehirde görev yapan muhassıllar bazen hem kaymakam hem de muhassıl olarak isimlendirilmiş, bu isimlendirme 1849'a kadar devam etmiştir. Bu dönemde ismini tespit edebildiğimiz Antalya'da görev almış muhassıllardan ilki Nazım Efendi'ydi. Ancak Teke Muhassılı Nazım Efendi 1846'da Antalya'nın “âb ve havası ile imtizâc edemediği için” istifa etmiş, onun yerine Mehmed Şerif Paşa'nın muhassıl olarak atanması kararlaştırılmıştı⁵⁸⁰. Bununla birlikte 1846'da neşredilen Devlet Salnâmesi'nde Antalya, Karaman Eyaleti'ne bağlı gösterilmiş ve Şerif Paşa (Ağa) kaymakam olarak adlandırılmıştır⁵⁸¹.

Mehmed Şerif Paşa'dan sonra Antalya'da görevli en üst rütbeli memur, adı bazı belgelerde Teke Kaymakamı olarak zikredilen İzzet Paşa olmuştu⁵⁸². 1847'de neşredilen Devlet Salnâmesi'nde de Antalya'nın Kaymakam İzzet Bey'in uhdesinde olduğu belirtilmiştir⁵⁸³.

İzzet Bey 11 Aralık 1848'de Meclis-i Vâlâ'ya ilettiği bir şukkada, tıpkı kendisinden önce görev yapan Muhassıl Nazım Efendi gibi Antalya'nın “âb ve havası ile imtizâc edemeyerek hayli müddetten beri nâ-mizâc olduğundan” muhassıllık görevinden affını talep etmişti⁵⁸⁴. İzzet Bey'in görevinden istifası sonrasında Teke Sancağı Muhassıllığı'na 1849'da

⁵⁷⁶ BOA. KK. d. 5820, lef. 85, 91.

⁵⁷⁷ BOA. ML. VRD. d. 524.

⁵⁷⁸ BOA. KK. d. 5850.

⁵⁷⁹ BOA. KK. d. 5850, lef. 3-9, 11, 22, 26.

⁵⁸⁰ BOA. İ. MVL. 78-1522.

⁵⁸¹ SDAO. Def'a I, Tabhane-i Âmire, 1263, s. 85.

⁵⁸² AŞS. 9/15b (15 Rebî-ül-âhir 1271/5 Ocak 1855).

⁵⁸³ SDAO. Def'a II, Tabhane-i Âmire, 1264, s. 116.

⁵⁸⁴ BOA. İ. MVL. 139-3825, lef. 5.

Şakir Bey atandı⁵⁸⁵. Devlet Salnâmesi'nde ise Şakir Bey, önceki salnâmelerde de olduğu gibi kaymakam olarak adlandırılmıştır⁵⁸⁶.

Görüldüğü gibi muhassıllık teşkilatının lağvedilmesinden sonra Antalya, 15 Ocak 1849'da neşredilen tâlimâtnâmeye kadar bazen muhassıllık bazen de kaymakamlık olarak adlandırılmış ve adlandırmadaki bu farklılıklar 15 Ocak 1849 tarihli tâlimâtnâmenin ilanına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra şehirdeki en üst rütbeli memurun adı, tüm belgelerde, kaymakam olarak anılırken, Vilayet Nizâmnâmesinin ilan edildiği 1867'ye kadar Antalya'da sırasıyla; Hasan Rüşdü Efendi (1850-1852), Mehmed Ali Ağa (1852-1854), Mehmed Efendi (1854-1856), İsmail Sabri Bey (1856-1858), Hüseyin Paşa (1858-1859), Mustafa Paşa (1859-1861), Abdurahman Galip Paşa (Mayıs 1861-Eylül 1863) ve Rıdvan Paşa (Eylül 1863-1867) kaymakam olarak görev yapmıştır.

15 Ocak 1849 tarihli tâlimâtnâmenin Antalya açısından bir diğer sonucu ise şehirde bulunan küçük meclisin “sancak meclisi” adını almasıydı. Tâlimâtnâmeye göre sancak meclisi; kaymakam, mal müdürü, hâkim ve tahrirat ve mâl başkâtipleri ve Müslüman ve gayrimüslim cemaatlerin temsilcilerinden oluşacaktı. Sancak meclisi, ilgili tâlimâtta belirtilen kurallara uygun olarak haftanın belirli günlerinde toplanacak ve sancağın idari, mali, eğitim ve öğretim, beledi hizmetleri ile ilgili sorunlarını görüşüp karara bağlayacaktı. Şeriatı ilgilendiren davalar dışında kalan anlaşmazlıkları kanunların öngördüğü biçimde sonuçlandırmak da meclisin görevleri arasındaydı. Özellikle güvenliğin sağlanması konusunda gereken tedbirlerin alınmasında kaymakamla beraber meclis de sorumluydu. Sancak güvenliğini tehdit eden yol kesme, eşkıyalık, hırsızlık olayları görüldüğünde kaymakam derhal meclisi toplayarak gerekli tedbirlerin alınmasını sağlayacak, ihtiyaç duyulması halinde asker sevk ederek suçluların yakalanmasına çalışacaktı. Bu tür suçluların yargılamaları eyalet meclislerinde yapılacağı için sancak meclisinin sadece suçluları tutuklaması ve şahit belgeleriyle birlikte valiye iletmesi gerekiyordu⁵⁸⁷.

2.2. Tanzîmât Fermanı'nın İlanı ve Antalya Eşrâfi

Tanzîmât Fermanı'nın ilanı ile 1850'lerin başları arasında kalan dönemde Antalya, etkilerini esas olarak 1850'lerden sonra gösterecek olan bir dizi karışıklığa sahne oldu. Gerçekte bu karışıklıkları, Tanzîmât Fermanı'na dönük bir tepkiden ziyade, tarafları ve ittifakları tam da bu dönemde belirginleşen Antalya eşrâfi arasındaki hizipleşmenin ilk

⁵⁸⁵ AŞS. 7/29.

⁵⁸⁶ SDAO. Def'a IV, Tabhane-i Âmire, 1266, s. 44.

⁵⁸⁷ İlber Ortaylı, *a.g.e.* s. 81-82.

işaretleri olarak değerlendirmek daha gerçekçidir. Bu dönemde başlangıç safhasında bulunan çatışmalar, aynı zamanda, 1853 İhtilâli'nin de habercisi niteliğindedir.

Antalya'da Tekelioğulları İhtilâli'nin bastırılması ve aile fertlerinin Selanik'e sürgününden sonra şehrin idaresi, önemli ölçüde, şehre Antalya dışından atanan mütesellimlerin elinde olmuştur. Ayrıca mubayaacılık ve âyânlık gibi hem şehrin idaresiyle hem de kısmen şehrin ticari faaliyetlerinin düzenlenmesiyle ilgili olan görevlere de esas olarak Antalya dışından memurlar atanmıştır. Sözelimi 1821'de şehir âyânı Manisalı Karaosmanzade hanesinden Mehmed Paşa idi⁵⁸⁸. Bir sene sonra Antalya mütesellimi Karaosmanzade Hacı Eyüp Ağa olmuş⁵⁸⁹, 1826'da bu görevi Karaosmanzade Ahmed Ağa deruhte etmişti⁵⁹⁰. Bu tablo, Tekelioğulları bertaraf edildikten sonra Karaosmanoğullarının Antalya'da bir süre faal olduğunu göstermektedir.

Bu dönemde Antalya dışından gelen memurların şehrin idaresindeki rolü diğer görevler için de geçerlidir. Örneğin 1811'de Tekelioğlu Hacı Mehmed Ağa Antalya mubayaacısıyken⁵⁹¹, bu görev 1825 senesinde Halil Ağa'ya verilmişti⁵⁹². Halil Ağa'nın oğlu (Mubayaacızade) Mustafa Bey Tanzîmât döneminde şehrin önde gelen tüccarları arasına girecek, Antalya'daki fırka mücadelelerinin en önemli aktörlerinden biri olacaktır.

Öte yandan Tekelioğulları İhtilâli ile Tanzîmât Fermanı'nın ilanı arasında kalan dönem söz konusu olduğunda şu noktaları da gözden uzak tutmamak gerekir. İlk olarak, ihtilâli takip eden bir kaç sene ihtilâlin şehir üzerindeki tahribatını gidermekle geçmişti. Çünkü şehir neredeyse iki sene devam eden ağır kuşatma nedeniyle oldukça güç şartlar altında kalmıştı. Ayrıca, bu dönemde Antalya'nın Morali göçmenlerin iskânına şahit olduğu; 1830 ile 1840 arasında kesintisiz olarak vebanın tahripkâr darbelerine maruz kaldığı; 1832'de İbrahim Paşa'nın orduları tarafından ele geçirildiği ve bu suretle bir istila tehdidi atlattığı unutulmamalıdır.

Bu çarpıcı tablo, çok önemli olayların peşi sıra yaşandığı bu hareketli dönem, Tekelioğulları'nın Antalya ve çevresinde kurmuş oldukları iktidar ilişkilerinin kısa süre içinde çarpıcı bir surette değiştiğini, şehrin siyasi hayatında yeni aktörlerin sahne almaya başladığını göstermektedir. Bu sahneye ilk olarak, Tanzîmât Fermanı'nın ilanı ile 1850'lerin başları arasında kalan zaman diliminde, bazıları geçmişte Tekelioğulları hanesiyle de ilişki içinde olmuş eşrâf ve hânedân gurubu çıkmıştır. Bu dönemde ayrıca, Antalya, Âyân Hacı Mehmed

⁵⁸⁸ AŞS. 2/175.

⁵⁸⁹ AŞS. 3/10.

⁵⁹⁰ AŞS. 3/79 (15 Muharrem 1242/19 Ağustos 1826).

⁵⁹¹ AŞS. 1/28.

⁵⁹² AŞS. 3/74 (27 Şevval 1240/14 Haziran 1825).

Ağa'nın güçlenişine tanıklık etmiştir. Kısa bir süre sonra bu sahneye çıkacak olan diğer aktörler ise göçmen tüccarlar olacaktır.

Kısacası, 1840'lardan itibaren yerel iktidar gruplarının güçlerini tahkim etmeleriyle birlikte ilk işaretleri görülen ve 1853 İhtilâli'nin habercisi olan karışıklıkları bu koşullar altında değerlendirmek gerekir. Hizip ve fırka çatışmalarının ilk işaretleri bu dönemde gözlemlenmiş, bu iktidar mücadelesi 1853 İhtilâli'nde zirveye ulaşmış, daha sonra ise Antalya, nerdeyse Vilayet Nizâmnamesi'nin tatbik edildiği 1867 yılına kadar şehir eşrâfının tarafı olduğu kesintisiz bir iktidar mücadelesine tanık olmuştur.

2.2.1. Antalya Eşrâfının Nüfuz Mücadelesinde Tanzîmât Meclisleri ve İdarecileri (1840-1853)

Tanzîmât Fermanı'nın ilanından sonra şehirdeki huzursuzluğun nedeni muhassıllık meclisine atanan üyelerin sebep olduğu şikâyetlerdi. Şikâyetlerin dile getirilmesine Antalya uleması aracı olmuştur. Huzursuzluğun nedeni ise Antalya Muhassılı Ali Bey'in başta Çeribaşızade İbrahim Ağa olmak üzere meclise atadığı isimlerdi. Antalya'dan ulema Hacı Numan Efendi, Şeyh Ali Efendi, Hacı Kara Efendi ve İsmail Efendi, Antalya Meclisi'nin kur'a usûlüyle değil, muhassılın tayiniyle oluşturulduğunu, bu durumun ise kanuna aykırı olduğunu Antalya Muhafızı Ferik Hasan Paşa'ya iletmek istemişlerse de, Hasan Paşa'nın Antalya'da olmaması nedeniyle şikâyetlerini Muhassıl Ali Bey'e dile getirmişler ve kur'a usûlünün tatbik edilmeme nedenini ona sormuşlardı. Ulemadan Hacı Numan Efendi ve arkadaşlarına göre “öteden beri uygunsuzluğu bilinen Çeribaşızade İbrahim Ağa kendi taraftarlarının intihâbı ile aza seçilmişti ve ahali kendisinden müteneffirdi. Ne var ki Ali Bey, bu şikâyete “bu sual sizin vazifenizden hariçtir” sözleriyle karşılık vermiş, hatta müşterileri üç hafta hapsedirmiş, bazılarını ise darp ettirmişti⁵⁹³. Meselenin incelenmesi için 14 Ekim 1840 tarihinde Meclis-i Vâlâ'da gerçekleşen duruşmada ise Antalya Muhafızı Ferik Hasan Paşa'nın da ifadesinde belirttiği gibi, Muhassıl Ali Bey'in “fitne eshâbından” olduğunu iddia ettiği söz konusu ulemanın “kendi halinde ve işleri güçleriyle meşgul takımından olduğu”, memleket işlerine müdahale etmedikleri sonucuna varılmış, Muhassıl Ali Bey ile Antalya Muhafızı Hasan Paşa kusurlu bulunmuştu.

Muhafız Hasan Paşa'ya göre kur'a usûlünün tatbik edilmeme sebebi, Antalya'da meclis azalığına ehliyetli üç beş kişi olmasıydı. Oysa bu cevap, Antalya gibi bir şehirde meclise aza olmaya sadece birkaç kişinin ehil olduğu iddiası Meclis-i Vâlâ'yı tatmin etmemiştir. Meclis-i Vâlâ'da aza seçilmiş kişilerin vefatı halinde ne olacağı sorusuna muhatap olan Hasan Paşa, bu suali, “böyle bir durumda ölen kişilerin evlatlarının veya akrabalarının aza olması lazım gelir”

⁵⁹³ BOA. İ. MVL. 11-167, lef. 2.

şeklinde cevaplamıştı. Meclis-i Vâlâ Antalya Muhafızı'nın bu cevabını “sâf-dil” bulmuş ve kur'a usûlünün uygulanarak meclisin tekrar belirlenmesine karar vermiştir⁵⁹⁴.

Tanzîmât Fermanı'nın ilanından sonra bir diğer huzursuzluk nedeni ise Muhassıl Mehmed Şerif Paşa ile bu dönemde Antalya'nın en önemli iki hânedânı olan Ebubekirzade Hacı Mehmed Ağa ve Çeribaşızade İbrahim Ağa arasındaki çekişme olmuştu. Bu sebeple Antalya Meclisi azaları tarafından 1846'da Meclis-i Vâlâ'ya iletilen bir mazbatada, Tanzîmât'ın ilanından beri Antalyalıların hiçbir memur ve muhassıl aleyhinde şikâyetle bulunmadığı hatırlatılarak Mehmed Şerif Paşa'nın bir an önce Antalya'dan “kaldırılması” ve talep edilmişti.

Meclis azalarının Mehmed Şerif Paşa aleyhindeki şikâyetlerinden ilki, Mehmed Şerif'in memuriyetine başlar başlamaz Hacı Mehmed Ağa'yı bir bahaneyle görevinden alması ve yerine Laz Ali isimli bir kişiyi “Tüfekçibaşı” namıyla memur ve hizmete istihdam etmesiydi. İddialara göre Laz Ali, Mehmed Şerif Paşa ile birlikte “harç” ve “cerâim” adıyla halktan 6.703 kuruş gasp etmiş, halka etmedik zulüm bırakmamış, birçok kişiyi haksız cezalandırmış, herhangi bir yargı kararı olmaksızın, üstelik meclisin de haberi olmadan hapsedirmiş, her bir mahpustan 20 veya 30 kuruş “harc-ı zincir” almıştı. Antalya Meclisi bu durumu Muhassıl Paşa'ya ihbar etmiş olsa da, o, kendi atadığı Tüfekçibaşı Laz Ali'nin davranışlarından habersiz olduğunu söylemişti. Ne var ki Laz Ali Antalya Meclisi tarafından şer'i mahkemede kendisinden davacı olanlarla yüzleştirildiğinde, hareketlerinin Muhassıl Paşa tarafından bilindiğini itiraf etmiş ve zorla topladığı paraların sahiplerine iâdesi kararlaştırılmıştı. Ancak Laz Ali'den alacaklı olanların ardı arkası kesilmeyip Antalya Meclisi'ne geldikçe Mehmed Şerif Paşa, Laz Ali'yi kaçırmıştı. Antalya Meclisi, Mehmed Şerif'in zulmü sebebiyle Antalya ahalisinin kendisinden nefret ettiğini iddia etmiş, onun, şer'i mahkemeye dahi müdahale ettiğini vurgulamıştır⁵⁹⁵.

Mehmed Şerif Paşa ise şukkasında bütün bu ithamların nedenini, Antalya Naibi Mehmed Esad Efendi ile Antalya vücûhundan Hacı Mehmed Ağa ve Çeribaşızade İbrahim Ağa ile aralarına anlaşmazlık girmiş olmasına bağlamış ve münasip bir mübaşirin Antalya'ya gönderilerek muhakemesini talep etmişti⁵⁹⁶.

Bununla birlikte Mehmed Şerif Paşa aleyhindeki iddiaların ardı arkası kesilmemiştir. Sözelimi Antalya Meclisi'nin 14 Şubat 1847 tarihli bir diğer mazbatasında onun “iki siyah cariye peyda ederek kendisine harem dairesi kurduğu” ve bir takım kadınların bu daireye

⁵⁹⁴ BOA. İ. MVL. 11-167, lef. 2.

⁵⁹⁵ BOA. İ. MVL. 90-1831, lef. 1.

⁵⁹⁶ BOA. İ. MVL. 90-1831, lef. 5.

girdiği, Mehmed Şerif Paşa'nın “şer'-i şerife” ve Antalya Meclisi'ne itimat etmeyip harem dairesindeki bu kadınların sözüne güvendiği iddia edilmişti⁵⁹⁷.

Karşılıklı ithamlar üzerine Antalya'ya gönderilen mübaşirin incelemeleri, meclis azalarının muhassılın aleyhinde olduğunu göstermiş ve bu nedenle Mehmed Şerif'in artık muhassıllıkta kalması uygun bulunmayarak yerine Hamid Sancağı Muhassılı İzzet Bey'in görevlendirilmesi kararlaştırılmıştı⁵⁹⁸.

Muhassıl Mehmed Şerif ile Antalya eşrâfî arasındaki bu sürtüşme, sadece ilerleyen günlerde şehirde iktidar mücadelesine taraf olacak hizipler hakkında genel bir fikir verdiği için değil, burada öne sürülen iddia ve ithamlarla, bu ithamların içeriği nedeniyle de –bu ithamlar Antalya'daki siyasi kültürün belli başlı nitelikleri hakkında ipucu verdiği için de– önemlidir. Ancak gene de bu sürtüşmenin 1850'lilerde açıkça ortaya çıkacak hizipleşme üzerinde belirleyici olduğu söylenemez. Ne var ki bu iddiayı, 1853 İhtilâli'nden önce yaşanan bir tarafını Kaymakam Hasan Rüştü Efendi ile Yanıkzade İsmail Bey'in oluşturduğu anlaşmazlık için söylemek güçtür. Gerçekten de Hasan Rüştü Efendi döneminde Antalya eşrâfînin da muhatabı olduğu tahıl istifçiliği ve ihtikârı gibi bazı iddialar, 1853 İhtilâli'nin sebepleri arasında yer alacaktır. Burada şu hususun da altını çizmek gerekir ki, 1850'li ve 1860'lı senelerde eşrâfînin tarafı olduğu çatışmaların tümünde tahıl ticaretinin önemli bir payı olmuştur.

2.2.2. Kaymakam Hasan Rüştü Efendi ve Yanıkzade İsmail Bey

Kaymakam Hasan Rüştü Bey Antalya'ya 1850'de atanmış, fakat göreve başladıktan kısa bir süre sonra adı Mal Müdürü ile Karantina Müdürü'nün de aralarında bulunduğu müşterekleri tarafından bir dizi usûlsüzlükle birlikte anılmıştı.

Mal Müdürü İsmail Hakkı'nın 1 Ağustos 1852 tarihli tahriratındaki iddialarına göre Kaymakam Hasan Rüştü Efendi, Antalya hânedânından meclis azası İsmail Bey (Miralay Yanıkzade İsmail Bey) marifetiyle “iâne-i umûmiyye” akçelerine hesap edilmek üzere Mayıs 1852'de İstanos, Bucak ve Kızılkaya'dan İstanbullu 1.000 kile buğdayı (25.600 kg⁵⁹⁹) 14 kuruştan hesaplatarak Antalya'ya getirtmişti. Antalya'ya getirilen bu buğday, İstanos, Bucak ve Kızılkaya'dan tahsil edilmesi gereken iâne-i umûmiyye akçelerine mahsûb edilecekti.

Ne var ki Hasan Rüştü Efendi ve İsmail Bey'in kilesi 14 kuruştan hesaplanarak Antalya'ya getirdikleri buğdayın bir bölümünün 20-21 kuruştan tüccarlara, bir bölümü ise

⁵⁹⁷ BOA. MVL. 11-27, lef. 1 (27 Safer 1263/14 Şubat 1847).

⁵⁹⁸ BOA. İ. MVL. 95-1969, lef. 2 (13 Cemâzi-yel-evvel 1263/29 Nisan 1847).

⁵⁹⁹ 1 İstanbul kilesi buğday 25,6 kg buğdaya eşitti. Bkz. Cengiz Kallek, “Kile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXV, 2002, İstanbul, s. 569.

19,5 kuruştan fırıncılara sattığı iddia edilmişti. Bu koşullarda şehirde 110 dirhem (341 gr⁶⁰⁰) esmer ekmeğe 10 paraya satılmıştı. Bu durum serzenişlere neden olmuş, 400-500 kadar şehir sakini Mal Müdürü'ne buğdayın rayıcı 11-14 kuruş arasında değişirken, ekmeğin fiyatının kilesi 19,5 kuruştan hesaplanan buğday üzerinden belirlenmesinden şikâyetçi olmuş, buğdayın fiyatı 14 kuruşken 20 kuruş hesabıyla ekmeğe satmanın reva olmadığını belirtmişti. Bu durum çözüm bulması için Antalya kadısına iletiildiğinde birkaç gün ekmeğe fiyatları düşmüş, ancak akabinde tekrar artmıştı. Hasan Rüşdü Efendi ise kendisinin neden olduğu bütün bu sıkıntıları bertaraf etmekte aciz kalmıştı⁶⁰¹.

Mal Müdürü'nün bir diğer iddiasına göre ise Hasan Rüşdü Efendi 1851 ve 1852 aşarı liva halkına ihale olunduğu halde aşar tahsilini "kaymakam vekili" olarak atadığı Yanıkzade İsmail Bey'e vermiş; İsmail Bey de vaktinden önce aşar bedellerini tahsil etmeye girişerek ödeyemeyenleri hapsedirmişti. İsmail Bey'in bu muamelesi Hasan Rüşdü Efendi'ye bildirildiğinde ise o sadece "ben ne yapabilirim" demekle yetinmiş, şikâyetçileri başından savmıştı⁶⁰².

İsmail Hakkı'nın bir başka şikâyeti ise Arabistan Ordusu için Haziran'ın sonuna kadar gönderilmesi gereken birikmiş dört aylık dört yük (400.000) kuruştan sadece 120.000 kuruşun tahsil edilebilmiş olması, 80.000 kuruşun tüccardan borçlanılması, geriye kalan iki yük (200.000) kuruşun ise iâne-i umûmiyyeden karşılanmış olmasıydı. Ayrıca, Arabistan Ordusu için Şubat ayında gönderilmesi gereken 40.000 kuruştan da sadece 25.000 kuruşu tesviye edilebilmişti⁶⁰³.

Mal Müdürü'ne göre Hasan Rüşdü Efendi'nin ortağı olan İsmail Bey'in 1851 senesi "arazi-i mîriyye", "mal vergisi" ve "yayla vergisi" hâsılatlarından da 22.000 kuruş zimmeti vardı ve bu meblağ da henüz tahsil edilmiş değildi. İsmail Hakkı'nın tabiriyle bu şartlarda Antalya'da "emvâl-i mîriyye şunun bunun yedinde sürünüyor" ve gelecek senelere külliyetli bakâyâ kalıyordu. İsmail Hakkı, iâne-i umûmiyyenin farklı işlere sarf edilmeden doğrudan hazineye gönderilmesi gerektiğini Hasan Rüşdü Efendi'ye söylediğinde ise "emvâl-i mâliye bizden sualdir" yanıtını almıştı⁶⁰⁴.

Hasan Rüşdü Efendi tüm bu iddiaları 14 Ağustos 1852 tarihinde cevaplamış; İstanos nahiyesinin "iâne ve emvâl-i sairesinin zahireye rabt olunduğu"nu, diğer kazalardan da iâne-i umûmiyye akçesi tahsil edilemediği için zahire toplattığını, üstelik iâne-i umûmiyye akçesinin doğrudan hazineye alınmasının irâde gereği olmadığını dile getirmişti. Ona göre aleyhindeki

⁶⁰⁰ 19. yüzyılda 1 dirhem hemen hemen 3,1 gr ağırlığa eşitti. Bkz. Halil Sahillioğlu, "Dirhem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: IX, 1994, İstanbul, s. 371.

⁶⁰¹ BOA. İ. MVL. 252-9288, lef. 21.

⁶⁰² BOA. İ. MVL. 252-9288, lef. 17.

⁶⁰³ BOA. İ. MVL. 252-9288, lef. 17.

⁶⁰⁴ BOA. İ. MVL. 252-9288, lef. 17.

iddiaların sebebi olan Mal Müdürü İsmail Hakkı ile rüfekası Ahmed Efendi (Ahmed Tevfik Efendi) işlerini takip etmeyen ve “vakitlerini geşt-i güzâr ile geçiren” kişilerdi. Hasan Rüşdü Efendi, Mal Müdürü’nün azliyle yerine münasip bir memur tayinini de talep etmiştir⁶⁰⁵.

Kocabaş Oran, Metropolit Vekili İstrati ile Antalya Meclisi azalarının ve Kaymakam Hasan Rüşdü’nün mührü olan, ancak Mal Müdürü’nün mühürlemediği 14 Ağustos 1852 tarihli bir diğer mazbatada ise, Mal Müdürü’nün iddialarına şu suretle açıklama getirilmiştir: Arabistan Ordusu için Antalya’dan talep edilen meblağ –bu talep Antalya’ya bu hususa ilişkin emirnâmenin çıkışından üç ay sonra iletildiği için zaten bir gecikme söz konusuydu–, bu tarihte mal sandığında akçe bulunmadığı için tahsil edilememiş, ancak Arabistan Ordusu’nun “şiddetli ihtiyacı” nedeniyle bu meblağ Antalyalı tüccarlardan 100.000 kuruş borç alınarak karşılanmıştı. Borç alınan bu meblağ daha sonra tüccara ödenmişti. Bu mazbatayı mühürlemeyen Mal Müdürü, mazbatanın ekine derkenar düşerek önceki iddialarını tekrar etmiştir⁶⁰⁶.

Hasan Rüşdü Efendi 25 Ağustos 1852 tarihli tahririnde Mal Müdürü İsmail Hakkı’nın “fesâd ehli bir zat” olduğu iddiasını tekrar etmiş, rüfekası Ahmed Efendi’nin ise –“işe elverişli gibi görünse de”– kısıtlı bir maaşla birkaç sene zarfında zenginleşmesinin dikkat çekici olduğunun altını çizmiştir. Hasan Rüşdü Efendi’ye göre Ahmed Efendi Müslim ve gayrimüslim beş-altı ortak tedarik ederek ticaretle meşgul olmuş, saat altı raddelerinde mal odasına gelip sekiz sularında gitmeyi adet etmiş, bu şekilde 1.000 kuruş maaşla beş-altı sene tarafında üç-dört yük (300.000-400.000) kuruş gelir elde etmeyi başarmıştı. Bu iki isim Antalya’da meskûn ekmekçi, balıkçı ve kahveci gibi kimseleri gizlice toplayarak Hasan Rüşdü Efendi’nin kötü haline dair mahzar tertip edip Bâb-ı Âli’ye takdim etmeye gayret ediyordu⁶⁰⁷. Kaymakam Efendi’nin Ahmed Efendi’ye ilişkin “kısıtlı bir maaşla birkaç sene zarfında zenginleştiği” iddiası gerçekten de önemlidir. Zira 1853 İhtilâli’nde Ahmed Efendi tam da bu nedenle suçlanacak ve hedef haline getirilecektir.

Ağustos ayı içinde tartışmaya Antalya Karantina Müdürü de dâhil olmuş ve İsmail Hakkı’nın iddialarını desteklemiştir. İddiasına göre Hasan Rüşdü, Antalya eşrâfından bazılarıyla –Karantina Müdürü’nün burada kastettiği kişi Yanıkzade İsmail Bey’di– ortak olup irtikâpta bulunmuştur⁶⁰⁸.

5 Eylül 1852’de ise Metropolit Vekili İstrati, meclis azası Salih, Mal Müdürü İsmail Hakkı ve Antalya Naibi Mehmed Emin tarafından düzenlenen bir varakada 1852 Mart’ında

⁶⁰⁵ BOA. İ. MVL. 252-9288, lef. 18.

⁶⁰⁶ BOA. İ. MVL. 252-9288, lef. 31.

⁶⁰⁷ BOA. İ. MVL. 252-9288, lef. 34. Hasan Rüşdü Efendi 2 Eylül 1852 tarihli bir diğer tahririnde de İsmail Hakkı’yı “akla geleni işler makuleden”, “hiffet-i mizâc”, kendisi aleyhinde iftiralar atan biri olarak tanımlamıştı. Bkz. BOA. İ. MVL. 252-9288, lef. 27.

⁶⁰⁸ BOA. İ. MVL. 252-9288, lef. 36.

Hasan Rüşdü ve İsmail Bey'in "Antalya sakinleri ve fukarası için" diyerek ve iâne-i umûmiyyeye mahsub edilmek üzere bazı Antalya kazaları ile İstanos köylerinden topladıkları ve Antalya'da sattıkları zahireden ne kadar kâr ettiklerini (nemalandıklarını) gösterir bir cetvel yer almıştı. Bu cetveldeki bilgilere göre toplam 43.278 kuruş satış gerçekleştirilmiş, nakliye ücreti olan 2.260 kuruş düşüğünde Hasan Rüşdü ve İsmail Bey bu ticareten 10.680 kuruşluk kazanç elde etmişlerdi⁶⁰⁹. Bununla birlikte Antalya Rum cemaatinin 17 Ekim 1852 tarihli mahzarlarında ise Hasan Rüştü Efendi'nin şehre geldiği günden beri kendilerine asla zulmetmediği, aksine, işlerinin görülmesi için çabaladığı, bu nedenle Antalya Rumlarının kendisinden hoşnut ve müteşekkire oldukları belirtmişti⁶¹⁰.

Bütün bu karşılıklı suçlamalar ve lehte ya da aleyhte gösterilen delillerden sonra Meclis-i Vâlâ, 27 Ekim 1852'de, Hasan Rüşdü ile ilgili iddiaların çok gerçekçi olmadığına, Mal Müdürü'nün iddialarının kişisel garezden neşet ettiğine; fakat buna rağmen bazı iddiaların da tam olarak açıklığa kavuşturulamadığına karar vermişti⁶¹¹. Bununla birlikte 16 Kasım 1852'de –Alanya Kaymakamı Mehmed Ali Ağa'nın istifa ederek civarda bir kaymakamlıkla görevlendirilmek istemesi üzerine– Hasan Rüşdü Efendi'nin Alanya kaymakamlığına, Mehmed Ali Ağa'nın da Antalya'ya "becâyîş-i memuriyetleri"ne karar verilmişti⁶¹². Mehmed Ali Ağa Antalya'da göreve başladıktan neredeyse bir sene sonra ise şehri iki fırkaya bölen 1853 İhtilâli zuhûr etmiş, bu ihtilâlin Antalya'daki izleri uzun süre silinememiştir.

2.3. Antalya'da 1853 İhtilâli ve Şehrin İki Fırkaya Ayrılması

Sadece Antalya eşrafını değil, şehir halkını da iki fırkaya bölen 1853 İhtilâli, 19 Eylül günü Antalya'da iki bini aşkın isyancının tahıl tüccarlarının taşradan getirdiği zahire kervanının yolunu kesmesiyle başlamıştı. İsyancılar zahirenin iskeleye indirilmesine izin vermemişler ve şehre getirilen zahireyi zorla Loncaaltı'na taşımışlardı. Daha sonra Kaymakam Konağı'nın yolunu tutan öfkeli kalabalık Antalya Meclisi azasından tüccar Hacı Ömer Ağa, tahıl ticareti yaptığını iddia ettikleri Mal Kâtibi Ahmed Tevfik Efendi ve Müftü Hacı Mehmed Efendi'yi Antalya'da istemediklerini dile getirmişlerdi. İsyancılar, Müftü Hacı Mehmed Efendi ile meclis azası Hacı Ömer Ağa'dan "emin ve hoşnûd olmadıklarını" ifade

⁶⁰⁹ Cetveldeki bilgilere göre Kızılkaya kazasına düşen iâne-i umûmiyye akçesine karşılık olmak üzere Kızılkaya'dan 1 kilesi 15 kuruştan olmak üzere, 1.122 İstanbul kilesi (28.723 kg) buğday 15.015 kuruşa satın alınmıştı. Bu şekilde Bucak ve İstanos kazaları ve bu kazalara bağlı nahiyelerden 15 kuruşa alınan buğday 2.194 kileydi (56.166 kg) ve bu buğday, 30.237 kuruş iâne akçesine karşılık olmak üzere toplanmıştı. Ancak toplanan buğdayın 1.010 kilesi (25.856 kg) iskelede tüccar Nikolaki'ye kilesi 20 kuruştan; 764 kilesi (19.558 kg) 19 kuruştan Antalya fırıncılarına, 419 kilesi de (10.726 kg) 20 kuruştan "şuraya buraya" satılmıştı. Bkz. *BOA. İ. MVL. 252-9288*, lef. 25.

⁶¹⁰ *BOA. İ. MVL. 252-9288*, lef. 35.

⁶¹¹ *BOA. İ. MVL. 252-9288*, lef. 36.

⁶¹² *BOA. İ. MVL. 252-9288*, lef. 38.

etmiş ve yerlerine ulemadan Ahmed Efendi'nin müftü, Hacı Velizade Hacı Ahmed Ağa'nın ise meclis azası olmasını talep etmiştir⁶¹³. İsyancıların talepleri arasında, iskeleden ve başka bir yerden şehir dışına tahıl çıkarılmayacağına ve Loncaaltı'nda yoksullara ve ekmekçilere buğdayın kilesi 12 kuruştan satılacağına dair Antalya Meclisi'nin yazılı bir senet düzenlemesi de vardı. İsyancılar taleplerin gerçekleştirilmemesi durumunda Kaymakam Konağı'nı yakacaklarını, iskelede bulunan tüccar gemilerini ise batıracaklarını “konağını yakarız, iskelede olan gemileri de batırırız” sözleriyle dile getirmişlerdi. Tüm bu gelişmeler üzerine isyanın teskini için Antalya Meclisi, isyancıların talebi doğrultusunda bir senet hazırlamış ve bu senet tellallar aracılığıyla şehrin “cerîde-i yevmiyyesi” olan Kapağzı'nda duyurulmuştu⁶¹⁴.

Olayların hemen sonrasında şehirdeki bu olağanüstü durum nedeniyle Kaymakam Mehmed Ali Ağa Antalya Meclisi'ni bu beklenmedik gelişmeleri görüşmek üzere toplantıya davet etmişti. Ne var ki meclis azalarının büyük bir bölümü, mutatları olduğu üzere senenin bu mevsimi İstanos'ta bulunduğu için toplantıya sadece azadan Hacı Ömer Ağa, Hacı Ahmed Ağa ile Müftü Hacı Mehmed Efendi katılabiliyordu. Bu esnada isyancılar Kaymakam Konağı'nın bulunduğu sokakta toplanmışlar ve Hacı Ömer Ağa'nın gelmesini beklemişlerdi. İddialara göre, Hacı Ömer Ağa'nın meclise geldiğinde kalabalığın içinden geçerek “tüccarın zahiresini niçin çevirdiniz? Bende zahire çok, canı isteyen gelsin kilesi yirmişer kuruşa ne kadar hinta isterse alsın, istemezse almasın” demesi, kalabalığın öfkesini arttırmış, “ahâlî ve fukarayı bütün bütün kendisinden soğutmuş ve nefret ettirmiş”ti⁶¹⁵.

Hacı Ömer Ağa, muhtemelen, kendisine yönelik fiziksel bir tepki beklemiyordu, ama kalabalığın (belgelerde isyancıları tanımlamak için mütemadiyen “cumhur” kelimesi kullanılmıştır) öfkesine hedef olmaktan son anda, Kaymakam Konağı'na sığınarak kurtulabilmişti. Ne var ki kalabalığın öfkesini dindirmek mümkün olmamış ve isyancılar kısa süre içinde Kaymakam Konağı'nı işgal etmişlerdi. Hacı Ömer Ağa bu sırada pencereden sarkıtılan bir urganla konağı terk etmeyi ve kendi konağına sığınmayı başarmıştı. Ancak Müftü Hacı Mehmed ve Kaymakam Mehmed Ali Ağa, Hacı Ömer Ağa kadar şanslı değillerdi ve isyancıların tepkisinin doğrudan hedefi olmuşlar; hem tartaklanmışlar, hem de hakarete uğramışlardı⁶¹⁶. Hatta Müftü Hacı Mehmed olaydan bir gün sonra “cumhur” tarafından köyüne gönderilmişti⁶¹⁷.

Şehirde yaşanan olayları (Osmanlı belgelerinde olaylar “fesâd”, “ihtilâl”, “uygunsuzluk” ve “madde” kavramlarıyla tanımlanmıştır) soruşturmak için Aralık ayında

⁶¹³ BOA. İ. DH. 281-17635, lef. 1.

⁶¹⁴ BOA. İ. DH. 281-17635, lef. 1.

⁶¹⁵ BOA. İ. DH. 281-17635, lef. 2 (5 Muharrem 1270/8 Ekim 1853).

⁶¹⁶ BOA. İ. DH. 281-17635, lef. 1.

⁶¹⁷ BOA. İ. DH. 281-17635, lef. 2 (5 Muharrem 1270/8 Ekim 1853).

Antalya'ya gelen Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası hulefâsından Kamil Efendi'nin oluşturduğu “meclis-i umûmî”de yürütülen ve isyancıların ifadelerini de içeren soruşturma tutanakları, Kaymakam Konağı ve iskeledeki olayların ayrıntıları hakkında önemli bilgiler içermektedir. Kamil Efendi'nin Aralık ayında yürüttüğü tahkikatta, isyanın halk arasındaki elebaşları sorgulanmış; bu sorguda Hacı Küçük İspir, Değnekçi Dimitri ve Kayaf Dimitri, Kaymakam Konağı'nda Müftü Hacı Mehmed'i darp ettiklerini itiraf etmişlerdi⁶¹⁸. Keskicioğlu Hacı Mehmed ise iskeleye inen kalabalık arasında olduğunu ve Gümrük Müdürü'ne “Kaymakam ve meclis yoktur bir dirhem zahire geçirmeyeceksin sonra seni ortadan kaldırırız, telef ederiz” dediğini kabul etmişti⁶¹⁹. Tellal Hacı Hüseyin ise isyancıların önünde bulunan Saraç Hacı Mustafa'nın, kalabalığı, “Hacı Ömer Ağa konağında silahlanmış ne duruyorsunuz, haydiniz” diyerek galeyana getirdiğine tanıklık yapmıştı⁶²⁰.

Kamil Efendi'nin başkanlığında yürütülen soruşturma neticesinde isyancıların oldukça organize hareket ettiği de açığa çıkmıştır. Sözgelimi, isyancıların tasavvur ettiği her şey 19 ve 20 Eylül günleri fiiliyata dökülebilmiş olsaydı eğer, isyanın elebaşlarından Yusuf Çavuş; Debbağ İbrahim ve Ahmed Efendi ile diğerleri Kaymakam Konağı'nın kapısını tutarken, gümrüğü kapayacak ve zahire tüccarlarına ait limandaki gemileri batıracaktı⁶²¹.

Aralık ayında gerçekleştirilebilen soruşturmada isyanın ritüelleri hakkında da ilginç ayrıntılar açığa çıkmıştır. İsyanın tellallığını yapan Tellal Hacı Hasan ile Arap Gür Hasan, meclis-i umûmîde verdikleri ifadeye, Paşa Câmîi Hatibi Abdi Hafız, Debbağ Sakaroğlu Mehmed, Cemal, Saraç Hacı Mustafa ve Hacı Hüseyin'in, kendilerinden, “herkes toplansın gelmeyen olursa kendi kâfir avratı boş olsun” diye tellallık yapmalarını istediklerini söylemişti⁶²². Meclis-i umûmîdeki tahkikatta isyancıların elebaşları, olaylardan önce bir araya gelip yemin ettiklerini ve bıçak üzerinden atladıklarını da ikrar etmişlerdi. Örneğin cumhurun önde gelen isimlerinden Terzi Abdi ve Debbağ İbrahim, Kaymakam Konağı önünde toplanmadan önce Müftü Vekili Ahmed Efendi'nin medresesinde Yusuf Çavuş'un ortaya bir bıçak koyup üzerinden atladığını, sonra orada bulunan herkesin bıçak üzerinden atladığını (Müfettiş Kamil Efendi'nin ifadesiyle “bıçak atlamak usûl-i metrûkesi” ve isyancıların kararlılığını ortaya koyan yemin ahtı, sorgulamada özellikle deşifre edilmeye çalışılan pratikler olmuştu) itiraf etmişlerdi. Müftü Vekili Ahmed Efendi'ye “sen de atla” dediklerinde ise o “ben müderrisim atlamam” demişti⁶²³. Debbağ Sakaroğlu Mehmed de bıçak üzerinden

⁶¹⁸ BOA. İ. MVL. 296-12002, lef. 16-1 (13 Rebî-ül-evvel 1270/14 Aralık 1853).

⁶¹⁹ BOA. İ. MVL. 296-12002, lef. 16-2 (13 Rebî-ül-evvel 1270/14 Aralık 1853).

⁶²⁰ BOA. İ. MVL. 296-12002, lef. 16-1 (13 Rebî-ül-evvel 1270/14 Aralık 1853).

⁶²¹ BOA. İ. MVL. 296-12002, lef. 16-1 (13 Rebî-ül-evvel 1270/14 Aralık 1853).

⁶²² BOA. İ. MVL. 296-12002, lef. 16-2 (13 Rebî-ül-evvel 1270/14 Aralık 1853).

⁶²³ BOA. İ. MVL. 296-12002, lef. 16-1 (13 Rebî-ül-evvel 1270/14 Aralık 1853).

atlayıp yemin ettiğini önce inkâr etmiş, fakat daha sonra kabullenmiştir⁶²⁴. Keskicioğlu Hacı Mehmed ise Müftü Vekili Ahmed Efendi'nin kendisini medresesine davet ettiğini, gittiğinde ise fesâd takımının birer birer oraya gelip “yemin edip bıçak atmış olduklarını” ve yeminin Müftü Hacı Mehmed Efendi ve aza Hacı Ömer Ağa'nın Antalya'dan kaldırılmasına dair olduğunu ikrar etmiş, Sakaroğlu Mehmed'in kendisine, “sen de atla ve yemin eyle” demesiyle bıçak üzerinden atladığını kabul etmişti⁶²⁵.

Kaymakam Konağı'ndan yaşananlardan hemen sonra isyancılar, ilerleyen günlerde halkı isyana kıskırttığı iddia edilecek olan meclis azası Yörükoğlu Hacı Ahmed Ağa ve Nüfus Nazırı Moralı Süleyman Efendi'yle birlikte İngiltere Konsolos Vekili John Purdie'nin konağının yolunu tutmuşlar ve Konsolos Vekili'ne Antalya'da bir daha zahire alıp satmamasını tembih ederek depolarında bulundurduğu tahıla zorla el koymaya çalışmışlardı⁶²⁶.

Konsolos Vekili John Purdie yaşananlardan hemen sonra kısa bir süre için şehirden uzaklaşmış ve Kamil Efendi'nin olayları soruşturmak için Antalya'ya geldiği Aralık ayına kadar şehre dönmemişti. John Purdie, tam da bu tarihte Antalya'da bulunan George William Frederick Howard'ın da tanıklık ettiği gibi olaylardan çok etkilenmiş ve endişelenmişti⁶²⁷.

Kaymakam Konağı ile John Purdie'nin konağından sonra isyancıların hedefi iskeledeki yabancı tüccarlar olmuştu. Öfkeli kalabalık, burada da yabancı tüccarların depolarda tuttuğu tahılı denize dökmüştür. Bu şekilde tahılı ziyan edilenler arasında Yunan Konsolos Vekili de bulunuyordu⁶²⁸. Ayrıca isyancılar, iskeledeki ambarlarda bulunan İdriszade Salih Ağa'nın 120 kile (3.072 kg), Arap Süleyman Efendi'nin 252 kile (6.451 kg), Arap Hacı Mehmed Bey'in 240 kile (6.144 kg), Kara Yorgi'nin 120 kile (3.072 kg) ve Yunan tebaasından Corci'nin 102 kile (2.611 kg) buğdayına el koymuş ve buğdayın rayici 20 kuruşken 12 kuruşa satmıştı⁶²⁹.

İsyancıların neden olduğu olaylar kesinlikle birkaç günle sınırlı kalmamış ve farklı şiddette olmak üzere Kamil Efendi'nin iki yüze yakın askerle birlikte İstanbul'dan Antalya'ya geldiği Aralık ayının başlarına kadar devam etmişti⁶³⁰. Örneğin olaylardan üç gün sonra Hacı Ömer Ağa, mecliste kendisini darp etmeye teşebbüs edenlerin peşine düşerek hakkâk esnafından Hacı Hüseyin'i “aleyhimde bulunmuşsun” diyerek dövdürmüştü. Hacı Hüseyin'in hükümete yaptığı şikâyet ise dikkate alınmamış, hatta kendisine zabıta gönderilen Hacı Ömer Ağa “evet ben dövdürttüm” demekle yetinmişti. 6 Ekim'de ise Hacı Ömer Ağa'nın kardeşi

⁶²⁴ BOA. İ. MVL. 296-12002, lef. 16-1 (13 Rebî-ül-evvel 1270/14 Aralık 1853).

⁶²⁵ BOA. İ. MVL. 296-12002, lef. 16-2 (13 Rebî-ül-evvel 1270/14 Aralık 1853).

⁶²⁶ BOA. İ. MVL. 296-12002, lef. 17 (18 Rebî-ül-evvel 1270/19 Aralık 1853).

⁶²⁷ George William Frederick Howard, *Diary in Turkish and Greek Waters*, London, 1855, s. 181.

⁶²⁸ BOA. İ. MVL. 296-12002, lef. 29 (29 Rebî-ül-evvel 1270/26 Aralık 1853).

⁶²⁹ BOA. İ. MVL. 296-12002, lef. 28 (29 Rebî-ül-evvel 1270/26 Aralık 1853).

⁶³⁰ George William Frederick Howard, *a.g.e.* s. 181.

Arap Süleyman Efendi Burdur'dan Antalya'ya avdetinde beraberinde kırk kadar adamı olduğu halde Şarampol'e gelmiş ve silah attırmıştı. Daha sonra çarşıya haber göndererek Yusuf Çavuş'u konağına getirtmiş ve “aleyhimizde bulunmuşsun” diyerek darp etmişti. Yusuf Çavuş'un yaşananları çarşıda anlatmasıyla kalabalık tekrar bir araya gelmiş ve “biz Araplar altında esir mi olduk?” diyerek konağa doğru yürüyüşe geçmişti. Çarşıdaki huzursuzluğu haber alan Arap Süleyman Efendi'nin ise çarşıya adam gönderip barut ve silah aldırıldığı iddia edilmişti⁶³¹.

Öte yandan Hacı Ömer Ağa ve biraderi Arap Süleyman Efendi'nin mukabelesine rağmen isyanın ilk günlerinde isyancılar tüm taleplerini kabul ettirmiş, Kaymakam Mehmed Ali Ağa bütünüyle etkisiz hale getirilmiş, Hacı Ömer Ağa meclis azalığından, Müftü Hacı Mehmed Efendi ise müftülükten tard edilmiştir. Hatta Meclis-i Vâlâ'ya gönderilen 8 Ekim 1853 tarihli Antalya Meclisi'nin hazırladığı mazbatanın altında, isyancıların Hacı Ömer Ağa yerine aza olmasını istedikleri Hacı Velizade Hacı Ahmed Ağa'nın aza olarak, Hacı Mehmed Efendi yerine müftü olmasını talep ettikleri Ahmed Efendi'nin ise “müftü-i belde” olarak mührü olduğunu dikkate alacak olursak eğer, bu dönemde isyancıların şehrin idaresinde kesin olarak söz sahibi olduğunu iddia etmek dahi mümkündür. İsyancıların hala güçlü olduğu bir tarihte kaleme alınan bu mazbata, olayların nedenleri ve gelişimi hakkında, Kamil Efendi'nin soruşturması esnasında ortaya çıkan hususlardan ve daha sonraki tarihlerde kaleme alınan meclis mazbatalarından çok daha farklı bir tablo çiziyordu.

İsyancıların talebiyle oluşan yeni meclisin hazırladığı bu mazbataya göre –mazbatada; Kocabaş Oran (Zanailoğlu), Metropolit Vekili İstrati (Zanailoğlu), Hacı Velizade Hacı Ahmed Ağa, el-Hac Ahmed bin Mehmed (Yörükoğlu Hacı Ahmed Ağa), Mubayaacızade Mustafa Bey, Yanıkzade İsmail Bey, Elmalılı İdriszade Salih Ağa, Mal Müdürü Halil, Müftü-i Belde Ahmed, Naib Mehmed Emin ve Kaymakam Mehmed Ali'nin mühürleri vardır– olayların nedeni şehirde yaşanan zahire ihtikârıydı. Bu mazbatada şehirde yaşanan uygunsuzluklar doğrulanmış, ancak yaşananların müsebbibinin Hacı Ömer Ağa ile biraderi Arap Süleyman Efendi olduğu iddia edilmişti. Mazbatada dile getirilenlere göre, meclis azası Hacı Ömer Ağa ile tüccar-ı hayriyye ve şehbender vekili Arap Süleyman Efendi'nin ahali ve tüccara etmedik zulmü kalmamıştı. Bu iki tüccar Antalya kazalarından ve civar sancaklardan külliyetli zahire satın alıp Antalya iskelesinde satıyor, ellerinde kalan zahireyi kahve ve sabun gibi mallarla mübadele ediyordu. Aldıkları kahve ve sabunu bir buçuk kat pahaya tüccar ve esnafa veriyor, geri kalanını köylere ikişer kat pahasına satıyorlar, satamadıklarını ise

⁶³¹ BOA. İ. DH. 281-17635, lef. 3 (5 Muharrem 1270/8 Ekim 1853).

zahireyle mübadele ediyorlardı. Kendilerine muhalif bir lakırdı söyleyen olursa da “ona kin tutarak birçok lâıksız şeye cüret ediyorlar”dı⁶³².

Olaylara ilişkin Ekim ayının başlarına tarihlenen diğer belgelerde de, isyanın gerçek sebebinin tahıl ihtikârı olduğu hususunun altı çizilmiştir. Sözelimi isyanın hemen akabinde, Antalya Meclisi azalarının İstanos'ta bulunduğu bir dönemde, Antalya'dan Meclis-i Vâlâ'ya iletilen bir yazıda, isyancıların, tahıl muhtekiri olmakla itham edilen Müftü Efendi, azadan Hacı Ömer Ağa ve Mal Kâtibi Ahmed Efendi'yi hedef aldığı vurgulanmış, bu isimler, “fakir fukaranın iştirâ edecekleri zahireyi kendilerine alıp başkalarına satmakla” suçlanmıştı⁶³³.

Aslına bakılırsa bu dönemde Antalya'da tahıl ihtikârı için uygun koşullar mevcuttu. Her şeyden önce, çok yakın bir geçmişte yaşanan ve Antalya ve çevresini de etkisi altına alan “korkunç kuraklığın” izleri hala canlıydı. Örneğin 1850'de Antalyalı Danieloğlu Anadolu'yu tesiri altına alan kuraklığın Antalya'yı da etkilediğine, sözelimi Perge'de, koyunların, öküzlerin, büyük ve küçükbaş hayvanların otlayacakları ot kalmadığına, her tarafın hayvan leşleriyle dolu olduğuna ve atların içtikleri süttten zehirlenip öldüklerine tanıklık etmişti⁶³⁴. Bu dönemde sahil aksamının neredeyse tümünü etkisi altına alan kuraklığın neden olduğu kıtlık, eşkıyaların etkinliğini de arttırmıştır. D. E. Colnaghi, 1854'te, çok yakın bir geçmişte Morali bir tüccarı da öldürmüş olan Elmalı yakınlarındaki 80 kişilik bir çeteden bahsetmişti. Benzer şekilde bu dönemde Rodos'un karşı kıyısında faaliyet gösteren ve bölge eşrafının denetiminde olan 400 kişilik bir başka eşkıya grubu daha vardı. Elmalı'da üretilen tahılları Rodos'a taşıyan sefineler Finike'den yola çıktıktan hemen sonra korsanların saldırısına uğruyordu. Yine çok yakın bir geçmişte Dalyan'da tahıl ticareti yapan Sardunyalı bir tüccar halk tarafından tahıl ticareti yapacak olursa öldürülmekle tehdit edilmişti. Neticede tüm bu uygunsuzluklar, D. E. Colnaghi tarafından da altı çizildiği gibi, bölgeyi etkisi altına alan büyük kuraklıkla ilişkiliydi⁶³⁵.

Kuraklığın etkisini daha da arttıran ise çekirge istilası olmuştur. Çekirge istilası nedeniyle Antalya'da zahire mahsulü 1852 senesi kadar bereketli olmamış⁶³⁶, çekirge istilası 1854 ve 1855'te de devam etmiş, bu nedenle birçok köy ve kasabada mahsul telef olmuş ve Antalya'nın 1854-1855 seneleri aşar gelirleri düşmüştü⁶³⁷.

Bununla birlikte, isyancıların hedefinde yer alan tüccar ve meclis azalarının iddiaları doğruysa eğer, tüm bu olumsuz iklim koşullarına rağmen 1853'te Antalya'da hiç değilse şehir

⁶³² BOA. İ. DH. 281-17635, lef. 3 (5 Muharrem 1270/8 Ekim 1853).

⁶³³ BOA. İ. DH. 281-17635, lef. 1.

⁶³⁴ D. E. Daineloğlu, *a.g.e.* s. 157.

⁶³⁵ C. T. Newton, *Travels and Discoveries in the Levant*, Vol. I, 1865, London, s. 346.

⁶³⁶ BOA. İ. DH. 281-17635, lef. 1 (5 Muharrem 1270/8 Ekim 1853).

⁶³⁷ BOA. MVL. 173-90, lef 2 (13 Ramazan 1272/18 Mayıs 1856).

halkının asgari ihtiyaçlarını ve iaşesini temin edebilecek kadar zahire mevcuttu. Ne var ki bu olumsuz koşullar yüzyılın ortalarında Avrupa, Cezayir ve Suriye’de yaşanan tahıl buhranı ile aynı döneme denk gelmişti⁶³⁸. Bu dönemde Antalya’dan Meclis-i Vâlâ’ya iletilen yazılarda da Antalya’daki tahıl ihtikârı Avrupa, Cezayir ve Suriye’deki tahıl buhranı nedeniyle zahire tedarik etmek için Antalya’ya hariçten birçok sefine gelmesi ve bu suretle rayiç fiyatların artmasıyla ilişkilendirilmiştir. 1853 yılının koşulları düşünüldüğünde bu ithamların gerçek olma ihtimali, Avrupa’da yaşanan tahıl krizinin Antalya’nın önde gelen tahıl tüccarlarının iştahını kabartmış olması ihtimali yüksek görünmektedir. Neticede kuraklık nedeniyle şehre gelen tahılın miktarı azalmış, fakat Avrupa’dan ve Adalardan Antalya iskelesine ticari tekneler gelmeye devam etmiş ve bu koşullar tahıl fiyatlarının artmasına neden olmuştur.

1850’lerde tahıl fiyatlarının oluşturduğu grafik de kriz iddiasını destekler niteliktedir. Örneğin, 1851’de bir kile (25,6 kg) buğdayın fiyatı kısmen istikrarlı bir seyir izlemiş ve 8-12 kuruş arasında değişmiştir⁶³⁹. Kaymakam Hasan Rüşdü Efendi ve Yanıkzade İsmail Bey’in huzursuzluklara neden olduğu 1852’de ise bir kile buğday şehirdeki fırıncılara 19,5 kuruştan satılmış, bu durum hem Hasan Rüşdü Efendi hem de İsmail Bey aleyhinde ciddi tepkilere neden olmuştu⁶⁴⁰. İhtilâl günlerinde ise buğdayın kilesi 20-22 kuruşa fırlamış, 1853 İhtilâli’nin nedenleri arasında yer alan krizin etkilerinin devam ettiği 1855’te ise bir kile buğdayın fiyatı 15 ile 28 kuruş arasında değişmiş, bu dönemde bir kile buğday ortalama olarak 20 kuruşluk bir değere sahip olmuştur⁶⁴¹. Koşulların tekrar mutad haline döndüğü 1856’dan itibaren ise bir kile buğday toplu olarak mubayaa edildiğinde 8,5 kuruştan alıcı bulabilmiştir⁶⁴². Bu kısa dönemli tablo 1852’den itibaren buğday fiyatlarında yaşanan büyük artışı açıkça gözler önüne sermektedir.

Kasım ayının başlarına kadar Meclis-i Vâlâ, isyanın gerçek nedenin tahıl ihtikârı olduğunu düşünme eğiliminde oldu. Sözgelimi 11 Ekim 1853 tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatasında Antalya’da zahire tedarikinin güç olduğu iddiası ve kıtlık endişesi nedeniyle “yağmacı bir cemiyet-i asiye” teşekkül ettiği ve bu “yağmacı cemiyet”in haylice uygunsuzluğa kalkıştığı dile getirilmişti. Bu yağmacı cemiyet, dövüp sövmek ve Kaymakam Konağı’na hücum etmek gibi fenalıklara kalkışmış, bu nedenle müftü başta olmak üzere

⁶³⁸ Manfred Gailus, “Food Riots in Germany in the Late 1840s”, *Past & Present*, No. 145, 1994, s. 162.

⁶³⁹ AŞS. 7/55 (12 Safer 1267/17 Aralık 1850); AŞS. 7/57 (19 Rebî-ül-evvel 1267/22 Ocak 1851); AŞS. 7/58; AŞS. 7/59 (19 Rebî-ül-evvel 1267/22 Ocak 1851); AŞS. 7/61 (19 Rebî-ül-evvel 1267/22 Ocak 1851); AŞS. 7/63 (19 Rebî-ül-evvel 1267/22 Ocak 1851); AŞS. 7/64 (19 Rebî-ül-evvel 1267/22 Ocak 1851); AŞS. 7/65 (3 Rebî-ül-âhir 1267/5 Şubat 1851); AŞS. 7/66 (3 Rebî-ül-âhir 1267/5 Şubat 1851); AŞS. 7/74 (12 Rebî-ül-âhir 1267/14 Şubat 1851); AŞS. 7/80; AŞS. 7/82; AŞS. 7/86 (22 Cemâzi-yel-evvel 1267/25 Mart 1851).

⁶⁴⁰ BOA. İ. MVL. 252-9288, lef. 21.

⁶⁴¹ Aydın Beden, *1854-1859 Tarihleri Arasında Antalya (8 No’lu Antalya Şer’iyye Sicilleri Defterine Göre)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2004, s. 61.

⁶⁴² BOA. HR. MKT. 180-57, lef. 3 (7 Şâban 1272/13 Nisan 1856).

şehrin önde gelenlerinin bir bölümü firar etmişti. Hatta Antalya’da bulunan gümrük memurunun verdiği bilgilere göre Kaymakam Mehmed Ali Ağa dahi “sıvışmak niyetinde” idi. Gümrük memuru, yağmacı cemiyetin İngiliz Konsolos Vekili’ni de hedef aldığını, Konsolos Vekili’nin yağmacıların elinden kaçarak ve evinde bulunan İngiltere devleti armasını kaldırarak kurtulabildiğini yazmıştı. Daha kötüsü ise Konsolos Vekili’nin Mehmed Ali Ağa’nın acz içinde oluşunu hissetmesi ve olan bitenden İstanbul’da bulunan “büyük konsolos”u haberdar etmesiydi, ayrıca yaşananlardan İngiliz elçisinin de haberi vardı⁶⁴³.

Antalya olaylarına İngiltere Sefiri’nin dâhil olması olaylara ilişkin soruşturmaya hız kazandırmış, Meclis-i Vâlâ, Antalya’daki ihtilâlin çok çabuk bir şekilde ve diğer şehirlere sirayet etmeksizin önüne geçilmesi için bir vapurla iki bölük askerin bir an önce Antalya’ya gönderilmesini kararlaştırmıştı⁶⁴⁴. Ancak bu tarihte bile olayların esas olarak zahire ihtikârı nedeniyle meydana geldiği izlenimi hâkimdi. Nitekim Meclis-i Vâlâ’nın 18 Ekim 1853 tarihli bir diğer tezkiresinde, Antalya’ya asker gönderilmesinin yanı sıra, bu uygunsuzluğa sebep olan Hacı Ömer Ağa ile biraderi Arap Süleyman Efendi’nin biran evvel İstanbul’a getirilmesi ve Müftü Mehmed Efendi’nin tebdilinin gerekliliği vurgulanıyordu. Bununla birlikte meselenin daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerektiği de açıktı. Çünkü hareketleri bu uygunsuzluğa sebep vermiş olan Hacı Ömer Ağa, Arap Süleyman Efendi ve Müftü Mehmed Efendi’nin tebdilleri kararlaştırılmış olsa bile, sebebi ne olursa olsun, ahalinin yağmacı bir cemiyet teşkil ederek meclis azasının tebdiline kalkışmaları veya Kaymakam Konağı’nı basmaları asla kabul edilemezdi. Bu nedenle, şimdilik Antalya’da “eser-i fesâd” kalmamış gibi görünse de, ihtiyatlı davranılmalı, olaylara bitmiş nazarıyla bakılamamalıydı. Bu sebeple olayları incelemek için Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası hulefâsından Tahir Efendi memur tayin edilmişti⁶⁴⁵.

Meclis-i Vâlâ’nın bu konuda ihtiyatlı davranmasını haklı gösterecek gelişmeler ise Kasım ayının ikinci haftasında yaşandı. 13 Kasım’da Kaymakam Mehmed Ali Ağa ve Müftü Mehmed Emin’in gizlice gönderdikleri bir mazbata, hem durumun vahametini vurguluyor hem de isyanın perde arkasında farklı nedenler olabileceği gerçeğini gözler önüne seriyordu. Bu mazbatada “olaylara teskin geldiyse de olan bitenin nedenini araştırarak iktidarımız yoktur” denilmiş, cumhurun her an tekrar zuhûr edeceğinden duyulan endişe “mal ve can ve ırz ve nâmûsumuzdan emin olmadığımız halde barut ve ateş üzerinde oturur gibi ikâmet eylemekteyiz” sözleriyle dile getirilmiştir. Ayrıca, olayların görünür nedenin zahire meselesi olduğu, fakat işin perde arkasında çok farklı nedenlerin bulunduğu vurgulanmıştı. Zira

⁶⁴³ BOA. İ. DH. 281-17635, lef. 4 (8 Muharrem 1270/11 Ekim 1853).

⁶⁴⁴ BOA. İ. DH. 281-17635, lef. 5 (12 Muharrem 1270/15 Ekim 1853).

⁶⁴⁵ BOA. İ. DH. 281-17635, lef. 6 (15 Muharrem 1270/18 Ekim 1853).

Antalya'nın zahire açısından bir sıkıntısı yoktu, üstelik fırınlarda ekmek boldu. Dolayısıyla bu ihtilâlde zahire hususu sadece bir gerekçe olarak kullanılmıştı. Olayların gerçek sebebi ise “bazı kimselerin kendi kâr ve maslahatlarına revaç vermek niyet-i fâsideleriyle” ahaliyi tahrik etmeleri idi⁶⁴⁶.

Bununla birlikte Kasım ayının sonlarına gelindiğinde Antalya'ya ne asker gönderilmiş ne de olayları soruşturmak için şehre bir memur tayin edilmişti. Meselenin bu denli sürüncemede kalması ise John Purdie vasıtasıyla olaylardan haberdar olan İstanbul'daki İngiltere Elçisi Lord Stanford'un tepkisini çekmekte gecikmemiştir. Lord Stanford 26 Kasım 1853 tarihinde Monsieur Pissani'ye ilettiği tâlimâtta bu gecikmişlikten yakınmış, Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa'nın bu hususta kendisine teminat verdiğini, bu teminat üzerine İzmir'de bulunan Konsolos Brant ile Antalya'daki Konsolos Vekili'ni bilgilendirdiğini ve kısa süre içinde Osmanlı askerlerinin Antalya'ya ulaşarak olaylara müdahale edeceğini kendilerine söylediğini; ne var ki Reşid Paşa'nın teminatı üzerinden çok zaman geçmiş olmasına rağmen Bâb-ı Âli'nin hiçbir şey yapmamış olduğunu maalesef öğrendiğini, bu suretle yardım talebiyle kendisine müracaat edenlere karşı mahcup duruma düştüğünü söylemiştir. Lord Stanford, Monsieur Pissani'ye ilettiği tâlimâtta, John Purdie'nin kendisine ulaştırdığı bilgilere nazaran Antalya'da asayişin hala uygunsuz bir durumda bulunduğunu, şehirdeki yabancıların mal ve canlarının tehlikede olduğunu sözlerine eklemiş, Devlet-i Âliyye'nin olaylar karşısındaki müsamahasının İngiltere devleti ile Osmanlılar arasındaki dostlukla bağdaşmayacağı dile getirmiştir⁶⁴⁷.

İngiltere Elçisi Lord Stanford'un tepkisini ifade ettiği bu dönemde, olayları tahkik etmek için şehre gelecek memurun muvasalat tarihi henüz belli olmamışken ve bu belirsizlik başta İngiliz Konsolos Vekili ile şehirde bulunan yabancı tüccarlar için birçok sıkıntıya neden olmuşken, Antalya Meclisi azalarından Yanıkzade İsmail Bey “fesâdı zahire ihraç etmek” ve fesâd erbâbının lâayık oldukları şekilde cezalandırılmasını görüşmek üzere 2 Aralık akşamı meclis azalarından bazılarıyla din adamlarını kendi konağına davet etmişti. İsmail Bey'in konağında gerçekleştirilen toplantıda, 3 Aralık günü tahıl tüccarları ve şehrin önde gelen isimlerinin Antalya Meclisi'nde toplanması kararlaştırılmıştır. Öte yandan İsmail Bey'in konağında gerçekleştirilen toplantı ve İsmail Bey'in cumhuru teskin etmek üzere yaptığı girişimler, sonraki günlerde, onun muarızları tarafından “büyük bir hile” olarak nitelenmiştir. Muhtemelen Aralık ayının ilk haftasında tanzim edilen ve birçok Antalyalı tüccarın mührü bulunan bir arizada İsmail Bey'in konağında gerçekleştirilen toplantının fesâdla ilişkili olduğu iddia edilmiş, bu nedenle olayların önünün alınması için şehre tarafsız bir memur gelmesi

⁶⁴⁶ BOA. MVL. 265-42 (11 Safer 1270/13 Kasım 1853).

⁶⁴⁷ BOA. HR. TO. 219-82 (26 Kasım 1853).

talebi bir kere daha dile getirilmiştir. İddialara göre İsmail Bey, konağındaki toplantıda “yarın bu mesâil üzere cümmeniz tüccar ve sâire kulları meclise gelmekle fesâdanı bulalım ve te’dîbât-ı lâyıkalarnı icra edelim” diyerek şehirdeki zahire tüccarlarını Antalya Meclisi’nde olayları görüşmek için toplantıya davet etmişti. Ancak buna rağmen tüccarın meclise geleceği ertesi gün gönüllü askerinden 20-30 neferi meclise giden yol üzerinde sağlı ve sollu dizip “Arap ve Moralı tüccar saray tarafına geldiklerinde mani olasınız” diyerek tüccarın meclise gelmesini kendisi engellemiştir⁶⁴⁸.

Antalya İhtilâli’nin ardındaki isim olmakla itham edilen İsmail Bey, iddialara göre, ihtilâle teşvik ettiği kişilere gerçek niyetini hiçbir zaman açıklamamış, asıl amacı olan Antalya Meclisi’ndeki muhaliflerini (Hacı Ömer Ağa, İdriszade Salih Ağa ve Müftü Mehmed) meclisten çıkarmak için onları kullanmış, hatta “biz fukaraya bir sene hınta tedarikini idare ederiz” diyerek halkı kandırmıştı. Aslında İsmail Bey ve azadan Yörükoğlu Hacı Ahmed Ağa ile diğer muavinleri Antalya İhtilâli’nden birkaç ay önce olayları tertip etmeye başlamış, bu doğrultuda “fukaraya zahirecilik keyfiyetini serdeşte ederek” Antalya’da birçok zarara sebep olmuştu. Bu nedenle olayların teftişi için bir an önce devletçe bir memur tayin edilmeli, İsmail Bey ve Yörükoğlu Hacı Ahmed Ağa azalıktan çıkarılmalı, fesâda neden olan diğer aveneleriyle birlikte “te’dîbât-ı lâyıkalarnı” icra edilmeliydi⁶⁴⁹.

2.3.1. İhtilâlin Tahkikati

Hem İngiltere Elçisi Lord Stanford’un hem de olayların bir an önce araştırılmasını talep eden Antalyalı tüccarların bu isteği 8 Aralık 1853’te sonuçlandırılmıştır. Olayları araştırması için İstanbul’dan Antalya’ya gönderilen Kamil Efendi, bu tarihte, bir bölük piyade nizâmiye askeriyle birlikte Antalya’ya gelmişti⁶⁵⁰. Kamil Efendi’nin ilk icraatı olayların gelişimini incelemek için 12 Aralık’ta bir meclis-i umûmî teşkil etmek olmuştu⁶⁵¹. Bu mecliste; Kamil Efendi, Kaymakam Mehmed Ali Ağa, Müftü Mehmed, şehirde bulunan devlet memurları ve meclis azaları ile Rum Metropolit ve Kocabaşı vardı⁶⁵². Soruşturma birkaç gün devam etmiştir.

Meclis-i umûmînin ilk işi 14 Aralık’ta “ayak takımı” arasında yer alan isyanın elebaşlarını teker teker sorgulamak olmuştu. Sorguda Terzi Abdi, Debbağ İbrahim, Paşa Câmii Hatibi Abdi Hafız, Debbağ Sakaroğlu Mehmed, Saraç Hacı Mustafa, Katrancı Derviş Yusuf Çavuş, Ispartalı Titrek Hüseyin, Tellal Hacı Hasan, Arap İmamoğlu Mustafa, Halil,

⁶⁴⁸ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef, 1.

⁶⁴⁹ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef, 1.

⁶⁵⁰ BOA. MVL. 268-56, lef. 2 (13 Rebî-ül-âhir 1270/13 Ocak 1854).

⁶⁵¹ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef, 18 (18 Rebî-ül-evvel 1270/19 Aralık 1853).

⁶⁵² BOA. HR. SYS. 2821-34 (16 Rebî-ül-evvel 1270/17 Aralık 1853).

Ali, Asiye'nin Topçu Hasan, Hacı Küçük İspir, Deynekçi Dimitri, Kayaf Dimitri, Çulcu Osman, Moralı Hasan, Keskicioğlu Hacı Mehmed ve Moralı Cemal'in ifadelerine başvurulmuştu⁶⁵³.

Terzi Abdi ve Debbağ İbrahim ile Keskicioğlu Hacı Mehmed'in sorguda verdikleri ifadeleri oldukça çarpıcıydı. Terzi Abdi ve Debbağ İbrahim, isyancıların "Kalekapısı ağzında" bir araya geldiğini, Müftü Vekili Ahmed Efendi ile Hacı Velizade Hacı Ahmed Ağa'nın cumhura önderlik ettiğini söylemişlerdi. Debbağ İbrahim, "düğüne gidiyoruz" diyerek Ahmed Efendi'nin şehre yarım saat mesafede bulunan medresesine vardıklarını ve burada bıçak üzerinden atlayarak yemin ettiklerini ikrar etmişti⁶⁵⁴. Keskicioğlu Hacı Mehmed ise Ahmed Efendi'nin medresesinde edilen yeminin Müftü Hacı Mehmed Efendi ve aza Ömer Ağa'nın meclisten çıkarılmaları üzerine olduğunu kabul etmişti⁶⁵⁵.

Kamil Efendi'nin soruşturması esnasında şehrin hâkimiyetinin birkaç ay isyancıların eline geçtiği ihtilâl günlerinde cumhurun sadece meclis azalarını belirlemekle yetinmediği, yargılama yetkisini de kullandığı açığa çıkmıştır. İsyanın önde gelen isimlerinden Keskicioğlu Hacı Mehmed ile birkaç kişi, ihtilâlden iki sene önce hırsızlık iddiasıyla suçlanarak Kayseri'den Antalya'ya sürülmüş Hacı Osman'ı evinden çıkararak Hükümet Konağı'na getirmişler, Antalya'da son zamanlarda artan hırsızlık vakalarının sorumlusu olarak gördükleri Hacı Osman'ın sorgulanmasını talep etmişlerdi. Şer'i yargılamada iddia sahipleri iddialarını ispat edemeyince Hacı Osman'ın salıverilmesi gerekmiş, ancak bu durum karşısında isyancılar Hacı Osman'a işkence edilmesini teklif etmişti. Kaymakam Mehmed Ali Ağa'nın işkencenin memnu olduğunu söyleyerek bu teklife karşı çıkmasına rağmen, ihtilâl günlerinde bizatihi cumhur tarafından aza seçilen Hacı Velizade Hacı Ahmed Ağa (cumhur tarafından nasb olunmuş aza olduğundan ve fâsidenin kendisine rey eylemiş olmasına mebni), Hacı Osman'ı tevkif edildiği yerden aldırılmış ve Hazinedar Hacı Ahmed'in hanesine götürerek burada altı gün altı gece işkence ettirmişti. 19 Aralık'ta gerçekleştirilen meclis-i umûmîde ifadesine başvuru Hacı Osman kendisine ne şekilde işkence edildiğini bütün ayrıntılarıyla anlatmış ve işkencenin bizatihi Hacı Velizade Hacı Ahmed Ağa'nın nezaretinde gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Meclis-i umûmîde işkence olayının tanıklarının Hacı Osman'ın sözlerini tasdik etmesiyle Kamil Efendi'nin ifadesine başvurduğu Hacı Velizade Hacı Ahmed Ağa ise işkence ettiğini kabul etmiş, fakat bunu kendisine "cumhurun emreylediğini" iddia etmişti. Kaymakam Mehmed Ali ise işkence için Hacı Velizade Hacı

⁶⁵³ BOA. İ. MVL. 296-12002. İef, 16-1,2 (13 Rebî-ül-evvel 1270/14 Aralık 1853).

⁶⁵⁴ BOA. İ. MVL. 296-12002. İef, 16-1 (13 Rebî-ül-evvel 1270/14 Aralık 1853).

⁶⁵⁵ BOA. İ. MVL. 296-12002. İef, 16-2 (13 Rebî-ül-evvel 1270/14 Aralık 1853).

Ahmed Ağa'ya asla ruhsat vermediğini ve işkenceye kesinlikle rıza göstermediğini, ancak işkencenin “cumhurun reyile” olduğunu söylemişti⁶⁵⁶.

19 Aralık'ta toplanan meclis-i umûmîde görüşülen bir diğer konu ise isyancıların Kaymakam Konağı'na saldırması karşısında Antalya meclis azalarının niçin tepkisiz kaldığı meselesiydi. Mecliste ifadelerine ve tanıklıklarına başvurulmuş kişiler, isyanın başladığı tarihte meclis azalarının önemli bir bölümü ile hâkim ve mal müdürünün mutatları üzere İstanos'ta bulunduğunu, şehirde sadece Müftü Hacı Mehmed Efendi ve Hacı Ömer Ağa ile reaya kocabaşlarının olduğunu, olayları haber alır almaz teskin için şehre geldiklerini söylemişlerdi⁶⁵⁷.

19 Aralık'taki meclis-i umûmîde olayların zahire meselesi nedeniyle çıkmadığına dair bir mazbata da hazırlanmıştır. Meclis-i umûmînin tahkikatına göre Antalya'da zahire fiyatları, diğer bölgelere nazaran daha düşük olmasına ve fırınlarda ekmek bulunmasına rağmen isyancılar, “buğdayı ve ekmeği iskele fiyatından 5-6 kuruş daha az fiyatla satın almak isteriz” diyerek ayaklanmıştı⁶⁵⁸. Üstelik Antalya Meclisi, 1850'lerin başlarında etkili olan kuraklık ve çekirge istilası nedeniyle ileride şehir halkının karşılaşabileceği muhtemel sıkıntıları engellemek için ihtilâlden bir ay önce gerekli tedbirleri almış, şehrin belli başlı zahire tüccarının da yardımıyla 6.000 kile (153.600 kg) buğdayı Loncaaltı'na depolamış ve burada buğdayın kilesinin –iskeledeki rayici 19-20 kuruş olmasına rağmen– 16,5 kuruş ile 17,5 kuruşa halka satılmasını kararlaştırmıştı. Ne var ki isyancılar, tüm bu tedbirlere ve “uygun şartlara” rağmen “ahâlî bu fiyatlara buğday yiyemez” diyerek isyana kalkışmış ve tüccarın iskelede indirdiği zahireyi Loncaaltı'na çevirerek kilesi 12 kuruş hesabıyla satılmasını emretmiş, gümrükten zahire geçirilmesini tamamen men ederek gümrüğü kapatmış, bu nedenle taşradan Antalya'ya zahire taşınamamış ve iskelede zahirenin rayici 22 kuruşa kadar çıkmıştı. Bu arada “cumhurun sergerdeleri”, Loncaaltı'ndan 15-16 kuruşa aldıkları zahireyi iskelede 20 kuruş pahasına diğer tüccara satıp “para kazanmayı itiyâd ve bunu bir nev' kâr ittihâz etmiş”ti. Bu koşullar altında birkaç ay boyunca hiçbir tüccar taşradan Antalya'ya zahire getirmeye cesaret edememiş, bu keyfiyet “ehl-i ırz olan ahâlîye” zarar vermişti⁶⁵⁹.

Aynı gün hazırlanan bir diğer mazbatada ise Hacı Ömer Ağa ve Arap Süleyman Efendi'nin suçsuzluğu dile getirilmiştir. Meclis-i umûmîde bulunan azalar, Hacı Ömer Ağa ve kardeşi Arap Süleyman Efendi'nin hiç bir uygunsuzluk ve kötülüğüne şahit olmadıklarını ve zahire ticaretlerinin dahi “nâ-meşrû” kabilinden olmayıp diğer tüccarların muameleleri gibi meşru olduğunu beyan etmişlerdi. 8 Ekim 1853 tarihinde hazırlanan ve altında birçok meclis

⁶⁵⁶ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef, 17 (18 Rebî-ül-evvel 1270/19 Aralık 1853).

⁶⁵⁷ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef, 18 (18 Rebî-ül-evvel 1270/19 Aralık 1853).

⁶⁵⁸ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef, 18 (18 Rebî-ül-evvel 1270/19 Aralık 1853).

⁶⁵⁹ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef, 20 (18 Rebî-ül-evvel 1270/19 Aralık 1853).

azasının –hatta Hacı Ömer Ağa’nın ortağı Mubayaacızade Mustafa Bey’in bile– imzasının bulunduğu mazbata ise o dönem “fesâd aralığı olduğundan” ve “cumhur tarafından haklarında mazbata yapılması ikdam kılındığından” (ol vakit mazbatanın ol suretle tanzimi fesâdın hükmü olduğundan) fesâdın teskini için zaruri olarak hazırlanmış ve takdim edilmişti⁶⁶⁰.

Bu dönemde Kamil Efendi’nin ifadesine başvurduğu isimler arasında yer alan İngiltere Konsolos Vekili John Purdie de Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi’nin suçsuz olduğunu söylemiş, 8 Ekim 1853 tarihli mazbatanın cumhurun korkusu nedeniyle ve tehdit altında tanzim edildiğini belirtmişti⁶⁶¹. John Purdie, 24 Aralık’taki meclis-i umûmîde de Hacı Ömer Ağa ve Arap Süleyman Efendi’nin suçsuzluğuna kefil olmuştur⁶⁶².

Kamil Efendi soruşturmasının sonuçlarını içeren ve İstanbul’da Meclis-i Vâlâ’ya sunduğu bir yazısında da Antalya’da bulunduğu sırada kendisiyle görüşmüş olan ulema, muteberân ve birçok kişinin Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi hakkında olumlu görüş bildirdiklerini yazmıştır. Kamil Efendi’nin tahkikatına göre Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi “ticaret-i meşrû’ ile melûf ehl-i ırz adamlar”dı, hatta “memleket fukarasına senevî 20-30 bin kuruş zekât ve sadakaları cari” idi⁶⁶³.

24 Aralık’ta gerçekleştirilen meclis-i umûmîde tanıklığına başvurulmuş bir diğer kişi ise Yanıkzade İsmail Bey’in akrabası Antalya Meclisi’nin eski azalarından Mehmed Hurşid Efendi’ydi. Mehmed Hurşid Efendi 3 Ekim’de İstanos’ta bulunan çiftliğine (Gölcük Çiftliği) giderken yoluna çıkan Moralı Kayışçı İbrahim’den Antalya’daki olayları haber aldığını, bunun üzerine İsmail Bey’in ikamet ettiği Karadeğirmen Çiftliği’ne gidip onu gelişmelerden haberdar ettiğini, İsmail Bey’in ise kendisine “eyvah, benim tembihim ve tarifim gibi olmamış” dediğini, “tembihiniz ne vecihle idi” diye sorduğunda de “benim tembihim ve tarifim, bu fesâdı Hâkim Efendi ve Salih Ağa ve Hacı Ömer Ağa ve Küçük Ahmed Efendi başlarını koparmaları ve vücutlarını dahi bütün bütün kaldırmaları idi. Lakin emelim üzere olmamış. Hâkim Efendi ve Salih Ağa yaylada bulundu” diye cevap verdiğini söylemişti⁶⁶⁴.

Tahkikat sürecinde Yanıkzade İsmail Bey’in isyanın ardındaki isim olduğunu iddia eden başka tanıklar da ortaya çıkmıştır. Sözgelimi 26 Aralık’ta Kahraman Çavuş, Moralı Salih ve Moralı İbrahim meclis-i umûmîde verdikleri ifadede, İsmail Bey’in Ahmed Efendi’nin evindeki bir akşam toplantısında şehirde bir ihtilâl çıkacağına dair önceden malumatı olduğunu kabul ettiğini söylemişlerdi. İddialara göre Ahmed Efendi’nin evindeki toplantıda “cumhur lakırdısı açılmış”, bunun üzerine İsmail Bey toplantıda bulunanlara

⁶⁶⁰ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef, 19 (18 Rebî-ül-evvel 1270/19 Aralık 1853).

⁶⁶¹ BOA. MVL. 269-31, lef. 5 (18 December 1853/18 Aralık 1853).

⁶⁶² BOA. İ. MVL. 296-12002. lef, 23 (23 Rebî-ül-evvel 1270/24 Aralık 1853).

⁶⁶³ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef, 30 (20 Receb 1270/18 Nisan 1854).

⁶⁶⁴ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef, 21 (23 Rebî-ül-evvel 1270/24 Aralık 1853).

“keşke ben de fesâdda burada bulunaydım, dövülecek dört beş kişi daha var idi onları da ben dövürür idim” demişti. Kahraman Ağa ise bu sözlere “beyefendi bu fesâd heyecanlı oldu siz de burada buluna idiniz belki sizi de döverlerdi” şeklinde karşılık vermiş, bunun üzerine İsmail Bey, güya, “komşularım benim maddeden yirmi gün mukaddem haberim var idi” demişti⁶⁶⁵. Bu iddialar kendisine sorulan İsmail Bey böyle bir lakırdının olduğunu kabul etmiş, ne var ki kendisinin “fesâd memleketimizde olmamalı idi” dediğini söylemişti⁶⁶⁶.

28 Aralık'ta meclis-i umûmînin gündemindeki ilk mesele cumhurun Mal Kâtibi Ahmed Efendi hakkındaki iddialarını görüşmek oldu. İsyancılar, Ahmed Efendi'nin, Kaymakam Hasan Rüşdü Efendi döneminde de şikâyetlere konu olmuş gayrimeşru ticari ilişkilerine değinmiş, düşük para ile zahire alıp yüksek fiyata tüccar ve halka sattığını iddia etmişti. İsyancıların bu iddiaları meclis azalarına sorulduğunda ise azalar Ahmed Efendi'nin rivayet edildiği gibi gayrimeşru ticareti veya kanuna aykırı hareketi olmadığını, fakat maaşından arttırmış olduğu beş on kuruşunu kanunlara uygun bir şekilde tüccardan bazı kimselere kullandırarak kazanç elde ettiğini söylemişlerdi⁶⁶⁷.

Kamil Efendi'nin Antalya'daki soruşturmasının sonuçlarını içeren ve İstanbul'da Meclis-i Vâlâ'ya sunduğu bir tahriratta ise Mal Kâtibi Ahmed Efendi'nin cumhur tarafından hedef alınmasının nedeninin, Yanıkzade İsmail Bey'in bu makamı Salih Bey'e teklif etmesi olduğu belirtilmiştir. İddiaya göre İsmail Bey, Kaymakam Hasan Rüşdü Efendi döneminde de kendisinden şikâyetçi olduğu Ahmed Efendi'yi mal müdürlüğünden azlettirmek, yerine, kendi adamı olan Süleyman Efendi'yi geçirmek istemiştir⁶⁶⁸.

28 Aralık'ta ele alınan diğer bir mesele ise Elmalı Meclisi azalarının hazırladığı mazbata olmuştu. Mazbatada, Yanıkzade İsmail Bey'in Elmalı'nın azledilen Mal Müdürü Vekili Murad Ağa'yı kışkırtarak Elmalı'yı da karıştırdığı iddia edilmişti. Aslına bakılırsa Elmalı'daki olaylar Murad Ağa'nın mal müdürlüğünden azledilmesinden hemen sonra başlamıştı. Murad Ağa mal müdürlüğüne, kendisinden önce bu görevi yürüten İdriszade Salih Ağa'nın 1849'da Antalya Meclisi'ne seçilmesinden hemen sonra getirilmiş, ancak “uygunsuzluğu” nedeniyle görevinden azledilerek yerine Salih Ağa'nın damadı İdris Ağa tayin edilmişti⁶⁶⁹. İddialara göre Murad Ağa görevinden azledildikten sonra “hakkına razı olmamış”, İdris Ağa'nın mal sandığına borcu olduğuna dair birçok sahte mahzar tertip ederek İdris Ağa'nın azlini istemişti⁶⁷⁰. Ayrıca maiyetinde bulunan adamlarını Elmalı çarşısına salıp

⁶⁶⁵ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef, 24 (25 Rebî-ül-evvel 1270/26 Aralık 1853).

⁶⁶⁶ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef, 27 (27 Rebî-ül-evvel 1270/28 Aralık 1853).

⁶⁶⁷ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef, 25 (27 Rebî-ül-evvel 1270/28 Aralık 1853).

⁶⁶⁸ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef, 30 (20 Receb 1270/18 Nisan 1854).

⁶⁶⁹ BOA. İ. MVL. 296-12002, lef. 34.

⁶⁷⁰ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef, 30 (20 Receb 1270/18 Nisan 1854).

tüccarın alışveriş ve ticaretine müdahale etmiş; “filan falanı parçalayacağız” diyerek Yuva karyesinden “ehlinden şekavet ile melûf” beş on adamını ve Araplarını silahlandırıp çarşı ve Pazar içinde gezdirmiş, bu suretle herkese dehşet vermişti⁶⁷¹.

Elmalı Meclisi'nin Antalya'daki meclis-i umûmîye sunduğu mazbataya göre Elmalı'daki olayların ardında da Yanıkzade İsmail Bey vardı. Şöyle ki, İdriszade Salih Ağa'nın Antalya Meclisi'ne aza seçilmesi İsmail Bey'in vilayet işlerini bütünüyle tasarrufuna almak emeline mani olmuş, bunun üzerine İsmail Bey, Salih Ağa'yı tekrar Elmalı'ya müdür yaptırarak Antalya'dan uzaklaştırmak amacıyla, mevcut mal müdürü İdris Ağa'yı azlettirmeyi uygun görmüş, bu amacını gerçekleştirmek için de Murad Ağa'yı tahrik etmişti. Murad Ağa, İsmail Bey'in gerçek niyetini anlamayarak bunu İsmail Bey'in dostluğuna yormuş, İdris Ağa ise tartışmayı alevlendirmemek için müdürlüğü Murad Ağa'ya bırakmış, Murad Ağa “uygunsuzluğu” nedeniyle görevden alınca tekrar İsmail Bey'e müracaat etmişti. İsmail Bey'in Murad Ağa'ya “ben seni elbette müdür nasb ettiririm ama Salih Ağa mani oluyor, Konya'ya git onu ve İdris Ağa'yı dava et buyruldu al gel” demesi üzerine ise Murad Ağa, İsmail Bey'in gerçek niyetini anlayamayıp Elmalı'da karışıklara neden olmuştu⁶⁷².

28 Aralık'ta akdedilen meclis-i umûmî Antalya İhtilâli'ne ilişkin genel bir değerlendirmenin yapılması ve tahkikatın sonucunu içeren bir mazbatanın hazırlanmasıyla sona ermiştir. Bu mazbatada üzerinde önemle durulan husus olayların maddi nedenlerinin irdelenmesinden ziyade, isyanın teşvikçisi ve tertipçisi olduğu iddia edilen Yanıkzade İsmail Bey'in eylemleriydi. Mazbataya göre İsmail Bey bir dizi vaatle birçok kişiyi “iğfal etmiş” ve isyana taraftar yapmıştı. Mazbatada İsmail Bey'in isyanın ortaya çıktığı günlerde İstanos'taki konağında bulunduğu, ancak burada mevcut meclis üyeleriyle müzakere edip olaylara karşı bir tedbir düşünmesi gerekirken, burada bulunan ahaliyi kendi konağında topladığı ve onlara “fukara ne gönülde ise ben de beraberim” diyerek “sözü ayağa düşürdüğü” belirtilmişti. Antalya'ya geldiğinde ise “mecliste iki hasmım var emniyet edemiyorum meclis azalığından bana gına geldi bir daha meclise gitmeyeceğim” demiş ve Kaymakam Konağı'na uğramadan kendi konağına çekilmiş, konağının kapısını isyancıların müftü tayin ettiği Ahmed Efendi ve o sırada yine isyancılar tarafında meclis azası yapılan Hacı Velizade Hacı Ahmed Ağa ile Nüfus Müdürü Süleyman Efendi'ye açmıştı. İddialar doğruysa eğer isyancılara konağında tâlimât vermiş, ayrıca, tüccardan İbrahim Ağa'yı konağına getirterek şebender vekilliğinin kendisine verileceğini vaat etmiş, tüccarları Hacı Ömer Ağa'nın biraderi Şebender Vekili Süleyman Efendi'ye karşı kışkırtmış, bir başka gün konağına Salih Efendi'yi çağırıp şebender vekilliğini ona da vaat etmiş, Antalya Meclisi'ndeki gücünü kullanarak Hacı Ömer

⁶⁷¹ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef, 25 (27 Rebî-ül-evvel 1270/28 Aralık 1853).

⁶⁷² BOA. İ. MVL. 296-12002, lef. 34.

Ağa ve Arap Süleyman Efendi aleyhlerinde mazbata tertip ettirmiş, kâtibi olan Mehmed Efendi aracılığıyla azadan Salih Ağa'nın kendisini konağında bastıracağı dedikodusunu yaymış ve bu suretle memleketi korkuya düşürmüştü. İsmail Bey aleyhinde mazbatada dile getirilen son iddia ise “halkın gözünü doldurmak için” kazalardan topladığı gönüllü askerlerinden 20-30 kişiyi konağına getirdiği ve geceleri silahlı gönüllü askerlerini arkasına alıp şehir içinde dolaştığıydı⁶⁷³.

Mazbatada, İsmail Bey'in babası Yanıkoğlu Mehmed Bey'in maktul Tekelioğlu'nun yanında “tüfekçibaşı” olarak bulunduğu özellikle belirtilmiş, İsmail Bey'in doğduğu günden beri “fesâd ile melûf bir zat olarak Antalya'da vuku' bulan tüm kil ü kal ve ihtilâlin müsebbibi olduğu”, hatta eski kaymakamlar Şakir Bey ve Hasan Rüşdü Efendi zamanlarında da kaymakamları iğfal ederek Antalya'da birçok dedikoduya sebep olduğu belirtilmişti. Mazbataya göre mevcut kaymakam Mehmed Ali Ağa, Yanıkzade İsmail Bey'in geçmişine vakıf biri olduğundan onun kışkırtmalarına itibar etmemişti. Bu nedenle İsmail Bey, Kaymakam Mehmed Ali Ağa'yı Antalya'dan göndermek için onu lekelemek istemiş, sancağın işlerini tamamen tasarrufuna almıştı. Tüm şehir halkını çaresiz bir şekilde kendisine mecbur etmek için Antalya Meclisi'nde kendisine muhalif görünen Müftü Hacı Mehmed Efendi ve azadan Hacı Ömer Ağa ve Salih Ağa'yı meclisten çıkarmak emeline olmuştu. Meclis-i umûmîye göre Antalya'daki ihtilâlin hakiki sebebi buydu⁶⁷⁴.

28 Aralık'taki meclis-i umûmîde tahkikatın sonucu da ilan edilmiştir. Meclis-i umûmîde varılan sonuca göre İsmail Bey ile onun ortağı olduğu iddia edilen Yörükoğlu Hacı Ahmed Ağa'nın fesâdın tertipçisi oldukları kesin bir surette açığa çıkmıştı. Bu duruma binaen Kamil Efendi, haklarında sadır olacak irâdenin gelmesine kadar İsmail Bey ve Yörükoğlu Hacı Ahmed Ağa'nın konaklarında kendi hallerinde oturacaklarına dair Antalya Meclisi azalarından bir kefalet istemiştir. Ne var ki Antalya Meclisi böyle bir kefalet vermekten kaçınmıştı. Bu nedenle İsmail Bey ve Yörükoğlu Hacı Ahmed Ağa'nın haklarındaki irâde gelinceye kadar Hükümet Konağı'na tevkifleri kararlaştırılmıştır. İsmail Bey ile avenesinin muhafazaları için şehirde yeterli sayıda kolluk gücü olmadığı için de Kamil Efendi ile birlikte

⁶⁷³ BOA. İ. MVL. 296-12002. İef, 27 (27 Rebî-ül-evvel 1270/28 Aralık 1853).

⁶⁷⁴ BOA. İ. MVL. 296-12002. İef, 27 (27 Rebî-ül-evvel 1270/28 Aralık 1853). Yanıkzade İsmail Bey'in ahvâline ilişkin buna benzer değerlendirmeleri, Kamil Efendi, İstanbul'da bulunduğu dönemde Meclis-i Vâlâ'ya iletmişti ve içerik olarak Antalya'daki tahkikatının hülâsasını içeren tahriratında da yapmıştır. Kamil Efendi'ye göre İsmail Bey geçmişinde de “cail-i cevr” bir adamdı, asâkir-i redif mîr alaylığında bulunduğu dönemde bile ahali ve fukaraya zararı olmuş ve bir müddetten beri meclis azalığında dahi “kesb-i takarrür dâyesinde bulunmuş”, efkâr ve iğfâline muvaffakiyet etmeyen Müftü Hacı Mehmed Efendi ile azadan Salih Ağa ve Hacı Ömer Ağa gibi “ahvâl-i âdile-i saltanat-ı seniyyeye akılları eren” kişileri çekemeyerek meclisten çıkartıp yerlerine kendi taraftarlarını ithal etmek istemiş ve bu suretle “emvâl-i memleketi yed-i tasarrufuna almak” emeli gütmüştü. Bkz. BOA. İ. MVL. 296-12002. İef, 30 (20 Receb 1270/18 Nisan 1854).

Antalya'ya gelen nizâmiye askerlerinin bahara kadar Antalya'da kalması uygun bulunmuştur⁶⁷⁵.

Meclis-i umûmîde kararlaştırılan bir diğer husus ise İsmail Bey'in mal sandığına ve Hacı Ömer Ağa ile diğer tüccarlara olan 350.000 kuruştan fazla borcu karşılığında, konağında mevcut bulunan bir miktar zahiresinin piyasa fiyatı üzerinden Antalya Meclisi tarafından sattırılmasıydı⁶⁷⁶.

Kamil Efendi'nin Antalya'dan ayrılmadan önce yaptığı son iş ise meclis azaları ile muteber tüccarlara⁶⁷⁷, Rum cemaatinin önde gelen temsilcilerine⁶⁷⁸, çeşitli esnaf kollarının temsilcilerine⁶⁷⁹, aralarında isyana dâhil olmuş veya isyanın hedefi olmuş isimlerin de yer aldığı Morali muhâcirlere⁶⁸⁰ kefalet senetleri imzalatırmak olmuştu. Senette imzası ve mührü bulunanlar, bundan sonra ahaliden “haddine tecavüz eden ya da fesâda çalışan” olursa veya “her ne maksatla olursa olsun zerre kadar uygunsuzluk meydana gelirse”, bu durumun kendi ihmalleri ve müsamahalarından, hatta müsaade ve rızalarından bilineceğini taahhüt ediyordu. Bu suretle imza sahipleri bundan böyle bu tür uygunsuzluklarda mesuliyetin kendilerine ait olduğunu ve şehrin asayiş ve istirahatına hep birlikte kefil olduklarını da ilan etmiştir. Bu senet Meclis-i Vâlâ'ya verilmek için hazırlanmış ve Kamil Efendi'ye takdim edilmişti.

Kamil Efendi Antalya'dan dönüşünde Burdur yolu üzerinde köylülerle de görüşme fırsatı bulmuş ve köylülerden, Yanıkzade İsmail Bey'in kendilerinden 10 kuruşa buğday alıp iskeledeki yabancı tüccarlara iki kat pahasıyla sattığını öğrenmişti. Köylülerin iddialarına göre İsmail Bey, geçen sonbaharda, kendi maiyetinde bulunan Kızılkaya Müdürü Mustafa Ağa aracılığıyla devlet tarafından İstanbul için zahire talep edildiğini iddia ederek 1.500 kile (38.400 kg) buğday ile 6 kuruşa biraz arpa satın almış ve Antalya'ya naklettirmişti. Köylüler, Mustafa Ağa'nın İsmail Bey'in adamı olduğunu ve topladığı zahireleri ona teslim ettiğini öğrendiklerinde ise iş işten geçmiş bulunuyordu. Kamil Efendi köylülere İstanbul için zahire mubayaasına dair bir emir ve irâde olmadığını söylemiş, haklarını aramalarını tavsiye etmiştir⁶⁸¹.

Yanıkzade İsmail Bey ve taraftarları hakkındaki Meclis-i Vâlâ kararı 25 Şubat 1854 tarihinde kesinleşti. Meclis-i Vâlâ, Kamil Efendi'nin takdim ettiği tüm evraklar üzerindeki incelemesinin neticesinde ihtilâlin teşvikçileri olduğu iddia edilen Hacı Velizade Hacı Ahmed'in iki sene, İsmail Bey, Hacı Ahmed Efendi, Yörükoğlu Hacı Ahmed Efendi ve

⁶⁷⁵ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef, 27 (27 Rebî-ül-evvel 1270/28 Aralık 1853).

⁶⁷⁶ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef, 30 (20 Receb 1270/18 Nisan 1854).

⁶⁷⁷ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef, 10.

⁶⁷⁸ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef, 11.

⁶⁷⁹ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef, 12.

⁶⁸⁰ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef, 14.

⁶⁸¹ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef, 30 (20 Receb 1270/18 Nisan 1854).

Süleyman Efendi'nin birer sene müddetle Rodos'a sürgünlerini (nefy ü tağrîbini), sürgün müddetlerinin sonunda ıslah ettiklerine ilişkin ahaliden kefil gösterdikleri takdirde Antalya'ya dönmelerini, kefil gösteremedikleri takdirde ise sürgün sürelerinin uzatılmasını hükme bağlamıştı. Ayrıca, İsmail Bey'in hazineye olan borcunun nakdi olarak, bu mümkün değilse mallarının satılarak elde edilecek gelirden karşılanması kararlaştırılmıştı. Meclis-i Vâlâ son olarak isyanın elebaşları oldukları için tutuklanan yirmi kişinin hapsedildikleri tarihten itibaren mahallinde birer sene müddetle prangabend olmalarına, cezalarının bitiminde kefilleri alınarak tahliyelerinin Konya Valisi'ne bildirilmesine ve azadan Hacı Ömer Ağa ile kardeşi Arap Süleyman Efendi'nin görevlerine iâdesine, Antalya'ya gönderilmiş olan bir bölük askerinin baharda İstanbul'a dönmek üzere şimdilik Antalya'da kalmasının Ser-askeriye'ye bildirilmesine ve Antalya Kaymakamı Mehmed Ali Ağa memuriyet yerinin değiştirilmesini talep ettiğinden yerine eski Denizli Kaymakamı Şakir Paşa'nın kayını Mehmed Efendi'nin veyahut bir başkasının tayinine karar vermişti⁶⁸². İsyân günlerinde cumhur tarafından müftülüğe tayin olunan Meydanlı Ahmed Efendi de Rodos'a sürülenler arasında bulunuyordu⁶⁸³.

Öte yandan suçlu oldukları açığa çıkan isimler, irâde kararı gelene kadar Antalya'da tevkif edilecekti. Bununla birlikte Antalya Meclisi'nin 5 Mart 1854 tarihli mazbatasında, Yanıkzade İsmail Bey'in tevkif edilmişken dahi rahat durmadığı (el altından memleketi yeni baştan karıştırmak sevdasına düştüğü), evlat ve akrabaları aracılığıyla bazı köy ve aşiret ahalisine mühürlettiği sahte mahzarları Konya Valisi'ne gönderdiği iddia edilmişti⁶⁸⁴. Bu nedenle 8 Nisan 1854'te Antalya Meclisi'nin (bu tarihte mecliste; Koca Baş Oran, Metropolit Vekili İstrati, Mustafa Bey, el-Hac Hafız, Ali Muhlis Ağa, Salih Ağa, Mal Müdürü Halil, Müftü, Naib ve Kaymakam Mehmed Ali Ağa bulunuyordu) tanzim ettiği bir mazbatada, Kol Ağası Mehmed Emin Ağa kumandasında Antalya'ya sevk edilen bir bölük nizâmiye askerinin, daha önce, bahar aylarına kadar Antalya'da bulunması talep edilmişse de, uygunsuzluk nedeniyle Antalya'da tevkif edilmiş kişiler hakkında irâde-i seniyye henüz gelmediğinden ve civar sancaklarda eşkıya türeyip şehirdeki mevcut zabıtalara eşkıyanın üzerine gittiğinden birkaç ay daha Antalya'da ikameti talep edilmişti⁶⁸⁵. Bu şekilde Antalya'daki nizâmiye askeri Haziran ayına kadar şehirde ikamet etmiş, bu tarihe gelindiğinde ise tevkif edilen kişilere ilişkin irâdenin Antalya'ya ulaşmış olması ve bu

⁶⁸² BOA. İ. MVL. 296-12002. lef. 35 (7 Cemâzi-yel-evvel 1270/25Şubat 1854).

⁶⁸³ BOA. A. MKT. NZD. 111-86 (4 Cemâzi-yel-âhir 1270/4 Mart 1854).

⁶⁸⁴ BOA. MVL. 272-37, lef. 2 (5 Cemâzi-yel-âhir 1270/5 Mart 1854).

⁶⁸⁵ BOA. İ. MVL. 308-12760, lef. 1 (10 Receb 1270/8 Nisan 1854).

nedenle askerin Antalya’da bekasına lüzum kalmaması nedeniyle Antalya’dan ayrılması kararlaştırılmıştı⁶⁸⁶.

30 Nisan 1854’te ise Mehmed Ali Ağa görevinden alındı ve Mehmed Efendi; Kocabaş Oran, Metropolit Vekili İstrati, Mustafa Bey, Ali Muhlis Ağa, Nakib Ağa, Salih Ağa, Mal Müdürü Halil ve Müftü’nün hazır bulunduğu Antalya Meclisi’nde, memuriyetine ilişkin irâdeyi okuyarak göreve başladı⁶⁸⁷. Haziran ayında ise sürgünler gerçekleşti⁶⁸⁸.

Yanıkzade İsmail Bey ile taraftarlarının Rodos sürgünü tam bir sene devam etmiştir. Rodos Valisi Hamdi 19 Haziran 1855’te kale aldığı arizada, Mart 1854 tarihli ferman gereğince Rodos’a sürgüne gönderilen İsmail Bey, Müftü Vekili Hacı Ahmed, Yörükoğlu Hacı Ahmed ve Nüfus Kâtibi Süleyman Bey’in Haziran 1855 tarihi itibarıyla sürgün sürelerini ikmal ettiklerini, fakat Antalya’da kefil bulmaları zor olduğu için kefil bulmak üzere Konya’ya gönderilmeleri gerektiğini, Hacı Velizade Hacı Ahmed’in ise işkence maddesinden dolayı kararlaştırılan iki senelik cezasının kalanını Konya’da ikmal etmesi gerektiğini dile getirmişti⁶⁸⁹. 11 Temmuz 1855 tarihli Konya Valisi ile Cezire-i Bahr-i Sefid Valisi’ne gönderilen bir tezkirede de sürgün müddetinin bittiği ve sürgünlerin kefil buldukları takdirde memleketlerine dönmelerine izin verilmesi gerektiği yazılmıştı⁶⁹⁰. Nihayet sürgünlerin kefalet senetleri 6 Ağustos 1855’te takdim edilmiş ve bu suretle Antalya’ya dönmeleri tasdik edilmiştir⁶⁹¹.

2.3.2. 1853 İhtilâli’nin Özellikleri ve Antalya’da İki Taraflı Hizipçilik

1853 İhtilâli’nin sebeplerine ilişkin, Kamil Efendi’nin tahkikatında açığa çıkan hususlardan daha farklı noktaların altını çizmek, ihtilâli Kamil Efendi’den farklı değerlendirmek hem mümkün hem de gerekliliktir. Çünkü Tekelioğulları hânedânının 1813-1814’teki isyanda Antalya ve taşrası üzerindeki nüfuzunun bertaraf edilmesinden sonra açığa çıkan meşruiyet sorunuyla ilişkilendirilebilecek ya da kuraklık ve kıtlığın sebep olduğu iktisadi bir buhranın neticesi olarak düşünülebilecek bir meselenin nedenlerinin Kamil Efendi tarafından neredeyse tamamen kişiselleştirilmesi ve Yanıkzade İsmail Bey ile taraftarlarının şehirden “nefy ü tağrîbi” ile meselenin hallolunduğunun düşünülmesi, 28 Aralık’ta toplanan meclis-i umûmîde hazırlanan ve Antalya İhtilâli’ne ilişkin bir değerlendirmeye tahkikatın sonuçlarını içeren mazbatada ifade edilenler akla getirildiğinde, garipsenecek bir husus

⁶⁸⁶ BOA. İ. MVL. 308-12760, lef. 5 (20 Ramazan 1270/16 Haziran 1854).

⁶⁸⁷ BOA. MVL. 276-31 (2 Şevval 1270/30 Nisan 1854).

⁶⁸⁸ BOA. A. MKT. NZD. 115-39 (11 Şevval 1270/7 Temmuz 1854).

⁶⁸⁹ BOA. MVL. 289-62 (3 Şevval 1271/19 Haziran 1855).

⁶⁹⁰ BOA. A. MKT. UM. 200-77 (25 Şevval 1271/11 Temmuz 1855).

⁶⁹¹ BOA. MVL. 285-81 (22 Zi-i-ka’de 1271/6 Ağustos 1855).

değildir. Söz konusu mazbata, bu tür hadiselerin nedenleri hakkında dönemin hâkim kanaatini açığa vuran şu ifadelerle başlamaktadır:

Ser-kâran-ı beldeden ızrâr-ı ibâd-ı enâma meyl eden bazı kimesneler mahallince kesb-i nüfûz ile halkın gözünü doldurmak ve evvel kuvvet ile menâfi' ve emelini ele getirmek niyet-i fesâdiyyesi ile ahâliden avâkıb-ı umûra nâzır ve ilkaât-ı fâsideyi bilmediklerinden fırka ve temyize kâdir olamayan bazı sebük-magzânı birer suretle ümide düşürüb onları icrâ-yi emeline âlet etmedikçe ol mahalde fesâd ve uygunsuzluk vuku' adem-i ihtimal olduğu mâlûmdur⁶⁹².

Aslına bakılırsa bu kanı, Antalya İhtilâli'ni tanımlamak için ahlaki ve ferdi muhtevası güçlü "fitne"⁶⁹³ ve "fesâd"⁶⁹⁴ gibi kavramların niçin sıklıkla kullanıldığını da göstermektedir.

Öte yandan, Kamil Efendi'nin hüküm verdiği ya da Yanıkzade İsmail Bey'in muhaliflerinin iddia ettikleri gibi 1853 İhtilâli'ni fitne ve fesâdın eseri olarak görmek, iki bini aşkın şehirlinin birkaç gün süresince şehir sokaklarını denetim altına almalarının gerçek nedenlerini anlamamızı kolaylaştırmaz. Meclis-i umûmîde gerçekleştirilen tahkikatın ihtilâlin tüm sorumluluğunu İsmail Bey ve taraftarlarının fitnesine yükleyerek, isyancıların muhtekir olduklarını iddia edip açıkça hedef aldığı Hacı Ömer Ağa, Arap Süleyman Efendi, Ahmed Tevfik Efendi ve John Purdie'yi aklaması da, Antalya İhtilâli'nin sebeplerinin ne Kamil Efendi tarafından ne de Meclis-i Vâlâ tarafından tam olarak anlaşılamadığını göstermektedir.

Elbette, Antalya İhtilâli'nin Yanıkzade İsmail Bey ve taraftarlarının ifsâdıyla çıktığı iddiasının bu denli çabuk kabullenilmesinde, "sözün ayağa düşürülerek" Kaymakam Konağı'nın basılmasının ve İngiltere Sefareti'nin hadiselerle müdahil olmasının etkisi vardır. Fakat sebebi ne olursa olsun, 1853 İhtilâli'ne ilişkin Kamil Efendi'nin soruşturması çabuk ve taraflı neticelendirilmiş bir inceleme izlenimi vermektedir. Üstelik bu hususta şüpheli olunmasını gerektirecek birçok neden de vardır. İlk olarak, 1853'teki hadiseden sadece birkaç sene sonra gerçekleşecek ve Ahmed Ata Bey'in tahkikatıyla neticelenecek çatışma 1853 İhtilâli'nin tek bir sebebi olmadığını gösterecektir. Ayrıca, isyancıların muhtekir olduklarını iddia ederek hedef aldığı kişiler hakkında ilerleyen dönemde ifade edilecek şikâyetler düşünüldüğünde veya bu kişilerin ticari ilişkilerinin mahiyeti akla getirildiğinde de şüpheli olmak bir zorunluluk gibi görünmektedir.

Sözgelimi, muhtekir olduğu gerekçesiyle isyancıların hedefi olan ve bu nedenle meclis-i umûmîdeki tahkikatta ifadesine müracaat edilen, fakat meclis azalarının "maaşından arttırmış olduğu beş on kuruşunu" tüccardan bazı kimselere kullandırarak gelir elde ettiğini iddia

⁶⁹² BOA. İ. MVL. 296-12002. lef, 27 (27 Rebî-ül-evvel 1270/28 Aralık 1853).

⁶⁹³ Mustafa Çağrı, "Fitne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XIII, 1996, İstanbul, s. 156-159.

⁶⁹⁴ H. Yunus Apaydın, "Fesâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XII, 1995, İstanbul, s. 417-420.

ederek⁶⁹⁵ kendisine kefil oldukları Ahmed Tevfik Efendi'nin 1853 ile 1855 senelerine tarihlenen ticari girişimleri, bu iddianın naifliğini açıkça gösterir.

Gerçekten de bu döneme ait Antalya şer'iyye sicilleri, Mal Kâtibi Ahmed Tevfik Efendi'nin şehirdeki ticari etkinliğinin şaşırtıcı bir dökümünü ortaya koyarken, bu etkinliğin memur maaşından arttırılan üç-beş kuruşun çok ötesine geçtiğini gözler önüne serer. Bu hüccetler Ahmed Tevfik Efendi'nin ilişkide bulunduğu tüccarları ve ticari etkinliğinin ne denli kapsamlı olduğunu da gösterir. Örneğin Ahmed Tevfik Efendi'nin adı, Ekim 1854 tarihli bir hüccette Moralı Salih Ağa'nın ortağı olarak geçer. Ahmed Tevfik Efendi ve Moralı Salih Ağa, hayriyye tüccarı Moralı İbrahim Ağa'yı vekil olarak tayin ettikleri bir davada Salih Beyzade Murad Ağa'nın kendilerine olan 61 müd buğday borcunu talep etmişlerdir⁶⁹⁶. Ahmed Tevfik Efendi'nin on bin kuruş değerinde altı dükkân satın almasına tanıklık eden 1854'e ait bir diğer hüccette ise ortağı hayriyye tüccarı Moralı İbrahim Ağa'dır⁶⁹⁷.

Bir dizi başka hüccet Hacı Ömer Ağa'yı Antalya Meclisi'ne aldırması olan Çeribaşızade Yusuf Ağa'nın, Yukarıpazar'daki demirci dükkânı⁶⁹⁸ ile İstanos'daki menzilin⁶⁹⁹ Ahmed Tevfik Efendi'ye sattığını göstermektedir. 13 Şubat 1855 tarihli hüccet ise Teke ve Hamid rüsumat memuru Mustafa Ağa'nın İvasıl Çiftliği'nde sahip olduğu üç değirmeni; Hacı Ömer Ağa, Arap Süleyman Efendi, Mal Kâtibi Ahmed Tevfik Efendi ve Mehmed Enis Efendi bin Abdullah'a 37.500 kuruşa sattığını gözler önüne serer⁷⁰⁰. Ayrıca, aynı ay içinde Ahmed Tevfik Efendi 19. asır Antalya'sının en seçkin mahallesi olan Ahi Yusuf Mahallesi'nden 8.100 kuruş değerinde bir mülk satın almıştır⁷⁰¹.

Bu ticari ilişkiler ve ortaklıklar ağı, esasında, şehrin ticari ve iktisadi hayatı üzerindeki etkisi tedrici olarak artan bir nüfuz grubunun varlığına şahitlik etmektedir. Bu gurubun azası olan tüccarlar arasında akdedilen ticari sözleşmeler, Antalya Meclisi üyelerinin ve şehrin Moralı ve Arap muteber tüccarlarının tanıklık ettiği şer'i mahkemede gerçekleştirilmiştir. Bir başka açıdan ise şehrin muteber tüccarları olan ve bazıları Antalya Meclisi azası bulunan bütün bu tanıkların hazır bulunduğu davalarda, bu "oligarşik" ağın dışında yer alan tüccarların kendi lehlerine karar aldırabilmeleri mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla 1853 İhtilâli bir vechesiyle şehirdeki nüfuzu yavaş yavaş artan bu gruba yönelik tepkinin bir ifadesi gibi görünmektedir.

⁶⁹⁵ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef, 25 (27 Rebî-ül-evvel 1270/28 Aralık 1853).

⁶⁹⁶ Güven Dinç, *9 No'lu Antalya Şer'iyye Sicili Defterine Göre 1853-1859 Yılları Arasında Antalya Şehrinin İdarî ve Sosyo-Ekonomik Durumu*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2005, s. 136.

⁶⁹⁷ Güven Dinç, *a.g.t.* s. 177-178.

⁶⁹⁸ Güven Dinç, *a.g.t.* s. 108.

⁶⁹⁹ Güven Dinç, *a.g.t.* s. 107.

⁷⁰⁰ Güven Dinç, *a.g.t.* s. 175-176.

⁷⁰¹ Güven Dinç, *a.g.t.* s. 177-178.

Antalya İhtilâli'nde isyancıların bir diğer hedefi olan İngiliz Konsolos Vekili John Purdie'nin (Antalya'da göreve 1842'de başlamıştı⁷⁰²) durumu da Ahmed Tefvik Efendi'nin durumundan farklı değildir. Sözgelimi Pierre de Tchihatchef, 1850'de neşredilen kitabında, Antalya ve Macri'de (Fethiye) İngiliz konsoloslarının zahire fiyatları üzerinde vurgunculuk yaparak olağanüstü kazanç sağladıklarını yazdıktan sonra, John Purdie'nin 1846'da Antalya'dan çok sayıda buğday yüklü gemiyi Avrupa'ya gönderdiğini ve bu ticaretten 50.000 Franklık kazanç elde ettiğini belirtmiştir⁷⁰³. İhtilâlden kısa bir süre sonra Antalya'ya gelen George William Frederick Howard ise Konsolos Vekili'nin ticari ilişkiler içinde olmasının ne kadar sakıncalı olduğuna ilişkin şu tespitlerde bulunmuştur:

Yakın bir zaman önce tahıl fiyatlarının artması, Antalya'da, aralarında İngiliz konsolos vekili John Purdie'nin de bulunduğu tahıl tüccarlarına yönelik bazı saldırıların gerçekleşmesine neden oldu. Bu nedenle konsolos vekili kısa süreliğine Antalya'yı terk etmeyi gerekli görmüş. Esasında bu olay, konsoloslarımızın ticari faaliyetler içinde bulunmasının ne kadar sakıncalı olduğunun da bir kanıtıdır. Öte yandan konsolosların maaşları arttırılmadığı müddetçe onlar bu tür ilişkiler içinde olmaya devam edecekler. Yoksa Antalya'da geçimini sağlamak için kişisel ilişkilere ihtiyaç duymayan veya sadece keçi eti ve sütle beslenmeye razı olacak bir yetkili çalıştırmak, neredeyse mümkün değil. Bu, Antalya'daki yaşamın kısa bir özetidir⁷⁰⁴.

Gerçekte 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nin sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması'na kadar konsolos vekillerinin bu tür ticari ilişkilerin tarafı olmaları veya taşra eşrâfi arasındaki iktidar mücadelesinde saf tutmaları garip bir durum değildi. John Purdie de, Anadolu'daki diğer birçok muadilinin benzer girişimlerini hatırlatacak bir şekilde, Antalya eşrâfi arasındaki iktidar ve nüfuz mücadelesinde taraf olmuş, bu mücadelede Mısır ve Mora menşeli tüccarların safında yer almıştı. Hatta öyle ki Antalya Meclisi azası Moralı Ali Muhlis Ağa, John Purdie'nin hususi vekili idi⁷⁰⁵. Bu nedenle John Purdie'nin kolektif şiddetin hedefinde yer alması sadece zahire tüccarı olması ve istifçilik yapması nedeniyle değil, yerli hiziplerden birinin safında bulunması sebebiyleydi⁷⁰⁶. Tanzîmât'ın ilk birkaç on senesinde Antalya'da görev almış hiçbir konsolos veya konsolos vekili kendi hizbini oluşturabilecek bir güce sahip olmadığından⁷⁰⁷, var olan hiziplerden birinin tarafında yer almayı çok daha tercih edilir

⁷⁰² AŞS. 19/388 (29 Zi-l-ka'de 1257/12 Ocak 1842).

⁷⁰³ Pierre de Tchihatchef, *L'Asia Mineure et L'Empire Ottoman*, Paris, 1850, s. 31.

⁷⁰⁴ George William Frederick Howard, *a.g.e.* s. 181.

⁷⁰⁵ AŞS. 9/67 (15 Rebî-ül-evvel 1271/6 Aralık 1854).

⁷⁰⁶ 1854'te Antalya taşrası kıtlık nedeniyle çok güç şartlar altındayken John Purdie köylülere buğday dağıtmış, çoğu kendi ortakçı çiftçileri olsa da 1855'te köylülere 4.250 sterlin kredi vermişti. Bkz. Orhan Kurmuş, *The Role of British Capital in the Economic Development of Western Anatolia 1850-1913*, University of London, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1974, s. 149, 256.

⁷⁰⁷ Gerçi John Purdie ticari ilişki ve himaye ağını Burdur Rumlarından Kara Nikola'yı kendi tebaasına alarak Burdur'a kadar genişletmek istemiş, hiç değilse buna teşebbüs etmiştir, ne var ki bu teşebbüsleri onu henüz bağımsız bir hizip mevkisine çıkarmaya yetmemiştir. Bkz. BŞS. 14/sayfa 91 (14 Cemâzi-yel-âhir 1266/27 Nisan 1850).

bulmuş olmalıdır. Bu gücü 1859'da Antalya'da İngiltere konsolos vekili olarak bulunan Frederic Gadaleta elde etmek istemiş, hatta nüfuzunu Burdur ve Isparta'ya kadar genişletmeyi tasavvur etmiş, üstelik John Purdie'den daha çok Ortodoks Hıristiyanı kendi tebaasına aldırılmış, fakat bu gücü elde etmeye o da muvaffak olamamıştı.

İngiltere Konsolos Vekili John Purdie'yle birlikte Antalya İhtilâli'nde isyancıların hedefi olan ve sahip olduğu tahılı denize dökülen Yunan Konsolosu'nun durumu da farklı değildi⁷⁰⁸. Üstelik onun aleyhindeki ithamlar bizatihi Antalya Rum cemaatinin önde gelen tüccarlarından Danieloğlu tarafından dile getirilmişti. Danieloğlu, Antalya seyahatnâmesinde, Yunan Konsolosu'ndan sitemle, hatta nefretle bahsetmiştir:

Antalya'daki Yunan Konsolosu her tarafta Türkçe konuşuyor ve Rum okullarının kapatılmasını salık veriyordu. Sonunda 1849 yılında İzmir gazetesinin sekseninci sayısında hakkında bir karalama yazısı çıktı ve cezai bir suçtan yargılanmaya başladı. Mahkemede verdiği ifadeye göre bu okullara gidenler farklı düşünceler besliyor, herkes Yunan vatandaşlığına geçmek istiyormuş. Bu adam başına resmi konsolos şapkası giyip hangi yüzle bu milleti temsilen insanların karşısına çıkıyor?⁷⁰⁹

Danieloğlu'nun Antalya Yunan Konsolosu hakkındaki, “her yerde Türkçe konuşup Rum okullarının kapatılmasını talep ettiği” ithamını önemsemek gerekir. Zira burada, hayatın olağan akışının aksi istikamette gelişmiş bir durum söz konusudur. Antalyalı Rum tüccarlar, amacı Yunan devletinin propagandasını gerçekleştirmek olan bir konsolosu “her tarafta Türkçe konuşmak” ve “Rum okullarının kapatılmasını salık vermekle” itham etmektedir. Tahıl tüccarı olan bir konsolosun Antalya Rumlarının bir bölümünün hedefi olması, üstelik bu iddianın şehrin önde gelen tahıl tüccarlarından Danieloğlu hanesinin bir ferdi tarafından dile getirilmesi, muhtemelen tüccarlar arasında yaşanan ticari rekabet nedeniyledir.

Kısacası, tüm bu olağan olmayan örnekler 1853 İhtilâli'nin farklı bir ilişki ve siyaset kültürünün ürünü olduğunu düşündürmektedir. Gerçekte bu ilişki ve siyaset kültürü, ticari çıkarları hemen her şeyin önüne koyan, şehir halkını –her türlü etnik ve dini farklılığı aşan– birbirlerine muhalif fırkalara bölen bir çatışma kültürüdür. Bu iki taraflı hizipçi kültür tüm ayırt edici özelliklerini 1853 İhtilâli ile açığa vurmuştur.

1853 İhtilâli'nin açığa çıkardığı gerçeklerden bir diğeri ise taşra şehirlerinde meclis seçimlerinin ne kadar stratejik olduğu ve meclislerde bulunmanın ne denli önemsendiğidir. Oldukça geniş görev ve yetkisi olan meclisler burada yer almak isteyen taşra eşrâfi açısından çok stratejik mevkiler olmuş, bu nedenle meclisler, kısa süre içinde, nüfuz mücadelesi ve rekabet içinde olan taşra eşrâfinin çekişme alanına dönüşmüştür. Genellikle tarafların birbirlerini merkezin nezdinde itibarsızlaştırma veya azlettirme çabalarıyla bazı hallerde

⁷⁰⁸ BOA. İ. MVL. 296-12002, lef. 29.

⁷⁰⁹ D. E. Daineloğlu, *a.g.e.* s. 157.

birleşen yerel temsilcilerin merkezi hükümet görevlileriyle çatışmaları, meclisler etrafındaki siyasi hayatın bir özeti niteliğindeydi⁷¹⁰.

1853 İhtilâli, merkezi devletin taşradaki temsilcilerinin durumunu da gözler önüne sermişti. Merkezi devletin taşradaki en üst temsilcileri, mesela vali ve kaymakamlar, hakkında genellikle hiçbir şey bilmedikleri ve kısa bir süre için kalacakları bir eyalete veya sancağa gönderiliyorlardı. Görev aldıkları bölgelerde ise memleket işleri neredeyse tamamen taşra eşrâfindan oluşan bir oligarşinin denetimi altında bulunuyordu⁷¹¹. Onların nüfuzlarına karşı kaymakam veya valilerin harekete geçirebilecekleri fazla güçleri yoktu, ancak –eğer mümkünse– taşra eşrâfi arasındaki çekişmelerin tarafı haline gelebilirler, daha iyimser bir ihtimalle maiyetlerinin gücüne ve nüfuzlarının sınırlarına güvenerek memleket işlerini denetimleri altına alabilirlerdi. Ne var ki genellikle karşılaşılan durum ilkiydi.

Öte yandan devlet memurlarını bu şekilde taraf olmaya iten tek sebep eşrâfın gücü değildir. Örneğin kaymakamlar, sadece kendilerinin değil, gerçekte kendi hane fertleri olmakla birlikte resmi mevkilere getirilmiş kişisel hizmetlilerinden oluşan kalabalık bir maiyet grubunun da iâşesi ve bakımından –örneğin 1845'te Antalya kaymakamı bulunan Nazım Bey'in bakmakla mükellef olduğu aile fertleri dışında hane halkı içinde yer alan 8 tâbi'si vardı⁷¹²– sorumluydular. Ancak en yetenekli olanları dahi bir yerde uzun süre kalamıyor, aylıklarına ek başka bir gelire ihtiyaç duyuyordu⁷¹³. Kendilerine tahsis edilen aylıkları ise –Antalya kaymakamının aylığı 1849'da 7.500 kuruş⁷¹⁴, 1858'de ise 5.880 kuruştu⁷¹⁵– yeterli değildi.

İçinde buldukları bu şartlar birçok kaymakamın ticaretle uğraşmasına neden olmuştur. Bu durum Antalya'da görev alan kaymakamlar, hatta maiyetleri kalabalık olan diğer memurlar –1845'te Antalya Naibi Mehmed Esad Efendi'nin aile fertleri haricinde 7 tâbi'si vardı⁷¹⁶– için de geçerliydi. Mesela Tanzîmât'tan sonra Antalya'da kaymakam olarak bulunmuş Mehmed İzzet Bey, tüccar Arap Süleyman Efendi ile zahire ticareti için 400.000 kuruş sermayeli bir şirket kurmuş, Arap Süleyman Efendi'nin de desteğiyle taşradan külliyetli zahire satın almıştı. Ne var ki bu ticari ortaklık Mehmed İzzet Bey'in görev süresinin bitimi ve Antalya'dan çekip gitmesi üzerine sona ermiş, Arap Süleyman Efendi'nin zarara uğramasına neden olmuştu⁷¹⁷.

⁷¹⁰ İlber Ortaylı, *a.g.e.* s. 27.

⁷¹¹ Roderic H. Davison, *a.g.e.* s. 148.

⁷¹² *BOA. NFS. d. 3230*, s. 1.

⁷¹³ Roderic H. Davison, *a.g.e.* s. 145.

⁷¹⁴ *BOA. İ. MVL. 185-5604*, lef. 4 (3 Zi-1-hicce 1266/10 Ekim 1850).

⁷¹⁵ *BOA. İ. MVL. 399-17360*, lef. 92 (4 Zi-1-ka'de 1274/18 Haziran 1858).

⁷¹⁶ *BOA. NFS. d. 3230*, s. 1.

⁷¹⁷ *BOA. A. J MKT. 233-54*, lef. 2 (27 Şevval 1265/15 Eylül 1849).

Mehmed İzzet Bey'den sonra Antalya kaymakamı olan Şakir Bey'in (1849-1850) ise ticari ilişkileri nedeniyle emvâl sandığından zimmetine 30-40.000 kuruş geçirdiği rivayet edilmişti. Şakir Bey bu rivayet nedeniyle Meclis-i Vâlâ mazbatasıyla görevini İçel Kaymakamı Hasan Rüştü Efendi'ye bırakmak zorunda kalmıştı⁷¹⁸.

1853 İhtilâli'nin Antalya için açığa çıkardığı bir diğer gerçek ise Moralı ve Arap tüccarların açıkça hedef gösterilmiş olmaları ve onların ticari faaliyetlerinin neden olduğu hoşnutsuzluktur. Bu hedef göstermenin, Tekelioğlu hânedânıyla ilişkileri bulunan ve bu nedenle şehirde çok daha güçlü bir meşruiyete sahip olduğu düşünülmesi gereken Yanıkzade İsmail Bey –İsmail Bey'in ihtilâl günlerinde sadece Antalya'da değil, İbradı, Kızılkaya, Bucak ve Elmalı gibi bölgelerde dahi taraftarlarını seferber edebilmesi, onun güçlü bir yerel ilişkiler ağına sahip olduğunu göstermektedir– ve aveneleri tarafından gerçekleştirilmiş olması, Moralı ve Arap tüccarların muhtekir olmakla itham edilmesinin kitleleri seferber etmeye kâfi gelmesi, önemlidir.

Bütün bunlar, şüphesiz, Yanıkzade İsmail Bey'in aristokratik geçmişiyle ve aile bağlarının gücüyle ilgilidir. İsmail Bey, Antalya'da “hânedânlar sınıfı” olarak tanımlanabilecek ve şehrin belli başlı tüccar ve eşrâfından isimlerinin sonuna getirilen Farsça “zade” ekiyle ayırmanın mümkün olduğu, meşruiyetlerini, birkaç nesil boyunca ailelerinin şehrin idaresinde söz sahibi olmuş olmalarına borçlu olan, istisnai bir topluluğa mensuptu. Yerel mahkeme tutanaklarında veya meclis mazbatalarında ya da şahsi arizalarda bu sınıfın bu istisnai durumu “hânedân-ı kadîmimizden olup” veya “Antalya hânedân-ı kadîminden olup” ifadeleriyle bilhassa belirtilmiştir. Yüzyılın ortalarında Antalya'da hânedânlar sınıfına mensup birkaç aile vardı: Ebubekirzade Hacı Mehmed Ağa, Çeribaşızade İbrahim Efendi, Yanıkzade İsmail Bey, Hacı Velizade Hacı Ahmed Ağa, Mubayaacızade Mustafa Bey. Bu isimlere, Elmalı hânedânı olan ve Antalya Meclisi azası bulunan İdriszade Salih Ağa'yı da eklemek mümkündür. 1853 İhtilâli'nde ise (bu tarihe gelindiğinde Ebubekirzade Hacı Mehmed Ağa ile Çeribaşızade İbrahim Efendi vefat etmişti, İdriszade Salih Ağa ise çok yaşlıydı) işte bu hânedân sınıfına mensup bulunan Yanıkzade İsmail Bey ile Hacı Velizade Hacı Ahmed Ağa, hasımları olan Mısırlı ve Moralı tüccarları bertaraf etmek istemiş, bu arada bu guruba yakın olan Mubayaacızade Mustafa Bey ile İdriszade Salih Ağa'yı da hedef almıştı.

İhtilâlin tertipçileri olmakla itham edilen Yanıkzade İsmail Bey ile Hacı Velizade Ahmed Ağa'yı önemli kılan bir diğer husus ise her iki hanenin geçmişte Tekelioğullarıyla kurmuş oldukları ilişkidir. Sözgelimi İsmail Bey'in maktul pederi Yanıkoğlu Mehmed Ağa, Tekelioğullarının “tüfekçibaşısı” idi. İsmail Bey'in pederinin bu durumu Kamil Efendi'nin

⁷¹⁸ BOA. İ. MVL. 185-5604, lef. 4 (3 Zi-l-hicce 1266/10 Ekim 1850); BOA. MVL. 235-33 (23 Muharrem 1267/28 Kasım 1850).

soruşturmasında altı özellikle çizilen bir husus olmuştur. 1853 İhtilâli'nin tertipçileri arasında olmakla itham edilip Rodos'a sürülen Hacı Velizade Hacı Ahmed Ağa'nın pederi Milli cemaati âyânı Hacı Veli de, geçmişte "Tekelioğulları avenesi" olmakla itham edilmişti. Her iki isim 1813-1814 isyanından hemen sonra Tekelioğulları avenesi oldukları gerekçesiyle idam edilmiştir⁷¹⁹. Öte yandan Mubayaacızade Mustafa Bey'in veya Çeribaşızade hanesinin böyle bir ilişkisinin olduğuna ilişkin hiçbir kanıt yoktu, hatta Mustafa Bey'in babası Mubayaacı Halil Efendi'nin, Antalya'da mubayaa işinde birçok suiistimal meydana geldiği ve yoksullara zulmedildiği gerekçesiyle 1825'de Antalya mubayaacılığına memur edildiğine bakılacak olunursa⁷²⁰, onun, bu dönemde şehre dışarıdan atanmış diğer birçok idareciden biri olması kuvvetle muhtemeldir.

Bu aristokratik sınıfın geçmişine ilişkin bilgiler, sözlü kültür tarafından sonraki nesillere aktarılırken destanlaştırılmıştır. Mesela Tekelioğlu İbrahim Bey'in Osmanlı İmparatorluğu'na başkaldırdığı günleri tasvir eden ve tam da isyan günlerinde söylendiği rivayet edilen bir manzumede, Tekelioğlu İbrahim Bey, Osmanlı ordusunun komutanı Vezir Hüsrev Paşa'ya seslenirken en sadık adamlarından olan Hacı Veli'den bir destan kahramanı gibi bahsetmiş, Hacı Veli'nin Hüsrev Paşa'nın beş bin atısına bedel olduğunu söylemiş (Sizin beş bin atlıya Hacı Veli yeter), bu suretle Hacı Veli'nin adı Tekelioğlu İbrahim Bey'in en sadık adamları arasında zikredilmiştir⁷²¹.

20. yüzyılın başlarında derlenmiş olan bu manzume, aradan geçen bir asra rağmen, Tekelioğullarına ilişkin sözlü geleneğin hala canlı olduğunu da gösterir. Gerçekten de sözlü gelenek Tekelioğullarının adını 20. yüzyılın başlarına kadar taşımıştır⁷²². Üstelik bu gelenek, sadece onların destekçileri hakkında değil, Tekelioğulları hakkında da, onlara ilişkin resmi belgelerin tasvir ettiği "zorba" ve "zâlim" resminden çok daha farklı bir tablo sunmuş,

⁷¹⁹ BOA. C. ZB. 56-2787, lef. 3 (9 Cemâzi-yel-evvel 1232/27 Mart 1817).

⁷²⁰ AŞS. 3/74 (27 Şevval 1240/14 Haziran 1825).

⁷²¹ İbrahim Bey'in Osmanlı İmparatorluğu'na açıkça meydan okuduğu manzumenin tamamı şu şekildedir: Kalam yıkılırsa yine yaptırırım / Mihun yerine yaldız çaktırırım / Siz gibi vezire elimi öptürürüm / Rum'dan Acem'e kadar ünüm var benim / İstanbul'dan çıktı katlime ferman / Aradım derdime bulamadım derman / Babam ekmeğidir kaleyi vermem / Rum'dan Acem'e kadar ünüm var benim / Kalanın başında toplarım kata katar / Mısır Beyi'ne dahi yolladım tatar / Sizin beş bin atlıya Hacı Veli yeter / Rum'dan Acem'e kadar ünüm var benim. / Teke bıçağına zorum var benim / Tablada besledim bir saçlı doru / Üstüne binenin yok mudur zoru? / Tekelioğlu efendim Sarı Aslan soyu... Bkz. Süleyman Fikri Erten, *Tekelioğulları*, İstanbul, 1955, s. 37.

⁷²² Bu manzumenin farklı bir sürümü 20. yüzyılın başlarında Aydın'da derlenmiştir. Üstelik bu versiyonda İbrahim Bey çok daha az sansürlenmiştir ve merkezi devlete açıkça "kahpe" demektedir: "İstanbul'dan çıktı katlime ferman / Çok aradım bulamadım derdime derman / Kahpe Osmanoğlundan da el aman / Tekelioğlu derler ünüm var benim / Ala bıçağına da zorum var benim / Haydulen alt yanımda deniz de üst yanımda balkan / Kıratın üstünde şavkıyor kalkan / Yanıma gelmesin ölümden korkan / Tekelioğlu derler ünüm var benim / Çekersem bıçağı zorum var benim / Ala bıçak üstünde kanım var benim / Sürülmedik tarlalarım gen kaldı / Koşulmadık mandalarım ham kaldı / Bu dünyada ahd almadık ne'm kaldı? / Tekelioğlu derler ünüm var benim / Çekersem bıçağı zorum var benim / Ala bıçak üstünde kanım var benim." Bkz. Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkiyalar*, İstanbul, 2003, s. 185.

Tekelioğullarının Antalya’da “ashâb-ı servet ve yesâr” olarak tanınmasına, “hayır ve hasenât” işlerindeki şöhretlerinin hep hatırdâ tutulmasına da aracı olmuştur⁷²³.

Aslına bakılırsa Tekelioğullarına ilişkin resmi belgelerin çizdiği zorba ve zâlim imajı, 1813-1814 isyanından birkaç on sene sonra kaleme alınmış Antalyalı Danieloğlu’nun anlattıklarıyla da uyuzmaz. Çünkü o seyahatnâmesinin Antalya ile ilgili bölümünde Tekelioğulları isyanını, Müslüman ve Hıristiyan bütün Antalyalıların Sultan Mahmud’a karşı giriştiği bir direniş olarak tasvir etmiştir. Danieloğlu’na göre Rum veya Müslüman Antalyalıların belli başlı iki karakter özelliği vardır; onlar hem kahraman hem de fanatikler. Kahramanlıkları kendi kendine olmamış, bu özelliklerini yüzyılın başında şehirde yaşanan bir dizi direnişten ve 1813’te Osmanlı İmparatorluğu’na karşı geliştirilen toplu isyandan tevarüs etmişlerdir. Şehrin her iki halkı da Sultan Mahmud’a “diş bilemişler” ve onu devirmeye çalışan tarafta yer almışlardı⁷²⁴.

Kısacası, resmi belgelerin çizdiği zorba ve zâlim imajına rağmen Tekelioğullarının, yerel siyasi ilişkiler söz konusu olduğunda Antalya’da önemli bir meşruiyet kaynağı olduğu kesindir. Tekelioğlu avanesi olma ithamının bu denli önemsenmesi, hatta 19. yüzyılın sonlarında bile kullanılabilir olması –Moralı Cemal Bey muarızı Elmalı Kaymakamı tarafından Tekelioğlu avanesi olduğu gerekçesiyle ihbar edilmişti⁷²⁵–, herhalde, hanenin Antalya’daki daimi nüfuzu ve şöhretiyle ilgilidir.

Tekelioğullarının bu şöhreti düşünülüğünde, sözlü geleneğin onlara atfettiği bazı ritüellerin 1853 İhtilâli’nde karşımıza çıkması şaşırıcı olmamalıdır. Örneğin 1853 İhtilâli’ne ilişkin tahkikatta bıçak motifinin üzerinde bilhassa durulması (bıçak üzerinden atlamak usûl-i metrûkesi), yerel bir meşruiyet ritüelinin deşifre edilmek istenmesiyle ilgili olabilir. İhtilâle ilişkin tahkikatı yürüten Kamil Efendi’nin soruşturmasında özellikle altını çizdiği bu ritüel hakkında sözlü gelenek bilgi vermektedir. Örneğin sözlü geleneğin 20. yüzyılın başlarına taşıdığı bir başka manzumede Tekelioğlu İbrahim Bey, kendisine devlete itaat etmesini tavsiye ettiği için korkaklıkla itham ettiği sarrafi Zanailoğlu’na seslenirken “Teke bıçağının ağzından” kimsenin para alamayacağını “Git bre hey korkak gâvur! Nice yiğitlerim var bahası ağır. Teke bıçağının ağzından para almaya kim olur kadir?” sözleriyle ifade etmiştir⁷²⁶. Sözlü

⁷²³ Süleyman Fikri Erten, *a.g.e.* s. 11.

⁷²⁴ D. E. Daineloğlu, *a.g.e.* s. 146.

⁷²⁵ BOA. Y. PRK. UM. 5-8, lef. 39 (11 Kânûn-ı sâni 1297/23 Ocak 1882).

⁷²⁶ Süleyman Fikri Erten, *a.g.e.* s. 37. Tekelioğlu İbrahim Bey ve veziri/sarrafi Zanailoğlu arasında geçen diyalogu tasvir eden manzume şu şekildedir: Zanailoğlu der ki etme beyim delalet / Kimsede yoktu babandaki feraset / Daim ederdî devlete itaat / Bizi getirmiş böyle bir hale/İbrahim Bey der ne söylüyor bu kâfir / Ediyor sözleri rüyaya tabir / Bizden mal almaya kim olur kadir / Değilim babam gibi ben divâne / Zanailoğlu der ki öyle laf olmaz / Çakıl taş ile kuş avlanmaz / Bizde mal çoktur kalan tükenmez / Gel verelim beyim miri mirane / İbrahim Bey der ki kalamız mamur / Silah cephanede asla yoktur kusur/ Balyemez toplarım dillerde meşhûr/ Kumbaralarda vardır uygun havaye / Zanailoğlu der ki sen ne ararsın? / Ceneviz vaktından zahire mi sorarsın? / Çakıl taş ile kuş mu vurursun? / Gel itaat et gelen fermana / Git be hey korkak gâvur!/ Nice yiğitlerim var bahası

geleneğin aktardığı diğer manzumelerde de bıçak motifi “Teke bıçağına zorum var benim”⁷²⁷ veya “Ala bıçak üstünde kanım var benim”⁷²⁸ biçiminde farklı farklı karşımıza çıkar.

1853 İhtilâli’ne ilişkin soruşturmada bıçak motifinin üzerinde bilhassa durulması, Yanıkzade İsmail Bey’in Tekelioğulları ile olan bağlantısının vurgulanması bu nedenle önemlidir. Bizce bu vurgu bir endişeyi açığa çıkarmaktadır. Söz konusu olan bir meşruiyet endişesidir ve bu endişe sadece merkezi devlet tarafından değil, muhtemelen şehirdeki Moralı ve Arap tüccarlar tarafından da paylaşılmıştır. İlerleyen senelerde Arap ve Moralı muhâcir tüccarların “hânedân-ı kadîm” söylemini kendileri için kullanmalarının nedeni de bu meşruiyet endişesi olsa gerektir.

2.3.3. 1853 İhtilâli’nin Hedefindeki Arap Tüccarlar: Hacı Ömer Ağa ve Arap Süleyman Efendi

1853 İhtilâli’nin hedefinde bulunan Hacı Ömer Ağa ile biraderi Arap Süleyman Efendi, muhtemelen, Antalya’ya İbrahim Paşa tarafından iskân edilmiş Arap nüfus içinde bulunuyordu. Hacı Ömer Ağa’nın Bâli Bey Mahallesi’ndeki hamamının (Arap Hamamı) bulunduğu caddenin 20. yüzyılın başlarında dahi “Kölemen Caddesi” adını taşıdığı dikkate alınacak olursa eğer⁷²⁹, Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi’nin babaları Hacı Ahmed bin Abdullah’ın, İbrahim Paşa tarafından Antalya’ya getirilen Arap tüccarlar arasında yer almış olma ihtimali kuvvetlidir. Ne var ki bu haneye ilişkin en erken tarihli kayıtlar, Hacı Ömer Ağa ile kardeşinin 19. yüzyılın ortalarına tarihlenen ticari ve siyasi faaliyetleriyle ilgilidir.

Hacı Ömer Ağa, Çeribaşı Hacı İbrahim Efendi ile yakın ilişkileri nedeniyle Hacı İbrahim Efendi’nin önerisiyle 1840’ların sonlarında Antalya Meclisi’ne aza seçilmişti. Bu tarihten itibaren ağabey ile biraderinin adı, öldükleri tarihe kadar, Antalya’nın idari ve ticari hayatının en önemli aktörleri arasında yer aldı. Hacı Ömer Ağa hanesinin Çeribaşızade hanesiyle yakın ilişkileri ise sadece Hacı İbrahim Efendi dönemiyle sınırlı kalmamış, Hacı İbrahim Efendi’nin ölümünden sonra Yusuf Ağa’yla da devam etmiştir.

Hacı Ömer Ağa’nın Antalya Meclisi’ne ilk defa olarak aza seçildiği bu dönemde talihi, hamisi Çeribaşızade Hacı İbrahim Efendi’nin talihiyle mütenasip bir şekilde ilerledi. Bu nedenledir ki Hacı İbrahim Efendi’nin; ev zapt etmek⁷³⁰, zorla para almak⁷³¹, borcunu

---

ağır / Teke bıçağının ağzından para almaya kim olur kadir? / Ben ne yediririm bunca ummana? Bkz. Süleyman Fikri Erten, *a.g.e.* s. 36-37.

⁷²⁷ Süleyman Fikri Erten, *a.g.e.* s. 37.

⁷²⁸ Sabri Yetkin, *a.g.e.* s. 185.

⁷²⁹ *Maşrık-ı İrfan*, 6 Teşrîn-i sâni 1328/19 Kasım 1912.

⁷³⁰ *BOA. A. J. MKT. UM.* 25-77 (16 Ramazan 1266/26 Temmuz 1850).

⁷³¹ *BOA. A. J. MKT. UM.* 35-19 (12 Zi-1-hicce 1266/19 Ekim 1850).

ödememek⁷³², halktan “yana yattı çamura battı” ve benzeri isimlerle vergi almak⁷³³, ahali ve fukaranın canlarını yakmak, hallerini perişan etmek ve mallarını gasp etmek⁷³⁴ gibi aleyhindeki birçok itham nedeniyle İstanbul’a çağrıldığı bir dönemde, onun meclise aza seçtiği Hacı Ömer Ağa’nın azli, yerine ise Yanıkzade İsmail Bey’in aza seçilmesi yönünde birçok mahzar tertip edilmişti⁷³⁵. Antalya Meclisi ise konuyla ilgili mazbatasında Antalya ahali tarafından Hacı İbrahim Efendi ve Hacı Ömer Ağa aleyhinde tertip edilen mahzarların, esasında İsmail Bey ve Hacı İbrahim Efendi arasında yaşanan bir arsa meselesinden kaynaklandığını, bu arsa meselesi nedeniyle her iki tarafın taraftarlarının birbirleri aleyhinde sözler söylediğini iddia etmişti. Bu tartışmalarda Hacı İbrahim Efendi’nin sarf ettiği sözler ise (Hacı İbrahim Efendi Antalya’nın ser-âmed vücûhundan olduğundan) bazı kimselere ağır gelerek kendisinden nefret etmelerine neden olmuştu. Buna rağmen Hacı İbrahim Efendi’den alacaklı olduklarını iddia ederek onun aleyhinde dava açmış kimse yoktu. Bu nedenle, yedi sekiz aydan beri Der-saâdet’te bulunan Hacı İbrahim Efendi’nin terbiye ve ıslah olduğu kabul edilmeli ve çoluk çocuğu perişan, işleri yüz üstü kalmış olduğundan kendi işi gücüyle meşgul olup bir şeye karışmamak üzere affedilmesine karar verilmeli, Antalya’ya iâde edilmeliydi⁷³⁶.

Antalya Meclisi’nin mazbatasında Hacı Ömer Ağa hakkındaki iddialara da değinilmiştir. Söz konusu mazbataya göre Hacı Ömer Ağa, Hacı İbrahim Efendi tarafından değil, Antalya Meclisi tarafından aza seçilmişti ve aleyhindeki rivayetler kişisel garezden kaynaklanıyordu. Bazı garez sahipleri “Hacı Ömer Ağa, Hacı İbrahim Efendi’ye muavenette bulunur vehmine düşmüş”, bu nedenle Hacı Ömer Ağa aleyhinde bulunmuşlardı. Oysa bu iddia sadece bir vehimden ibaretti. İlgili mazbatada Hacı Ömer Ağa’nın Antalya hânedânından olduğu özellikle vurgulanmış, onun “rahat-ı ahâlîye mugâyir bir günâ hâli ve hareketi” istihbar olunmadığı ve tüm halkın kendisinden hoşnut ve razı olduğu belirtilmiştir⁷³⁷.

Hacı Ömer Ağa’nın biraderi Arap Süleyman Efendi’nin talihi de ağabeyinin talihine benzer bir seyir takip etmiştir. O, evvela beratlı hayriyye tüccarı olmuş, 1850’de ise hayriyye tüccarı nazırı (şehbender vekili) seçilmişti⁷³⁸. Şehbender vekilliği görevinden Kaymakam Mehmed Bey döneminde azledilmiş olmasına rağmen⁷³⁹, onun ve Hacı Ömer Ağa’nın şehrin

⁷³² BOA. HR. MKT. 39-63 (23 Muharrem 1268/18 Kasım 1851).

⁷³³ BOA. MVL. 95-19 (15 Zi-1-hicce 1266/22 Ekim 1850).

⁷³⁴ BOA. MVL. 97-40 (11 Safer 1267/16 Aralık 1850).

⁷³⁵ BOA. MVL. 239-43, lef. 1 (29 Receb 1267/30 Mayıs 1851).

⁷³⁶ BOA. MVL. 239-43, lef. 2 (11 Cemâzi-yel-âhir 1267/13 Nisan 1851).

⁷³⁷ BOA. MVL. 239-43, lef. 2 (11 Cemâzi-yel-ahir 1267/13 Nisan 1851).

⁷³⁸ AŞS. 7/36 (Cemâzi-yel-evvel 1266/Mart-Nisan 1850).

⁷³⁹ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 65.

siyasi ve iktisadi hayatı üzerindeki etkisi yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha da artmıştır. Bu etkinin sicillerdeki ilk tezahürü, her iki ismin hânedân olarak tanımlanması şeklinde olmuştur⁷⁴⁰. Seneler ilerledikçe bu iki isim “hânedân-ı kadîm” olarak tanımlanacak, şehirdeki geçmişlerinin kadimliği, isimlerinin geçtiği her yerde özellikle belirtilen bir husus olacaktır.

Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi’yi Antalya’daki Moralı tüccarlarla işbirliğine iten en önemli muhtemel neden ise, her iki grubun da yerli aristokrasinin dışında bulunmaları ve muhâcir kimlikleriydi. Başka bir ifadeyle 1853 İhtilâli’nin hedefinde bulunan Arap tüccarların şehirdeki meşruiyetlerine ilişkin geçerli olan şüpheler, “tüccar-ı muhâcir” olarak adlandırılan Moralı Müslüman tüccarlar için de geçerliydi.

Arap tüccarları Moralı tüccarlarla bir araya getiren bir diğer neden ise Mora ve Mısır arasındaki ticari ilişkileri olmalıdır. Mora ve Mısır arasındaki ticari ilişkilerin sıklığı, Moralı ve Mısırlı tüccarların ortak bir kültürel ve iktisadi dairenin içinde değerlendirilmesine imkân verir. Üstelik Antalya’daki Moralı tüccarlar arasında birçok köle tüccarının olması, İskenderiye’den Anadolu’ya yönelik siyah köle ihracatında Mora’nın aracı rolü düşünüldüğünde, Moralı tüccarların Mısır’la ticari ilişkilerinin Antalya’ya gelmezden önce de mevcut olduğuna bir karine teşkil etmektedir. Şehrin belli başlı köle tüccarları olan Mora kökenli bu tüccarlar (Moralı Esirci Mustafa bin Ali⁷⁴¹, Moravi Esirci Süleyman Ağa⁷⁴², Esirci Moravi Ahmed Ağa⁷⁴³, Esirci Moralı Mustafa Ağa⁷⁴⁴, Esirci Moralı Ömer⁷⁴⁵, Esirci Moralı Kara Ahmed⁷⁴⁶, Esirci Moralı İbrahim Ağa⁷⁴⁷, Moralı Ahmed Ağa⁷⁴⁸, Moralı Süleyman⁷⁴⁹), İskenderiye’de satın aldıkları siyah köleleri Antalya’ya getiriyorlar, Antalya aracılığıyla İç Anadolu şehirlerine satıyorlardı⁷⁵⁰.

Arap ve Moralı tüccarlar arasında ticari ortaklıkların yanı sıra evlilik ortaklıkları da kurulmuştur. Sözgelimi Arap Süleyman Efendi’nin zevcesi Hacı Zeynep, Moralı İbrahim Ağa’nın kızıdır⁷⁵¹.

Neticede, tüm bu sebepler, Moralı ve Mısırlı tüccarları birbirlerinin müttefiki olmasını sonuçlamıştır.

⁷⁴⁰ AŞS. 11/103; AŞS. 13/16.

⁷⁴¹ Aydın Beden, *a.g.t.* s. 114.

⁷⁴² Aydın Beden, *a.g.t.* s. 143.

⁷⁴³ AŞS. 9/90.

⁷⁴⁴ AŞS. 11/72.

⁷⁴⁵ BOA. ML. VRD. TMT. d-9672, s. 25.

⁷⁴⁶ BOA. ML. VRD. TMT. d-9672, s. 26.

⁷⁴⁷ BOA. ML. VRD. TMT. d-9762, s. 11.

⁷⁴⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d-9756, s. 22.

⁷⁴⁹ BOA. ML. VRD. TMT. d-9717, s. 38.

⁷⁵⁰ 19. yüzyılda Antalya’daki siyah kölelerle ilgili olarak bkz. Evren Dayar, “19. Yüzyılda Antalya’da Siyah Köleler ve İbradı’da Arapastık Kestanesi”, *Toplumsal Tarih*, Mayıs 2012.

⁷⁵¹ AŞS. 28/394 (24 Rebî-ül-evvel 1304/21 Aralık 1886).

1853 İhtilâli'nde Yanıkzade İsmail Bey ile Hacı Velizade Ahmed Ağa gibi yerli hanedânların muhalefet ettiği, Antalya'da nüfuzu gittikçe artan bu Mısırlı ve Moralı tüccarlarla onların ortakları olan Mubayaacızade Mustafa Bey gibi isimlerdi. 1853 İhtilâli bu iki hizip arasındaki çatışmanın bir sonucuydu. Olayları soruşturmak için Antalya'ya gelen Kamil Efendi meselenin bu tarafını görmemiş, İsmail Bey ile destekçilerinin sürgünleriyle meselenin hallolunacağını düşünmüştü. Oysa İsmail Bey ve taraftarlarının Rodos'tan Antalya'ya dönmeleri meselenin halledilmediğini gösterecektir. Ancak meselenin sonraki senelerde de devam etmesinin esas nedeni, 1853 İhtilâli ile açığa çıkan iki taraflı hizipleşmenin sadece belirli bir döneme özel olmaması, Antalya'da siyasi kültürün en temel ögesi olmasıydı. Zaten 1853 İhtilâli'nden hemen sonra şehirden ayrılan Kaymakam Mehmed Ali Efendi'nin yerine göreve başlayan Mehmed Efendi döneminde bu çatışma farklı bir veçheye bürünerek ve taraflarını tekrar belirleyerek devam etmiştir.

2.4. Kaymakam Mehmed Efendi ve Dönemi

1853 İhtilâli'ni takip eden dönemde Kaymakam Mehmed Ali Ağa'nın şehirden ayrılmasından bir süre sonra Mehmed Efendi, 30 Nisan 1854'te, Kocabaş Oran, Metropolit Vekili İstrati, Mubayaacızade Mustafa Bey, Ali Muhlis Ağa, Naib Efendi, Salih Ağa, Mal Müdürü Halil ve Müftü Efendi'nin de hazır bulunduğu Antalya Meclisi'nde memuriyetine ilişkin fermanını okuyarak göreve başladı⁷⁵². Onun göreve başladığı tarihte, 1853 İhtilâli'nin tertipçisi olduğu iddia edilen ve ismi Antalya'daki "her fesâdın müsebbibi" kabul edilen Yanıkzade İsmail Bey ile taraftarları Rodos'ta sürgünde bulunuyordu. Bununla birlikte Kaymakam Mehmed Efendi'nin adı, henüz görev döneminin ilk senesi bitmemişken bir dizi usûlsüzlük iddiasıyla anılmıştı.

Kaymakam Mehmed Efendi hakkındaki usûlsüzlük ithamının kimler tarafından dile getirildiği çok açık değildir. Ne var ki o, hakkındaki iddiaların ardında Antalya'daki kaymakamlığı döneminde Yanıkzade İsmail Bey'in ortağı olan Hasan Rüşdü Efendi'nin bulunduğunu düşünüyordu. Mehmed Efendi, Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği 25 Haziran 1855 tarihli arızasında Antalya'ya geldiği günden beri herkesle geçindiğini, mali işlerin tesviyesine, vergilerin tahsiline itina ettiğini, ancak bazı kişilerin –bu kişinin Hasan Rüşdü olduğu sonradan açığa çıkacaktı– uhdesinde bulunan Antalya kaymakamlığını elde etmek için talepte bulduklarını yazmış, arızasına, Antalya Meclisi'nin kendisinden hoşnut olduğuna ilişkin bir mazbata ile şer'i mahkemenin hüccetini de eklemiştir⁷⁵³.

⁷⁵² BOA. MVL. 276-31 (2 Şevval 1270/30 Nisan 1854).

⁷⁵³ BOA. MVL. 291-6, lef. 1 (9 Şevval 1271/25 Haziran 1855).

Antalya Meclisi'nin söz konusu mazbatasında; Yusuf Ağa (Çeribaşızade), Ebubekir Ağa, Mehmed Hurşid Efendi, el-Hac Hafız, Ali Muhlis Ağa ve Mubayaacızade Mustafa Bey'in yanı sıra, hayriyye tüccarı Moralı İbrahim ve Mehmed ile Şehbender Vekili Arap Süleyman Efendi gibi önemli isimlerin mührü vardır. 25 Haziran 1855 tarihli mazbatada; Mehmed Efendi'nin Antalya'ya geldikten sonra civar sancaklarda bulunan eşkıyaları temizlediği, sancaktan talep edilen deve, zahire ve asker firarisi ve redif bakayâsının tesviyesini gerçekleştirdiği, onun memuriyeti döneminde Antalya'nın gördüğü asayiş ve "istirâhat-ı tam ve emniyyet-i kâmilenin" şimdiye kadar Antalya'ya gelmiş gitmiş hiçbir kaymakam zamanında görülmemiş olduğu, bu nedenle aleyhinde hiçbir söz söylenemeyeceği beyan edilmişti⁷⁵⁴. Benzer ifadeler, Antalyalı ulema, sulehâ, tüccar ve ahali talebiyle şer'i mahkemenin düzenlediği hüccette de yer alıyordu⁷⁵⁵.

Bununla birlikte Konya Vilayeti, Mehmed Efendi'nin "kötü idaresi" nedeniyle azli ve tebdilinin lüzumlu olduğunda ısrarcı olmuş⁷⁵⁶, konuya ilişkin Konya Meclisi'nin Temmuz 1855 tarihli mazbatasında Mehmed Efendi'nin "fukara halkı sömürmeyi adet edinmiş meclis azalarının reylerine mutabakat ettiği" iddia edilmişti. Üstelik Antalya'daki işlerin idaresinde Mehmed Efendi'nin aczi görüldüğü iddiaları üzerine tam da bu hususa dikkat kesilmiş ve tahkikat için Antalya'ya memurlar gönderilmişken, bu memurların ifadeleriyle şikâyetçilerin iddiaları da Mehmed Efendi hakkındaki istihbaratı teyit eder nitelikteydi. Kaymakam Mehmed Efendi meclis azalarının sözünden çıkmıyor, azalar Mehmed Efendi'yi "iğfal ederek" halkı istedikleri gibi kullanıyor, Mehmed Efendi ise asli görevini icra etmiyordu. Bu durum karşısında Konya Meclisi, Mehmed Efendi'nin "kötü idaresi" görevinden alınmasını gerektirdiği için azlini, yerine de eski Antalya kaymakamı Hasan Rüştü'nün görevlendirilmesini kararlaştırmıştır⁷⁵⁷.

Mehmed Efendi Konya Meclisi'nin bu kararına karşı çıkmış, bu kararın ardında –her ne kadar bu dönemde Yanıkzade İsmail Bey ve taraftarları Rodos'ta sürgünde olsalar da– Antalya'da görev yaptığı yıllarda İsmail Bey'in ortağı da olmuş Hasan Rüştü Efendi'nin bulunduğuna ilişkin inancını açığa vurmaktan çekinmemiştir. Sözgelimi Sadâret'e ilettiği 11 Ağustos 1855 tarihli arzuhalinde, şimdiye kadar işi için gecesini gündüzüne kattığını, ancak Hasan Rüştü'nün Antalya kaymakamlığını elde etmek için kendisinin güya "meclis azalarına mahkûm olduğu" iddiasını dillendirdiğini söyleyerek Konya Valisi'nin talebiyle Konya Meclisi'nde (meclis-i kebîr) tanzim edilen ve Antalya'ya gelen mazbatadaki iddialara karşılık vermişti. Mehmed Efendi'ye göre Konya Meclisi'nin kendisi aleyhindeki "meclis azalarının

⁷⁵⁴ BOA. MVL. 291-6, lef. 2 (9 Şevval 1271/25 Haziran 1855).

⁷⁵⁵ BOA. MVL. 291-6, lef. 3 (Şevval 1271/Haziran-Temmuz 1855).

⁷⁵⁶ BOA. MVL. 290-59, lef. 2 (19 Şevval 1271/5 Temmuz 1855).

⁷⁵⁷ BOA. MVL. 290-59, lef. 3 (21 Şevval 1271/7 Temmuz 1855).

nüfuzunun kendisine galebe edip onlara muvaffak olduğu ve devlet ve memleket işlerinin tesviyeden hali kaldığı” iddialarının ardında, Hasan Rüşdü’nün iftiraları vardı. Hâlbuki Hasan Rüşdü’nün Antalya’daki memuriyeti döneminde meclis azalarını birbirleri aleyhine düşürdüğünü bilmeyen kimse yoktu⁷⁵⁸. Mehmed Efendi bu iddiasıyla, muhtemelen, Hasan Rüşdü Efendi’nin kaymakamlığı döneminde İsmail Bey’le kurduğu ticari ortaklığı hatırlatmak istemişti.

Konya Meclisi’nin Mehmed Efendi’yi görevden alma teşebbüslerinin sıklaştığı bu dönemde Antalya Meclisi açıkça Mehmed Efendi’den yana taraf oldu. Bu tercihin nedeni ise bu dönemde Yanıkzade İsmail Bey’in reisliğini üstlendiği fırkanın önde gelen birçok isminin, İsmail Bey’in kendisi de dâhil olmak üzere Rodos’ta sürgünde bulunmasıydı. Hacı Ömer Ağa’nın reisliğini üstlendiği fırka ise İsmail Bey’in sürgünde olmasından da istifade ederek şehirdeki iktidar ve nüfuzunu muhafaza altına almıştı. Bu şartlar altında geçmişte İsmail Bey ile ortaklık kurmuş Hasan Rüşdü Efendi’nin Antalya’ya kaymakam olarak gelmek istemesinin, Hacı Ömer Ağa ve taraftarları için kabul edilebilir bir talep olmaması doğaldır. Bu nedenle onlar mümkün olabildiği kadar mevcut kaymakam Mehmed Efendi’yi desteklemiş, onun Antalya’da bekası için ellerinden geleni yapmıştır.

Ne var ki Antalya Meclisi’nin mevcut kaymakam Mehmed Efendi’den yana taraf olmasına ve muhalif fırkanın önde gelen isimlerinin Rodos’ta sürgünde bulunmasına rağmen Mehmed Efendi hakkında birçok şikâyetin Konya’ya ulaştırılması Konya Meclisi’ni harekete geçirmiştir. Antalya’daki meselenin nedenlerinin araştırılması için Konya Meclisi azasından Hüseyin Nesib Bey görevlendirilmişti. Konuya ilişkin Konya’dan Antalya’ya ulaştırılan buyruhduda Hüseyin Nesib Bey’in “kaymakam vekili” olarak görevlendirildiği ve Antalya’ya geldiğinde Kaymakam Mehmed Efendi, azadan Hacı Ömer, Mubayaacızade Mustafa Bey ve Ali Muhlis Ağa ile birlikte Kocabaş Zanaioğlu Oran ve Zanaioğlu İstrati hasta ve ihtiyar olduğu için Zanaioğlu İlya’yı ve Mal Kâtibi Ahmed Tevfik Efendi’yi yargılanmaları için Konya’ya göndereceği bilgisi vardır. Hüseyin Nesib Bey, ayrıca, tahkikatı esnasında Konya’ya gönderilmesi icap edecek başka isimler açığa çıkarsa onları da Konya’ya göndermeye yetkili kılınmıştı⁷⁵⁹. Bu karar, muhtemelen, sadece Kaymakam Mehmed Efendi’yi değil, Antalya Meclisi’nin Hacı Ömer Ağa, Mubayaacızade Mustafa Bey, Ali Muhlis Ağa ile Kocabaş Zanaioğlu Oran ve Zanaioğlu İstrati gibi azalarını da huzursuz etmiş olmalıdır. Çünkü Hüseyin Nesib Bey’in tahkikatı sonucunda Kaymakam Mehmed Efendi Antalya’dan kaldırılabilir, Yanıkzade İsmail Bey ile geçmişte ortaklık kurmuş olan Hasan Rüşdü Efendi ise Antalya’ya kaymakam olarak atanabilirdi.

⁷⁵⁸ BOA. MVL. 292-11 (27 Zi-l-ka’de 1271/11 Ağustos 1855).

⁷⁵⁹ AŞS. 9/99 (3 Zi-l-hicce 1271/17 Ağustos 1855).

Hüseyin Nesib Bey tahkikat için Antalya'ya geldiğinde ilk iş olarak 16 Ağustos 1855'te Antalya'ya bağlı kazalardaki meclis azaları ile nahiye müdürlerini Antalya Meclisi'ne davet etmiş ve Konya Meclisi'nde kaleme alınan tâlimâtnameyi okuyarak her birine tâlimâtın birer nüshasını teslim etmişti⁷⁶⁰.

Kaymakam Vekili'nin Antalya'da tahkikat yürüttüğü bir sırada, Hasan Rüşdü Efendi'nin muhalifleri açısından düşünüldüğünde çok da şaşırtıcı olmayan bir gelişme yaşanmış ve Antalya Meclisi Hüseyin Nesib Bey hakkında övgü dolu bir mazbata hazırlayarak bu mazbatayı Konya Vilayeti'nde göndermişti. Söz konusu mazbata, geçmişte Kaymakam Mehmed Efendi lehinde gönderilen mazbatanın örtülü bir tekzibi niteliğindedir ve muhtemelen Hüseyin Nesib Bey'in tahkikatından sonra Kaymakam Mehmed Efendi'nin Antalya'dan kaldırılma ihtimaline karşılık kaleme alınmıştır. İlgili mazbatada, Antalya Meclisi'nin 25 Haziran 1855 tarihli geçmiş mazbatasının, o dönemde, Hasan Rüşdü Efendi'nin "Antalya kaymakamlığı uhdeme ihâle olundu olacak idi" türlü birkaç ay devam eden sözlerinin kendilerine ulaşmasına binaen kaleme alındığı iddia edilmiştir. Çünkü geçmişte Antalya'da kaymakamlık yapmış olan Hasan Rüşdü Efendi şehirde bulunduğu dönemde meclis azalarını tefriğe düşürmüş ve birçok soruna neden olmuştu. 25 Haziran 1855 tarihli geçmiş mazbatanın esası da Hasan Rüşdü'nün Antalya'ya kaymakam tayin edilmemesini talep etmektir. Bu nedenle Mehmed Efendi'den hoşnut bulunulduğu bildirilmişti. Ancak kaymakam vekili olarak şimdi Antalya'da bulunan Hüseyin Nesib Bey hem ahaliyle hiçbir çatışma yaşamadan devlet işlerini görebilecek bir zattı hem de kendisi Konya Meclisi azasından olduğu için Antalya'yı tanıyordu. Bu sebeple Hüseyin Nesib Bey'in Antalya kaymakamlığında asaleten istihdamı tasdik edilmeliydi⁷⁶¹. Antalya Meclisi'nin bu talebini, şüphesiz, hem Hasan Rüşdü Efendi'nin Antalya'ya kaymakam olarak atanmasına engel olmaya hem de kaymakam vekili olarak Antalya'da bulunan Hüseyin Nesib Bey'i taraftar kazanmaya matuf bir çaba olarak düşünmek gerekir.

Antalya Meclisi'nin Antalya kaymakamlığında asaleten bekasını talep ettiği Hüseyin Nesib Bey, tahkikatını Ağustos ve Eylül aylarında yürüttü. Tahkikatın sonuçlarına göre Kaymakam Mehmed Efendi, aralarında damadının akrabaları da olan birçok kişiyi kişisel hizmetinde istihdam etmiş, devlet bütçesinden bu kişilere maaş bağlatmıştı⁷⁶². Ayrıca Finike Müdürü Şadan Efendi'den "seni müdürlükten azletmeyeyim" diyerek 20.000 kuruş, eski Bucak Müdürü Haliloğlu Ahmed Ağa'dan 3.000, eski Gebiz Cemaati Beyi Veli Bey'den 2.500, Kalkanlı Hacı İbrahim Ağa'dan 3.545, Andiyeli Kuloğlu Mustafa'dan 5.000, Hacı

⁷⁶⁰ BOA. İ. MVL. 351-15307, lef. 2 (15 Safer 1272/27 Ekim 1855).

⁷⁶¹ BOA. İ. MVL. 351-15307, lef. 1 (3 Muharrem 1272/15 Eylül 1855).

⁷⁶² BOA. MVL. 294-46, lef. 3 (25 Zi-1-hicce 1271/8 Eylül 1855).

Mehmed Ağa'nın eytamlarından ise "resim" adı altında 12.500 kuruş almıştı. Mehmed Efendi'nin bu şekilde aldığı meblağ 46.545 kuruştur. Hüseyin Nesib Bey, kaymakamın fuzuli olarak tahsil ettiği meblağı bu şekilde tespit ettikten sonra tespitlerine ilişkin bir pusûla düzenlemiş ve bu pusûlayı azadan Ebubekir Ağa, Mehmed Hurşid Efendi ve İdriszade Salih Ağa'ya mühürlenmiştir⁷⁶³.

Tahkikatı esnasında Hüseyin Nesib Bey, Antalya'ya bağlı kazalar ahalisinden Kaymakam Mehmed Efendi aleyhinde kendisine iletilen çok sayıda başka şikâyeti de dinlemiştir. Hatta kaza halkı kaymakam hakkında bir "me'huzat defteri" hazırlamış ve bu defteri Hüseyin Nesib Bey'e vermişti. Söz konusu deftere göre Kaymakam Mehmed Efendi, Kalkan Müdürü Derviş Ali Ağa'dan "seni müdürlükten azledeceğim" diyerek 5.000, eski Kaş Müdürü Osman Ağa'dan 4.000 ve damadından bir eşek, İğdir Müdürü Halil Ağa'dan 5.000, Kızılkaya Müdürü Mustafa'dan 2.000, eski Gebiz Müdürü Veli Bey'den 3.500 (Hacı Ömer Ağa, Veli Bey'in sahip olduğu kölesini katlettiğini mecliste ikrar ettiğini, hatta bu nedenle birkaç gün hapis yattığını, ancak 2.000 kuruşu Kaymakam Mehmed Efendi'ye, 1.500 kuruşu ise kendisine verilen rüşvet karşılığında salıverildiğini kabul etmişti), Kara Hisar Aşireti mensubu Güzeloğlu'ndan 1.000, Andiyeli Kuloğlu Mustafa Ağa'dan 3.000 (Hacı Ömer Ağa, Mustafa Ağa'nın bir cinayet meselesi nedeniyle hüküm giydiğine ancak Naib Efendi ile Mehmed Efendi'nin rüşvet alarak hükmü bozduklarına tanıklık yapmıştı), Kaş sakinlerinden Mustafa bin Mehmed'den 1.135, eski Bucak Müdürü Ahmed Ağa'dan 3.500 kuruş almıştı. Hüseyin Nesib Bey tahkikatı esnasında tespit ettiği her hususu Antalya Meclisi azalarına da (Ali Muhlis Ağa, Zanailoğlu Oran ve İstrati, Hacı Ömer Ağa, İdriszade Salih Ağa, Nüfus Nazırı Hüseyin Efendi) tasdik ettirmiştir⁷⁶⁴.

Son olarak, bu tahkikatta meclis azasından Hacı Ömer Ağa'nın da Kaymakam Mehmed Efendi'yle birlikte kaza müdürlerinden para aldığı anlaşılmıştı. Mesela Hacı Ömer Ağa, eski Kaş Müdürü Osman Ağa'dan bir deve, katl suçu nedeniyle tutuklanması gerekirken rüşvet karşılığı salıverilen eski Gebiz Müdürü Veli Bey'den ise 1.500 kuruş almıştı⁷⁶⁵.

⁷⁶³ BOA. MVL. 294-46, lef. 4 (25 Zi-1-hicce 1271/8 Eylül 1855). Hüseyin Nesib Bey'in tahkikatının sonucunda Kaymakam Mehmed Efendi'nin damadı Osman Ağa'nın da birçok kişiden rüşvet aldığı açığa çıkmıştı. Osman Ağa; "arza varmışsınız" diyerek Fığlalı Abdülkadir ve iki arkadaşından 900, Kışlalı Odabaşoğlu Mehmed'den 100, Behçevan Mehmed'in oğlu Molla'dan ise 100; Bayat Muhtarı Halil ile Çukurcalı Mirahuroğlu Rebi'den (oğulları redif olmasına rağmen askere sevk etmediği için) 300'er, cebren kız kaldırdığı için cezalandırılması gereken Karataşlı Hacı Ali'den "terbiyesini yüz üstü bırakma" karşılığında 400, Yeni Osmanlı Koca İhtiyarolu Mehmed Kethüda'dan 600, Yeni Osmanlı Mehmed Kethüda'dan "fuzûli olarak aldığı bir adet kilim bahası" karşılığı 200, Yeni Osmanlı Cemaati Beyi Hüseyin Bey'den "seni beylikten azlettireceğim diyerek" 3.000 kuruş tahsil etmişti. Osman Ağa ayrıca 1854'te merkez hazine için toplanan develerden üçünü Süleyman'a satmış ve karşılığında 2.400 kuruş almış; yine aynı şekilde Süleyman'a bir siyah deve ile bir kır beygiri 1.200 kuruşa satmıştı. Osman Ağa'nın bu şekilde haksız olarak topladığı para toplamda 9.500 kuruştur. Hüseyin Nesib Bey bu tespitine ilişkin de bir pusûla düzenlemiş ve bu pusûlayı azadan Ebubekir, Mehmed Hurşid ve İdriszade Salih Ağa'ya mühürlenmiştir. Bkz. BOA. MVL. 294-46, lef. 5 (25 Zi-1-hicce 1271/8 Eylül 1855).

⁷⁶⁴ BOA. MVL. 294-46, lef. 6 (25 Zi-1-hicce 1271/8 Eylül 1855).

⁷⁶⁵ BOA. MVL. 294-46, lef. 6 (25 Zi-1-hicce 1271/8 Eylül 1855).

Hüseyin Nesib Bey'in tahkikatını devam ettiği dönemde Konya Valisi Meclis-i Vâlâ'ya iletildiği arızada, Antalya Kaymakamı Mehmed Efendi'nin, kendisi aleyhindeki iddiaların, Antalya kaymakamı olmak isteyen Hasan Rüşdü Efendi'nin tahriklerinin sonucu olduğunu iddia ettiği, ne var ki bu iddianın gerçekçi olmadığı belirtilmiştir. Zira Mehmed Efendi'nin, Antalya kaymakamlığı Hasan Rüşdü Efendi'nin uhdesine ihale edileceği için değil, “mugayir-i rıza-yı Âli bazı mertebe hareketi” Konya Eyaleti tarafından bilindiği ve kendisi “meclis azalarının mahkûmu olması” ve livayı kötü idare etmesi nedeniyle azline lüzum görülmüştü. Bu şartlarda Konya Valisi, Mehmed Efendi'nin, kendisi aleyhindeki iddiaların ardında Hasan Rüşdü Efendi'yi görmesinin iki nedeni olduğunu düşünmüştür. Bu nedenlerden ilki, Kaymakam Mehmed Efendi'nin, hakkındaki iddiaları Hasan Rüşdü Efendi'nin iftirası olarak niteleyip kaymakamlıkta kalmayı temin etme isteğiydi. İkincisi ise Hasan Rüşdü Efendi'nin Antalya'da kaymakamlık yaptığı daha önceki dönemde mal kâtibi olan İsmail Hakkı Bey'le yaşadığı sorunlardı ki, İsmail Hakkı Bey şu anda da Antalya'da mal kâtibi idi⁷⁶⁶.

Ekim ayının sonlarına doğru Antalya Meclisi azaları Konya Valisi'nin talebi üzerine yargılanmak için Konya'ya geldi. Ne var ki Konya'ya gelmesi talep edilen Kaymakam Mehmed Efendi hasta olduğu için davete icap edememişti⁷⁶⁷. Konya'da devam eden soruşturmada ise Antalya hânedânından müteveffa Hacı Mehmed Ağa'nın varisleri kızları Adile ve Ümmügülüm hanımların terekelerinden Antalya Kaymakamı Mehmed Efendi'nin fuzuli olarak 12.500 kuruş aldığı, azalar Ali Muhlis, Hacı Ömer Ağa ve İdriszade Salih Ağa tarafından onaylanmıştı. Muhtemelen bu iddia çocukların nazırı olan Mehmed Hurşid Efendi tarafından, daha evvel ortaya atılmış ve Hüseyin Nesib Bey'in tahkikat için Antalya'ya geldiği dönemde Mehmed Hurşid Efendi tarafından açıkça dile getirilmişti. Konya Valisi bu suretle söz konusu iddiaları Antalya Meclisi'nin diğer azalarına da tasdik ettirmiş oluyordu⁷⁶⁸.

Öte yandan tüm bu gelişmeler yaşanırken çok ilginç bir olay olmuş ve kaymakam vekili olarak Antalya'da bulunan ve Mehmed Efendi ile Antalya Meclisi azaları aleyhindeki iddiaları inceleyen Hüseyin Nesib Bey'in hakkındaki şikâyetler nedeniyle Sadâret tarafından görevinden alınması, Kaymakam Mehmed Efendi'nin ise Konya'ya çağrılmasından vazgeçilerek durumunun İstanbul'da incelenmesi kararlaştırılmıştı. Hakkındaki şikâyete göre Hüseyin Nesib Bey “Antalya'nın naibi ile uyuşarak türlü fenalıklara kalkışmış”tı⁷⁶⁹.

Konya Valisi Mustafa Paşa bu karara çok şaşırmıştır. Hüseyin Nesib Bey'in Antalya'ya gidişi üzerinden çok az bir zaman geçtiğini, bu nedenle onun bu denli kısa bir süre içinde naible uyuşarak fenalık yapmaya vakit bulamayacağını Sadâret'e yazan Konya Valisi,

⁷⁶⁶ BOA. MVL. 294-46, lef. 1 (13 Safer 1272/25 Ekim 1855).

⁷⁶⁷ BOA. MVL. 294-46, lef. 2 (13 Safer 1272/25 Ekim 1855).

⁷⁶⁸ BOA. İ. MVL. 351-15307, lef. 3 (Gurre-i Rebî-ül-evvel 1272/Kasım 1855).

⁷⁶⁹ BOA. İ. MVL. 351-15307, lef. 4 (10 Rebî-ül-evvel 1272/20 Kasım 1855).

Hüseyin Nesib Bey'in Antalya'daki tahkikatına ana hatlarıyla değinmiş, Antalya Meclisi'nin Hüseyin Nesib Bey'den memnuniyetine ilişkin bir mazbatasının kısa bir süre önce kendilerine ulaştırıldığını, bu nedenle söz konusu iddianın inanılması güç olduğunu dile getirmiştir. Zira bu mazbatanın meali Hüseyin Nesib Bey'in dürüstlüğüne delildi. Mustafa Paşa, Hüseyin Nesib Bey aleyhindeki bu şikâyetin sebebinin ise Kaymakam Mehmed Bey olduğunu düşünüyordu. Çünkü Hüseyin Nesib Bey Antalya'da bulunduğu müddetçe Mehmed Bey'in müşterikleri kendisinden haklarını talep edebilecekti, ancak Hüseyin Nesib Bey Antalya'dan kaldırıldığında hiçbir hak sahibi Kaymakam Bey'den hesap soramayacaktı. Dolayısıyla Mehmed Bey'in bu girişiminin ardında Antalya'da "bekâsını istihsâl eylemek efkârı" vardı⁷⁷⁰.

Gerçekten de Hüseyin Nesib Bey'in Antalya'dan kaldırılacağı, Mehmed Efendi'nin ise görevine devam edeceği tevatürünün gerçek olma ihtimali belirince kaymakam aleyhindeki şikâyetler teker teker geri alınmıştır. Sözgelimi, Kaymakam Mehmed Efendi, Antalya hânedânından müteveffa Hacı Mehmed Ağa'nın çocukları Adile ve Ümmügülsüm hanımların tahsil edilmemiş alacaklarından fazladan 12.500 kuruş tahsil etmiş ve bu tahsilât hakkında çocukların nazırı meclis azasından Mehmed Hurşid Efendi şikâyetçi olmuş, bu şikâyet Konya'ya davet edilen meclisin diğer azaları Hacı Ömer Ağa, Ali Muhlis Ağa ve İdriszade Salih Ağa'dan da sorulmuş, onlar da Konya'da Mehmed Hurşid Efendi'nin iddialarını tasdik etmişlerdi. Bu gelişmenin akabinde iddiasını ispat etmesi için Antalya'ya bir memur gönderilerek Mehmed Hurşid Efendi'nin şehirde kaymakamla yüzleştirilmesi kararlaştırılmışken, Mehmed Hurşid Efendi, Hüseyin Nesib Bey'in Antalya'dan kaldırılacağı ve Mehmed Efendi'nin görevine devam edeceğine ilişkin tevatürlere binaen iddiasını dava edemeyeceğini söylemiş ve zorunlu olarak maslahatını terk etmişti⁷⁷¹. Ancak Mehmed Hurşid Efendi maslahatını terk etmiş olmasına rağmen –gerçi ilerleyen günlerde Konya Valisi Mustafa Paşa'nın müdahalesiyle tekrar aza seçilecekti– Kaymakam Mehmed Efendi tarafından azalıktan ihraç edilmiştir⁷⁷². Azalıktan ihraç edildikten sonra ise iddialarını dile getirmekten çekinmemiştir⁷⁷³.

Hüseyin Nesib Bey'in Antalya'dan kaldırıldığı tevatürü Antalya'ya geldikten kısa bir süre sonra Antalya Meclisi de bir umûmî mazbata düzenlemişti. Bu mazbatada "bazı eshâb-ı agrâzın" iftiraları nedeniyle Konya Eyaleti Valisi Mustafa Paşa'nın Kaymakam Mehmed Efendi ile meclis azalarından bazılarını Konya'ya getirttiği, Mustafa Paşa tarafından Antalya'ya bir kaymakam vekili gönderildiği hatırlatılmıştı. Ne var ki mazbatada mührü bulunanlar, Vekil Hüseyin Nesib Bey'in Antalya'dan kaldırılması hakkında Vali Mustafa

⁷⁷⁰ BOA. İ. MVL. 351-15307, lef. 4 (10 Rebî-ül-evvel 1272/20 Kasım 1855).

⁷⁷¹ BOA. İ. MVL. 351-15307, lef. 4 (10 Rebî-ül-evvel 1272/20 Kasım 1855).

⁷⁷² BOA. MVL. 172-34 (19 Receb 1272/26 Mart 1856).

⁷⁷³ BOA. A. J. MKT. UM. 245-48-2, lef. 3.

Paşa'ya hitaben Sadâret'ten bir emirnâme geldiğini işittiklerini, Hüseyin Nesib Bey'in iki-üç aydır Antalya'da "şedîd bir tahkikat" icra ettiğini, ama buna rağmen Mehmed Efendi hakkında bir cürüm bulamadığını, Mehmed Efendi hakkındaki iddiaların iftira kabilinden olduğunun anlaşıldığını yazmıştır. Mazbatada Antalya halkının Mehmed Efendi'den hoşnut olduğu ve Hüseyin Nesib Bey'in Antalya'dan kaldırılmasını talep ettiği de yazılıdır. Bu mazbatada Mehmed Hurşid Efendi haricinde Antalya Meclis azalarının –yaylada ve Konya'da bulunanlar müstesna– tümünün mührü vardı. Ayrıca, Hacı Ömer Ağa'nın biraderi Arap Süleyman Efendi, Mal Müdürü İsmail Hakkı, hayriye tüccarları Hesapçızade Hacı Mehmed Ağa ve Hacı İbrahim Ağa ile pek çok Rum ve Müslüman tüccarın da mazbatada mührü bulunuyordu⁷⁷⁴.

Sadâret tarafından Hüseyin Nesib Bey'in Antalya'dan kaldırılmasını ve kendisinin Konya'ya celbinden vazgeçilmesini Kaymakam Mehmed Bey de mutlulukla karşılamıştı⁷⁷⁵. Bununla birlikte 1856 Mart'ına gelindiğinde, henüz yargılanmamış ve hakkında rivayet edilen şeyler sabit olmamışsa da, Antalyalı Hacı Mehmed Ağa çocuklarına ilişkin işlemi kanunsuz olduğundan görevinden azli kararlaştırılmış ve Antalya kaymakamlığı eski Humus kaymakamı Sabri Bey'e verilmiş, Mehmed Efendi'nin İstanbul'a gelmesine izin verilerek kendisiyle damadı hakkındaki rivayetlerin burada muhakeme edilmesine dair bir tezkire hazırlanmıştı⁷⁷⁶. Öte yandan bir veçhesiyle Kaymakam Mehmed Efendi'nin de sebep olduğu Hacı Mehmed Ağa eytamına ilişkin tartışma, Antalya'da bir diğerine muhalif fırkalar arasındaki çatışmanın saflarını etkilemiş, 1853 İhtilâli'nde tarafsız davranan Mehmed Hurşid Efendi'nin Yanıkzade İsmail Bey'in fırkasına katılmasının, muhtemelen, en önemli sebebi olmuştur.

2.4.1. Ebubekir Ağazade Hacı Mehmed Ağa ve Eytamları

Hacı Mehmed Ağa'nın kökenleri ve geçmişi hususunda baba adının Ebubekir olduğu dışında hiçbir bilgimiz bulunmuyor. Mevcut bilgilerimiz bu konuda ancak spekülasyon yapmamıza imkan vermektedir. Ancak muazzam serveti ve nüfuzu düşünüldüğünde Hacı Mehmed Ağa'yı her şeyden önce Tekelioğulları hanesiyle ilişkilendirmek gerektiği akla gelmektedir.

Bu hususta ilk ihtimal, Hacı Mehmed Ağa'nın Tekelioğlu İbrahim Bey'in hazinedarlarından Ebubekir'in oğlu olmasıdır⁷⁷⁷. Senelerce Tekelioğullarının sarraflığı ve

⁷⁷⁴ BOA. MVL. 295-22, lef. 1 (6 Rebî-ül-evvel 1272/16 Kasım 1855).

⁷⁷⁵ BOA. MVL. 295-22, lef. 2 (6 Cemâzi-yel-evvel 1272/14 Ocak 1856).

⁷⁷⁶ BOA. İ. MVL. 351-15307, lef 7 (16 Receb 1272/23 Mart 1856).

⁷⁷⁷ Serap Sarıhan, *a.g.t.* s. 208.

hazinedarlığını üstlenen Zanaioğullarının serveti düşünülürken, Hazinedar Ebubekir Ağa'nın Hacı Mehmed Ağa'nın pederi Ebubekir Ağa olması ihtimal dâhilindedir.

Bir diğer ihtimal ise –ki bu ihtimal daha güçlüdür– Hacı Mehmed Ağa'nın 1779'da Teke mütesellimi olan⁷⁷⁸, 1784'te kendisine “Mîr-i Mîrânlık” rütbesi tevcih edilen⁷⁷⁹ Tekelioğlu Hacı Ebubekir Ağa'nın oğlu olmasıdır. Üstelik Hacı Ebubekir Ağa'nın Hacı Mehmed adında bir oğlu olduğu da bilinmektedir⁷⁸⁰. Eğer bu ihtimal gerçekse Hacı Ebubekir Ağa 1794'te öldüğünde terekesi kendisinden sonra Teke mütesellimi olan kardeşi Tekelioğlu Mehmed Ağa'nın eline geçmiş demektir. Başka bir ifadeyle, 1794'te Tekelioğlu Hacı Mehmed Ağa'ya intikal eden Hacı Ebubekir Ağa'nın terekesi⁷⁸¹, Tekelioğlu İbrahim Bey'in isyanı bastırıldıktan ve hanenin fertleri Selanik'e sürüldükten sonra tekrar esas sahibine, Hacı Ebubekir Ağa'nın oğlu Hacı Mehmed Ağa'ya dönmüş olmalıdır⁷⁸².

Bu iki ihtimalden hangisi gerçek olursa olsun 19. yüzyılın ilk yarısında Antalya'nın en varlıklı ve muktedir kişisinin Hacı Ebubekir Ağa hanesinden Hacı Mehmed Ağa olduğu kesindir. 1831 nüfus defterinde Hacı Mehmed Ağa'nın adı “eşrâf-ı ayân” olarak zikredilmiş ve ikamet ettiği Dîvân Piri Mahallesi'ndeki 5 tabi'sinin adı verilmiştir. Nüfus tahririnden anlaşıldığına göre bu tarihte Hacı Mehmed Ağa 45 yaşındaydı ve erkek evladı yoktu⁷⁸³.

Osman Paşa'nın Antalya muhassıllığı döneminde Hacı Mehmed Ağa “erbâb-ı rüşd kıtaâtından” olduğu ve göreve başladığı günden itibaren devlet işlerinin tesviyesinde muhassıla birçok yardımda bulunduğu için muhassılın talebiyle “kapıcıbaşılık” rütbesiyle taltîf edilmişti⁷⁸⁴. Bu dönemde Hacı Mehmed Ağa, Muhassıl Osman Paşa'nın kethüdası bulunuyordu. Hemen bir sene sonra ise Osman Paşa'nın önerisiyle Hamid müsellimi tayin edilmişti⁷⁸⁵.

Bu tarihten itibaren Hacı Mehmed Ağa'nın serveti, babası Hacı Ebubekir Ağa'dan tevârüs ettiği servetin de ötesine çıkarak dikkat çekici bir biçimde artmıştır. Hacı Mehmed

⁷⁷⁸ Mehmet Ak, *a.g.e.* s. 51.

⁷⁷⁹ Ahmet Halaçoğlu, *a.g.e.* s. 13.

⁷⁸⁰ *BOA. HAT.* 1224-47833.

⁷⁸¹ *BOA. HAT.* 8538-184 (29 Zi-l-hicce 1204/9 Eylül 1790).

⁷⁸² Hacı Mehmed Ağa'nın kökenlerine ilişkin bir başka ihtimal ise onu Karaosmanoğulları ailesiyle ilişkilendirmeye imkân tanır. Gerçekten de, Tekelioğulları İhtilâli'nin bastırılmasında Karaosmanoğullarının (Aydın muhassılı Karaosmanoğlu Mehmed Ağa'nın) aktif rol oynadıkları, üstelik sadece bununla da yetinmedikleri, bir süre Antalya'yı mütesellim sıfatıyla idare ettikleri düşünülürken bu ihtimal de mümkün görünmektedir. Tekelioğlu İhtilâli'nin bastırılmasında Karaosmanoğullarının rolü hakkında bkz. *BOA. HAT.* 1224-47834 (6 Muharrem 1229/29 Aralık 1813); *BOA. HAT.* 1350-52738 (29 Zi-l-hicce 1229/12 Aralık 1814); *BOA. HAT.* 1350-52756 (29 Zi-l-hicce 1229/12 Aralık 1814). Ayrıca 1823-1824'te Karaosmazade Ebubekir Ağa adında birinin Tirkemiş voyvodalığı yaptığı bilinmektedir. Karaosmazade Ebubekir Ağa hakkındaki birçok şikâyet nedeniyle görevinden alınmıştır. Bkz. Fahrettin Tızlak, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Burdur ve Kazalarında Toplum ve Devlet Düzeni”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2008, Sayı:17, s. 41-76.

⁷⁸³ *BOA. NFS. d.* 3190, s. 6-7.

⁷⁸⁴ *BOA. HAT.* 377-20479-B. lef. 2 (27 Cemâzi-yel-evvel 1251/20 Eylül 1835).

⁷⁸⁵ *BOA. HAT.* 530-26108-A, lef. 2, 3.

Ağa 9 Mart 1836'da Zanaioğullarından 20.000 kuruşa Kındıra Çiftliği'ni⁷⁸⁶, 21 Mart 1836'da ise Manavzade Osman Bey'den 19.210 kuruşa 7.500 dönüm arazisi olan Köşeler Çiftliği'ni satın almıştı⁷⁸⁷. Nisan 1836'da Bâli Bey Mahallesi'nde arsa⁷⁸⁸, 24 Nisan 1836'da Kındıra ve Döşeme'de birer değirmen satın alan Hacı Mehmed Ağa⁷⁸⁹, 16 Temmuz 1836'da ise şehir içinde çok sayıda bahçe almıştı⁷⁹⁰.

1844'teki temettuât tahrirlerinden anlaşıldığı kadarıyla bu tarihte Köşeler ve Kındıra çiftlikleri hala Hacı Mehmed Ağa'nın uhdesinde bulunuyordu. Bu dönemde Hacı Mehmed Ağa'nın Köşeler Çiftliği'nde 20 ortakçısı ve 7 hizmetkârı vardı. Ağa'nın her ortağı, senelik gelirinin belirli bir hissesini ona veriyordu. Çiftliğin 6.000 dönümü ziraat edilmiş ve çiftlik 1844'te 8.500 kuruş, 1845'te ise 4.500 kuruş hâsılat getirmişti. Çiftlikte Ağa'nın sahip olduğu 56 öküz, 10 manda, 7 katır, 100 keçi, 50 oğlak bulunuyordu. Bu mal varlığı, Antalya'nın en verimli çiftliklerinden biri olan Köşeler Çiftliği'nde dahi, sadece ziraatla yetinilmediği, çiftlik aktivitesi içinde hayvancılığın oldukça önemli bir yeri olduğunu göstermektedir⁷⁹¹.

Hacı Mehmed Ağa'nın Köşeler Çiftliği'yle aynı dönemde satın aldığı Kargın Çiftliği de 1844 temettuât tahririnde Hacı Mehmed Ağa'nın uhdesinde görünüyordu. Bu çiftlikte de Hacı Mehmed Ağa'nın hem Müslüman ve Hıristiyan şerikleri hem de ameleleri vardı⁷⁹².

1844 temettuât tahririnde Hacı Mehmed Ağa'nın sahip olduğu diğer çiftlikler de kayıt altına alınmıştır. Sözgelimi bu dönemde Hacı Mehmed Ağa İstanos'taki Taş Çiftliği'nin sahibiydi ve burada 5 hizmetkârıyla şerikleri vardı⁷⁹³. 1844 tahririnde Uncalı ve Leylek çiftlikleri de Hacı Mehmed Ağa'nın uhdesinde görünmektedir. Ağa, Uncalı Çiftliği'ni aralarında Dizdarzade ve geçmişte kendisinin hizmetkârı olan Mehmed Hurşid Efendi'nin de olduğu ortakları aracılığıyla işletiyor, her ortak Hacı Mehmed Ağa'ya temettüünden bir hisse veriyordu⁷⁹⁴. Ağa'nın Leylek Çiftliği'nde de birçok hizmetkârı ve ortağı vardı⁷⁹⁵. Bunların yanı sıra 1844'te Hacı Mehmed Ağa'nın Sulaklar⁷⁹⁶ ve Dere köylerinden⁷⁹⁷ kendisine ait birer değirmeni ile Hurma Çiftliği'nde ortağı "Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn"dan Hacı İbrahim Ağa (Çeribaşızade) ile birlikte işlettiği bir değirmeni vardı⁷⁹⁸.

⁷⁸⁶ AŞS. 6/79 (20 Zi-l-ka'de 1251/9 Mart 1836).

⁷⁸⁷ AŞS. 6/83 (3 Zi-l-hicce 1251/21 Mart 1836).

⁷⁸⁸ AŞS. 6/107 (Gurre-i Muharrem 1252/Nisan 1836).

⁷⁸⁹ AŞS. 6/103 (7 Muharrem 1252/24 Nisan 1836).

⁷⁹⁰ AŞS. 6/191 (1 Rebî-ül-âhir 1252/16 Temmuz 1836).

⁷⁹¹ BOA. ML. VRD. TMT. d-9670.

⁷⁹² BOA. ML. VRD. TMT. d-9673.

⁷⁹³ BOA. ML. VRD. TMT. d-9699.

⁷⁹⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d-9704.

⁷⁹⁵ BOA. ML. VRD. TMT. d-9776.

⁷⁹⁶ BOA. ML. VRD. TMT. d-9667, s. 12.

⁷⁹⁷ BOA. ML. VRD. TMT. d-9763, s. 14.

⁷⁹⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d-9697, s. 8.

Tanzîmât döneminde Antalya'nın en önemli hanedânı olan Hacı Mehmed Ağa 1849'da ölmüştür. Onun ölümü Antalya eşrâfî arasındaki güç dengelerini değiştirmiş, hatta 1850'li yıllarda şehirde iki fırkanın teşekkül etmesi ve hizip ittifaklarının oluşması üzerinde de etkili olmuştur. Zira o, sadece yaşadığı dönemde Antalya'nın en varlıklı tüccarı değildi; Yanıkzade İsmail Bey'in dayısı, Mubayaacızade Mustafa Bey'in ise kayınpederiydi.

2.4.2. Ebubekir Ağazade Hacı Mehmed Ağa Terekesi ve Tereke Üzerindeki Mücadeleler

Hacı Mehmed Ağa 1849'da öldükten sonra, ardında, zevcesi Ayşe Hanım ile Ayşe Hanım'dan olma Havva Hanım, Esmâ Hanım, Adile Hanım ve Gülfidan Hanım adında dört kız çocuğu bıraktı. Hacı Mehmed Ağa'nın muazzam terekesi de, anlaşıldığı kadarıyla, esas olarak hayatta olan eşi Ayşe Hatun ile büyük kızı Havva Hanım'a intikal etmişti. Hacı Mehmed Ağa öldüğünde Mubayaacızade Mustafa Bey'le evli olan Havva Hanım'ın, Hacı Mehmed Ağa'nın en büyük kızı olduğu kesindir⁷⁹⁹.

Hacı Mehmed Ağa'nın vefatını takip eden günlerde terekesinin değeri hesaplanmış ve daha sonra Havva Hanım'ın kocası Mubayaacızade Mustafa Bey, yaşları küçük olduğu için Adile Hanım ve Kamile Hanım'a vasi tayin edilmiş, Çeribaşızade Hacı İbrahim Efendi ise terekeye nazır seçilmişti⁸⁰⁰.

Ne var ki kısa bir zaman sonra Hacı Mehmed Ağa'nın kızı Esmâ Hatun'un iddialarına göre, Çeribaşızade Hacı İbrahim Efendi, Hacı Mehmed Ağa'nın en büyük mirasçısı ve hayatta kalan eşi Ayşe Hatun'u zorla kendisine nikâhlanmış, Hacı Mehmed Ağa'nın iki kızının, Adile Hanım ile Kamile Hanım'ın terekeden hisselerine isabet eden miraslarını zapt etmişti. Görünüşe göre bu küçük kızların vasileri olan eniştereli Mubayaacızade Mustafa Bey de bu duruma sesiz kalmıştı.

Konuyla ilgili Sadâret'e gönderdiği arzuhalde Esmâ Hatun, Hacı İbrahim Efendi'nin, sadece annesiyle evlenmekle yetinmediğini, kendisini de yedi sekiz yaşlarındaki oğluna cebren nikâh etmek üzere her gün korkuttuğunu, bundan başka mirastan hakkını da kendisine sakladığını yazmıştı. Hacı İbrahim Efendi'nin amacı, Esmâ Hatun'un hissesine düşen 300.000 kuruşluk mirasını zapt etmektir. Esmâ Hatun, Hacı İbrahim Efendi'nin tasallutundan kurtulmak için kuzeni Yanıkzade İsmail Bey'in hanesine firar ederek sığınmış ve terekeden kendi hissesine düşen meblağ ile çiftlik hisselerinin tefrikini ve mutasarrıf olduğu konağın tahlisini Antalya Meclisi'nden defaâtle talep etmişti. Ne var ki Hacı İbrahim Efendi meclis azası olduğu için kendisini oğluna nikâh ettirerek "mal ve mevduatını gasp etmek

⁷⁹⁹ Güven Dinç, *a.g.t.* s. 125.

⁸⁰⁰ Güven Dinç, *a.g.t.* s. 125-126.

sevdasından” vazgeçmemiştir. Bu durum karşısında Esmâ Hatun, Hacı İbrahim Efendi ve Mubayaacı zade Mustafa Bey’le birlikte Der-saâdet’te muhakeme edilmeyi talep etmiştir⁸⁰¹.

Hacı Mehmed Ağa eytamına yönelik bu tasallut üzerine –üstelik Havva Hanım’ın haricindeki varislerin iddialarına göre bu tasallut çocuklara vasi ve nazır seçilen Mubayaacı zade Mustafa Bey ile Çeribaşızade Hacı İbrahim Efendi’den kaynaklanmıştı– eytamın nazırını değiştirilmiş, geçmişte Hacı Mehmed Ağa’nın hizmetkârlığını yapmış olan Mehmed Hurşid Efendi, Hacı İbrahim Efendi yerine terekenin yeni nazırını tayin edilmiş, Mubayaacı zade Mustafa Bey’in vasiliğine ise bir müddet daha müdahale edilmemiştir⁸⁰².

Mehmed Hurşid Efendi’nin Hacı Mehmed Efendi terekesine nazır seçilmesi şaşırtıcı değildir. Çünkü o, hayatta iken Hacı Mehmed Ağa’nın önce hizmetçisi olmuş⁸⁰³ –pederinin adının “İsa”⁸⁰⁴ ve “Abdullah”⁸⁰⁵ olarak kayıt altına alındığına bakılacak olunursa Mehmed Hurşid Efendi, muhtemelen, Sakız veya Mora’dan Antalya’ya getirilmiş Rum kökenli bir köleydi– daha sonra ağasının vekilliğini üstlenmişti. Sözgelimi 12 Ocak 1842’ye tarihlenen bir sözleşmede Mehmed Hurşid Efendi, Hacı Mehmed Ağa adına bir satış sözleşmesinin tarafı olmuş ve Andiye köyünden Molla Ahmed’den bir değirmen satın almıştı⁸⁰⁶. Kısacası, Mehmed Hurşid Efendi aileye oldukça yakın bir isimdi ve bu nedenle terekeye nazır seçildiği tarihten itibaren terekeyle ilgili birçok iddiayı gündeme taşımaktan geri kalmamıştı. Onun hedefindeki ilk isim ise Hacı Mehmed Ağa’nın çocuklarına yönelik tasallutun en önemli müsebbibi olduğu iddia edilen Çeribaşızade Hacı İbrahim Ağa olmuştu. Örneğin Antalya Meclisi’nin Ağustos-Eylül 1851’de hazırladığı bir mazbatada Hacı İbrahim Efendi’nin, müteveffa Hacı Mehmed Ağa terekesinden çok sayıda eşya, hayvan ve çiftlik aletini mülküne geçirdiği, ayrıca aynı terekeden 34.077 kuruş zimmeti olduğu iddiasına değinilmiş, bu eşyaların aynen, paranın ise nakden iâdesinin veresinin vasisi Mehmed Hurşid Efendi tarafından talep edildiği bilgisine yer verilmiştir⁸⁰⁷. Bununla birlikte kısa bir süre sonra Hacı İbrahim Efendi akli bir sekarete girmiş⁸⁰⁸, bir süre sonra da vefat etmişti⁸⁰⁹.

Çeribaşızade Hacı İbrahim Efendi öldükten birkaç yıl sonra Ayşe Hanım, kızlarının vasisi olan Mubayaacı zade Mustafa Bey’i vasilikten azlederek kendisi çocukların vasiliğini

⁸⁰¹ BOA. A. MKT. DV. 28-19, lef. 2 (9 Cemâzi-yel-evvel 1266/23 Mart 1850).

⁸⁰² Güven Dinç, *a.g.t.* s. 125-126.

⁸⁰³ BOA. ML. VRD. TMT. d-9681, s. 4.

⁸⁰⁴ Güven Dinç, *a.g.t.* s. 126.

⁸⁰⁵ AŞS. 7/20; AŞS. 10/90.

⁸⁰⁶ AŞS. 19/478 (Evâil-i Rebî-ül-âhir 1258/Mayıs 1842).

⁸⁰⁷ BOA. A. MKT. UM. 84-90 (Zi-l-ka’de 1267/Ağustos-Eylül 1851).

⁸⁰⁸ AŞS. 7/90 (15 Cemâzi-yel-âhir 1267/17 Nisan 1851).

⁸⁰⁹ AŞS. 9/27 (5 Zi-l-ka’de 1269/10 Ağustos 1853).

üstlenmiş⁸¹⁰, Mehmed Hurşid Efendi'nin nazırlığına ise dokunmamıştı. Bir süre sonra da Mehmed Hurşid Efendi ile evlenmişti⁸¹¹.

Mehmed Hurşid Efendi'nin Hacı Mehmed Ağa terekesine önce nazır seçilmesinin, daha sonra da Hacı Mehmed Ağa'nın kızı Ayşe Hanım'la evlenmesinin en önemli sonucu ise Mubayaacızade Mustafa Bey'le ve doğal olarak onun müttefiki bulunan Hacı Ömer Ağa ve Arap Süleyman Efendi ile karşı karşıya gelmesi olmuştur. 1853 İhtilâli'nde tarafsızlığını muhafaza eden, hatta Yanıkzade İsmail Bey'in aleyhinde ifade dahi veren Mehmed Hurşid Efendi bu tarihten itibaren, artık akrabası da olduğu –zira Hacı Mehmed Ağa'nın kızlarından Esmâ Hatun, İsmail Bey'in oğlu Hüseyin Bey ile evlenmişti⁸¹²– İsmail Bey'in müttefiki olmuştu.

Kısacası, Hacı Mehmed Ağa terekesinin neden olduğu mesele, bu suretle, bir tarafında Mehmed Hurşid Efendi ile sürgünde bulunduğu Rodos'tan döndüğünde Yanıkzade İsmail Bey'in, diğer tarafında ise Mubayaacızade Mustafa Bey ile onun müttefiki bulunan Hacı Ömer Ağa, Arap Süleyman Efendi ve Çeribaşızade Hacı İbrahim Efendi'nin biraderi Çeribaşızade Yusuf Ağa'nın yer aldığı bir çatışmanın –her iki taraf arasındaki çatışmanın en önemli sebebi bu olmasa da– nedenleri arasında yer almıştı.

Taraflar arasındaki tartışma Mehmed Efendi'nin Antalya kaymakamı olduğu dönemde bir kere daha alevlenmişti. Bu tarihe gelindiğinde Mubayaacızade Mustafa Bey'in vasilik görevine de son verilmiş bulunuyordu. Bu dönemde tartışmanın tekrar gündeme gelmesine vesile olan ise Ayşe Hanım'la evlenerek Adile Hanım ile Gülfidan Hanım'ın vasiliği sorumluluğunu Ayşe Hanım'la birlikte paylaşan Mehmed Hurşid Efendi'nin, ailenin Mustafa Bey'deki alacağını tahsil etmek istemesiydi. 3 Nisan 1854'e tarihlenen bir hüccet Mehmed Hurşid Efendi'nin, Mustafa Bey aleyhine açtığı davaya tanıklık etmektedir. Dava konusu olan meblağ ise aralarında Hacı Mehmed Ağa'nın hayattayken –dava tarihinde Antalya'da bulunmayan– zenci Hakkı bin Abdullah'a verdiği borç ile ölümünden hemen sonra Mustafa Bey tarafından el konularak satıldığı iddia edilen Hacı Mehmed Ağa'nın ambarlarında bulunan darı ve arpa gelirlerinin de yer aldığı 115.795 kuruştur. Mehmed Hurşid Efendi bu meblağın Mustafa Bey'in üzerinde kaldığını ve bu nedenle bir an evvel gerçek miras sahiplerine iade edilmesi gerektiğini iddia etmiş ve Mustafa Bey'den davacı olmuştu. Ne var ki yerel mahkeme, Mehmed Hurşid Efendi'nin iddiasını ispata kadir olmadığına hükmetmiştir⁸¹³.

⁸¹⁰ AŞS. 9/92 (11 Şâban 1271/29 Nisan 1855).

⁸¹¹ BOA. MVL. 172-34 (19 Receb 1272/26 Mart 1856).

⁸¹² AŞS. 10/74.

⁸¹³ Güven Dinç, *a.g.t.* s. 125.

Mehmed Hurşid Efendi'nin Mubayaacızade Mustafa Bey aleyhindeki iddiaları sonraki yıllarda da devam etti. Mesela Kaymakam Mehmed Bey döneminde Mustafa Bey'den ailenin alacak olduğu 260.000 kuruşu geri almak istemiş, talebini dönemin kaymakamı Mehmed Bey'e iletmiş, kaymakamın girişimleriyle 20.000 kuruşu geri alabilmişti⁸¹⁴. Bu paranın 12.500 kuruşuna Mehmed Bey'in el koyması ise başka sorunlara neden olmuş, Mehmed Hurşid Efendi'yi Kaymakam Mehmed Bey'le karşı karşıya getirmiştir⁸¹⁵.

Mehmed Hurşid Efendi 1856 yılına tarihlenen bir arzuhalinde Mehmed Bey'in bu parayı kendisine vermediğini, aleyhindeki iddiaları nedeniyle halkın kabulü ile Antalya Meclisi'ne aza seçilmiş olmasına rağmen kendisini meclis azalığından çıkarttığını yazmış, Mehmed Bey ile Meclis-i Kebir'de (Konya) muhakeme olmak talebini dile getirmiştir⁸¹⁶.

Bu tartışma esnasında Antalya Meclisi Mehmed Hurşid Efendi'nin aleyhinde yer almış, hatta onun talebinde haksız olduğuna dair bir mazbata bile kaleme almıştır. 4 Nisan 1856 tarihli bu mazbatada mührü olanlardan Mubayaacızade Mustafa Bey ile Yusuf Ağa zaten bu tereke meselesi nedeniyle Mehmed Hurşid Efendi ile nızası olan isimlerdi. Bu tarihte Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi'nin ise meclisin diğer azaları üzerinde muazzam bir tesiri bulunuyordu. Meclis mazbatasına göre Mehmed Hurşid Efendi'nin Mustafa Bey'den asıl davası 348.000 kuruştı ve bunun 20.000 kuruşu nakden ve 240.000 kuruşu ise havaleten tahsil ve tesviye olunmuştu. Dolayısıyla Kaymakam Mehmed Bey'in tahsil ettiği 12.500 kuruş, 20.000 kuruş üzerinden değil, tahsil edilen 240.000 kuruş üzerinden hesaplanmalıydı. Eğer bu yapılırsa resim meblağının kaymakam efendinin nizâmi hakkı olduğu, Mehmed Hurşid Efendi'nin ise iddiasında haksız olduğu anlaşılacaktı⁸¹⁷.

2.5. Kaymakam İsmail Sabri Bey Döneminde “Fırka-i Melûne” ve “Fırka-i Mütecâsire” Mücadelesi

Antalya, 1850'lerin ikinci yarısında da tarafları 1853 İhtilâli'nde karşı karşıya gelmiş iki fırka arasındaki iktidar mücadelesinin devamına sahne oldu. 1856'nın son aylarında başlayan ve 1858 yazına kadar devam eden olayları soruşturmak için Mayıs 1858'de şehre gelen Ahmed Ata Bey bu iktidar mücadelesinin iki tarafı olduğunu belirtmiş, Antalya'daki çatışmanın nedenlerini 1853 İhtilâli'ni tahkik etmek için şehre gelen Kamil Efendi'den çok daha açık bir şekilde kavramış, hiç değilse şehirde birbirleriyle mücadele eden iki fırkayı tanımlayan ilk kişi olmuştur. Ona göre şehirde iktidar mücadelesi veren firkalardan ilki, onun

⁸¹⁴ BOA. İ. MVL. 351-15307, lef 6 (3 Rebî-ül-âhir 1272/13 Aralık 1855), BOA. A. J. MKT. UM. 245-48-2, lef. 1 (20 Cemâzi-yel-evvel 1272/28 Ocak 1856).

⁸¹⁵ BOA. İ. MVL. 351-15307, lef. 3 (Gurre-i Rebî-ül-evvel 1272/Kasım 1855), BOA. A. J. MKT. UM. 245-48-2, lef. 2 (11 Cemâzi-yel-evvel 1272/19 Ocak 1856).

⁸¹⁶ BOA. MVL. 172-34 (19 Receb 1272/26 Mart 1856).

⁸¹⁷ BOA. A. J. MKT. UM. 245-48-2, lef. 4 (28 Receb 1272/4 Nisan 1856).

“pek mürtehib ve fena adamlar” olarak tanımladığı ve esas olarak şehirdeki Arapların teşkil ettiği “fırka-i melûne”ydi. Bu fırkanın karşısında yer alan ve “mütecâsir ve serkeş adamlardan” oluştuğu iddia edilen diğer fırka ise “fırka-i mütecâsire” idi⁸¹⁸.

Fırka-i melûnenin en önemli isimleri Hacı Ömer Ağa, Arap Süleyman Efendi, Çeribaşızade Yusuf Ağa, Mubayaacızade Mustafa Bey, Metropolit Meletios Efendi ile Morali Ahmed (Pertev) Efendi’ydi. Kaymakam Sabri Bey de bu fırkaya destek veriyordu⁸¹⁹.

Fırka-i mütecâsirenin en önemli iki ismi ise Yanıkzade İsmail Bey ile 1853 İhtilâli’nde olduğunun aksine 1857 ve 1858 senelerine gelindiğinde tarafını kesin olarak belirlemiş olan ve Hacı Mehmed Ağa terekisi nedeniyle Kaymakam Mehmed Efendi’yle aralarında yaşanan sorundan sonra Antalya Meclisi’nden çıkarılan Mehmed Hurşid Efendi’ydi⁸²⁰. Ayrıca, Antalya Naibi Mehmed Şakir Efendi de bu gurubun içinde yer alıyordu. Bunlardan başka fırka-i mütecâsirenin bilhassa Bucak ve Kızılkaya’da birçok taraftarı bulunuyordu. Ahmed Ata Bey’in ifadesiyle fırka-i mütecâsire her nasılsa yüz bulmuş, devletin bunca meseleyle uğraştığı bir dönemde onlarca mahzar ve evrak tertip ve takdim ederek devlet memurlarını taciz etmekten geri kalmamıştı⁸²¹.

Her iki fırka arasında 1853 İhtilâli’nin üzerinden birkaç sene geçtikten sonra tekrar gün yüzüne çıkan çatışmanın en önemli nedeni ise 1853 İhtilâli’nin sorumlusu olarak Rodos’a sürgüne gönderildikten bir sene sonra memleket meselelerine karışmamak şartıyla ve ancak ahali kefaletiyle Antalya’ya dönmesine müsaade edilen Yanıkzade İsmail Bey’in “her nasıl olmuşsa” tekrar meclise dâhil olmasıydı⁸²². Üstelik muhaliflerine göre İsmail Bey sadece kendisini meclise aza tayin ettirmekle yetinmemiş, daha önce meclis azasıyken güya “cümle ahâlî kendisinden dilgir ve müteneffir” olduğu için azalıktan ihraç edilen Mehmed Hurşid Efendi’yi de kendisiyle birlikte meclise aza seçtirmiş ve nihayet Hacı Ömer Ağa ile Çeribaşızade Yusuf Ağa’nın meclisten çıkarılmasına neden olmuştu⁸²³.

Muhalifleri Yanıkzade İsmail Bey’in Antalya Meclisi üzerindeki şahsi teşebbüslerini bilhassa vurgulamış olsalar da, İsmail Bey ile Mehmed Hurşid Efendi’nin tekrar meclise dâhil edilmelerinin esas nedeni Vali Mustafa Paşa’nın Antalya Kaymakamı Sabri Bey nezdindeki girişimleriydi. Ayrıca, gerçekte meclise ilk alınan İsmail Bey değil Mehmed Hurşid Efendi olmuş, Sabri Bey, Mehmed Hurşid Efendi’nin meclise dâhil edilmesinden sonra İsmail Bey’in

⁸¹⁸ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 85 (21 Şevval 1274/4 Haziran 1858).

⁸¹⁹ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 85 (21 Şevval 1274/4 Haziran 1858).

⁸²⁰ BOA. MVL. 172-34 (19 Receb 1272/26 Mart 1856).

⁸²¹ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 85 (21 Şevval 1274/4 Haziran 1858).

⁸²² BOA. MVL. 182-130 (3 Şâban 1273/29 Mart 1857).

⁸²³ BOA. A. J. MKT. UM. 277-51 (11 Şâban 1273/6 Nisan 1857).

“meclise alınmadıkça kendi halinde durmayacağına” kanaat getirdiği için, daha sonra onu da meclise almıştı⁸²⁴.

İlk teşebbüsün kimden veya hangi taraftan geldiği meselesi bir tarafa bırakılır ve bu tarihten itibaren olayların nasıl bir seyir takip ettiği sorusunun peşine düşülürse eğer, Yanıkzade İsmail Bey’in meclise dâhil olduktan sonra 1853 İhtilâli’nden sonra kaybettiği nüfuzunu tekrar kazanmaya başladığı da görülür. Ne var ki bu dönemde İsmail Bey’in nüfuzunu tahkim eden gelişmelerin temelleri Vali Mustafa Paşa’nın girişimleriyle Antalya Meclisi’ne alınmasıyla değil, Rodos’ta sürgünde bulunduğu dönemde Rodos Valisi Hamdi Paşa’yla kurduğu yakın dostlukla atılmıştı. Gerçekten de İsmail Bey’in Rodos’ta geçen sürgün günleri kendisi açısından çok önemli bir dizi imkânın kapısını aralamış, Rodos’ta bulunduğu bir sene zarfında Vali Hamdi Paşa’yla ahablık kurmuş, Antalya’daki muhaliflerine göre Hamdi Paşa’yı “iğfal etmeyi” başarmış⁸²⁵, Hamdi Paşa 1856’da Konya valisi olunca da İsmail Bey için ikbal kapısı bir kere daha aralanmıştı.

Yanıkzade İsmail Bey’in talihini değiştiren ve Antalya’daki fırka mücadelelerini bir kere daha hareketlendirdiği kesin olan gelişme 1856’nın Kasım ayında kararlaştırılan Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Hamdi Paşa ile Konya Valisi Mustafa Paşa’nın becâyîşleriydi⁸²⁶. Hamdi Paşa görev yeri olan Konya’ya Aralık ayının sonlarında muvasalat etmişti⁸²⁷. Ne var ki yeni vali sıfatıyla Konya’ya gitmek için yola koyulan Hamdi Paşa Konya’ya varmadan önce güzergâhı üzerinde bulunan Antalya’ya uğramış ve Antalya’da kaldığı on iki gün boyunca İsmail Bey’in “harici ve dâhili mükemmelliği ile övündüğü” konağında ikamet etmişti⁸²⁸.

Hamdi Paşa’nın bu ziyaretinin öneminin –özellikle Yanıkzade İsmail Bey ile Mehmed Hurşid Efendi’nin şehirdeki muhaliflerinin bu konudaki ısrarları akla getirildiğinde– gereğinden çok fazla abartıldığı düşünülmemelidir. İsmail Bey’in muhaliflerine göre Antalya’daki olaylar, Vali Hamdi Paşa’nın 1856’da Antalya’ya gelmesiyle başlamış, bu ziyaretten sonra Hacı Ömer Ağa ile Çeribaşızade Yusuf Ağa Antalya Meclisi’nden çıkarılmış, Kaymakam Sabri Bey aleyhinde ise çok sayıda iftirada bulunulmuştu⁸²⁹. Gerçekte bu iddialar kişisel ilişkilerin belirleyici olduğu bir siyasi kültürde gerçekleşme ihtimali çok güçlü olan iddialardır.

Yanıkzade İsmail Bey ve taraftarlarının iddialarına göre olaylar şu şekilde cereyan etmişti: Şehirde kaldığı kısa süre içinde Vali Hamdi Paşa ilk olarak Hacı Ömer Ağa ile fırkası

⁸²⁴ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 69 (Şevval 1274/Haziran 1858).

⁸²⁵ BOA. MVL. 182-130 (3 Şâban 1273/29 Mart 1857).

⁸²⁶ BOA. İ. DH. 362-23931 (2 Rebî-ül-âhir 1273/1 Aralık 1856).

⁸²⁷ BOA. A./ MKT. UM. 264-91 (4 Cemâzi-yel-evvel 1273/31 Aralık 1857).

⁸²⁸ BOA. MVL. 182-99, lef. 1 (11 Şâban 1273/6 Nisan 1857).

⁸²⁹ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 5.

aleyhinde dile getirilen birçok şikâyeti dinlemişti. Bütün bu şikâyetler –bu şikâyetlerin bu suretle ifade edilebilmesinde İsmail Bey’in teşvik edici bir hissesi olduğu muhakkaktı–, Antalya’da bir meclis-i umûmî akdedilmesine ve burada Hacı Ömer Ağa ile müttefiki bulunan Çeribaşızade Yusuf Ağa’nın yargılanmasına neden olmuştu. Şehrin önde gelen tüccar ve eşrâfi ile cemaat temsilcilerinin bulunduğu bu meclis-i umûmîde, Hacı Ömer Ağa ve Yusuf Ağa’nın bir daha memleket işlerine karışmamak üzere hanelerinde kendi işleriyle meşgul olarak meclisten ihraçlarına, Hacı Ömer Ağa’nın biraderi Arap Süleyman Efendi’nin ise “kendi ırz ve edebiyatı olmadığı” için tevkif edilmesine karar verilmişti. Ayrıca, şehre yeni bir kaymakam gelinceye kadar herkesin mahallerine geçmesi ve mevcut tarafgirliğin bertaraf edilmesi kararlaştırılmış, ahaliye, kendi işleriyle meşgul olmaları tembih edilmişti⁸³⁰.

Hamdi Paşa Konya’ya giderken kendisine refakat eden Yanıkzade İsmail Bey’le birlikte uğradığı Kızılkaya ve Bucak’ta da Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi hakkında birçok şikâyetçi ortaya çıkmıştı. Bu şikâyetçilerle Hacı Ömer Ağa’nın yüzleştirilmesi için Hamdi Paşa Burdur’da da bir meclis tertip edilmesini istemiş, Hacı Ömer Ağa Burdur’a getirilerek burada da yargılanmıştı. Bu yargılamada sadece Hacı Ömer Ağa hakkındaki şikâyetler değil, Arap Süleyman Efendi aleyhindeki iddialar da karara bağlanmış, biraderinin vekili olduğu için Arap Süleyman Efendi’yi Hacı Ömer Ağa müdafaa etmişti. Yargılamanın neticesinde Arap Süleyman Efendi’nin Kızılkaya ve Bucak ahalisinden zorla aldığı para ve hayvanın sahiplerine iâdesi kararlaştırılmıştı⁸³¹.

Öte yandan Hamdi Paşa’nın Antalya ziyaretinden birkaç ay sonra, 21 Mart 1857’de, Antalya Metropolit Meletios, dostu Arap Süleyman Efendi’ye gönderdiği mektubunda, Morali Ahmed Efendi (Ahmed Pertev Efendi) ile Mısırlı Mehmed Efendi’ye özel selamlarını iletmesinin hemen akabinde Yanıkzade İsmail Bey’in Vali Hamdi Paşa nezdindeki bütün bu girişimlerini kendi penceresinden ve çok daha farklı bir şekilde özetlemişti. Meletios’a göre İsmail Bey, tıpkı Rodos’ta olduğu gibi Antalya’da da Hamdi Paşa’yı kandırmayı başarmıştı. Zira Hamdi Paşa’nın Antalya’da bulunduğu on iki gün boyunca kendisine iki yüzden fazla arzuhal takdim edilmiş olmasına rağmen bu arzuhallerden hiç biri Arap Süleyman Efendi ile Hacı Ömer Ağa aleyhinde değildi. Bu nedenle İsmail Bey maiyeti olan Mehmed Hurşid Efendi aracılığıyla Kızılkaya ve Bucak halkını kışkırtmış, Hamdi Paşa Konya’ya giderken yolu üzerinde bulunan Kızılkaya ve Bucak’a uğradığında –İsmail Bey’in Burdur’a kadar Hamdi Paşa’ya eşlik etmesinin esas nedeni de buydu– kendisine Hacı Ömer Ağa aleyhinde birçok arzuhal takdim edilmişti. Metropolit Meletios dostu Arap Süleyman Efendi’yi bu şekilde bilgilendirdikten sonra, olayların tahkik edilmesi için bir an evvel Antalya’ya bir

⁸³⁰ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 6.

⁸³¹ BOA. MVL. 188-122 (24 Safer 1274/14 Ekim 1857).

memur gönderilmesini talep edeceğini, eğer bu memur daha önce olduğu gibi yine Kamil Efendi olursa, bunun “fakir fukaranın hayrına” olacağını yazmıştı⁸³².

Müslüman ve gayrimüslim birçok tüccar ve din adamının altında mührünün bulunduğu 29 Mart 1857 tarihli bir arzuhalde de benzer hususların altı çizilmiştir. Söz konusu arzuhale göre Yanıkzade İsmail Bey Rodos'ta bulunduğu dönemde o vakit Rodos valisi olan Hamdi Paşa'yı, kendisine “sûret-i hakkaniyyette görünerek” kandırmaya muvaffak olmuş, Hamdi Paşa Antalya'ya geldiğinde ise “Hacı Ömer Ağa ve Arap Süleyman Efendi Antalya'nın oldukça hânedân-ı kadîminden bulduklarından ve kendilerini çekemediğinden” onlara iftira atmıştı. İsmail Bey'in tek efkârı “Antalya'yı iki taraf ederek daha önce olduğu gibi şehri fesâda vermek”ti⁸³³.

Her iki tarafın olayların gelişimi hakkındaki fikirleri birbirinden çok farklı olsa da, Hamdi Paşa'nın Antalya'da on iki gün müddetle Yanıkzade İsmail Bey'in konağında misafir olduğu, daha sonrasında da İsmail Bey'in Burdur'a kadar Hamdi Paşa'ya eşlik ettiği düşünüldüğünde, buraya kadar her şeyin İsmail Bey'in istediği şekilde veya Hacı Ömer Ağa'nın muhaliflerinin tasavvur ettiği istikamette geliştiği muhakkaktı. Ne var ki tam da bu dönemde çok şaşırtıcı bir gelişme yaşanmış, Antalya Kaymakamı Sabri Bey, Vali Hamdi Paşa'nın Hacı Ömer Ağa ile Çeribaşızade Yusuf Ağa'nın Antalya Meclisi'nden ihraç edilmelerine yönelik kararına uymamış, hatta aleyhinde düzenlenmiş bir mazbatada iddia edilenler doğruysa eğer, Vali Hamdi Paşa Hacı Ömer Ağa'yı azalıktan ihraç edip bir daha memleket işlerine karışmamak üzere bir senet imzalatmasına ve bu senedi Bâb-ı Âli'ye göndermek üzere postaya vermiş olmasına rağmen, Hamdi Paşa'nın Antalya'dan ayrılmasından hemen sonra Sabri Bey'in ilk işi senedi postadan alarak Bâb-ı Âli'ye gönderilmesine izin vermemek olmuştu. Vali Hamdi Paşa Antalya'dan ayrıldıktan sonra Sabri Bey, Hacı Ömer Ağa ve Moralı Ahmed Efendi'yi aza seçtikten başka, bir süre sonra İsmail Bey ile Mehmed Hurşid Efendi'yi azalıktan ihraç etmişti⁸³⁴. Bütün bu olayların yaşandığı bu dönemde İstanbul'da bulunan Arap Süleyman Efendi ile ortağı Moralı Ahmed Efendi ise muhaliflerine göre kendi mühürleriyle sahte bir mahzar tanzim edip bunu Bâb-ı Âli'ye takdim etmiş; bu suretle İsmail Bey ile Mehmed Hurşid Efendi'ye taraf olduğunu iddia ettikleri mahkeme reisi Mehmed Şakir Efendi'nin görevinden azline muvaffak olmuştu. Bir diğer tevâtüre göre ise ahali kendisinden hoşnut olduğu için meclis azalığında kalmaları hususu defalarca Bâb-ı Âli'den ve Konya'dan mazbata ve mahzarla istirham edilen İsmail Bey ile Mehmed Hurşid Efendi'nin meclisten ihraçları, İstanbul'da bulunan Arap Süleyman Efendi

⁸³² BOA. MVL. 182-99, lef. 2 (25 Receb 1273/21 Mart 1857).

⁸³³ BOA. MVL. 182-130 (3 Şâban 1273/29 Mart 1857).

⁸³⁴ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 48.

ile taraftarlarının buradaki girişimleriyle mümkün olmuştu⁸³⁵. Antalya Naibi Halil Halet Efendi ise Meclis-i Vâlâ'ya ilettiği tezkirede İsmail Bey ile Mehmed Hurşid Efendi'nin "uygunsuz adamlar" oldukları için azalıktan ihraç edildiğini, Hacı Ömer Ağa ile Yusuf Ağa'nın ise şimdilik töhmetleri olmaması nedeniyle tekrar azalığa alındığını belirtmiştir⁸³⁶.

Hiç beklemedikleri bu gelişmeler üzerine Mehmed Hurşid Efendi, Yanıkzade İsmail Bey'in teşvikiyle Kızılkaya'dan birkaç ahali vekiliyle birlikte Konya'ya gitmiş ve muhaliflerinin iddiasına göre güya "beyaz üzerine sahte mahzarlar tanzimiyle" bu mahzarları İstanbul'a göndermişti⁸³⁷. Hacı Ömer Ağa taraftarlarına göre Mehmed Hurşid Efendi ve aveneleri Konya'da birkaç gün kaldıktan sonra İstanbul'un yolunu tutmuşlar ve "kendilerini ele verecek kelimelerle" Antalya'nın bazı köyleri ahalisine mühürlettirdiklerini iddia ettikleri mahzarları ilgili makamlara vermişlerdi. Onların bu "hareket-i nâ-becâları" nedeniyle Antalya "bütün bütün fesâd ve ihtilâle badi olacak", ahali ve fukaraların asayiş ve rahatları yok olacaktı. Bu nedenle Mehmed Hurşid Efendi ve aveneleri İstanbul'da ikamet etmeye devam ettikçe "cümle ahali kullarının ve sancağın asayiş ve rahatı" hep tehdit altında kalacaktı⁸³⁸.

Yanıkzade İsmail Bey taraftarları ise Mehmed Hurşid Efendi'nin bu girişiminin Hacı Ömer Ağa ve taraftarlarının sahtekârlıklarını açığa çıkarmaya matuf olduğunu düşünüyordu⁸³⁹. Onların diğer iddiasına göre ise "Antalya'yı istila etmiş olan" bu Araplardan Süleyman Efendi kendisi hakkındaki şikâyetler İstanbul'a ulaşınca gizlice bir vapura binerek ve mürur tezkiresi olmaksızın Antalya'ya gelmiş ve bir takım kişileri "sizler benden ve biraderimden Konya ve Bâb-ı Âli'ye iştika' etmişsiniz" diyerek rahatsız etmeye girişmişti⁸⁴⁰.

Bu tarihten sonra her iki taraf birbirleri aleyhinde birçok iddiayı gündeme taşımış, Yanıkzade İsmail Bey ile Mehmed Hurşid Efendi tekrar aza seçilebilmek ve Hacı Ömer Ağa ile Çeribaşızade Yusuf Ağa'yı azalıktan ihraç ettirebilmek, Hacı Ömer Ağa ve taraftarları ise bunun gerçekleşmemesi için birçok girişimde bulunmuş, karşılıklı ihbarlar Ahmed Ata Bey'in tüm bu iddiaları soruşturmak için Antalya'ya geldiği Mayıs 1858'e kadar devam etmiştir.

2.5.1. Fırka-i Melûne Aleyhindeki İddialar

Çok kısa bir süre içinde gerçekleşen tüm bu olaylar şehirdeki iki fırka arasındaki çatışmanın tekrar şiddetlenmesine vesile olmuştu. Bu çatışmanın safhalarına ve muhtevasına ilişkin Konya Valisi Hamdi Paşa'nın Antalya'da oluşturduğu meclisi-i umûmiye sunulan

⁸³⁵ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 58.

⁸³⁶ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 10 (23 Zi-l-ka'de 1273/15 Temmuz 1857).

⁸³⁷ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 5.

⁸³⁸ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 12 (20 Safer 1274/10 Ekim 1857).

⁸³⁹ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 48.

⁸⁴⁰ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 37 (6 Rebî-ül-evvel 1274/25 Ekim 1857).

belgeler aracılığıyla olduğu kadar, farklı tarihlerde hem Konya'ya hem İstanbul'a iletilen belgeler aracılığıyla da bilgi edinilebilmektedir. Çatışma, Müfettiş Ahmed Ata Bey'in Antalya'ya gelmesinden sonra olayların genel bir değerlendirmesinin yapılması ve gerekli tedbirlerin alınmasıyla kısa bir süre için de olsa nihayete ermiştir.

Bu uzun süreli çatışma döneminde taraflar birbirleri aleyhinde birçok iddiayı dile getirmekten çekinmemişlerdi. Ancak hakkında en çok şikâyetle bulunulan kişiler fırka-i melûneden Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi'ydi.

Muhtelif tarihlerde, ama ağırlıklı olarak Vali Hamdi Paşa'nın Antalya'da teşkil ettiği meclis-i umûmî ile Burdur'daki mecliste Hacı Ömer Ağa ve Arap Süleyman Efendi aleyhinde dile getirilen şikâyetlerin bir bölümü rüşvet meselelerine ilişkindi. Sözgelimi Vali Hamdi Paşa'nın huzurunda Burdur Meclisi'nde gerçekleştirilen tahkikatta, Kızılkaya Kazası Müdürü Mustafa Ağa'nın, oğlu Ömer'i askere göndermemek için Hacı Ömer Ağa'ya 3.500 kuruş rüşvet verdiği, Arap Süleyman Efendi'nin ise 1851 senesinde Bucak Kazası Müdürü Ahmed Ağa'dan “seni Bucak'a müdür tayin ettiririm” diyerek rüşvet aldığı açığa çıkmıştı⁸⁴¹. Hacı Ömer Ağa “kur'a-i şer'iyye” işlerine müdahil olmuş ve bu vasıtayla da birçok kişiden rüşvet almış; örneğin birçoğu Yörük aşiretlerine mensup 90-100 kişiden rüşvet almış ve “bunlar keyifsizdir” diyerek askere gitmelerini engellemişti. 1854 senesinde ise “ba-irâde-i seniyye” muharebe cânibine sevkleri lüzum gelmiş olan muhtelif Yörük cemaatlerine mensup 160-170'den daha fazla askerden aldığı deve ve öküz karşılığında “bu neferler hastadır” demiş ve ordularına göndermemişti⁸⁴².

Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi hakkındaki iddiaların bir bölümü ise onların muhtelif zorbalıkları hakkındaydı. Gerçekte Bucaklılar Vali Mustafa Paşa döneminde dahi Arap Süleyman Efendi'nin zulmünden şikâyetçi olmuştur. Dönemin valisine iletilen birçok şikâyet nedeniyle Vali Mustafa Paşa Bucak'a bir mübaşir göndererek Bucak mahkemesinde Arap Süleyman Efendi ve Bucaklıların yargılanmasını sağlamıştı. Mübaşir huzurunda gerçekleşen yargılamada Arap Süleyman Efendi davacılarına 20.000 kuruş ödemeye mahkûm edilmişti. Ne var ki Mustafa Paşa'nın görevi biter bitmez Arap Süleyman Efendi “Bucak fukarasından dört beş kişiyi” Antalya'ya getirterek 45 gün boyunca hapsedtirmiş, Hacı Ömer Ağa bu mahpuslara, “aldığınız akçeleri geri veriniz vermediğiniz takdirde burada helak olacaksınız” demişti. Bu tehdit üzerine Bucaklılar mahkeme kararıyla aldıkları parayı Hacı Ömer Ağa'ya teslim etmek zorunda kalmışlar, Antalya Kaymakamı Sabri Bey bu olup

⁸⁴¹ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 28-2 (Gurre-i Safer 1273/Ekim 1856).

⁸⁴² BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 30-2.

bitenler karşısında sessiz kalmış, hatta Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi'yi himayesi altına almıştı⁸⁴³.

Benzer bir durum Konya Valisi Hamdi Paşa'nın Burdur'da topladığı mecliste Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi'yi mahkûm ettirmesinden sonra da yaşanmıştı. Buradaki yargılamada aleyhlerindeki iddialar karara bağlanmış, biraderinin vekili olduğu için Arap Süleyman Efendi'yi Hacı Ömer Ağa müdafaa etmişti. Yargılamanın neticesinde Arap Süleyman Efendi'nin Kızılkaya ve Bucak ahalisinden cebren aldığı para ve hayvanın sahiplerine iâdesi kararlaştırılmıştı. Ne var ki Hamdi Paşa görev yeri olan Konya'ya gitmek için yola koyulduktan bir süre sonra, iddialar doğruysa eğer, Arap Süleyman Efendi ile Hacı Ömer Ağa meclisin kararını tanımadıkları gibi fakir fukaradan tekrar akçe toplamaya cüret etmişlerdi⁸⁴⁴.

Bir başka iddiada ise Antalya taşrasında meskûn Geyikli ve Bulaçlı aşiretlerinin Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi'nin zulmüne dayanamayıp komşularıyla beraber firar ettikleri ve Alanya ile Tarsus sancağı taraflarına hicret ettikleri dillendirilmişti⁸⁴⁵.

Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi'nin ceza davalarına müdahil olmaları, Kaymakam Mehmed Efendi döneminde olduğu gibi bu dönemde de birçok şikâyete konu olmuştu. Sözgelimi Sülekler köyünden İkizoğulları yine aynı köyde sakin birini tüfekte öldürmüş olmasına ve maktulün varisleri Antalya Sancak Meclisi'ne gelip İkizoğulları'nı dava edip katilin hapse atılmasına rağmen İkizoğulları, Hacı Ömer Ağa, Süleyman Efendi ve Morali Ahmed Efendi'nin adamı olduğu için 7.000 kuruştan fazla rüşvet verip kefilli olarak hapisten çıkarılmıştı⁸⁴⁶.

İddialara göre gerek Hacı Ömer Ağa gerek Arap Süleyman Efendi, gerekse de hanenin diğer azaları hiçbir serkeşlikten ve aşırılıktan kaçınmıyor, hem Kaymakam Sabri Bey'in tesâhubü altında olduklarından hem de sahip oldukları nüfuz nedeniyle kanun tanımıyorlardı. Mesela Arap Süleyman Efendi Kargın Çifliği'nde kölelerinden Zenci Vahid'i ellerinden bağlamış ve kuyu başında karşısına durdurup tabancayla öldürmüştü. Bu olay “cümle ahâlî nezdinde gün gibi aşikâr olmasına” rağmen bu hususa ilişkin hiç kimse kendisine bir soru sormamış, mesele “öylece yüz üstü kalmış”tı. Benzer şekilde, Hacı Ömer Ağa'nın amcaoğlu İbrahim'in, Finike sakinlerinden bir adamı tamamen haksız olarak telef ettiği yine “cümleye ma'lûm olduğu” ve üstelik maktulün varisleri bu hususu Kaymakam Sabri Bey'e defaâtle

⁸⁴³ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 52 (29 Rebî-ül-evvel 1274/17 Kasım 1857).

⁸⁴⁴ BOA. MVL. 188-122 (24 Safer 1274/14 Ekim 1857).

⁸⁴⁵ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 30-2.

⁸⁴⁶ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 30-2.

bildirdikleri halde, katil, Hacı Ömer Ağa'nın amcaoğlu (emmizadesi) bulunması hasebiyle müddeilerin davalarına Sabri Bey tarafından hiç itibar edilmemişti⁸⁴⁷.

Bir başka tarihte ise Hacı Ömer Ağa'nın teyzezadesi Arap Yağcı Süleyman, Yağcı Selim'e ait bir siyah köleyi salhanede karnına bıçak sokup telef etmiş, ne var ki Hacı Ömer Ağa'nın akrabası bulunduğu için Kaymakam Sabri Bey tarafından himaye edilmiş, hapse bile atılmamış, konudan Bâb-ı Âli'yi haberdar edilmemişti. Arap Yağcı Süleyman şu anda kendi hanesinde kendi işiyle meşguldü ve maktul kölenin sahibi bulunan Yağcı Selim'e 6.000 kuruş kan diyeti vermişti⁸⁴⁸.

Fırka-i melûne hakkındaki tüyler ürperten inanması güç bir diğer iddia ise Nakşibendî Şeyhi Ali Efendi'nin kızının kaçırılarak dağa kaldırılması hadisesiydi. İddialara göre Antalya ulemasından Şeyh Ali Efendi'nin 14 yaşındaki kızı Fatma, Hacı Ömer Ağa'nın emriyle, Hacı Ömer Ağa'nın biraderi Mehmed, oğlu Mehmed, Moralı Ahmed Pertev Efendi'nin oğlu Osman Efendi ve gulamı Mercan ile uşağı Süleyman, Osman Efendizade, Mustafa Bey'in oğlu Hafız Mehmed ve İstanoslu İbrahim tarafından, Şeyh Ali Efendi'nin hanesinde bulunmadığı bir anda, gece vakti kaçırılmıştı. Mütecasirler cebren dağa kaldırdıkları Fatma'ya dokuz gün boyunca tecavüz etmişler, dokuz gün sonra kızı yine bir gece vakti şehre indirip Hacı Ömer Ağa ile Mubayaacızade Mustafa Bey'e teslim etmişlerdi. Mustafa Bey'in konağına kapatılan Fatma ertesi gün "her nasılsa" konaktan firar ederek pederinin evine gelmişti. Şeyh Ali Efendi olan biteni öğrenir öğrenmez Kaymakam Sabri Bey'in konağına gitmiş ve şikâyette bulunmuştu. Ne var ki Sabri Bey "sevdiği adamlara zararı olacağından" Şeyh Ali Efendi'yi davasından vazgeçirmek için uğraşmış ve ona "burada senin davana bakamam ve muhakeme dahi etmem var Konya'ya yahut dâr-i Âli'ye git dava et" demişti. Orada bulunan Hacı Ömer Ağa'nın ise Ali Efendi'ye "benim su-i halime mahzar mühürletmesini bilir misin işte ben adamı böyle şikets- i namus ederim" dediği iddia edilmişti⁸⁴⁹. Öte yandan Fatma, Antalya Naibi Halil Halet Efendi'ye verdiği ifadede sadece İstanoslu İbrahim'den davacı olduğunu belirtmiştir⁸⁵⁰.

Hacı Ömer Ağa Antalya'da çok yaygın olan hayvan hırsızlığının da müsebbibi tutulmuştur⁸⁵¹. İddialara göre meclise aza seçildiği günden beri taşrada "birkaç nefer hırsız

⁸⁴⁷ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 30-2.

⁸⁴⁸ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 30-2.

⁸⁴⁹ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 30-2.

⁸⁵⁰ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 7.

⁸⁵¹ Konargöçerliğin yaygınlığı, coğrafi ve iklimsel koşullar, devletin altyapısal imkânlarının sınırlı olması gibi nedenler Antalya'da hayvan hırsızlığını önemli bir "ekonomik aktivite" haline getirmiştir. Konuya ilişkin II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Babalık gazetesinde neşredilen bir mektupta, hayvan hırsızlığının Antalya'daki nedenlerine tüm tafsilatı ile değinilmiştir:

"Antalya'da bir adet vardır, kurâ ahâlîsi ve çiftlik sahipleri her nev'i hayvânlarını başıboş bir sûrette bırakarak dağlarda derelerde otlamasına müsâade eder ve vakti oldukça hayvânâtın otladığı ve en çok geldiği mevkîleri

peyda etmiş”tir. Bu hırsızlar ahalinin sahip olduğu ve ormanlarda ve meralarda otlatıldığı deve, beygir, manda, inek, öküz ve merkeplerini çalıp dışarıdan gelen tacirlere gizlice satıyor, bu suretle senede 70 ilâ 80.000 kuruş tutarında hayvanın kaybolmasına neden oluyorlardı. İddialar doğruysa eğer oldukça organize olan bu hırsızlık çetesi Hacı Ömer Ağa tarafından kollanıyordu. Hırsızların elindeyken bulunan hayvanlar dava edildiğinde ise hemen Hacı Ömer Ağa’nın hizmetçilerinden ya da akrabaları arasından iki yalancı şahit bulunuyor, hayvan sahiplerinin “gözünün içine baka baka ve mallarını çığırta çığırta” iddiaları boşa çıkartılıyordu⁸⁵².

Son olarak, eski Antalya hâkimi Mehmed Şakir Efendi’nin görevden azledilme nedeni de Arap Süleyman Efendi’nin yalanlarıydı. İddialara göre tüm şehir halkı Şakir Efendi’den hoşnutken Arap Süleyman Efendi ile Morali Ahmed Efendi İstanbul’da buldukları esnada Antalya naibinin halka zulmettiği ve şer’i şerife aykırı dava gördüğü söylentisini yayarak azline muvaffak olmuşlardı⁸⁵³.

2.5.2. Kaymakam Sabri Bey Aleyhindeki İddialar

Antalya kaymakamlığı Sabri Bey’in uhdesine 23 Mart 1856 tarihli tezkireyle ihale edilmiş⁸⁵⁴ ve Sabri Bey azledildiği 1858’in yaz aylarına kadar Antalya’da görev yapmıştı⁸⁵⁵.

---

gezerek hayvânın mevcut olup olmadığını öğrenir. Antalya’da çoban ile güdüvermek usûlü yoktur. Bu usûlün buralarda mer’î olmasına sebep de hayvânın pek çok olup çoban ile güdülmesi kâbil olmaması ve dağlık ve derelik ve ormanlık olan Antalya muhitinin buna müsâid bulunmamasıdır. Hayvânın böyle başboş bırakılmasının ise sirkat gibi mahzûru vardır.

Antalya muhîtiden öteden beri ilkbaharda teşdid etmek üzere hayvân hırsızlığı şikâyet edilecek derecede çoktur. Şu son üç sene zarfında ise bu sirkat pek ziyâde çoğalmıştır. Hayvân hırsızlığının fâilleri ale-l-ekser aşâirdir. İlkbaharın nihayetlerine doğru yaylalara azîmet eden aşâir, yol üzerinde rast geldikleri hayvânât-ı mütenevviyyeyi sürüb götürürler. Bir de İstanos nâhiyesi dâhilinde bulunan Yeleme, Zivind karyelerinde meskûn muhâcirîn-i Çerakesiyeden birkaç şerir kısarak, at hırsızlığında oldukça kesb-i mahâret ve şöhet etmiştir.

Hayvân hırsızlığını kendilerine sanat ittihaz edenler vaktiyle Antalya’nın Serik ve İstanos ve Isparta’nın Eğirdir, Denizli’nin Acıpayam ve Konya’nın Beyşehir taraflarında olmak üzere gayet vasi’ kumpanya teşkil ettikleri ve bu muhit derûnunda sirkât ettikleri bir hayvânı elden ele aşırarak orada sattıkları ve bu sûrette hayvânât-ı mesrûkânın bir türlü ele geçirilemediği söyleniyor.

Buna cihet-i adliyenin müsâmâhası ve zabitanın kuvvetsizliği pek âzim-i tesir icrâ etmektedir. Adliyece zaten hayvân hırsızlığına hafif ceza vaz’ edilmiş olmağla beraber davaların müddet-i madîde sürüncemede kalması ve adâletin vaktiyle yerini bulmaması bu gibi mütecasirlerin cesaretlerini tezyid eylemekte ise de yeni kanunun tatbiki halinde bu vaka bertaraf olacaktır.

Bir şahıs elinde mal-ı mesrûka ile beraber tutuluyor. Polis dairesine gönderiliyor. Polis, ‘vazifem değil, git adliyeye’ der. Adliyeye müracaât eder, ‘mâlik olduğunu isbât et de öyle gel’ derler. Arzuhal eder. Günler geçer. Mâlik olduğunu isbât eder ve hükm alınır. Sârik o hayvânâtla harmanını sürer, işini görür, nihayet kuvveti kaybolmuş, meziyeti mahvedilmiş bir halde hayvâmî îade eder –çok vakit bu da mümkün olmaz ya–. Zavallı adam hayvân bedelinin iki misli masraf ihtiyar etmiş olur.

Sârik fiil-i sirkâtini ifa ettikten bir-iki sene sonra üç-dört mah hapse mahkûm olur ama onu da zaten aşâirden oluşu cihetle ya firar ile geçişdirir yahut hapse girer ise üç-beş ay hapislik kendisine iki gün tesir etmeden ikmâl-i müddet eder gider. Mal-ı mesrûkanın kendi malı olduğunu isbât cihetine gelince, iş asıl buradadır. Zira çoğu zaman bunu isbât etmek mümkün olmaz. Zavallının hakkı da buhar olur gider”. Bkz. *Babalık*, 20 Mayıs 1329.

⁸⁵² BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 30-2.

⁸⁵³ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 63 (9 Ramazan 1273/3 Mayıs 1857).

⁸⁵⁴ BOA. İ. MVL. 351-15307, lef 7 (16 Receb 1272/23 Mart 1856).

⁸⁵⁵ BOA. A.J. MKT. UM. 325-33, lef. 4 (Gurre-i Safer 1275/Eylül 1858).

Sabri Bey, 19. yüzyılda Antalya’da görev almış kaymakamlar içinde ismi en çok tartışmaya konu olanlar arasında yer almıştır. Sabri Bey’in tartışmalı ilk icraatı kendisinden önceki kaymakam Mehmed Bey döneminde şehbender vekilliği görevinden azledilmiş olan Arap Süleyman Efendi’yi İbrahim Ağa’nın yerine tekrar şehbender vekilli tayin etmesiydi⁸⁵⁶. Ayrıca, Mehmed Hurşid Efendi ile Yanıkzade İsmail Bey’i tüm itirazlara rağmen Antalya Meclisi’ne alan da (Mustafa Paşa önyak olmuş olsa da) nihayetinde Sabri Bey’dir.

Öte yandan Sabri Bey’le ilgili en ciddi eleştiriler, Vali Hamdi Paşa’nın Antalya’dan ayrılmasının hemen akabinde, Sabri Bey’in Hamdi Paşa’nın meclisten ihraç ettiği Hacı Ömer Ağa ile Çeribaşzade Yusuf Ağa’yı tekrar meclise almasından sonra dile getirilmiş, bu tarihten itibaren Sabri Bey fırka-i mütecâsireye taraftar olanlar tarafından fırka-i melûnenin koruyucusu olarak anılmıştır. Hatta iddialara göre kaymakam sadece fırka-i melûneyi tesâhub etmekle etinmiyor, ayrıca, Hacı Ömer Ağa, Yusuf Ağa ve Mubayaacızade Mustafa Bey’in tahrikiyle bunların tarafgirlerinden bir takım kişileri “cumhur ettirip”, evvela Mehmed Hurşid Efendi’yi daha sonra da Yanıkzade İsmail Bey’i meclisten çıkarmak gayesini güdüyordu. Tam da bu dönemde rüşvet aldığı gerekçesiyle görevinden el çektirilen Antalya Naibi Mehmed Şakir Efendi’nin azledilmesinin ardında da Kaymakam Sabri Bey vardı⁸⁵⁷.

Yanıkzade İsmail Bey ve avenelerinin ortaya attığı tüm bu iddialar, bu iddiaların dile getirilmesinden kısa bir süre sonra İsmail Bey ile Mehmed Hurşid Efendi’nin Antalya Meclisi’nden çıkarıldıklarına bakılacak olunursa, doğru gibi görünmektedir. Ayrıca, Naib Şakir Efendi’nin azledilme nedeni de kesinlikle Kaymakam Sabri Bey’dir. Şakir Efendi, İsmail Bey ve Mehmed Hurşid Efendi’nin Antalya Meclisi’nden çıkarılarak onların yerine Osman Ağazade Bekir Efendi ve Yörükzade Hacı Ahmed Ağa’nın aza seçildiğine ilişkin kararı ihtiva eden meclis mazbatasını mühürlememiş⁸⁵⁸, Sabri Bey ise Naib Şakir Efendi’nin bu tutumunu, Şakir Bey’in meclisi ve memleket işlerini yüz üstü bırakmasına delil kabul etmiş ve azlini talep etmiştir⁸⁵⁹.

Hakkındaki birçok olumsuz ithama rağmen, Yanıkzade İsmail Bey ile Mehmed Hurşid Efendi’nin Antalya Meclisi’nden ihraç edilmesinin gündemde olduğu tarihlerde dahi, Antalya’dan İstanbul’a gönderilen birçok mazbata ve mahzarda Sabri Bey’den hoşnut olunduğu dile getirilmiştir. Nitekim Nisan 1857’de Antalya kazaları meclis azaları tarafından kaymakamdan hoşnut olunduğuna ilişkin mazbatalar hazırlanmıştı⁸⁶⁰. 1857 senesine tarihlenen bir diğer mazbatada ise –söz konusu mazbatada bu tarihte henüz meclis azası

⁸⁵⁶ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 65.

⁸⁵⁷ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 53 (9 Ramazan 1273/3 Mayıs 1857).

⁸⁵⁸ BOA. MVL. 573-13, lef. 1 (7 Cemâzi-yel-evvel 1274/24 Aralık 1857).

⁸⁵⁹ BOA. MVL. 573-13, lef. 2 (7 Cemâzi-yel-evvel 1274/24 Aralık 1857).

⁸⁶⁰ BOA. MVL. 183-36, lef. 8. (24 Şâban 1273/19 Nisan 1857).

bulunan Mehmed Hurşid Efendi, İsmail Bey ile Ali Muhlis Ağa'nın mührü yoktur– kaymakam aleyhinde onun tarafgir olduğu iddiasıyla Antalya'dan İstanbul'a gönderilen mahzarların gerçeği yansıtmadığı vurgulanmış, cümle ahalinin kendisinden hoşnut olduğu ve kaymakamlıkta bekasını talep ettiği dile getirilmişti⁸⁶¹.

Sabri Bey aleyhinde kaleme alınmış ve Konya Valisi'ne sunulmuş bir arzuhalde ise –bu arzuhal muhtemelen Mehmed Hurşid Efendi tarafından hazırlanmış ve önce Konya Valisi'ne verilmiş, daha sonra Bâb-ı Âli'ye takdim edilmişti– Sabri Bey'in “tarafkarlık davası”na düştüğü, Hacı Ömer Ağa, Çeribaşızade Yusuf Ağa, Arap Süleyman Efendi ve Morali Ahmed Pertev Efendi ile imtizaç edip “muteber” meclis azasını tahkir edip ayakaltına aldığı vurgulanmış, Kaymakam Bey'in Antalya'ya geldiği günden beri şehirde dedikodunun kesilmediği, aksine giderek arttığı, kendisinden tüm sancak halkının nefret ettiği bildirilmiş, bu nedenle kaymakamlıktan azliyle yerine dirayetli ve hakkaniyetli bir kaymakamın tayini talep edilmişti. Ayrıca, bir an önce Antalya'daki meseleyi tahkik için şehre bir memur atanmalı, azalıktan çıkarılmış olan Yanıkzade İsmail Bey ile Mehmed Hurşid Efendi tekrar aza seçilmeliydi⁸⁶².

Sabri Bey'in aleyhinde bulunan en önemli isim ise hiç şüphesiz Konya Valisi Hamdi Paşa idi. O, 9 Ekim 1857 tarihli bir tahriratında Sabri Bey'i kendisini bağımsız bir memur kabul edip merkez eyaleti tanımaması nedeniyle eleştirmiş; uygunsuz hal ve hareketleri sebebiyle meclis azalığından çıkardığı Arap Hacı Ömer Ağa'yı “şiddetli bir şekilde” himayesi altına alıp tekrar aza yaptığını ve meclis azasından Yanıkzade İsmail Bey ile Mehmed Hurşid Efendi'yi meclisten ihraç ettiğini söylemişti. Hamdi Paşa'ya göre kaymakamın bu hareketleri ahaliyi terfik edip aralarındaki çatışmayı daha da şiddetlendirmiş, bu durum ise tebdilini mecbur hale getirmişti⁸⁶³.

Kaymakam Sabri Bey hakkındaki ithamları cevaplarırken, örtük olarak, bu iddiaların ortaya atılmasında Vali Hamdi Paşa'nın bir hissesi olduğunu ima etmişti. Kendi ifadesiyle, Antalya'da göreve başladığı ilk günden itibaren halkın güvenlik ve refahına çok itina etmiş, Vali Hamdi Paşa'nın Antalya'yı ziyaret ettiği ve şehirde 12 gün kaldığı dönemde kendisi aleyhinde bir tek şikâyetçi dahi zuhûr etmemişti. Ancak daha sonra ne sebeple olduğunu kendisinin de bilmediği bir şekilde bazı fesâd takımı aleyhinde mahzar ve mazbata tertip etmişti. Hatta işittiği rivayetlere göre –ki bu rivayetler bir yönüyle doğrudu– haklarındaki emirnâme mucibince meclis azalığından ihraç ettiği Yanıkzade İsmail Bey ile Mehmed Hurşid Efendi, bazı fakir fukaraya “beyaz üzerine mühür bastırarak” mahzar tertip ettirmiş ve

⁸⁶¹ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 9.

⁸⁶² BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 32.

⁸⁶³ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 46 (19 Safer 1274/9 Ekim 1857).

bunu Konya Valisi'ne vermişlerdi. Mehmed Hurşid Efendi Vali Hamdi Paşa'nın emriyle Konya'dan İstanbul'a gitmiş, burada kendisi aleyhinde tezviratta bulunmuştu⁸⁶⁴.

Kasım 1857'de, Antalya'dan Meclis-i Vâlâ'ya gönderilen ve birçok hayriyye tüccarı, “vücûh-ı belde” ve Rum tüccarın mührünün bulunduğu bir mazbatada da, Antalya halkının Sabri Bey'den hoşnut olduğu dile getirilmişti⁸⁶⁵. Aynı tarihte benzer bir mazbata Sancak Meclisi tarafından da tanzim edilmiş ve Meclis-i Vâlâ'ya iletilmiştir. Bu mazbatada mührü olan azalar ise Çeribaşızade Yusuf Ağa, Mubayaacızade Mustafa Bey, el-Hac Hafız, Ali Muhlis Ağa, Salih Ağa, Naib Halil Halet, Kocabaş Oran, Metropolit Vekili İstrati idi⁸⁶⁶.

Bununla birlikte Vali Hamdi Paşa, Mart 1858'e tarihlenen yazışmalarından da anlaşıldığı kadarıyla, Kaymakam Sabri Bey'in fırka-i melûneyi desteklediğine inancından hiç vazgeçmemişti. Mart 1858'de Vali Paşa, Hacı Ömer Ağa ve Arap Süleyman Efendi ile taraflarının Antalya'da icra ettiklerini iddia ettiği mezâlimin, Antalya Kaymakamı bunların hamisi olduğu için incelenemediğini, bu nedenle Kani Paşa'nın bu iş için görevlendirildiğini belirtmişti⁸⁶⁷.

Bir diğer iddiaya göre ise hükümette istihdam edilen zabıtalardan bir kısmı Kaymakam Bey'in bir kısmı ise Hacı Ömer Ağa ve Arap Süleyman Efendi'nin hizmetkârı olduğundan, hükümete halini arz etmek ve haklarını talep etmek için arzuhal takdim etmeye gelen ahali ve fukarayı konaktan içeriye almıyorlar ve özellikle köylerden şikâyet için gelen halkı şehirde durdurmayıp geri gönderiyorlardı⁸⁶⁸.

Fırka-i melûneden Çeribaşızade Yusuf Ağa'yı koruyup kollayan da Sabri Bey'di. Yusuf Ağa Antalya Meclisi'nde vuku' gelen tüm müzakereleri ve “esrar-ı meclisi” şurada burada ve çarşı pazarda ifşa ediyor ve şer'i işlere bile karışıyordu⁸⁶⁹. Bu nedenle Yanıkzade İsmail Bey ile Mehmed Hurşid Efendi 22 Nisan 1857'de Yusuf Ağa'nın meclisten ihracı ve yerine Osman Ağazade Bekir Efendi'nin aza tayinini talep etmişti⁸⁷⁰.

Sabri Bey, Ahmed Ata Bey'in soruşturma için şehirde bulunduğu dönemde dahi Yanıkzade İsmail Bey ve avenelerinin aleyhinde bulunmuş, Hacı Ömer Ağa ve fırkasını desteklemiştir. Ona göre Antalya meselesi bir “erâcîf” (düzmece) idi ve hadisenin tahkiki için şehre tarafsız bir memurun gönderilmesini talep eden kişi kendisiydi. Ahmed Ata Bey Antalya'ya gelişinin üçüncü günü, müfettişe, kendisi aleyhinde İsmail Bey ile Mehmed Hurşid Efendi'nin tanzim ettiği ve ettirdiği 25-30 tezkire takdim edilmiş; ancak tezkirelerdeki

⁸⁶⁴ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 16 (15 Rebî-ül-evvel 1274/3 Kasım 1857).

⁸⁶⁵ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 19 (14 Kasım 1857).

⁸⁶⁶ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 20 (Rebî-ül-evvel 1274/Ekim-Kasım 1857).

⁸⁶⁷ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 25 (11 Şâban 1274/27 Mart 1858).

⁸⁶⁸ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 70-2 (2 Şevval 1274/16 Mayıs 1858).

⁸⁶⁹ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 33 (27 Şâban 1273/22 Nisan 1857).

⁸⁷⁰ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 34 (27 Şâban 1273/22 Nisan 1857).

vahim iddialarının tümünün iftiradan ibaret olduğu açığa çıkmıştı. Hatta güya bu iddiaların iftira olduğu açığa çıkınca Mehmed Hurşid Efendi, Müfettiş Ahmed Ata Bey'e "serkeşlere yaraşır kelimeler sarf etmiş", ona serserice muamelede bulunmaya cesaret etmişti. Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi hakkındaki iddialar ise kendi kaymakamlığı döneminde değil, kendisinden önceki Antalya kaymakamları döneminde gerçekleşmiş hadiselerdi⁸⁷¹.

Sabri Bey, Ahmed Ata Bey'in soruşturmasından sonra, muhtemelen kaymakamlık görevinden azledildiği günlerde kaleme aldığı ve görev bölgesinin değiştirilmesini talep ettiği bir müzekkirede olayların gelişimini kendi zaviyesinden bir kere daha özetlemiştir. Bu müzekkirede Sabri Bey, Antalya kaymakamlığı uhdesine ihale edildikten hemen sonra o dönemde Konya valisi olan Mustafa Paşa'yla görüştüğünü ve bu görüşme sonrasında kendisinden önceki Antalya kaymakamı Mehmed Bey tarafından meclisten ihraç edilen Mehmed Hurşid Efendi'yi, Mustafa Paşa'nın emriyle tekrar meclise aldığını yazmıştır. Ne var ki Mehmed Hurşid Efendi'nin meclise alınmasına ilişkin bu karara hem meclis azaları hem de "muteber ahali" rıza göstermemiş, ancak söz konusu karar Mustafa Paşa tarafından alındığı için Mehmed Hurşid Efendi meclise alınmıştır. Sabri Bey bir süre sonra Yanıkzade İsmail Bey'in de meclise alınmadıkça kendi halinde durmayacağına kanaat getirmiş, bu nedenle onu da meclise almıştı. Mehmed Hurşid Efendi ve İsmail Bey meclise alındıktan sonra ise burada muhalifleri olmasına rağmen diğer meclis azalarıyla bir süre "karındaş gibi hüsn-i imtizâc etmişti. Ancak Rodos Valisi Hamdi Paşa'nın Konya'ya vali olarak atanması ve görev yeri olan Konya'ya geçmeden önce Antalya'ya uğraması tüm dengeleri alt üst etmişti. Hamdi Paşa Antalya'da bulunduğu dönemde İsmail Bey'in konağında kalmış, burada İsmail Bey "her ne hal ise" Hamdi Paşa'yı tahrik ederek Hacı Ömer Ağa'yı dava ettirmiş, hatta Burdur'a çağırttırmış, bununla da yetinmemiş, Hacı Ömer Ağa ve Arap Süleyman Efendi'nin aileleriyle birlikte Antalya'dan sürgünleri için mahzar tertip ederek bu tertibine "vali emri" görünümü vermiş; Mehmed Hurşid Efendi ise Burdur taraflarında bu tür girişimlerde bulunmuş, bu girişimleri haber alan diğer fırka taraftarları da Hacı Ömer Ağa'dan hoşnut ve müteşekkik olduklarına dair kendi mahzarlarını tertip etmişti. Neredeyse bir sene devam eden ve şehri "fesâd ve dedikodudan hali bırakmayan" Antalya olaylarının özeti buydu⁸⁷².

Kaymakam Sabri Bey müzekkiresinde kendisi aleyhindeki iddialara da değinmiştir. Sabri Bey'e göre Hamdi Paşa'nın Antalya'da ikamet ettiği 12 gün zarfında aleyhinde bir tek dava ve şikâyet zuhûr etmemişti. Bu sebeple onun hakkında söyleyecek olumsuz sözü olmayanlar, Hacı Ömer Ağa ve Arap Süleyman Efendi'yi güya onun koruduğunu iddia ederek ve bu iddialarını Antalya'dan Konya Valisi'ne gönderdikleri mahzarlarla dile getirerek Sabri

⁸⁷¹ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 76 (15 Şevval 1274/29 Mayıs 1858); BOA. MVL. 571-32, lef. 2 (15 Şevval 1274/29 Mayıs 1858).

⁸⁷² BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 69 (Şevval 1274/Haziran 1858).

Bey'i gözden düşürmeye çalışıyorlardı. Ne var ki Hamdi Paşa'nın huzurunda gerek Antalya'da gerek Burdur'da yapılan muhakemelerde Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi'ye isnat edilen suçlamaların, kendisinin Antalya'daki memuriyet döneminde işlenmiş olmayıp, kendisinden önceki kaymakamlar dönemine ait olduğu ortaya çıkmıştı. Bu nedenle ona isnat edilen "kaymakam tesâhubü" suçlamasının hiçbir gerekçesi bulunmuyordu. Zaten Hamdi Paşa'nın Antalya'da bulunduğu dönemde şikâyetçilerinin yüzüne karşı "Hacı Ömer Ağa ve Arap Süleyman Efendi'yi zerre kadar tesâhub etmediğini" söylediğinde ve kendisine isnat edilen suçlamaların ispatını istediğinde şikâyetçileri "cevaptan aciz kalmışlar"⁸⁷³.

Sabri Bey müzekkeresinde son olarak Şeyh Ali Efendi'nin kızı Fatma'nın başına gelen olaylara da değinmiş, bu meselenin bilinçli olarak çarpıtıldığını dile getirmiştir. Sabri Bey'e göre Yanıkzade İsmail Bey ve Mehmed Hurşid Efendi tezviratlarını ilerletmek için Şeyh Ali Efendi'ye rüşvet vermişti. Ayrıca, Hacı Ömer Ağa'nın oğlu ve biraderlerinin bu olaylarla bir ilişkisinin olmağı Fatma'nın ifadesiyle de doğrulanmıştı. Dolayısıyla, Hacı Ömer Ağa'nın bu hadiseyle bir ilişkisinin olmadığı anlaşıldığı için, bu olayla ilgili olarak kendisinin suçlanmasının da manası yoktu⁸⁷⁴.

2.5.3. Fırka-i Mütecâsire Aleyhindeki İddialar

Bütün bu çatışma boyunca Yanıkzade İsmail Bey ve Mehmed Hurşid Efendi hakkında da çok sayıda mahzar ve mazbata hazırlanmıştı. Bu mahzar ve mazbatalar, çatışmanın diğer tarafları hakkında dile getirilen iddialarla bir arada değerlendirildiğinde, iktidar mücadelesinin taraflarına ilişkin genel bir değerlendirme yapmayı mümkün kılar. İlk olarak, mazbata ve mahzarların altındaki mühürlere bakıldığında İsmail Bey ile Mehmed Hurşid Efendi fırkasının şehirde esas olarak daha geleneksel sınıflardan destek aldığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Hayriyye tüccarları gibi Tanzîmât reformlarının ürünü olan birçok müessesenin temsilcileri ise onların aleyhinde bulunmuştur. Sözelimi İsmail Bey ve fırkası lehine tanzim edilen ve onlardan duyulan hoşnutluğun altının çizildiği bir mahzarda, bakkal, kasap, debbağ, boyacı gibi esnaf başlarının mührü vardır⁸⁷⁵. 1857'nin Ekim ayında Antalya'dan İstanbul'a gönderilen ve Hesapçızade Mehmed Ağa dışındaki neredeyse tüm hayriyye tüccarlarının mührünün bulunduğu bir umûmî mahzarda ise Antalya halkının İsmail Bey ve Mehmed Hurşid Efendi ile müttefikleri bulunan Hacı Emin Efendi ve Mustafa Efendi'den "dilgir ve müteneffir" olduğu, bu iki ismin tahrik ve nifaklarıyla Konya Valisi Hamdi Paşa'nın Antalya'ya teşriflerinde "Antalya hânedân-ı kadiminden" Hacı Ömer Ağa ve Çeribaşızade

⁸⁷³ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 69 (Şevval 1274/Haziran 1858).

⁸⁷⁴ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 69 (Şevval 1274/Haziran 1858).

⁸⁷⁵ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 71.

Yusuf Ağa'nın haksız olarak meclisten ihraç edildiği, ayrıca Antalya halkının Kaymakam Sabri Bey'den hoşnut olduğu ifade edilmiştir⁸⁷⁶.

Yanıkzade İsmail Bey ve fırkasının –bu fırkanın esas gücünü oluşturan– şehir dışındaki destekçileri ise esas olarak Yörük aşiretleri olmuştur. Bu nedenle özellikle meclisten ihraç edildikten sonra İsmail Bey ve Mehmed Hurşid Efendi'nin, beraberlerinde Yörük aşiretlerinden bazı adamlar da olduğu halde Konya'ya giderek Vali Hamdi Paşa'ya arzuhal ve mahzar verdikleri birçok kere iddia edilmiştir. Yörükler, Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi'den “yanmış ve nefret etmiş” olduklarını söylemiştir⁸⁷⁷.

Ne var ki Yörüklerin bu desteğinin mutlak bir destek olduğu da düşünülmemelidir. Çünkü Yanıkzade İsmail Bey ile hizbinin Yörükleri seferber etmeye matuf çabaları, Yeni Osmanlı, Kara Hacı, Fettahlı, Murtuna, Gebiz ve Karakoyunlu aşiretlerinden birçok kişinin mührü olan bir mahzarda sahtekârlık olarak nitelenmişti. Bu mahzara göre meclisten ihraç edildikten sonra İsmail Bey ile Mehmed Hurşid Efendi'nin beraberlerinde Konya'ya götürüp Hamdi Paşa'ya mahzar ve arzuhal takdim ettirdikleri kişiler, onların adamlarıydı. Dolayısıyla Yörükler Hacı Ömer Ağa, Arap Süleyman Efendi ve Çeribaşızade Yusuf Ağa'dan şikâyetçi olmadıkları gibi, onların müteşekkiri, ancak İsmail Bey ve Mehmed Hurşid Efendi'nin müteffiriydiler⁸⁷⁸.

Bu mahzara mukabil olarak Konya Valisi ile Konya Eyalet Meclisi'ne takdim edilen bir başka mahzarda ise Hacı Ömer Ağa'nın lehine bir takım Yörük muhtar ve ihtiyarları adına düzenlenen mahzarın sahte olduğu beyan edilmiştir. İddiaya göre söz konusu mahzar Hacı Ömer Ağa ve fırkasını destekleyen hükümetin yardımıyla hazırlanmıştı. Yoksa daha önce de dile getirildiği gibi Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi'den “cümle ahali yanmış ve nefret etmiş”ti⁸⁷⁹.

Yanıkzade İsmail Bey ve Mehmed Hurşid Efendi'nin destekçileri arasında birçok köy muhtarı da vardı. Mesela, Antalya Meclisi'nden ihraç edilmesinden sonra Konya Valisi'ne gönderilen ve çok sayıda köy muhtarının mührünün olduğu bir umûmî mahzarda, İsmail Bey ile Mehmed Hurşid Efendi olmazsa köy halkının halinin perişan olacağı, sancakta bu iki kişi gibi halkın ahvâlinde anlar kimsenin olmadığı ve kendilerinden cümle ahalinin hoşnut olduğu belirtilmişti. Aynı mahzarda Hacı Ömer Ağa'nın beldeyi harap ettiğine, ahali ve fukaranın can, ırz ve malına tasallut ettiğine de değinilmiştir⁸⁸⁰.

⁸⁷⁶ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 12 (20 Safer 1274/10 Ekim 1857).

⁸⁷⁷ BOA. MVL. 320-12.

⁸⁷⁸ BOA. MVL. 190-134 (27 Rebî-ül-âhir 1274/15 Aralık 1857).

⁸⁷⁹ BOA. MVL. 320-12.

⁸⁸⁰ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 64.

İki fırkanın mücadelesinde Elmalı, muhtemelen İdriszade Salih Ağa'nın tesiriyle, bu dönemde de ağırlıklı olarak Yanıkzade İsmail Bey'in aleyhinde bulunmuştu. Mesela, Elmalı Meclisi azalarıyla çok sayıda Elmalı tüccar ve müderrisin Kaymakam Sabri Bey lehine tanzim ettikleri bir mazbatada, Elmalı halkının İsmail Bey ve Mehmed Hurşid Efendi'den dilgir ve müteneffir olduklarının altı çizilmiş, Antalya'daki olayların Vali Hamdi Paşa'nın 1856 senesinde Antalya'ya gelmesiyle başladığı dile getirilmişti. Bu ziyaretin önemi, İsmail Bey ve Mehmed Hurşid Efendi'nin muhalifleri tarafından sürekli vurgulanmıştır. Çünkü bu ziyaretten sonra Hacı Ömer Ağa ile Çeribaşızade Yusuf Ağa Antalya Meclisi'nden çıkarılmış, Kaymakam Sabri Bey aleyhinde ise çok sayıda iftirada bulunulmuştu. Gerçi Hacı Ömer Ağa ile Yusuf Ağa tekrar meclise aza seçilmişti, ancak şimdi de Mehmed Hurşid Efendi'nin Kızılkaya ahalisinden aveneleriyle birlikte Konya'ya gittiği ve sahte mahzarlar hazırlayarak bu mahzarları İstanbul'a gönderdiği rivayet ediliyordu. Mazbatada son olarak bu kişilerin böyle uygunsuz hareketlerinden Elmalı halkının “diligir ve müteneffir olduğu” bir kere daha vurgulanmıştı⁸⁸¹.

Elmalı Meclisi'nin 24 Kasım 1857 tarihli mazbatasında da Konya Valisi tarafından Antalya Meclisi'ne aza tayin edilen Yanıkzade İsmail Bey ve Mehmed Hurşid Efendi'den Elmalı halkının dilgir ve müteneffir olduğu tekrar edilmiştir⁸⁸². İddialara göre ahali vekili namıyla Hacı Ömer Ağa, Arap Süleyman Efendi ve Kaymakam Sabri Bey aleyhinde hazırlanan mahzarlar da sahteydi. Bu mahzarların altında mührü bulunan Hacı Emin Efendi ile Mustafa Efendi, Mehmed Hurşid Efendi'nin avenesiydi⁸⁸³. Hacı Emin Efendi ile Mustafa Efendi'nin iddiaları ise iftiradan ibaretti⁸⁸⁴.

2.5.4. Ahmed Ata Bey'in Tahkikatı

Antalya'daki olayların tahkiki için 1857 Kasım'ında Antalya'nın Kıbrıs'a yakın olması nedeniyle Kıbrıs Mutasarrıfı Kani Paşa'nın görevlendirilmesi kararlaştırılmıştı. Kani Paşa Antalya'ya giderek Hacı Ömer Ağa'yı azalıktan çıkaracak ve Kaymakam Sabri Bey ile icap edenleri yargılayacaktı. Ancak tam da bu esnada Kani Paşa'nın Kıbrıs'taki memuriyeti sonlandırılmış, bu nedenle Antalya olaylarının soruşturulması için bir başka memurun görevlendirilmesi gerekmiştir. Bu durum olayların tahkikatını birkaç ay daha ertelemişti. Öte yandan merkezden atanan bir müfettiş vasıtasıyla olayların tahkikatına başlanılmasının gecikmesinin tek nedeni Kani Paşa'nın görev yerinin değiştirilmiş olması değildi. Bu

⁸⁸¹ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 5.

⁸⁸² BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 21 (6 Rebî-ül-âhir 1274/24 Kasım 1857).

⁸⁸³ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 12 (20 Safer 1274/10 Ekim 1857).

⁸⁸⁴ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 17 (15 Rebî-ül-evvel 1274/3 Kasım 1857).

durumun bir diğere nedeni Bâb-ı Âli'nin Antalya'daki meselenin önemini küçümsemesi, daha doğrusu meselenin önemi ve karmaşıklığı hakkında neredeyse hiçbir şey bilmemesiydi.

Nedeni ne olursa olsun olayların muhakemesinin gecikmesi istismlara da sebebiyet vermiştir. Sözelimi iki fırka arasındaki çatışmayı yerinde soruşturması için görevlendirilen Kani Paşa'nın Antalya'ya gelemeyeceği Hacı Ömer Ağa ile taraftarlarına malum olunca, “işte biz yazdık Kani Paşa hazretlerini bile tevkif ettirdik ve maddeyi bütün bütün tevkif ettirdik kimisine buraya gelmez, yine gün bizimdir” diye tehditlerde bulunmuşlardı. Eğer bu iddia doğruysa sancak halkının bir bölümü başka bir sancağa göç etmekle kalmayacak, belki başka bir memlekete firar edecekti⁸⁸⁵. Vali Hamdi Paşa da, Hacı Ömer Ağa ve taraftarlarının, Kani Paşa'nın güya kendi girişimlerinin sonucu olarak görev yerinin değiştirildiğini iddia ettiklerini, bu tür dedikodular vasıtasıyla nüfuzlarının ne denli güçlü olduğunu göstermek istediklerini yazmıştır⁸⁸⁶. Gerçekten de şehre gelmesi beklenen tahkik memurunun gecikmesi Vali Hamdi Paşa'nın dahi kaldırıldığı dedikodularına neden olabilmişti. İddialara göre Arap Süleyman Efendi İstanbul'dan Antalya'ya posta vasıtasıyla gönderdiği haberlerle “işte akçe kuvveti ile şuraya buraya büyük yerlere çattım Vali Paşa hazretleri oraca olan vukuâtı biliyormuş ise de biz bu tarafta sahteye çıkarıp kendisine tekdir-nâmeler irsâl ve taraf-ı devlet-i Âliyye'den memur tayin ettirip tüccarın ve şunu bunun akçelerini geriye verdirip hâkim-i belde ve azadan İsmail Bey ve Mehmed Hurşid Efendi'yi ve daha sair birkaçını meclisten ihraç hem de nefy ettirmek üzere olduğumu muhakkak bilesiz” yollu dedikoduların Antalya'da kulaktan kulağa dolaşmasını temin ediyor, bu suretle halkın “zihnini tahrik ve ortalığı bir takım kil ü kala düşürmeye” gayret ediyordu⁸⁸⁷.

Bu dönemde Kani Paşa'nın veya bir başka memurun Antalya'ya gelmesini en çok isteyenler ise Yanıkzade İsmail Bey'e bağlı olan taraf gibi görünüyordu. Mesela Hacı Emin Efendi, Mustafa Efendi ve Hafız Mustafa Bey mührüyle Konya Valisi'ne gönderilen 7 Şubat 1858 tarihli bir istidada, Meclis-i Vâlâ'nın Kıbrıs Mutasarrıfı Kani Paşa'yı Antalya olaylarını tahkik etmek için görevlendirdiği, ancak aradan onca zaman geçmesine rağmen kimsenin Antalya'ya gelmediği belirtilmiş, bu durumun kendilerini sefil ettiği vurgulanmıştı⁸⁸⁸. Benzer bir talep 21 Şubat'ta da yenilenmiş, Meclis-i Vâlâ kararının üzerinden dört ay geçtiği halde kimsenin Antalya'ya gelmediği bir kere daha dile getirilmiştir⁸⁸⁹. Ne var ki bu tarihe gelindiğinde Kani Paşa'nın memuriyetinin becâyışı nedeniyle Antalya'daki karışıklığı tahkik

⁸⁸⁵ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 24 (21 Receb 1274/7 Mart 1858).

⁸⁸⁶ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 25 (11 Şâban 1274/27 Mart 1858).

⁸⁸⁷ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 53 (9 Ramazan 1273/3 Mayıs 1857).

⁸⁸⁸ BOA. MVL. 192-3 (22 Cemâzi-yel-âhir 1274/7 Şubat 1858).

⁸⁸⁹ BOA. MVL. 192-97 (11 Receb 1274/21 Şubat 1858).

etmesinin mümkün olmadığı, Meclis-i Vâlâ tarafından kesin olarak tasdik edilmiş bulunuyordu⁸⁹⁰.

Meclis-i Vâlâ, Kani Paşa'nın uygun olmaması üzerine Antalya işini muhakeme etmek için önce Kani Paşa'dan sonra Kıbrıs Mutasarrıflığı'na atanan Esat Paşa'yı uygun görmüş, ancak Kıbrıs'taki mevcut siyasi durumun hassas olması nedeniyle bu fikirden vazgeçilmiş; daha sonra Antalya meselesi Konya Valisi'ne havale edilmek istenmiş, ancak Hamdi Paşa bu iş için İstanbul'dan birinin görevlendirilmesinin daha münasip olacağını bildirdiğinden bu fikirden de vazgeçilmişti⁸⁹¹.

Nisan ve Mayıs aylarına geldiğinde olayların muhakemesi için bir memurun hala Antalya'ya gelmemiş olmasının neden olduğu mağduriyete ilişkin şikâyetlerin artması, Bâb-ı Âli'nin yeni bir müfettiş arayışını hızlandırmış ve bu esnada Şam'daki hadiseleri tahkik etmek için Şam'da bulunan ve çok yakın bir tarihte İstanbul'a dönecek olan Ahmed Ata Bey'in, dönüş yolu üzerinde bulunan Antalya'ya uğradığında Antalya olaylarıyla ilgilenmesinin en makul yol olacağı düşünülmüştü. Ne var ki Antalya olaylarının tahkikinin Ahmed Ata Bey'e bu şekilde havale edilmiş olması, Bâb-ı Âli'nin Antalya'daki meseleye çok az vakıf olduğunu gösteriyordu. Bu durum, Ahmed Ata Bey'in görevlendirilmesine ilişkin tahriratta "bu muhakeme maddesi öyle uzun uzun tahkikatı gerektirecek bir madde olmayıp, üç-beş günde nihayete erdirilebilecek iştendir" ifadesinde de açığa vurulmuştu⁸⁹².

Neticede Ahmed Ata Bey, ancak Mayıs 1858'de, Kani Paşa'nın görev bölgesinin değiştirilmesiyle Antalya olaylarını tahkik etmek için görevlendirilmişti⁸⁹³. Antalya'ya gelişi ise 13 Mayıs 1858 tarihinde gerçekleşti. Ahmed Ata Bey, 4 Haziran 1858 tarihli tahriratına bakılacak olunursa eğer, Antalya'ya muvasalatından evvel Antalya meselesinin, tıpkı Bâb-ı Âli'nin düşündüğü gibi birkaç günde çözüme kavuşturulabileceğine inanmış görünüyordu. Ancak şehre ulaştıktan ve olayların ayrıntısına vakıf olduktan sonra bu husustaki fikri kesin olarak değişmiş ve meselenin açıklığa kavuşturulması için en az beş haftaya ihtiyaç olduğunu kabul etmişti⁸⁹⁴.

Antalya'daki ilk işi şehirde bir meclis-i umûmî akdetmek ve Hacı Ömer Ağa'yı meclisten ihraç etmek olan Ahmed Ata Bey, tahkikatının sonuçlarını ve hadisenin tarafları hakkındaki fikirlerini Mayıs ayının sonlarından itibaren Bâb-ı Âli'ye iletmeye başlamıştır.

Ahmed Ata Bey'e göre Kaymakam Sabri Bey, memuriyeti müddetince işlerini kolaylaştırmıştı ve hiçbir yardımı kendisinden esirgememişti, ancak her nasılsa memleket

⁸⁹⁰ BOA. A. J. MKT. UM. 306-81 (22 Cemâzi-yel-âhir 1274/7 Şubat 1858).

⁸⁹¹ BOA. A. J. MKT. MVL. 96-89 (8 Şâban 1274/24 Mart 1858).

⁸⁹² BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 8.

⁸⁹³ BOA. A. J. MKT. UM. 313-46 (17 Ramazan 1274/1 Mayıs 1858).

⁸⁹⁴ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 85 (21 Şevval 1274/4 Haziran 1858).

eşrâfının iki fırka olmasıyla kendisi bir tarafın cân-dârı olmuştu. Bu durumda Antalya kaymakamlığında bekası caiz olmayacaktı⁸⁹⁵.

Ahmed Ata Bey eski naib Şakir Efendi hakkındaki iddiaların büyük bir bölümünün iftira olduğuna hükmetmiştir. Şakir Efendi'nin sadece Vasilaki'den aldığı 6.000 kuruş tutarındaki ilam ve defter harcının 4.000 kuruşu fuzuli idi. Bu fuzuli tahsilâtın Vasilaki'ye iâdesi gerekiyordu. Ahmed Ata Bey'e göre Şakir Efendi hakkındaki iddiaların nedeni, onun Yanıkzade İsmail Bey ile Mehmed Hurşid Efendi'nin temsil ettiği "fırka-i muhalife" tarafında bulunmasıydı⁸⁹⁶.

Ahmed Ata Bey, Kaymakam Sabri Bey'in de daha önce vurguladığı gibi, haklarındaki birçok iddiaya rağmen Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi'nin mevcut deliller düşünüldüğünde şer'i olarak da kanuni olarak da suçlanamayacağını kabul etmiş, ancak muhtelif rivayetlere nazaran Hacı Ömer Ağa, Arap Süleyman Efendi ve Çeribaşızade Yusuf Ağa'nın mütecasir adamlar olduğunun anlaşıldığına hükmetmiş, Kaymakam Sabri Bey'in ise bu kişileri koruduğunu söylemişti.

Öte yandan Ahmed Ata Bey'e göre bu firkanın karşısında yer alan Yanıkzade İsmail Bey ile Mehmed Hurşid Efendi de serkeş adamlardı. Ayrıca Hacı Ömer Ağa, Arap Süleyman Efendi ve Kaymakam Sabri Bey aleyhinde tertip edilen mahzarlarda Mehmed Hurşid Efendi'nin parmağı vardı. Dolayısıyla hadisenin halledilebilmesi için her iki tarafın da memleket işlerine burunlarını sokmamaları temin edilmeliydi. Bunun için de Antalya'ya muktedir bir mutasarrıf veya kaymakam tayini şarttı. Gelecek memur muktedir olursa ve aynı zamanda tarafsız davranırsa meseleyi bertaraf edebilecekti⁸⁹⁷.

Ahmed Ata Bey Müftü Efendi ile Ali Muhlis Ağa'yı da meclise çağırılmış ve her iki tarafın evraklarına niçin mühür bastıklarını kendilerine sormuştur. Ona göre bu iki adam "ehl-i ırz adamlar"dı, ancak tarafların zorlamasına dayanamadıklarından iki tarafın evraklarına mühür basmışlardı. Bu hareketleri yolsuz olduğundan bir daha böyle davranışlarda bulunmamaları kendilerine tembih edilmişti⁸⁹⁸.

Bütün bunlara rağmen, Ahmed Ata Bey neredeyse bir aya yaklaşan mesaisinin sonunda Antalya hadisesini bir çözüme ulaştırabilmiş değildi. Aslına bakılırsa o kendisinin de kabul ettiği ve Konya Defterdarı'na yazdığı gibi Antalya hadisesini birkaç gün içinde çözüme kavuşturabileceğine inanmıştı. Ancak Antalya'ya gelip kendi tabiriyle "Arapların nasıl muzır ve melun, diğerlerinin ise mütecasir ve serkeş, Kaymakam'ın da ne mertebe tarafeyn

⁸⁹⁵ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 80 (16 Şevval 1274/30 Mayıs 1858).

⁸⁹⁶ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 80 (21 Şevval 1274/4 Haziran 1858).

⁸⁹⁷ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 88 (21 Şevval 1274/4 Haziran 1858); BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 92 (4 Zi-l-ka'de 1274/18 Haziran 1858).

⁸⁹⁸ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 88 (21 Şevval 1274/4 Haziran 1858).

olduğunu” görünce işin tahkikatı için en az beş haftaya daha ihtiyaç olduğunu kabul etmiş bulunuyordu⁸⁹⁹.

Ahmed Ata Bey meselenin bu denli uzamasının nedenlerine de değinmiştir. Ona göre meselenin çözülememesinin ilk sebebi, tarafların açıkça “fena adamlar” olmalarıydı. Ayrıca, halk arasına “tarafçılık beliyyesi” girerek ahalinin iki fırka olması yetmezmiş gibi, Kaymakam Sabri Bey de fırka-i melûne taraftarı bulunuyordu. Fırka-i mütecâsire ise “her nasılsa yüz bulmuş”, devletin bunca meseleyle uğraştığı bir dönemde, onlarca mahzar ve evrak tertip ve takdim ederek tacize cesaret etmişti⁹⁰⁰. Tüm bu nedenler meselenin çözümünü güçleştirmişti. 4 Haziran’da Konya Valisi’ne gönderdiği bir tahrirde ise Antalya işinin “dûcâr-ı keşmekeş” olduğunu, yirmi dört günlük mesaisinin bu işi çözmeye kifayet etmeyeceğini anladığını bir kere daha vurgulamış, işin tahkikatını yeni gelecek kaymakama ve Naib Halil Halet Efendi’ye bıraktığını belirtmiş ve aynı gün şehre gelecek yeni kaymakama verilmek üzere Antalya Naibi’ne bir varaka bırakmıştır⁹⁰¹.

Söz konusu varakasinda Ahmed Ata Bey Antalya’da geçirdiği günlerin kısa bir muhasebesini yapmış ve tahkikatının ilk sonuçlarını özetlemiştir. O, yirmi dört gün önce Antalya’ya geldiğinde ilk iş olarak Hacı Ömer Ağa’yı “ber mukteza-yı irâde-i seniyye” meclis azalığından ihraç etmişti. Şehirde iki defa akdedilen umûmî mecliste ise sadece Hacı Ömer Ağa ve Arap Süleyman Efendi aleyhindeki şikâyetleri değil, Yanıkzade İsmail Bey ve Mehmed Hurşid Efendi hakkındaki iddiaları da dinlemişti. Ne var ki taraflar aleyhindeki tüm iddiaların daha vuzuh bir surette incelenebilmesi için daha çok zamana ihtiyaç vardı. Bu nedenle tahkikat işini, kendisi bir an önce Antalya’dan ayrılmak zorunda olduğundan ve Sabri Bey’in istifa etmesi gerektiğinden, şehre gelecek yeni kaymakam devam ettirmeliydi. Yeni kaymakamın Antalya’ya geleceği tarihe kadar ise Çeribaşızade Yusuf Ağa’ya meclise gitmemesi tembih olunmalıydı⁹⁰². Bu şekilde Ahmed Ata Bey 24 gün süren tahkikatını Haziran ayının başlarında sona erdirmiş⁹⁰³ ve 10 Haziran 1858’de Beyrut’a muvasalat etmiştir⁹⁰⁴.

Ahmed Ata Bey, Antalya’dan ayrıldıktan sonra yeni kaymakamın şehre geleceği tarihe kadar kendisinden sonra soruşturmayı yürütmesi için Karantina Müdürü İsmail Ağa ile sırf bu iş için Antalya’da bıraktığı Ahmed Ağa’yı görevlendirmişti⁹⁰⁵. Ahmed Ata Bey şehirden

⁸⁹⁹ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 85 (21 Şevval 1274/4 Haziran 1858).

⁹⁰⁰ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 85 (21 Şevval 1274/4 Haziran 1858).

⁹⁰¹ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 82 (21 Şevval 1274/4 Haziran 1858).

⁹⁰² BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 83 (21 Şevval 1274/4 Haziran 1858).

⁹⁰³ BOA. A. J. MKT. UM. 316-664 (29 Şevval 1274/12 Haziran 1858).

⁹⁰⁴ BOA. A. J. MKT. NZD. 18-26 (15 Zi-l-ka’de 1274/27 Haziran 1858).

⁹⁰⁵ BOA. MVL. 572-102, lef. 1 (15 Zi-l-ka’de 1274/27 Haziran 1858).

ayrıldıktan bir süre sonra İsmail Ağa ile Ahmed Ağa tarafından tanzim edilen bir şukkada, onun Antalya'dan ayrılmasından sonra yaşanan hadiseler şu şekilde özetlenmiştir:

Ahmed Ata Bey şehirden 4 Haziran Cuma günü ayrılmış, onu Karantina Meydanı'na toplanan ve aralarında Kaymakam Sabri Bey, Hâkim Halil Halet Efendi ile meclis azaları ve şehrin diğer ileri gelenlerinin de bulunduğu kalabalık bir grup uğurlamıştı. Kendisini uğurlamak için Karantina Meydanı'nda toplanan kalabalığı tembihlerde bulunan ve kanuna aykırı davranan her kim olursa şiddetle cezalandırılacağını söyleyen Ahmed Ata Bey, Beyrut'a gideceği vapura binmeden önce, elinde bulunan buyrulduyu Tüfekçibaşı İbrahim Efendi'ye vermişti. İbrahim Efendi teslim aldığı buyrulduyu evvela Kaymakam Sabri Bey'e takdim etmiş (Sabri Bey buyrulduyunun içeriğinden burada haberdar olmuş), daha sonra ise Hâkim Halil Halet Efendi'ye vermişti. Ahmed Ata Bey'in vapuru hareket ettikten hemen sonra ise Sabri Bey; Hacı Ömer Ağa, Arap Süleyman Efendi, Moravi Ahmed Pertev Efendi, Çeribaşızade Yusuf Ağa ve Metropolit Meletios ile birlikte Mubayaacızade Mustafa Bey'in konağına gitmişler ve orada geç saatlere kadar meşveret etmişlerdi⁹⁰⁶.

Ertesi gün şehrin önde gelenlerinin huzurunda akdedilen meclis toplantısında ise Ahmed Ata Bey'in tebliğ ettiği buyruldu mucibince meclisten ihraç edilen Çeribaşızade Yusuf Ağa'nın durumu ele alınmış, mecliste bulunan herkesten önce Araplar söz alarak "bu ne demek? Yusuf Ağa'yı kim azletmiş ve ne cihetle azlolunmuş? Bir azayı Padişah azleder, öyle şu bu azletmez" demişler, akabinde Yusuf Ağa da "ben meclisten çıkmam beni azl eden adam yüzüme söyleye idi böyle sahte buyruldu ile adam azlolunmaz" demişti. Onların bu tavrına Hâkim Halil Halit Efendi ile Ali Muhlis Ağa karşı çıkmış, hatta Ali Muhlis Ağa meclisten ihraç edilen Yusuf Ağa'ya "hala padişahımıza itaat ve inkıyâdınız yok mudur? Böyle serkeşlikten vazgeçiniz, senin azlını Kaymakam Bey'e bir hafta evveli emir buyurdular, niçin haberin yok?" sözleriyle mukabelede bulunmuş, Yusuf Ağa ise böyle bir emirden haberi olmadığını söylemişti. Ali Muhlis Ağa, Kaymakam Sabri Bey'e Yusuf Ağa'nın azledildiğini niçin kendisine söylemediğini sorduğunda ise "vakit bulup söyleyemedim" cevabını almıştı. Şukkayı kaleme alanlara göre Sabri Bey'in bu tutumu onun Arapları ve Yusuf Ağa'yı kayırmış olduğuna bir delildi⁹⁰⁷.

Karantina Müdürü İsmail Ağa ile Ahmed Ağa'nın kaleme aldıkları şukkada, Ahmed Ata Bey'in Antalya'dan ayrılmasından sonra yaşanan başka gelişmelere de değinilmiştir. Örneğin, iddialara göre Sabri Bey ve avaneleri Hâkim Halil Halet Efendi'yi tard etmek için bir tertibe karar vermişler, fakat buna cesaret edememişlerdi. Ancak Sabri Bey, gece ve gündüz meclis tertip edip Hâkim Halil Halet Bey ile Ali Muhlis Ağa gibi azaları dışarıda

⁹⁰⁶ BOA. MVL. 572-102, lef. 1 (Şevval 1274/Haziran 1858).

⁹⁰⁷ BOA. MVL. 572-102, lef. 1 (Şevval 1274/Haziran 1858).

tutuyor, Yusuf Ağa, Mustafa Bey, Hacı Ömer Ağa ve diğer aveneleriyle birlikte “meclis akdediyor” ve memleket işlerine dair kararlar alıyordu. Ayrıca Sabri Bey, Yusuf Ağa’yı hala meclisten çıkarmamıştı ve mührünü mazbatalara bastırmaya devam ediyordu⁹⁰⁸.

Bu arada aleyhinde arzuhal veren Abdal İsmail Kâhya’yı Hacı Ömer Ağa “bir iki Arap gönderip gece vakti çadırında bastırıp cerh ettirmiş”, ertesi gün İsmail Kâhya mahkemeye gelip haber vermiş, fakat Hacı Ömer Ağa Kaymakam Bey’in sahabeti altında olduğundan, davası yüz üstü kalmıştı. Tüm bu gelişmeler nedeniyle ve Çeribaşızade Yusuf Ağa hala Antalya Meclisi’nden çıkarılmadığı için Ali Muhlis Ağa meclis toplantılarına katılmama kararı almıştı⁹⁰⁹.

Karantina Müdürü İsmail Ağa ile Ahmed Ağa tarafından kaleme alınan şukkada, son olarak, Sabri Bey’in Antalya’da kalmak için her türlü yola başvuracağı, avenelerinin hiçbir kötülükten çekinmeyecekleri iddia edilmiştir⁹¹⁰. Buna rağmen 18 Haziran 1858’de İzmir Valisi Mustafa Paşa’nın damadı Hüseyin Paşa’nın 5.880 kuruş maaşla Antalya’ya kaymakam olarak atanması kararlaştırılmış, bu haber şehre Temmuz ayının başlarında ulaşmıştı⁹¹¹. Ne var ki Sabri Bey’in görevden alınarak yerine Hüseyin Paşa’nın atanması iki fırka arasındaki nüfuz mücadelesini ortadan kaldırmamıştı.

2.5.5. Antalya’daki Fırka Mücadelelerinde Öne Çıkan Bazı Hususlar ve Mahzar Siyaseti

Sabri Bey’in kaymakamlığı döneminde şehirde nüfuz mücadelesi veren iki fırka arasında yaşanan çatışmaya tarafların birbirleri aleyhinde düzenledikleri mahzarlar damga vurmuştur. Üst makamlara sunulacak bir dilek veya şikâyetin yazılışında hazır bulunanların, bu dilek ve şikâyetin doğruluğunu tasdik etmek için mühürledikleri mahzarlar⁹¹², her iki tarafın iddialarına meşruiyet sağlayan en önemli araçlar olmuş, her iki fırka haklılığını bu mahzarlarla kanıtlamaya çalışmıştır.

Öte yandan, tarafların birbirlerinin aleyhinde ortaya attığı iddiaların içeriği ve bu iddiaların birçok kişi tarafından mühürlenerek tasdik edildiği düşünüldüğünde bunlardan hangisinin doğru olduğu hususunda hüküm vermenin güç olduğu kabul edilmelidir. Bu güçlüğüün nedeni ise şehirde iktidar mücadelesi yürüten iki fırkanın da mahzarları çok stratejik araçlar olarak kullanmalarındadır. Bu nedenle herhangi bir tarafın talebinin dikkate alınmasında ya da alınmamasında etkili bir vasıta olan mahzarlar, içeriklerindeki dikkat çekici birkaç özellikle birlikte burada üzerinde durulmayı gerektirecek kadar önemlidir.

⁹⁰⁸ BOA. MVL. 572-102, lef. 1 (Şevval 1274/Haziran 1858).

⁹⁰⁹ BOA. MVL. 572-102, lef. 1 (Şevval 1274/Haziran 1858).

⁹¹⁰ BOA. MVL. 572-102, lef. 1 (15 Zi-l-ka’de 1274/27 Haziran 1858).

⁹¹¹ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 97 (12 Zi-l-ka’de 1274/24 Haziran 1858); BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 92 (4 Zi-l-ka’de 1274/18 Haziran 1858).

⁹¹² Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul, 1994, s. 315.

Mahzarlar söz konusu olduğunda en çok karşılaşılan durum, tarafların, kendileri aleyhinde tanzim edilmiş mahzarların sahte olduğunu iddia etmeleridir. Hatta Yanıkzade İsmail Bey'in iddialarına göre, Hacı Ömer Ağa ve avaneleri sahte mahzar düzenlemek için bir hakkâkla anlaşmıştır:

İş bu üç nefer zevâdtan ve tarafgirlerinden ahâlî-yi sancak müteneffir iken gûyâ kâffe-i ahâlî kendilerinden hoşnud imiş gibi zâbıtar tâyini ile âlim-i nâsı cebren ve kâhren celb ederek tanzim etmekte oldukları kendi hüsn-i hâl mahzarlarını temhîr edeceksiniz diye irâm eylediklerinde kendi talâkat ve tarafgirlerinden maadası kâffe-i ahâlî temhîr etmekden imtinâ' edib mühürlerimiz yokdur cevabını vermişler ise de mûmâ-ileyhim kuvâ-yi cebriyyeye ihtiyâr en asl Buharalı olup eylevm Antalya'da sakin Hakkâk Hacı Mehmed Efendi'yi bâ-celb ile "gît şu ahâlîlerin isimlerine mutâbık mühür hakk et yedlerine teslim et gel paralarını benden ahz eyle" diyerek cânib-i hükümetten rey olunarak ol vecihle icâbı mikdârı mühür hakk ettirilip mahzar-ı mezbûr mühürlenmiş ise de ol mikdâr mühre kanaat etmeyib cend seneden beri mûmâ-ileyh Hacı Ömer Ağa karındaşı Süleyman Efendi sandığında mahfûd bulunan sahipsiz üç yüzü mütecâviz mühürler dahi çıkarılarak mahzar-ı mezkûreye basmış olduklarını ahâlî-yi belde hin-i istintaklarında cümlemiz haber vereceğiz⁹¹³.

Sahte mahzar mühürletmek ithamı birçok defa Yanıkzade İsmail Bey ve fırkası aleyhinde de dile getirilmiştir. Hacı Ömer Ağa ve taraftarları özellikle Kızılkaya ve Bucak'ta düzenlenen mahzarların sahte olduğunu "beyaz üzerine sahte mahzarlar tanzim etmişler" sözleriyle ifşa etmişti⁹¹⁴. Mahzarların sahte olduğu iddiasının bu denli çok dillendirilmesini, iktidar mücadelesinde mahzarların stratejik araçlar olarak kabul edildiğinin göstergesi olarak değerlendirmek gerekir.

Mahzarlardaki ifade ve ithamlar kesinlikle özenli seçilmiştir. Sözelimi Hacı Ömer Ağa'nın Arap kimliği özellikle de muhalifleri (mesela Konya Valisi) tarafından bu dönemde daha önce hiç olmadığı kadar öne çıkarılmış, vurgulanmıştı. Bu nedenle, 1857 ve 1858 senelerine tarihlenen belgelerde Araplara yönelik vurgunun, 1853 İhtilâli'ndeki vurgudan çok daha olumsuz olduğu söylenebilir. Hacı Ömer Ağa'nın destekçileri ise bu olumsuz vurguya, onun lehine mahzar tanzim ederek ve onun "hânedân-ı kadîmden" olduğu iddiasıyla mukabelede bulunmaya çalışmıştır⁹¹⁵.

Bazı mahzarlarda ise geçmişin açık bir şekilde tahrif edildiği dikkat çekmektedir. Mesela, 1853 İhtilâli'nin destekçilerinden biri olmamasına, hata Yanıkzade İsmail Bey'in

⁹¹³ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 70-2 (2 Şevval 1274/16 Mayıs 1858).

⁹¹⁴ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 5.

⁹¹⁵ Bu dönemden sonra şer'iyye sicillerinde de Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi'nin adının, bu isimler için daha önce istisnai bir kullanıma sahip olan "Antalya hânedânından" vurgusuyla zikredilmiş olması dikkate değerdir. Özellikle 1860'lara tarihlenen sicillerde bu vurgu çok sık kullanılmıştır. Örnekler için bkz. AŞS. 14/11 (23 Şaban 1281/21 Ocak 1865); AŞS. 14/40 (Gurre-i Şaban 1281/30 Aralık 1864); AŞS. 14/41 (Gurre-i Şaban 1281/30 Aralık 1864); AŞS. 14/43 (20 Ramazan 1281/16 Şubat 1865); AŞS. 14/49 (28 Ramazan 1281/24 Şubat 1865); AŞS. 14/70 (7 Şevvâl 1281/5 Mart 1865); AŞS. 14/73 (7 Şevvâl 1281/5 Mart 1865); AŞS. 14/225 (5 Muharrem 1282/31 Mayıs 1865).

aleyhinde ifade vermesine rağmen, bu dönemde Mehmed Hurşid Efendi'nin adı düşmanları tarafından 1853 İhtilâli'nin tertipçileri arasında zikredilmiştir.

Mahzarlar, kimler tarafından imzalandığı veya mühürlendiği açısından da önemlidir. Bu imza ve mühürler, çok sık iddia edildiği gibi sahte değillerse eğer hizip mücadelesinde yer alan tarafların kimlikleri ve toplumsal tabanları hakkında bilgi verirler. Sabri Bey'in kaymakamlığı döneminde düzenlenen mazharlara bakıldığında ise Yanıkzade İsmail Bey ve Mehmed Hurşid Efendi'nin şehirde esas olarak daha geleneksel sınıflardan destek aldığı, nüfuzlarının Kızılkaya ve Bucak'a kadar uzandığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Hayriyye tüccarları gibi Tanzîmât reformlarının ürünü olan birçok müessesenin temsilcileri ise onların aleyhinde bulunmuş; Hacı Ömer Ağa ve fırkasını desteklemiştir.

Bu dönemde, hem mahzarlardaki hem de meclis müzakerelerinin sonucunu göstermek üzere kaleme alınan mazbatalardaki imzalarına bakıldığında, 1853 İhtilâli'nde Arap ve Morali tüccarların oluşturduğu hizbin içinde yer almış olan Morali Ali Muhlis Ağa'nın, Ahmed Ata Bey'in tahkikatına kadar idare-i maslahatçı bir çizgi takip ettiği, bazen fırka-i melûnenin bazen de fırka-i mütecâsirenin lehine olan evraklara mühür bastığı görülür⁹¹⁶. Ancak Ali Muhlis Ağa, Ahmed Ata Bey'in tahkikatından sonra, sadece Yanıkzade İsmail Bey ve Mehmed Hurşid Efendi'nin değil, Ahmed Ata Bey'in memleket işlerinin haricinde tutulmasını istediği Arapların fırkasının da karşısında yer almış, hatta kendi ifadesiyle "mütecâsir hareketlerine bir nihayet vermedikleri için" Antalya Meclisi'nin toplantılarına katılmama kararı almıştı⁹¹⁷.

Ali Muhlis Ağa bu dönemden sonra kendisini bu iki taraflı hizipleşmenin dışına taşıyacaktı. Bu nedenle Kaymakam Abdurrahman Galip Paşa döneminde Antalya'ya gelen özel tahkik memuru Ali Muhlis Ağa dışındaki meclis azalarının tümünün birbirleriyle akraba ve "kumpanya" olduklarını söyleyecektir⁹¹⁸. Muhtemelen bu tercihi nedeniyle Ali Muhlis Ağa'nın şehirdeki nüfuzu, kendisi gibi bu dönemden itibaren ismi daha çok duyulmaya başlayan Arap Abdülhamid Efendi Lülü ile birlikte çok daha fazla öne çıkacaktır.

Ali Muhlis Ağa gibi idare-i maslahatçı bir çizgi izleyen bir diğer grup ise Zanaioğulları hanesidir. Bu dönemde metropolit vekilliği ile cemaat kocabaşlığını deruhte etmiş bulunan aile bazen fırka-i melûnenin⁹¹⁹ bazen de fırka-i mütecâsirenin lehine olan evraklara mühür basmıştır⁹²⁰. Metropolit Meletios ise fırka-i melûnenin en önemli destekçileri

⁹¹⁶ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 88 (21 Şevval 1274/4 Haziran 1858).

⁹¹⁷ BOA. MVL. 572-102, lef. 1 (Şevval 1274/Haziran 1858).

⁹¹⁸ BOA. İ. MVL. 492-22251, lef. 2 (19 Safer 1280/5 Ağustos 1863).

⁹¹⁹ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 9 (1273).

⁹²⁰ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 50.

arasında yer almıştı. Bunun nedeni ise muhaliflerinin iddialarına göre kendisinin Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi'nin ticari ortağı olmasıydı⁹²¹.

2.6. Kaymakam Hüseyin Paşa ve Dönemi

Sabri Bey'in kaymakamlıktan azlinden sonra Antalya'ya kaymakam olarak görevlendirilen Hüseyin Paşa şehre 4 Eylül 1858 tarihinde muvasalat etti⁹²². Antalya Meclisi, şehre atanan kaymakamlar o döneme kadar nasıl karşılanmışsa Hüseyin Paşa'yı da o şekilde karşılamıştı. Kaymakamın katıldığı ilk meclis toplantısında, kendisinden, öteden beri Antalya'da devam eden tarafgirliği ortadan kaldırması, asayiş ve emniyeti temin etmesi talep edilmiş, meclis azaları Hüseyin Paşa'nın görevlendirilmesinden duydukları hoşnutluğu dile getiren bir umûmî mazbata tanzim etmişti⁹²³.

Hüseyin Paşa'nın Antalya'daki ilk önemli görevi, Müfettiş Ahmed Ata Bey'in yeterli zamanı olmadığı için tamamlayamadığı (araştırmasını sürdürdüğü dönemde Ahmed Ata Bey'in memuriyeti icabı Cebel-i Lübnan'a hareket etmesi gerekmişti⁹²⁴) ve bu nedenle şehre atanacak yeni kaymakama bıraktığı tahkikatı bitirmektir. Bu sebeple Hüseyin Paşa, ilk iş olarak, daha evvel Ahmed Ata Bey'in de işaret etmiş olduğu gibi Antalya'daki uygunsuzluğun müsebbibi olduğunu düşündüğü azaların bir bölümünü meclisten ihraç etmiş, onların yerine meclise dört yeni aza tayin etmişti. İlerleyen günlerde Hacı Ömer Ağa, Arap Süleyman Efendi ve Mubayaacızade Mustafa Bey'in temsil ettiği fırka (fırka-i melûne) tarafından Yanıkzade İsmail Bey'in ahababı oldukları gerekçesiyle şikâyet edilecek olan bu azalar; Hüseyin Efendi, Ahmed Tefvik Efendi, Kabadayıoğlu ve Hesapçızade Mehmed Ağa idi⁹²⁵.

Hüseyin Paşa'nın Antalya'ya geldikten sonra uğraştığı bir diğer mesele ise kaymakamlık görevinden azledilmiş olmasına rağmen "bir yerli gibi" Antalya'da yaşamaya devam eden sâbık kaymakam Sabri Bey'i şehirden uzaklaştırmak olmuştur. Gerçekte Sabri Bey'in şehirdeki mevcudiyeti, kaymakamlığı döneminde tesahubu altına aldığı iddia edilen fırka-i melûne için fevkalade önemliydi. Ne var ki onun Antalya'daki varlığını bir şekilde devam ettiriyor oluşu, Ahmed Ata Bey'in Hüseyin Paşa'ya devrettiği tahkikat işini sonuçlandırmasına mani olabilirdi.

Sabri Bey'in şehirdeki mevcudiyetini devam ettirmesi, hatta iddialar doğruysa eğer "kendisini yerli hükmüne koyarak" çiftlik ve konak alması ve bir takım "cahil halkı" tahrik

⁹²¹ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 70-2 (2 Şevval 1274/16 Mayıs 1858).

⁹²² BOA. A. J. MKT. UM. 325-33, lef. 4 (Gurre-i Safer 1275/Eylül 1858).

⁹²³ BOA. A. J. MKT. UM. 325-33, lef. 3 (Gurre-i Safer 1275/Eylül 1858).

⁹²⁴ BOA. MVL. 580-61, lef. 6 (7 Rebî-ül-âhir 1275/14 Kasım 1858).

⁹²⁵ BOA. MVL. 581-2, lef. 2 (19 Cemâzi-yel-evvel 1275/25 Aralık 1858).

etmekten geri durmaması, “şunun bunun aleyhine sahte mühürlerle mahzarlar hazırlatması”, mecliste bulunan fırka-i melûnenin muhalifi azaların da şikâyetine neden olmuştur. Antalya Meclisi 14 Kasım 1858 tarihli mazbatasında Sabri Bey’in kendisini yerli hükmüne koyarak Antalya’da yaşamaya devam etmesinin neden olduğu sıkıntılara teker teker değindikten sonra, bu durumun “zaten şirazesinden çıkmış olan memleket nizâmını” büsbütün içinden çıkılmaz bir hale koyacağını, şehirde öteden beri var olan tarafgirliğin Sabri Bey döneminde daha da arttığını ve bu nedenle Sabri Bey’in bir an evvel “vatan-ı asliyesi” olan Konya’ya yahut Dar-ı Âlî’ye gönderilmesi hususunda bir emirnâme çıkarılmasını rica etmişti⁹²⁶. Antalya Meclisi’nin bu talebi, hemen aynı gün içinde Kaymakam Hüseyin Paşa tarafından da onaylamıştır⁹²⁷.

Aslına bakılırsa bütün bu gelişmelerin yaşandığı bu dönem, bu tarihte Ahmed Ata Bey Antalya hadisesinin nedenlerini önemli ölçüde öğrenmiş bulunduğu ve Antalya’da yürüttüğü tahkikatın ilk sonuçlarını aldığı için, yerel iktidar mücadelesinin kısmen yatıştığı bir dönemdi. Ne var ki kısa bir süre içinde yaşanan gelişmeler bunun böyle olmadığını gösterecek, şehirde iki fırka arasındaki çatışma tekrar alevlenecektir.

Nüfuz mücadelesinin bitmediğini gösteren ilk gelişme, yeni azalarıyla toplanan Antalya Meclisi’nin 18 Kasım 1858 tarihli mazbatasıdır. Bu mazbatada Arap Süleyman Efendi ile ahababı Moralı Ahmed Efendi’nin birkaç ay önce (muhtemelen Nisan 1859’da) bazı özel işleri için Elmalı’ya gittikleri, Elmalı’da buldukları dönemde azatlı köleleri vasıtasıyla Âlime adındaki bir kadının genç kızını “cebren kaldırarak” feryat ve figan ettiği halde sokaklarda sürükledikleri ve nihayet bir Hıristiyan’ın evine götürüp orada “bir takım eşhâs önünde oynattıkları” iddia edilmişti. Mazbatada bu tür edepsizce hareketin Arap Süleyman Efendi’nin eskiden beri âdeti olduğu da söylenmiştir⁹²⁸. Âlime ertesi gün olup bitenleri eski Elmalı Müdürü Süleyman Ağa’ya anlattığında ise Müdür Süleyman Ağa olayın soruşturulmasına cesaret edememiş, hatta meseleden Antalya Meclisi’ni dahi haberdar etmekten çekinmişti. Bunun üzerine Âlime Antalya’ya gelmiş ve meclis huzurunda “iâde-i namusunu” talep etmişti⁹²⁹.

İki fırka arasındaki çatışmayı tekrar alevlendiren esas gelişme ise 22 Kasım 1858 gecesi, Kaymakam Hüseyin Paşa’nın emriyle Mubayaacızade Mustafa Bey’in konağının zabıtarlar tarafından basılması oldu. Bu baskının nedeni Antalyalı Rum tüccar Papazoğlu Hoca İlyas’ın Mustafa Bey’in Kaş aşarı nedeniyle kendisine olan 26.000 kuruş borcunu talep etmesi ve Mustafa Bey’in borcunu Hoca İlyas’ın ortağına ödediğini iddia ederek ödeme yapmaktan

⁹²⁶ BOA. MVL. 579-100, lef. 1 (7 Rebî-ül-âhir 1275/14 Kasım 1858).

⁹²⁷ BOA. MVL. 579-100, lef. 2 (7 Rebî-ül-âhir 1275/14 Kasım 1858).

⁹²⁸ BOA. MVL. 580-27 (11 Rebî-ül-âhir 1275/18 Kasım 1858).

⁹²⁹ BOA. MVL. 580-61, lef. 1 (11 Rebî-ül-âhir 1275/18 Kasım 1858).

kaçınmasıydı⁹³⁰. Bunun üzerine İngiltere'nin Antalya Konsolos Vekili Gadaleta olaya müdahil olmuş, himayesinde bulunan Hoca İlyas'ın alacağını tahsil etmek için 21 Kasım 1858 tarihli bir arzuhalle Kaymakam Hüseyin Paşa'ya müracaatta bulunmuştu. Gadaleta'ya göre Mustafa Bey, daha önce bu sorunun halledilmesi için bir komisyon kurulmasına ve komisyon Hoca İlyas'ın lehine karar vermesine rağmen borcunu ödemekten çekinmiş, hatta sırf bu nedenle 21 Kasım günü birkaç adamıyla birlikte Antalya'dan firar etmişti. Konsolos Vekili ilgili arzuhalinde zor durumda kalan Hoca İlyas'ın mağduriyetinin giderilmesi için, hükümetten, firar ettiği iddia edilen Mustafa Bey'in ardına zabıta çıkarmasını talep etmiştir⁹³¹. Kaymakam Hüseyin Paşa bu talebe olumlu yanıt vermiş ve Mustafa Bey'in peşine zabıta düşürerek 22 Kasım gecesi onu Antalya'ya geri getirmişti⁹³². Kaymakamın iddiaları doğruysa eğer bu gelişmeler üzerine Mustafa Bey'in ortağı Arap Süleyman Efendi Hükümet Konağı civarında topladığı silahlı adamları beraberinde olduğu halde "Mustafa Bey'den kefil istenmesi lazım gelmez" diyerek kimsenin Mustafa Bey'den kefil istemeye cüret edemeyeceğini söylemiş, aksi halde "hükümeti tanımayacaklarını" ilan etmişti⁹³³. Hüseyin Paşa'ya göre Mustafa Bey ve Arap Süleyman Efendi ile adamlarının gece vakti ellerinde silahlarla ötede beride dolaşmaları şehirde bulunan tüccar ve konsolosların haklı şikâyetlerine neden olmuştu. Buy nedenle Hüseyin Paşa "öteden beri Antalya'da serkeşliği itiyat edinmiş" olduklarını iddia ettiği Mustafa Bey ve Arap Süleyman Efendi'nin bir an evvel yargılanmalarını istemiştir⁹³⁴.

Mubayaacızade Mustafa Bey'in Antalya'ya getirilişi ve akabinde yaşanan olaylar hakkında bilgi veren Antalya Meclisi'nin 24 Kasım 1856 tarihli mazbatasında da hadiseler bu minvalde anlatılmıştır. Mazbataya göre Mustafa Bey Antalya'ya geldikten sonra Şehbender Vekili Moralı İbrahim Ağa'nın konağında Arap Süleyman Efendi ile bir araya gelmiş, bu esnada aralarında Ebubekirzade Hacı Mehmed Ağa'nın eytamlarının da bulunduğu alacaklıları ise Hükümet Konağı'na giderek hükümetin Mustafa Bey'i borçları için bir kefil bulmaya zorlamasını talep etmişlerdi. Bu talep üzerine bir zabıta neferi Mustafa Bey'in konağına varmış ve bir kefil bulması hususu kendisine "vasıta-yı münasibiyle" ifade edilmiş, ancak Mustafa Bey bu talebe hem ret cevabı vermiş hem de zabıtayı darp etmişti. Bu gelişmeden sonra Mustafa Bey, Arap Süleyman Efendi ile birlikte konağına kapanmış, yaşananlara tanık olan Mustafa Bey'in komşuları Ali Muhlis Ağa ile Salih Ağa ise Hükümet Konağı'na giderek hükümet ve Mustafa Bey arasında arabulucu olmak istemişlerdi. Ne var ki

⁹³⁰ BOA. MVL. 581-2, lef. 3 (19 Cemâzi-yel-evvel 1275/25 Aralık 1858).

⁹³¹ BOA. MVL. 580-59, lef. 3 (14 Rebî-ül-âhir 1275/21 Kasım 1858); BOA. MVL. 580-61, lef. 2 (17 Rebî-ül-âhir 1275/24 Kasım 1858).

⁹³² BOA. MVL. 580-61, lef. 2 (17 Rebî-ül-âhir 1275/24 Kasım 1858).

⁹³³ BOA. MVL. 580-28, lef. 1 (19 Rebî-ül-âhir 1275/26 Kasım 1858).

⁹³⁴ BOA. MVL. 580-28, lef. 2 (19 Rebî-ül-âhir 1275/26 Kasım 1858).

tam bu esnada Arap Süleyman Efendi beraberinde silahlı adamları olduğu halde Hükümet Konağı'na önüne gelmiş “Mustafa Bey'den kefil istenmesi lazım gelmeyeceğine ve kendilerinin davacıları zuhûrunda hükümet tarafından haklarında bir şey yapılamayacağına ve kimseyi tanımadıklarına dair bazı hezeyân söyleyerek” çıkıp gitmişti. Meclis mazbatasında Arap Süleyman Efendi'nin beraberinde getirdiği silahlı adamlarının sayısı mevcut zabıta kuvvetinden daha fazla olduğu için, bu serkeşliği hapsini gerektirdiği halde kendisine hiçbir şey yapılamadığı, Arap Süleyman Efendi'nin Hacı Ömer Ağa ile mecliste bulunan taraftarlarından destek bulduğu vurgulanmıştır. Mustafa Bey ise silahlı adamlarıyla o gece sabaha kadar sokakta gezmiş, bu durum şehirde bulunan yabancıları ve gayrimüslim halkı dehşete düşürerek, ertesi gün, emniyetlerinin temin edilmesi için hükümete başvurmalarına neden olmuştur⁹³⁵.

Antalya Meclisi'nin 4 Aralık 1858 tarihli mazbatasında ifade edilenlere göre bütün bu gelişmelerin yaşandığı bir dönemde Arap Süleyman Efendi ve Mubayaacızade Mustafa Bey, konaklarında kendi avenelerine mühürlettirdikleri mahzarları Arap Süleyman Efendi'nin akrabası Hacı Atiye ve kâtipleri Moralı Ahmed Efendi'ye vererek Der-saâdet'e ulaştırmışlardı. Mazbataya göre bu mahzarda Kaymakam Hüseyin Paşa aleyhinde ifade edilenler ise iftira niteliğindedir⁹³⁶.

6 Aralık 1858 tarihli arzuhalinden anlaşıldığı kadarıyla olup bitenlerden Kaymakam Hüseyin Paşa'nın da haberi vardı. Hüseyin Paşa, Antalya'ya geldiğinde ilk işlerinden birinin Ahmed Ata Bey'in kendisine bıraktığı soruşturma işini tamamlamak olduğunu söylemiş, şehre geldikten kısa bir süre sonra Hacı Ömer Ağa ve Arap Süleyman Efendi aleyhinde birçok şikâyetin kendisine ulaştırıldığını, bu şikâyetler doğrultusunda gerçekleştirilen yargılamada Hacı Ömer Ağa ve Arap Süleyman Efendi'nin birçok suçunun açığa çıktığını belirtmiştir. Ayrıca, Arap Süleyman Efendi ve eski meclis azalarından müttefiki Mubayaacızade Mustafa Bey'in bazı sebeplerden dolayı “asîce hareketlere” devam ettiklerini, bu nedenle Antalya Meclisi'nin Kasım ayının sonlarında iki mazbata hazırladığını yazmıştır. Bununla birlikte Hüseyin Paşa'nın iddiasına göre aleyhlerinde bir mazbata tanzim edildiğini ve bu mazbatanın Der-saâdet'e ulaştırılmak için postaya verildiğini öğrenen Arap Süleyman Efendi ve Mustafa Bey 4 Aralık gecesi kendi avenelerine mühürlettikleri sahte bir mahzarı 80-100 kadar silahlı adamlarıyla Antalya'dan çıkarıp Der-saâdet'e göndermişlerdi. Hüseyin Paşa bu tür uygunsuz işlerle uğraştıklarını vurguladığı bu adamların bir an evvel Antalya'dan uzaklaştırılmalarını talep etmiştir⁹³⁷.

⁹³⁵ BOA. MVL. 580-61, lef. 2 (17 Rebî-ül-âhir 1275/24 Kasım 1858).

⁹³⁶ BOA. MVL. 580-59, lef. 5 (27 Rebî-ül-âhir 1275/4 Aralık 1858).

⁹³⁷ BOA. MVL. 580-59, lef. 5 (29 Rebî-ül-âhir 1275 /6 Aralık 1858).

Konya Valisi Hamdi Paşa'nın da mührünün olduğu Konya Meclisi'nin 8 Aralık 1858 tarihli mazbatasında da Antalya'daki olayların müsebbibi olarak Arap Süleyman Efendi ve Mubayaacızade Mustafa Bey gösterilmiştir. Mazbatada, 22 Kasım gecesini ve ertesi gün yaşanan olaylar tıpkı Antalya Meclisi'nin mazbatasında olduğu gibi hikâyeye edilmiş, “bu Arapların uygunsuzluklarının” gayrimüslim tebaa ve ecnebi tüccarların emniyetini tehlikeye attığı vurgulanmıştır. Konya Meclisi'ne göre Arap Süleyman Efendi ve Hacı Ömer Ağa nüfuz elde ettikleri Antalya'da nice zorbalıklarda bulunmuş, ancak cezalandırılmamışlardır. Bu nedenle haklarında yapılması gereken neyse o yapılmalıydı⁹³⁸.

2.6.1. Mubayaacızade Mustafa Bey'in Aleyhindeki İddialara Cevabı

Aleyhlerindeki tüm iddialara rağmen Mubayaacızade Mustafa Bey, Arap Süleyman Efendi ve müttetikleri için Antalya'daki meselenin nedenleri çok daha farklıydı. Meseleye onların açısından bakıldığında olayların esas müsebbibi Kaymakam Hüseyin Paşa'nın yanı sıra Yanıkzade İsmail Bey, Mehmed Hurşid Efendi ve Naib Halil Halit Efendi idi. Sözgelimi Moralı Ahmed Pertev Efendi başta olmak üzere birçok Moralı ağanın, Çeribaşızade Hacı Mehmed Efendi, Abdülhamid Efendi Lülü ve Şehbender Vekili İbrahim Ağa gibi çok sayıda tüccarın ve en az 10 mahalle muhtarı ile birçok Antalyalının mührü olan tarihsiz bir mazbatada (muhtemelen 1858'in son günlerinde kaleme alınmıştı) belirtildiğine göre 1853 İhtilâli'nin tertipçileri olan İsmail Bey ile Mehmed Hurşid Efendi bu nedenle cezalandırılmışlar, hatta o dönem güya ıslah olmuşlardı. Ancak Vali Hamdi Paşa'nın Antalya'ya teşriflerinde bir takım hânedân hakkında iftirada bulunmuşlar, Ahmed Ata Bey'in tahkikatında ise iftiraları açığa çıkmıştı. Dönemin kaymakamı İsmail Sabri Bey'in “her ne hal ise” istifasından sonra şehre gelen Hüseyin Paşa da ilk önce İsmail Bey ile Mehmed Hurşid Efendi'ye bir daha memleket işlerine karışmamak üzere tembihte bulunmuş, ancak Hüseyin Paşa'nın İsmail Bey ve Mehmed Hurşid Efendi'ye meyilli olan Antalya Naibi Halil Halit Efendi ile uyuşması olayları tekrar başlatmıştı. Gerçekte güya kendisi de bir fesâd ehli olan Halil Halit Efendi, bazı önemli azaların meclisten ihracına vesile olmuş, yerlerine ise İsmail Bey'in akraba ve avenelerinin atanmasını sağlamıştı. Kısacası, Hüseyin Paşa'nın Antalya'da göreve başlamasıyla birlikte “Tanzîmât'ın ilanından beri Antalya'da görülmemiş bazı ahvâl-ı garibeler müşahade olunmuş”tu⁹³⁹.

Arap Süleyman Efendi, Hüseyin Paşa'nın Antalya'da göreve başladıktan sonra meclise atadığı isimlerin ya Yanıkzade İsmail Bey'in taraftarı ya da akrabası olduğunu iddia etmiştir. Sözgelimi Nakib Ağa, İsmail Bey'in kayınpederi, Hüseyin Efendi ise İsmail Bey'in

⁹³⁸ BOA. MVL. 580-61, lef. 4 (2 Cemâzi-yel-evvel 1275/8 Aralık 1858).

⁹³⁹ BOA. MVL. 581-2, lef. 1.

bacanağıdı. Kabadayıoğlu ise 1853 İhtilâli'nin önde gelen isimleri arasında yer alıyordu. Hesapçızade Hacı Mehmed Ağa hem İsmail Bey'in yakınıydı hem de ismi 1853 İhtilâli'ne karışmıştı. Ahmed Tevfik Efendi ise mal kâtibi olarak görev yaptığı dönemde memuriyetini kendi çıkarı için kullanmıştı. Süleyman Efendi'ye göre Antalya'ya gelir gelmez İsmail Bey'in akraba ve avenelerini meclise alan Hüseyin Paşa'nın amacı kendi emeline muhalif olan herkesin başka vilayetlere firar etmesini sağlamaktı. Hüseyin Paşa, rüşvetsiz hiçbir iş yapmıyor, bu nedenle alacaklılar alacaklarını temin edemiyor, suçlular takip edilmiyordu. Ayrıca, en az iki kişinin işkenceyle öldürülmesine vesile olmuştu. Onun bu halini şikâyet etmek için İstanbul'a yola çıkanlar ise vapurdan indiriliyor ve türlü tehditlerle hakkında şikâyette bulunulmasını engelliyordu⁹⁴⁰.

22 Kasım gecesi yaşanan olayların esas kahramanı Mubayaacızade Mustafa Bey'e göre de olaylar Kaymakam Hüseyin Paşa'nın ve önemli bir bölümünü Kaymakam Paşa'nın oluşturduğu Antalya Meclisi'nin iddialarından daha farklı gelişmişti. Mustafa Bey'e göre başta Kaymakam Paşa'nın iddiaları olmak üzere kendisi aleyhinde dile getirilen her şey iftiradan ibaretti. Bu tür iftiraların nedeni ise (Mustafa Bey'e inanılacak olunursa eğer bu aynı zamanda Hüseyin Paşa'nın aleyhinde bulunmasının da en önemli nedeniydi) kendisinin, tıpkı Arap Süleyman Efendi'nin yaptığı gibi, Kaymakam Paşa'nın kanunsuz hareketlerine onay vermemesiydi. Bu nedenle Hüseyin Paşa tarafından "lekelenmeye" çalışılmıştır.

Hüseyin Paşa ile Yanıkzade İsmail Bey ve avenelerinin Mubayaacızade Mustafa Bey'i lekelemek için yaptığı ilk iş Ebubekirzade Hacı Mehmed Ağa eytamları meselesini tekrar gündeme getirmek olmuştu. Ancak meseleyi büyüten, hatta Mustafa Bey'in peşine zabıtalardan düşmesine neden olan esas gelişme Mustafa Bey'in Papazoğlu Hacı İlyas'a borcu olduğunun (hâlbuki Mustafa Bey, borcunu Papazoğlu Hacı İlyas'ın ortaklarına verdiğini, ancak ortaklarının bu meblağı Papazoğlu Hacı İlyas'a vermediğini iddia etmişti), hatta Mustafa Bey'in sırf bu borcu ödememek için firar ettiğinin iddia edilmesiydi. Oysa Mustafa Bey şehirden kaçmadığını, şiddetli soğukların çiftliğindeki darı ve susamları telef etmesine mani olmak için çiftliğine gittiğini belirtmiştir. Ne var ki Kaymakam Hüseyin Paşa onun bu şekilde çiftliğine gitmesini borcunu ödememek için Antalya'dan firar ettiği şeklinde yorumlamış ve alelacele peşine yedi-sekiz zabıta takmıştı. Zabıtalardan Mustafa Bey'i çiftliğine varmadan önce yolundan çevirerek gece geç saatlerde Antalya'ya getirmişler, Mustafa Bey Antalya'ya geldiğinde doğruca Şehbender Vekili İbrahim Ağa'nın konağına gitmiş ve olaylar hakkında ona bilgi vermişti. Bu esnada Hüseyin Paşa Mustafa Bey'in konağına zabıtalardan göndermiş ve konağını bastırmıştır. Mustafa Bey'in hane halkı bu baskın nedeniyle çok büyük korku yaşayarak kendilerinden geçmiş, feryat figan üzerine Ali Muhlis Ağa zabıtalardan müdahale

⁹⁴⁰ BOA. MVL. 581-2, lef. 2 (19 Cemâzi-yel-evvel 1275/25 Aralık 1858).

etmiş, Arap Süleyman Efendi ise keyfiyetin sabaha kalmasını istirham etmek için Kaymakamlık Konağı'na gitmiş, ancak burada Hüseyin Paşa'nın tâlimâtıyla tutuklanmıştı. Bunun üzerine bu defa Ali Muhlis Ağa ve Salih Ağa, Hüseyin Paşa'nın konağına gitmiş ve keyfiyetin sabaha kalmasını talep etmişlerdi. Hüseyin Paşa bu talebi kabul etmiş, ancak sabah erken saatlerde 23 zabıtayı Mustafa Bey'in konağına göndermişti. Mustafa Bey'in iddiasına göre konağında yaşanan arbedede beş aylık hamile eşi çocuğunu düşürmüş, ziynet eşyalarının bulunduğu bir çekmece eşyası kaybolmuştu. Mustafa Bey, ailesine hakaret edildiği, evladı öldürüldüğü ve zabıta baskını esnasında konağındaki ziynet eşyalarının çalındığı gerekçesiyle Hüseyin Paşa ile Meclis-i Vâlâ-yi Ahkâm-ı Adliyye'de şer'an ve kanunen muhakeme olmayı talep etmiştir⁹⁴¹.

Metropolit Meletios Efendi ise bu olay nedeniyle bir kere daha ticari ortağı olan Arap Süleyman Efendi ile Mubayaacızade Mustafa Bey'e arka çıkmıştır. Ona göre olayların sebebi Hüseyin Paşa'nın Antalya Meclisi'ne aza seçtiği dört kişinin fesâd ehli zatlar olmasıydı. Ahmed Tevfik Efendi, Nüfus Nazırı Hüseyin Efendi, Hesapçioğlu Hacı Mehmed Ağa ve Dizdarzade Hasan Bey fesâd ehli kişilerdi ve bu isimlerden bazıları 1853 İhtilâli'nin teşvikçileri arasında bulunuyordu. Metropolit Efendi meclisin bu yeni azalarının Hüseyin Paşa'nın aklını çelmeye muvaffak olduklarını, onu Arap Süleyman Efendi ile Mustafa Bey aleyhine kışkırttıklarını iddia etmiştir. Hatta Mustafa Bey'in konağının basılmasının ardında da fesâd ehli bu kişilerin tahrikleri vardı. Bu kişilerin uygunsuzluklarının bir benzeri şimdiye kadar görülmüş değildi ve Hüseyin Paşa ile meclis azalarının bir bölümünün bu davranışları Antalya'yı "şirazesinden çıkarmak" emelinden ibaretti. Meletios Efendi son olarak, bütün bu iddiaları Antalya metropoliti olduğu gerekçesiyle ve olan biten bütün bu fenalıklar karşısında mesul tutulmamak için dile getirdiğini sözlerine eklemiştir⁹⁴².

2.6.2. Hüseyin Paşa'nın Görevden El Çektirilmesi ve Sürgüne Gönderilmesi

Tüm bu iddiaların gerçekliği tam olarak açığa çıkmadan, Kaymakam Hüseyin Paşa'nın Arap Süleyman Efendi ve Mubayaacızade Mustafa Bey ile olan ihtilafı çok da dallanıp budaklanmadan, hiç kimsenin daha önceden tahmin edemeyeceği bir şekilde, Hüseyin Paşa Antalya'da göreve başladıktan kısa bir süre sonra görevinden alındı. Hüseyin Paşa'nın göreve başladıktan kısa bir süre sonra memuriyetten azledilmesinin nedeni ise hakkındaki beklenmeyen bir itham olmuş, birden bire, birkaç sene önce İstanbul'da yürütülen bir tahkikatta, adının suçlularla birlikte anıldığı hatırlanmıştı. İddialara göre birkaç sene önce İstanbul'da kalpazanlık töhmetiyle tutulup zabıtaya gönderilen Ahmed Efendi ve Nifogos

⁹⁴¹ BOA. MVL. 581-2, lef. 3 (19 Cemâzi-yel-evvel 1275/25 Aralık 1858).

⁹⁴² BOA. MVL. 582-16 (25 Cemâzi-yel-evvel 1275/31 Aralık 1858).

sorgularında kendileriyle ortaklık eden birçok kişinin adını vermiş, iki üç sene önce Hüseyin Paşa'nın Sultan Ahmed civarında kiracı olarak ikamet ettiği hanede de hayli kalp kaime imal ettiklerini, imal ettikleri kalp paralardan birazını Hüseyin Paşa'nın tebaasından Arap Seyid, Mustafa Efendi ve Arnavud Hüseyin'e verdiklerini itiraf etmişlerdi. Gerçi Hüseyin Paşa bu iddialar üzerine İstanbul'a çağırıldığında Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Zabıta'da hakkındaki iddiaları reddetmişti. Ancak Ahmed Efendi ve Nifogos ile yüzleştirildiğinde suçunu kabul etmişti. Bu gelişme üzerine Hüseyin Paşa Antalya'daki görevinden azledilmiş ve küreğe mahkûm edilmiştir⁹⁴³.

Hüseyin Paşa'nın azledilmesinden sonra, Mart 1859'da, eski Akka Kaymakamı Mustafa Paşa Antalya kaymakamlığına tayin edildi⁹⁴⁴. Göreve başladıktan kısa bir süre sonra yeni kaymakama verilen imzasız bir şukkada, Hüseyin Paşa'nın Antalya'ya geldiğinde belde halkının nefret ettiği dört kişiyi meclise aldığı, ahalinin kabul ettiği azaları ise meclisten ihraç ettiği belirtilmişti. Şukkada Hüseyin Paşa'nın aza yaptığı bu dört kişinin azalıktan atılması ve kralına göre meclise dört yeni aza seçilmesi de istenmişti⁹⁴⁵. Zaten Mustafa Paşa'nın Antalya'daki ilk işi de Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi'yi tekrar eski mevkilerine getirmek olmuştu.

2.7. Kaymakam Mustafa Paşa ve Dönemi (1859-1861)

Mustafa Paşa'nın Antalya'daki ilk icraatı –kendi ifadesiyle– “ahâlî-yi beldenin nefret ettiği” Ahmed Tefvik Efendi'yi meclisten çıkarmak oldu⁹⁴⁶. Bu gelişmenin üzerinden çok az zaman geçmişken Mustafa Paşa'nın başkanlığında toplanan Antalya Meclisi tartışmalı bir başka icraata daha imza attı. Meclisin 26 Haziran 1859'da hazırladığı ve Mustafa Paşa'nın yanı sıra Ali Muhlis Ağa, Salih Ağa, Hacı Oran ve Hacı İstrati'nin de mühürlerinin olduğu mazbatada Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi'nin memleket ahvâli için ne denli önemli kişiler olduğu vurgulanmıştı. Mazbatada Antalya halkının uzun zamandır iki fırka olduğu, bu nedenle bazı “kesân-ı sebük-magz”ın kendi taraflarını haklı göstermek ve fesâd çıkarmak için mesnetsiz isnatlarda bulunduğu, bu iddiaların halk arasındaki tarafgirliği daha da arttırdığı belirtilmişti. Şimdiye kadar Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi aleyhinde dile getirilen iddiaların sebebi de bu tarafgirlikti. Gerçekte her iki isim aleyhinde “bizden şunu aldılar, bize bunu yaptılar” diyerek arzuhal takdim edenlerin iddiaları bugüne kadar hiçbir surette ispatlanmış değildi⁹⁴⁷.

⁹⁴³ BOA. A./ MKT. MVL. 117-46 (25 Şâban 1275/30 Mart 1859).

⁹⁴⁴ BOA. İ. MVL. 414-18070, lef. 1 (Gurre-i Şâban 1275/Mart 1859).

⁹⁴⁵ BOA. A./ MKT. UM. 347-40 (23 Şâban 1275/28 Mart 1859).

⁹⁴⁶ BOA. MVL. 605-71, lef. 2 (19 Rebî-ül-âhir 1277/4 Kasım 1860).

⁹⁴⁷ BOA. MVL. 588-71 (25 Zi-l-ka'de 1275/26 Haziran 1859).

Kısa bir süre içinde gerçekleşen bu hadiselerin Hüseyin Paşa'nın kaymakamlığı döneminde kurulan yerel iktidar dengesini hedef aldığı muhakkaktır. Gerçekten de Mustafa Paşa'nın kısa dönemli icraatlarına bakılır ve göreve başladıktan neredeyse bir sene sonra, Temmuz 1860'ta, Antalya Meclisi'nin onun aleyhinde bir mazbata düzenlediği hatırlanacak olunursa (bu mazbatanın içeriğine ileride değinilecektir), onun icraatlarını şehirdeki nüfuz mücadelesinin Hüseyin Paşa döneminde değişen dengelerini tekrar eski haline döndürme girişimleri olarak değerlendirmek daha gerçekçi olur. Bununla birlikte Mustafa Paşa henüz göreve başladığı dönemde, başka bir ifadeyle Antalya Meclisi'nin aleyhindeki iddialarından çok daha önce, bir başka sorunla daha uğraşmak durumunda kalmıştır. Bu sorun, kendi himaye ve ilişki ağlarını oluşturarak –iddialara göre bu ilişki ağı içinde Burdur Kaymakamı Mehmed Raşid dahi bulunuyordu– Antalya ve çevresindeki nüfuzunu kısa bir süre içinde arttıran ve bu suretle yerel iktidar mücadelesinin üçüncü tarafı olarak temayüz eden İngiliz Konsolos Vekili Frederick Gadaleta'nın rekabetiydi. Bu nedenle Frederick Gadaleta'nın adı, kısa bir süre içinde başta Kaymakam Mustafa Paşa olmak üzere Antalya ve çevresindeki farklı nüfuz gruplarıyla yaşadığı çatışmalar nedeniyle öne çıkmıştı.

2.7.1. İki Taraflı Hizipçi Kültürde Üçüncü Taraf

Antalya Levant Company'nin faaliyetlerine başladığı 16. yüzyılda Ortaçağ'daki hareketli ticari hayatının izlerini büyük ölçüde yitirmiş olmasına rağmen, 17. yüzyılın başlarından itibaren, ticari faaliyetlerinin dönemsel hareketliliğine bağlı olarak Batılı tüccarların ilgisine hep açık olmuştu. Birçok defa siyasi ve ticari çatışmaların tarafı olan bu görevlilerin şehirdeki en önemli varlık nedeni ise himayelerinde bulunan tüccarların çıkarlarını korumaktı. Örneğin 17. yüzyılın başlarında Antalya Fransız tüccarların ilgisini çekmeyi başardığında, bu tüccarlar, Doğu Akdeniz'in diğer liman şehirleriyle mukayese edildiğinde ticari rekabetin neredeyse hiç olmadığı bu koşulları kendileri için uygun bulmuşlardı. Ne var ki yerel yetkililerin suiistimalleri karşısında onları şehirde himaye edecek bir konsolosluk olmaması tüccarlar için Antalya'nın ticari cazibesini olumsuz etkilemiş, bu hususta Fransız Krallığı'nın İstanbul'daki elçisi Savary de Breves'den teminat istemişlerdi⁹⁴⁸. Bu talepten kısa bir süre sonra Savary de Breves Antalya'yı ziyaret etmiş ve şehirde bir konsolosluk açılması için girişimlerde bulunmuştu. Savary de Breves, bu teşebbüsüyle ilgili olarak kaleme aldığı 19 Ocak 1600 tarihli mektubunda Fransız tebaası bazı tüccarların müsait koşulları nedeniyle “gerçekte küçük bir şehir olan” Antalya'da ticaret yapmak istediklerini, fakat yerel idarecilerin suiistimallerden çekindiklerini belirtmiş, bu nedenle şehre bir konsolos

⁹⁴⁸ Jean Reynaud, “Les Origines du Consulat de France de Satalie de Caramanie (1607)”, *Bulletin de la Section de Géographie*, Tome: XLIII, 1928, s. 222.

atayacağını söylemişti⁹⁴⁹. Onun girişimleri sonucunda 1607’de Fransız Konsolosu René Fuzirée şehre atanmış ve bu tarihten itibaren şehirde Fransız konsoloslar görev yapmaya başlamışlardı. 1633’te Fransa’nın Antalya konsolosu olan Mm. Garnier 25 Nisan 1633 tarihli mektubunda, şehrin ticari olarak hareketli olduğunu yazmıştı⁹⁵⁰. Muhtemelen bu hareketlilik nedeniyle 1639’a gelindiğinde Fransa, Antalya’da, hem konsolos (Jean Mazerat) hem de vice-konsül (Leonard Gravier) düzeyinde temsil ediliyordu⁹⁵¹.

17. yüzyılda Fransız Konsolosluğu’nun şehirdeki faaliyetleri, muhtemelen şehrin ticari etkinliğinin inkırazı sebebiyle –ki 1684’te şehre gelen Corneille Le Bruyen Antalya’nın çok büyük bir şehir olmadığını yazmıştır⁹⁵²– 1695’te son bulmuştu. Ancak 18. yüzyılın başlarında şehrin ticari hareketliliği bir kere daha artmış, bu nedenle 1717 ile 1743 arasında Antalya’da düzenli olarak Fransız konsolosları bulunmuştu⁹⁵³. Bu dönemde Antalya’ya, sırasıyla; 16 Haziran 1717’de Ambroize Curreou⁹⁵⁴, 4 Aralık 1720’de Christophe Rougeau⁹⁵⁵, 1722’de Monsieur Bonnal⁹⁵⁶, 31 Aralık 1726’da ise Antoine Maltor⁹⁵⁷ konsolos olarak atanmıştı.

1727’de Antalya’daki konsolosluk kaldırılmış, fakat kısa bir süre sonra tekrar faaliyete geçmiş, 1734’te Antoine Andre⁹⁵⁸, 1736’da Jean Baptise Bres⁹⁵⁹, 6 Kasım 1736’da ise Saint-Amand konsolos olarak atanmış⁹⁶⁰, Saint-Amand’ın Ekim 1741’de Antalya’da ölmesinden sonra şehre atanan konsolos Dominique Dieude olmuştu⁹⁶¹. Dominique Dieude 1743’e kadar görev yapmış, bu tarihten sonra ise yüzyılın sonlarına kadar Antalya’ya bir daha konsolos atanmamıştı. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde şehirdeki konsolosluğun kapatılmasının nedeni, muhtemelen, Dominique Dieude’in kaleme aldığı bir mektupta da belirttiği gibi, bu tarihte şehrin ticari faaliyetlerinin bütünüyle inkıraza uğramasıydı⁹⁶².

Sebebi ne olursa olsun 18. yüzyılın ortalarında tekrar bir inkıraz dönemine girdiği muhakkak olan Antalya’nın ticari etkinliği, Napolyon Savaşları’nın Avrupa’da açığa çıkardığı tahıl ihtiyacının Doğu Akdeniz sahillerinden karşılanmak istenmesi nedeniyle –örneğin

⁹⁴⁹ Jean Reynaud, *a.g.m.* s. 223.

⁹⁵⁰ M. Octave Teissier, *a.g.e.* s. 159.

⁹⁵¹ M. Saint-Yves, “Les Consuls du Levant et Leurs Orgines”, *Bulletin de la Section de Géographie*, No: I-II, 1900, s. 275.

⁹⁵² Corneille Le Bruyen, *a.g.e.* s. 522.

⁹⁵³ Anne Mézin, *Les Consuls de France au Siècle des Lumières (1715-1792)*, Paris, 1998.

⁹⁵⁴ Anne Mézin, *a.g.e.* s. 218.

⁹⁵⁵ “Séance du Mercredi Matin 3 Avril”, *Bulletin de Géographie Historique et Descriptive*, 1907, s. 212.

⁹⁵⁶ M. Octave Teissier, *a.g.e.* s. 159.

⁹⁵⁷ Anne Mézin, *a.g.e.* s. 419.

⁹⁵⁸ Anne Mézin, *a.g.e.* s. 94.

⁹⁵⁹ Anne Mézin, *a.g.e.* s. 166.

⁹⁶⁰ Anne Mézin, *a.g.e.* s. 542.

⁹⁶¹ Anne Mézin, *a.g.e.* s. 245.

⁹⁶² M. Octave Teissier, *a.g.e.* s. 159.

Larnakalı tüccarlar servetlerini bu ihtiyaca borçluydu⁹⁶³, yüzyılın sonlarında bir kere daha artmış⁹⁶⁴, 1743'te şehrin ticari etkinliğinin gerilemesi nedeniyle kapanan Fransız Konsolosluğu 18. yüzyılın sonlarında tekrar faaliyete geçmişti. Ancak kısa bir süre sonra, muhtemelen yerli tüccarlarla yaşadığı anlaşmazlıklar nedeniyle konsolos hakarete ve saldırıya uğramış, bu nedenle Antalya'daki konsolosluk kaldırılmıştır⁹⁶⁵.

19. yüzyıla gelindiğinde şehirdeki Fransız Konsolosluğu'nun yerini İngiltere Konsolosluğu almıştı. Daha önce olduğu gibi bu dönemde de konsolos veya konsolos vekillerinin şehirdeki varlık nedenleri, sadece himayelerinde bulunan veya vatandaşları olan tüccarları korumak olmamıştı. 19. yüzyılın sonlarına kadar Anadolu'da görevli konsolosların birçoğu bağlı buldukları devletlerin görevli oldukları bölgelerdeki gözlemcileriydi, ancak bundan daha fazlası onlar, yeri geldiğinde kişisel ticari çıkarlarına öncelik tanımaktan kaçınmayan, bu sebeple buldukları şehirlerde sık sık ticari çatışmaların tarafı olabilen görevliler olmuşlardı. Antalya söz konusu olduğunda bu iddianın 19. yüzyılın tümünde, hatta 20. yüzyılın başlarında dahi geçerli olduğu bir gerçektir. Bu nedenle 1853 İhtilâli'nde ticari ilişkileri nedeniyle halkın tepkisine sebep olan Konsolos Vekili John Purdie, tam da bu dönemde Antalya'da bulunan ve 1853 İhtilâli'ni konsolosların ticari faaliyetler içinde bulunmasının ne kadar sakıncalı olduğunun bir kanıtı olarak değerlendiren George William Frederick Howard tarafından eleştirilmiştir⁹⁶⁶. Öte yandan bu dönemde Antalya'da görevli bulunan konsolos vekilleri arasında bu gerekçeyle şikâyete veya eleştiriye muhatap olan tek kişi John Purdie olmamıştı. Şehirde uzun dönemli görev yapan her konsolos vekili benzer eleştirilerin muhatabı kılınmıştı.

Kısacası, tüm bu koşullar nedeniyle 19. yüzyılda Antalya'da görevli konsolos vekillerini ticari rekabetin ve iktidar mücadelesinin bir tarafı olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Tanzîmât reformlarına eleştirel bir gözle bakan Ziya Paşa da, Tanzîmât'ın taşrada geçerli olan derebeylik müessesesini "lafzan" ilga ettiğini, zira bu dönemde taşrada nüfuz mücadelesi verenlerin sadece adının değiştiğini ifade ederken, taşrada nüfuz mücadelesi veren bu guruplar arasında konsolosları da zikretmiştir⁹⁶⁷.

Gerçekte sadece gerekli düzenlemelerin olmaması nedeniyle değil, birçoğunun Levanten veya yerli gayrimüslim ailelerden –mesela 1857'de Antalyalı Zanaioğlu Dimitri

⁹⁶³ "Trade and Consular Establishment of the Levant", *The British and Foreign Review or European Quarterly Journal*, No. VI, London, 1836, s. 319.

⁹⁶⁴ Suraiya Farooqi, "Exporting Grain From The Anatolian South West: The Power And Wealth Of Tekelioğlu Mehmed Ağa And His Magnate Household", (Ed.) Antonis Anastasopoulos, *Provincial Elites in the Ottoman Empire*, Rethymno, 2005, s. 298.

⁹⁶⁵ M. Fouque, *a.g.e.* s. 157.

⁹⁶⁶ George William Frederick Howard, *a.g.e.* s. 181.

⁹⁶⁷ Halil İnalçık, *a.g.m.* s. 371-372; Musa Çadırcı, *a.g.e.* s. 216-217.

Avsutura konsolos vekili tayin edilmişti⁹⁶⁸, 1874'te Antalya'da konsolos vekili olan Wiliam Wilkin İzmir doğumlu bir Levanten, 19. yüzyılın son çeyreğinde Fransa'nın Antalya'daki konsolos vekili Lëonidas Lattray ise yerli bir Rum ailenin temsilcisiydi⁹⁶⁹– gelmeleri gibi nedenlerle de konsolos veya konsolos vekilleri kolayca ticari rekabetin bir parçası haline gelebiliyorlar, hatta çoğu zaman Ziya Paşa'nın da belirttiği gibi iktidar ve nüfuz mücadelesinin tarafı oluyorlar veya 1857 ile 1861 seneleri arasında Antalya'da konsolos vekili olarak bulunan Frederick Gadaleta örneğinde olduğu gibi iki taraflı hizip çatışmasının üçüncü tarafı olarak ortaya çıkabiliyorlardı.

2.7.2. İngiltere Konsolos Vekili Frederick Gadaleta

Frederick Gadaleta, 1844'ten itibaren Antalya'da konsolos vekili olarak bulunan John Purdie'nin Ekim 1856'da ölümü üzerine⁹⁷⁰, 1857'nin sonlarında konsolos vekili olarak görevlendirilmişti⁹⁷¹. Kısa bir süre içinde kendi himaye ağını oluşturmuş ve sadece Antalya'da değil, aralarında Alanya, Elmalı, Finike, Burdur ve Isparta'nın da bulunduğu şehir ve kasabalarda yaşayan birçok tüccarı kendi himayesi altına almıştı. Hatta öyle ki, kısa bir süre içinde daha önce hiçbir yabancı devlet temsilcisinin başaramadığı kadar geniş bir iletişim ağının tam da merkezinde yer almaya muvaffak olmuştu.

Ancak Konsolos Vekili'nin bu girişimleri ve giderek artan nüfuzu tepki çekmekte gecikmemiştir. Hakkında birçok şikâyet kaleme alınmasına neden olan gelişme ise Konsolos Vekili'nin Burdur ve Isparta'yı ziyaret ederek tebaası bulunan bazı şahısların işlerini “hüsni tesviye temek” için (kendi ifadesi buydu) 1859'un ilk günlerinde gerçekleştirdiği seyahattir. Bu seyahat döneminde Isparta'da, seyahatinden avdetinde ise Antalya'da birçok şikâyetçisi zuhûr etmişti.

Tepkilere sebep olan seyahati için Frederick Gadaleta 9 Ocak 1859'da Antalya'dan hareket etmiş ve 12 Ocak'ta Burdur'a ulaşmış, burada fevkalade bir merasimle karşılanmıştı. Onu şehrin yarım saat dışında bekleyen heyette Burdur Kaymakamı Mehmed Raşid Bey, Burdur Meclisi azaları, şehrin önde gelen tüccar ve eşrâfi ile Binbaşı Ali Ağa bulunuyordu. Frederick Gadaleta bu karşılama merasiminden hoşnut kalmıştı⁹⁷², çünkü özellikle altını çizdiği gibi Burdur Kaymakamı kendisine gerekli itina ve ihtimamı fazlasıyla göstermişti⁹⁷³. Öte yandan, Konsolos Vekili'nin aleyhindeki şikâyetleri incelemek için 5 Eylül 1859'da

⁹⁶⁸ BOA. HR. MKT. 216-3, lef. 1 (7 Cemâzi-yel-evvel 1274/24 Aralık 1857).

⁹⁶⁹ *Direction du Commerce Extérieur Bulletin Consulaire Français*, Tome: XIX-XX, Paris, 1890, s. 30.

⁹⁷⁰ William Brewster, “In Memoriam: Henry Augustus Purdie”, *The Auk*, Vol. 29, No. 1, Jan. 1912, s. 1.

⁹⁷¹ BOA. A. J DVN. DVE. 23-50, lef. 1 (5 Rebî-ül-âhir 1274/23 Kasım 1857).

⁹⁷² BOA. HR. MKT. 276-2, lef. 2 (21 Cemâzi-yel-âhir 1275/26 Ocak 1859).

⁹⁷³ BOA. HR. MKT. 276-2, lef. 3 (12 Cemâzi-yel-âhir 1275/17 Ocak 1859).

Antalya'ya gelen Konsolosluk Müfettişi William Brodie'ye verilen Burdur Meclisi mazbatasında ifade edilenler doğruysa eğer, Frederick Gadaleta'nın Burdur Kaymakamı Mehmed Raşid Bey'den hoşnut olmaması için hiçbir sebep yoktu. Zira 19 Kasım 1859 tarihli Burdur Meclisi mazbatasında sâbık Burdur Kaymakamı Mehmed Raşid Bey'in Frederick Gadaleta'nın ortağı olduğu iddia edilmişti. Hatta Mehmed Raşid Bey ile Frederick Gadaleta, haksız olarak, Burdurlu Numan Ağa'yı kendilerine 30.000 kuruş para vermeye zorlamışlardı⁹⁷⁴.

Konsolos Vekili'nin Burdur'dan sonraki durağı Isparta olmuştu. Ancak burada Kaymakam Ahmed Nazif Bey ile Isparta Meclisi'nin azaları karşılamaya gelmemiş, Frederick Gadaleta Isparta'da sade bir merasimle karşılanmış, Ahmed Nazif Bey Konsolos Vekili'ni karşılamak için oğlu Hüseyin Bey'le birlikte mütevazı bir heyet göndermiş, bu heyet Frederick Gadaleta'ya Isparta'da ikamet edeceği misafirhaneye kadar eşlik etmişti. Bu durum Konsolos Vekili'nin tepkisini çekmiş, Ahmed Nazif Bey'i Sefaret'e şikâyet etmiştir⁹⁷⁵.

Frederick Gadaleta'nın Isparta'ya teşriflerinin hemen ertesinde Konsolos Vekili'ni bulunduğu misafirhanesinde ziyaret eden Isparta Kaymakamı'na göre bu karşılama oldukça mutattı ve Frederick Gadaleta'nın bu hususa ilişkin şikâyetleri yersizdi. Çünkü şimdiye kadar Isparta'ya gelmiş olan konsoloslara istikbal töreni düzenlenmiş değildi ve konsoloslar doğruca misafirhanelerine getirilirler ve resmi karşılama burada gerçekleştirilirdi.

Kaymakam Ahmed Nazif Bey'e göre Frederick Gadaleta'nın Isparta'da neden olduğu tek mesele merasime ilişkin serzenişleri değildi. Konsolos Vekili Isparta'ya geldikten hemen sonra hakkında birçok şikâyet olan Ispartalı Çeneoğlu Sava'yı himayesine almıştı. Çeneoğlu Sava'yı Konsolos Vekili'nin himayesine müracaat ettiren ise Ispartalı Çivioğlu Hacı Anesti'nin aşar bedeli nedeniyle Sava'dan alacağı 150.000 kuruşu tahsil etmek için Konya Valisi'ne başvurmuş olması ve bu sebeple Konya Valisi'nin Sava'yı Konya'ya çağırmasıydı. Ancak Frederick Gadaleta Isparta'ya varır varmaz Çeneoğlu Sava'yı himaye ederek Antalya'ya götürüleceğini söylemiş, 26 Şubat 1859'da da birlikte Antalya'ya hareket etmişlerdi. Ahmed Nazif Bey'e göre Konsolos Vekili'nin bu tavırları nedeniyle hem Konya Valisi'nin emrine uyulmamış hem de Sava kendisinden talep edilen borcunu ödememişti⁹⁷⁶. Ayrıca Konsolos Vekili bu tavrını, Ahmed Nazif Bey kendisini Sava'nın durumu hakkında uyardığı halde devam ettirmişti⁹⁷⁷.

⁹⁷⁴ Nassif Mallouf, *Gadaleta's Affair Adalia 1859 or Correspondence Regarding Complaints Against Her Britannic Majesty's Vice-Consul in that Port*, İstanbul, 2002, s. 72.

⁹⁷⁵ BOA. HR. MKT. 283-6 (22 Şâban 1275/27 Mart 1859).

⁹⁷⁶ BOA. A.} MKT. UM. 346-33, lef. 1 (27 Receb 1275/2 Mart 1859).

⁹⁷⁷ BOA. A.} MKT. UM. 346-33, lef. 2 (22 Receb 1275/25 Şubat 1859).

Frederick Gadaleta aleyhindeki tüm bu iddialara verdiği cevapta –bu hususa ilişkin Isparta Kaymakamı’na hitaben tezkire de kaleme almıştı– ilk olarak Isparta’da kendisine kötü muamele edildiğini söylemiştir. Konsolos Vekili’ne göre bu muamele nedeniyledir ki meclis azalarıyla görüştürülmemiş, bu suretle Isparta’da takip edeceği işler yüz üstü kalmış, bir nevi Antalya’ya dönmeye mecbur bırakılmıştı. Çeneoğlu Sava’yı beraberinde Antalya’ya götürme sebebi ise Sava’nın Antalya’da ikamet eden İngiltere tebaasından tüccarlara olan borcuydu. Başka bir ifadeyle, Sava’nın birçok alacaklısı Antalya’da ikamet ettiğinden, üstelik Antalya Devlet-i Âliyye’nin bir şehri olduğundan Konsolos Vekili’nin Sava’yı Antalya’ya götürmesinde garipsenecek hiçbir husus yoktu⁹⁷⁸.

Isparta Kaymakamı’nın Konsolos Vekili aleyhindeki tüm bu iddiaları, daha sonra Frederick Gadaleta hakkındaki şikâyetleri tetkik etmek için 5 Eylül 1859’da Antalya’ya gelen William Brodie’nin tahkikatında da, üstelik Isparta Meclisi’nin sunduğu bir mazbata aracılığıyla dile getirilecektir.

Frederick Gadaleta aleyhinde Isparta Kaymakamı’nın şikâyetlerde bulunduğu bu tarihten kısa bir süre sonra, Mayıs 1859’da, Antalya ahali adına tanzim edilen ve aralarında birçok muteber Rum tüccarın mührünün de yer aldığı bir umûmi mazbatada Konsolos Vekili bir kere daha eleştirilerin hedefi olmuştu. Bu eleştiriler Frederick Gadaleta’nın sebep olduğu huzursuzluğun gerçek nedenleri hakkında da bilgi vermektedir.

Mazbatada iddia edilenlere göre Frederick Gadaleta “hadîd-ül-mizâc” bir karaktere sahipti. Kendisine, bir konsolos vekiline nasıl davranılması gerekiyorsa o şekilde davranılmasına rağmen o, esasında Osmanlı İmparatorluğu’nun iç işlerine müdahale etmek anlamına gelecek bir şekilde, memuriyet görevinin haricinde bulunan işlere el atıyor, bu hususta birçok kez ikaz edilmesine rağmen bildiği gibi davranmaya devam ediyordu. Frederick Gadaleta’nın en çok tepki çeken icraatı ise –ki umûmi mazbatanın hazırlanmasının esas nedeni de muhtemelen buydu– Devlet-i Âliyye tebaasından olan birinin, özellikle de gayrimüslimler arasından birinin, bir diğer Devlet-i Âliyye tebaası ile bir anlaşmazlığı olduğunda aldığı akçeler karşılığında bu iki taraftan birinin tarafını tutması idi. Bu şekilde Frederick Gadaleta “işte bu Hıristiyan yahut bu İslam benim tebaam olmuştur diyerek” haklı veya hakız olduğuna bakmadan bir takım insanları himayesi altına alıyordu. Ayrıca Devlet-i Âliyye tebaasından bazı gayrimüslimlere “pasaport kılıklı bir takım kâğıtlar vererek şunu bunu himayesine geçirmeye gayret ediyor”du. Konsolos Vekili Antalya’da bu şekilde ikamet ettikçe “kendisini bilmez” bazı gayrimüslimi Osmanlı İmparatorluğu tebaası olmaktan çıkarıp “bütün bütün taht-ı himayesine idhâl etmesi” kaçınılmazdı. Frederick Gadaleta’nın bu hareketleri tüm ahalinin sabrını taşımak derecesine varmış, bütün bu gelişmeler ivedilikle bir

⁹⁷⁸ BOA. A./ MKT. UM. 346-33, lef. 3 (21 Receb 1275/24 Şubat 1859).

mazbata hazırlanmasını gerekli kılmıştı. Kaldı ki söz konusu umûmi mazbata da “rab göstermesin bir uygunsuzluk olur da devletçe cümlemiz taht-ı mesuliyette kalırız düşüncesiyle vaktiyle ifade-i hal etmek için” tanzim edilmişti. Antalyalıların talebi ise Konsolos Vekili’nin Antalya’dan kaldırılması ve yerine münasip bir diğerrinin getirilmesiydi⁹⁷⁹.

Bu umûmi mazbatanın hazırlanmasından kısa bir süre sonra benzer bir mazbata Antalya Meclisi tarafından da tanzim edilmiştir. Mubayaacızade Mustafa Bey haricinde –Kaymakam Mustafa Paşa, Kocabaş Oran, Metropolit Vekili İstrati ve Ali Muhlis Ağa da şikâyetçiler arasındaydı– tüm meclis azalarının mührünün bulunduğu bu mazbatada, Frederick Gadaleta’nın nizâm ve kanundan habersiz olduğu için kendi bildiği gibi davrandığı, bu durumun ahali arasındaki “kil ü kal”i arttırdığı ve cümlenin huzurunu bozduğu dile getirilmiştir⁹⁸⁰.

Aleyhindeki birçok şikâyetin peşi sıra ilgili makamlara iletiildiği bir dönemde Frederick Gadaleta da Antalya Kaymakamı ile Isparta Kaymakamı’nı, kendisine gerekli hürmeti göstermedikleri gerekçesiyle Sefaret’e şikâyet etmişti. Bu şikâyet Konya Valisi’ne iletilmiş, Konya Valisi’nin talebi üzerine Antalya Kaymakamı bir şukka düzenleyerek aleyhindeki iddialara cevap vermişti⁹⁸¹. Kaymakam Mustafa Paşa Konsolos Vekili’nin kendisi hakkındaki şikâyetine verdiği cevapta, sadece Konsolos Vekili’ne değil, Antalya iskelesinde mukim tebaası bulunan birkaç tüccara dahi gerek kendisinin gerekse de Antalya Meclisi’nin “hürmet-i lâyika ve merasimde kusur etmedikleri”ni söylemiş, bu kişilerin her türlü şikâyet ve taleplerinin dinlenildiği dile getirilmiştir. Mustafa Paşa’nın kanaatine göre gerek Frederick Gadaleta aleyhindeki ahalinin şikâyetlerinin gerekse de Frederick Gadaleta’nın kendileri hakkındaki şikâyetlerinin en önemli sebebi ise Konsolos Vekili’nin Türkçeye aşına olmaması”, sadece İngilizce konuşması ve muhitinde dirayetli bir tercümanı bulunmamasıydı. Şöyle ki Konsolos Vekili Türkçe bilmediği için işlerini çevresinde bulunan adamlarına takip ettiriyordu. Bu durumda da herhangi bir sorunu olan herhangi bir kişi, ne kadar haksız olursa olsun, meramını bu tercümanlara anlatıyor, bu tercümanlar aracılığıyla –onların anlattığına itimat eden– Konsolos Vekili’ne intisap ediyordu. Bu noktadan sonra bu kişinin işini Konsolos Vekili takip ediyordu, ancak usûlünce gerçekleştirilen tahkikatın neticesinde Konsolos Vekili’ne intisap eden şikâyetçi haksız çıkarsa, Konsolos Vekili bu sonuca bir türlü ikna olmuyor, kendi zannınca olmasında ısrar ediyordu. Bu nedenle mahalli hükümetin ve şer’i mahkemenin haksız bulduğu birçok davacı haklarını Konsolos Vekili’nde arıyordu.

⁹⁷⁹ BOA. A./ MKT. UM. 357-23, lef. 1 (Şevval 1275/Mayıs 1859).

⁹⁸⁰ BOA. A./ MKT. UM. 357-23, lef. 2 (11 Zi-ı-ka’de 1275/12 Haziran 1859).

⁹⁸¹ BOA. HR. MKT. 294-12, lef. 2 (3 Muharrem 1275/13 Ağustos 1859).

Kısacası, Konsolos Vekili hiçbir şekilde kabul edilemeyecek maslahatı (maiyetinde bulunan adamlarının sözlerine itimat ederek) bu şekilde üzerine alıyor, ancak talebi reddedildiğinde bu durumu işlerine bakılmamakta olduğunun göstergesi kabul ediyordu. Oysa Antalya’da gerek Konsolos Vekili’nin gerekse de tebaasının işleriyle ilgileniliyordu⁹⁸².

Antalya Kaymakamı Mustafa Paşa Temmuz 1859’da da Konsolos Vekili aleyhindeki fikirlerini ifade etmiştir. Mustafa Paşa’ya göre Frederick Gadaleta “askerperver bir zat” idi ve bu sebeple nizâm ve kanuna bağlı olmaya aşına değildi. Ayrıca, bazı kişilerden haklı ya da haksız “işlerinizi göreceğim sizlere şöyle muavin olacağım” diyerek akçe alması “iş bu vakt-i naziked” dedikodulara neden oluyordu⁹⁸³.

Frederick Gadaleta aleyhindeki bir diğer iddiası ise Isparta’ya bir konsolos vekili tayin ettiğiydi. Gerçekten de 1 Eylül 1859’da üzerinde konsolosluğa mahsus üniforma olarak Frederick Gadaleta’nın konsolos vekili olarak tayin ettiği L. Focca Isparta’ya gelmişti. L. Focca Isparta’ya muvasalat etmeden evvel Ağlasun’da konaklamış, buradan Karayanoğlu’na iletmiş haberde ertesi gün Isparta’da olacağını ve kendisine münasip bir konak hazırlamalarını talep etmiştir⁹⁸⁴. Ancak böyle bir görevlinin Isparta’ya gelmiş olması, Isparta Meclisi’nin, zaten evvelce de şikâyetçi oldukları Frederick Gadaleta aleyhinde bir kere daha şikâyetçi olmasına neden olmuştur. Her şeyden önce Frederick Gadaleta tarafından konsolos vekili sıfatıyla Isparta’ya gönderilen bu kişinin “itimadnâmesi” bulunmuyordu, başka bir ifadeyle memuriyeti Devlet-i Âliyye tarafından tasdik edilmiş değildi. Ayrıca, Isparta’da ne İngiltere tebaasından ne de bir başka devlet tebaasından tüccar ikamet ediyordu ve şehir Akdeniz’e 24 saat mesafede bulunuyordu. Dolayısıyla şehirde bir iskele olmadığı için burada bir konsolos vekilinin ikametine lüzum olamazdı⁹⁸⁵.

Neticede, bütün bu şikâyetler üzerine Konsolos Vekili aleyhindeki iddiaları incelemek için William Brodie ve Tercüman Nassif Mallouf 5 Eylül 1859 tarihinde Antalya’ya gelmişlerdir.

2.7.3. Müfettiş William Brodie ve Tercüman Nassif Mallouf’un Antalya’daki Tahkikatları

Frederick Gadaleta hakkındaki şikâyetlerin sonunun gelmemesi İngiltere Sefareti’ni harekete geçirmiş ve İstanbul’da bulunan İngiltere Elçisi Sir Henry Phillips’in girişimleriyle bir tahkikat heyeti oluşturularak bu heyetin Antalya’ya gönderilmesine karar verilmişti. Bu heyette İzmir’deki İngiltere Konsolosu Charles Blunt’un yanı sıra Müfettiş William Brodie ile

⁹⁸² BOA. HR. MKT. 294-12, lef. 1 (25 Zi-1-ka’de 1275/26 Haziran 1859).

⁹⁸³ BOA. A./ MKT. UM. 357-23, lef. 3 (23 Zi-1-hicce 1275/24 Temmuz 1859).

⁹⁸⁴ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 70.

⁹⁸⁵ BOA. HR. MKT. 308-15, lef. 1 (7 Safer 1276/5 Eylül 1859).

Tercüman Nassif Mallouf bulunuyordu. Ne var ki Charles Blunt, Ağustos'un sonlarında Antalya'ya hareket eden⁹⁸⁶ ve 5 Eylül'de Antalya'ya ulaşan⁹⁸⁷ William Brodie ile Nassif Mallouf'un aksine, ancak 21 Aralık'ta Antalya'ya gelebilmiştir⁹⁸⁸. Onun Antalya'ya geldiği tarihe kadar William Brodie ile Nassif Mallouf, Frederick Gadaleta hakkındaki iddiaları dinleme fırsatı bulmuş, meselenin tüm tafsilatına vakıf olabilmıştır.

Gerçekte Frederick Gadaleta aleyhindeki şikâyetler elçilik müfettişi ve tercümanı Antalya'ya varır varmaz dile getirilmeye başlanmıştı. Sözgelimi Isparta Meclisi, muhtemelen William Brodie'nin incelemesi için hazırladığı 8 Eylül 1859 tarihli mazbatasını Antalya Kaymakamı Mustafa Paşa'ya iletmişti⁹⁸⁹. Frederick Gadaleta'nın Metropolit Meletios'un şikâyetlerine de neden olan girişimleri de –mesela Alanyalı Damid'de pasaport verilmesi gibi– yine bu dönemde tekrar dile getirilmişti⁹⁹⁰.

Muhtemelen bu gibi şikâyetlerin ardı ardına William Brodie'yi iletilmiş olmasının ve elçilik müfettişinin Antalya'daki görüşmelerinin da etkisiyle 18 Eylül'e gelindiğinde Nassif Mallouf, Sir Henry Bulwer'e gönderdiği mektupta, Frederick Gadaleta hakkındaki şikâyetlerin “maalesef gerçek” olduğunu belirtmiştir. Aslında William Brodie ve Nassif Mallouf'ın ilk düşüncesi tahkikatı bir an evvel neticelendirerek Ekim'in ilk günlerinde Antalya'dan ayrılmaktı. Ne var ki meselenin bir an önce çözülmesini isteyen Sir Henry Phillips'in ısrarları ve Konsolos Vekili'nin sebep olduğu sorunların tahmin edilenden çok daha karmaşık olduğunun anlaşılması, elçilik müfettişi ve tercümanın daha uzun süre Antalya'da kalmayı kararlaştırmalarına neden olmuştur. Bu durum karşısında William Brodie ve Nassif Mallouf Antalya'ya gelmek için İzmir'den hareket edecek olan Charles Blunt'un gelişine kadar şehirde kalmaya karar vermişti. Charles Blunt ise 21 Aralık'ta Antalya'ya ulaşmış ve bu süre zarfında William Brodie ile Nassif Mallouf, başta Kaymakam Mustafa Paşa olmak üzere Antalya Meclisi ile Antalyalıların Frederick Gadaleta hakkındaki şikâyetlerini dinleme ve inceleme fırsatı bulmuştu⁹⁹¹.

William Brodie 29 Eylül'de Antalya Kaymakamı Mustafa Paşa'ya hitaben bir mektup kaleme alarak Antalya'da bulunma nedenlerini anlatmış, şehre, Konsolos Vekili hakkındaki şikâyetleri incelemek için geldiklerinin altını bir kere daha çizmişti⁹⁹². Mustafa Paşa ise 2 Ekim'de William Brodie'ye bir cevap göndererek Frederick Gadaleta hakkında Bab-ı Âli'ye iletilen şikâyetlerin bir kısmını listelemişti. Buna göre Frederick Gadaleta, 100 Türk lirası

⁹⁸⁶ BOA. HR. MKT. 300-39 (14 Muharrem 1276/13 Ağustos 1859).

⁹⁸⁷ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 22.

⁹⁸⁸ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 22.

⁹⁸⁹ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 74-82.

⁹⁹⁰ BOA. HR. MKT. 316-44 (7 Rebî-ül-evvel 1276/4 Ekim 1859).

⁹⁹¹ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 21-22.

⁹⁹² Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 27.

karşılığında Burdurlu Spiraki ile Antalya Meclisi azasından Çorbacı Hacı İstrati'nin oğlu Antalyalı Hacı Bandeli Danieloğlu'na pasaport vermişti. Hacı Bandeli Danieloğlu sahip olduğu bu pasaportla İskenderiye'ye gitmişti. Konsolos Vekili bunların haricinde Haim Avadja'yı himayesine almış, bu korumanın karşılığında onun sahip olduğu arazinin küçük bir bölümüne el koymuştu. Konsolos Vekili ayrıca, Fırıncı Francesko ile Hekim Costentaki'den çeşitli hediyeler almıştı⁹⁹³.

Mustafa Paşa Williem Brodie'ye hitaben kaleme aldığı 23 Ekim 1859 tarihli mektubunda ise Frederick Gadaleta'nın kendisi hakkındaki asılsız ithamlarına değinmiştir. Bu ithamlardan ilki, Frederick Gadaleta'nın, Mustafa Paşa'yı Arap Süleyman Efendi'nin ortağı olmakla suçlaması ve bu nedenle onu Konya Valisi Hamdi Paşa'ya şikâyet etmesiydi. Frederick Gadaleta'nın iddialarına göre Mustafa Paşa, Arap Süleyman Efendi ile müşterek olarak İstanbul'a gönderilmek üzere sancak dâhilinden 700.000 kuruştan fazla para toplamış, fakat bu parayı ticari amaçları için kullanmıştı. Ayrıca, Mustafa Paşa'nın, adı yolsuzluklarla anılan Arap Süleyman Efendi'yi kolladığını, Süleyman Efendi'nin adamlarından Kadı Ahmed ve Hacı İbrahim'i Bucak ve Kalkan'a müdür olarak atadığını da iddia etmişti. Mustafa Paşa bu iddialara verdiği cevapta ise iddiaların asılsız olduğunu ve Konsolos Vekili'nin kendisini haksız bir şekilde şikâyet ettiğini vurgulamıştır⁹⁹⁴.

Mustafa Paşa ilerleyen günlerde Williem Brodie'ye, Frederick Gadaleta'nın iddialarını ve kendisinin bu iddialara ilişkin cevaplarını içeren çok tafsilatlı bir rapor daha sunmuştur. Bu raporda Frederick Gadaleta'nın şikâyetçi olduğu hususlara tek tek değinilmiştir. Ele alınan ilk mesele ise Antalya Meclisi'nin Frederick Gadaleta aleyhine tanzim edip İstanbul'a gönderdiği mazbataydı. Konsolos Vekili bu mazbatanın bir örneğinin kendisine verilmemesinden şikâyetçi olmuştu. Bu şikâyete ilişkin Mustafa Paşa, kanunlara göre bu talebin karşılanmasının mümkün olmadığı cevabını vermiştir.

Raporda ele alınan bir diğer mesele ise Frederick Gadaleta'nın şikâyet ettiği, aynı zamanda Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi'nin de ortağı olan Metropolit Meletios Efendi'ydi. Konsolos Vekili'ne göre Antalya Metropolit Meletios Efendi İngiltere pasaportu sahibi olan Kazako'nun, ölümünden sonra mallarına el koymuş, Konsolos Vekili bu malları

⁹⁹³ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 29. Mustafa Paşa'nın Williem Brodie'ye sunduğu bir diğer listede ise Frederick Gadaleta'nın muhtelif tarihlerde tahsil ettiği toplam 394.000 kuruş meblağ yer almaktadır. Buna göre Frederick Gadaleta Sarı Simonoğlu'nun eniştesinden 6.000 kuruş; Yordan Sandıkçioğlu'ndan 10.000 kuruş; himayesi altına alacağı ve Kaş ve Kalkan'daki ticari işlerinde yardım edeceği vaadiyle Kayalı Baharoğlu'ndan 18.000 kuruş; benzer gerekçeyle Hacı İlyas Papazoğlu'ndan 20.000 kuruş; Burdur'daki ticari işlerine aracı olması için Burdurlu Numen Ağa'dan 150.000 kuruş (150 lira); pasaport vermek ve hamisi olmak vaadiyle Alanyalı Damit'ten 15.000 kuruş; Alanya'ya İngiltere'nin acentesi olarak atadığı Hacı Philipi'den 25.000 kuruş; Elmalı'ya İngiltere'nin acentesi olarak atadığı Girom'dan 15.000 kuruş; verdiği pasaport karşılığında Burdurlu Stanas'tan 100.000 kuruş; Burdurlu Stanas'ın işlerine yardımcı olması için Kayalı Turabe'den 5.000 kuruş; Ispartalı Çeneoğlu'ndan 30.000 kuruş tahsil etmişti. Bkz. Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 30-31.

⁹⁹⁴ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 31-33.

almak için Metropolit Efendi'nin evine gideceğini söyleyip bu nedenle kendisine zaptiyelerin eşlik etmesini rica ettiğinde ise Mustafa Paşa tarafından engellenmişti. Mustafa Paşa Konsolos Vekili'nin bu iddiasını cevaplarken Kazako'nun İngiliz pasaportu sahibi olmadığını, ayrıca mutasarrıflığın Frederick Gadaleta'nın zaptiye talebini karşılamak gibi bir vazifesinin bulunmadığını belirterek Meletios Efendi'ye destek çıkmıştır⁹⁹⁵.

Raporda değinilen üçüncü mesele ise Arap Süleyman Efendi'nin İngiliz vatandaşı olan –aynı zamanda İzmirli Frederick Whittal'ın aracısı bulunan– Mumiko Artinoğlu'nun mallarını müsadere etmesi, fakat bu durum hakkında Frederick Gadaleta'ya bir açıklamada bulunulmaması ve tazminat ödenmemesiydi. Konsolos Vekili'nin bu iddiası hakkında Mustafa Paşa, Mumiko Artinoğlu'nun Kızılkaya'dan vergisini ödemediği için 180 koyun satın aldığını, daha sonra Isparta'da Arap Süleyman Efendi'nin bir adamıyla karşılaştığını söylemiş, Süleyman Efendi'nin Mumiko Artinoğlu'nun satın aldığı bu koyunların vergisini talep etini belirtmiştir. Fakat Mumiko Artinoğlu vergi vermeyi reddetmiş ve Antalya'ya gelerek Arap Süleyman Efendi'yi Frederick Gadaleta'ya şikâyet etmişti. Konsolos Vekili ise tercümanını ona refakat etmesi için görevlendirmiş ve koyun başına 60 para olan vergi borcu için ona aracı olmuştu. Neticede tahsil edilmesi yasal olan bu para ödenmişti ve bu durum hiçbir şekilde Arap Süleyman Efendi'nin Mumiko Artinoğlu'nun mallarını müsadere ettiği iddiasını desteklemekteydi⁹⁹⁶.

Frederick Gadaleta'nın bir diğer şikâyeti ise aşçısı ve bahçıvanın zaptiyeler tarafından darp edilmiş olması ve seyisinin çarşı içinde bir zaptiye tarafından atından indirilmiş olmasıydı. Bu son muamelenin sebebi ise Mustafa Paşa'nın “Kalekapısı'ndan içeri hiçbir Hıristiyan at üzerinde giremez” emriydi. Kaymakam Paşa bu iddialara verdiği cevapta Konsolos Vekili'nin bahçıvanını darp ettiği iddiasıyla şikâyetçi olduğu zaptiyenin sorgulandığını ve iddiaları kesin bir dille reddettiğini, aşçının başına gelenler hakkında hiçbir bilgisi olmadığını söylemiştir. Frederick Gadaleta'nın seyisini Kalekapısı'ndan içeri girerken atından indiren zaptiye ise subayı tarafından tutuklanmış, subaya bir daha böyle bir durumun tekrar etmemesi tâlimâtı verilmişti⁹⁹⁷.

Frederick Gadaleta, Fırıncı Francesco'nun dükkânın birçok kere zaptiyeler tarafından basıldığı ve bir keresinde zaptiyeler tarafından, bir keresinde de Mustafa Paşa tarafından darp edildiğini, birçok kere de konakta hapsedildiğini de iddia etmişti. Mustafa Paşa bu iddialara verdiği cevapta “Fırıncı Francesco ne hapsedilmiştir ne de darp edilmiştir” demiştir. Ayrıca Francesco Osmanlı İmparatorluğu tebaasıydı ve bu nedenle reayaydı. Eğer Fırıncı Francesco,

⁹⁹⁵ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 34-35.

⁹⁹⁶ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 36-37.

⁹⁹⁷ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 38.

Konsolos Vekili'nin iddia ettiği gibi İngiltere vatandaşı ise buna dair belgelerin kendisine gösterilmesi gerekiyordu. Ancak Frederick Gadaleta böyle bir belge göstermemişti. Fırıncı Francesko, ekmeklerin içine ince toprak katmakla suçlanmış ve bu nedenle konağa çağrılmıştı. Bunun dışında Konsolos Vekili'nin iddia ettiği gibi ne tutuklanmış ne darp edilmişti, ne de fırını zaptiyeler tarafından basılmıştı⁹⁹⁸.

Konsolos Vekili, Elmalı'daki aracısı Costaki Schilizi'nin hanesinin zaptiyeler tarafından basılmasından ve hizmetçilerinden birinin tevkif edilmesinden, bu suretle Costaki Schilizi'nin faaliyetlerinin zarar görmesinden de şikâyetçi olmuştur. Mustafa Paşa ise bu iddiayı da kabul etmemiş, bu iddialarla ilgili kendisine hiçbir şikâyetin ulaşmadığını söylemiştir⁹⁹⁹.

Frederick Gadaleta Antalya kazalarına atadığı acentaların yasal olarak tanınmamasını da şikâyet etmiştir. Örneğin Elmalı ve Finike'ye atadığı acentelerinin bu bölgelerdeki resmi görevliler tarafından tanınması için onlara bir emir göndermesini rica etmiş, ancak bu ricası sadece reddedilmemiş, Mustafa Paşa, Konsolos Vekili'nin acente atama yetkisi olup olmadığını sorgulamıştı. Mustafa Paşa ise bu tutumunun doğru olduğunu belirtmiştir, çünkü Frederick Gadaleta'nın acente atayabilmesi için izninin olması gerekmektedir¹⁰⁰⁰.

Frederick Gadaleta, iddiasına göre, Antalya'daki İngiliz vatandaşı tüccarların işlerinin halledilebilmesi için bunlardan bazılarının ticaret meclisine aza olmalarını talep ettiğinde de Mustafa Paşa'nın itirazıyla karşılaşmıştı. Üstelik sadece bu talebi reddedilmemiş, herhangi bir kamu işinde görevlendirilmesi Bâb-ı Âli tarafından yasaklanmış olmasına rağmen Arap Süleyman Efendi ticaret meclisinin reisi tayin edilmişti. Mustafa Paşa bu iddialara verdiği cevapta Antalya'da bir ticaret meclisi bulunmadığını, ticari işlerin bir komisyon vasıtasıyla çözüldüğünü söylemiştir. Ancak son zamanlarda şehrin ticari etkinliğinin artması böyle bir meclisi gerekli kılmış, bunun için Bâb-ı Âli'ye müracaatta bulunulmuştur. Bâb-ı Âli'den bir cevap beklendiği dönemde, Frederick Gadaleta hem bu hususta bilgilendirilmiş hem de bir dragoman vasıtasıyla maiyetinde bulunan tüccarların işlerinin komisyonda halledilebileceği defalarca kendisine söylenmişti. Bununla birlikte Frederick Gadaleta tüm bu önerileri reddetmişti. Bu esnada Bâb-ı Âli'den konuyla ilgili cevap Antalya'ya ulaşmış ve burada ticaret meclisi azalarının Devlet-i Âliyye tebaası Müslüman ve Hıristiyan tüccarlardan oluşacağı ve meclise bir şebender vekilinin reislik edeceği bildirilmişti. Bunun üzerine Arap Süleyman Efendi bu meclise şebender vekili atanmıştı. Antalya Ticaret Meclisi'nin kuruluşu bu suretle olmuştu, fakat Frederick Gadaleta bu mecliste İngiltere pasaportu sahibi tüccarlar olmadığı için meclisi protesto etmişti. Bu hususta Mustafa Paşa'nın elinden bir şey

⁹⁹⁸ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 40.

⁹⁹⁹ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 40-41.

¹⁰⁰⁰ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 42.

gelmemekteydi, o sadece, ister Osmanlı İmparatorluğu tebaası olsun ister ecnebi tüccar olsun, herkesin işini adaletli bir şekilde çözmeye gayret ediyordu¹⁰⁰¹.

Frederick Gadaleta Antalya’da bazı hukuksuz uygulamalarda bulunduğunu da iddia etmiştir. Örneğin Haim Avadja adında Yahudi bir tüccar haksız bir şekilde mahkûm edilmiş ve sürgüne gönderilmekle tehdit edilmiş, bu durumdan ancak Frederick Gadaleta’nın girişimleriyle kurtulabilmişti. Mustafa Paşa bu hadisenin kendisinden önceki kaymakam döneminde olduğunu, Haim Avadja’nın Antalya’da Yunan ve İngiliz tebaası birçok kişiyi aşağıladığını, bu sebeple hakkında şikâyetçileri zuhûr ettiğini ve muhakeme edilip suçlu bulunduğunu söylemiştir. Bu yargılamanın sonucu Bâb-ı Âli’ye bildirilmiş ve kısa bir süre tevkif edilmiş, daha sonra da serbest bırakılmıştır. Haim Avadja’nın sürgünle tehdit edildiği iddiası ise doğru değildi, olup bitene başta Antalya Meclisi azaları olmak üzere Antalya’daki birçok tüccar şahitti¹⁰⁰².

Frederick Gadaleta’nın en çok şikâyetçi olduğu kişilerden biri de Metropolit Meletios Efendi’ydi. Örneğin Konsolos Vekili kendi tebaası olan La Fontaine’in mallarına el koymak için emir verdiğinde Meletios Efendi buna müsaade etmemiş, La Fontaine’in hanesine silahlı adamlarını yerleştirerek Konsolos Vekili’nin adamlarını uzaklaştırmıştı¹⁰⁰³.

Frederick Gadaleta, Metropolit Efendi’nin kendi görev bölgesinde dolaşarak aleyhinde belge topladığını, bunu, Konsolos Vekili’nin namussuz ve ahlaksız bir adam olduğunu Mustafa Paşa’ya ispatlamak için (güya bunu ispatlayacağına dair Kaymakam Paşa’ya söz vermişti) yaptığını söylemişti. Üstelik Frederick Gadaleta aleyhinde ifade toplamak işini Hıristiyan köylüleri aforoz etmek tehdidiyle gerçekleştirmiş ve bu şekilde birçok Hıristiyanı kendisinin muhalifi yapmış, onlara kendisi aleyhinde belge imzalatmaya muvaffak olmuştu. Arap Süleyman Efendi ise Konsolos Vekili aleyhinde yürüttüğü çalışmalarında Metropolit Efendi’nin en önemli destekçisiydi¹⁰⁰⁴.

Mustafa Paşa bu iddialara verdiği cevapta, Meletios Efendi’nin La Fontaine’in hanesine silahlı adam yerleştirmedeğini, Frederick Gadaleta aleyhinde şikâyet toplamadığı gibi Hıristiyanları onun aleyhine kışkırtmadığını söylemiştir. Meletios Efendi sadece bazı Rumlara Devlet-i Âliyye tebaası mı yoksa İngiltere tebaası mı olduklarını sormuştu. Arap Süleyman Efendi ile Metropolit Efendi’nin ortaklıkları hususunda ise Mustafa Paşa’nın söyleyecek hiçbir sözü yoktu¹⁰⁰⁵.

¹⁰⁰¹ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 44.

¹⁰⁰² Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 45.

¹⁰⁰³ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 45.

¹⁰⁰⁴ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 46.

¹⁰⁰⁵ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 46.

Mustafa Paşa'nın mührünün bulunduğu bir başka raporda ise bu defa Antalya'daki devlet görevlilerinin Konsolos Vekili aleyhindeki iddialarına değinilmiştir. Bu iddialardan ilki, Konsolos Vekili'nin, sürekli olarak, nezaket ve ihtimam görmediğini dile getirerek yetkilileri şikâyet etmesiydi. Sözgelimi Mustafa Paşa Antalya'da göreve başladıktan kısa bir süre sonra Konsolos Vekili kendisini ziyaret etmiş, bu ziyaretten sonra Antalya kadısına da uğramış, burada şehrin önde gelen iki hanedânı olan Yanıkzade İsmail Bey ile Şehbender Vekili Moralı İbrahim Ağa ile karşılaşmıştı. Frederick Gadaleta içeri girdiğinde İsmail Bey tamamen ayağa kalkmış, kadı yarı ayağa kalkmış, İbrahim Ağa'nın beraberinde bulunan iki din adamı ise ayağa kalkmamıştı. Bu durum üzerine Konsolos Vekili sinirlenmiş, odanın ortasına gelip, kendisinin Antalya'da kraliçeyi ve İngiltere devletini temsil ettiğini, bu şekilde karşılanmasının saygısızlık olduğunu oldukça kaba bir biçimde ifade etmişti. Bu durum üzerine Frederick Gadaleta'nın adamları Mustafa Paşa'nın konağına gitmiş ve bu uygunsuz vaziyete sadece onun bir son verebileceğini söylemişlerdi. Bunun üzerine Mustafa Paşa kadı konağına (mahkeme binası) gelmiş ve Kadı Efendi ile birlikte oldukça mutedil bir lisanla Konsolos Vekili'ni sakinleştirmeye çalışmıştı. Bunun üzerine Konsolos Vekili oradan ayrılmıştı¹⁰⁰⁶.

Bu olaydan üç gün sonra Frederick Gadaleta, meclis azası Mubayaacızade Mustafa Bey'in konağını ziyaret etmişti. Ancak bu defada burada bulunan İbrahim Ağa ayağa kalkmamıştı. Bunun üzerine Konsolos Vekili İbrahim Ağa'ya hakaret etmiş ve Mustafa Bey'in konağını terk ederek doğruca yerel yetkililerin huzuruna çıkmış ve İbrahim Ağa'nın cezalandırılmasını talep etmişti. Bu şikâyet üzerine İbrahim Ağa yetkililerin huzuruna getirilmiş ve Konsolos Vekili'ne gerekli ihtiramı neden göstermediği sorulmuştu. Bu soruya İbrahim Ağa “ben basit bir tüccarım, kendisi Antalya'da göreve başladığında onu nazikçe kendi konağında ziyaret etmiştim, ancak o bana hiçbir zaman îade-i ziyarete bulunmadı. Bu davranışına rağmen, üstelik basit bir tüccar olduğum halde, kendisine hiçbir zaman kaba davranmadım ve nezaketi hiçbir zaman elden bırakmadım. Yanlış bir davranışım olmuşsa eğer af dilemeye de hazırım” cevabını vermişti¹⁰⁰⁷.

Antalya'daki devlet görevlilerinin Konsolos Vekili aleyhindeki bir diğer iddiası ise Antalyalı birkaç kişiye borçlu olan Meisli Palari'yi, üstelik bu borçları ispatlanmış ve kendisi Ticaret Meclisi'nin huzurunda borcunu kabullenmiş olmasına rağmen “o benim himayem altındadır” diyerek tesahûb etmiş olmasıydı. Konsolos Vekili bu şekilde Palari'nin yargılanmasına mani olmuştu. Oysa Palari İngiltere tebaası olsa bile bu onun muhakemesine

¹⁰⁰⁶ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 48.

¹⁰⁰⁷ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 49-50.

engel değildi. Frederick Gadaleta hiçbir surette Palari'yi resmi yetkililerin huzuruna çıkmaktan alıkoyamazdı¹⁰⁰⁸.

Konsolos Vekili, birkaç defa hafif ekmek üretmiş olması nedeniyle yetkililer tarafından ikaz edilen fırıncılar loncasına kayıtlı Francesco'nun, böyle bir işe girişecek her fırıncı gibi cezalandırılması gerekirken, Kaymakam Konağı'na davet edilip muhakemesine izin vermemişti. Bu durum üzerine Konsolos Vekili'ne Francesco'nun İngiltere tebaası olup olmadığı defalarca sorulmuş ve eğer öyleyse bu hukuksuzluğunun izahı talep edilmiş, ne var ki hiçbir cevap alınamamıştı¹⁰⁰⁹.

Konsolos Vekili, aşçı olarak istihdam ettiği Osmanlı İmparatorluğu tebaası Hacı Apostole'ye hizmetlerinin karşılığında ödemesi gereken ücretini ödememişti. Hacı Apostole alacağını temin edebilmek için yetkililere başvurmuş, yetkililer bu durumdan Konsolos Vekili'ni haberdar edilse de bir cevap alamamışlardı¹⁰¹⁰.

Konsolos Vekili, Devlet-i Âliyye tebaasından hekim Konstantaki'nin mağazasını, yerel yetkililere hiçbir şekilde danışmaksızın kapatmıştı. Üstelik bunu Konstantaki'nin oğlu İzmir'de yaşayan İngiliz tebaası bir tüccara borçlu olduğu gerekçesiyle yapmıştı ki, hiçbir şekilde böyle bir işe girişmeye hakkı bulunmuyordu¹⁰¹¹.

Nihayet Frederick Gadaleta Mustafa Paşa'yı, hazineye ait birkaç yük kuruş akçeyi zimmetine geçirdiği iddiasıyla Konya Valisi'ne şikâyet etmişti. Mustafa Paşa bu suçlamaların, senelerce devlet hizmetinde bulunmuş bir memur olarak şeref ve itibarına yönelik olduğunun altını çizmiştir¹⁰¹².

William Brodie Antalya'ya gelmeden on gün önce Frederick Gadaleta'nın talebiyle Antalya Meclisi'nde gerçekleşen bir mahkemenin tutanaklarını da incelemiştir. William Brodie'nin tutanaklarını incelediği bu mahkemenin taraflarından biri Frederick Gadaleta diğeri ise Antalyalı Rum Meryem Kayaf'tı. Meryem Kayaf'ın iddiasına göre 21 Ağustos Cumartesi günü Konsolos Vekili bahçesine gelmiş ve kendisine “kızına sahip olmak istiyorum fakat buna izin vermiyorsun ve bunun hakkında burada ve her yerde konuşuyorsun. Bunun hakkında neden konuşuyordun?” demişti. Meryem Kayaf Konsolos Vekili'nin bu sorusuna, hiçbir yerde bu konu hakkında konuşmadığı cevabını vermiş, bunun üzerine Frederick Gadaleta Meryem Kayaf'ı “kadın seni döverim, seni öldürürüm!” sözleriyle tehdit etmişti. Konsolos Vekili'nin tehditleri üzerine Meryem Kayaf orada bulunan kızına bir an önce kaçmasını söylemiş, ancak kızı bahçeden uzaklaşırken Konsolos Vekili kızını takip

¹⁰⁰⁸ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 50-51.

¹⁰⁰⁹ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 52.

¹⁰¹⁰ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 52.

¹⁰¹¹ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 52.

¹⁰¹² Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 54.

etmişti. Konsolos Vekili'ne kızını neden takip ettiğini sorduğunda ise Frederick Gadaleta kendisine tokat atarak mukabelede bulunmuş ve kızını korkutmak için silahını ateşlemişti. Neyse ki Meryem Kayaf Frederick Gadaleta'nın elinden kurtulabilmiş ve Kaymakamlık Konağı'na gelerek ondan şikâyetçi olabilmişti¹⁰¹³.

Meryem Kayaf tekrar sorgulandığında Konsolos Vekili ile aralarında yaşanan bir başka olaya da açıklık getirmiştir: Konsolos Vekili'nin bahçesine gelip kendisini tehdit etmesinden yirmi gün önce, Meryem Kayaf'ın damadı Ligori tutuklanır. Bunun nedenini öğrenmek için kızıyla birlikte Kaymakam Konağı'na giderken Konsolos Vekili'nin bahçivani Hacı Piksoli karşılmasına çıkar ve damadının bir lamba çaldığını ve bu nedenle tutuklandığını, ayrıca Meryem Kayaf'ın bu konuyu Konsolos Vekili'ne danışabileceğini, onun desteğiyle damadının salıverilebileceğini söyler. Bunun üzerine Meryem Kayaf beraberinden genç kızı olduğunu ve bu şekilde Konsolos Vekili'nin konağına giderlerse bu durumun Frederick Gadaleta'nın eşini sinirlenebileceğini ifade eder. Bahçivan ise kızını konağın bahçesinde bulunan kendi eşine teslim edebileceğini, bu suretle Konsolos Vekili'ni sadece kendisinin ziyaret edebileceğini belirtir. Bunun üzerine Meryem Kayaf, tıpkı bahçivanın teklif ettiği gibi, kızını da beraberine alarak Konsolos Vekili'nin hanesine gider. Hanenin bahçesinde kızını bahçivanın eşine teslim eder. Bir süre sonra buraya Konsolos Vekili'nin kendisi de gelir. Meryem Kayaf'ın kızı Frederick Gadaleta'nın elini öperek ondan kocasını kurtarmasını ister. Konsolos Vekili oradan uzaklaşır. Ardından Konsolos Vekili'nin bahçivani, kıza, kocasının tutuklu olduğunu, ayrıca kendisinin de burada hapsolabileceğini belirtir, ancak kocasını bu akşam çıkartacaklarını ve bu gece evlerine birlikte dönebileceklerini söyler. Bunun üzerine Meryem Kayaf bir daha damadı ile ilgili bir soru sormayacağını, hapiste kalabileceğini beyan eder ve evine döner¹⁰¹⁴.

Konsolos Vekili bütün bu iddiaların tamamen iftira olduğunu söylemiştir. Ona göre, çok zaman önce Meryem Kayaf kendisine kızına sahip olmasını teklif etmiş, ancak Konsolos Vekili bu teklifi reddetmişti. Damadı Dimitri tutuklandığında ise konağına gelmiş ve damadı için bir şey yapmasını istemiş, Konsolos Vekili bu hususta hiçbir şey yapamayacağını söyleyince de, Konsolos Vekili'nin kızına sahip olmak istediği iftirasını uydurmuş, bu dedikoduyu bütün şehre yaymıştı. Konsolos Vekili bu iftiradan 20 gün sonra, 20 Ağustos'ta Meryem Kayaf'ın bahçesine gitmiş ve ona niçin hakkında dedikodu yaptığını sormuştu. Bunun üzerine Meryem Kayaf "bana bir tek kelime daha söyleme, eğer söylersen Kaymakam Paşa'ya aleyhinde bir arzuhal takdim ederim" karşılığını vermişti. Bunun üzerine Konsolos

¹⁰¹³ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 55.

¹⁰¹⁴ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 56-57.

Vekili sinirlenerek Meryem Kayaf'ı tokatlamıştı. Silahını ateşlemesinin nedeni ise o esnada bir başka bahçede kendisini bekleyen arkadaşına yerini belli etmeği¹⁰¹⁵.

Meryem Kayaf 5 Ekim 1859'da Müfettiş William Brodie'nin huzurunda da sorgulanmıştı. Bu sorguda ona "kızını Konsolos Vekili'ne teklif edip etmediği" sorulmuş, bu suale "hayır" cevabını vermişti¹⁰¹⁶.

William Brodie Antalya'da yürüttüğü tahkikat esnasında sadece Frederick Gadaleta aleyhindeki şikâyetleri dinlememiş, Konsolos Vekili'nin yerel yetkililer, özellikle de Mustafa Paşa hakkındaki iddialarını da dinlemiş, bu iddiaları destekleyen belgeleri incelemişti. Konsolos Vekili'nin tahkikat esnasında iddialarına dayanak yaptığı belgelerden ilki (bu belgelerin bir bölümü Mustafa Paşa'nın kaymakamlık döneminden öncesine ait olmasına rağmen ona hitaben yazılmış gibi gösterilmiştir) Frederick Gadaleta'nın Mustafa Paşa'dan Elmalı ve Finike müdürlerine birer "buyruldu" göndermesini istediği bir mektuptu. Bu mektubunda Konsolos Vekili, tebaasından Kostaki'yi Elmalı'ya, Sipiraki'yi ise Finike'ye acente olarak tayin ettiğini ve kaza müdürlerinin kendilerine gerekli kolaylığı göstermesi hususunda Kaymakam Paşa'nın desteğini istemişti¹⁰¹⁷.

Konsolos Vekili'nin iddialarını kanıtlamak için William Brodie'ye sunduğu belgeler arasında 29 Mayıs 1857'de Mustafa Paşa'ya ilettiği Francesko'nun İngiliz tebaası olduğuna dair bir yazı¹⁰¹⁸ ile Aralık 1858'de Nikolas Baharoğlu'na verdiği İngiltere pasaportu¹⁰¹⁹ ve 23 Ocak 1858'de Ispartalı Haralambos'a verdiği "himaye ve tebaalık belgesinin" (belgede Ispartalı Haralambos'un İngiltere tebaası olduğu ve İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki anlaşma gereği, ticari işlerinin tesviyesi için yerel yetkililerin Haralambos'a yardım etmesinin beklendiği ifade ediliyordu) örnekleri de vardı¹⁰²⁰.

Öte yandan, Frederick Gadaleta'nın iddialarını desteklemek için sunduğu tüm bu belgelere rağmen, William Brodie'nin tahkikatı Konsolos Vekili'nin aleyhine sonuçlanmış; Frederick Gadaleta'nın Antalya'daki görevine kesin olarak nihayet verildikten sonra ise Alfred Sanderson konsolos memurluğuna tayin edilmişti¹⁰²¹. Frederick Gadaleta ise, muhtemelen bu sonucu öngördüğünden, hala Antalya'da buldukları bir tarihte William Brodie ve Nassif Mallouf hakkında İngiltere Sefareti'ne bir ihbar mektubu kaleme almış, onların bir fırıncının evinde iki kadınla ahlaksız bir şekilde yaşadığını iddia etmişti. Bu iddiaya cevap veren Nassif Mallouf ise Frederick Gadaleta'nın iddialarının tamamen saçma

¹⁰¹⁵ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 58-59.

¹⁰¹⁶ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 59.

¹⁰¹⁷ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 60.

¹⁰¹⁸ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 64.

¹⁰¹⁹ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 62.

¹⁰²⁰ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 63.

¹⁰²¹ *BOA. HR. MKT.* 314-74 (25 Rebî-ül-âhir 1276/21 Kasım 1859).

olduğunu söylemiş ve Konsolos Vekili'nin “deli olduğu kadar aynı zamanda ahlaksız bir adam” olduğunu sözlerine eklemiştir¹⁰²².

2.7.4. “Sel Gider Toprak Kalır”: Mustafa Paşa ve Aleyhindeki Diğer İddialar

Mustafa Paşa ve İngiliz Konsolos Vekili Frederick Gadaleta arasındaki çekişmeden bir süre sonra Antalya Meclisi'nin Meclis-i Vâlâ'ya sunduğu ve azalardan Hasan Tevfik, Ömer Bey, Mubaayacızade Mustafa Bey, Hacı Oran ve Hacı İstrati'nin yanı sıra Müftü Mehmed Emin, Naib Mehmed Rıza ve Tahrirat Kâtibi'nin de mühürlerinin olduğu bir mazbatada Mustafa Paşa hizmetleri nedeniyle takdir edilmişti¹⁰²³. Ne var ki bu mazbatanın hazırlanışının üzerinden çok az zaman geçmişken, kuvvetle muhtemeldir ki Temmuz 1860'ta, şaşırtıcı ve beklenmedik bir şekilde, Antalya Meclisi bu defa Mustafa Paşa aleyhinde bir başka mazbata düzenlemiş ve Konya'ya göndermişti¹⁰²⁴. Bu mazbataya maalesef ulaşılamamıştır, fakat Mustafa Paşa hakkındaki şikâyetlerin araştırılması için 1861 sonbaharında Konya'da gerçekleştirilen yargılamada, mazbatanın Naib Rıza Efendi, Mal Kâtibi Rahmi Efendi, Tahrirat Kâtibi Enis Efendi ile azadan Ali Muhlis Ağa, Mustafa Bey, Nakib Ağa, Salih Ağa, Hasan ve Ömer Bey ile meclisin toplanma tarihinde kendileri İskenderiye'de buldukları için Hacı Oran ve Hacı İstrati'nin mahdumları Hacı Dimitri ve Hacı Vasili tarafından mühürlendiği anlaşılmıştı¹⁰²⁵. Mazbatada Mustafa Paşa hakkındaki suçlamalardan ilki, Kaymakam Paşa'nın Kalkan Müdürü ile bazı aşiret müdürlerini keyfi olarak görevden aldığıydı. Ayrıca, azatlı kölesini zabita yüzbaşılığında istihdam etmiş, meclisin haricinde nakdi ceza almış, köylülerden ucuz fiyata zahire toplamış, yekçeşm (tek gözlü) bir adamını güya Antalya'da daha önce misali olmayan “çarşı ağalığı” müessesinde kullanıp ona miri hazineden süvari çavuşu maaşı bağlatmıştı¹⁰²⁶.

Kısa bir süre sonra Mustafa Paşa aleyhindeki bu mazbataya onun lehine kaleme alınan mazbata ve arzuhallerle mukabelede bulunulmuştur. Bu mazbata ve arzuhallerde, ilk olarak, Mustafa Paşa Antalya'daki icraatları nedeniyle takdir edilmiş, akabinde de aleyhindeki iddiaların “gerçek” nedenlerine değinilmişti. Örneğin 21 Ekim 1860 tarihli bir arzuhalde, Mustafa Paşa'nın aleyhindeki mazbatanın, “cümle ahali Mustafa Paşa'dan hoşnut ve müteşekkik bulunduğu” halde, o, meclis azalarının kişisel menfaatlerine muhalif olduğu ve miri hazinenin çarçur edilmesine müsaade etmediği için meclis azalarının bazıları tarafından tertip edildiği iddia edilmişti. Kaldı ki birkaç ay önce ahali adına tanzim edilen mazbatada

¹⁰²² Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 23.

¹⁰²³ BOA. MVL. 600-22 (29 Zi-l-ka'de 1276/18 Haziran 1860).

¹⁰²⁴ BOA. MVL. 605-71, lef. 1 (4 Cemâzi-yel-evvel 1277/18 Kasım 1860).

¹⁰²⁵ BOA. A. MKT. MVL. 143-44, lef. 8 (11 Cemâzi-yel-evvel 1278/14 Kasım 1861).

¹⁰²⁶ BOA. A. MKT. MVL. 143-44, lef. 1.

Mustafa Paşa lehine ifade edilenler düşünülürken, onun aleyhindeki iddiaların düzmece ve iftira olduğu hemen açığa çıkacaktı¹⁰²⁷.

Antalyalılar adına 6 Aralık 1860'ta düzenlenen ve Arap Süleyman Efendi'nin ortaklarından Şehbender Vekili Morali İbrahim Ağa ile birçok hayriyye tüccarının da mührünün bulunduğu bir mazbatada benzer iddialar tekrar edilmiş, Mustafa Paşa'nın Antalya'ya geldikten sonra azim ve gayretle çalıştığı, miri hazineyi zarara sokmadığı vurgulanmış, fakat bütün bunlardan daha önemlisi, Antalya İhtilâli'nin zuhûr ettiği 1853'te Mustafa Paşa'nın göreve başladığı 1859'a değin şehirde devam eden çatışmaya onun son verdiği iddia edilmişti. Mazbataya göre Mustafa Paşa'nın bu çabaları "ehl-i garezi" harekete geçirmiş ve aleyhinde mazbata tanzim edilmesine sebep olmuştu¹⁰²⁸.

Taraftarları hazırladıkları arzuhal ve mazbatalarla Mustafa Paşa'ya destek verirken, o da boş durmamış, aleyhindeki iddialar üzerine hiç vakit kaybetmeden Konya Valisi'ne başvurmuş ve hakkındaki suçlamaların tahkiki için Antalya'ya bir memurun görevlendirilmesini talep etmişti. Bu talep olumlu karşılanmış ve Konya Valisi tarafından Beyşehirli Şerif Efendi Antalya'daki meseleyi incelemesi için görevlendirilmişti. Şerif Efendi Antalya'ya 14 Ekim 1860'ta ulaşmıştı¹⁰²⁹.

Öte yandan Mustafa Paşa'nın, aleyhindeki iddiaların soruşturulması için Konya Valiliği'nin bir memur tayin etmesini istemesi beklediği sonucu doğurmamıştır. Çünkü Mustafa Paşa'nın iddiasına göre, Şerif Efendi Antalya'ya vardığı gün, kendisinin Antalya'da göreve başladıktan sonraki ilk icraat olarak meclisten çıkardığı aslen Sakızlı bir mühtedi olan Ahmed Tefvik Efendi'nin hanesine uğramış ve bir süre orada ikamet etmişti. Mustafa Paşa, bu ikamet esnasında aleyhindeki iddiaların en önemli kaynağı olan Mal Kâtibi Rahmi Bey'in de sık sık Ahmed Tefvik Efendi'nin hanesine uğradığını ve daha önceden tanıdığı Şerif Efendi'yi aleyhine kışkırttığını iddia etmiştir. Ahmed Tefvik Efendi'nin hanesi Kaleiçi'nde olduğu, diğer meclis azaları komşusu bulunduğu ve bu hanede bir araya gelip birbirlerinin evlerine girip çıktıkları için Mustafa Paşa hakkında iftiralarda bulunmuşlardı. Mecliste yapılan düzmece soruşturmada ise azalar "meclisin efkârı budur" demiş, önceden ayarladıkları sahte şikâyetçileri Mustafa Paşa aleyhinde ifade vermeye teşvik etmişlerdi¹⁰³⁰. Şerif Efendi, ayrıca, Antalya Meclisi'nin "reisleri mertebesinde olan" azalardan Ali Muhlis Ağa ve Salih Ağa'nın hanelerinde de ikamet etmişti, bu iki isim ise Mal Kâtibi Rahmi Bey ile birleşmiş ve "garez-kârâne" harekete teşebbüs etmişti¹⁰³¹. Mustafa Paşa bu durumun

¹⁰²⁷ BOA. MVL. 604-74, lef. 1 (5 Rebî-ül-âhir 1277/21 Ekim 1860).

¹⁰²⁸ BOA. MVL. 604-74, lef. 2 (21 Cemâzi-yel-evvel 1277/6 Aralık 1860).

¹⁰²⁹ BOA. MVL. 605-71, lef. 2 (19 Rebî-ül-âhir 1277/4 Kasım 1860).

¹⁰³⁰ BOA. MVL. 605-71, lef. 2 (19 Rebî-ül-âhir 1277/4 Kasım 1860).

¹⁰³¹ BOA. MVL. 605-71, lef. 1 (4 Cemâzi-yel-evvel 1277/18 Kasım 1860).

memurların tarafsızlığı ilkesiyle uyuşmadığını dile getirirse de Şerif Efendi'nin tahkikatı Mustafa Paşa'nın aleyhine sonuçlanmıştır¹⁰³².

Mustafa Paşa, tahkik memurunun soruşturmasından da sonuç alamayınca bu defa Konya Valisi'ne başvurmuş ve hakkındaki iddia sahipleriyle Konya'da muhakemesini talep etmişti. Ancak onun bu başvurusu da ilkin kabul görmemiştir. Sadâret'e ilettiği 12 Mayıs 1861 tarihli arzuhalinde ise talebini tekrar etmiş ve arzuhalinde meclis azalarından bazısının kötü haline dair düzenledikleri mazbatanın gerçeği aksettirmediğini, iddiaları incelemek için Antalya'ya gelen Beyşehirli Şerif Efendi'nin ise meclis azalarıyla işbirliği içinde kendisini haksız çıkardığını belirtmiştir. Mustafa Paşa'ya göre gerçekte meclis azalarının tümü kendisine karşı değildi, ancak “nefislerini mesuliyetten kurtarmak için” her türlü haksızlığa girişerek birbirlerine muavin olmuşlar, kendileri gibi düşünmeyen azaları ise “sel gider kum kalır” diyerek çaresizce kendilerine uydurmuşlardı. Mustafa Paşa aynı tarihte benzer içerikli bir arzuhalini Meclis-i Vâlâ'ya da iletmiştir¹⁰³³.

Neticede Mustafa Paşa'nın bu talebi kabul görmüş, Meclis-i Vâlâ'dan Konya Valisi Ragıp Paşa'ya gönderilen bir emirnâmede Mustafa Paşa'nın, aleyhindeki iddia sahipleriyle birlikte Konya'da yargılanması kararlaştırılmıştı. Ancak aleyhindeki iddialar ciddi olduğu için Mustafa Paşa'nın Antalya'daki görevini devam ettirmesi kabul edilemezdi. Bu nedenle görevinden azledilmiş; ayrıca, mahkemenin bitimine kadar Antalya'nın kaymakamsız kalması da doğru olmayacağı için Antalya kaymakamlığı İçelli Ahmed Paşazade Abdurahman Galip Paşa'ya ihale edilmişti¹⁰³⁴.

Konya'daki yargılama 1861'in sonbaharında gerçekleşti. Buradaki mahkemeye Naib Rıza Efendi vefat ettiği, Mal Kâtibi Rahmi Efendi ise 7 Şubat 1861'de görevinden azledilip memleketi olan Burdur'a, daha sonra da İstanbul'a gittiği için katılmamıştı¹⁰³⁵. Onun ifadesine ancak Aralık 1861'de Mustafa Paşa aleyhinde mazbata tanzim eden diğer kişilerin ifadesine müracaat edildikten sonra başvurulabilmişti. Ayrıca, azadan Nakib Ağa hastalandığı için Antalya'da kalmıştı. Antalya'da kalan diğer azalar ise Salih Ağa, Ömer Bey ve Hasan Tefik idi¹⁰³⁶.

Bunun dışında Mustafa Paşa aleyhinde hazırlanan mazbatada mührü bulunan hemen herkes ya Mustafa Paşa'dan şikâyetçi olduğunu inkâr etmiş ya da ilgili mazbatayı zorla mühürlediğini söylemiştir. Sözgelimi Ali Muhlis Ağa, Mustafa Paşa aleyhindeki mazbatada

¹⁰³² BOA. MVL. 605-71, lef. 2 (19 Rebî-ül-âhir 1277/4 Kasım 1860).

¹⁰³³ BOA. MVL. 611-7 (2 Zi-l-ka'de 1277/12 Mayıs 1861).

¹⁰³⁴ BOA. İ. MVL. 448-19963, lef. 1 (21 Şevval 1277/2 Mayıs 1861); BOA. İ. MVL. 448-19963, lef. 2 (27 Şevval 1277/8 Mayıs 1861); BOA. MVL. 619-94, lef. 1 (8 Zi-l-ka'de 1277/18 Mayıs 1861); BOA. A. MKT. MVL. 127-77, (8 Zi-l-ka'de 1277/18 Mayıs 1861).

¹⁰³⁵ BOA. A. MKT. MVL. 143-44, lef. 9 (7 Şâban 1278/7 Şubat 1861).

¹⁰³⁶ BOA. A. MKT. MVL. 143-44, lef. 8 (11 Cemâzi-yel-evvel 1278/14 Kasım 1861).

kendi mührü olmadığını ve Mustafa Paşa'dan hiçbir şikâyeti bulunmadığını söylemişti. Ali Muhlis Ağa'ya göre meclis azasının iddiaları esası olmayan iftiradan ibaretti¹⁰³⁷. Konya'da ifadesi alınan Kalkanlı Hacı İlyas da Mustafa Paşa hakkında hiçbir zaman şikâyeti olmadığını (şikâyetinin esas olarak müdürlüğü döneminde kendisini hapsedip 250 kuruşunu alan Kalkan'ın sâbık müdürü Hacı İbrahim Ağa'dan olduğunu) ancak tahkik memuru Şerif Efendi Antalya'ya geldiğinde meclis azasından Salih Ağa "tahkik memuru Şerif Efendi geldi var davayı yazdır" dediği için gidip ifade verdiğini, bu ifadesinin ise Hacı İbrahim Ağa ile ilgili olduğunu söylemiş, Mustafa Paşa'ya ilişkin hiçbir şikâyeti olmadığını bir kere daha tekrar etmişti¹⁰³⁸.

Mustafa Paşa aleyhindeki mazbatadan katiiyen haberleri olmadığını söyleyen diğer isimler ise Zanailoğlu Hacı İstrati ile Zanailoğlu Hacı Oran'dı. İddialarına göre mazbatanın tanzim edildiği dönemde kendileri İskenderiye'de bulunuyordu ve bu dönemde mecliste, onları vekâleten temsil eden oğulları Zanailoğlu Hacı Vasili ile Dimitri vardı. Buna rağmen vekilleri bu mazbatayı mühürlememişler, sadece tahkik memuru Şerif Efendi geldiğinde mecliste görülen hususların sorgu kâğıdını mühürlemişlerdi. Bu varaka ise Mustafa Paşa'dan şikâyeti içermiyordu, zaten kendilerinin Mustafa Paşa'dan hiçbir şikâyetleri yoktu¹⁰³⁹.

Konya'daki mahkemeye iştirak etmeyen ama daha sonra ifadelerine başvurulmuş azadan Ömer Bey, Salih Ağa ile Hasan Tevfik ise söz konusu mazbatayı Naib Rıza Efendi ile Mal Kâtibi Rahmi Efendi'nin tehditleri sonucunda mühürlediklerini söylemişlerdi. İddialarına göre Antalya Meclisi'nin Temmuz 1860 tarihli toplantısında Naib Rıza Efendi ile Mal Kâtibi Rahmi Efendi, Mustafa Paşa'nın uygunsuz hareketlerine müdahale etmezlerse bu uygunsuzluğa ses çıkarmadıkları için azaların da mesul tutulacağını söylemiş; azalar, Mustafa Paşa ile ilgili iddialar hususunda, özellikle de sandıkla ilgili konularda hiçbir bilgileri olmadığını belirtmelerine rağmen Rıza Efendi ile Rahmi Efendi "bizim malumatımız vardır" demişler ve onları tehditle ikna etmişlerdi. Rıza Efendi ile Rahmi Efendi'nin Kaymakam Mustafa Paşa'ya dönük geçmişe dayanan düşmanlıkları ise sonradan açığa çıkmıştı. Azalar Rahmi Efendi'nin bundan önce memur olduğu yerlerdeki fesâdlarını da sonradan öğrenmişlerdi¹⁰⁴⁰.

Mustafa Paşa aleyhindeki mazbatayı mühürleyen Müftü Mehmed Efendi de mazbatayı Rıza Efendi ile Rahmi Efendi'nin tehditleri sonucunda mühürlediğini iddia etmiştir. Hatta Müftü Mehmed Efendi kendisinin fütüvvetle ilgili bir memur olduğunu ve hadiseler hakkında

¹⁰³⁷ BOA. MVL. 619-94, lef. 2 (7 Rebî-ül-âhir 1278/12 Ekim 1861).

¹⁰³⁸ BOA. A. MKT. MVL. 143-44, lef. 4 (6 Rebî-ül-âhir 1278/11 Ekim 1861).

¹⁰³⁹ BOA. A. MKT. MVL. 143-44, lef. 3 (6 Rebî-ül-âhir 1278/7 Ekim 1861); BOA. A. MKT. MVL. 143-44, lef. 5 (8 Rebî-ül-âhir 1278/13 Ekim 1861).

¹⁰⁴⁰ BOA. MVL. 619-94, lef. 3 (Gurre-i Cemâzi-yel-evvel 1278 /Kasım 1861).

hiçbir malumatı bulunmadığını belirterek mazbatayı mühürlemek istemediğinde, onu, “bizim malumat-ı kamilemiz var sen bizim malumatımıza muhalefet eder isen senin dahi mesul olmanı mahalline ifade ederiz” sözleriyle tehdit etmişlerdi. Müftü Efendi söz konusu mazbatayı bu şartlar altında mühürlemişti, gerçekte ise Mustafa Paşa’dan şikâyeti yoktu¹⁰⁴¹.

Neticede, tüm bu sorgulamalardan sonra Mustafa Paşa 1861’in sonbaharı bitmeden Konya’daki yargulamada aklanmıştır. Mustafa Paşa bu durumdan duyduğu memnuniyeti, Antalya Meclisi azaları için sarf ettiği “iftiraları güneş gibi meydana çıktı” sözleriyle ifade etmişti¹⁰⁴².

Bununla birlikte Konya’daki mahkemeye iştirak etmediği için ancak 30 Aralık 1861’de sorgulanabilen Rahmi Efendi, hakkındaki iddiaları reddetmişti. Ona göre Mustafa Paşa aleyhinde bir mazbata tanzim edilmesinin nedeni –bunu kabul etmemiş olsalar da– Antalya Meclisi azaları ile Kaymakam Paşa arasındaki çekişmeydi. Üstelik bu mazbata Rahmi Efendi Antalya’ya gelmeden önce hazırlanmıştı. Mazbatayı tertip edenler ise Hüseyin Bey, Müftü Hacı Emin Efendi, azadan Ali Muhlis Ağa, Salih Ağa, Hacı Nakib Ağa ve Zanailoğullarının oğulları idi. Rahmi Efendi, takririnde, azaların Konya’da kendisi aleyhinde söylediği “Rahmi Efendi ile Naib Efendi’den korktuk ondan mühürledik” ifadesi hatırlatıldığında ise “benim gibi acezeden böyle bir heyet korkar mı?” cevabını vermiştir¹⁰⁴³.

Olayların genel ve son bir değerlendirilmesinin yapıldığı Meclis-i Vâlâ’da, 24 Mart 1862’de bir mazbata tanzim edilmiştir. Konya’daki tahkikatın sonuçları Meclis-i Vâlâ’ya da iletilmiş ve Meclis-i Vâlâ ilgili değerlendirmeyi yapmıştı. Buna göre Mustafa Paşa hakkındaki “zimmet-i mîriyye” iddiası doğru çıkmamış; hod be hod memur azlettiği, zabıta yüzbaşılığında siyah kölesini ve çarşı ağalığında bir adamını istihdam ettiği, meclisin haricinde nakdi ceza tahsil ettiği ve bazı köy ahalisinden vergilerine mukabil rayiç değerinin altında zahire toplattığı gibi iddiaların ise Mustafa Paşa’nın irtikâbına delalet etmediği sonucuna varılmıştı. Bu iddiaların tümü Mustafa Paşa ile Naib ve Mal Kâtibi arasındaki ihtilaftan doğmuştu¹⁰⁴⁴.

2.8. Kaymakam Abdurahman Galip Paşa ve Dönemi (1861-1863)

Mustafa Paşa’nın Antalya kaymakamlığından azledilmesinden sonra, 1861’in Mayıs ayında Antalya kaymakamlığı Abdurahman Galip Paşa’ya ihale edilmişti. Bununla birlikte yeni kaymakamın göreve başlaması şehirdeki huzursuzluğu sona erdirmemiş, ona bambaşka bir görünüm vermiş, bu dönemde, şaşkıncı bir şekilde, uzun yıllar birbirleriyle mücadele eden

¹⁰⁴¹ BOA. A. MKT. MVL. 143-44, lef. 6 (Gurre-i Cemâzi-yel-evvel 1278/Kasım 1861).

¹⁰⁴² BOA. MVL. 619-11, lef. 2 (3 Cemâzi-yel-âhir 1278/6 Aralık 1861).

¹⁰⁴³ BOA. MVL. 619-94, lef. 4 (27 Cemâzi-yel-âhir 1278/30 Aralık 1861).

¹⁰⁴⁴ BOA. A. MKT. MVL. 143-44, lef. 10 (23 Ramazan 1278/24 Mart 1862).

iki fırka, birbirinin müttefikî olmuştu. Bu ittifakın ardında ise (iddialar doğruysa eğer) Abdurrahman Galip Paşa vardı ve şehrin yeni kaymakamının müştekileri Antalya içinden değil, Kaş ve Elmalı kazalarından çıkmıştı.

Abdurrahman Galip Paşa aleyhindeki şikâyetler muhtelifi. Örneğin suçları kaza meclisinde açığa çıkan şahısları rüşvet alarak salıverdiği, insanları haksız yere hapsettirdiği, vergi miktarından çok daha fazla para tahsil ettiği müştekilerin iddiaları arasında yer alıyordu. Ancak esas şikâyet nedeni Arap Süleyman Efendi ile ittifak etmesiydi. Bu iddialar üzerine Bâb-1 Âli bu şikâyetlerin sebebini Konya Vilayeti'ne sormuştur¹⁰⁴⁵.

Bâb-1 Âli'nin Kaymakam Paşa aleyhindeki şikâyetlere ilişkin bilgi istemesi, kısa bir süre içinde Konya Vilayeti'ni harekete geçirmiş ve Antalya'ya özel bir memur gönderilerek durumun yerinde tahkik ettirilmesine vesile olmuştu. Ancak tahkikat başlamadan kısa bir süre önce, memurun daha sağlıklı bir tahkikat yürütmesi için, Abdurrahman Galip Paşa aleyhindeki iddiaların en önemli müsebbibi bulunan Arap Süleyman Efendi Antalya'dan Konya'ya getirilmek istenmiş ve Konya'ya çağırılmıştı. Ne var ki Süleyman Efendi bu çağrıya, Antalya'da aşar iltizam ettiği yerleri idare edecek kimsesi olmadığı ve bu koşullarda Konya'ya giderse işleri mahv, ailesi ise perişan olacağı için icabet etmemişti. Arap Süleyman Efendi'ye göre hakkında Konya Valisi'ne yanlış malumat verilmiş, onu Konya Valisi'ne “fena bir adamdır diye anlatmışlar”, Antalya'dan uzaklaştırılmazsa tahkikatın lâıykıyla icra olunamayacağını söylemişlerdi. Oysa Arap Süleyman Efendi'ye göre tüm bu iddialar “hep ehl-i gazezin hanesini söndürmek” amacıyla ortaya attığı iftiralar idi. Arap Süleyman Efendi hiçbir şekilde bu ithamları kabul etmediğini, kendisinin Devlet-i Âliyye'nin bir tebası olduğunu ve Padişah'ın emirlerine bağlı bulunduğunu, “kanunen ve şerren ne tebeyün olursa hakkına ve kaderine razı olur makuleden olduğunu” söylemişti. Üstelik Konya'ya gittiği takdirde hasımları, tahkik memurunu etkilemek için aleyhinde “kara iftiralara kalkışırılar”dı¹⁰⁴⁶.

Öte yandan Arap Süleyman Efendi bu davete icabet etmese de özel memur Antalya'da bir tahkikat yürütmüş ve yürüttüğü tahkikata ilişkin Konya Vilayeti'ni bilgilendirmiştir. Konya Vilayeti ise memurun yürüttüğü tahkikatın sonuçlarını içeren iki mazbatayı Meclis-i Vâlâ'ya iletmiştir. Buna göre Antalya'daki şikâyetlerin nedeni, “nüfuz kazanarak şehri istila eden” Arap Süleyman Efendi ile biraderi Hacı Ömer Ağa'nın Abdurrahman Galip Paşa'yı kendilerine boyun eğdirmeleriydi. Abdurrahman Paşa, Arap Süleyman Efendi'nin talebiyle kendilerinin taraftarı bulunan, geçmişte kötü halleri nedeniyle memleket işlerine karışmamak üzere haklarında irâde-i seniyye bulunan Hacı Ömer Ağa, Yanıkzade İsmail Bey ile Mehmed

¹⁰⁴⁵ BOA. İ. MVL. 492-22251, lef. 3 (18 Rebî-ül-evvel 1280/2 Eylül 1863).

¹⁰⁴⁶ BOA. MVL. 424-135 (9 Muharrem 1280/ 26 Haziran 1863).

Hurşit Efendi'yi meclise aza seçmişti. Şikâyetlerin esas nedeni de bu kişilerden kaynaklanıyordu. Şikâyetlerin önünün alınabilmesi için Konya Vilayeti meclis azası bulunan Hacı Ömer Ağa, İsmail Bey ile Mehmed Hurşit Efendi'nin azalıktan çıkarılmalarıyla yerlerine halkın seçtiği yeni azaların tayinini, Arap Süleyman Efendi'nin ise “orada buldukça her türlü fesâdı icra etmekten geri kalamayacağı için” Konya'ya getirilmesi gerektiğini belirtmiş, bu hususlar Abdurrahman Galip Paşa'dan talep edilmiştir¹⁰⁴⁷.

Bunun üzerine Abdurrahman Galip Paşa kendisinden talep edildiği gibi Hacı Ömer Ağa, Yanıkzade İsmail Bey ile Mehmed Hurşit Efendi'yi azalıktan ihraç etmiş, yerlerine yeni azalar tayin etmişti. Ne var ki Konya Vilayeti'nin Antalya'da görevlendirdiği özel memur, Abdurrahman Galip Paşa'nın meclise aza tayin ettiği yeni isimlerin de Arap Süleyman Efendi'nin akrabası olduğunu, işin aslına bakılırsa Antalya'da Ali Muhlis Ağa ile Naib ve Müftü Efendiler haricindeki meclis azalarının tümünün birbirleriyle akrabalık ilişkileri bulunduğunu ve bir “kumpanya” olduklarını yazmıştır. Üstelik bu son gelişmelerden sonra Süleyman Efendi “evvelinden ziyade gaddarane harekete cesaret etmiş” ve aleyhindeki şikâyetlerin kaynağı olan Kaş ve Elmalı'ya gitmek tasavvurunda bulunmuştu¹⁰⁴⁸.

Tahkik memurunun Antalya Meclisi ile ilgili ortaya attığı bu iddialar doğru görünmektedir. Zira tam da tahkik memurunun Antalya'ya gelmesinin kararlaştırıldığı bir dönemde, Antalya Meclisi, 1 Mart 1863 tarihinde tüm memleket halkının Abdurrahman Galip Paşa'dan memnun olduğu ve kaymakamlıkta daha uzun seneler bekasını istirham ettikleri bir mazbatayı Sadâret'e göndermişti. Bu mazbatada bu tarihte Antalya Meclisi azası olan; Mehmed Hurşid Efendi, el-Hac Hafız Efendi, Yanıkzade İsmail Bey, Ali Muhlis Ağa, Hüseyin, Ahmed Pertev Efendi, Naib Rüştü Şerif, Ahmed Tevfik Efendi ile Hacı Oran ve İstrati'nin mührü bulunmaktadır¹⁰⁴⁹. Bu mazbata aynı tarihte Konya Vilayeti'ne de gönderilmiştir¹⁰⁵⁰.

Ne var ki Antalya Meclisi'nin kendisini desteklemesine rağmen Abdurrahman Galip Paşa görevinden azledilmiş, yerine Rıdvan Paşa Antalya'ya kaymakam olarak atanmıştır. Ancak bu, onun aleyhindeki iddiaların takibinden vazgeçildiği anlamına gelmemiştir. Yargılanmak için Konya'ya davet edilmiş, ancak Nisan 1864'te, Abdurrahman Galip Paşa ve Mal Kâtibi Ahmed Tevfik Efendi'nin Konya'da muhakemeleri icap ederken İstanbul'a, Arap Süleyman Efendi'nin ise Mısır'a firar ettiği iddia edilmişti¹⁰⁵¹. Ancak bu iddianın hiç değilse Abdurrahman Galip Paşa ile Mal Kâtibi için doğru olmadığı bir süre sonra anlaşılmıştır. Her

¹⁰⁴⁷ BOA. İ. MVL. 492-22251, lef. 1 (7 Safer 1280/24 Temmuz 1863).

¹⁰⁴⁸ BOA. İ. MVL. 492-22251, lef. 2 (19 Safer 1280/5 Ağustos 1863).

¹⁰⁴⁹ BOA. MVL. 246-17 (11 Ramazan 1279/2 Mart 1863).

¹⁰⁵⁰ BOA. MVL. 648-38 (11 Ramazan 1279/2 Mart 1863).

¹⁰⁵¹ BOA. MVL. 678-86 (19 Zi-l-ka'de 1280/26 Nisan 1864).

iki isim de Konya'ya gelmişler, fakat şikâyetçileri kendilerini dava etmemişti¹⁰⁵². Nihayet aradan bir sene geçtikten sonra bile davacıları şikâyetlerini dile getirmeyince, gerek Abdurrahman Galip Paşa'nın gerekse de Mal Kâtibi ve Arap Süleyman Efendi'nin “berâat-ı zimmetlerine” karar verilmişti¹⁰⁵³.

---

¹⁰⁵² *BOA. MVL. 673-43* (19 Zi-1-hicce 1280/26 Mayıs 1864).

¹⁰⁵³ *BOA. MVL. 708-28* (25 Şabân 1282/ 13 Ocak 1866).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
VİLAYET NİZAMNÂMELERİ VE ANTALYA EŞRÂFI
(1867–1908)

1864 Vilayet Nizâmnâmesi, taşra üzerindeki merkezi denetimi güçlendirmeyi hedefleyen, ne var ki taşra idarecilerinin görevlendirilme biçim ve sürelerinden ya da meclislerin çalışma şeklinden doğan birçok sorun nedeniyle beklenen sonuçların elde edilemediği Tanzîmât reformlarının eksiklerini gidermeyi amaçlıyordu¹⁰⁵⁴. Nizâmnâme vilayetler ve alt birimleriyle ilgili gözden geçirilmiş bir hiyerarşi tesis ediyordu. Eyaletler vilayetlere dönüştürülmüş, her vilayet birçok sancağa (livalara), sancaklar kazalara, kazalar nahiyelere, nahiyeler ise köylere bölünmüştü. Nizâmnâme, Roderic Davison'un da tespit ettiği gibi bir bütün olarak padişah'tan taşra toplumuna uzanan ve o döneme kadar geçerli olan sistemden daha bütünsel bir hiyerarşiyi temsil ediyordu. En üst üç birimin idarecileri –vali, mutasarrıf ve kaymakam– padişah tarafından atanıyor, diğer vilayet memurları da Bâb-ı Âli tarafından tayin ediliyordu¹⁰⁵⁵.

1864 Nizâmnâmesi siyasi, mali ve idari konularda bir danışma organı vazifesi görecek olan vilayet, sancak ve kazalarda, bu birimlerin mülki amirlerinin başkanlığında toplanacak idare meclislerinin (meclis-i idare) kurulmasını da öngörmüştü¹⁰⁵⁶. Sancaklarda kurulacak olan meclislerin başkanlığını mutasarrıflar üstlenecekti. Bu meclisin doğal üyeleri; hâkim, müftü, muhasebeci, tahrirat müdürü ve gayrimüslim halkın ruhani reisleri olacaktı. Doğal üyeler dışında ikisi Müslüman ikisi gayrimüslim dört seçilmiş aza da bu meclislerde görev alacaktı¹⁰⁵⁷. İdare meclisinde sancağın idari, mali ve güvenlik işleriyle ilgili meseleleri görüşülecek; tapu, nafia, ziraat, peşin vergi ödemeleri ve diğer tahsilâtlarla ilgili işleri karara bağlanacaktı. Öte yandan meclis hiç bir suretle adli meselelere karışamaz, herhangi bir müdahalede bulunamazdı¹⁰⁵⁸. Zaten merkezîyetçi bir eğilim taşıyan 1864 Vilayet Nizâmnâmesi, Tanzîmât Fermanı'ndan sonra taşrada oluşturulan ve taşra meclislerinin yetkili kılındığı ceza mahkemeleri sisteminde reform öngörmüştü. Bu husustaki en radikal reform ise idarecilerin ve taşra meclislerinin –memurların görevleriyle ilgili töhmetlerinin sorgulanması

¹⁰⁵⁴ Roderic H. Davison, *a.g.e.* s. 143-149.

¹⁰⁵⁵ Roderic H. Davison, *a.g.e.* s. 153.

¹⁰⁵⁶ Vilayet Nizâmnâmelerinin ilanının Antalya'daki yansımalarından ilki, daha önce “Teke Sancağı Meclisi” veya “Antalya Meclisi” olarak adlandırılan meclisin “Meclis-i İdare-i Liva” adını alması olmuştur.

¹⁰⁵⁷ Antalya'da bu kurala tamamen riayet edildiği söylenemez; sözcümlü Antalya İdare Meclisi'nde metropolit hiçbir zaman meclisin doğal azası olmamış, sadece 1904 İdare Meclisinde “aza-yı tabîye” olarak zikredilmişti. Bkz. KVS. Def'a XXIX, Konya, 1322, s. 141.

¹⁰⁵⁸ Roderic H. Davison, *a.g.e.* s. 153-178.

gibi hususlar hariç– adli işlere karışmamalarını temin etmekte. Ayrıca, burada nizâmiye mahkemelerinin kuruluşu da öngörülmüştü ki bu mahkemeler 1864 Vilayet Nizâmnamesi ile oluşan en önemli temsili kurumlardan biriydi¹⁰⁵⁹.

Kısacası, 1864 Nizâmnamesi idari ve adli organlar arasında bir ayrımı beraberinde getirmiş¹⁰⁶⁰, idari sahada vilâyet ve sancaklarda idare meclisleri kurulmuş, yargı sahasında ise nizâmiye mahkemeleri adı verilen adli meclisler teşkil edilmişti¹⁰⁶¹.

Nizâmiye mahkemeleri dört dereceli bir sisteme göre kurulmuştur. İlk derecede, nahiye merkezlerinde kurulup konusu 40 kuruşu geçmeyen basit ihtilaflara bakan ve üyeleri ihtiyar heyetinden oluşan “sulh meclisleri” vardı. İkinci olarak, kaza merkezlerinde, şer’iyye mahkemesi hâkiminin başkanlığında oluşturulan “meclis-i de’âvî” bulunuyordu. Bu mahkemelerin üyeleri Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşacak ve diğer davaların yanı sıra kabâhat ve cünha derecesindeki ceza davalarına bakabilecekti. Üçüncü mahkemeler ise sancak merkezlerinde kurulan “liva temyiz-i hukuk meclisi” idi. Bu meclis, cinayet ile “hukuk-ı âdiyyeden neşet eden” davalara bakacaktı¹⁰⁶². Aynı zamanda kazalardaki mahkemelerin istînâf mercii de olan bu mahkemelerin üyeleri, merkezden tayin edilen ve kanunî, hukukî işleri bilen memurların dışında, eşrâf arasından seçilen Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşacaktı. Taşra mahkeme teşkilatı içinde en üstte ise vilâyet merkezlerinde bulunan “hukuk ve cinayet temyiz meclisleri” yer alıyordu. Bu meclislerin üyeleri muhtelitti. Meclisler, buldukları vilâyete bağlı livalarda görülen cinayet davalarını inceleme ve re’sen kendilerine havale edilen bazı ağır ceza davalarını karara bağlama yetkisine sahipti. Kürek ve idam cezası içeren hükümler ise Bâb-ı Âlî’ye gönderilecekti¹⁰⁶³.

18 Haziran 1879’da nizâmiye mahkemelerinin teşkilatına dair çıkarılan geçici kanunla (Mehâkim-i Nizâmiyyenin Teşkilât-ı Kanun-ı Muvakkati) bu mahkemelerin teşkilatı tekrar gözden geçirilmiştir. Buna göre, mahkemeler ceza ve hukuk dairelerine ayrılmıştı. Her kısım kendi içinde “bidayet mahkemesi” ve “istinâf mahkemesi” olmak üzere iki dereceliydi. İstanbul’daki “mahkeme-i temyiz” bu mahkemelerin üst mercii konumundaydı. Bidayet mahkemeleri, kaza, livâ ve vilâyet merkezlerinde kurulmuştu. Her bir vilâyet merkezinde ayrıca İstinâf mahkemeleri bulunacaktı. Temyiz mahkemesi ise “Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye”nin yerine kurulmuştu¹⁰⁶⁴.

¹⁰⁵⁹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu*, İstanbul, 2010, s. 89.

¹⁰⁶⁰ Nizâm Önen, Cenk Reyhan, *Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü*, İstanbul, 2011, s. 171.

¹⁰⁶¹ Ekrem Buğra Ekinci, *a.g.e.* 164.

¹⁰⁶² Sedat Bingöl, *a.g.m.* s. 28.

¹⁰⁶³ Ekrem Buğra Ekinci, *a.g.e.* 164-168.

¹⁰⁶⁴ Ekrem Buğra Ekinci, *a.g.e.* 203.

Nizâmiye mahkemeleri dışında 1864 Nizâmnâmesi'yle oluşturulan bir diğer temsili kurum ise her vilayette kurulmuş olan genel meclisler (meclis-i umûmî) idi. Meclis-i umûmî, her sancaktan seçilmiş dört temsilci ile her sancaktaki kazaların seçimle gelmiş meclis üyelerinin belirledikleri iki Müslüman ve iki gayrimüslimden oluşuyordu. Bu şekilde oluşturulan meclis valinin başkanlığında toplanacak ve vilayetin bayındırlık hizmetlerini, vergi ve asayiş meselelerini, tarım ve ticaretle ilgili sorunlarını ele alacaktı¹⁰⁶⁵.

1864'te hazırlanan Vilayet Nizâmnâmesi ilk olarak Tuna Vilayeti'nde tatbik edilmiş ve bu nedenle "Tuna Vilayet Nizâmnâmesi" adını almış, Anadolu'da ise ilk defa Erzurum'da uygulanmıştı. Nizâmnâme ülke genelinde 1867'de uygulamaya koyulmuş ve bu şekilde, bazı istisnalar dışında 1864'te oluşturulan vilayet sistemi bütün imparatorluk dâhilinde 1867'de yürürlüğe girmişti.

1864'te oluşturulan ve Tuna'da tatbik edilen vilayet sistemi 1867'de yürürlüğe giren sistemden çok az farklıydı. Sözgelimi Tuna Vilayet Nizâmnâmesi'nde sancak idarecisi "kaymakam" olarak adlandırılmışken 1867'de "mutasarrıf" olarak adlandırılmıştı. Tuna Vilayet Nizâmnâmesi'nde vilayetler yedi sancağa ayrılmışken, 1867 Nizâmnâmesi'nde vilayetlerin livalara (sancaklara) bölündüğü belirtilmişti. Tuna Vilayet Nizâmnâmesi'nde livaların mali işleri mal müdürü ünvanlı memura, 1867 Nizâmnâmesi'nde ise muhasebeciye bırakılmıştı. Tuna Vilayet Nizâmnâmesi'nde mal müdürünün müracaat mercii vilayet muhasebecisi, 1867 Nizâmnâmesi'nde ise vilayet defterdarıydı. Bu gibi kısmi farklılıklar haricinde 1867 Nizâmnâmesi'nin 1864 Nizâmnâmesi'nden farklı bir metin olduğunu iddia etmek güçtür¹⁰⁶⁶.

Tanzîmât Dönemi'nde taşra idaresinde yapılan düzenlemelerin son halkasını ise 22 Ocak 1871 tarihinde yürürlüğe giren "İdare-i Umûmiyye-i Vilâyât Nizâmnâmesi" oluşturuyordu¹⁰⁶⁷. Bu kanun 1877'de I. Meşrutiyet Meclisi'nin hazırladığı "Vilayet Kanunu" kanunlaşmadığından 42 yıl gibi uzun bir süre, 1913'teki düzenlemeye kadar yürürlükte kalarak Osmanlı İmparatorluğu'nun en çalkantılı senelerinde taşra idaresini belirlemiştir¹⁰⁶⁸.

1871 Nizâmnâmesi'nin en dikkat çeken tarafı çeşitli memur ve meclislerin görevlerini daha net bir şekilde tanımlaması ve bu suretle bir takım belirsizliklere son vermesidir. Örneğin nizâmnâmeyle nahiye kavramı daha açık tanımlanmış; vilayet genel meclisinin yetkileri genişletilmiştir. 1871 Nizâmnâmesi'yle birlikte her vilayet, liva ve kaza merkezinde

¹⁰⁶⁵ Roderic H. Davison, *a.g.e.* s. 157.

¹⁰⁶⁶ İlber Ortaylı, *a.g.e.* s. 48.

¹⁰⁶⁷ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.* s. 69-101.

¹⁰⁶⁸ İlber Ortaylı, *a.g.e.* s. 48.

birer belediye örgütünün kurulacak olması ise nizâmnâmenin en önemli özelliklerinden biriydi¹⁰⁶⁹.

Nizâmnâme, 1864 Vilayet Nizâmnâmesi'nden hareketle Mithat Paşa'nın Tuna Vilayeti'nde kurduğu “memleket sandıkları”nın (menâf’i-i umûmîyye sandıkları) ülke genelinde yaygınlaşmasının da önünü açmıştır. Bu suretle nizâmnâme, taşrada bir takım ihtisas komisyonlarının oluşturulmasına imkân tanımıştı. Bu komisyonlar umûmî menfaat adına, vilayet veya sancak dâhilinde talim ve terbiyenin, ticaret, ziraat ve sanayinin gelişmesi, liman ve rıhtımlar tesisi ve tanzimi, nehir ve göllerin tathîri ve sıhhat-ı umûmiyyenin korunması, tarım topraklarının imarı gibi konularda çalışabilecekler, bunun için menâf’i-i umûmîyye sandığı, itibar sandığı, iddihâr sandığı vb. oluşturabileceklerdi¹⁰⁷⁰.

1871 Nizâmnâmesi'nin liva idaresini ilgilendiren bölümünün ilk maddesinde liva mutasarrıfının görevinin valinin vilayet merkezindeki görevleriyle müşterek olduğu vurgulanmıştır. Mutasarrıflar görevli oldukları bölgelerin eğitim faaliyetlerinden, ticaret, ziraat ve sanayinin geliştirilmesinden, sağlığın korunmasından sorumlu olacaktı. Bunun dışında livadaki her türlü bayındırlık faaliyetlerin yürütülmesinden sorumlu olarak yol, köprü, liman, hastane ve diğer kamu binalarının yapım ve onarım işlerini idare edeceklerdi. Mutasarrıf livanın her türlü güvenliği ve asayişinden de sorumluydu, ancak ne suretle olursa olsun adli konulara karışmayacak, mahkemelere müdahale etmeyecekti¹⁰⁷¹.

1871 Nizâmnâmesi'ne göre liva muhasebecileri idare meclislerinin doğal azası olarak hazine ile ilgili davalarda gerektiğinde mahkeme heyetinde görev alabilecek; tahrirat müdürü bütün resmi yazışmalardan ve bunların kayıt altına alınıp arşivlenmesinden; defter-i hâkani memuru bütün emlak, arazi ve nüfus işlerinden sorumlu olacak; emlak memuru, emlak ve buna bağlı olan ek binaların cinsi ve sayısını, senelik gelirini ve vereceği vergi derecesini tespit edecek ve kaydını tutacak, emlak vergilerinin toplanmasından ve malların el değiştirmesinden sorumlu olacak, nüfus memuru ise doğum, ölüm ve yer değiştirme gibi nüfus hareketlerini kayıt altına alacak, mürûr tezkereleriyle ilgili iş ve işlemlere bakacaktı¹⁰⁷².

Nizâmnâmeye göre liva idare meclisleri livaların gelir ve giderlerinin tespiti, menâf’i sandıkları muhasebesinin teftişi ve devlete ait binaların bakımı ve korunması, memurların yargılanmasıyla ilgilenen, livaya bağlı kaza yollarının yapımı ve onarımı konularının görüşülüp karar bağlandığı idare organıydı. Bunların dışında hükümete ait her türlü müzayede konularını görüşecek ve uygulamasını yapacaktı. Livada ziraat, ticaret, eğitim-öğretim, bayındırlık, sağlık alanlarındaki her türlü konu bu meclislerde görüşülecekti. Ayrıca, bağlı

¹⁰⁶⁹ Roderic H. Davison, *a.g.e.* s. 167.

¹⁰⁷⁰ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.* s. 73.

¹⁰⁷¹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.* s. 80.

¹⁰⁷² Mehmet Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.* s. 80.

kazalardan gelen evrakların incelenmesi ve karara bağlanması da idare meclislerinin görevleri arasında bulunuyordu¹⁰⁷³.

Liva idare meclislerinin seçim usûlü 1864 Nizâmnâmesi'yle belirlenmiştir. Seçimler için ilk olarak mutasarrıfın başkanlığında muhasebe müdürü, tahrirat müdürü, müftü, ruhani reisler ve merkez liva hâkiminin aza olduğu bir “meclis-i tefrik” oluşturulacaktı. Livaya bağlı kazalardan adaylar belirlendikten sonra bu isimler kaza idare ve dava meclislerine gönderilecekti. Burada üçte bir oranında seçilip livaya gönderilen aday isimleri liva tefrik meclisi tarafından ayrılıp mutasarrıfa verilecek, mutasarrıf listeyi valiye sunacak, vali onunla istişare ederek asıl azaları seçecek ve memuriyetlerini tasdik edecekti. İdare Meclisi üyelikleri için Bâb-ı Âlî'nin onayı gerekmiyordu¹⁰⁷⁴.

Öte yandan idare meclisine seçilme şartları, meclislerde temsil hakkını sadece belirli bir zümreye vermiştir. Zira meclis azalığı için senede en az 150 kuruş vergi vermek zorunluydu. Üstelik fiiliyatta seçimler, çoğu zaman, Vilayet Nizâmnâmelerinde belirtilen hükümlere uygun şekilde gerçekleşmiyordu. Liva ileri gelenlerinin aralarından belirledikleri adayları hükümete kabul ettirmeleri çok muhtemeldi. Seçimlerin her yerde düzenli ve zamanında yapılması ise çok güçlü¹⁰⁷⁵.

Kısacası, Vilayet Nizâmnâmelerinin esas amacı merkeziyetçiliği güçlendirmektir. Zaten 1864 Nizâmnâmesi'nde merkeziyetçiliğin en önemli göstergesi bazı livaların (evliye-i gayri mülhaka) doğrudan merkeze bağlanmasıydı. Nitekim İttihâd ve Terakkî hükümeti 1913'te bu livaların sayısını arttırmıştır. Merkeziyetçi eğilim 1871 Nizâmnâmesi'yle daha da güçlendirilmiş, vilayet idare meclislerinde bulunan merkezi hükümetin temsilcilerinin sayısı arttırılmıştı¹⁰⁷⁶.

3.1. Vilayet Nizâmnâmeleri ve Antalya'nın İdari Taksimatı

1864 Nizâmnâmesi diğer Anadolu şehirleri gibi Antalya'da da 1867'den sonra uygulandı. 1 Ekim 1865'te şehirde bulunan en üst memur olan Rıdvan Paşa kaymakam olarak adlandırılırken, 2 Temmuz 1867 tarihli bir belgede Antalya 1864 Nizâmnâmesi'yle uygun olarak mutasarrıflık olarak nitelendirilmişti¹⁰⁷⁷. 1867'de Konya Eyaleti “Konya Vilayeti”ne dönüştü, Teke Livası da Konya Vilayeti'ne bağlandı¹⁰⁷⁸. Bu tarihten sonra Antalya için “liva” ve “sancak” ifadeleri birbirlerinin yerine geçecek şekilde sık sık kullanılmıştır. Mesela

¹⁰⁷³ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.* s. 91.

¹⁰⁷⁴ İlber Ortaylı, *a.g.e.* s. 70.

¹⁰⁷⁵ İlber Ortaylı, *a.g.e.* s. 71.

¹⁰⁷⁶ İlber Ortaylı, *a.g.e.* s. 48-49.

¹⁰⁷⁷ BOA. MVL. 60-748 (29 Safer 1284/2 Temmuz 1867).

¹⁰⁷⁸ SDAO. Def'a XXI, Tabhane-i Âmire, 1283, s. 165.

dönemin vilayet yıllıklarında; 1868’de “Antalya Livası”, 1875’ten itibaren “Teke Livası”¹⁰⁷⁹, 1879’dan sonra ise “Teke Sancağı” ifadeleri yer almıştı¹⁰⁸⁰.

1868’de Antalya Livası’nın Alanya, Elmalı, Akseki ve Kızılkaya olmak üzere 4 kazası vardı¹⁰⁸¹. 1870’te ise Kızılkaya kaza statüsünden çıkarılmış nahiye statüsüne düşürülmüş, Kaş ise kaza statüsüne getirilmişti¹⁰⁸². Bu statüler Antalya’nın müstakil mutasarrıflık olduğu 1914’e kadar bu şekilde devam etmiştir.

1878’de Alanya, Elmalı, Akseki ve Kaş Antalya’ya bağlı kazalardı, bu tarihte Antalya’ya bağlı olan nahiyeler ise İstanos, Kızılkaya, Bucak, Beşkonak, Serik ve Milli idi¹⁰⁸³. 1883’te Antalya’ya tâbi’ nahiyelere İğdir maa Kardiç eklenmiştir. Bu tarihte Antalya’ya bağlı bulunan köy sayısı ise 195’ti¹⁰⁸⁴.

1906’da Antalya Livası’na bağlı kazalar Alanya, Akseki, Elmalı ve Kaş’tı. Bu tarihte Antalya’nın nahiyeleri ise İstanos, Kızılkaya, Bucak, Milli, Beşkonak, Serik, İğdir maa Kardiç’ti. Antalya’ya 42, İstanos’a 43, Serik’e 58, Bucak’a 9, Kızılkaya’ya 11, Milli’ye 23, Beşkonak’a 12, İğdir maa Kardiç’e 17 köy bağlıydı¹⁰⁸⁵.

Antalya’nın Konya Vilayeti’ne bağlı bir liva statüsü, Antalya’nın müstakil mutasarrıflık olduğu 1914’e kadar devam etmiştir. Öte yandan bu döneme gelinceye kadar şehrin Konya Vilayeti’nden ayrılması için birçok teşebbüste de bulunulmuştur. Örneğin Vilayet Nizâm-nâmesi’nin uygulanmasından hemen sonra Antalya’nın İzmir’e bağlanması talep edilmişti. Ruz-nâme-i Cerîde-i Havâdis’in iddiasına göre şehir halkı zaten çoktan beri İzmir’e bağlanmak istiyordu ve bu hususta bir mazbata bile hazırlanmıştı. Çünkü İzmir deniz vasıtası kullanıldığında Antalya’ya çok uzak değildi ve bu durum, işlerin daha çabuk görülmesine imkân verecekti¹⁰⁸⁶. İzmir’e bağlanmanın birçok açıdan gereklilik olduğu da düşünülmüştür. Çünkü Antalyalı tüccarların Konya ile hiçbir ticari ilişkileri yoktu, şehrin ticari ilişkileri İzmir’leydi. Ayrıca, İzmir’de ticaretle uğraşan birçok servet sahibi vardı ve Antalya eğer İzmir’e ilhak olursa, bu, ticari ilişkilerin daha da artmasına vesile olacak, bu şartlar şehrin daha mamur ve abad olmasını mümkün kılacak, şehrin vergi gelirleri artacaktı. Antalya’nın İzmir’e bağlanmasının bir diğer faydası ise aşar gelirlerinin artması açısından idi. Şöyle ki; Teke Sancağı’nın aşarı mevcut haliyle 40 yük kuruşa kadar satılmaktayken merkez vilayet İzmir olduğu halde “burada eshâb-ı servetten çok kimse bulunduğundan” aşar müzayedesine

¹⁰⁷⁹ KVS. Def’a VIII, Konya, 1292, s. 58.

¹⁰⁸⁰ KVS. Def’a XII, Konya, 1296, s. 112.

¹⁰⁸¹ KVS. Def’a I, Konya, 1285, s. 62.

¹⁰⁸² KVS. Def’a III, Konya, 1287, s. 65.

¹⁰⁸³ KVS. Def’a XI, Konya, 1295, s. 78.

¹⁰⁸⁴ KVS. Def’a XVI, Konya, 1300, s. 186.

¹⁰⁸⁵ KVS. Def’a XXIX, Konya, 1322, s. 154.

¹⁰⁸⁶ *Rûz-nâme-i Cerîde-i Havâdis*, 15 Receb 1286/21 Ekim 1869.

onlar da rağbet edecek, bu suretle 50 yükten ziyade bedel tediyesine talip bulunabilecekti. Son olarak, Antalya İzmir'e 72, Konya'ya ise 78 saat mesafe uzaklıktaydı. Bu 6 saat fark cüz'î görünürse de Konya yolunun çamur ve bataklığı ve kış günlerinde bu yolun kapalı olması, baharda dahi müsait bulunmaması göz önünde tutulmalıydı. Üstelik İzmir'e vapurla da gitmek mümkündü. Konya yolu ile İzmir yolu arasında fark, İzmir postasının Antalya'ya zamanında gelmesinden, Konya postasının ise 3-4 gün gecikmesinden anlaşılabilirdi¹⁰⁸⁷.

1877'de ise Antalya, Isparta ve Burdur sancaklarının Konya Vilayeti'nden ayrılmaları, müstakil bir vilayet haline gelmeleri için Isparta Mutasarrıflığı tarafından girişimde bulunulmuştu. Ancak bu girişim, bu livalarda Konya'da olduğu gibi ulema olmadığı, buralarda bulunan aşiretlerin her yıl Akşehir, Ilgın, Beyşehir, Seydişehir, Larende, Hadım ve Bozkır'a gelerek yayladıkları, uygunsuzluk halinde ise tümü bir vilayet halkı oldukları için asayişin sağlanabileceği söylenerek kabul görmemişti¹⁰⁸⁸. Ayrıca, güya bu teşebbüsün ardında Mutasarrıf Ali Paşa'nın iş bilmezliği vardı ve iddialara göre onun döneminde Teke Sancağı'nın işleri günden güne çığırından çıkmış ve tahsilât için Konya'dan memur gönderilmesine rağmen mutasarrıfın lâıyksız olması "hükümeti müteneffizân ve mütegalibe eline düşürmüştü". Mutasarrıf ve mütegalibe ise Antalya'daki rüşvetlerini kapatmak ve zimmetlerini biraz daha arttırmak için Hamid ve Burdur'da bulunan borçlularıyla istişare halinde, devletin mühim işlerini bırakıp Teke Sancağı ile üçünün vilayet teşkili veyahut Teke'nin Rodos'a ilhakı hakkında "cahil" ahaliyi teşvik ederek mahzar tertip ettirmekle uğraşıyordu¹⁰⁸⁹.

Benzer girişimler daha sonraları da devam etmiştir. Örneğin döneminin en muktedir eşrâfi olan Ali Muhlis Ağa'nın oğlu Cemal Bey, Burdur eşrâf ve hânedânına hitaben 1 Ocak 1880'de çektiği bir telgrafta Antalya ve Burdur'un Konya Vilayeti'nden ayrılması için destek talebinde bulunmuştu¹⁰⁹⁰. Gerçekte bu girişim, başlangıçta Isparta'nın vilayet merkezi olması önerisini de içeriyordu. Ne var ki bu hususta Antalya, Burdur ve Isparta eşrâfi arasında mutabakat sağlanamamış, Burdurlular Isparta'nın vilayet merkezi olmasını istememişlerdi¹⁰⁹¹.

Antalya'nın Konya Vilayeti'nden ayrılmasına ilişkin benzeri girişimler daha sonra da devam etmiş, örneğin 1912'de Antalya Ticaret Odası ve Antalya Belediyesi bu hususta bazı

¹⁰⁸⁷ *Rûz-nâme-i Cerîde-i Havâdis*, 26 Ramazan 1286/30 Aralık 1869. Bununla birlikte bu talebin muhalifleri de olmuştur. Mesela 17 Kasım 1869 tarihiyle Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir mazbatada Antalyalılardan, Teke Sancağı'nın Aydın Vilayeti'ne ilhakını arzu etmedikleri, devlet işlerinin geciktirilmeden tesviye olunduğu ve Antalya Konya Vilayeti'ne bağlı oldukça daha ziyade terakki edeceğine inandıkları iddia edilmişti. Bkz. *Rûz-nâme-i Cerîde-i Havâdis*, 15 Şevval 1286/18 Ocak 1870.

¹⁰⁸⁸ *BOA. ŞD.* 1704-16, lef. 1.

¹⁰⁸⁹ *BOA. İ. MMS.* 57-2594, lef. 1. (26 Mayıs 1293/7 Haziran 1877).

¹⁰⁹⁰ *BOA. ŞD.* 292-31, lef. 8 (20 Kânûn-ı evvel 1295/1 Ocak 1880).

¹⁰⁹¹ *BOA. ŞD.* 292-31, lef. 2-3 (6 Kânûn-ı sâni 1295/18 Ocak 1880).

girişimlerde bulunmuş¹⁰⁹², ne var ki şehrin idari taksimatı Teke Sancağı'nın müstakil bir liva olduğu 1914'e kadar değişmemiş, merkez Antalya olmak üzere bu tarihte Teke Sancağı'nın; Alanya, Akseki, Selimiye, Muradiye, Elmalı, Kaş ve Reşadiye adında 8 kazası oluşturulmuştu¹⁰⁹³.

3.1.1. Antalya Mutasarrıfları

Vilayet Nizâm-nâmeleri ile II. Meşrutiyet'in ilanı arasında kalan dönemde Antalya'da sırasıyla şu mutasarrıflar görev almıştır: Rıdvan Paşa (1864¹⁰⁹⁴/1868), Abdurrahman Galib Paşa (1868¹⁰⁹⁵), Nureddin Paşa (1869¹⁰⁹⁶/1870¹⁰⁹⁷), Galib Paşa (1871¹⁰⁹⁸/1873¹⁰⁹⁹), Ali Paşa (1874¹¹⁰⁰/1877¹¹⁰¹), Ahmed Tefvik Bey (1878¹¹⁰²), Süleyman Necib Bey (1879¹¹⁰³), Hafız Mehmed Bey (1880¹¹⁰⁴/1881¹¹⁰⁵), Turhan Bey (1881¹¹⁰⁶/1886¹¹⁰⁷), Ziya Bey (1886¹¹⁰⁸/1888¹¹⁰⁹), Enis Paşa (1888¹¹¹⁰/1891¹¹¹¹), Dede Paşa (1891¹¹¹²/4 Kasım 1892¹¹¹³), Mustafa Zihni Paşa (1892¹¹¹⁴/1894¹¹¹⁵), Ahmed Şevki Efendi (1894¹¹¹⁶/1896¹¹¹⁷), Ahmed

¹⁰⁹² BOA. DH. İD. 144-1, 23, lef. 4 (21 Haziran 1328/4 Temmuz 1912).

¹⁰⁹³ BOA. DH. İ. UM. EK. 90-70, (13 Safer 1333/31 Aralık 1914).

¹⁰⁹⁴ BOA. MVL. 97-705 (14 Şâban 1280/24 Ocak 1864).

¹⁰⁹⁵ KVS. Def'a I, Konya, 1285, s. 62.

¹⁰⁹⁶ KVS. Def'a II, Konya, 1286, s. 62.

¹⁰⁹⁷ KVS. Def'a III, Konya, 1287, s. 61.

¹⁰⁹⁸ KVS. Def'a IV, Konya, 1288, s. 61.

¹⁰⁹⁹ KVS. Def'a VI, Konya, 1290, s. 55.

¹¹⁰⁰ KVS. Def'a VII, Konya, 1291, s. 58.

¹¹⁰¹ KVS. Def'a X, Konya, 1294, s. 75.

¹¹⁰² KVS. Def'a XI, Konya, 1295, s. 78.

¹¹⁰³ KVS. Def'a XII, Konya, 1296, s. 112.

¹¹⁰⁴ KVS. Def'a XIV, Konya, 1298, s. 129.

¹¹⁰⁵ BOA. İ. DH. 1295-2-101924, lef. 1 (30 Cemâzi-yel-evvel 1298/18 Nisan 1881).

¹¹⁰⁶ KVS. Def'a XV, Konya, 1299, s. 129.

¹¹⁰⁷ BOA. İ. DH. 982-77570, lef. 1 (19 Cemâzi-yel-âhir 1303/25 Mart 1886).

¹¹⁰⁸ KVS. Def'a XX, Konya, 1304, s. 178.

¹¹⁰⁹ BOA. İ. DH. 1096-85946, lef. 1 (26 Zi-l-hicce 1305/3 Eylül 1888).

¹¹¹⁰ KVS. Def'a XXII, Konya, 1306, s. 181.

¹¹¹¹ BOA. İ. DH. 1224-95849, lef. 2 (21 Ramazan 1308/30 Nisan 1891).

¹¹¹² SDAO. Def'a XLVII, Dersaadet, 1309, s. 566.

¹¹¹³ BOA. İ. DH. 1330-37, lef. 7.

¹¹¹⁴ KVS. Def'a XXV, Konya, 1310, s. 170.

¹¹¹⁵ BOA. BEO. 390-29243, lef. 2 (17 Şevval 1311/23 Nisan 1894).

¹¹¹⁶ BOA. BEO. 390-29243, lef. 2 (17 Şevval 1311/23 Nisan 1894).

¹¹¹⁷ SDAO. Def'a LI, Dersaadet, 1313, s. 607.

Sabit Paşa (1896¹¹¹⁸/1900¹¹¹⁹), Fehim Paşa (1900¹¹²⁰/1901¹¹²¹), Hüseyin Kenan Paşa (1901¹¹²²/1904¹¹²³), Mustafa Nuri Paşa (1905¹¹²⁴/1906¹¹²⁵), Hüsnü Efendi (1907¹¹²⁶/1908¹¹²⁷).

Bu tablodan da anlaşılacağı gibi Antalya’da görev almış mutasarrıfların görev süreleri, II. Abdülhamid’in saltanatının son dönemlerine kadar genel olarak iki seneyi aşmamıştır. Devlet bu rotasyon politikasıyla memurların taşradaki nüfuz gurupları ve eşrâfla samimi ilişkiler kurmalarını önlemek istemişti. Rotasyon politikasının bir diğer nedeni ise 1860’lı ve 1870’li yıllarda Tanzîmât taraftarları ile Tanzîmât’ın muhalifleri arasında İstanbul’da yaşanan iktidar mücadelesiydi¹¹²⁸.

Sebebi ne olursa olsun üst düzey memurların görev sürelerinin bu denli kısa olması, siyasi ve idari istikrarsızlıkları arttırmış, bu istikrarsızlıklar nedeniyle bu dönemde de şehrin altyapısına ilişkin çok az girişimde bulunulabilmiştir. Mutasarrıfların görev süreleriyle ilgili istisnai durumlar ise ağırlıklı olarak II. Abdülhamid dönemine tarihlenmektedir. İstisnai isimlerden ilki olan Rıdvan Paşa 1864’te kaymakam olarak başladığı görevini¹¹²⁹, 1868’de Abdurahman Galib Paşa’ya devretmişti. Vilayet Nizâm-nâmesinin Anadolu’da uygulamaya koyulduğu bir dönemde Antalya’da bulunan Rıdvan Paşa, bu nedenle kaymakam olarak başladığı görevini mutasarrıf olarak tamamlamış ve Antalya’da dört sene çalışmıştır.

Memuriyet süresi üç sene ve daha uzun olan diğer mutasarrıflar arasında ise; Ali Paşa üç, Turhan Bey beş, Enis Paşa üç, Ahmed Sabit Paşa dört ve Hüseyin Kenan Paşa üç sene Antalya’da görev yapmıştı.

Bu tablonun sonucu, görev süreleri bu denli kısa olan mutasarrıfların icraatçı girişimlere teşebbüs etmemeleriydi. Görev süresi daha uzun sürmüş olan mutasarrıflar ise ya “liyakatsizlikleri” ya da aleyhlerindeki iltimas ve rüşvet iddiaları sebebiyle görevlerinden alınmışlar veya “müstebit” oldukları gerekçesiyle şikâyet edilmişlerdi. Örneğin Rıdvan Paşa keyfi tutumu nedeniyle, mahpus ve huzuruna gelen Rumları İslama davet ettiği için Kocabaşların şikâyet edilmişti. İddialara göre Rıdvan Paşa’nın bu davranışları nedeniyle

¹¹¹⁸ BOA. BEO. 758-56804, lef. 3 (4 Şevval 1313/19 Mart 1896).

¹¹¹⁹ BOA. BEO. 1483-111221 (9 Muharrem 1318/9 Mayıs 1900)

¹¹²⁰ BOA. BEO. 1494-112040 (1 Safer 13018/31 Mayıs 1900).

¹¹²¹ BOA. BEO. 1728-129572 (17 Cemâzi-yel-âhir 1319/1 Ekim 1901).

¹¹²² BOA. DH. MKT. 2551-110 (22 Receb 1319/4 Kasım 1901).

¹¹²³ BOA. BEO. 2447-183495 (5 Ramazan 1322/13 Kasım 1904).

¹¹²⁴ SDAO. Def’a LXI, Dersaadet, 1323, s. 724.

¹¹²⁵ BOA. DH. MKT. 1229-16, lef. 3 (22 Teşrîn-i evvel 1322/4 Kasım 1906); SDAO. Def’a LXII, Dersaadet, 1324, s. 788.

¹¹²⁶ BOA. DH. MKT. 1229-16, lef. 1 (20 Kânûn-ı evvel 1322/2 Ocak 1907); SDAO. Def’a LXIII, Dersaadet, 1325, s. 784.

¹¹²⁷ SDAO. Def’a LXIV, Dersaadet, 1326, s. 788.

¹¹²⁸ Abdülhamit Kırmızı, *Abdülhamid’in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, İstanbul, 2008, s. 67.

¹¹²⁹ BOA. MVL. 97-705 (14 Şâban 1280/24 Ocak 1864).

Antalya'daki hiçbir Hıristiyan Hükümet Konağı'na gidemiyordu. Ancak Rıdvan Paşa şikâyetleri dikkate almamış, bunun üzerine Metropolitlik devreye girmek zorunda kalmıştı¹¹³⁰. Antalya Naibi ise Rıdvan Paşa'nın bu tavrının zorbaca bir hareket olmadığını, Kaymakam Paşa'nın bu tür tavırları "latife olarak telakki ettiği"ni iddia etmiştir¹¹³¹.

Konya Dîvân-ı Temyiz başkanırken –mevkisinin önemine binaen– Antalya'ya mutasarrıf olarak atanan ve şehirde 3 sene kalan Ali Paşa "iş bilmezliği"¹¹³², onun döneminde "Teke Sancağı işlerinin günden güne çığırından çıkması ve liyakatsizliği sebebiyle hükümet işlerinin eşrâf ve mütegalibe eline düşürmesi" gibi nedenlerle azledilmişti¹¹³³. Mutasarrıflık dönemi beş sene süren Turhan Bey aleyhinde de birçok şikâyette bulunmuş, onun Antalya mütegalibesini himaye ettiği iddia edilmiştir.

Öte yandan mutasarrıfların şikâyete sebep olmaları için uzun süre görev almaları gerekmemişti. Gerçekten de Antalya'da görev almış hemen her mutasarrıf aleyhindeki şikâyetler sebebiyle görevinden alınmıştı. Örneğin şehirde sadece birkaç ay kalmış olan Ahmed Tevfik Bey 1878'de hakkındaki şikâyetler nedeniyle görevinden alınmıştı¹¹³⁴. 1886 ile 1888 arasında Antalya'da mutasarrıf olarak bulunan Ziya Bey de aleyhinde birçok şikâyet dile getirilen mutasarrıflardan biri olmuş ve bu nedenle görevinden alınmıştı¹¹³⁵. Dede Paşa kereste tüccarlarının yolsuzluklarının peşine düşmediği¹¹³⁶, Mustafa Zihni Paşa, Dede Paşa ile benzer iddiaların muhatabı olduğu ve muhâcirlerin iskânı sürecinde başarısız bulunduğu¹¹³⁷, Ahmed Şevki Bey ihtilâle sebebiyet verdiği¹¹³⁸, Fehim Paşa "tahsil-i emvâl hususundaki tekessülü"¹¹³⁹ ve "idaresizliği"¹¹⁴⁰, Hüseyin Kenan Paşa müstebitliği ve "kanunsuz" tavırları¹¹⁴¹, Mustafa Nuri ise –kendi halinde bir zat olsa da– sağlık sorunları şehri idare etmesine mani olduğu için¹¹⁴² görevinden alınmıştı.

Bu tablonun en önemli sonucu idari ve siyasi istikrarsızlıkların süreklilik kazanmasıdır. Bu sonucun, taşranın bütünü için gözden geçirilmiş bir hiyerarşi, Padişah'tan taşra toplumuna

¹¹³⁰ BOA. MVL. 705-97, lef. 2 (4 Zi-l-hicce 1281/30 Nisan 1864).

¹¹³¹ BOA. MVL. 710-63, lef. 2 (28 Muharrem 1282/23 Haziran 1865).

¹¹³² BOA. İ. DH. 672-46791, lef. 1 (4 Cemâzi-yel-âhir 1290/30 Temmuz 1873).

¹¹³³ BOA. İ. MMS. 57-2594, lef. 1 (26 Mayıs 1293/7 Haziran 1877); BOA. İ. MMS. 57-2594, lef. 2 (2 Cemâzi-yel-âhir 1294/14 Haziran 1877).

¹¹³⁴ BOA. İ. DH. 764-62234, lef. 1 (7 Safer 1295/20 Şubat 1878).

¹¹³⁵ BOA. DH. MKT. 1424-70.

¹¹³⁶ BOA. İ. DH. 1299-20, lef. 1 (20 Rebî-ül-evvel 13010/12 Ekim 1892).

¹¹³⁷ BOA. İ. DH. 1312-21, lef. 1 (11 Şevval 1311/17 Nisan 1894). Bununla birlikte 24 Eylül 1893'te Konya Vilayeti, 42 hane Çerkes muhâcirin Zivind Çiftliği'ne iskânı esnasındaki gayreti nedeniyle Zihni Paşa'nın rütbesinin Rumeli Beylerbeyliği'ne terfisini talep etmişti. Bkz. BOA. DH. MKT. 151-43 (5 Teşrîn-i evvel 1309/17 Ekim 1893).

¹¹³⁸ BOA. BEO. 726-54425 (25 Kânûn-ı evvel 1311/6 Ocak 1896).

¹¹³⁹ BOA. BEO. 1711-128275, lef. 2 (26 Cemâzi-yel-evvel 1319/10 Eylül 1901).

¹¹⁴⁰ BOA. BEO. 1706-127917, lef. 2 (9 Rebî-ül-evvel 1319 /25 Temmuz 1901).

¹¹⁴¹ BOA. DH. MKT. 1138-43, lef. 19.

¹¹⁴² BOA. DH. MKT. 1229-16, lef. 3 (22 Teşrîn-i evvel 1322/4 Kasım 1906).

uzanan ve o döneme kadar geçerli olandan daha bütünsel bir idari sistem kurmayı amaçlayan Vilayet Nizâmnâmeleri döneminde ortaya çıkması şaşırtıcıdır. Bu tablo, Tanzimât döneminde de karşılaşılan ve reformları başarısız kılan taşra idarecilerinin görevlendirilme biçim ve sürelerinden ya da meclislerin çalışma biçiminden kaynaklanan sorunların çözülemediğini göstermektedir. Devlet memurları bu dönemde de sık sık şikâyetlere konu olmuş, reformların taşradaki etkisi çok sınırlı kalmıştır.

Taşranın içinde bulunduğu bu durum ve bu durumun nedenlerine ilişkin en ilginç gözlemleri ise 1878'deki Berlin Kongresi'nden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun vaat ettiği idari ve adli reformları “denetlemek” için İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'nin Anadolu'ya atadığı askeri konsoloslar yapmıştır. İngiliz konsolosları Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde gözlemlerde bulunmuş, özellikle adli sistemin işleyişini incelemişler, inceleme yaptıkları bölgelere ilişkin raporlarını İngiliz Dışişleri'ne bildirmişlerdi. Askeri konsoloslar ziyaret ettikleri bölgelerde, öncelikli olarak, bütün işleri denetlediklerini düşündükleri Osmanlı idarecilerini gözlem altına almıştı. Ancak kısa bir süre sonra taşra gerçeğinin onların düşündüğü gibi olmadığı açığa çıkmış, resmi görevlilerin taşradaki “suiistimal ağının” sadece görünen parçası oldukları anlaşılmıştı. Konsoloslar taşrada gerçek iktidar sahiplerinin bölgelerinde daimi olan ve kendilerini sisteme kolayca entegre edebilen eşrâf olduğunu görmüşlerdi¹¹⁴³.

Konsolosların idari ve adli reformların uygulanmasında karşılaşılan en büyük güçlük olarak vurguladıkları husus taşra eşrâfının varlığıydı. Konsoslara göre merkezden atanan idareciler en başta eşrâfla başa çıkmak zorundaydı. İdarecilerin bu hususta üç alternatifi vardı. En basit çözüm mevcut sistemin parçası olmaktı. İkinci çözüm ise birçok dürüst idareci tarafından tatbik edilmeye çalışılan, fakat sistemin yetersizlikleri ve açmazları nedeniyle hep başarısız kalmaya mahkûm olan mevcut bozuklukları reddetmekti. Bu tür idareciler çevrelerinde saygı uyandıran kişiler oluyordu; ne var ki bu idarecilerin icraatları mevcut bozuklukların giderilmesi için etkili sonuçlar üretmiyordu. Az sayıdaki idareci ise mevcut bozukluklarla başa çıkmak için sert tedbirlere başvuruyor, idareleri altında bulunan vilayet veya sancakların kontrolünü bütünüyle ellerine alıyorlar, kendilerine karşı çıkan güçleri eziyorlardı. Konsoloslar bu tür idarecilerin belirli bir süre için eşrâfın gücünü kırmaya muktedir olduklarını, ancak muhaliflerini ezerken kendi otokratik iktidarlarını kurumsallaştırdıklarını belirtmiştir¹¹⁴⁴.

Konsolosların raporlarında açığa çıkan üç tip Osmanlı idarecisi vardı. Taşrada görev alan birinci tip memurlar açıkça “yozlaşmış” kişilerdi. Bu kişiler görev bölgelerine genellikle

¹¹⁴³ Ronald Marvin De Vore, *British Military Consuls in Asia Minor 1878-1882*, Indiana University, Ph. D. 1973, s. 111.

¹¹⁴⁴ Ronald Marvin De Vore, *a.g.t.* s. 112

sürgün olarak gönderilmişlerdi veya buldukları makamı satın almışlardı. Sürgün olma yozlaşma temayülünü arttırıyordu. Buldukları makamı satın alan idarecilerin önceliği ise mali kayıplarını telafi etmek, harcadıkları paraları çarçabuk karşılamaktı ki bu durum rüşvet çarkının temel nedeniydi. Maalesef taşrada bu tip memurlar çoğunluğu oluşturuyordu. İkinci tip ise sayısı daha az olan dürüst idarecilerdi. Bu memurlar rüşvete kapılarını kapatıyorlardı, fakat reform yapmak ya da mevcut düzenle mücadele etmek azim ve istediğinden yoksundular. Üçüncü gurup ise kesinlikle istisnai bir guruptu ve dürüst, reformcu, idealist memurlardan oluşuyordu. Konsoloslar Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut koşullarında bu tür idarecilerin var olmasını şaşırtıcı bulmuşlardır. Midhad Paşa ve Anadolu Genel Konsolosu Wilson'un icraatları nedeniyle övdüğü Hüdavendigâr Valisi Ahmed Vefik Paşa bu tip idarecilerin en önemli örnekleriydi¹¹⁴⁵.

Konsolosların altını çizdikleri en önemli husus ise taşrada görevlendirilmiş bir memurun görev bölgesine gittiğinde boşlukta iş görmeyeceği; meclis ve mahkemelerdeki veya diğer müesseselerdeki mevkilerini muhafaza etmek için mücadele eden eşrâf tarafından kontrol edilen, gelenekleri, geçmişten gelen hususiyetleri ve husumetleri olan mevcut ve güçlü bir iktidar ilişkisine dâhil olacağı gerçeğiydi. Bu ilişki ve mücadelede ağı içinde eşrâfın birçok avantajı vardı¹¹⁴⁶. Bu nedenle pek çok başarılı ve idealist vali ve mutasarrıf yerel dinamikleri bilmedikleri için kolaylıkla eşrâfın iktidar mücadelesinin kurbanı olabiliyor, akıl almaz çeşitli ithamların –rüşvetle mücadelesi takdir edilmiş olan Ziya Paşa gibi bir idareci bile rüşvetle veya iltimasla itham edilerek görevinden azlettirilebilmişti¹¹⁴⁷– hedefi olabiliyordu.

Konsoloslar, eşrâfın iktidar stratejilerine ilişkin de dikkate değer bilgiler vermişler, eşrâfın, idare meclisleri ve mahkemeler üzerinde yoğunlaştığının altını çizmişlerdir. Eşrâfın erişimine açık olması ve idare meclislerinin altı seçilmiş azadan oluşması –ki bu azalar eşrâf arasından seçiliyordu– tüm bu mevkilerin cazibesini arttırmıştır. İdare meclisleri azalarına rüşvet aracılığıyla servet edinme imkânı sunmadığı durumlarda bile siyasi amaçların gerçekleştirilmesinde işlevsel kurumlar olmuştur. Sözelimi bu meclisler eşrâfla arası iyi olmayan bir idarecinin bölgeden uzaklaştırılabilmesi için etkili imkânlar veriyordu. Örneğin Kastamonu İdare Meclisi sadece bir sene içinde üç valinin görevden el çektilmesinde önemli bir rol oynamıştı¹¹⁴⁸. Bu ve benzeri nedenlerle idare meclisinde üye olarak bulunmak Antalya eşrâfı için de çok önemli olmuştur.

¹¹⁴⁵ Ronald Marvin De Vore, *a.g.t.* s. 98.

¹¹⁴⁶ Ronald Marvin De Vore, *a.g.t.* s. 98.

¹¹⁴⁷ M. Kaya Bilgegil, *Ziya Paşa Üzerine Bir Araştırma*, Ankara, 1979, s. 37, 45-62.

¹¹⁴⁸ Ronald Marvin De Vore, *a.g.t.* s. 114.

3.1.2. Antalya Livası İdare Meclisi

Vilayet Nizâmnâmelerinin ilanından sonra livalarda kurulan idare meclislerinin bir örneği Antalya’da da oluşturulmuş; 1868’de Antalya İdare Meclisi’nin reisi Mutasarrıf Abdurrahman Galip Paşa, meclisin doğal üyeleri (a’zâ-yi tabîi) ise Naib Ruhi Bey, Müftü Mustafa Efendi, Muhasebeci Abdullah Efendi ve Tahrirat Müdürü Süleyman Sırrı Efendi olmuştu. Meclisin seçilmiş azaları (a’zâ-yi müntahabe) ise Ali Muhlis Ağa, Miralay Yanıkzade İsmail Bey, Zanailzade Vasil Efendi ve Zanailzade Mihail Efendi’ydi¹¹⁴⁹.

Bu üye yapısıyla Antalya İdare Meclisi’nin, Tanzîmât’ın ilanından sonra Antalya’da oluşturulan meclislerden farklı olduğu söylenemez. Gerçekten de 1870’lerin, hatta 1880’lerin ortalarına kadar meclisin değişmeyen azalarının; Ali Muhlis Ağa¹¹⁵⁰, Zanailzade Vasil Efendi¹¹⁵¹, Mubayaacızade Mustafa Bey¹¹⁵², Hacı Ömer Ağa¹¹⁵³, Yanıkzade İsmail Bey¹¹⁵⁴ ya da İsmail Bey’in oğlu Hüseyin Bey¹¹⁵⁵ ve Mubayaacızade Mustafa Bey’in oğlu Reşid Bey¹¹⁵⁶ gibi isimler olması, meclisin, bu tarihte bile Tanzîmât’ın ilanından sonra kurulmuş olan iktidar dengesinin sonucu olarak teşkil etmesi nedeniyledi.

Ne var ki meclisin bu aza kompozisyonu zaman içinde değişmiştir. Bu değişimi –bu meclislerde bulunmanın eşrâf için ne denli stratejik olduğu düşünülürse– yerel iktidar dengelerinde yaşanan değişimin yansıması olarak değerlendirmek daha doğru olur. Başka bir ifadeyle, her dönem, kendi döneminin iktidar dengelerini yansıtan isimleri meclise üye olarak taşımıştı. Örneğin 1870’li yılların ortalarıyla 1880’lerin başları arasındaki dönemde Antalya İdare Meclisi’nin tüm üyeleri içinde adı en çok öne çıkan isim Moralı Ali Muhlis Ağa’nın oğlu Cemal Bey olmuştu¹¹⁵⁷. Cemal Bey, dönemin İngiltere Konsolos Vekili’nin müdahaleleri sonucunda 1880’lerin başlarında nüfuzunu kısa bir süre için kaybetmiş, ancak birkaç sene sonra, 1880’lerin ortalarından itibaren tekrar meclise üye seçilmiş, ölümüne kadar bu mevkiyi –kısa dönemler haricinde– elinde bulundurmuştu¹¹⁵⁸. Cemal Bey’in bu dönemde Vilayet Nizâmnâmelerinin sonucunda oluşturulan diğer kurumlarda da görev yapması, sahip olduğu

¹¹⁴⁹ KVS. Def’a I, Konya, 1285, s. 62.

¹¹⁵⁰ KVS. Def’a I, Konya, 1285, s. 62; KVS. Def’a II, Konya, 1286, s. 62.

¹¹⁵¹ KVS. Def’a I, Konya, 1285, s. 62; KVS. Def’a II, Konya, 1286, s. 62; KVS. Def’a III, Konya, 1287, s. 61; KVS. Def’a IV, Konya, 1288, s. 61; KVS. Def’a V, Konya, 1289, s. 55; KVS. Def’a VI, Konya, 1290, s. 55; KVS. Def’a VII, Konya, 1291, s. 58;

¹¹⁵² KVS. Def’a IV, Konya, 1288, s. 61; KVS. Def’a V, Konya, 1289, s. 55; KVS. Def’a VI, Konya, 1290, s. 55; KVS. Def’a 10, Konya, 1294, s. 75-76.

¹¹⁵³ KVS. Def’a III, Konya, 1287, s. 61; KVS. Def’a VII, Konya, 1291, s. 58.

¹¹⁵⁴ KVS. Def’a I, Konya, 1285, s. 62.

¹¹⁵⁵ KVS. Def’a IV, Konya, 1288, s. 61; KVS. Def’a VIII, Konya, 1292, s. 60; KVS. Def’a IX, Konya, 1293, s. 74.

¹¹⁵⁶ KVS. Def’a XIV, Konya, 1298, s. 112; KVS. Def’a XV, Konya, 1299, s. 129; KVS. Def’a XIX, Konya, 1303, s. 228; KVS. Def’a XX, Konya, 1304, s. 178.

¹¹⁵⁷ KVS. Def’a X, Konya, 1294, s. 76; KVS. Def’a XI, Konya, 1295, s. 76; KVS. Def’a XII, Konya, 1296, s. 113.

¹¹⁵⁸ KVS. Def’a XXI, Konya, 1305, s. 179; KVS. Def’a XXII, Konya, 1306, s. 181; KVS. Def’a XXIII, Konya, 1307, s. 166; KVS. Def’a XXV, Konya, 1310, s. 170-171.

muazzam nüfuzla ilgiliydi. Cemal Bey'in nüfuzunun güçlü olduğu bu dönemde Morali Ahmed Şevki Efendi¹¹⁵⁹ gibi hısımlarının mecliste olmasını da onun nüfuzuyla ilişkilendirmek gerekir¹¹⁶⁰.

1880'lerin sonları ile 1890'ların başlarında ise meclis azaları arasında ismi öne çıkan ilk kişi kereste tüccarı Mısırlı Hacı Ali Rıza Efendi (Lülü) idi. Bu dönemde Hacı Ali Rıza Efendi birçok defa meclisin seçilmiş üyesi olmuş¹¹⁶¹, onu kardeşi Abdülhamid Efendi Lülü'nün oğlu (yeğeni) Ömer Lütfi Efendi (Lülü) ve Ömer Lütfi Efendi'nin ortağı bir diğer kereste tüccarı Mehmed Mursi Efendi (Bileydi) gibi Arap kökenli diğer tüccarlar takip etmişti¹¹⁶². Antalya'da kereste tüccarlarının nüfuzunun arttığı 1880'lerin sonlarıyla II. Meşrutiyet'in ilanı arasında kalan dönemde bütün bu isimlerin sadece idare meclisi azalığını değil, daha başka birçok idari, iktisadi, adli ve ticari mevkiyi ellerinde bulundurmasını da, iktidar dengelerinde yaşanan değişimin bir başka yansıması olarak değerlendirmek gerekecektir.

Kısacası, Antalya İdare Meclisi tamamen eşrâfin etkisi ve nüfuzu altında teşekkül etmişti ve meclisin seçilmiş üyeleri, kesinlikle, şehirdeki nüfuz dengesinin bir tezahürü olarak belirleniyordu. Bu kompozisyon, aynı zamanda, idare meclisinde bulunmanın kişilerin nüfuzuyla ne kadar alakalı ve eşrâfin bu mecliste içinde yer almak için ne kadar hevesli olduğunu göstermekte, konsolosların gözlemlerini doğrulamaktadır.

Öte yandan eşrâfin etkisinin sadece idare meclisi üzerinde hissedildiği veya aza kompozisyonuyla yerel nüfuz arasındaki ilişkinin sadece idare meclisine özel olarak olduğu düşünülmemelidir. Buna benzer kompozisyonlar Vilayet Nizâm-nâmeleriyle oluşturulan diğer müesseseler, örneğin Antalya Belediyesi ve Antalya Bidayet Mahkemesi ile ihtisas komisyonlarında da karşımıza çıkacak, eşrâfin etkisi bu müesseselerde de fazlasıyla hissedilecektir.

3.1.3. Antalya Belediyesi

Vilayet Nizâm-nâmelerinin Antalya açısından en önemli sonucu, ilerleyen dönemde şehirdeki muhalif fırkalar arasında çatışmalara da yol açan Antalya Belediyesi'nin kuruluşuydu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda taşra belediye teşkilatlarının temelleri 1864 Vilayet Nizâm-nâmesi'yle atılmıştır. Bununla birlikte nizâm-nâmenin 4. maddesinde yer alan “her köy bir belediye dairesi sayılır” ifadesinin dışında Nizâm-nâmenin başka hiç bir yerinde şehir ve

¹¹⁵⁹ AŞS. 44/400 (8 Rebî-ül-evvel 1311/19 Eylül 1893).

¹¹⁶⁰ KVS. Def'a XVIII, Konya, 1302, s. 111; KVS. Def'a XIX, Konya, 1303, s. 228; KVS. Def'a XX, Konya, 1304, s. 178.

¹¹⁶¹ KVS. Def'a XVIII, Konya, 1302, s. 111; KVS. Def'a XXV, Konya, 1310, s. 170.

¹¹⁶² KVS. Def'a XXIX, Konya, 1322, s. 141.

kasabalardaki belediye örgütlerinin kuruluşu, organları ve gelirlerine ait bir hüküm yoktu¹¹⁶³. Bu belirsizliğin önüne 25 Temmuz 1867 tarihli “Vilâyet Dâhilinde Olan Şehir ve Kasabalarda Teşkil Olunacak Dâire-i Belediye Meclislerinin Suret-i Tertibi ve Memurlarının Vezâifi Hakkında Tâlimâtname” başlıklı tâlimâtla geçilmiştir. Aynı tarihte “Dâire-i Belediye Meclisinin Vezâifi Umûmiyyesi Hakkında Tâlimât” da çıkarılmıştı ve bir önceki tâlimâtta ana hatlarıyla değinilen belediye meclislerinin görevlerine burada daha ayrıntılı olarak değiniliyordu. Her iki tâlimât 1871 Vilayet Nizâmnamesi’ne kadar yürürlükte kalmıştır.

25 Temmuz 1867 tarihli söz konusu tâlimâtlara göre belediye başkanları, livadaki devlet memurları arasından atanacak ve görevlerini fahri olarak yürütecekti. Belediye meclisleri ise bir başkan ve bir yardımcı (muavin) ile altı üyeden oluşacaktı¹¹⁶⁴.

25 Temmuz 1867 tarihli tâlimâta göre belediye meclisi toplantıları belediye başkanının riyasetinde gerçekleşecek, meclisin aldığı kararlar vali ve vilayet meclisinin onayına sunulacak, meclisler –bu usûlün fiiliyata geçtiğini söylemek güç olsa da– haftada iki defa toplanacaktı. Belediye meclisinin altı üyesinden her biri o memleketin “erbâb-ı kadr ve haysiyetinden olarak” emlak ve arazi sahibi arasından seçilecek ve iki sene ücretsiz hizmet verecek, hizmet sürelerinin bitmesinden sonra bir kere daha seçilebileceklerdi. Daha sonraki dönemlerde ise her yıl meclis üyelerinin yarısı değiştirilecekti¹¹⁶⁵.

Belediye meclisi üye seçimlerinde uygulanacak usûl idare meclisi üye seçimlerine benziyordu; fakat adaylar mahalle ihtiyar meclislerinin oyuna sunuluyordu. Buna göre vilayette ve liva merkezinde 500 kuruş, kaza merkezinde 150 kuruş yıllık vergi verenler, Osmanlı tebaası olmak ve Türkçe okuyup yazabilmek şartlarını taşıyorlarsa meclis üyeliği için aday olabiliyorlardı¹¹⁶⁶.

Görüldüğü gibi tüm bu şartlar, belediye meclislerinde de eşrâfin söz sahibi olmasının önünü açmıştır. Bu durum, 25 Temmuz 1867 tarihli tâlimâttan sonra kurulmuş olması muhtemel bulunan Antalya Belediyesi için de geçerliydi. Zira Antalya’nın ilk belediye başkanı Liva Muhasebecisi Abdullah Efendi olurken, başkan yardımcılığına Ali Muhlis Ağa’nın oğlu Cemal Bey getirilmiş, belediye meclisi ise; Morali Ahmed Pertev Efendi, Hüseyin Ağa, İbrahim Ağa, Hacı Luka, Hacı Yani ve Hacı Konstanti Ağa gibi şehrin önde gelen tüccarlarından oluşmuştu¹¹⁶⁷. Bu kadro bir yıl sonra da muhafaza edilmiştir¹¹⁶⁸.

¹¹⁶³ İlber Ortaylı, *a.g.e.* s. 166.

¹¹⁶⁴ *Düstur*, I. Tertip II. Cilt, Matbaa-i Amire, 1289, s. 491.

¹¹⁶⁵ *Düstur*, I. Tertip II. Cilt, Matbaa-i Amire, 1289, s. 491.

¹¹⁶⁶ İlber Ortaylı, *a.g.e.* s. 168.

¹¹⁶⁷ *KVS. Def’a I*, Konya, 1285, s. 83.

¹¹⁶⁸ *KVS. Def’a II*, Konya, 1286, s. 83.

1870’de gelindiğinde başkanlığa Muhasebeci Hüsnü Efendi tayin edilmiş, muavin ve meclis üyeleri değişmemiştir¹¹⁶⁹. 1871’de başkanlığa Muhasebeci Şemsi Efendi atanmış, meclis üyeleri ise değişmemiş¹¹⁷⁰, bu kadro 1872’de de muhafaza edilmiştir¹¹⁷¹.

Belediye teşkilatlarının kurumsallaşmasındaki bir diğer adım 1871 Vilayet Nizâmname’sidir. Bu nizâmname, 1864 Vilayet Nizâmname’si’yle 25 Temmuz 1867 tarihli tâlimâtname’nin boşluklarını doldurmuştur.

Nizâmname’nin 112. maddesine göre belediye meclisi bir başkan ve bir muavin ile altı üyeden oluşacaktı. Nizâmname’nin 188. maddesi meclis başkanının (belediye başkanı), 1867’ye tarihlenen tâlimâtname’de belirtildiği gibi memurlar arasından seçilip mutasarrıfın tayini ve valinin tasdiğiyle bu göreve atanacağını ve fahri olarak çalışacağını hükme bağlıyordu. Belediye meclisinin azaları ise iki senede bir seçimle değişecek ve tayinleri vali veya mutasarrıf tarafından onaylanacaktı¹¹⁷².

1871 Vilayet Nizâmname’si belediye meclisi üyeliği için yapılacak seçim yöntemleri hakkında da hükümler içermektedir. Buna göre her iki yılda bir ilgili yerin mülki amiri, müftü ve ruhani reisleri ile kâtiplerden kurulu “tefrîk meclisi” üye sayısının üç katı aday tespit edecek, bu adaylardan ihtiyar meclislerinde seçilip en çok oy alan üçte ikisinin arasından, mutasarrıf altı tanesini ayıracaktı. Böylece, İlber Ortaylı’nın tabiriyle sınırlı bir grubun katılabileceği ve hükümetin kontrolü altında gerçekleştirilen bir seçim süreciyle belediye meclisi kurulacaktı. Nizâmname’nin 113. maddesinde belediye meclisi azalarının fahri olarak çalışacakları ve haftada iki gün toplanacakları hükme bağlanmıştı¹¹⁷³.

Antalya Belediyesi, muhtemelen, 1871 Vilayet Nizâmname’si’ne göre tekrar teşkilatlanmıştı. 1873’e gelindiğinde belediye başkanı değişmiş, Muhasebeci Tevfik Efendi Antalya’nın dördüncü belediye başkanı olmuştu. Bu tarihte belediye başkanı muavini ve meclis üyeleri ise değişmemişti. 1873’te meclis azaları; Ahmed Pertev Efendi, Hüseyin Ağa, İbrahim Ağa, Hacı Luka, Hacı Bani ve Hacı Konstanti Ağa’ydi¹¹⁷⁴.

Bu birkaç senelik süre zarfında atamayla göreve gelen belediye başkanları dışında meclis üyelerinin değişmemesi, gerek 1867 Tâlimâtı’nın gerek 1871 Vilayet Nizâmname’si’nin belediye meclisi üye seçimleri için belirlediği kurallara Antalya’da uyulmadığını gösterir.

¹¹⁶⁹ KVS. Def’a III, Konya, 1287, s. 86.

¹¹⁷⁰ KVS. Def’a IV, Konya, 1288, s. 75-77.

¹¹⁷¹ KVS. Def’a V, Konya, 1289, s. 78.

¹¹⁷² Mehmet Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.* s. 96-97.

¹¹⁷³ İlber Ortaylı, *a.g.e.* s. 171; Mehmet Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.* s. 96.

¹¹⁷⁴ KVS. Def’a VI, Konya, 1290, s. 78.

1874'e gelindiğinde Muhasebeci Tevfik Efendi görevini muhafaza ediyordu, fakat meclis üyeleri tamamen değişmişti. Bu tarihte; Mustafa Bey, Yusuf Ağa, İsmail Efendi, Mehmed Efendi, Kiryako Efendi, Vasil Efendi ve Anaştaş Efendi belediye meclisine üye seçilmişti¹¹⁷⁵. 1875'te sadece belediye başkanı değişmiş, Muhasebeci Hacı Mehmed Efendi başkan olmuştu¹¹⁷⁶. 1876'da ise 1875'teki belediye kadrosunda, başkan, üye ve diğer görevlileriyle birlikte hiçbir değişiklik olmamıştı¹¹⁷⁷. 1877'de de belediye başkanı Mehmed Efendi'di. Ancak bu tarihte Mustafa Bey ve Kiryako Efendi dışında meclisin tüm üyeleri değişmiş, meclis; Mustafa Bey, Hasan Efendi, Hüseyin Ağa, Hacı Ali Efendi, Kiryako Efendi, Yorgaki Ağa, İstrati Efendi, Simon Efendi'den oluşmuştu¹¹⁷⁸.

Bu tabloya ana hatlarıyla göz atıldığında dikkat çeken en önemli husus şudur: Vilayet Belediye Kanunu'nun çıktığı 1877'ye kadar belediye meclisinde üye olarak bulunan isimler hemen her zaman şehrin önde gelen eşrâfi arasından çıkmıştır. Aslına bakılırsa bu durum daha sonraki dönemlerde de değişmemiş; meclis üyeleri hemen her dönem ticari nüfuzlarının kendilerine verdiği imkânları kullanan, varlıklı, cemaatlerini temsil etme iktidarına sahip isimler olmuştur. Örneğin Mubayaacızade Mustafa Bey 1872 ile 1874 yılları arasında meclis üyeliği yapmış, Antalya'nın ilk belediye başkan yardımcısı ise Ali Muhlis Ağa'nın oğlu Cemal Bey olmuştur. Birkaç dönem meclis üyesi olan Ahmed Pertev Efendi şehirdeki Morali tüccarların en varlıklıları arasındadır. Yorgaki Ağa, İstrati Efendi ve Yordan Ağa ise Rum cemaatinin önde gelen isimleri arasında yer almaktadır.

Kısacası, uzun yıllar belediye meclisi üyeliklerini ellerinde bulunduran bu isimler, aile ve cemaat bağlarının, nüfuzun, şehrin yerel idaresinde söz sahibi olmak için ne denli belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu tablo taşra belediye teşkilatlarının tarihi açısından çok önemli bir gelişme olan 5 Ekim 1877 tarihli Vilayet Belediye Kanunu'nun ilanından sonra da değişmeyecektir.

Vilayet Belediye Kanunu'nun en önemli yeniliği, belediye meclislerinin ilgili şehir veya kasabanın büyüklüğüne göre seçimle dört yıl için işbaşına getirilecek olan altı veya on iki üyeden oluşacağını hükme bağlamasıydı. Ayrıca, belediye başkanları bu seçilmiş üyeler arasından hükümet tarafından dört seneliğine atanacaktı¹¹⁷⁹.

Belediye meclislerine üye seçilme şartları ise ilgili belediye sınırları dâhilinde oturmak, 30 yaşını geçmek, Osmanlı tebaasından olmak, medeni haklara sahip olmak, cinayet suçu ile

¹¹⁷⁵ KVS. Def'a VII, Konya, 1291, s. 60.

¹¹⁷⁶ KVS. Def'a VIII, Konya, 1292, s. 59.

¹¹⁷⁷ KVS. Def'a IX, Konya, 1293, s. 60.

¹¹⁷⁸ KVS. Def'a X, Konya, 1294, s. 77.

¹¹⁷⁹ Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-i Belediye*, Cilt II, Dersaadet, 1330, s. 71.

mahkûm olmamak, belediye dairesi dâhilindeki emlakı için senelik en az 100 kuruş vergi vermektir¹¹⁸⁰.

Seçmen olmanın şartları ise ilgili belediye sınırları dâhilinde oturmak, 25 yaşını geçmiş olmak, Osmanlı tebaasından olmak, medeni haklara sahip olmak, cinayet suçuyla mahkûm olmamak, belediye dairesi dâhilindeki emlakı için yılda en az 50 kuruş vergi vermek olarak belirlenmişti¹¹⁸¹.

Kanuna göre seçimler Aralık ve Şubat ayları boyunca devam edecekti. Seçimden hemen önce her mahalle, imam, muhtar ya da papazları aracılığıyla iki kişinin ismini bildirecekti. İsmi bildirilenler –ki ismi bildirilenlerin toplam sayısı en az 20 olmalıydı– belediye dairesinde toplanacaklar ve bu kişiler arasından kur'a usûlüyle 12 kişi seçilecek, bu suretle “Encümen-i İntihab” oluşturulacak, belediye başkanı ise bu seçim kurulunun başkanı olacaktı. “Encümen-i İntihab” emlak ve nüfus kayıtlarını tarayarak seçme ve seçilme hakkına sahip olanları tespit edecekti. Daha sonra 10 gün süreyle asılı kalmak üzere düzenlediği seçmen listelerini belirli yerlere asacaktı. Oy verme işlemine 1 Şubat'ta başlanacak, seçmenler oy verecekleri kişilerin isimlerini yazarak sandığa atacaktı¹¹⁸².

Tüm bu koşulların ve seçimlerin uygulanış biçiminin en önemli sonucu, seçme ve seçilme şartları nedeniyle meclis üyeliklerinden sonra belediye reisliğinin de eşrâfın etkisine açılması olmuştur.

Vilayet Belediye Kanunu'nun Antalya açısından en önemli sonucu, bu tarihte ilk defa Antalya'da da seçim usûlünün uygulanması ve 1878'de belediye başkanlığına Şefik Efendi'nin seçilmesi¹¹⁸³. 1879'da Antalya belediye başkanı Hacı Süleyman Bey'di¹¹⁸⁴. 1881'e gelindiğinde belediye reisliği görevine Hacı Mehmed Said Efendi seçilmiş¹¹⁸⁵, o görevini Ömer Lütfi Efendi'nin belediye başkanı seçildiği 1889'a kadar devam ettirmiş¹¹⁸⁶, 1889'da Ömer Lütfi Efendi başkan seçilmiş¹¹⁸⁷ ve Antalya'da on yıl belediye başkanlığı yapmış, 1898'de ise başkanlığa Dizdarzade Rıza Bey gelmişti¹¹⁸⁸. 1904'de Ömer Lütfi Efendi Antalya'da ikinci defa belediye başkanı seçilmiş¹¹⁸⁹; görevini II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908'e kadar muhafaza etmiş, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra dönemin mutasarrıfı

¹¹⁸⁰ Osman Nuri, *a.g.e.* s. 72-73.

¹¹⁸¹ Osman Nuri, *a.g.e.* s. 72.

¹¹⁸² Osman Nuri, *a.g.e.* s. 73-75.

¹¹⁸³ KVS. Def'a XI, Konya, 1295, s. 78.

¹¹⁸⁴ KVS. Def'a XII, Konya, 1296, s. 113.

¹¹⁸⁵ KVS. Def'a XIV, Konya, 1298, s. 130.

¹¹⁸⁶ KVS. Def'a XXII, Konya, 1306, s. 183.

¹¹⁸⁷ KVS. Def'a XXII, Konya, 1306, s. 183.

¹¹⁸⁸ KVS. Def'a XXVIII, Konya, 1317, s. 184.

¹¹⁸⁹ KVS. Def'a XXIX, Konya, 1322, s. 147.

tarafından görevinden azledilmişti. II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra yapılan seçimlerden sonra ise Cemal Bey'in oğlu Münir Bey belediye başkanı olmuştu¹¹⁹⁰.

Farklı dönemlerde Antalya'da belediye başkanı seçilen bu isimlerin tek bir ortak özelliği vardır: Şehrin eşrâf ailelerine mensup olmaları.

Benzer bir durum, tıpkı Vilayet Belediye Kanunu'nun ilanından önce olduğu gibi, belediye meclisi için de geçerliydi. Bu dönemde de meclis üyeleri eşrâf arasından çıkmış; meclis üyeliğine seçilen isimler, diğer meclislerin azaları gibi dönemin iktidar dengesinin göstergesi olmuştur. Örneğin 1878'de meclis üyesi olan; Hacı Ali Ağa, Hüseyin Ağa, Hüseyin Efendi, Yorgaki Ağa, İstrati Ağa¹¹⁹¹ ile 1879'da meclis üyesi olan; İsmail Efendi, Hacı Kiryako Efendi, Hacı Vasili Efendi ve Anaştaş Efendi arasında tek bir ortak nokta vardır: Dönemlerinin muktedir eşrâfi olmaları.

Bu tablo hiçbir zaman değişmemiştir. Örneğin 1881'de meclis azaları şu isimlerden oluşmuştu: İsmail Efendi, Hasan Efendi, Hacı Luka, Hacı Kiryako Efendi ve Vasili Efendi¹¹⁹². Bu isimler 1882, 1883 ve 1884 senelerinde de değişmemişti. Fakat 1885'e gelindiğinde meclis; Hasan Hüsnü Efendi, Hasan Efendi, Osman Nuri Efendi, Hacı Kiryako Efendi ve Anaştaş Efendi'den oluşmuş¹¹⁹³, bu isimler mevkilerini 1886, 1887 ve 1888 senelerinde de muhafaza etmişlerdi.

Ömer Lütfi Efendi'nin başkan olduğu 1889'da ise meclis üyeleri şu isimlerdi: Hacı Mehmed Said Efendi, Hüseyin Efendi, Osman Efendi, Kiryako Efendi, Anaştaş Efendi¹¹⁹⁴. Bu tablo 1890 ve 1891'de değişmemişti, 1892'de; Abdi Efendi, Hasan Efendi, Hüseyin Efendi, Hacı Kiryako Ağa, Yordan Ağa, Hacı Ligorı Ağa ve Hacı Mihail meclis üyeliğine seçilmişti¹¹⁹⁵. 1894'te Hüseyin Efendi¹¹⁹⁶, 1896'da ise Hacı Kiryako Ağa üyelikten çıkarılmıştı¹¹⁹⁷.

Rıza Bey'in reis olduğu 1899'da; Hacı Necib Efendi, Hasan Efendi, Pandeli Efendi, Kiryako Efendi meclis üyesi olmuş¹¹⁹⁸, 1904'te ise meclis; Hüsnü Efendi, Ahmed Efendi, İzzet Bey, diğer Hüsnü Efendi, Hacı Vasil Efendi, Hacı İşpir Efendi, Nikarla Efendi'den oluşmuştu¹¹⁹⁹.

¹¹⁹⁰ Evren Dayar, *a.g.e.* s. 64.

¹¹⁹¹ KVS. Def'a XI, Konya, 1295, s. 78.

¹¹⁹² KVS. Def'a XIV, Konya, 1298, s. 130.

¹¹⁹³ KVS. Def'a XVIII, Konya, s. 112-113.

¹¹⁹⁴ KVS. Def'a XXII, Konya, 1306, s. 183.

¹¹⁹⁵ KVS. Def'a XXV, Konya, 1310, s. 173.

¹¹⁹⁶ KVS. Def'a XXVI, Konya, 1312, s. 176.

¹¹⁹⁷ KVS. Def'a XXVII, Konya, 1314, s. 172.

¹¹⁹⁸ KVS. Def'a XXVIII, Konya, 1317, s. 184.

¹¹⁹⁹ KVS. Def'a XXIX, Konya, s. 147.

Burada şu husun da altı çizilmelidir ki, bütün bu dönemde Antalya Belediyesi dikkate değer hiç bir faaliyet içinde olmamıştır. Şehrin “imar ve umran ihtiyacı”nı karşılamaya matuf girişimler Antalya Belediyesi’nden ziyade reformcu mutasarrıfların girişimleriyle gerçekleşmiştir¹²⁰⁰. Bu durumun en önemli nedeni ise belediye bütçesinin cüz’î olmasıdır. Antalya Belediyesi’nin sermayesi ilk defa 1879’da ilan edilmiş ve 256.500 kuruş olarak açıklanmıştır¹²⁰¹. Belediyenin sermayesi 1882’de 200.000 kuruş¹²⁰², 1884’te 200.000¹²⁰³, 1885’te ise 254.061 kuruştur¹²⁰⁴.

Belediye bütçesinin ne kadar kısıtlı olduğunu, bu bütçenin bu tarihte ifade ettiği değeri anlamak suretiyle kavrayabiliriz. Bu hususta döneme ait gayr-i menkul fiyatlarından hareketle bir karşılaştırma yapılabilir. Bu dönemde Kaleiçi “Yokuşbaşı” mevki ile Keçibali Mahallesi’ndeki iki evin fiyatı 20.000’er kuruş olarak kayıt altına alınmıştır¹²⁰⁵. Şeyh Sinan Mahallesi’nde 440 arşın bahçesi olan bir konağın değeri ise 50.000 kuruştur¹²⁰⁶. Öte yandan bu fiyatlar bu döneme tarihlenen sicillerde zikredilen en yüksek ev fiyatlarıdır. Bâli Bey Mahallesi’ndeki bir evin fiyatı 5.000 kuruş¹²⁰⁷, Ahi Kızı Mahallesi’nde bir evin fiyatı 7.000 kuruş¹²⁰⁸, Sofular Mahallesi’nde bir evin fiyatı 6.000 kuruş¹²⁰⁹, Cullahkara Mahallesi’nde bir evin fiyatı ise 3.000 kuruş olarak kayıt altına alınmıştır¹²¹⁰. 1884’te İki Kapılı Han’ın iki senelik (1882 ve 1883 seneleri) icarı 11.000, Zincirli Han’ın iki senelik icarı ise 6.000 kuruş gelir getirmektedir¹²¹¹. Kapağzı’nda bir dükkân 22.000 kuruş¹²¹², Zincirlihan’da bir dükkân ise 25.000 kuruş, iskeledeki bir mağazanın değeri 22.500 kuruş, iskeledeki bir fırının değeri ise 17.500 kuruştur¹²¹³.

1879 ile 1885 arasında kalan dönemde tespit edilebilen gayr-i menkul fiyatları ile Antalya Belediyesi’nin bütçelerini bir arada değerlendirmemize imkân veren bu tablo, belediye bütçesinin gerçekten de az olduğunu gösterir. Bu nedenle Antalya Belediyesi önemli ölçüde işlevsiz bir kurum olmuş, şehrin altyapısına ilişkin reformlar gerçekleştirmek bir

¹²⁰⁰ Evren Dayar, *a.g.e.* s. 46-57 ve 76-82.

¹²⁰¹ KVS. Def’a XII, Konya, 1296, s. 113.

¹²⁰² KVS. Def’a XVI, Konya, 1300, s. 180.

¹²⁰³ KVS. Def’a XVII, Konya, 1301, s. 155.

¹²⁰⁴ KVS. Def’a XVIII, Konya, 1302, s. 112-113.

¹²⁰⁵ Hacı Bayram Özdemir, *26 No’lu Antalya Şer’iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi 1301-1302 (1883-1885)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2012, s. 431.

¹²⁰⁶ AŞS. 20/20 (16 Cemâzi-yel-âhir 1305/29 Şubat 1888).

¹²⁰⁷ Hacı Bayram Özdemir, *a.g.t.* s. 113.

¹²⁰⁸ Hacı Bayram Özdemir, *a.g.t.* s. 474.

¹²⁰⁹ Hacı Bayram Özdemir, *a.g.t.* s. 346.

¹²¹⁰ AŞS. 24/237 (19 Cemâzi-yel-evvel 1301/17 Mart 1884).

¹²¹¹ AŞS. 24/174 (5 Rebî-ül-evvel 1301/4 Ocak 1884).

¹²¹² AŞS. 20/191 (7 Cemâzi-yel-âhir 1306/8 Şubat 1889).

¹²¹³ AŞS. 20/20 (16 Cemâzi-yel-âhir 1305/29 Şubat 1888).

tarafa, çoğu zaman personelinin maaşlarını ödemekte bile güçlüklerle karşılaşmıştır. Örneğin, 4 Ağustos 1886 tarihinde Konya Vilayeti'nden Sadâret'e iletilen bir dilekçede Antalya Belediyesi gelirlerinin ancak çavuş ve memurlarının maaşının beşte birini karşılamaya yettiği, bu nedenle tabip istihdam edilemediği ve tabip istihdam edilebilmesi için hariçten maaş verilmesi talep edilmişti¹²¹⁴. Bu sorun sonraki senelerde de devam etmiş, mesela 10 Kasım 1888'de Antalya Mutasarrıflığı'ndan Maliye Nezareti'ne gönderilen bir tahriratta belediyeye ait gelirlere bazılarının hazineye bırakılması sebebiyle Antalya'da belediye tabibinin maaşının ödenemediği belirtilmişti¹²¹⁵.

3.1.4. Nizâmiye Mahkemeleri

Tanzîmât'ın adli reformlar çerçevesinde 1840-1864 arası dönemde idareden bağımsız mahkemeler kurulmamış, idareye yargı yetkisi verilmişti. 1864'e kadar taşrada kamu hukuku alanına giren konularda özellikle ceza hukuku kapsamında değerlendirilebilecek davalarda muhassılık meclisleri yetkili kılınmıştı. Bu yetki daha sonra ilk olarak memleket meclislerine, 1854'ten itibaren ise bu meclisin alt birimi olarak kurulan ve sadece yargılama işlevi bulunan meclis-i tahkiklere geçmişti. Ceza davalarında, taşra meclislerinden gelen davaları bir üst mahkeme olarak inceleyen Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye ise İstanbul'daki davaları ilk derece mahkemesi olarak görüyordu¹²¹⁶.

1864 Nizâmnâmesi ise idari ve adli organlar arasında kesin bir ayrıma giderek, Tanzîmât'ın meclisler üzerine inşa ettiği hukuk sistemini değiştirmiş, dört dereceli bir sisteme göre nizâmiye mahkemelerinin temelini atmıştı¹²¹⁷. 1864 Nizâmnâmesi'ne göre liva merkezi olduğu için Antalya'da da liva temyiz hukuk meclisi (meclis-i temyiz-i hukuk-ı liva) kurulmuştur. Bu meclis cinayet ile “hukuk-i âdiyyeden neşet eden davalara” bakacaktı. Temyiz hukuk meclisi üç Müslüman ve üç gayrimüslim üyeden oluştuğu ve başkanlığını şer'iyeye mahkemesi hâkimi yaptığı için Antalya Temyiz Hukuk Meclisi'nin başkanlığına Naib Ruhi Bey; meclisin azalığına ise Hacı Ömer Ağa, Hasan Vehbi Efendi, Ahmed Pertev Efendi, Zanailzade Vasil Efendi, Mihail Efendi, Alyon Efendi getirilmişti. Kâtip ise Ömer Arif Efendi idi¹²¹⁸.

Nizâmiye mahkemelerinin teşkilatına dair 18 Haziran 1879 tarihinde çıkarılan geçici kanuna kadar –bu kanunla mahkemelerin yapısı değişmişti– Antalya Temyiz Hukuk Meclisi

¹²¹⁴ BOA. DH. MKT. 1360-36.

¹²¹⁵ BOA. DH. MKT. 1563-17.

¹²¹⁶ Sedat Bingöl, *Hırsova Kaza Deavi Meclisi Tutanakları (Nizâmiye Mahkemeleri Tutanaklarından Bir Örnek)*, Eskişehir, 2002, s. 7 vd.

¹²¹⁷ Sedat Bingöl, *a.g.e.* s. 45-50.

¹²¹⁸ KVS. Def'a I, Konya, 1285, s. 63.

azalığında en fazla bulunmuş kişi (dört defa) Ahmed Pertev Efendi idi¹²¹⁹. Abdülhamid Efendi Lülü en azından iki sene¹²²⁰, oğlu Ömer Lütfi Efendi de iki sene hukuk meclisi üyeliğinde bulunmuştu¹²²¹.

Meclisin Rum üyeleri için ise Zanailzade ailesinin mutlak bir hâkimiyeti göze çarpmaktadır. Zanailzade Mihail Efendi 4¹²²², Pandeli Efendi 4¹²²³, Vasil Efendi ise 3 defa¹²²⁴ bu mahkemede üyelik yapmıştı.

Antalya Temyiz Hukuk Meclisi 18 Haziran 1879 tarihinde nizâmiye mahkemelerinin teşkilatına dair geçici bir kanun (Mehâkim-i Nizâmiyyenin Teşkilâtı Kanûn-ı Muvakkati) çıkarılmasına değin bu şekilde çalışmıştı. Bu tarihten sonra mahkemeler ceza ve hukuk dairelerine ayrıldılar. Bu değişiklik Antalya’da da etkisini göstermiş, “Teke Sancağı Bidayet Mahkemesi” kurulmuş ve mahkeme hukuk ve ceza dairesi olarak ikiye ayrılmıştı. Hukuk dairesinin ilk reisi Antalya Naibi Arif Efendi, ceza dairesinin ilk reisi ise Galip Efendi olmuştu. Bu tarihte müdde-i umûmî muavini olarak Tatyos Efendi görevlendirilmişti. Her iki dairesinin de eşrâf arasından atanmış biri Müslüman diğeri Hıristiyan ikişer azası vardı¹²²⁵. Kısa bir süre sonra bidayet mahkemesi kalemi de oluşturulmuş, kaleme bir başkâtip ve dört muavin atanmıştı¹²²⁶.

Teke Sancağı Bidayet Mahkemesi’nin her iki dairesinin azaları, tıpkı temyiz hukuk meclisinin azaları gibi her zaman Antalya eşrâfi arasından seçilmiştir. Mesela 1883’te hukuk dairesi ile ceza dairesi üyeleri arasında Ömer Lütfi Efendi ile Rıza Bey gibi nüfuzlu isimler vardı¹²²⁷. Rıza Bey 1883 ve 1884’te hukuk dairesi üyeliği yaptıktan sonra¹²²⁸, 1892 ve 1895 arasında da ceza dairesinde üye olarak bulunmuştur¹²²⁹. Ömer Lütfi Efendi ise ceza mahkemesi üyeliğini birkaç sene uhdesinde bulundurmuş¹²³⁰, 1886’da hukuk dairesi azası olmuştu¹²³¹. Bir sene sonra onun görevini bir başka Dimyatlı kerete tüccarı Abdi Efendi

¹²¹⁹ KVS. Def’a I, Konya, 1285, s. 63; KVS. Def’a IV, Konya, 1288, s. 61; KVS. Def’a V, Konya, 1289, s. 55; KVS. Def’a VI, Konya, 1290, s. 55.

¹²²⁰ KVS. Def’a IV, Konya, 1288, s. 61; KVS. Def’a V, Konya, 1289, s. 55.

¹²²¹ KVS. Def’a VIII, Konya, 1292, s. 60; KVS. Def’a IX, Konya, 1293, s. 74.

¹²²² KVS. Def’a I, Konya, 1285, s. 63; KVS. Def’a II, Konya, 1286, 62; KVS. Def’a III, Konya, 1287, 61; KVS. Def’a IV, Konya, 1288, 61.

¹²²³ KVS. Def’a VI, Konya, 1290, s. 55; KVS. Def’a VII, Konya, 1291, s. 58; KVS. Def’a VIII, Konya, 1292, s. 60; KVS. Def’a IX, Konya, 1293, s. 74.

¹²²⁴ KVS. Def’a I, Konya, 1285, s. 63; KVS. Def’a II, Konya, 1286, 62; KVS. Def’a V, Konya, 1289, s. 55.

¹²²⁵ KVS. Def’a XIV, Konya, 1298, s. 112-113.

¹²²⁶ KVS. Def’a XV, Konya, 1299, s. 130.

¹²²⁷ KVS. Def’a XVII, Konya, 1301, s. 153.

¹²²⁸ KVS. Def’a XVII, Konya, 1301, s. 153; KVS. Def’a XVIII, Konya, 1302, s. 111.

¹²²⁹ KVS. Def’a XXV, Konya, 1310, s. 171; KVS. Def’a XXVI, Konya, 1312, s. 175.

¹²³⁰ KVS. Def’a XVIII, Konya, 1302, s. 111; KVS. Def’a XIX, Konya, 1303, s. 228.

¹²³¹ KVS. Def’a XX, Konya, 1304, s. 179.

almış¹²³², Abdi Efendi bir sene sonra ceza mahkemesi azası olmuş¹²³³ ve bu görevi birkaç sene daha uhdesinde bulundurmıştı¹²³⁴. Şehrin önde gelen tüccarlarından Mustafa Şefik Efendi bir defa bidayet mahkemesi hukuk dairesi¹²³⁵, üç defa da ceza dairesi azlığında bulunmuştu¹²³⁶. Zühtü Bey ise 1896 ve 1898’de hukuk dairesi azalığı yapmıştı¹²³⁷.

Görüldüğü gibi hem liva temyiz-i hukuk meclisi hem de bidayet mahkemesi azalıkları bu şekilde sürekli birbirleriyle ortak veya hısım olan Antalya eşrâfının uhdesinde kalmıştır¹²³⁸. Ayrıca, eşrâfın mahkemelerdeki varlığı sadece mahkeme üyeliği şeklinde olmamış, Cemal Bey örneğinde olduğu gibi eşrâf müdde-i umûmî muavinliği veya mahkeme reisliği gibi görevleri de uhdesinde bulundurabilmiştir. Bu durumun, 1884’e geldiğinde bile müfettişler tarafından teftiş edilmemiş olan Antalya adliyesini bütünüyle suistimale açık hale getirmesi kaçınılmazdır¹²³⁹.

Antalya’da eşrâfın nüfuzunun takip edilebileceği bir diğer mahkeme ise ticaret mahkemesidir. Gerçekte Osmanlı İmparatorluğu’nda ticaret mahkemeleri Vilayet Nizâmnâmelerinin sonucunda kurulmamıştı; fakat mahkeme üyelerinin, hatta bazen başkanlarının eşrâf arasından atanmasına bu dönemde de devam edilmişti.

Vilayet Nizâmnâmeleri döneminde mevcut olan ticaret mahkemelerinin temelleri 1850’de Fransız Ticaret Kanunu esas alınarak hazırlanan Ticaret Kanunu’nun yürürlüğe girmesinden sonra atılmıştır. 1 Mayıs 1860 tarihinde ticaret mahkemelerine düzen getirilmiş, buna göre taşrada bütün ticari davaların bu mahkemelere havale edilmesi kararlaştırılmıştı. 1875’te o tarihe kadar Ticaret Nezareti’ne bağlı bulunan ticaret mahkemeleri Adliye Nezareti’ne bağlandı; İstanbul Ticaret Mahkemesi ise taşradan gelen ticaret davalarının istînâf mercii haline geldi¹²⁴⁰.

¹²³² KVS. Def’a XXI, Konya, 1305, s. 179-180. Abdi Efendi’nin Dimyatlı bir kereste tüccarı olduğu hakkında bkz. *Ma’lûmât*, 23 Receb 1318/16 Kasım 1900.

¹²³³ KVS. Def’a XXII, Konya, 1306, s. 182.

¹²³⁴ KVS. Def’a XXIII, Konya, 1307, s. 167.

¹²³⁵ KVS. Def’a XIX, Konya, 1303, s. 228.

¹²³⁶ KVS. Def’a XX, Konya, 1304, s. 179; KVS. Def’a XXI, Konya, 1305, s. 180; KVS. Def’a XXII, Konya, 1306, s. 182.

¹²³⁷ KVS. Def’a XXVII, Konya, 1314, s. 171; KVS. Def’a XXVIII, Konya, 1317, s. 182.

¹²³⁸ Aynı ailenin hem idare meclisi azası hem de bidayet mahkemesi azası çıkarıldığı örnekler de vardır. Örneğin Konstanti Efendi’nin Antalya Bidayet Mahkemesi azası olduğu dönemde biraderi Pandeli Efendi de Antalya İdare Meclisi azası idi. Bkz. *Tercüman-ı Hakikat*, 14 Şevval 1310/1 Mayıs 1893.

¹²³⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, 30 Ramazan 1301/24 Temmuz 1884. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Antalya Mebusu Ebu Ziya Tevfik Bey bu pratiği, *Tasvir-i Efkâr*’da neşredilen başmakalesinde Antalya’dan da örnekler vererek eleştirmiş, Antalya Sancağı’nın artık kurtulmak istediğini belirttiği bu intihab işinin zaten fena bir halde bulunan umur-ı adliye bir kat daha berbat ettiğini söylemiştir: “Bazı memleketlerde hâkimler intihap ile tayin olurlar. Fakat intihap olunan zatlar hâkim sınıfındadır. Bizde olduğu gibi çiftlik ağası veya koyun celebi yahut manifatura taciri veyahut mensubin-i eşrâftan bir derbeder değildir”. Bkz. *Tasvir-i Efkâr*, 27 Ağustos 1325/9 Eylül 1909.

¹²⁴⁰ Güven Dinç, Nimet Ayşe Bakırcılar, *Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Tarihi*, Antalya, 2013, s. 28.

Antalya'da Tanzîmât'ın ilanından sonra tüccarlar arasındaki anlaşmazlıklar, bir komisyon aracılığıyla çözülmüyordu. Ancak 1850'lerin ikinci yarısında şehrin ticari etkinliğinin artması bir ticaret meclisini gerekli kılmış, ticaret meclisi bu ihtiyaca binaen kurulmuş, Arap Süleyman Efendi bu meclisin ilk başkanı olmuştu¹²⁴¹. Süleyman Efendi'den sonra ise bu meclisin başkanlığına ve şehbender vekilliğine Ahmed Tevfik Efendi getirilmişti¹²⁴². Şehirdeki ilk ticaret mahkemesi de bu meclisin temelleri üzerine inşa edilmiş olmalıdır.

1868'de şehirde bir ticaret mahkemesi kesin olarak vardı. Mahkemenin reisi Ahmed Pertev Efendi, daimi üyeleri Arap Süleyman Efendi, Hiristofros Ağa; geçici üyeleri ise Yusuf Efendi, Hacı Ali Efendi, Dimitri Efendi, Hacı Ligorı Ağa idi¹²⁴³. Bu dönemde Antalya Ticaret Mahkemesi'nin reis ve azalarının dağılımı, diğer müessese ve meclislerde de olduğu gibi, bir ölçüde Tanzîmât'tan sonra şehirde oluşan iktidar dengelerinin tezahürüydü. Bu sebeple Ahmed Pertev Efendi'den sonra beş seneden daha fazla Ali Muhlis Ağa'nın oğlu Cemal Bey mahkeme başkanlığını üstlenmiş;¹²⁴⁴ Arap Süleyman Efendi ise hemen hemen altı sene mahkemede üye olarak bulunmuştur¹²⁴⁵.

Cemal Bey'den sonra Antalya Ticaret Mahkemesi başkanlığına Hacı Said Efendi geçmiş, vefat ettiği 1882'ye¹²⁴⁶ kadar bu görevi yedi sene deruhte etmişti¹²⁴⁷. Bu isimlerin dışında mahkemenin Faik Efendi¹²⁴⁸ ve Anaştaş Efendi¹²⁴⁹ gibi uzun dönemli başkanları, Abdi Efendi¹²⁵⁰ ve Yorgaki Efendi¹²⁵¹ gibi uzun dönemli üyeleri de olmuş, Ahmed Pertev Efendi'nin büyük oğlu Osman Efendi ise¹²⁵² birkaç defa mahkemede üyelik yapmıştı¹²⁵³.

¹²⁴¹ Nassif Mallouf, *a.g.e.* s. 44.

¹²⁴² AŞS. 15/283 (25 Zi-l-ka'de 1281/21 Nisan 1865).

¹²⁴³ KVS. Def'a I, Konya, 1285, s. 80.

¹²⁴⁴ KVS. Def'a II, Konya, 1286, s. 80; KVS. Def'a III, Konya, 1287, s. 87; KVS. Def'a IV, Konya, 1288, s. 86; KVS. Def'a V, Konya, 1289, s. 79; KVS. Def'a VI, Konya, 1290, s. 80.

¹²⁴⁵ KVS. Def'a I, Konya, 1285, s. 80; KVS. Def'a II, Konya, 1286, s. 80; KVS. Def'a III, Konya, 1287, s. 87; KVS. Def'a IV, Konya, 1288, s. 86; KVS. Def'a V, Konya, 1289, s. 79; KVS. Def'a VI, Konya, 1290, s. 80.

¹²⁴⁶ BOA. İ. DH. 850-68194 (16 Mart 1298/28 Mart 1882).

¹²⁴⁷ KVS. Def'a VII, Konya, 1291, s. 60; KVS. Def'a VIII, Konya, 1292, s. 60; KVS. Def'a IX, Konya, 1293, s. 74; KVS. Def'a X, Konya, 1294, s. 75; KVS. Def'a XI, Konya, 1295, s. 78; KVS. Def'a XII, Konya, 1296, s. 112; KVS. Def'a XIV, Konya, 1298, s. 113.

¹²⁴⁸ KVS. Def'a XVII, Konya, 1301, s. 155; KVS. Def'a XVIII, Konya, 1302, s. 112; KVS. Def'a XIX, Konya, 1303, s. 229; KVS. Def'a XX, Konya, 1304, s. 180.

¹²⁴⁹ KVS. Def'a XXI, Konya, 1305, s. 180; KVS. Def'a XXII, Konya, 1306, s. 183; KVS. Def'a XXV, Konya, 1310, s. 175.

¹²⁵⁰ KVS. Def'a XIV, Konya, 1298, s. 112; KVS. Def'a XV, Konya, 1299, s. 131; KVS. Def'a XVI, Konya, 1300, s. 182; KVS. Def'a XVII, Konya, 1301, s. 155; KVS. Def'a XVIII, Konya, 1302, s. 112; KVS. Def'a XIX, Konya, 1303, s. 229; KVS. Def'a XX, Konya, 1304, s. 179-180; KVS. Def'a XXI, Konya, 1305, s. 180; KVS. Def'a XXII, Konya, 1306, s. 183.

¹²⁵¹ KVS. Def'a XVIII, Konya, 1302, s. 112; KVS. Def'a XIX, Konya, 1303, s. 229; KVS. Def'a XX, Konya, 1304, s. 179; KVS. Def'a XXI, Konya, 1305, s. 180; KVS. Def'a XXII, Konya, 1306, s. 183; KVS. Def'a XXV, Konya, 1310, s. 175.

¹²⁵² AŞS. 23/33 (29 Zi-l-hicce 1300/31 Ekim 1883).

¹²⁵³ KVS. Def'a X, Konya, 1294, s. 75; KVS. Def'a XI, Konya, 1295, s. 78.

Eşrâfın, ister nizâmîye mahkemelerinde ister ticaret mahkemelerinde olsun, adli sisteme bu şekilde nüfuz etmesinin en önemli sonucu sıklıkla gündeme gelen iltimas (nepotizm), rüşvet ve “tesir-i nüfuz” iddiaları olmuştur. Örneğin Antalya Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Reisi Salih Efendi aleyhindeki iddialar nedeniyle Antalya’dan “kaldırılmış”tı¹²⁵⁴. 2 Mayıs 1891’de ise bu tarihte Müdde-i Umûmî Muavini Cemal Bey şikâyete konu olmuş, Cemal Bey’in kendisini kanunsuz şekilde hapsedtiği iddiasını ispat etmeye hazır olduğunu söyleyen Hüseyin Çavuş, bu beyanına rağmen Cemal Bey’in serveti sayesinde mükemmel bir tahkikat icra edilmeden beraat ettirildiğini iddia etmişti¹²⁵⁵. Cemal Bey’le ilgili bir diğer ihbarda ise onun ve çocuklarının çiftliklerinde kanun kaçaklarını muhafaza ettikleri, fakat Cemal Bey’in Antalya mahkemeleri üzerindeki nüfuzu nedeniyle bu iddiaların yargıya intikal ettirilemediği iddia edilmişti¹²⁵⁶. 1892’de şikâyet edilen kişi ise bir başka Antalyalı, farklı dönemlerde belediye meclisinin de üyesi olan Antalya Ticaret Mahkemesi Reisi Anaştaş Efendi idi¹²⁵⁷. Anaştaş Efendi’nin ticari davalarda “kendi taraftarlarına meylettigi”, bu nedenle ticari davaların olması gerektiği gibi görülemediği ihbar edilmiştir¹²⁵⁸. 14 Mayıs 1908’de Antalya’dan Hacı Hassun ve Yordan Ağa tarafından Adliye Nezareti’ne iletilen bir telgrafta, Antalya İdare Meclisi azasından Mehmed Bileydi Efendi aleyhinde Antalya Ticaret Mahkemesi’nde ikame ettikleri davanın Mehmed Bileydi’nin “tesir-i nüfuzu” sebebiyle adil bir şekilde görülmediği şikâyet edilmişti¹²⁵⁹.

Bu ve benzeri iddialar, Vilayet Nizâm-nâmeleri döneminde sadece Antalya’nın değil tüm Anadolu’nun en önemli gerçeğidir. Bu gerçeğe, Berlin Antlaşması’ndan sonra Anadolu’ya gelen konsoloslar da tanıklık etmiştir. Hatta Yüzbaşı Stewart’ın da altını çizdiği gibi bizatihi sistemin kendisi taşradaki hizipleri adalet sistemine hâkim olmaya teşvik ediyordu. İki farklı dönemde birkaç ay Antalya’da ikamet eden Stewart, bu hiziplerin hem Hıristiyanlardan hem de Müslümanlardan oluşabileceğini ve her iki cemaatin de ortak çıkarları olduğunu altını çizmiştir¹²⁶⁰.

Bir diğer konsolos C. W. Wilson’un adalet sisteminde gözlemlediği belli başlı sorunlardan ilki mahkeme dairelerine seçimle üye alınması ve seçim sisteminin sebep olduğu usûlsüzlüklerdi. Rüşvet ve neredeyse kurumsallaşmış bir müessese olan yalancı şahitliğin

¹²⁵⁴ BOA. İ. DH. 1024-80744 (5 Şubat 1302/17 Şubat 1887).

¹²⁵⁵ BOA. İ. DH. 1224-95839 (20 Nisan 1307/2 Mayıs 1891).

¹²⁵⁶ BOA. DH. MKT. 121-15, lef. 13 (7 Teşrin-i evvel 1309 /19 Ekim 1893).

¹²⁵⁷ KVS. Def’a VII, Konya, 1291, s. 60; KVS. Def’a XVIII, Konya, 1302, s. 113; KVS. Def’a XIX, Konya, 1303, s. 230; KVS. Def’a XX, Konya, 1304, s. 180; KVS. Def’a XXI, Konya, 1305, s. 181; KVS. Def’a XXIII, Konya, 1307, s. 168.

¹²⁵⁸ BOA. İ. DH. 1259-98844, lef. 1 (28 Kânûn-ı evvel 1307/9 Ocak 1892).

¹²⁵⁹ BOA. BEO. 3314-248489 (1 Mayıs 1324/14 Mayıs 1908).

¹²⁶⁰ Ronald Marvin De Vore, *a.g.t.* s. 115.

varlığı sistemin diğer sorunlarıydı¹²⁶¹. Son olarak eşkıyalarla mahkeme görevlilerinin gizli anlaşmaları ve hapishanelerin gerçekten de içler acısı durumu adalet sisteminin üzerinde durulması gereken açmazlarındandı¹²⁶². Anadolu'nun neredeyse hemen her şehrinde gözlemlenen bu tablo nedeniyle konsoloslar, Osmanlı İmparatorluğu'nda adaletin nimetlerinden zenginlerin istifade ettiğini söylemiştir¹²⁶³.

3.1.5. İhtisas Komisyonları

Vilayet Nizâmnâmeleri dönemde eşrâfın taşradaki nüfuzunu arttıran, sadece, idare meclislerinde veya mahkemelerde üye olarak bulunmaları değildi. Eşrâf, 1871 Nizâmnâmesiyle kurumsallaşan ihtisas komisyonlarında da bulunmuş, hatta bu özel ihtisas komisyonları eşrâfın en aktif olduğu müesseseler arasında yer almıştı.

Bu komisyonların görevleri Nizâmnâmenin “Valilerin Umûr-ı Maarif ve Mevâdd-ı Nafiada Vezâ'ifi” başlıklı bölümünde ele alınmıştır. Buna göre umûmî menfaat adına valiler, vilayet dâhilinde talim ve terbiyenin, ticaret, ziraat ve sanayinin gelişmesi, liman ve rıhtımlar tesis ve tanzimi, nehir ve göllerin temizlenmesi ve sıhhat-ı umûmîyyenin korunması, tarım topraklarının imarı gibi konularda çalışabilecekler, bunun için menâf'i-i umûmîyye sandığı, itibar sandığı ve iddihâr sandığı oluşturabilecekler, hastane, şirket ve fabrika açabileceklerdi. Buna benzer komisyonlar livalarda da kurulabilecekti¹²⁶⁴. Bu şekilde taşrada, nafia, maarif, ziraat ve ticaret alanlarında ihtisas kurulları ile menâf'i-i umûmîyye sandıkları veya menâf'i komisyonları, ilgili bölgenin ihtiyacına göre teşekkül etmiştir. Menâf'i-i umûmîyye sandıkları zirai mahsulâtta aşarın onda biri nisbetinde alınan aidatın sermaye olarak konulması suretiyle kurulacaktı. Bu sermayenin işletilmesinden elde edilen gelirlerle yol, kaldırım ve köprü gibi ilgili bölgenin altyapı hizmetleri görülecek¹²⁶⁵, zirai ihtiyaçların giderilmesi sağlanacaktı¹²⁶⁶.

Esasında bu komisyonların oluşturulması, taşra toplumunun gündelik ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik var olan bir pratiğin Vilayet Nizâmnâmeleriyle düzenlenmesinden ibaretti. Örneğin Antalya'da 1864'te şehir eşrâfı bir komisyon kurmuş, komisyona bir başkan, bir sandık emini ile bir kâtip ve birkaç üye seçerek şehrin işlek caddelerinde kaldırım inşası ve

¹²⁶¹ Yalancı şahitlerin yargılama süreçlerindeki rolü o denli önemliydi ki, 19. yüzyılda İstanbul mahkemelerinin yakınlarında yalancı şahitlerin toplandığı kahvehanelerin varlığı dönemin İstanbul gazeteleri taarfindan haber konusu yapılmıştı. İstanbul'da yalancı şahitlerden oluşan bir kumpanyanın varlığı ise 5 Ocak 1892 tarihinde ortaya çıkarılmıştır. Bkz. Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, İstanbul, 2007, s. 203. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Anadolu'da tetkik seyahatine çıkan Ahmed Şerif de özellikle Konya Vilayeti dâhilinde hemen her yerde iftira ve yalancı şahitliğin yaygın olduğunu gözlemlemiştir. Bkz. Ahmed Şerif, *Anadolu'da Tanin*, Cilt: I, (Yay. Haz.) Mehmet Çetin Börekçi, Ankara, 1999, s. 218 ve 223.

¹²⁶² Ronald Marvin De Vore, *a.g.t.* s. 222.

¹²⁶³ Ronald Marvin De Vore, *a.g.t.* s. 225.

¹²⁶⁴ Mehmet Seyitdanhoğlu, *a.g.e.* s. 73.

¹²⁶⁵ İlber Ortaylı, *a.g.e.* s. 182.

¹²⁶⁶ *Şark*, 16 Şevval 1290/7 Aralık 1873.

özellikle de ticari sevkiyat için kullanılan yolların tamiri işine girişmişti¹²⁶⁷. Bu girişimin bir sonucu olarak Antalya İdare Meclisi 23 Temmuz 1864'te Konya Vilayeti'ne ilettiği talepte, kaldırımların tamiri ve yol inşası için ilk kısmı ilkbahar ve son kısmı sonbahar aylarında toplanmak üzere 18 yaşından büyük ve 60 yaşından küçük olanlardan –istisnası lazım gelenlerden başka– 20 kuruş tahsil edileceğini, tahsil edilen bu paranın ise komisyon sandığına verileceğini, toplanan para ile kaldırımcı, usta ve amele tertip edileceğini bildirmişti¹²⁶⁸.

Benzer bir komisyon 1865'te de oluşturulmuştu. Bu tarihte 100 öğrencinin eğitim göreceği bir mektep (Mekteb-i Rüşdi) inşası düşünülmüş, inşaat masraflarının karşılanması için şehrin muteber tüccar ve eşrâfının içinde bulunduğu bir komisyon kurulmuştu¹²⁶⁹.

İşte Vilayet Nizâm-nâmelerinden sonra bu tür komisyonlar resmi bir statü elde etmiştir. Antalya'da da bu şekilde, dönemin ihtiyacına ve önceliklerine göre –fakat esas olarak zirai sahada– icraatlarda bulunması için 1874 ile 1890 arasında menâf'i-i komisyonu faaliyet göstermişti. Komisyonun Rıza Bey¹²⁷⁰ ve Hacı Said Efendi¹²⁷¹ örneklerinde olduğu gibi Antalya'da belediye başkanlığı da yapmış olan başkanlarıyla, Anaştaş Efendi¹²⁷² ve Hacı Ali Rıza Efendi¹²⁷³ örneklerinde olduğu gibi diğer komisyonlar ile muhtelif azalıklarda bulunmuş azaları Antalya eşrâfi arasından seçilmiştir. Komisyonun bütçesi ise senelere göre farklılık göstermişti; ancak vilayetin diğer şehir ve kasabalarıyla karşılaştırıldığında Antalya Menâf'i-i Komisyonu'nun bütçesinin az olduğu söylenmelidir. Örneğin, 1874'te livanın tümü için 571.354 kuruş¹²⁷⁴, 1875'te 625.000 kuruş¹²⁷⁵, 1876'da ise 568.920 kuruş¹²⁷⁶ olan komisyon sermayesinden 1876'da Antalya'nın hissesine düşen meblağ 236.508 kuruştur. Fakat bu tarihte Burdur Menâf'i-i Umûmîyye Sandığı bütçesi 1.110.404 kuruştur¹²⁷⁷. Antalya bu şekilde, kendisinden çok daha küçük bir liva olan Burdur'un gerisinde kalmıştır. 1878'de Antalya Menâf'i-i Umûmîyye Sandığı'nın bütçesi livanın tümü için 576.000 kuruş, Burdur Menâf'i-i Umûmîyye Sandığı bütçesi ise 893.388 kuruştur¹²⁷⁸. Bununla beraber ilerleyen dönemde

¹²⁶⁷ BOA. MVL. 691-39. lef. 2.

¹²⁶⁸ BOA. MVL. 691-39. lef. 4.

¹²⁶⁹ BOA. İ. MVL. 532-23879, lef. 1.

¹²⁷⁰ KVS. Def'a XIX, Konya, 1303, s. 231; KVS. Def'a XX, Konya, 1304, s. 181; KVS. Def'a XXI, Konya, 1305, s. 182.

¹²⁷¹ KVS. Def'a XXII, Konya, 1306, s. 185; KVS. Def'a XXIII, Konya, 1307, s. 169.

¹²⁷² KVS. Def'a VIII, Konya, 1292, s. 60; KVS. Def'a IX, Konya, 1293, s. 74.

¹²⁷³ KVS. Def'a X, Konya, 1294, s. 76; KVS. Def'a XXIII, Konya, 1307, s. 168.

¹²⁷⁴ KVS. Def'a VII, Konya, 1291, s. 60.

¹²⁷⁵ KVS. Def'a VIII, Konya, 1292, s. 60.

¹²⁷⁶ KVS. Def'a IX, Konya, 1293, s. 74.

¹²⁷⁷ KVS. Def'a IX, Konya, 1293, s. 105.

¹²⁷⁸ KVS. Def'a XI, Konya, 1295, s. 106.

sandık bütçesi artmış; 1879'da 791.900¹²⁷⁹, 1883, 1884 ve 1885'te 905.000 kuruş olarak açıklanmıştır¹²⁸⁰.

Burdur Menâf'i-i Umûmîyye Sandığı'nın Antalya'nın üzerinde bir sermayeye sahip olmasının en önemli nedeni, bu dönemde Antalya'da zirai üretimin gerilemeye başlamasıdır. Bu nedenle Burdur'da 5.500 çift eshabından 5.250'si 1874 senesi menâf'i sandığı sermayesine katkı verirken¹²⁸¹, Burdur'dan çok daha büyük bir liva olan Antalya'da bu sayı, muhtemelen çok daha az olmuştur.

Vilayet Nizâm-nâmelerinin öngördüğü bu kurumların olması gerektiği gibi çalıştığını söylemek gerçekten de güçtür. Bunun en önemli nedenlerinden biri, bütçe yetersizliğinin dışında, İlber Ortaylı'nın da altını çizdiği gibi tamamen eşrâfın denetimi altında olan bu tür müesseselerin bir hizmet kurumu olmaktan çok eşrâfın çıkarları doğrultusunda karar almaya çalışan müesseseler olmalarıydı¹²⁸². Bu nedenle bu kurumlar, ileride de görüleceği gibi şehirdeki hizipler arasında cereyan eden çatışma ve çekişmelere sahne olmuş, hatta neredeyse sadece bu tür çatışmalar vesilesiyle gündeme gelmiştir. Bu çatışma ve çekişmelerin şiddetini arttıran ise kaynakların sınırlı olmasıdır.

Burada son olarak, eşrâfın bu komisyon ve kurullarda bulunmasındaki çıkarının sadece maddi olmadığı da söylenmelidir. Örneğin Cemal Bey, 93 Harbi'nden sonra Antalya'ya gelen Kafkasyalı muhâcirlerin iskânı için kurulan iskân ve iane-i muhâcirîn komisyonunun başkanlığını üstlenmiş¹²⁸³, bu suretle muhâcirlerle ilişki kurmuş ve onları, iddialar doğruysa kendi nüfuzunu güçlendirmek için kullanmıştı.

Ayrıca, komisyonlardaki varlığı eşrâfın meşruiyetini arttırıyor, taltîf edilmelerinin önünü açıyordu. Bu şekilde Antalya'da farklı dönemlerde farklı ihtiyaçlar için kurulmuş olan; “cihâdiyye komisyonu” (sadece bir kereliğe mahsus olarak 93 Harbi'nde oluşturulmuştu¹²⁸⁴), “muhâcirîn iskân komisyonu” (şehrin sürekli olarak kitlesel göçlere maruz kalması nedeniyle en uzun ömürlü komisyonlardan biri olmuştu¹²⁸⁵), “maarif komisyonu” (bir diğer uzun ömürlü komisyon maarif komisyonu idi¹²⁸⁶), “nafia komisyonu”¹²⁸⁷ ve “tarik komisyonu”¹²⁸⁸ sürekli

¹²⁷⁹ KVS. Def'a XII, Konya, 1296, s. 112-113.

¹²⁸⁰ KVS. Def'a XVI, Konya, 1300, s. 183; KVS. Def'a XVII, Konya, 1301, s. 156; KVS. Def'a XVIII, Konya, 1302, s. 114.

¹²⁸¹ Şark, 16 Şevval 1290/7 Aralık 1873.

¹²⁸² İlber Ortaylı, a.g.e. s. 74.

¹²⁸³ KVS. Def'a XXV, Konya, 1310, s. 175.

¹²⁸⁴ KVS. Def'a XI, Konya, 1295, s. 106.

¹²⁸⁵ KVS. Def'a XII, Konya, 1296, s. 112; KVS. Def'a XVIII, Konya, 1302, s. 114; KVS. Def'a XIX, Konya, 1303, s. 231; KVS. Def'a XX, Konya, 1304, s. 182; KVS. Def'a XXI, Konya, 1305, s. 183; KVS. Def'a XXV, Konya, 1310, s. 175; KVS. Def'a XXVI, Konya, 1312, s. 178; KVS. Def'a XXIX, Konya, 1322, s. 144.

¹²⁸⁶ KVS. Def'a XX, Konya, 1304, s. 180; KVS. Def'a XXI, Konya, 1305, s. 181; KVS. Def'a XXII, Konya, 1306, s. 184; KVS. Def'a XXIII, Konya, 1307, s. 168; KVS. Def'a XXV, Konya, 1310, s. 173; KVS. Def'a XXVI, Konya, 1312, s. 176; KVS. Def'a XXVII, Konya, 1314, s. 172; KVS. Def'a XXVIII, Konya, 1317, s. 184; KVS. Def'a XXIX, Konya, 1322, s. 145.

eşrâfin denetiminde olmuş, bu komisyonlarda; Hacı Ali Rıza Efendi, Şefik Efendi, Mehmed Galip Efendi, Dizdarzade Rıza Bey, Ömer Lütü Efendi, Hacı Konstanti Efendi, Hacı Said Efendi, Zühtü Bey, Cemal Bey ve Hacı Ligori Efendi gibi döneminin muktedir eşrâfi aza veya başkan olarak bulunmuş, bu suretle meşruiyetlerini pekiştirmişti.

3.1.6. Antalya Eşrâfının Diğer Nüfuz Araçları

Vilayet Nizâm-nâmeleri, merkezi denetimi güçlendirmeyi, devletin etkinliğini merkezden taşra toplumuna ulaştırmayı ve bu şekilde Tanzîmât reformlarının bu husustaki eksiklerini gidermeyi amaçlıyordu. Ne var ki Vilayet Nizâm-nâmelerinin bu amaca ulaştıklarını iddia etmek güçtür. Bu sonucun muhtelif sebeplerinden ilki, vilayet sınırlarının geniş tutulması, taşıma ve haberleşme ağlarının yetersizliği gibi devletin altyapısal iktidar imkânlarının sınırlarıydı. Ayrıca, bazı vilayetlerde konsolosların işlere müdahale etmeleri idareyi çıkmaza sokan belli başlı sebepler arasında yer alıyordu¹²⁸⁹. Üstelik devlet 1876'da iflas ilanı ile sonuçlanan mali sıkıntıları atlatamamış, aksine Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu güç koşulların 93 Harbi (1877-1878) nedeniyle daha da şiddetlenmesi de reformları sekteye uğratmış, savaştan sonra Rusya'nın tazminat talebi de bu sorunlara eklenmişti. Bu koşullar altında Osmanlı İmparatorluğu neredeyse tamamen Avrupa'nın iktisadi nüfuzu altına girmiştir. Neticede Osmanlı İmparatorluğu ve alacaklıları arasında bir uzlaşmaya varılmış ve uzlaşmanın koşulları 20 Aralık 1881 (28 Muharrem 1299) tarihli "Muharrem Kararnâmesi" ile açıklanmıştır. Muharrem Kararnâmesi'nin en önemli sonucu "Düyûn-ı Umûmîyye İdaresi"nin kurulması olmuştur. Düyûn-ı Umûmîyye, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplam gelirinin neredeyse %30'unu doğrudan kontrol ediyordu. Bu durumun sonucu ise hükümetin devamlı nakit sıkıntısı çekmesi oldu. Memurların maaşları senede en çok iki ya da üç defa ödenebiliyordu, memur maaşları sorunu kronik bir mesele haline gelmişti¹²⁹⁰.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1876'da iflas ettiğini ilan etmesi bir açıdan reformcu çabaların hedefine ulaşamadığının itirafıydı. İflas, politik olarak, reformların destekçisi ve icracısı olan bürokrasinin meşruiyetini kaybetmesi demektir. Ayrıca, 93 Harbi merkezi iktidarın itibar kaybını daha da arttırmıştı. Bu koşullar, II. Abdülhamid rejimini toplumsal bir temel arayışına itmiş, aranan bu temel ise taşra eşrâfi olmuştur¹²⁹¹.

¹²⁸⁷ KVS. Def'a XXVIII, Konya, 1317, s. 186; KVS. Def'a XXIX, Konya, 1322, s. 144.

¹²⁸⁸ KVS. Def'a XXV, Konya, 1310, s. 174-175.

¹²⁸⁹ Musa Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi*, Ankara, 2007, s. 215-216.

¹²⁹⁰ Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, (Çev.) İhsan Çatay, İstanbul, 2001, s. 97-98.

¹²⁹¹ Fikret Adanır, *a.g.e.* s. 105.

Bu önemli dönüm noktası taşrada eşrâfın gücünden daha fazla istifade edilmesini gerektirmişti. Bu süreçte eşrâf sadece taşra meclislerinde veya ihtisas kurul ve komisyonlarında üye olarak bulunmamış, taşradaki diğer belli başlı memuriyetleri uhdesine almıştır. Ahmed Şerif, bu şekilde taşra memuriyetlerinin yerli halkın eline geçmesinin birçok sakıncası olduğunu söylemiştir:

Taşrada görev verilen memurların çok defa yerli halktan olması birçok sakıncalar doğurmaktadır. Bunlar dışarının etkisinden, telkininden uzak kalamazlar. Esasen küçük yerlerde bir adamın akrabalık bağları ile bağlı olduğu kimse çok olacağından, böyle bir memur karşısında devamlı olarak akrabalarından birini görüyor ve ona ciddiyetle davranamıyor, onu korumaya mecbur oluyor. Bu idare meclislerinden, mahkeme azalıklarından, yerli olan en küçük kâtiplere kadar devam eder¹²⁹².

Bu dönemde Antalya eşrâfı da bu tür memuriyetlere istihdam edilmiş, bu suretle nüfuz araçlarını çeşitlendirmişti. Sözelimi Cemal Bey'in kendisi Aşar ve Ağnam İdaresi müdürüyken¹²⁹³, oğlu Münir Bey Antalya Tahrirat Kalemi'nde görevli¹²⁹⁴, bir hısmı ise Bucak'te ambar memurluğunda müstahdemdi¹²⁹⁵. Ahmed Pertev Efendi'nin küçük oğlu Ali Rıza Efendi¹²⁹⁶ Ziraat ve Ticaret Odası azalığının¹²⁹⁷ haricinde Defter-i Hakani memurluğunu deruhte etmiş¹²⁹⁸; 1850'li ve 60'lı senelerde şehrin önde gelen tüccarlarından biri olan Ahmed Tevfik Efendi'nin (Küçük Ahmed Efendi) oğlu Mehmed Rafet Efendi ise¹²⁹⁹ birçok komisyonda bulunmasının dışında tahrir ve vergi memuru olmuş; Antalyalı (Dizdarzade) Şevket Bey uzun seneler Evkaf Müdürlüğü'nü deruhte etmiş¹³⁰⁰; Antalyalı Emin Sadrettin Efendi¹³⁰¹, Ömer Arif Efendi¹³⁰², Civelekzade İzzet Efendi¹³⁰³, Manavzade Mehmed Ali Efendi¹³⁰⁴, Edipzade Ahmed Efendi¹³⁰⁵, Mustafa Efendizade Ahmed Besim Efendi¹³⁰⁶

¹²⁹² Ahmed Şerif, *a.g.e.* s. 24.

¹²⁹³ KVS. Def'a XVII, Konya, 1301, s. 155.

¹²⁹⁴ KVS. Def'a XVII, Konya, 1301, s. 154.

¹²⁹⁵ BOA. Y. PRK. UM. 5-8, lef. 4 (26 Rebî-ül-evvel 1299/15 Şubat 1882).

¹²⁹⁶ AŞS. 23/33 (29 Zi-l-hicce 1300/31 Ekim 1883).

¹²⁹⁷ KVS. Def'a XVI, Konya, 1300, s. 183; KVS. Def'a XVII, Konya, 1301, s. 156.

¹²⁹⁸ KVS. Def'a XXII, Konya, 1306, s. 181; KVS. Def'a XXIII, Konya, 1307, s. 166.

¹²⁹⁹ AŞS. 44/50.

¹³⁰⁰ Ali Şevket Bey, Dizdârzâde Hasan Bey'in oğlu idi. Hal tercümesine göre 1842'de Antalya'da doğmuştu. Bir süre Teke Sancağı Muhâsebe ve Tahrîrât Kalemlerinde mülâzemette bulunmuş, daha sonra 1866'da 250 kuruş maâşla Antalya Evkâf Kitâbeti'ne tayîn edilmiş ve 13 Şubat 1875'te o maâşla Meclis-i Temyîz Mümeyyizliği'ne nakledilmişti. 29 Aralık 1879'da 400 kuruş maâşla Teke Sancağı Evkâf Müdürlüğü'ne tayîn edilmişti. Bu dönemde Teke Sancağı Mutasarrıflığı'ndan verilen bilgide "ehliyet ve iktidârı ve hüsn-i hizmet etmekte olduğu" tasdik edilmişti. 7 Şubat 1893'te Meclis-i Temyîz Mümeyyizliği'ne atanmış; 2 Nisan 1894'te ise Teke Sancağı Evkâf Müdürlüğü'ndeki görevinden istifâ etmişti. Bkz. BOA. DH. SAİD. 49-213 (29 Zi-l-hicce 1314/31 Mayıs 1897).

¹³⁰¹ AŞS. 32/ 363 (5 Cemâzi-yel-evvel 1305/19 Ocak 1888).

¹³⁰² AŞS. 44/ 400 (8 Rebî-ül-evvel 1311/19 Eylül 1893).

¹³⁰³ AŞS. 42/402 (11 Kânûn-ı evvel 1312/23 Aralık 1896).

¹³⁰⁴ AŞS. 43/ 39 (16 Kânûn-ı evvel 1315/28 Aralık 1899).

¹³⁰⁵ AŞS. 45/ 71 (24 Kânûn-ı evvel 1317/6 Ocak 1902).

örneklerinde de olduğu gibi Emvâl-i Eytam İdaresi müdürlerinin önemli bir bölümü şehir eşrâfı arasından çıkmıştı.

Yüzbaşı Stewart'ın hiç bir sisteme tabi olmadan çalışıldığına, memurların belirli bir mesai saatiyle bağlı olmadığına (dairelere istedikleri zaman gelip gittiklerine) ve iş saatlerini kahve ve sigara içerek geçirdiklerine tanık olduğu taşradaki memuriyetlerin bu şekilde eşrâfın eline geçmesinin en önemli sonucu ise zimmet ve iltimas meselelerinin gündemden hiç düşmemesi olmuştur¹³⁰⁷.

Bu durum Antalya için de geçerlidir. Örneğin ilki 1870'lerin sonlarında¹³⁰⁸, ikincisi 1890'ların sonlarında¹³⁰⁹, sonuncusu ise 1904-1905'lerde¹³¹⁰ olmak üzere üç farklı dönemde Antalya İdare Meclisi azası olan ve 1880'lerin başlarında Evkaf Müdürü atanarak bu görevi senlerce uhdesinde bulunduran¹³¹¹ Ali Şevket Bey aleyhindeki iddialar, bu tür memurların neden şikâyete konu olduğunu da göstermektedir.

Şevket Bey aleyhindeki iddialar Antalyalı Hüsameddin'in ihbarnâmesiyle açığa çıkmış, fakat bu iddialar –muhtemelen Şevket Bey'in nüfuzu nedeniyle– uzun süre kimse tarafından dikkate alınmamıştı¹³¹². Hüsameddin'in ihbarnâme düzenlemekte ısrarcı olması ise iddialarının dikkate alınmasını sonuçlamıştır. Hüsameddin'e göre Şevket Bey, Antalya eşrâfından olması nedeniyle uzun süren memuriyeti müddetince akrabalarını (taraf-ı taallukatını) memuriyete almak için çalışmış, görev süresi boyunca (yani neredeyse 15 seneden beri) Antalya'da vakıf işleri yüzüstü kalmış, Şevket Bey bu vakıflara istediği gibi tasarruf ederek gelirlerini harcamaktan çekinmemişti. Örneğin şehirdeki en önemli vakıflardan biri olan Şeyh Âdem Vakfı'na ait 70-80 dükkân ve mağazanın (bedestenin) bir bölümünü, “bu mülkler yangında tahrip oldu” gerekçesiyle mülke dönüştürmüş, geri kalan 12 dükkânın senelik kirası 6.000 kuruş tutmasına rağmen, vakfın mütevellilerine aylık 5 mecdiye vererek icar gelirini kendisine ve “taraf-ı talâkatına” tahsis etmişti. Ayrıca, hanesi önünde bulunan Paşa Çamaşırlığı dükkânlarından 7 dükkânı, hatırı için avenesinden Saatçi Hacı Mustafa Efendi'ye terk etmiş, şehirdeki diğer vakıfları da avenelerine peşkeş çekmiş,

¹³⁰⁶ AŞS. 63/26 (12 Safer 1328/23 Şubat 1910).

¹³⁰⁷ Ronald Marvin De Vore, *a.g.t.* s. 202. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Anadolu'da memurların ahvâline ilişkin benzeri gözlemler için bkz. Ahmed Şerif, *a.g.e.* s. 115, 176, 209,

¹³⁰⁸ KVS. Def'a XI, Konya, 1295, s. 76.

¹³⁰⁹ KVS. Def'a XXVIII, Konya, 1317, s. 182.

¹³¹⁰ KVS. Def'a XXIX, Konya, 1322, s. 141.

¹³¹¹ KVS. Def'a XIV, Konya, 1298, s. 112; KVS. Def'a XV, Konya, 1299, s. 129; KVS. Def'a XVI, Konya, 1300, s. 180; KVS. Def'a XVII, Konya, 1301, s. 153; KVS. Def'a XVIII, Konya, 1302, s. 111; KVS. Def'a XIX, Konya, 1303, s. 228; KVS. Def'a XX, Konya, 1304, s. 178; KVS. Def'a XXI, Konya, 1305, s. 179; KVS. Def'a XXII, Konya, 1306, s. 181; KVS. Def'a XXIII, Konya, 1307, s. 166; KVS. Def'a XXV, Konya, 1310, s. 171.

¹³¹² BOA. BEO. 174-12980 (7 Mart 1309/19 Mart 1893).

vakıflara ait birçok mülke kendi taraftarlarından mütevelliler tayin etmiş, vakıf gelirlerine bu şekilde el koymuştu¹³¹³.

Buna benzer ihtilâs ve zimmet iddiaları, Antalyalı birçok memur aleyhinde dile getirilmiştir¹³¹⁴. Ne var ki kamu kurumlarına istihdam edilen memurların yerli eşrâf ailelere mensup olması, hiçbir zaman iltimas ve rüşvet iddialarının tek sebebi olmamıştır¹³¹⁵. İltimas ve rüşvete kapı aralayan, temelleri bu dönemde atılmamış olsa da bu dönemde yaygınlık kazanan kefalet sistemi gibi uygulamalar da, en az diğer sebepler kadar memurların taşra eşrâfının hizmetine girmesinin nedeleri arasında yer almıştı.

3.1.6.1. Kefalet Sistemi

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra II. Abdülhamid döneminin en çok eleştirilen uygulamalarından biri olan memurların kefalete bağlanması sistemi, gerçekte, klasik dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan ve gündelik hayatın düzenini, insanları birbirlerine kefil yaparak, birbirlerinin hareketlerinden sorumlu tutarak sağlamak isteyen kefalet sisteminin farklı bir biçimiydi. Üstelik kefalet sisteminin bir benzeri Tanzîmât'tan sonra da uygulanmış, evkaf müdürleri bu şekilde zimmetlerine para geçirmeyeceklerine dair kefalete raptedilmişti. Mesela 20 Nisan 1849'da Antalya Evkaf Müdürü olan Ferhad Ağa'nın kefil Sarraf Danil¹³¹⁶, 24 Ağustos 1855'te Antalya Evkaf Müdürü Emin Sami Efendi'nin kefil ise Müderris Seyyid Mustafa'ydı¹³¹⁷.

Kefalet sisteminin amacı memurları denetlemektir. Gerçekte kefalet sisteminden önce memurları denetlemek için vali ve mutasarrıfların beraberine taşrada bir “jurnalci”nin istihdamı düşünülmüş, ne var ki daha sonra bu fikirden vazgeçilerek memurların kefalete raptedilmesi kararlaştırılmıştır¹³¹⁸.

¹³¹³ BOA. BEO. 215-16078 (19 Mayıs 1309/31 Mayıs 1893).

¹³¹⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, 15 Şaban 1309/15 Mart 1892; *Tercüman-ı Hakikat*, 27 Şevval 1309/25 Mayıs 1892; BOA. BEO. 343-25654 (13 Kânûn-ı evvel 1309/25 Aralık 1893); BOA. ŞD. 1746-5, lef. 17 (6 Cemâzi-yel-âhir 1317/12 Ekim 1899); BOA. BEO. 1561-117005, lef. 2 (20 Ağustos 1316/2 Eylül 1900); BOA. BEO. 3252-243840, lef. 5 (21 Kânûn-ı sâni 1323/3 Şubat 1908); BOA. DH. UMVM. 47-45, lef. 8 (29 Kânûn-ı sâni 1326/11 Şubat 1911); BOA. BEO. 3502-262604; BOA. BEO. 3568-267575.

¹³¹⁵ Burada bir hususun daha altını çizmek gerekir. Taşrada memurlara ilişkin ihtilas iddialarının tek sebebi “sû-i idare” veya suiistimal değildir. Bu iddiaların bir diğer önemli nedeni vali veya mutasarrıfların “kendilerine müteallik ve mensup olan adamları” memuriyetlerde istihdam etmek istemeleridir. Bunun için bir şehre yeni atanan vali ve mutasarrıflar, daha önce burada irâde-i seniyye ile görevlendirilmiş olan memurları azledip onların yerine kendi adamlarını “kayırmak” isterlerdi. Eski memurların sebepsiz azledilmediğini göstermek ve “bilâ-sebebe azl olundu denilmemesi için” de onların sû-i hallerine dair Bâb-ı Âli'ye inhâ' gönderirlerdi. Azledilen memurlar aleyhine yazılan inhâ'ların çoğunda “sû-i idaresinden dolayı azli ile yerine falan tayin kılındı” yazardı. Bkz. *Şark*, 28 Muharrem 1291/17 Mart 1874.

¹³¹⁶ BOA. EV. d. 13156, s. 7.

¹³¹⁷ BOA. EV. d. 13156, s. 12.

¹³¹⁸ *Basiret*, 8 Cemâzi-yel-âhir 1289/13 Ağustos 1872.

Bu husustaki ilk adım 5 Temmuz 1869 tarihinde “Memurinin Kefaletine Rabtı Hakkında Nizâmnâmedir” başlıklı nizâmnâmenin yayımlanmasıydı. Nizâmnâmenin ilk maddesine göre valiler haricindeki devlet memurlarından; mutasarrıf, kaymakam, defterdar, muhasebeci, mal müdürü, sandık emini gibi devlet emvâlini kullanan idari ve mali memurlar kefaletle bağlanacaktı. Mektupçuluk, emlak ve nüfus memuriyeti gibi tahrirat hizmetinde müstahdem olan ve hiçbir şekilde “kabz ve sarf-ı emvâle mezuniyeti bulunmayan” memurlardan kefil istenmeyecekti. Nizâmnâmenin üçüncü maddesi ise kefaletle bağlanacak memurların tümünün kefalet işinin İstanbul’da Hazine’de, vilayet ve livalarda ise idare meclislerinde gerçekleştirileceğini karara bağlamıştı. Taşrada görevli olan ve kefil talep edilen memurlar, İstanbul’dan veya görevli oldukları bölgelerden kefil bulabileceklerdi (madde 4). Bu nizâmnâmeye uyulmaz ve kefilsiz memur istihdam edilerek devlet hazinesi zarara uğratılır ise bu zarar memuru istihdam edenlerden karşılanacaktı (madde 8). Livalarda bu merci kefaletle bağlanması gereken memurları takip etmekle görevli olan liva idare meclisleriydi (madde 3)¹³¹⁹.

Memurların kefaletle bağlanmasına ilişkin ikinci nizâmnâme aynı başlık altında 2 Nisan 1873 tarihinde neşredilmişti. Burada eski nizâmnâmenin ilk iki maddesi değişmeden muhafaza edilmiş, en önemli düzenleme ise üçüncü ve dördüncü maddelerde yapılmıştı. Üçüncü maddede gerçekleştirilen tadilata göre, mutasarrıf, defterdar ve muhasebecilerin kefalet işleri münhasıran İstanbul’da Hazine’de icra edilecekti. Dördüncü maddede gerçekleştirilen düzenlemeye göre taşrada memuriyet icra edecek olan kaymakam, müdür, sandık emini gibi memurlar, görevli oldukları bölgeden de kefil bulabileceklerdi, ancak gösterecekleri kefillerin sıfat ve kefaleti ilk önce buldukları yerlerin meclislerince tasdik edilecek daha sonra o mahallin bağlı olduğu liva merkez vilayetse vali, değilse mutasarrıfın bizzat tasdik etmesi gerekecekti¹³²⁰.

Nizâmnâmenin amacı devlet gelirlerini güvence altına almak, memurları kefaletle bağlayarak hazinenin zarar etmesini önlemektir. Ne var ki devlet hazinesinin zarara uğramasını önlemek amacıyla neşredilmiş olmasına rağmen Kefalet Nizâmnâmesi, kendisinden beklenenden daha farklı sonuçlar doğurmuştur. Çünkü nizâmnâmenin öngördüğü sistemin en önemli sorunu, alt düzey memurların –bir dizi imkânsızlık nedeniyle– kefillerini atandıkları şehir ve kasabalardan seçmeleri, bu şekilde taşra eşrâfını kendilerine kefil yapıp onlara bağlanmalarıydı. II. Meşrutiyet’in ilanından birkaç sene sonra Anadolu’da bir inceleme gezisine çıkan Tanin gazetesi muhabiri Ahmed Şerif, taşrada eşrâfın gücüne sık sık temas ederken, taşrada halk ve devlet arasındaki ilişkilere bu “zorbalığın” aracı olduğunu belirtmiş,

¹³¹⁹ *Düstur*, I. Tertip II. Cilt, İstanbul, 1289, s. 108-109.

¹³²⁰ *Düstur*, I. Tertip III. Cilt, İstanbul, 1293, s. 23.

eşrâfın hem bu suretle hem de devlet memurlarından aldığı destekle halkı ezdiğini dile getirmiştir. Eşrâfın devlet memurlarından destek almasının en önemli nedeni ise Ahmed Şerif'in "nüfuz ticareti" olarak tanımladığı bu kefalet sistemiydi:

Asırların maddi mirası olan alışkanlık ve gelenekleri bir tarafa bıraksak bile, maddi ve manevi zararları her an hissedilen, başlı başına bir mesele de memurların kefaleti meselesi vardır ki alınacak tedbirlerin sonuçsuz kalmasının tek sebebidir. Bir memur tayin edilir ve görev yerine gönderilir. Hükümet kendisinden kefil ister. Memur, çoğu defa bu kefil gittiği yerden sağlamaya mecburdur. Kefil ise ancak o bölgenin ağaları, yani hükümetin nüfuzunu kırmaya çalıştığı zorbalar olacaktır. Bu nedenle zavallı memur, ağalara rica ve yalvarmaya başlar. Birçok aracıya başvurur. Sonunda ağanın biri, ya kendisi kefil olur ya da bir adamını memura kefil yaptırır. Fakat hangi adamdır ki otuz bin-elli bin kuruş kıymetli malını ve arazisini tanımadığı bir memurun ricasıyla ve sadece ona iyilik etmek fikriyle, hiçbir çıkar gözetmeden tehlikeye atsın? O, elbette bu Lütfine karşılık memurdan bazı hizmetler bekler ve memur da bunları, tabîi reddedemez¹³²¹.

Ahmed Şerif'in de ifade ettiği gibi kefalet sistemi, fiiliyatta, taşra eşrâfının devlet memurları üzerinde nüfuz kurması için vasıta olmuştur. Ancak sistemin neden olabileceği sıkıntılar nizâm-nâmelerin neşrinden hemen sonra görülmüş olacak ki bu hususta bazı düzenlemelere gidilmiştir. Örneğin 5 Temmuz 1869 tarihli ilk nizâm-nâme bu hususta eşrâfa önemli imkânlar tanımışken, 1873 düzenlemesi bazı reformlar öngörmüş, mesela mutasarrıf, defterdar ve muhasebecilerin kefalet işlerinin diğer kefaletle bağlanması gereken memurlardan farklı olarak sadece İstanbul'da Hazine'de icra edileceği karara bağlanmıştı. Kaymakam, müdür ve sandık emini gibi memurlar ise görevli oldukları bölgeden kefil bulabileceklerdi, ancak gösterecekleri kefillerin sıfat ve kefaleti idare meclisleri tarafından tasdik edilecekti. Ne var ki eşrâfın gücünü kırmak veya hiç değilse bir denge unsuru olarak kefillerin karşısına idare meclislerini çıkarmak için düşünüldüğü kesin olan bu hüküm, gerçekte, zaten taşra meclislerine hâkim olan eşrâfın, bu sefer de meclisler vasıtasıyla nüfuz sahibi kılınması anlamına geliyordu. Başka bir ifadeyle 1873 düzenlemesine rağmen eşrâf kefalet sürecinde belirleyici olmaya devam etmiştir.

1873 düzenlemesiyle mutasarrıfların kefalet işinin münhasıran İstanbul'da icra edeceklerinin hükme bağlanmasının amacı, herhalde, livaların en üst amiri olan mutasarrıfın, bu suretle, taşradaki iktidar ve nüfuz ilişkilerinin dışına alınmak istenmesiydi. Bununla birlikte bu hükmün, görev süreleri zaten kısa olan ve görevli oldukları şehirlere dair bilgileri bulunmayan mutasarrıfların görev yerleri hakkında bilgi alabilecekleri en önemli kişilerin ya o bölgenin yerlisi olan ya da eşrâfa kefalet sözleşmesiyle bağlı kılınmış bulunan memurlar olduğu düşünüldüğünde, fiiliyatta, kendisinden istenen sonucu doğurması beklenemezdi.

¹³²¹ Ahmed Şerif, *a.g.e.* s. 157-158.

Taşrada memurlar, mutasarrıflar ve eşrâf arasındaki bu ilişkiye değinen –hatta bu hususta Antalya’da örnekler veren– Süleyman Mazhar da Mizan gazetesinde neşredilen “Vilayette” başlıklı makalesinde, mutasarrıfların görev bölgelerini tanımları hususunda, memuriyet süreleri “ziyâdece imtidâd etmiş ve hemen yerli hükmünü ala gelmiş” memurların rolünün önemine temas etmiştir:

Mevkî-i memuriyetine gelen bir vâli veya mutasarrıf mübtedî olmak itibâriyle ahvâl-i memlekete bi’t-tabî muttali olamaz. Ve bu münferidlerle vehle-i evvelde ihtilâl ile icrâ-yı husûsiyette cevâz görülemez. Bunun için memuriyeti ziyâdece imtidâd etmiş ve hemen yerli hükmünü alagelmış bu kabîl memurlardan ahvâl-i mahalliyeyi istîzâh sıralarında mâhirâne tavsiyeler teferruâtli sebepler irâesiyle mütegalib ve hemdemi olduğu müteneffizleri alâ tanıtmâğa ve bu sınıf memûrların itimâdını o yağmagirlere tevcîh ettirmeye ilk musâhabette muvaffak oluyor. Ve zaten sunî hallere hareketlere alışmış bu mütegaliblerde o günlerde mağdûrlarının sızıltılarını bastırmak, boğmak için hal ve sıfatlarında ve muamelât-ı mesbûkalarında öyle bir alâim-i iffet ve sadâkat gösteriyorlar ki aynı tavsiye vâli ve mutasarrıflar nazarlarında da bir hakikat-i mahza olarak tayîn ediyor¹³²².

Antalya’da da bu şekilde, Antalyalı olmamasına rağmen görev süresi uzadıkça “yerli hükmü almış” birçok memur çalışmıştır. Üstelik birçok memur zaten kefalet sisteminin neticesinde eşrâfa bağlanmıştı. Bu tür kefalet sözleşmeleri şer’iyye sicillerine kaydedilmiştir.

Kefalet sözleşmeleri şer’iyye sicillerine kaydedilirken, ilk olarak, bu sözleşmenin gerekçesi şu şekilde izah ediliyordu:

Mâliye ve mülkiyeye müteallik mevâda memûr tâyin olunacaklar evvel emirde müteber ve mûtemed kefil irâe eylemedikçe tâyin kılınmaması muktezâ-yı irâde-i seniyyeden bulunmuştur. Ve bu def’a Teke Sancağı Emvâl ve Eytâm Müdürlüğü’ne Antalyalı Emin Sadrettin Efendi tâyin kılınmış olmağa mûmâ-ileyh gerek emvâl-i eytâmdan ve gerek beyt-ül-mâla ait akçeden zimmetine nesne geçirir veyâhut yüzünden eytâm ve beyt-ül-mâl hakkında bir zarâr tertib eder ise iş bu zimmet ve zarârı derhâl edaya kefil bi’l-mâl olduğumuzu iş bu senede itâ kıldını¹³²³.

Bu beyanın altına kefillerin isimleri kaydedilerek mühür ve imzaları alınıyor, daha sonra ise kefillerin kefalet gösterdikleri emlak ve gelirleri şer’iyye siciline kaydediliyordu. Son olarak kefillerin kefalet gösterdikleri emvâl ve gelirleri inceleniyor, zimmetleri olup olmadığı araştırılarak kefaletleri olumlu ya da olumsuz karara bağlanıyordu.

Bu şekilde Antalya şer’iyye sicillerine kaydedilmiş kefalet senedi örneklerinin çoğunda Emvâl ve Eytâm Müdürlüğüne atanan Antalyalı memurların isimleri vardır. Antalyalı Emin Sadrettin Efendi¹³²⁴, Ömer Arif Efendi¹³²⁵, Civelekzade İzzet Efendi¹³²⁶, Manavzade Mehmed Ali Efendi¹³²⁷, Edipzade Ahmed Efendi¹³²⁸, Mustafa Efendizade Ahmed Besim Efendi¹³²⁹ gibi

¹³²² *Mizan*, 6 Rebî-ül-evvel 1327/28 Mart 1909.

¹³²³ *AŞS*. 32/ 363 (5 Cemâzi-yel-evvel 1305/19 Ocak 1888).

¹³²⁴ *AŞS*. 32/ 363 (5 Cemâzi-yel-evvel 1305/19 Ocak 1888).

¹³²⁵ *AŞS*. 44/ 400 (8 Rebî-ül-evvel 1311/19 Eylül 1893).

¹³²⁶ *AŞS*. 42/402 (11 Kânûn-ı evvel 1312/23 Aralık 1896).

¹³²⁷ *AŞS*. 43/ 39 (16 Kânûn-ı evvel 1315/28 Aralık 1899).

Emvâl ve Eytam Müdürlüğüne atanan memurlar şehirde buldukları kefilleri sicillere kaydettirmiştir.

Öte yandan Antalya sicillerindeki örneklerin esas olarak Antalyalı memurlar ve Emvâl ve Eytam Müdürlüğü için düzenlenmiş olması başka memuriyetler ve Antalya dışından gelen memurlar için de kefalet sözleşmesi düzenlenmediği anlamına gelmez. Sözcüleri şer'î mahkeme baş kitabetine atanan Şeyh Sinan Mahallesi'nden Müderris Ali Efendizade Yusuf Behçet Efendi için¹³³⁰ ve Emvâl ve Eytam Müdürlüğü'ne tayin edilen Kerküklü Molla Efendizade Ali Nüzhet Efendi için de kefalet sözleşmeleri düzenlenmiştir¹³³¹.

Kefalet sözleşmelerinde kefil olarak adı bulunan kişiler arasında ise; Ahmed Besim Efendi'ye kefil olan II. Meşrutiyet'in Antalya'daki önemli aktörlerinden Yusuf Talat Efendi ile Morali Cemal Beyzade Münir Bey¹³³², Civelekzade İzzet Efendi'ye kefil olan Ellibeşzade Mehmed Ağa¹³³³, Emin Sadrettin Efendi'ye kefil olan Barutçuzade Abdi Efendi¹³³⁴ ya da Ömer Arif Efendi'ye kefil olan Morali Ahmed Şevki Efendi ve Morali İbrahim¹³³⁵ gibi döneminin muteber eşrâfî ya da Ali Nüzhet Efendi'ye kefil olan Şumanzade Ali Efendi gibi döneminin mutasarrıfının (Hüseyin Kenan Paşa) tesahüb ettiği isimler vardı¹³³⁶.

3.1.6.2. Taltîfât Sistemi

II. Abdülhamid rejiminin taşradaki toplumsal temeli eşrâfîti. Bu dönemde idari eğilim, eşrâfî sistemle bütünleştirerek merkezi otoriteyi tesis etmektir. Bu nedenle bu dönemde, tıpkı Tanzîmât döneminde de olduğu gibi meclislere üye olarak eşrâf seçilmiş, bu suretle Tanzîmât'ın politikaları devam ettirilmişti. Eşrâfın bu şekilde taşra meclislerinde bulunması devletin eşrâfın nüfuzundan istifade etmek ve onları devletle bütünleştirmek isteğinden kaynaklanıyordu. Bu talebin sonuçlarından biri de eşrâfa dönük taltîfât uygulamaları ve rütbe tevcihleri olmuş, bu dönemde devlet memurlarının dışında eşrâf da çeşitli nişan, madalya ve rütbelerle taltîf edilmiştir.

Gerçekte II. Abdülhamid dönemi taltîfât politikası –bu sistem keyfi uygulamalara sahne olmasına ve özellikle nişan dağıtımında ifrata kaçılmasına rağmen– Padişahın kişisel kaprislerinden çok, bilinçli bir tercihin sonucuydu. Bu politikanın esası, nişan ve rütbe sahiplerini kişisel olarak Padişaha tabi kılmak, bu suretle sistemin parçası haline

¹³²⁸ AŞS. 45/ 71 (24 Kânûn-ı evvel 1317/6 Ocak 1902).

¹³²⁹ AŞS. 63/26 (12 Safer 1328/23 Şubat 1910).

¹³³⁰ AŞS. 63/ 155 (1 Rebî-ül-evvel 1328/13 Mart 1910).

¹³³¹ AŞS. 63/ 198 (28 Haziran 1326/11 Temmuz 1910).

¹³³² AŞS. 63/26 (12 Safer 1328/23 Şubat 1910).

¹³³³ AŞS. 42/402 (11 Kânûn-ı evvel 1312/23 Aralık 1896).

¹³³⁴ AŞS. 32/ 363 (5 Cemâzi-yel-evvel 1305/19 Ocak 1888).

¹³³⁵ AŞS. 44/ 400 (8 Rebî-ül-evvel 1311/19 Eylül 1893).

¹³³⁶ BOA. DH. MKT. 883-36, lef. 29 (4 Teşrin-i evvel 1320/17 Ekim 1904).

getirmektir¹³³⁷. Selim Deringil II. Abdülhamid'in bu taltîflerle sisteme dâhil etme (co-optation) amacı taşıdığına altını çizmiştir. II. Abdülhamid rejimi diğer otokrasiler gibi nişan ihsanını, nişanı alanda merkezi devlete karşı yaratacağı iyi niyete bir yatırım olarak görüyordu. Bu politika askeri gücün azaldığı dönemlerde ön plana çıkmıştır. Başka bir ifadeyle İmparatorluğun “gerçek gücü”nden çok şey yitirdiği bir dönemde semboller, ritüeller ve prosedürler çok daha fazla önem kazanmıştır¹³³⁸.

Taltîf sistemi içinde verilen ve Antalya eşrâfını da mazhar olduğu nişanlardan ilki “Mecidi Nişanı” idi. İlk defa 1852’de Padişah Abdülmecid’in ismine izafetle, devlet hizmetinde bulunmuş bir kişi ödüllendirmek istendiğinde verilen bu nişan birden beşe kadar sıralanan beş derece ve rütbeden oluşuyordu. Bu nişanın verilmesine II. Abdülhamid, hatta Sultan Reşad devirlerinde de devam edilmiştir¹³³⁹.

Daha önce esas olarak memurlara verilen, bu nedenle memurlar arasında birçok soruna neden olup “içtimai bir mesele haline gelen” rütbelere, II. Abdülhamid devrinde eşrâfa da tevcih edilmişti. Bu devirde eşrâfa tevcih edilen bu rütbelerin hiyerarşisi ise şu şekildeydi: Saniye, sâlise, râbia ve hâmise¹³⁴⁰.

Taltîf sistemi, sürekli olarak nüfuzunu arttırma eğilimi gösteren Antalya eşrâfi için de oldukça işlevsel bir araçtı. Çünkü bu tür taltîfler onlara hem meşruiyet kazandırıyor, hem de idare meclisi başta olmak üzere birçok kurumun kapısını aralıyordu. Bu nedenle Antalya eşrâfi nişan edinebilmek için gayretli olmuştur. Hatta Lazkiye Mutasarrıfı’nın gözlemine göre Antalya eşrâfi “rütbe delisi” idi¹³⁴¹.

Bu nedenle, hem rejim eşrâfi sistemle bütünleştirmek istediği, hem de eşrâf rütbe edinmeye istekli olduğu için II. Abdülhamid devrinde Antalya eşrâfına nişanlar ve çok daha fazla olarak çeşitli rütbelere bol bol tahsis edilmiştir.

Örneğin, 1877’de Cemal Bey’in Saçıkaralı, Sarıkeçili ve Milli aşiretlerinden alınacak redif askerlerinin toplanmasında gösterdiği gayret nedeniyle dördüncü rütbeden bir kıta mecidiye nişanı itasıyla taltîfi kararlaştırılmış¹³⁴², kısa bir süre sonra, 18 Haziran 1877’de Antalya Meclisi bir mazbata hazırlayarak, evvelce dördüncü rütbeden mecidiye nişanıyla taltîf edilmiş olan Cemal Bey’in “umûr-i askeriyece pek çok hizmeti görüldüğü için” stabil amire müdürlüğü payesi verilerek bir kat daha taltîf edilmesini talep etmişti¹³⁴³.

¹³³⁷ Edhem Eldem, *İftihar ve İmtiyaz Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, İstanbul, 2004, s. 266.

¹³³⁸ Selim Deringil, *Simgeden Millete II. Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet*, İstanbul, 2009, s. 74.

¹³³⁹ Edhem Eldem, *a.g.e.* s. 176.

¹³⁴⁰ Mehmed Zeki Pakalın, *a.g.e.* s. 69-70.

¹³⁴¹ *BOA. İ. DH.* 1195-93547, lef. 1 (7 Temmuz 1306/19 Temmuz 1890).

¹³⁴² *BOA. İ. DH.* 739-60495, lef. 12 (12 Muharrem 1294/27 Ocak 1877).

¹³⁴³ *BOA. İ. DH.* 756-61742, lef. 2 (6 Cemâzi-yel-âhir 1294/18 Haziran 1877).

1881’de şehrin muteber kereste tüccarlarından Mustafa Nafiz Efendi’nin, bir debbağhane inşa ederek “zanaat-i debbağlığın terakkisi hususundaki mesaisi” ve “Antalya’da bulunan asker-i redifiye şahane mekulatınca bir hayli şey iâne eylediği için” uhdesine “rütbe-i sâlise” tevcih edilmişti¹³⁴⁴.

II. Abdülhamid döneminin ilerleyen yıllarında birçok Antalyalı tüccar ve eşrâf bu şekilde taltîf edilmişti. Ekim 1885’te Hacı Said Efendi “rütbe-i râbia”¹³⁴⁵, Abdullah Beyzade Tevfik Bey “rütbe-i sâlise” tevcihiyle taltîf edilmişti¹³⁴⁶. 22 Haziran 1887’de Hacı Ali Rıza Efendi “rütbe-i saniye”¹³⁴⁷, 1890’da Abdi Efendi “rütbe-i sâlise” ile taltîf edildi¹³⁴⁸. 12 Haziran 1890’da ise Antalya’da birçok kere muhâcirin komisyonu reisliği¹³⁴⁹ ve azalığı¹³⁵⁰, maarif komisyonu azalığı¹³⁵¹ ve idare meclisi azalığı¹³⁵² deruhte etmiş bulunan Mehmed Galip Efendi “rütbe-i saniye” ile taltîf edilmişti¹³⁵³. 13 Haziran 1890’da Ömer Lütfi Efendi’ye “rütbe-i sâlise”¹³⁵⁴, 1899’da Antalya Belediye Reisi Dizdarzade Rıza Bey’e “imar-ı memlekette fevkalade gayreti görüldüğünden” “rütbe-i saniye” tevcih edilmişti¹³⁵⁵.

II. Abdülhamid rejiminin son senelerinde ise taltîf edilenlerin sayısı çok daha artmış; Yusuf Talat Efendi, Mustafa Şefik Efendi (rütbe-i râbia), Necib Efendi (rütbe-i râbia), Dr. Biberidis Efendi (rütbe-i râbia), dava vekili Yaver Efendi (rütbe-i râbia)¹³⁵⁶; Şevket Bey (rütbe-i saniye), Zühtü Bey (rütbe-i saniye), Mustafa Efendi (rütbe-i saniye), Hüseyin Bey (rütbe-i saniye), Dr. Biberidis Efendi (rütbe-i saniye), Hüsnu Efendi (rütbe-i sâlise), Mehmed Efendi (rütbe-i sâlise), Münir Bey (rütbe-i râbia), Hacı Necib Efendi (rütbe-i râbia), Mustafa Şefik Efendi (rütbe-i hâmise) farklı gerekçelerle ve muhtelif rütbelerle taltîf edilmişti¹³⁵⁷.

Bütün bu taltîfleri eşrâfın taşradaki nüfuzunu pekiştiren, eşrâf için resmi mevkilerin kapısını aralayan ve işlevsel olduğu muhakak bulunan araçlar olarak değerlendirmek gerekir.

¹³⁴⁴ BOA. İ.DH. 830-66834, lef. 1 (9 Cemâzi-yel-evvel 1298/9 Nisan 1881). Mustafa Nafiz Efendi hakkında Tercüman-ı Hakikat’te neşredilen bir makalede ondan iftiharla bahsedilmiş ve Mustafa Nafiz Efendi’nin şehrin önde gelen kereste tüccarlarından biri olduğuna ve bir kereste fabrikası inşa ettiğine değinilmiştir. Ayrıca o, Çerkes muhâcirler için yapılacak hanelerin kerestesini de bedava karşılayacağını taahhüt etmiştir. Bkz. *Tercüman-ı Hakikat*, 5 Cemâzi-yel-evvel 1299/25 Mart 1882.

¹³⁴⁵ KVS. Def’a XXVI, Konya, 1312, s. 182.

¹³⁴⁶ BOA. İ. DH. 971-76734 (16 Kânûn-ı evvel 1301/28 Aralık 1885).

¹³⁴⁷ KVS. Def’a XXVI, Konya, 1312, s. 182.

¹³⁴⁸ KVS. Def’a XXVI, Konya, 1312, s. 182.

¹³⁴⁹ KVS. Def’a XVIII, Konya, 1302, s. 114; KVS. Def’a XIX, Konya, 1303, s. 231

¹³⁵⁰ KVS. Def’a XXV, Konya, 1310, s. 175.

¹³⁵¹ KVS. Def’a XXII, Konya, 1306, s. 184; KVS. Def’a XXIII, Konya, 1307, s. 168; KVS. Def’a XXV, Konya, 1310, s. 173; KVS. Def’a XXVI, Konya, 1312, s. 176.

¹³⁵² KVS. Def’a XXII, Konya, 1306, s. 181; KVS. Def’a XXIII, Konya, 1307, s. 166.

¹³⁵³ KVS. Def’a XXVI, Konya, 1312, s. 182.

¹³⁵⁴ KVS. Def’a XXVI, Konya, 1312, s. 182.

¹³⁵⁵ BOA. Y. MTV. 185-104.

¹³⁵⁶ KVS. Def’a XXVIII, Konya, 1317, s. 190.

¹³⁵⁷ KVS. Def’a XXIX, Konya, 1322, s. 149.

Muhtemelen bu nedenle Ahmed Şerif, taşra eşrâfının bu rütbe ve taltîflerle güçlendiğini, hiç kimseye hesap vermeme yetkisini nefsinde hissettiğini, nihayet Anadolu’da –tüm bu resmi taltîf ve ihsanların sonucunda– halkla temas eden, devlet ve halk arasında aracı rolü oynayan tek zümre haline geldiğini yazmıştır¹³⁵⁸.

3.2. Antalya Eşrâfından Moralı Ağazade Cemal Bey

Tekelioğulları’nın neden olduğu ihtilâl bastırılarak hanenin fertlerinin Selanik’e sürülmesinden ve Tanzîmât Fermanı’nın ilanından sonra Antalya’da oluşan ve taraflarını şehrin belli başlı tahıl tüccarının oluşturduğu iktidar dengesi, 1860’lı yıllardan itibaren değişmiş, bu tarihten sonra tahıl tüccarları geçmişteki servetlerini kaybetmeye başlamıştı. Bu servet yitimi süreci, belirli bir süre sonra nüfuzun da kaybedilmesine yol açmıştı. Bu genel durumun en önemli istisnası ise Moralı Ali Muhlis Ağa’nın hanesi ve oğlu Cemal Bey’in zaman içinde şehrin en muktedir eşrâfi olmasıydı.

Gerçekten de 1870’li ve 1890’lı seneler arasında Moralı Ali Muhlis Ağa’nın oğlu Cemal Bey’in adı, haklı olarak, Antalya’nın en muteber, hatta bazı dönemler “tek muktedir” eşrâfi arasında zikredilmiş ve siyasi hayatın geçekten de “ilginç” bu karakterinin nüfuzu, bazen kesintiye uğramış olsa da, 1870’lerin başlarından itibaren artmıştı. Vefat ettiği Nisan 1894’te ise aleyhindeki ithamların da etkisiyle şehirde adı üzerine en fazla konuşulan kişi herhalde oydu¹³⁵⁹.

Cemal Bey’in gücünün ilk kaynağı, hiç şüphesiz, şehrin önde gelen tahıl tüccarlarından babası Ali Muhlis Ağa’nın ticari başarısı, babasının uzun seneler Antalya Meclisi’nin azası olması ve bu resmi göreviyle ilişkili olarak edindiği nüfuzuydu. Ali Muhlis Ağa’nın adı 24 Eylül 1855 tarihli Antalya şer’iyye sicilinde “Antalya Meclisi azasından hamiyetli Moravi Ali Muhlis Ağa bin Mustafa” olarak zikredilmiştir¹³⁶⁰. Ali Muhlis Ağa, Tekelioğulları hânedânının Antalya ve çevresi üzerindeki mutlak hâkimiyetinin kırılmasından ve Tanzîmât’ın ilanından sonra Antalya’da oluşan iktidar dengesinin önemli bir parçası, Antalya için fazlasıyla çalkantılı geçen 1850’li senelerin tanığı, hatta bu dönemde zuhûr eden iki taraflı hizip mücadelesinin tarafı olmuştu. Bununla birlikte 1850’lerin ikinci yarısından sonra Ali Muhlis Ağa, bu aman vermez hizip mücadelesinin içinden sıyrılmaya gayret etmiş, taraflarını Hacı Ömer Ağa ile Yanıkzade İsmail Bey’in oluşturduğu bu şiddetli çatışmanın içinde yer almamayı tercih etmiştir. Muhtemelen bu çatışmanın içinde daha fazla bulunmak istememesi nedeniyle Ali Muhlis Ağa, Hacı Ömer Ağa, Mubayaacızade Mustafa Bey veya

¹³⁵⁸ Ahmed Şerif, *a.g.e.* s. 27.

¹³⁵⁹ BOA. DH. MKT. 121-15, lef. 1 (16 Nisan 1310/28 Nisan 1894).

¹³⁶⁰ AŞS. 9/114.

Yanıkzade İsmail Bey gibi yerel siyasi sahnenin çatışmacı aktörleri yavaş yavaş bu siyasi sahneden çekilirken, gücünü muhafaza etmeyi başarmıştı. 11 Nisan 1866 tarihli bir tereke 1853 İhtilâli'nin üzerinden 13 sene geçmiş olmasına rağmen Ali Muhlis Ağa'nın şehirdeki nüfuzunun devam ettirdiğini, hatta arttırdığını göstermektedir. Bu belgede adının önünde “mu'teberân-ı azadan ve rikâb-ı şahane kapucubaşlarından vekil-i kaim-makam” sıfatları yer almaktadır¹³⁶¹.

Cemal Bey'in Antalya'daki nüfuzunu ve gücünü arttırırken Ali Muhlis Ağa'nın kendisine devrettiği bu mirastan istifade ettiği kesindir. Bununla birlikte Cemal Bey'in nüfuzunun en önemli kaynağı olan bu mirasın sadece tahıl ticaretinin sunduğu nimetlerden faydalanılarak oluşturulduğu da söylenemez. Hatta gerçekte, tahıl ticaretinin –muhtemelen tahıl tüccarları arasında yaşanan şiddetli nüfuz mücadelesinin de etkisiyle– 1860'ların ortalarından itibaren Antalya'da servetin esas kaynağı olmaktan çıkması, bir aşar mültezimi olan Ali Muhlis Ağa ve oğlu Cemal Bey'in nüfuzunu kesinlikle olumsuz etkilemişti. Üstelik bu dönemde sadece Ali Muhlis Ağa ve hanesi değil, Tanzîmât'ın ilanından sonra Antalya'da oluşan siyasi dengenin belli başlı aktörleri arasında yer alan diğer tahıl tüccarları da benzer bir servet yitimi sürecinin mağduru olmuştu. Bu güç kaybının en önemli göstergesi ise her biri aşar mültezimi olan bu ailelerin 1860'lı senelerden itibaren sarraflara olan borçlarını sürekli olarak ertelemeleridir. Örneğin, Sarraf Zanbeoğlu Yorgi, 1859'da, Ahmed Pertev Efendi ve Zanaioğlu Vasilaki'nin kefilliğini üstlendiği Arap Süleyman Efendi ile Hacı Ömer Ağa'dan kendisine olan 9 yük (900.000) kuruş aşar borcunu ödemesini talep etmişti¹³⁶². Zanbeoğlu Yorgi, Süleyman Efendi ve Hacı Ömer Ağa'nın borçlarını ödeyemeyeceği kesinleşince kefilleri Zanaioğlu Vasilaki'ye müracaat etmiş, ancak Vasilaki artık Fransız tebaası olduğunu iddia ederek borcu ödememişti¹³⁶³.

Bu borç ya kısmen ödenmiş ya yeni borçlarla takviye edilerek artmış, başka bir ifadeyle sürekli sürüncemede bırakılmış ve uzun yıllar devam eden bir alacak meselesine dönüşmüştür. Hatta bu nedenle Sarraf Zanbeoğlu Yorgi, Hacı Ömer Ağa ve Arap Süleyman Efendi'yi, 29 Ocak 1867'de, aşar bedelinden dolayı kendisine olan 7 yük (700.000) kuruştan fazla borçları nedeniyle tekrar şikâyet etmişti. Muhtemelen bu borç eski borçtu ve aradan geçen birkaç seneye rağmen ödenmemişti ya da zaman içinde geçmişteki borçların üzerine yeni borçlar eklenmişti. Ayrıca, Zanbeoğlu Yorgi'ye göre İstanbul'da görülen muhakeme esnasında Süleyman Efendi Antalya'ya firar ederek üzerlerindeki mülkleri elinden çıkarmaya çalışmıştı ki bu bile kendisinin haklılığını gösteriyordu¹³⁶⁴.

¹³⁶¹ AŞS. 15/283 (25 Zi-1-ka'de 1281/21 Nisan 1865).

¹³⁶² BOA. MVL. 593-81, lef. 1 (28 Cemâzi-yel-âhir 1276/23 Aralık 1859).

¹³⁶³ BOA. HR. MKT. 353-19, lef. 3 (1 Zi-1-ka'de 1277/11 Mayıs 1861).

¹³⁶⁴ BOA. MVL. 738-60 (7 Zi-1-ka'de 1283/13 Mart 1867).

Bu dönemde Arap Süleyman Efendi ödemediği diğer borçları nedeniyle de şikâyetlere konu olmuştur. Mesela 21 Temmuz 1860'te ise Yunan tebaasından Aristidi Sarafi, kendisine olan 370.000 kuruş borcunu ödemeye muhalefet ettiği gerekçesiyle Süleyman Efendi'yi Yunan Sefareti vasıtasıyla Konya Vilayeti'ne şikâyet etmişti¹³⁶⁵.

Bu şekilde adı sürekli ertelenen borçlarıyla anılan diğer tahıl tüccarlarından biri de Mubayaacızade Mustafa Bey'di. 4 Ocak 1860'ta Sarraf Zanbeoğlu Yorgi, Hacı Ömer Ağa ve Abdülhamid Efendi Lülü'nün kefilliğini üstlendiği Mustafa Bey'i kendisine olan 1 yük 75.000 kuruş aşar borcu nedeniyle şikâyet etmişti¹³⁶⁶.

Sayısı arttırılabilecek bütün bu örnekler, taraflarını Antalya'daki tahıl tüccarlarının oluşturduğu çatışmalara sahne olan 1850'li senelerden sonra 1860'lı senelerde, tahıl tüccarlarının itibar ve servet kaybettiklerini göstermektedir.

Bu servet kaybı Ali Muhlis Ağa'yı da etkilemişti. Ali Muhlis Ağa ilk olarak 1 Ocak 1860'ta Sarraf Zanbeoğlu Yorgi tarafından, kendisine olan 1 yük 40.000 kuruş borcu nedeniyle şikâyet edilmişti¹³⁶⁷. İkinci defa kefil oğlu Cemal Bey'le birlikte, 5 Ocak 1865'te Zanbeoğlu Yorgi'ye olan 56.500 kuruş borcu nedeniyle tekrar şikâyet edilmişti¹³⁶⁸. Bir sene sonra ise Zanbeoğlu Yorgi, Ali Muhlis Ağa ve kefil Cemal Bey'in kendisine olan 80.000 kuruş borcunu talep etmişti¹³⁶⁹. 4 Ocak 1868'de ise Zanbeoğlu Yorgi, Ali Muhlis Ağa ve kefil Cemal Bey'in yedinde 70.000 kuruş alacağı olduğunu, bu alacağını defalarca talep etmesine rağmen Antalya Kaymakamı'nın "Ali Muhlis Ağa'ya olan muhabbeti nedeniyle" hiçbir şey yapmadığını iddia etmişti¹³⁷⁰.

Mültezimler ve sarraflar arasında bu tür borç meselelerinin olması olağan kabul edilebilse de, bu borçların uzun süre ödenmemesini tahıl tüccarlarının servet kaybının göstergesi kabul etmek mümkündür. Öte yandan bu dönemde ilgili ailelerin gayrimenkul satışlarının artmasını da bu güç yitiminin göstergesi olarak değerlendirebiliriz. Örneğin 1865'e tarihlenen bir satış sözleşmesi, oğlu Cemal Bey'in vekilliğini üstlendiği Ali Muhlis Ağa'nın İstanbul'daki hanını İzmirli Mehmed Efendi'ye 15.000 kuruşa sattığına tanıklık etmektedir¹³⁷¹. Buna benzer başka sözleşmeler neticesinde Ali Muhlis Ağa öldüğünde Cemal Bey'e sadece bir çiftlik ve Antalya'da bir köşk bırakabilmiştir.

Tahıl ticaretinin Antalya eşrafının servetinin en önemli kaynağı olma özelliğini yitirmesi, sonraki senelerde de devam etti. Bu süreci hızlandıran en önemli gelişme ise 1870

¹³⁶⁵ BOA. HR. MKT. 343-54 (2 Muharrem 1277/21 Temmuz 1860).

¹³⁶⁶ BOA. MVL. 593-81, lef. 2 (10 Cemâzi-yel-âhir 1276/4 Ocak 1860).

¹³⁶⁷ BOA. MVL. 593-81, lef. 3 (7 Cemâzi-yel-âhir 1276/1 Ocak 1860).

¹³⁶⁸ BOA. MVL. 460-44 (7 Şabân 1281/5 Ocak 1865).

¹³⁶⁹ BOA. MVL. 524-44 (8 Şâban 1283/16 Aralık 1866).

¹³⁷⁰ BOA. MVL. 554-70, lef. 2 (9 Ramazan 1284/4 Ocak 1868).

¹³⁷¹ AŞS. 14/12.

ile 1880 seneleri arasında Antalya ve çevresinin sürekli olarak çekirge istilalarına maruz kalmasıydı. 1870'in başlarında zuhûr eden bu "çekirge afeti" Antalya ve çevresi üzerinde o denli etkili olmuştu ki, bu istila nedeniyle halk yoksul düşmüş, günlük ihtiyaçlarını karşılamak için eşyalarını, çiftliklerdeki ziraat aletlerini satmıştı. Bu dönemde çiftliklerin terk edildiği, hatta bazı çiftçilerin "terk-i diyar" ettikleri bilinmektedir¹³⁷². İstiladan önce Antalya Sancağı'nın aşar geliri 70 yük kuruştan fazla olmasına rağmen¹³⁷³, istiladan sonra bu gelir yarı yarıya düşmüştü. Çekirge istilasının bu denli uzun süreli etkili olmasının en önemli sebebi ise idarecilerin hiçbir tedbir almamasıydı¹³⁷⁴. Antalya'ya geldiğinde şehir ve çevresinin senelerdir çekirge istilasının tehdidi altında bulunduğunu söyleyen Yüzbaşı Stewart, çekirgelerle başa çıkmanın en etkili yolunun çekirge yumurtalarını toplamak ve imha etmek olduğunu yazmıştır. Ne var ki Antalya'da, üstelik bu hususta gerek İstanbul'dan gerekse de Konya'dan defalarca uyarılar gelmiş olmasına rağmen, din adamlarının bu tohumların yakılmasının İslam dinine göre mümkün olamayacağını iddia etmeleri nedeniyle hiçbir şey yapılmamıştı¹³⁷⁵.

Önüne geçilememe sebebi ne olursa olsun çekirge istilasının uzun dönemli tehdidi, bu tarihte şehrin önde gelen mültezimlerinden olan Cemal Bey tarafından da altı çizildiği gibi, bu döneme kadar tahıl ticaretiyle iştigale eden tüccarları yoksullaştırmıştı¹³⁷⁶. Bu yoksullaşmanın en önemli göstergesi daha önceki senelerde Antalya'dan 1.500.000 kile (38.400.000 kg) zahire ihraç edilmesine rağmen, 1880'de Antalya'ya 150.000 kile (3.840.000 kg) zahire ithal edilmesiydi¹³⁷⁷.

Tahıl ticaretinin gerilemesinde etkili olan bir diğer gelişme ise (1879 ile 1888 arasında) Çardak ve Dinar demiryolunun yapımıydı. Bu dönemde Antalyalı tüccarlar tarafından Antalya'dan Eğridir'e kadar bir şimendifer hattı yapılması talep edilmiş, fakat bu talep bir sonuca ulaşmamıştır¹³⁷⁸. Çardak ve Dinar demiryolunun yapılması ve daha da önemlisi Antalya'nın bu güzergâhın dışında bırakılmış olması, Burdur ve Isparta'da üretilen tahılın artık Antalya aracılığıyla değil, Dinar ve Çardak demiryoluyla nakledileceği anlamına

¹³⁷² Bu dönemde çekirge istilası Kıbrıs'ı da etkilemiştir. Fakat 1870'lerin hemen başlarında Antalya'dan Kıbrıs'a kilesi 40 kuruş gibi fahiş bir fiyata da olsa buğday ihraç edilmiş olmasına bakılacak olursa, çekirge istilası Antalya'daki etkisini biraz daha geç göstermişti. Bkz. Cemil Çelik, "Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs'ta Kıtık Ve Çözüm Yolları (1869-1874)", *Cedrus*, II, 2014, s. 505.

¹³⁷³ *BOA. DH. İ. UM. EK.* 34-58. lef. 2.

¹³⁷⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, 8 Receb 1299/26 Mayıs 1882.

¹³⁷⁵ Ronald Marvin De Vore, *a.g.t.* s. 246-249.

¹³⁷⁶ *BOA. ŞD.* 292-31, lef. 7 (25 Kânûn-ı evvel 1295/6 Ocak 1880). Süleyman Sami'nin aktardığına göre Isparta'da zuhûr eden çekirgelerin itlafi için 1879'da İngiliz Ali Bey'in girişimleriyle çekirge tohumları yakılmak istendiğinde Müftü Tahsin Efendi, "mahlûka ateş ile ceza etmek Allah'a mahsustur" demiştir. Süleyman Sami, *a.g.e.* s. 603.

¹³⁷⁷ *BOA. ŞD.* 2440-1, lef. 1.

¹³⁷⁸ *BOA. BEO.* 821-61547 (24 Temmuz 1312/5 Ağustos 1896).

geliyordu. Bu gelişme, şehrin en önemli gelir kaynakları arasında yer alan tahıl ihracatındaki büyük gerilemenin nedenleri arasında yer almıştır¹³⁷⁹.

Bu koşullar tahıl tüccarlarının Antalya'daki nüfuzunu önemli ölçüde kırarken, bu sürece, kereste ticaretinin şehrin başat iktisadi etkinliği haline gelmesi eşlik etmişti. Tüm bu şartlar altında Cemal Bey'in, Hacı Ömer Ağa, Arap Süleyman Efendi, Yanıkzade İsmail Bey, Mubayaacızade Mustafa Bey gibi tahıl tüccarlarının aksine nüfuzunu kaybetmemesinin nedeni ise deruhte etmiş olduğu idari ve adli görevlerdi.

3.2.1. Cemal Bey ve İdari Görevleri

Tüm olumsuzluklara rağmen tahıl ticaretinin gerilediği bir dönemde Cemal Bey'in nüfuzunu arttıran, hiç değilse babasının sahip olduğu nüfuzu devam ettirebilmesini sağlayan en önemli neden, deruhte etmiş olduğu idari ve adli mevkilerdi. Hatta tüm borçlarına rağmen 1870'lere gelindiğinde şehrin en önemli eşrafı, en nüfuz sahibi muktediri olmasında üstlenmiş olduğu idari ve adli görevlerin hissesi büyüktü. 1869'da babası Ali Muhlis Ağa Antalya Meclisi (meclis-i idare-i liva) azası¹³⁸⁰, Cemal Bey ise Antalya Belediyesi muavini (gerçekte fiili belediye reisi) idi¹³⁸¹. O bu görevi birkaç sene uhdesinde bulundurmuş¹³⁸², bu dönemde ayrıca ticaret mahkemesi reisliği de yapmıştı¹³⁸³. 1877'de dördüncü rütbeden mecidiye nişanıyla¹³⁸⁴, kısa bir süre sonra ise "İstabl-ı Âmire Müdürlüğü" payesiyle taltif edilmişti¹³⁸⁵.

Öte yandan taltif edildiği bu tarihte bile Cemal Bey'in şikâyetçileri eksik olmamıştır. Örneğin, 1877'de Antalya'dan Mehmed ve Hüseyin imzalarıyla kaleme alınan bir telgrafta Cemal Bey'in katil olduğu, ahalinin "ırz ve namusuna tasallut ettiği" iddia edilmiş, belediye reisliği döneminde ve aşar işleri nedeniyle devlete borçlu olduğu dile getirilmişti¹³⁸⁶.

Hakkındaki bu ve benzeri şikâyetlere rağmen Cemal Bey'in nüfuzu artmaya devam etmiştir. 1870'lerin sonlarında Antalya Bidayet Mahkemesi reisi olmuş¹³⁸⁷, fakat İngiltere'nin

¹³⁷⁹ KVS. Def'a XXVII, Konya, 1314, s. 393. Antalya'nın ticari hayatıyla ilgili II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, Tasvir-i Efkâr'da neşredilen bir makalede, zahire ticaretindeki inkıraza şu suretle değinilmiştir: "Bundan 20 sene mukaddem henüz Dinar hattı inşa edilmeden, develerle Karahisar, Burdur, Isparta ve Konya taraflarından getirilen zahire ve saire Antalya iskelesi vasıtasıyla hârice sevk olunurdu. Böylelikle Antalya beynelmilel ticari muamelede bulunduğundan o vakitler ticari mevkiî oldukça iyiydi. Fakat Dinar hattının inşa edilmesi ve İzmir hattı ile iltisâk edilmesi ticareti pek büyük bir sükûta uğratmıştı". Bkz. *Tasvir-i Efkâr*, 6 Eylül 1325/19 Eylül 1909.

¹³⁸⁰ KVS. Def'a I, Konya, 1285, s. 62.

¹³⁸¹ KVS. Def'a I, 1285, s. 83.

¹³⁸² KVS. Def'a IV, 1288, s. 75; KVS. Def'a VI, 1290, s. 79.

¹³⁸³ KVS. Def'a III, Konya, 1287, s. 87; KVS. Def'a IV, Konya, 1288, s. 86; KVS. Def'a V, Konya, 1289, s. 79; KVS. Def'a VI, Konya, 1290, s. 55.

¹³⁸⁴ BOA. İ. DH. 739-60495, lef. 12 (12 Muharrem 1294/27 Ocak 1877).

¹³⁸⁵ BOA. İ. DH. 756-61742, lef. 2 (6 Cemâzi-yel-âhir 1294/18 Haziran 1877).

¹³⁸⁶ BOA. DH. MKT. 1323-15 (15 Şevval 1294/23 Ekim 1877).

¹³⁸⁷ BOA. ŞD. 292-31, lef. 5 (12 Kânûn-ı sâni 1295/24 Ocak 1880).

Konya’da bulunan Konsolos Vekili Yüzbaşı Stewart’ın müdahaleleri sonucu 1880 başlarında adli görevinden ayrılmak zorunda kalmış (esasinda bu şekilde aleyhindeki suçlamalardan “hafifçe sıyrılmak” istemiş)¹³⁸⁸, ancak aradan kısa bir süre geçtikten sonra eski nüfuzunu tekrar elde etmiştir. 1881’de Mutasarrıf Hafız Mehmed’in girişimleriyle çekirge itlaf komisyonu reisi olmuş¹³⁸⁹, 1882’de ise –1878 ve 1879 seneleri arasında Antalya Aşar İdaresi Başkâtibi olan akrabası Moralı İzzet’ten sonra– Aşar ve Ağnam İdaresi Müdürlüğü’ne asaleten atanmış¹³⁹⁰, bu memuriyeti iki seneye yakın uhdesinde bulundurmıştı¹³⁹¹. Bu tarihte oğlu Münir Bey’i Tahrirat Kalemi’nde görevlendirmeye muvaffak olmuştu¹³⁹².

Cemal Bey’in bir diğer önemli idari görevi ise kendisine yeni bir nüfuz alanı kazandıracak olan muhâcirîn iskân komisyonu reisliğiydi. O bu göreve 1891’de getirilmişti¹³⁹³. Bunların dışında Cemal Bey birçok defa liva idare meclisinde aza olarak bulunmuş¹³⁹⁴, hatta idare meclisi müdde-i umûmîliği yapmıştı¹³⁹⁵.

Sahip olduğu tüm bu idari mevkilerin yanı sıra Cemal Bey, Hafız Mehmed ve Turhan Bey gibi mutasarrıflar ile Said Paşa gibi valilerin desteğinden de yararlanmış, 1880’lerin başlarında Manavgat hânedânı Tugayoğulları ile kurduğu ortaklıkta olduğu gibi kişisel ilişkilerinin sunduğu imkânlardan sonuna kadar faydalanmasını bilmişti. Onun bu muazzam nüfuzu ve etkisi –ölümünden birkaç sene önce hasmı kereste tüccarlarıyla girdiği iktidar mücadelesi dönemi istisna tutulduğunda– sadece Konsolos Vekili Yüzbaşı Stewart’ın müdahaleleri sonucu 1880’lerin başlarında kısa bir süre için kesintiye uğramıştı.

3.2.2. Cemal Bey ve İngiliz Konsolos Vekili Yüzbaşı D. H. Stewart

Berlin Kongresi’nden (1878) sonra İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury’nin Osmanlı İmparatorluğu’nun Kongre’de vaat ettiği reformları nasıl uyguladığını denetlemek için Anadolu’ya atadığı çok sayıda askeri konsolostan biri olan Yüzbaşı Stewart, konsolos vekili ünvanıyla 1879 yazında Konya’ya tayin edildi. Onun Konya’daki görevi Halep Konsolosluğu’na atandığı 1881 ilkbaharına kadar devam etmiştir¹³⁹⁶.

¹³⁸⁸ BOA. İ. DH. 798-64717 (22 Kânûn-ı sâni 1295/3 Şubat 1880).

¹³⁸⁹ BOA. ŞD. 292-31, lef. 10 (7 Şubat 1296/19 Şubat 1881).

¹³⁹⁰ BOA. ŞD. 292-31, lef. 17 (8 Mayıs 1298/20 Mayıs 1882).

¹³⁹¹ KVS. Def’a XVI, Konya, 1300, s. 183; KVS. Def’a XVII, Konya, 1301, s. 155 ve KVS. Def’a XVIII, Konya, 1302, s. 113.

¹³⁹² KVS. Def’a XVII, Konya, 1301, s. 154.

¹³⁹³ KVS. Def’a XXV, Konya, 1310, s. 173.

¹³⁹⁴ KVS. Def’a XXI, Konya, 1305, s. 179; KVS. Def’a XXII, Konya, 1306, s. 181; KVS. Def’a XXIII, Konya, 1307, s. 168; KVS. Def’a XXV, Konya, 1310, s. 173.

¹³⁹⁵ KVS. Def’a XXII, Konya, 1306, s. 181; KVS. Def’a XXIII, Konya, 1307, s. 168; KVS. Def’a XXV, Konya, 1310, s. 173.

¹³⁹⁶ Ronald Marvin De Vore, *a.g.t.* s. 105.

Konsolos vekili olarak Konya’da bulunduğu dönemde Yüzbaşı Stewart, gerek Konya vilayet merkezinde gerekse de vilayete bağlı sancaklarda birçok incelemede bulunmuştur. Konya’da göreve başladıktan sonra Ocak 1880’e kadar şehirde kalmış ve buradan Anadolu Genel Konsolosu Wilson ile İstanbul’daki İngiliz Büyükelçisi Layard’a Konya’nın ahvâline dair raporlar göndermişti.

Yüzbaşı Stewart 8 Ocak 1880 tarihinde Konya’dan (Beyşehir, Karaağaç ve Isparta güzergâhı üzerinden) Antalya’ya gelmiş ve 23 Mart 1880 tarihine kadar şehirde kalmış, buradan da Sivas’a gitmişti. Konsolos Vekili Antalya’ya ikinci defa 23 Aralık 1880’de gelmiş, şehirde kışı geçirdikten sonra Nisan 1881’de Antalya’dan hareketle 11 Nisan’da Halep’e ulaşmıştır.

Yüzbaşı Stewart’ın Antalya’ya yaptığı ilk seyahatinde dikkatini çeken ilk şey Cemal Bey’in şehirdeki nüfuzu olmuştu. Konsolos Vekili’ne göre Osmanlı yönetici sınıfından olmayan bu adam, bidayet mahkemesi reisi olarak tepeden tırnağa kirli ilişkilerin tarafı olmuştu. Ancak yerli olması ve sahip olduğu mevki onu güç bir hedef haline getiriyordu¹³⁹⁷. Konsolos Vekili “hergele” olarak tanımladığı Cemal Bey’in şehirdeki bütün serseri ve katillerin en büyük destekçisi ve hamisi olduğunu, bidayet mahkemesindeki görevi nedeniyle ayda 2.000 kuruş rüşvet aldığını ve bu parayla pahalı ve pervasız bir hayat sürdürdüğünü iddia etmiştir. Aristokratik aile bağları nedeniyle şehrin en muktediri oydu, hatta kendisine borçlu olan Mutasarrıf Hafız Mehmed’in gerçek efendisi de Cemal Bey’di¹³⁹⁸.

Yüzbaşı Stewart, kendisine 500 lira (50.000 kuruş) borçlu olduğu için “Cemal Bey’in bir kuklası” haline geldiğini iddia ettiği Mutasarrıf Hafız Mehmed’in ise zindelikten, enerjiden, iş yapma ve karar alma yeteneklerinden mahrum “zavallı bir yaratık” olduğunu söylemiştir. Mutasarrıf Bey yazı yazmayı bilmemektedir ve kesinlikle işgal ettiği makam için münasip bir memur değildir¹³⁹⁹. Bu nedenle Yüzbaşı Stewart Antalya’ya geldikten hemen sonra Konya Vilayeti’ne bir telgraf çekerek, gerçekte kendisinin baskıları sonucu gerçekleşen, Cemal Bey’in bidayet mahkemesi reisliğinden istifasının kabul edilmesini istemiş¹⁴⁰⁰; 17 Ocak tarihli telgrafında Cemal Bey’in istifasıyla Antalya’daki adli işlerin düzene gireceğini yazmıştır¹⁴⁰¹. Üç gün sonra ise Cemal Bey’in konsolosluktan aldığı ultiमतomla mahkeme riyasetinden istifa ettiğini “ona sonuna kadar mücadele ya da istifa seçeneklerini sundum” sözleriyle dile getirmiştir.

¹³⁹⁷ Ronald Marvin De Vore, *a.g.t.* s. 104.

¹³⁹⁸ Ronald Marvin De Vore, *a.g.t.* s. 115.

¹³⁹⁹ Ronald Marvin De Vore, *a.g.t.* s. 104.

¹⁴⁰⁰ *BOA. ŞD.* 292-31, lef. 1 (3 Kânûn-ı sâni 1295/15 Ocak 1880).

¹⁴⁰¹ *BOA. ŞD.* 292-31, lef. 1 (5 Kânûn-ı sâni 1295/17 Ocak 1880).

Cemal Bey'in istifa etmesinin nedeni ise bir soruşturmaya uğramaktansa şimdilik geri çekilmeyi kendi çıkarları için daha makul bulmasıydı. Zira şehrin yerlileri Konsolos Vekili Antalya'yı terk ettikten sonra "efendileri aleyhinde şikâyetle bulunmaya hiçbir zaman cesaret edemeyecek"ti. Yüzbaşı Stewart Şubat ayının sonunda İngiltere Elçisi'ne yazdığı bir notta, basiretsiz Mutasarrıf Hafız Mehmed'in işten el çektirilmesi için Bâb-ı Âlî'nin teşvik edilmesini talep etmişti ki neticede bunda başarılı olmuştur¹⁴⁰².

Yüzbaşı Stewart iki ay kadar Antalya'da kaldıktan sonra, Mart ayının ortalarında şehirden ayrılmıştı. Onun Cemal Bey hakkındaki nihai sözleri hem taşra eşrâfının kimliği hem de mücadele stratejileri hakkında çarpıcı gözlemlerini yansıtır:

Cemal Bey şimdi beş parasız olarak adı çıkmıştır ve ağır bir borç yükünün altına girmiştir. Bu belki de, insanlardan para toplamak için kurduğu çok sayıdaki hilelerinden biridir. O bu şehrin büsbütün hükümdarıdır. İdari makamları satın almaktadır, aşar ihalesini ise çok düşük fiyatla kapatmaktadır. Zira kimse yüksek bir fiyat teklif etmeye cesaret edememektedir. Adaletin satıcısı, köylülerin ezicisi ve haydutların ve hırsızların en büyük hamisi Cemal Bey. Türkiye'deki kötü yönetimin en önemli nedeni şüphesiz bu yerli eşrâftır. İnsanlar hükümetten çok bu gibi adamların eline bakarlar. Bu sınıftan birçok insanla tanışma fırsatım oldu, fakat içlerinden hiç biri daha yüksek menfaatleri kendi menfaatleri yerine koyacak insanlar değildi. Aksine, sadece iktidarlarını tahkim ve takviye etmeye çalışan, rakip ve hasımlarına karşı entrikalar çeviren, gayr-i meşru araçlarla para biriktirmekten başka bir şey düşünmeyen insanlardı bunlar. Zenginliklerini ve nüfuzlarını kendi şehirleri için harcamak bu adamlara çok yabancı düşüncelerdir. Onların yıkıcı ve zararlı etkilerine karşı mücadele edecek olan memurlar ise türlü türlü entrikalara kurban olurlar. Bu tür idareciler hakkında hazırlanan düzmece şikâyet dilekçeleri, zorla halka imzalatılır ve ilgili mercilere gönderilir veya İstanbul'a doğrudan rüşvet verilir¹⁴⁰³.

Bu dönemde Cemal Bey'den rahatsız olan tek kişi Konsolos Vekili Stewart olmamış, Cemal Bey'in başka icraatları da tepkilere neden olmuş, sözgelimi Konya Valisi Akif Paşa Cemal bey'den duyduğu rahatsızlığı açıkça ifade etmişti. Örneğin Cemal Bey 1 Ocak 1880 tarihinde Burdur eşrâf ve hânedânına hitaben çektiği ve üslûbu açısından bir ihtilâl beyannâmesini andıran telgrafında, Antalya ve Burdur'un Konya Vilayeti'nden tefriki için destek talebinde bulunmuştu:

Bizler gaflette zânnıyla yadigârlarımızı yine kazanmak efkârına teşebbüs etmişler. Biz buradan berren ve bahren feryâd etmekteyiz. Muâvenet ve himmet-i seniyyelerini her an ve zaman ümid ederiz. Yaşasın her bir fedakârlığa hazır olan Burdurlular masraftan korkmaz Burdurlular¹⁴⁰⁴.

Konya Valisi Akif Paşa'nın ifadesiyle "cumhurculara mahsus tabir kullanılarak" çekilen bu telgraf, Akif Paşa'yı şaşırtmış, bunun üzerine Burdur Mutasarrıflığı'ndan bu telgrafın kim

¹⁴⁰² Ronald Marvin De Vore, *a.g.t.* s. 116.

¹⁴⁰³ Ronald Marvin De Vore, *a.g.t.* s. 117.

¹⁴⁰⁴ *BOA. ŞD.* 292-31, lef. 8 (20 Kânûn-ı evvel 1295/1 Ocak 1880).

tarafından ve hangi amaçla çekildiği sorulmuştur¹⁴⁰⁵. Akif Paşa telgrafın gayesini ve kimin tarafından çekildiğini öğrendikten sonra¹⁴⁰⁶, Cemal Bey'in Antalya Bidayet Mahkemesi reisi olduğuna göre akli başında bir adam olması gerektiğine kanaat etmiş, bu nedenle “çılğınlar mahsus” bu gibi hareketlerde bulunmayacağını düşünmüştür. Fakat kısa bir tahkikattan sonra bu telgrafın gerçekten de Antalyalı Cemal Bey tarafından çekildiği anlaşılmıştı. Bu kısa tahkikatın sonucuna göre Cemal Bey Antalya eşrâfındandı ve müsrif bir karaktere sahipti. Antalyalıların bir kısmını sevindirdiği bir kısmını iğrendirdiği için hakkında iki tür şahadet eden de vardı. Müsrif olduğu için hem hazineye hem de menâf'i-i umûmîyye sandığına boğazına kadar borçluydu. Zimmetini örtmek için kendisi gibileri tahrik ediyor, onları mahzar tertip etmeye kışkırtıyor, çevresine kötü örnek oluyordu. Örneğin 3 Ocak 1880'de kışkırttığı birçok kişiyle birlikte mahzar hazırlayarak (bu mahzarda kendi adının yanı sıra 33 kişinin adı vardı), Antalyalı tüccarların Antalya'da etkisi birkaç senedir devam eden çekirge istilası sebebiyle aşar bedellerini ellerindeki emlakları satarak ancak karşılayabildiğini, bu nedenle îâne veremeyeceklerini beyan etmişti¹⁴⁰⁷. Konya Valisi bu talebe, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu bu zor günlerde herkesin elini taşın altına koymasını gerektiğini söyleyerek mukabelede bulunmuştur. Üstelik bu mahzarı imzalayanlar sıradan insanlar olmayıp Antalya'nın birinci sınıf eşrâfıydı ve Konya Valisi'ne göre herkesin devlete îâne-i nakdiye verdiği bir dönemde Cemal Bey ve aveneleri bu şekilde îâne vermekten asla kaçamazlardı¹⁴⁰⁸.

Akif Paşa'nın talebiyle gerçekleşen tahkikatın neticesinde Cemal Bey'in, kendisi gibi zimmeti olan bazı borçluları tarafına çekmek için kendi mührünü kullanarak el yazısıyla “falan kimseye müdahale etmeyesiniz zira ben ona kefilim cümlenin malumu olsun” ibare ve mealinde pusûlalar yazdığı da açığa çıkmıştı. Cemal Bey bu şekilde 18 Nisan 1879 tarihinde zimmetinden dolayı mahpus bulunan Hacı Necib Efendi'ye kefil olmuştu¹⁴⁰⁹. Bidayet mahkemesi riyasetine getirildiğinde aleyhindeki şikâyetler üzerine tam bir tahkikat başlatılacakken Konsolos Vekili Stewart Antalya'da bulunduğu sırada Cemal Bey'in uygunsuz hareketlerine tanık olmuş ve bunun üzerine Mutasarrıf Hafız Mehmed'e tembihte bulunmuş, Cemal Bey de “işî daha ileriye vardiirmamak ve hafifçe sıyrılmak üzere” derhal mahkeme riyasetinden istifa etmişti. Bundan sonra Cemal Bey bir daha hükümet işlerine karıştırılmamalıydı¹⁴¹⁰.

¹⁴⁰⁵ BOA. ŞD. 292-31, lef. 2 (6 Kânûn-ı sâni 1295/18 Ocak 1880).

¹⁴⁰⁶ BOA. ŞD. 292-31, lef. 3 (6 Kânûn-ı sâni 1295/18 Ocak 1880).

¹⁴⁰⁷ BOA. ŞD. 292-31, lef. 7 (22 Kânûn-ı evvel 1295/3 Ocak 1880).

¹⁴⁰⁸ BOA. ŞD. 292-31, lef. 7 (25 Kânûn-ı evvel 1295/6 Ocak 1880).

¹⁴⁰⁹ BOA. ŞD. 292-31, lef. 7 (6 Nisan 1295/18 Nisan 1879).

¹⁴¹⁰ BOA. ŞD. 292-31, lef. 5 (12 Safer 1297/25 Ocak 1880).

Ne var ki Cemal Bey aradan bir sene geçtikten sonra nüfuzunu tekrar elde etmek için girişimlere başlamış, hiçbir resmi göreve istihdam edilmemesi kararlaştırılmışken¹⁴¹¹, Yüzbaşı Stewart'ın Cemal Bey'in kuklası olmakla itham ettiği Mutasarrıf Bey tarafından çekirge itlaf komisyonu riyasetine atanmak istenmişti. Hafız Mehmed Konya Vilayeti'ne gönderdiği telgrafta, çekirge tohumunun toplatılması için Antalya'da bir komisyon oluşturulduğunu ve şehirde görevli memurlarla Antalya eşrâfının bu komisyona Cemal Bey'in başkanlık yapmasını talep ettiklerini yazmıştır. Fakat bir sene önce Konya Vilayeti'nden Cemal Bey'in hiçbir resmi görevde istihdam edilmemesi emri alındığından, çekirge itlaf komisyonu riyasetine aslında bu işe hiç de yetkili olmayan bir başkası atanmıştı. Oysa çekirge itlafi meselesinin ehliyetli biri tarafından idare edilmesi gerekiyordu ve Antalya'da Cemal Bey dışında “kudretli bir zat” bulunmuyordu. Ayrıca, Cemal Bey Antalya'nın “hânedân ve candanzadesi” olduğundan bu şekilde memuriyetten el çektirilmesi kendisini mahzun ediyordu, bu sebeple, üstelik Cemal Bey nedamet etmiş olduğundan tekrar resmi görevlere atanmalıydı¹⁴¹².

Cemal Bey'in tekrar eski nüfuzunu kazanmak için girişimlerde bulunduğu bu dönemde, Antalya'da hem Aşar Müdürü Hilmi Bey hem de Elmalı Kaymakamı Mehmed Hurşid Bey hakkında bir dizi dedikodu kulaktan kulağa dolaşmaya başlamıştır. Dedikodulara göre birbirlerinin ortağı olan her iki isim de zahire kaçakçılığı yapıyor ve bu suretle devlet hazinesini zarara uğrattıyorlardı. Bu nedenle Cemal Bey, “şehrinin dirayetli eşrâfından olduğu için”, geçici de olsa, hakkında ciddi iddialar bulunan Hilmi Bey'in yerine Aşar ve Ağnam Müdürü olarak atanmıştı. Cemal Bey, bu görevi deruhte ettikten sadece bir hafta sonra Hilmi Bey aleyhindeki dedikodulara gerçeklik hükmü kazandırmış, kendisinin ve taraftarlarının iddiasına göre –sadece bir hafta içinde– 600 Konya kilesi mektûm (hükümetten gizlenmiş) zahire meydana çıkararak dirayetini kanıtlamıştı¹⁴¹³.

Bütün bu gelişmeler Konya Valisi Said Paşa'nın göreve başladıktan bir süre sonra vilayet dâhilinde teftiş seyahatine çıktığı bir döneme denk geliyordu. Said Paşa Antalya'da ikamet ettiği sürede bu şekilde Cemal Bey'in durumunu öğrenmişti. Said Paşa, Cemal Bey'in geçmişte vilayet merkezinin Antalya olması gibi bazı girişimlerde bulunduğunu, fakat şimdi nedamet getirdiğini, üstelik kendisinden her türlü istifade olunduğunu, son olarak Antalya'daki aşar yolsuzluğunu açığa çıkardığını, hatta tetkikata başladığı sırada Cemal Bey'in muvakkaten aşar müdürlüğüne tayin edildiğini ve bu esnada –sadece bir hafta içinde– 600 Konya kilesi mektûm zahire meydana çıkararak dirayetini kanıtladığını belirtmişti. Bu

¹⁴¹¹ BOA. ŞD. 292-31, lef. 12 (14 Rebî-ül-âhir 1297/26 Mart 1880).

¹⁴¹² BOA. ŞD. 292-31, lef. 10 (7 Şubat 1296/19 Şubat 1881).

¹⁴¹³ BOA. ŞD. 292-31, lef. 15 (6 Rebî-ül-evvel 1299/26 Ocak 1882).

nedenle Cemal Bey'in hükümet işlerinde istihdam olunmaması hakkındaki vilayet kararının –üstelik bu karar, Cemal Bey'e muhalif olanların iddia ettikleri gibi bir İrâde-i Âli kararı değildi ve tüm araştırmalara rağmen böyle bir irâde bulunamamıştı– tekrar gözden geçirilmeli ve geçmiş suçları af edilerek münasip bir memuriyete istihdam edilmeliydi¹⁴¹⁴.

Öte yandan hükümetten zahire gizlediği iddia edilen ve güya Cemal Bey tarafından bu suçu açığa çıkarılan Hilmi Bey ise –Vali Said Paşa'nın açıkça Cemal Bey'i desteklemesine rağmen– yaşananların ve aleyhindeki iddiaların düpedüz Cemal Bey'in iftirası olduğu fikrindeydi.

Hilmi Bey'e göre Cemal Bey sadece kendisi aleyhindeki iddiaların müsebbibi değildi, o Antalya'daki birçok usûlsüzlüğün de baş aktörüydü. Hilmi Bey, Cemal Bey'in devletin parasını zimmetine geçirdiğini iddia etmiş, zimmetinde vergi ve aşar parası olduğu halde nüfuzu nedeniyle tahsil olunmadığını söylemiştir. Mutasarrıf Turhan Bey Cemal Bey'in konağında ikamet ediyor, Vali Said Paşa Antalya'ya geldiğinde orada misafir oluyordu. Teftiş için Konya Valisi'yle birlikte Antalya'ya gelen İngiliz Ali Bey ise Turhan Bey'le birlikte her akşam eğlenmiş, Hilmi Bey'in “emvâl-i devletin haline” ilişkin şikâyetlerini ise ne Said Paşa ne de İngiliz Ali Bey dikkate almıştı¹⁴¹⁵.

Hilmi Bey, Cemal Bey'in kanunsuz hareketlerini sadece İngiliz Konsolos Vekili Stewart'ın fark ettiğini söylemiştir. Zaten o vakit Cemal Bey'in hükümetten uzaklaştırılmasına sebep olan da Yüzbaşı Stewart'tır. Konsolos Vekili raporunda “Antalya hükümetinin rüşvetsiz iş görmemesi ahaliyi fena bir mevkiye sevk edecektir. Hükümet denizin ağzındadır ve bir gün olur batar” demiştir. Bütün her şey apaçık ortadayken Vali Paşa'nın Antalya'ya geldiğinde hiçbir işle ilgilenmemesi karşısında Hilmi Bey duygularını “buna nasıl tahammül olunur, kangî vicdan bunu kabul eder?” sözleriyle açığa vurmuştur¹⁴¹⁶.

Aşar Müdür Hilmi Bey'in bir diğer iddiası ise Cemal Bey'in şakilerin hamisi olduğuydu. Mesela “Kefensiz” ismiyle tanınan Mehmed'i şekavete kışkırtan Cemal Bey'di. Hatta bu şaki yakalanmasına rağmen, Antalya Hapishanesi'ne götürülürken Cemal Bey'in muavenet ve himayesi sayesinde her nasılsa tahliye edilmişti. Tüm bu nedenlerle Cemal Bey, o dönem Antalya'ya gelmiş bulunan İngiliz Konsolos Vekili Stewart'a şikâyet edilmiş, bunu üzerine Cemal Bey'in hükümet işlerine bulaştırılmamasına karar verilmişti¹⁴¹⁷.

Hilmi Bey'e göre Antalya'da devlet memurları tepeden tırnağa rüşvet ve yolsuzluğa batmıştı. Sözgelimi bidayet mahkemesi reisi rüşvet alıyor ve bu durum Mutasarrıf Hafız Mehmed Bey'in bilgisi dâhilinde gerçekleşiyordu. Eski Antalya Sandık Emni Hacı Ali

¹⁴¹⁴ BOA. ŞD. 292-31, lef. 16 (6 Rebî-ül-evvel 1299/26 Ocak 1882).

¹⁴¹⁵ BOA. Y. PRK. UM. 5-8, lef. 5 (26 Rebî-ül-evvel 1299/15 Şubat 1882).

¹⁴¹⁶ BOA. Y. PRK. UM. 5-8, lef. 13 (26 Rebî-ül-evvel 1299/15 Şubat 1882).

¹⁴¹⁷ BOA. Y. PRK. UM. 5-8, lef. 14 (26 Rebî-ül-evvel 1299/15 Şubat 1882).

Hafız'ın 250.000 bin kuruş zimmeti vardı¹⁴¹⁸. Bu ve benzeri nedenlerle Antalya halkı çarşı pazarda “ecnebilere müracaat edeceğiz” diyerek feryat figan ediyordu¹⁴¹⁹.

Cemal Bey'in, yolsuzluğunu açığa çıkardığını iddia ettiği ve Aşar Müdürü Hilmi Bey'in ortağı olduğunu söylediği Elmalı Kaymakamı Mehmed Hurşid de hakkındaki iddiaları kesin olarak reddetmiştir. Mehmed Hurşid Bey, Elmalı'ya atandıktan sonra Elmalı'nın 1877 ve 1878 senelerinden kalma aşar bakâyâlarını tahsil ettiğini, üstelik bunu kimseyi rencide etmeden başardığını; Kaş'ın 1872'den 1878 senesine kadar olan 540.000 kuruş bakâyâsını düzenlemek için girişimlerde bulunduğunu, bu girişimleri esnasında Kaş mütegalibesi Ali Bey ile memurların zimmetlerini açığa çıkardığını söylemiştir¹⁴²⁰.

Mehmed Hurşid Bey, hakkındaki iddiaların sorumlularından biri olarak gördüğü Cemal Bey'i ise “Tekelioğlu avenesi” olarak tanımlamıştır. Mehmed Hurşid Bey'e göre Cemal Bey, 1878'de, Konya Vilayeti tarafından “eshâb-ı rütbe ve hânedân” bilindiği için kaime îânesine memur edilmiş, ancak toplamış olduğu îânenin önemli bir bölümünü zimmetine geçirmiş, hakkındaki şikâyetler üzerine de devlet işlerinde istihdamı irâde ile yasaklanmıştı. Fakat buna rağmen Antalya'daki memurları hanesinde misafir edip ihsanda bulunuyor, devlet işlerine müdahale ediyordu¹⁴²¹. Cemal Bey “kendi efkârını icra etmek emel ve arzusundan” hiçbir zaman vazgeçmemişti. Buna rağmen, îâne parasını zimmetine geçirdiği için hakkında hukuki bir işlem yapılmadığı gibi geçici olarak Aşar ve Ağnam Müdürlüğü'ne tayin edilmişti. Hatta Vali Said Paşa'nın Antalya'yı ziyaret ettiği tarihte Mutasarrıf Turhan Bey, Cemal Bey'in ticaret reisliğine tayin edilmesini teklif etmişti¹⁴²².

Mehmed Hurşid Bey, Cemal Bey'in daha başka ilişkileri hakkında da iddialar ortaya atmıştır. Ona göre Cemal Bey Elmalı mütegalibesi İdriszade Süleyman Ağa ile ortaktı. Gerçekte Cemal Bey'i bu denli güç bir hedef haline getiren, onun aleyhindeki iddialarına birçok taraftar bulmasını sağlayan da bu ilişki ağıydı. Mehmed Hurşid Bey, tahıl tüccarlarının oluşturduğu ve oldukça güçlü bu “şirket-i hafıyye”nin hedefi olduğunu iddia etmiştir. Ona göre bu gizli şirketin Manavgat ayağını Tugayoğlu Emin Bey, Elmalı ayağını İdriszade

¹⁴¹⁸ BOA. Y. PRK. UM. 5-8, lef. 4 (26 Rebî-ül-evvel 1299/15 Şubat 1882).

¹⁴¹⁹ BOA. Y. PRK. UM. 5-8, lef. 15 (26 Rebî-ül-evvel 1299/15 Şubat 1882).

¹⁴²⁰ BOA. Y. PRK. UM. 5-8, lef. 39 (11 Kânûn-ı sâni 1297/23 Ocak 1882).

¹⁴²¹ Ahmed Şerif bu tür “istikbâl törenleri” hakkında şunları yazmıştır: “Yalvaç'a bir memur tayin edilip gelir. Memleketi soyan bu eşrâf tarafından karşılanır, kendisine her türlü kolaylık gösterilir, birkaç gün misafir edilir, ödeyemeceği kadar borç para verilir, kendisine bir ev bulunur. Memur makamına oturur. Ziyaretler, ziyafetler, biraz sonra teklifler başlar. Fakat arada sırada memurun durumu, paraya ihtiyacı olup olmadığı sorulmakta kusur olmaz ve bir gün gelir ki o memur hükümetin değil, ağanın adamı olur. Ağa hükümetten çıkmaz, memurların yanından ayrılmaz. Bunu gören köylünün nazarında ise ağanın önemi ve nüfuzu artar. İşte bu şekilde, taşrada hükümet genellikle bu sınıfın aleti derecesine inerek, halkın ezilmesine hizmet etmektedir”. Bkz. Ahmed Şerif, a.g.e. s. 31.

¹⁴²² BOA. Y. PRK. UM. 5-8, lef. 40 (11 Kânûn-ı sâni 1297/23 Ocak 1882).

Süleyman Bey, Kaş ayağını ise Ali Bey oluşturuyordu. Bu gizli şirketin Antalya'daki mümessili ise Cemal Bey'di¹⁴²³.

Mehmed Hurşid'i güç durumda bırakan bir diğer husus ise Mutasarrıf Turhan'ın Cemal Bey ile Elmalı mütegalibesinden İdriszade Süleyman Ağa'yı himayesi altına almasıydı. O bu hususta Hilmi Bey'in iddialarını tekrar etmiştir. Mehmed Hurşid'e göre her fırsatta devlet işlerinden anlamadığını dile getirip her gün Tugayzade ve avenelerinin hanesinde tavla rakısıyla memleket işlerini başkâtip Arif Efendi'ye havale eden ve günlerini eğlenerek geçiren Turhan Bey, liyakatsiz bir mutasarrıftı. Turhan Bey Antalya'ya gelir gelmez ilk iş olarak, daha önce devlet hizmetinde istihdam edilmemesi hususunda hakkında bir irâde çıkmış olan Cemal Bey'in hanesine misafir olmuştu. Turhan Bey Elmalı'ya gittiğinde de Süleyman Ağa'nın hanesinde misafir olmuştu. Bu duruma tanık olan ve bu kişilerin zulmünden “aciz ve perişan düşmüş” liva halkı ise Turhan Bey'in Cemal Bey ile avenelerine verdiği bu imtiyaz karşısında tamamen devletten ümitlerini kesmişti. Zaten önceki mutasarrıf da Cemal Bey'in etkisi altında kalmıştı. Bu hususta Mehmed Hurşid Bey, Konsolos Vekili Stewart'ın iddialarını da tekrar etmiş, Cemal Bey'in, Turhan Bey'den önceki mutasarrıf Hafız Mehmed Bey'e 50.000 kuruş borç verdiğini söylemiştir¹⁴²⁴.

Hilmi Bey ve Mehmed Hurşid Bey'in tüm bu itirazları reddedilmiş, hatta 23 Mart 1882'de, Antalya Mutasarrıfı'nın önceki, Konya Valisi'nin ise mevcut talebi doğrultusunda Cemal Bey'in Teke Sancağı Ağnam ve Aşar Müdüriyeti'ne istihdamına izin verilmiştir¹⁴²⁵. Bununla birlikte Cemal Bey'in Ağnam ve Aşar Müdürü olarak istihdamına ilişkin itirazlar devam etmiştir. Sözgelimi Elmalı Kaymakamı Mehmed Hurşid ile “ahali vekili” olduğunu iddia eden Abdullah Ziyaeddin tarafından 18 Nisan 1882 tarihinde kaleme alınan bir tahriratta, bir kere daha Cemal Bey'in devlet işlerinde istihdam olunmaması hakkında bir irâde olduğu dile getirilmişti¹⁴²⁶.

20 Nisan 1882'de Abdullah Ziyaeddin “ahali vekili” sıfatıyla Başvekâlet'e çektiği telgrafta da Cemal Bey'in tekrar memuriyette istihdamına karşı çıkmış, önceki iddiasını tekrar etmişti. Telgrafında, Cemal Bey'in Moralı Ali Muhlis Ağa'nın oğlu olduğuna ve geçmişte zulmü nedeniyle fakir fukaranın feryat ve figanına sebep verdiğine değinmiş; bu nedenle Cemal Bey'in kendi işinden başka resmi ve gayr-i resmi hiçbir vesileyle hükümet işlerine müdahale ettirilmemesine dair 17 Mayıs 1880 tarihli bir irâde çıkarıldığını dile getirmişti. Abdullah Ziyaeddin bu irâde sayesinde Antalyalıların Cemal Bey'in zulmünden kurtulduğunu

¹⁴²³ BOA. Y. PRK. UM. 5-8, lef. 41 (11 Kânûn-ı sâni 1297/23 Ocak 1882).

¹⁴²⁴ BOA. Y. PRK. UM. 5-8, lef. 41 (11 Kânûn-ı sâni 1297/23 Ocak 1882).

¹⁴²⁵ BOA. ŞD. 292-31, lef. 16.

¹⁴²⁶ BOA. ŞD. 292-31, lef. 18 (6 Nisan 1298/18 Nisan 1882).

iddia etmiştir. Ne var ki Vali Said Paşa ile Mutasarrıf Turhan Bey'in girişimleriyle Cemal Bey Aşar Müdürlüğü'ne tayin edilince "cümle ahâlî-yi fukaraya" tekrar bir yeis gelmişti¹⁴²⁷.

Cemal Bey bu iddialara Şûrâ-yı Devlet Riyaseti'ne hitaben kaleme aldığı ve Teke Sancağı Ağnam ve Aşar Müdürü sıfatını kullandığı 29 Nisan 1882 tarihli telgrafiyle cevap vermişti. İddiasına göre Antalya Aşar Müdürlüğü'ne vekâleten ve sonra da asaleten tayin edildiği günden beri birçok yolsuzluğu, örneğin selefi Hilmi Bey'in 40.000 kuruşu aşan "ihtilâsını" meydana çıkarmış, avenelerinin diğer hırsızlıklarının da peşine düşmüştü. Hilmi Bey, hem ihtilâsı açığa çıkacağı hem de aşar gelirleri artacağı için Cemal Bey'in idaresini çekemediğinden, ayrıca kanuni takibattan kurtulamayacağını anladığından "mugalâta ile vakit geçirmeye" başlamıştı. Ayrıca, tüm kanunsuz işlerinin üstünü örtmek için bazı memurları iğfal edip, birkaç kişiyi hükümet aleyhinde tahrik etmenin ve fesâd çıkarmanın yolunu tutmuştu. Kendisi aleyhinde şikâyet dilekçeleri kaleme alan Elmalı Kaymakamı Mehmed Hurşid ise daha önce zulmü ve ihtilâsı nedeniyle sorgulanmış bir memurdu. Mehmed Hurşid Efendi şimdilerde kendisine ahali vakili namı veren Semerci Hoca Abdullah Ziyaeddin Efendi ile birlikte Der-saâdet'e firar etmişti¹⁴²⁸.

4 Mayıs 1882 tarihinde Hilmi Bey, Elmalı Kaymakamı Mehmed Hurşid Bey ve Abdullah Ziyaeddin aleyhinde bir mazbata hazırlanıp Başvekâlet'e sunuldu. Mazbatada Hilmi Bey ile Mehmed Hurşid Bey'in "rüşvet ve sair su-i ahvâli nedeniyle taht-ı muhakemeye alınmışken İstanbul'a firar ettikleri", Semercizade Abdullah Efendi'nin de aşar gelirlerinden ihtilâsı olduğu, bu nedenle hakkında takibat icra edileceğini hissettiği için onun da İstanbul'a firar ettiği, üstelik Abdullah Efendi'nin ahali vekili olmadığı, sadece üzerinde hükmü geçmiş bir meseleden dolayı beş altı sene evvel verilmiş bir vekâletnâme olduğu, fakat bunun da artık hükmü kalmadığı iddia edilmişti. Bu mazbatada Cemal Bey'in yanı sıra Müdde-i Umûmî Muavini Tatyos, Ceza Mahkemesi Reisi Mehmed, Müftü Hasan, Hâkim Arif, Muhasebeci ve Mutasarrıf Vekili Rıza, Antalya Meclisi azaları; Pandeli, Ali Rıza, Panayot, Yorgaki, İstirati, İsmail ve Hasan, Belediye Reisi Said, İcra Memuru Zühdü, Ser-tahsildar Hüseyin, Kâtip İbrahim, Defter-i Hakani Memuru Mehmed, Evkaf Müdürü Şevket, Tahrirat Müdürü Abdullah ve Müdür-i Rûsumat Hüseyin'in mühürleri vardır¹⁴²⁹. Bu denli geniş bir mutabakat, Cemal Bey'in nüfuzunu göstermesi açısından önemlidir.

Bu mazbataya rağmen Elmalı Kaymakamı Mehmed Hurşid, 14 Mayıs 1882 tarihli arizasında da eski iddialarını tekrarlamış, bir sahil şehri olmasına rağmen Antalya'da kanun ve hukukun bulunmadığını iddia etmiş, bu durumun nedeninin ise eski mutasarrıf Hafız

¹⁴²⁷ BOA. ŞD. 292-31, lef. 19 (8 Nisan 1298/20 Nisan 1882).

¹⁴²⁸ BOA. ŞD. 292-31, lef. 21 (17 Nisan 1298/29 Nisan 1882).

¹⁴²⁹ BOA. ŞD. 292-31, lef. 24 (22 Nisan 1298/4 Mayıs 1882).

Mehmed Bey ile mevcut mutasarrıf Turhan Bey ve Naib Mehmed Arif Efendi ile avaneleri olduğunu söylemiştir. Mehmed Hurşid'e göre bu kişiler, haklarında şikâyetle bulunanları envai çeşit işkence ile eza ve cefa etmekteydiler¹⁴³⁰.

Buna rağmen Şûrâ-yı Devlet, 21 Temmuz 1882'de, Konya Valiliği'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Cemal Bey'in münasip bir memuriyette istihdamı için müsaade verilmesini içeren talebi incelemiş, bu hususu olumlu karara bağlamıştı¹⁴³¹.

Kısacası Cemal Bey, bu suretle Turhan Bey'in mutasarrıflığı döneminden itibaren, aşar ve ağnam müdürü olarak görevlendirildikten sonra eski nüfuzunu tekrar kazanmış¹⁴³², Ziya Bey ve Enis Paşa'nın mutasarrıflıkları zamanında gücünü daha da artmış, bu dönemden itibaren birçok defa idare meclisinde aza olarak bulunmuştur. Bu dönemde Cemal Bey'in bir diğer önemli idari görevi ise 1891'den itibaren deruhte ettiği ve kendisine yeni bir nüfuz alanı kazandıracak olan muhâcirîn iskân komisyonu reisliği idi¹⁴³³.

3.2.3. Cemal Bey ve Çerkes Muhâcirler

19. yüzyılda Anadolu, özellikle 1864'ten sonra yoğunlaşan Kuzey Kafkasyalı kabilelerin zorunlu göçüne tanık oldu. Bu göç sürecinin ardında, Rus İmparatorluğu'nun Kırım Savaşı'ndan sonra önemi daha da artan Kafkasya'ya hâkim olma ve bu coğrafyayı meskûn kabilelerden arındırıp “güvenli” bir bölgeye dönüştürme isteği vardı. Bu nedenle bu tarihten itibaren Kuzey Kafkasyalı kabileler muhtelif tarihlerde bölgeden göçertilmiştir.

Antalya bu göç sürecinden 1890'da etkilenmiş, şehre ilk göçmen kafileleri 1890'ın son aylarında gelmişti. Şehre ulaşan göçmenleri taşıyan ilk vapurda 2.700 muhâcir karaya çıkmıştı¹⁴³⁴. Ne var ki göçmen sevkıyatı bununla sınırlı kalmamıştır. Muhaceret süreci için iskân mıntıkası olarak belirlenen Adana Vilayeti'nde kolera salgının olması, Konya Vilayeti'nin muhtelif mıntıkalarına iskân edilmek için başka muhâcirlerin de Antalya iskelesine çıkarılmasına neden olmuştu. Bu sebeple muhâcirîn iskân komisyonu, Konya Vilayeti'nin tüm itirazlarına rağmen, 9.856 göçmenin daha Antalya iskelesine çıkarılmasına izin vermiş¹⁴³⁵, bu muhâcirlerin bir bölümü daha sonra Mersin iskelesine sevk edildiği için Kasım 1891'e gelindiğinde şehre gelen muhâcir nüfus 5.000'e yaklaşmıştı¹⁴³⁶. Fakat Antalya iskelesine çıkarılan muhâcirler, henüz daimi iskân bölgeleri tespit edilmemiş olduğundan ve kış mevsimi bastırıldığından şehirdeki iki hana yerleştirilmiş, açıkta kalanlar için Dâhiliye

¹⁴³⁰ BOA. DH. MKT. 1338-102, lef. 2 (25 Cemâzi-yel-âhir 1299/14 Mayıs 1882).

¹⁴³¹ BOA. ŞD. 292-31, lef. 32 (5 Ramazan 1299/21 Temmuz 1882).

¹⁴³² KVS. Def'a XVI, Konya, 1300, s. 181.

¹⁴³³ KVS. Def'a XXV, Konya, 1310, s. 170.

¹⁴³⁴ Mehmet Yılmaz, *a.g.t.* s. 167.

¹⁴³⁵ Mehmet Yılmaz, *a.g.t.* s. 167.

¹⁴³⁶ Mehmet Yılmaz, *a.g.t.* s. 168.

Nezaretî tarafından 500 çadır gönderilmiş, bazı muhâcirler ise şehirdeki medreselerde konaklanmaya çalışılmıştır¹⁴³⁷.

Daha sonraki günlerde Teke Mutasarrıflığı tarafından Antalya’da bulunan Çerkeslere livanın sahil kısmında bazı bölgeler gösterilmişse de, muhâcirler yüksek bölgelere alışık oldukları ve sahilde iskânları sağlıklarını bozacağından buralara iskân edilmek istememişlerdi. Bu şekilde aradan yedi ay geçmesine, üstelik dağlarda birçok boş arazi olmasına rağmen muhâcirlerin iskânlarıyla ilgili hiçbir olumlu gelişme yaşanmamış, muhâcirler bu durumdan Antalya Mutasarrıfı’nı sorumlu tutmuşlardı. Bâb-ı Âli ise muhâcirlerin buldukları “hâl-i perâşâniyyet ve sefalette” bırakılmaları halinde bu durumun bir ihtilâl sebebiyet vereceğinden endişe ediyor, bu husus hakkında bir an evvel ciddi bir çare ve tedbir geliştirilmesini istiyordu¹⁴³⁸.

Göçmenlerin müracaatlarını, Bâb-ı Âli’nin endişelerini dikkate alan Teke Mutasarrıflığı bir taraftan mirasçısı olmadığı için devlete intikal etmiş topraklarla çevrede bulunan metruk arazilere el koymuş ve bunların satışını yasaklamış, bir taraftan da muhâcirlerin sahil kenarlarına iskânına çalışmıştır. Nihayet bu muhâcirlerden Antalya’da kalıp sahil kenarına yerleştirilmeyi kabul edenlerinden 130 hane Manavgat’a (Selimiye Çiftliği’ne), diğer 200 hane kadarının da Serik civarına (Boğazak’a 180, Yanköy’e 20) iskân edilmesine karar verilmiştir¹⁴³⁹. Geriye kalan hanelerin ise (580 kadar hane), Konya, Niğde ve Isparta’ya sevk edilmeleri münasip görülmüştü¹⁴⁴⁰.

Serik’e yerleştirilen 200 haneden 20’si, Yanköy’de yerli halkın yanına iskân edilmişti. Serik civarına yerleştirilen 180 hane ise “Dipsiz Göl” yakınlarında bulunan “Boğazak” mevkiine iskân edilerek bunların teşkil ettikleri köye II. Abdülhamid’in ismine atfen “Hamidiye-i Ulya” adı verilmişti¹⁴⁴¹.

Ne var ki Boğazak’a yerleştirilen Çerkesler daha ilk günden itibaren bu çevrede bulunan bataklıklar nedeniyle sıtma karşısında kırılmışlardır. Nihayet sayıları 170 hanede 555 kişiye düşen Çerkesler 1892 Temmuzuna doğru Antalya’ya geri dönmüştür. Antalya’ya dönen Çerkeslerden 138 hane 1893’te Konya’ya gitmiştir¹⁴⁴².

Öte yandan Manavgat’a yerleştirilmek için gönderilen 130 hanenin buradaki Selimiye Çiftliği’ne iskânları kararlaştırılmış, fakat muhâcirler iskân mntıklarını (Selimiye Çiftliği) beğenmemişler ve Antalya’ya dönmüşlerdi. Birkaç ay Antalya’da bekleyen Çerkesler 1891

¹⁴³⁷ Mehmet Yılmaz, *a.g.t.* s. 172.

¹⁴³⁸ *BOA. İ. DH.* 1226-95953 (20 Nisan 1307/2 Mayıs 1891).

¹⁴³⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, 17 Rebî-ül-âhir 1309/20 Kasım 1891.

¹⁴⁴⁰ Mehmet Yılmaz, *a.g.t.* s. 174.

¹⁴⁴¹ Mehmet Yılmaz, *a.g.t.* s. 175.

¹⁴⁴² *BOA. İ. DH.* 1308-61, lef. 1 (14 Eylül 1309/26 Eylül 1893).

sonbaharına doğru “Yeleme Çiftliği”ne yerleştirilmek üzere İstanos’a doğru yola çıkmışlardı. Bu sırada Yanköy ve Boğazak’a iskân edilen muhâcirlerin bazıları da bu guruba dâhil olmuştu. Bu son katılımlarla birlikte 180 hanede 587 nüfusa ulaşan muhâcirlerden 140 hanenin Yeleme’de iskânıyla teşekkül eden köye Şûrâ-yı Devlet tarafından “Ma’mure-i Hamidiye” adı uygun görülmüştü. Yeleme’de iskân edilemeyen 80 kadar aile ise Burdur’a gönderilmişti¹⁴⁴³.

Görüldüğü gibi Antalya’da Çerkeslerin iskân sürecinde birçok zorlukla karşılaşmış, muhâcirler üç sene kadar Antalya ve çevresinde güç şartlar altında, uygun iskân mıntıklarının belirlenmesini beklemişlerdi. Bu göç süreci, hem şehirde hem de taşrada muhâcirler ve “ahâlî-yi kadime” arasında sık sık çatışmaların yaşanmasına da neden olmuştu. Örneğin Antalya iskelesine gelen Çerkes muhâcirler geçici olarak şehirdeki medreselere yerleştirilmişler, fakat bu geçici ikamet tahmin edilenden daha uzun sürmesi medrese talebelerinin şikâyetlerine neden olmuştu¹⁴⁴⁴. Bu dönemde muhâcirler Antalya’daki memurlar arasındaki çekişmelerin de parçası haline getirilmiştir. 11 Mayıs 1893’te Isparta Metropolitinin Fener Patrikhanesi’ne ilettiği telgrafta, Antalya’dan Burdur’a doğru hareket eden Çerkeslerin, Müslümanlara ait medrese ve bu medreselerin gelir kaynağı olan mağazaları tahrip ettikleri, Yahudilere ait evleri bastıkları, çiftliklerde “adamlar paralayıp” fakir aileleri öldürdükleri, Müslümanları hapsettikleri ihbar edilmişti. Isparta Metropolitinin bütün bu olayların sorumlusunun Isparta ve Burdur’u birbirine düşüren Mutasarrıf Zihni Paşa olduğunu belirtiyordu¹⁴⁴⁵. Zihni Paşa ise Antalya Metropolitinin bu iddialarının, Metropolit’in kendisini Antalya’dan kaldırmak amacına matuf olduğunu iddia etmiştir. Zihni Paşa’ya göre kereste kaçakçılığı nedeniyle tevkif edilmiş bulunan Meyisli bir Rumu salıvermediği, Isparta ve Burdur mutasarrıflığı döneminde de aralarında sorun bulunduğu için Metropolit Efendi kendisini Antalya’dan kaldırmak istiyordu. Hatta Metropolit Efendi 2 Mayıs’ta Hükümet Konağı’na gelmiş, hiddetle muhâcirlerin birçok asayiş sorununa sebep olduğunu söylemiş ve Zihni Paşa’yı şikâyet edip Antalya’dan defedeceği tehdidinde bulunmuştu¹⁴⁴⁶.

Çerkes göçmenlerin iskânı ve bu süreçte karşılaşılan güçlükler söz konusu olduğunda kırsal bölgelerdeki temel mesele, Çerkesler ve konargöçerler arasındaki arazi çatışmalarıydı. Örneğin 4 Ağustos 1893 tarihli bir jurnalde Antalya’ya bağlı Yeleme Köyü’ne iskân edilen Çerkesler ile Varsak’taki “ahâlî-yi kadime” arasında hayvan otlatma meselesinden dolayı çatışma yaşandığı ve ahâlî-yi kadimedenden bir kişinin katledildiği bildirilmişti. Bunun üzerine

¹⁴⁴³ Mehmet Yılmaz, *a.g.t.* s. 176.

¹⁴⁴⁴ BOA. BEO. 107-8004 (4 Teşrîn-i sâni 1308/16 Kasım 1892).

¹⁴⁴⁵ BOA. Y. PRK. UM. 27-12 (24 Şevval 1310/11 Mayıs 1893).

¹⁴⁴⁶ BOA. BEO. 279-20909, lef. 2-3-4.

mülki ve adli memurlarından ve zabıtalardan oluşan bir heyet olay yerine gönderilmiş, fakat Çerkesler bu heyete karşı “bir takım hareket-i serkeşane”de bulunarak katilleri görevlilere teslim etmemişlerdi¹⁴⁴⁷. 5 Ağustos 1893 tarihli bir başka jurnalde ise Yeleme’de iskân edilen Çerkeslere üç sene önce arazi tahsis edildiği, Antalya halkının son safhaya varan fedakârlıklarıyla toplanan iâneler aracılığıyla muhâcirlerle hala erzak verildiği bildiriliyordu¹⁴⁴⁸.

Kırsal bölgelerde Çerkesler ve konargöçerler arasında çıkan çatışmalar ve bu çatışmalara ilişkin Antalya’dan Bâb-ı Âlî’ye gönderilen telgraflar ve muhâcir meselesini incelemek için bölgeye gelen adliye ve mülkiye müfettişlerinin kaleme aldığı raporlar, bütün bu çatışmaların farklı bir veçhesine de işaret etmektedir. Sözelimi Sadâret’e iletilen 28 Ağustos 1893 tarihli bir tahriratta Yeleme’de iskân edilen Çerkeslerin ahâlî-yi kadîmenin arazisine tecavüz edip hayvanlarını çaldığı, ruhsatsız tütün ettikleri, Varsak köyüne saldırdıkları ve burada “muhârebe ve mûkateleye sebep verdikleri” belirtildikten sonra, bunların serkeşliklerinin içlerinde bulunan 12 hane reis taifesi ve Antalya eşrâfindan olup bu ailelerle hısımlık kuran (muhâcirîn-i merkume ile sıhriyyet peyda eden) Moralı Cemal Bey’in tahrik ve teşvikinden kaynaklandığı ifade edilmişti. Bu sebeple “muhâcirleri tahrik ve teşvik etmekten geri kalmayan” Cemal Bey muhâcir olmayan bir başka şehre gönderilmeli, 12 hane rüesâ ise Halep Vilayeti’ne nakledilmeliydi¹⁴⁴⁹.

Müfettişlerin raporlarında altı önemle çizilen husus, bu dönemde muhâcirîn iskân komisyonu reisi olması nedeniyle Çerkeslerin iskânına memur olan Cemal Bey’in, oğlu Mehmed Münir’i Çerkes bir kızla evlendirerek göçmenlerle akraba olması ve arazilerinin sınırlarını genişletmek için onları çevre köyler üzerine saldırtmasıydı¹⁴⁵⁰.

Başka bir ifadeyle, Turhan Bey’in desteği ile Tugayoğulları, İdriszadeler ve Kaşlı Ali Ağa ile kurduğu “şirket-i hafiyenin” yanı sıra bu dönemde Cemal Bey’in nüfuzunu perçinleyen, hatta ileride oğlu Mehmed Münir’in de kullanacağı ilişki ağının içine girmesine vesile olan gelişme, onun muhâcirîn iskân komisyonu reisliğine getirilmesi ve bu vesileyle Çerkes muhâcirlerle ilişki kurması, onları nüfuzunu arttırmak için kullanmasıydı.

Öte yandan Cemal Bey Çerkes muhâcirleri nüfuzunu arttırmak için kullandığı iddialarını hiçbir zaman kabul etmemiştir. Aksine, aleyhindeki bu iddialara itiraz ederken de, nüfuz mücadelesine girdiği hasmı Ömer Lütfi Efendi’nin kendisi aleyhindeki şikâyetlerine mukabelede bulunurken de, muhâcir hanelerinin inşası sürecinde çalıştığını, işçi istihdam

¹⁴⁴⁷ BOA. İ. HUS. 14-1311. M-81 (28 Temmuz 1309/9 Ağustos 1893).

¹⁴⁴⁸ BOA. Y. MTV. 80-208.

¹⁴⁴⁹ BOA. DH. MKT. 121-15, lef. 3 (16 Ağustos 1309/28 Ağustos 1893); BOA. DH. MKT. 121-15, lef. 4 (7 Eylül 1309/19 Eylül 1893); BOA. ŞD. 1720-18; BOA. BEO. 313-23463 (6 Teşrîn-i sâni 1309/18 Kasım 1893).

¹⁴⁵⁰ BOA. Y. MTV. 80-208.

ederek alet ve inşaat edevatını temin ettiğini, bu suretle 145 muhâcir hanesinin inşasında rol oynadığını vurgulamış¹⁴⁵¹, muhâcirlerin iskânı sürecindeki çabaları nedeniyle aldığı taltîf belgelerini hatırlatmış, kırk senedir devlet ve millete bir hayli hizmet ettiğini dile getirmiştir¹⁴⁵².

3.2.4. Cemal Bey'in Ölümü

Çerkeslerin neden olduğu ve bir açıdan Cemal Bey'in de sorumlu tutulduğu karışıklıklarla hemen hemen aynı dönemde, 24 Mayıs 1893 tarihinde Bucak ve Kızılkaya köylüleri tarafından Dâhiliye Nezareti'ne iletilen bir telgrafta Cemal Bey'in Bucak ve Kızılkaya nahiyeleri sınırlarının birleştiği bölgede mutasarrıf olduğu Kökez Çiftliği civarındaki bataklıkları temizlemek için uzun süredir bölge halkını her sene ücretsiz çalıştırdığı ve arzusuna karşı gelenlere başına topladığı bir takım kimliği bilinmeyen kişiler vasıtasıyla zulmettiği iddia edilmişti¹⁴⁵³. Bu dönemde ayrıca, Cemal Bey'in oğulları ile adamlarının da ahalinin zevce ve kerimelerinden gözlerine kestirdiklerini zorla "kaldırdıkları" ve aylarca Kökez Çiftliği'nde "icrâ-yı fuhşiyât eyledikleri" ihbar edilmişti¹⁴⁵⁴.

Bu ihbarın akabinde, hem muhâcirlerin iskânı sürecinde karşılaşılan sorunları hem de diğer iddiaları incelemek için Konya Vilayeti, Konya Meclisi azasından Hafız Ahmed Efendi'yi görevlendirdi ve Cemal Bey'in liva müdde-i umûmî muavinliğinde bulunduğu esnada aleyhinde dile getirilen iddiaları da içeren evrak müfettişe teslim edildi¹⁴⁵⁵. Bu evrakta Cemal Bey'in ilgili görevde bulunduğu dönemde hazineyi nasıl zarara uğrattığı 46 başlık altında listelenmişti¹⁴⁵⁶.

Hafız Ahmed Efendi Antalya'ya Temmuz ayında gelmiş ve hemen tahkikata başlamıştır¹⁴⁵⁷. Öte yandan bu dönemde Cemal Bey'le ilgili şikâyetler merkez vilayete iletmeye devam ediyordu. Mesela, 9 Ağustos 1893'te Antalyalı ulemadan Tevfik, Osman, Resul, İsmail Hakkı, Halil ve Süleyman tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifre telgrafta, "müteneffizan-ı mahalliyeden" Cemal Bey'in "millet-i İslamiyye'yi tahkir ve

¹⁴⁵¹ BOA. DH. MKT. 121-15, lef. 8 (10 Kânûn-ı evvel 1307/22 Aralık 1891).

¹⁴⁵² BOA. DH. MKT. 121-15, lef. 9.

¹⁴⁵³ BOA. BEO. 296-22151.

¹⁴⁵⁴ BOA. DH. MKT. 59-6, lef. 2 (12 Mayıs 1309/24 Mayıs 1893). Antalya eşrâfi hakkında buna benzer ihbarlar sık sık yapılmıştır. Mesela 31 Ocak 1887 tarihinde Abdülhamid imzasıyla Konya Vilayeti'ne iletilen bir ihbarda da Manavgat eşrâfi Tugayzade Tahir Efendi'nin kendisini hükümete şikâyet edenleri "avene ve hademeleri marifetiyle katl ve bir takım bakire kızların ırzlarına tasallut eylediği" dile getirilmişti. Bkz. BOA. DH. MKT. 1396-66.

¹⁴⁵⁵ BOA. DH. MKT. 59-6, lef. 4 (20 Haziran 1309/2 Temmuz 1893).

¹⁴⁵⁶ BOA. BEO. 206-15443, lef. 3.

¹⁴⁵⁷ BOA. DH. MKT. 59-6, lef. 6 (12 Temmuz 1309/24 Temmuz 1893).

papazları ulemadan üstün tuttuğu” iddia edilmişti¹⁴⁵⁸. 4 Eylül 1893’te Antalya’dan Sadâret’e çekilen bir telgrafta ise Mehmed Ali isimli bir çiftçi Cemal Bey’in üç seneden beri hayvanlarına el koyduğunu¹⁴⁵⁹; 18 Eylül 1893’te Sadâret’e ilettiği telgrafında Aziz Bekir mutasarrıf olduğu çiftliğin birkaç senedir Cemal Bey tarafından zapt edildiğini iddia etmişti¹⁴⁶⁰.

Hafız Ahmed Efendi’nin sürdürdüğü tahkikat Ekim 1893’te bitmiş ve soruşturmanın sonuçlarını içeren evrak Konya Valisi’ne gönderilmişti. Tahkikatın neticesine göre Cemal Bey’in idare meclisi azası olduğu dönemde aşar hâsılatı noksan olan Bucak ve Kızılkaya nahiyelerinin aşar gelirlerinin arttırılması gerekçesiyle idare meclisinde bir karar aldırıldığı, buna göre sahip olduğu Kökez Çiftliği civarındaki eski bir arkı yıktırarak yeni bir ark yaptırdığı anlaşılmıştı. Ancak Cemal Bey bu iş için nahiyeye ahalisini ücretsiz çalıştırmış, üstelik eski arkın set ettirilmesi sebebiyle pek çok köy sel felaketine maruz kalmıştı. Ayrıca, Cemal Bey’in oğullarının Kökez Çiftliği’nde kanun kaçaklarını muhafaza ettiği, fakat Cemal Bey’in Antalya mahkemesi üzerindeki nüfuzu nedeniyle bu iddiaların muhakeme olunamadığı; Ziraat Bankası’ndan aldığı borcu geri vermediği; Yeleme’de meskûn muhâcirleri (muhâcirlerden Mehmed Efendi ile “sihren karabet peyda ettiğinden”) hükümet ve ahali aleyhine kışkırttığı; bir çiftlikten ve Antalya’da bir hanesinden başka hiçbir şeyi olmadığından ailesi ve hademelerinin idaresi için ihtiyaç duyduğu yıllık 100.000 kuruşu hükümet ve ahaliyi işgal ederek kazandığı da açığa çıkmıştı¹⁴⁶¹.

Hafız Ahmed Efendi’nin vurguladığı bir diğer husus ise Cemal Bey’in arzusuna muhalefet eden mutasarrıflar hakkında hiçbir iftiradan çekinmediğiydi. Hatta Enis Paşa Cemal Bey’in tazyiki sonucu Antalya’dan kaldırılmıştı. Hafız Ahmed Efendi’ye göre Cemal Bey 25-30 sene müddetle bazı memuriyetlerde bulunduğu ve çoğu zaman da idare meclisi azası olduğu için memurları tesiri altına almış ve memurları dilediği kişiler aleyhinde istediği gibi kullanmış, nüfuzu sayesinde istediği zaman şikâyetnâmeler, ihbarnâmeler ve hatta umûm namına mahzarlar tertip ettirebilmiş, bu suretle mutasarrıf gibi memurları bile “daima tehdit altında bulundurmuş”tu. Hafız Ahmed Efendi, muhâcirin iskân komisyonu reisliğine getirilmesinin Cemal Bey’in nüfuzunu arttıran bir diğer gelişme olduğunun altını çizmiştir. O hem bu sıfatıyla hem de Çerkes rüesası ile akraba olduğu için Antalya’da bulunan muhâcirleri şahsi işlerine müstahdem etmiş ve Çerkesleri halka, hatta icabına göre memurlara karşı kullanmıştı. Ayrıca, her ne kadar bunun aksini iddia etse de Çerkeslerin iskânında karşılaşılan sıkıntıların sorumlusu da Cemal Bey’di. Bu sıkıntılar sebebiyle yerli halk ile

¹⁴⁵⁸ BOA. DH. ŞFR. 161-36 (28 Ağustos 1309/9 Eylül 1893).

¹⁴⁵⁹ BOA. BEO. 280-20962 (22 Safer 1311/4 Eylül 1893).

¹⁴⁶⁰ BOA. BEO. 277-20768 (7 Rebî-ül-evvel 1311/18 Eylül 1893)

¹⁴⁶¹ BOA. DH. MKT. 121-15, lef. 13 (7 Teşrîn-i evvel 1309 /19 Ekim 1893).

Çerkesler arasındaki sorunlar karşılıklı öldürmelere kadar gitmişti. Mevcut mutasarrıf tüm bunları bildiği için Cemal Bey’i 1893 seçimlerinde idare meclisi azalığına almamış, muhâcirîn iskân komisyonu riyasetinden çıkarmıştı. Bu nedenle Cemal Bey tekrar eski nüfuzunu kazanabilmek için şu günlerde “gayet şeytankerâne bir lisânla” kendisini sahipsiz göstermeye gayret ediyordu¹⁴⁶².

Cemal Bey, aleyhindeki şikâyetlere ve Hafız Ahmed Efendi’nin tahkikatında dile getirilen tüm bu iddialara çeşitli vesilelerle cevap vermiştir. O, aleyhindeki tahkikatın usûlsüz olduğunu dile getirmiş, hakkındaki şikâyet dilekçelerinin hasmı kereste tüccarları tarafından tertip ettirildiğini söylemiştir. Cemal Bey’e göre hakkındaki şikâyetler, onun idare meclisi azalığında bulunduğu esnada bazı orman memurları ile Antalya’daki kereste tüccarlarının suiistimallerini açığa çıkarmasından dolayı (bir gazez duygusuyla) tertip ettirilmişti. Aleyhindeki iddiaları araştırmak için Antalya’ya gelen memur ise hasımlarının tarafına geçmişti. Bu nedenle Cemal Bey adil tahkikat talebinde bulunmuş¹⁴⁶³, 2 Ekim 1893 tarihli telgrafında ise aleyhindeki iddialara daha ayrıntılı cevap verirken bir kere daha bu iddiaların hasmı kereste tüccarları tarafından tertip edildiğini beyan etmişti. Ona göre Antalya İdare Meclisi’nde cereyan eden müzakereler esnasında, daha önce Kemal Efendi’nin tahkikatı neticesinde kereste işinde suiistimal ve hırsızlıkları ortaya çıkarılan Hacı Ali Rıza Efendi ile Ömer Lütfi Efendi’nin lehlerinde bulunmamış, hatta hazine gelirlerinin artması için serbest oy kullanarak kereste tüccarlarının çıkarlarına karşı gelmişti. Onun bu tavrı karşısında kereste tüccarları da muhakemeleri için Konya’ya gittiklerinde kendisine iftira atmışlar, Vali Paşa’yı aleyhinde kışkırtmışlardı. Cemal Bey, hakkındaki şikâyetlerin kereste tüccarlarının kışkırtması neticesinde dile getirildiğinin tekrar altını çizdikten sonra aleyhindeki iddialara cevap vermiş; çiftliği çevresindeki bataklıkları, her sene, kişisel menfaati için Kızılkaya ve Bucak köylülerini cebren çalıştırarak temizlettiği iddiasını reddetmiştir. Olan biten şundan ibarettir: Sert geçen kış mevsimi taşkınlara neden olmuş, Kızılkaya ve Bucak nahiyeleri ahalisinin 30-40 bin dönüm arazisi su altında kalmıştır. Bu nedenle mahsul mahvolmuş, hem aşar geliri tahsil edilememiş hem de “ahalinin eli böğründe kalmış”tır. Bunun üzerine Cemal Bey, sadece kendi çiftliği arazisini değil, söz konusu köylülerin arazisini de temizletmiş, üstelik bunu onların müracaatı üzerine yapmıştır. Kısacası, köylüleri cebren çalıştırdığı iddiası tamamen asılsızdır. Hafız Ahmed Efendi ise kereste tüccarlarının ve onların taraftarlarının hoşnut olmaları için “keyfi ve kanunsuz bir tahkikat” icra etmiştir¹⁴⁶⁴.

¹⁴⁶² BOA. DH. MKT. 121-15, lef. 14 (7 Teşrîn-i evvel 1309/19 Ekim 1893).

¹⁴⁶³ BOA. BEO. 296-22151 (20 Eylül 1309/2 Ekim 1893).

¹⁴⁶⁴ BOA. DH. MKT. 121-15, lef. 9 (20 Eylül 1309/2 Ekim 1893). Cemal Bey’in bu savunması haklı görünmektedir. Zira seneler sonra oğlu Münir Bey’in de benzer gerekçelerle benzer bir girişimde bulunduğu, fakat bu girişimin Ma’lûmât gazetesi tarafından takdir edildiğini biliyoruz. Ancak bu şekilde köylülerin sırtına yüklenen iş şikâyetlere neden olmuş olmalıdır. Konuya ilişkin Ma’lûmât gazetesi haberi şu şekildedir: “Teke ve

Cemal Bey, 14 Ekim 1893 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne ilettiği telgrafta da bu iddialarını tekrar etmiş, kereste tüccarları olan hasımlarının nüfuzlarından istifade ederek Hafız Ahmed Efendi'yi tesirleri altına aldıklarını ve bu nedenle tahkikatın “kaide-i kanun ve adalete” riayet edilmeksizin icra edildiğini, hatta Hafız Ahmed Efendi'nin kendi ifadesine başvurma gereği bile duymadığını söylemiştir. Cemal Bey'e göre bu tahkikatın amacı “açıktan açığa hasımlarını memnun etmek”ti¹⁴⁶⁵.

Cemal Bey'in bu iddialarını destekleyen delilleri de vardı. Zira tam da bu dönemde Sadâret'e ulaşan telgraflar arasında, ilgili köylerin muhtarları tarafından imzalanmış ve Cemal Bey'i destekleyen telgraflara da rastlanmaktadır. Örneğin 29 Ekim 1893 tarihli bir telgrafta, köylerindeki bataklıkların kurutulması meselesinden dolayı Cemal Bey aleyhinde hasımları tarafından haksız ithamlarda bulunduğu ve köylüler adına sahte şikâyetnâmeler yazıldığı ifade edilmiştir. Telgrafın devamında her iki köy halkının da bu bataklıkları kurutmaya mecbur oldukları, aksi takdirde, otuz bin dönümden ziyade arazilerinin “mahv ü perişan olacağı” belirtilmiş ve bu tür “sahte şikâyetnâmelerle daima hükümet-i seniyyeyi meşgul eden sahtekârların” tedibi talep edilmişti¹⁴⁶⁶.

Cemal Bey, hasımlarının Konya Valisi ve Hafız Ahmed Efendi üzerindeki nüfuzunu gerekçe göstererek Antalya'da yargılanmayı talep etmişti. Ne var ki Konya Valisi bu talebi, Cemal Bey'in “iş mahalli mahkemeye düşürmek sevdasında olduğu” gerekçesiyle reddetmiştir. Konya Valisi'ne göre Cemal Bey, oğulları hakkında daha önce Antalya Bidayet Mahkemesi'nde ikame olunan fuhuşiyat davasını “men-i muhakeme” ile nasıl kapattırılmışsa, aleyhindeki davaları da bu şekilde tesir-i nüfuzu ile kapattırmak istiyordu¹⁴⁶⁷. Bunun ötesinde Konya Valisi'ne göre Hafız Ahmed Efendi'nin zaten çok güvenilir bir memurdu, Cemal Bey ise menfaatini hazinenin ve halkın zararında arayan “gayet şerîr ve desîse-kâr bir zat”tı. Nüfuzu sayesinde memurlar ve halka yapmadığı zulüm kalmamış, “ifsâdât-ı şeytan-kârânesi”

Burdur sancakları dâhilinde kâin Bucak ve Ağlasun nahiyeleri arasındaki Kestel gölünün mecrâları mürûr-ı zaman ile dolarak etrafa yayılmış olan suların 30-40.000 dönüm vasatında bulunan araziye bi-l-istîla ahâlîyi zirâatten mahrûm bıraktığı ve bu sebepten nâşi hem halk hem de hazine-i celile mutazarrır olmakta bulunduğu anlaşılmağla icrâ edilen keşfiyât-i fenniyye neticesinde mezkûr mecrâların tathirinde arâzi-i mezkûre sudan kurtarılmış olacağı gibi on sekiz karye halkının da bundan istifâde edecekleri anlaşılması üzerine ameliyyât ve tathîrâtta isti'mâl olunacak alet ve edevât ile beraber kurâ-yi merkûme ahâlîsini çalıştırılması ve inşâsı lazım gelen iki adet kâr-gür köprüünün masrafı olan 6.000 kuruşun da ahâlî tarafından tesviye olunması karâr-gür olduğundan ve ahâlînin işsiz zamanı olan şu sıralar memûr-ı mahsûsu Antalya eşrâfından Cemal Beyzade Münir Bey'in intizârâtı altında icrâ-yi tathîrât ve ameliyyâta başlattırılmak üzere mezûniyyet emrinin i'tâ'sı Teke Meclis-i İdaresi'nden bâ-mazbata iş'âr olunmuş ve suret-i iş'âr münasip görülerek hemen icrâ-yi icabına ibtidar edilmesi ve ameliyyât için nafîa mühendislerinden birinin mevki-i ameliyyâta iğramı ile bir an evvel ikmâlîne himmet olunması cevaben izbâr buyurulmuştur”. Bkz. *Ma'lûmât*, 10 Mart 1317/23 Mart 1901.

¹⁴⁶⁵ BOA. DH. MKT. 59-6, lef. 10 (2 Teşrîn-i evvel 1309/14 Ekim 1893).

¹⁴⁶⁶ BOA. DH. MKT. 121-15, lef. 11.

¹⁴⁶⁷ BOA. DH. MKT. 121-15, lef. 16 (21 Teşrîn-i evvel 1309/2 Kasım 1893).

şimdilerde daha da artmıştı. Cemal Bey, hiçbir şekilde nefisini terbiye edemeyeceği için başka bir mahalle sürülmeliydi¹⁴⁶⁸.

Bütün bu gelişmeler ve isteklerinin reddedilmesi üzerine Cemal Bey Dâhiliye Nezareti'ne ayrıntılı bir telgraf çekmiş, burada da hasımlarıyla olan mücadelesini özetlemiş, adalet talebinde bulunmuştur. Cemal Bey'e göre Antalya'daki hadiselerin gerçek sebebi hükümeti keşmekeş içinde bırakan, halkı ise türlü zulümlerle mağdur eden kendisine “eşrâf-ı belde tabirini takınan üç dört sebük-maz”ın ihtilâs ve irtikâbı idi. Bu kişiler bir takım sahte evraklar tertip edip bunları Sadâret'e ve Vilayet'e ileterek kendi suçlarını Cemal Bey'in üzerine atmaya çalışıyorlardı. Cemal Bey, Mora muhâcirleri ahfâdından olduğunu ve senelerdir Antalya için çalıştığını iddia ederek her bir hizmeti için ayrı ayrı rütbe ve taltifler aldığını hatırlatmış, kereste tüccarı olan hasımlarının ise bin türlü hileyle ahali ve memurları iffal eden, memleketin milli ve doğal servetinden istifade eden İskenderiye ve Dimyat'tan Antalya'ya gelmiş tüccarlar olduğunu söylemiştir. Bu tüccarlar çalıp çırparak edindikleri servetlerini idare meclisi azalığı, belediye riyaseti gibi mevkileri işgal için kullanmaktadır. Hatta bir sene önce orman idaresinden yüz binlerce lira çaldıkları için Hacı Ali Rıza Efendi idare meclisi azalığından, Ömer Lütfi Efendi ise belediye riyasetinden el çektilmiştir. Cemal Bey, kendisi ve hasımları arasında bir karşılaştırma yapılacaksa eğer, hasımlarını milliyetlerine dikkat edilmesini talep etmiştir¹⁴⁶⁹.

Bütün bu gelişmeler ve tarafların birbirlerine ilişkin ithamları hakkında Sadâret'in görüşü ise Cemal Bey'in lehine olmuştur. Sadâret'ten Dâhiliye Nezareti'ne iletilen bir tahriratta, Konya Vilayeti'nin Antalya'da huzursuzluğa neden olan 12 muhâcir hanesinin

¹⁴⁶⁸ BOA. DH. MKT. 121-15, lef. 15 (21 Teşrîn-i evvel 1309/2 Kasım 1893). Öte yandan tam da bu dönemde meydana gelen bir olay, Konya Valisi'nin bu ısrarında haklı olduğu kanısına neden olmaktadır. Çünkü tam da bu dönemde Galip ve arkadaşları tarafından Antalya'dan Dâhiliye Nezareti'ne iletilen bir telgrafta, Cemal Bey'in oğlunun, beraberinde 60 kadar silahlı “gayri meçhul adam” olduğu halde şehir içinde silah atarak halkı tehdit ettiği iddia edilmiştir. Bkz. BOA. DH. MKT. 59-6, lef. 11.

¹⁴⁶⁹ BOA. DH. MKT. 121-15, lef. 17 (21 Teşrîn-i evvel 1309/2 Kasım 1893). Bu telgrafında Cemal Bey Çerkes muhâcirlerin iskânı esnasında karşılaşılan sorunlara da değinmiş ve bu süreçte bazı sorunların yaşandığını kabul etmiş; fakat bu sorunların hasımlarının iddia ettiği gibi kendisinden kaynaklanmadığını, aksine, hasmı “kereste kaçakçısı olduğu ispatlanmış” Ömer Lütfi Efendi'den kaynaklandığını iddia etmiştir. Çünkü Ömer Lütfi Efendi, Boğazak'ta inşa edilen 200 muhâcir hanesi için gerekli olan keresteleri taahhüt ettiği halde vermemiş, bu keresteleri kişisel işleri için kullanmış, bir kısmını da İskenderiye ve Dimyat tarafına “aşırılmış”tır. Hâlbuki kışın şiddetini arttırdığı bu günlerde muhâcirler haneleri inşa ediliyor ümidiyle iskân bölgelerine sevk edilmişler, fakat haneleri inşa edilmediği için perişan olmuşlardır. Her ne kadar inşaatta görevli işçiler muhâcirlerin açıkta kalmamaları için etraflarında bulunan ormanlardan odun ve çalı çırpı tedarik ederek “bostan çardağı gibi birer kulübe yapıp” zavallı muhâcirleri bu kulübelere yerleştirseler de, biçare muhâcirler bu kulübeler içinde kışın şiddetine tahammül edemeyerek (birçoğu tifo hastalığına tutularak) telef olmuşlardır. Cemal Bey, muhâcirlerin trajedisinin bununla da sınırlı kalmadığını iddia etmiştir. Şöyle ki; muhâcirlerin Kafkasya'dan getirdikleri “paracıklar”la satın aldıkları hayvanları Hacı Ali Rıza Efendi'nin daimi ameliğini üstlenen “aşâir barbarları” çalmış (burada kastedilen kereste tüccarlarının işçileri Tahtacılarıdır), bu olanlara tahammül edemeyen muhâcirlerin bir kısmı Konya'daki hemşerilerinin yanına firar etmiş, bir kısmı ise Antalya'ya gelerek şehirde bulunan medrese ve hanlara sığınmıştır. İşte, “muhâcirlerin sevk ve iskânları hususundaki hizmet ve sadakatı malum olan” Cemal Bey'e isnat edilmek istenen “ihlal-i iskân meselesi” bundan ibarettir. Bkz. BOA. DH. MKT. 121-15, lef. 18 (21 Teşrîn-i evvel 1309/2 Kasım 1893).

Halep Vilayeti'ne, Cemal Bey'in ise muhâcir bulunmayan bir mahalle sevki talebine rağmen, muhâcirlerin iskânı esnasında karşılaşılan sorunlarda, bunların bazı kanunsuz hareketlerinin önüne geçilmeye çalışılmadan ileri gelenlerinin sürgünleri düşünülüyorsa eğer, bu düşüncenin Osmanlı İmparatorluğu'nun "himayetkârlığı" ile uygun bir tutum olmayacağını altı çizilmiştir. Üstelik Konya Vilayeti'nin bu teklifi idari noksanlığa, iş bilmezliğe delalet etmektedir. Sadâret Cemal Bey'in Antalya'dan kaldırılması teklifini de münasip bulmamıştır. Çünkü Cemal Bey gibi "yerli" bir adamın vatanından gönderilmesi hasımlarını güçlendirecektir. Ayrıca bu durum, "bir takım gazez-kârânı" her istemediklerini bir vesileyle vatanlarından uzaklaştırmak için benzer girişimlere sevk edecekti. Bu sebeple Konya Vilayeti'nin bu teklifi de reddedilmiş, Cemal Bey ile İslam uleması arasındaki çekişmenin ise bir şekilde telif edilmesi istenmiştir¹⁴⁷⁰.

Cemal Bey hakkındaki tahkikat, Nisan 1894'te ölmesi üzerine tamamlanamamıştır¹⁴⁷¹. Cemal Bey'in ölümü, sadece, 1870 ve 1880'ler Antalya'sı üzerinde oldukça etkili olmuş bir şahsiyetin tarih sahnesinden çekilmesi nedeniyle önemli değildir. Cemal Bey'in ölümünden sonra Antalya, II. Meşrutiyet'in ilanına değin neredeyse tamamen kereste tüccarlarının nüfuzu altında kalmış, bu nüfuz, Cemal Bey'in oğlu Münir Bey'in, babasının Ömer Lütfi Efendi ve diğer kereste tüccarlarıyla olan çatışmasını tevarüs ederek, kereste tüccarlarının nüfuzuna karşı çıktığı II. Meşrutiyet dönemine kadar devam etmiştir. Öte yandan kereste tüccarlarının nüfuzu sadece Cemal Bey'in ölümüyle artmamış, bir dizi başka gelişme de onların nüfuzunu tahkim etmiştir.

3.3. Sürekli Karışıklıklar ve Huzursuzluklar Döneminde Kereste Tüccarlarının Artan Nüfuzu (1886-1898)

1886 ile bir ihtilâl (şores) teşebbüsüne sahne olan Ahmed Şevki Bey dönemi arasında kalan on senelik zaman diliminde Antalya, önce mutasarrıflar ve memurlar arasında yaşanan sürtüşmelerle başlayan, ilerleyen dönemde ise kereste tüccarlarının neden olduğu bir dizi suiistimalle daha da artan karışıklıklara sahne oldu. Bu karışıklıklar Ahmed Şevki Bey'in mutasarrıflığı döneminde bir ihtilâl teşebbüsüne de neden olmuş, hatta II. Meşrutiyet'in ilanına kadar devam etmiştir.

Sürekli karışıklıklar ve huzursuzluklar döneminin ilk işareti, mutasarrıflar ve memurlar arasında açığa çıkan ve Ziya Bey'in mutasarrıflığı dönemine (1886-1888) geldiğinde artık saklanmasına imkân kalmayan çekişmelerdi. Ziya Bey'in görevden alınmasıyla sonuçlanan olayları ise aleyhinde ortaya atılan şikâyetler başlatmıştı. Örneğin, 4 Şubat 1887'de Abidin

¹⁴⁷⁰ BOA. DH. MKT. 121-15, lef. 19 (6 Teşrin-i sâni 1309/18 Kasım 1893).

¹⁴⁷¹ BOA. DH. MKT. 121-15, lef. 1 (16 Nisan 1310/28 Nisan 1894).

mührüyle Adliye Nezareti'ne gönderilen bir şikâyet dilekçesinde Ziya Bey'in kanuna aykırı olarak bir takım kişileri tevkif ettirdiği iddia edilmişti¹⁴⁷². Ne var ki kısa bir süre sonra bu şikâyetin, bu dönemdeki huzursuzlukların da sebebi olan, memurlar arasındaki çatışmalarla ilişkili olduğu dile getirilmiştir. Çünkü iddialara göre bu şikâyet, Ziya Bey'in ihtilaf halinde olduğu Müddei Umûmî Muavini Buğvas Efendi'nin girişimleriyle tertip edilmişti¹⁴⁷³.

Ziya Bey aleyhindeki şikâyetler sonraki günlerde de devam etti. 13 Şubat 1887'de Kırşehir'den Adliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta İrine Hatun, eşi Yani Efendi'nin Antalya Mutasarrıfı tarafından haksız bir şekilde darp edilerek hapsedirildiğini iddia etmişti¹⁴⁷⁴. 13 Mart 1887'de ise Ziya Bey'in bazı zanlılara cürümlerini söyletmek için işkence yaptığı, Ateş Ali adındaki bir şakinin cezasını affettiği dile getirilmişti¹⁴⁷⁵. 28 Mart 1887'de Antalyalı Server, oğlu Hüseyin'i, Ziya Bey'in tüfek kurşunuyla öldürdüğünü, diğer oğlu Ali'yi ise Antalya hapisanesine gönderdiğini iddia etmişti¹⁴⁷⁶. Tam da bu dönemde müşteriler kervanına, sanki tüm bu şikâyetlerin haklılığını tasdik edercesine Antalya Tabur Ağası ile bazı zabıta memurları da dâhil olmuş ve Ziya Bey'in kanuna aykırı işlemlerini ve "zulmünü" ihbar etmişlerdi¹⁴⁷⁷.

Hakkındaki şikâyetler üzerine Ziya Bey bir soruşturma geçirmiştir. Ne var ki tahkikat onun aleyhine sonuçlanmamış, şikâyetlerin Ziya Bey ile Müdde-i Umûmî Muavini Buğvas Efendi arasındaki sürtüşmeden kaynaklandığı sonucuna varılmıştı. Nihayet 8 Şubat 1888'e gelindiğinde Ziya Bey'in talebiyle Buğvas Efendi Antalya'daki görevinden azledilmiştir. Fakat buna rağmen Ziya Bey aleyhindeki şikâyetler sona ermemiştir¹⁴⁷⁸.

Ziya Bey hakkındaki şikâyetlerin ardı arkası kesilmeyince Konya Vilayeti, Vilayet İstinaf Ceza Reisi Selim Efendi'yi meseleyi incelemesi için görevlendirmiştir. Esat Efendi'nin tahkikat sonucuna göre Buğvas Efendi ile Ziya Bey arasındaki sorun, Ziya Bey'in zulmünden –ikrar için zanlılara işkence yapmak ve zincire vurdurmak, şakileri hükümet adına affetmek, hükümet dairesinde işi olanlara hakaret etmek gibi– kaynaklanıyordu. Onun bu hareketlerine Buğvas Efendi muhalefet etmiş, aralarındaki ihtilaf da bu nedenle çıkmıştı. Ancak Buğvas Efendi görevinden alındıktan sonra da Ziya Bey, Buğvas Efendi'nin muhalefet ettiği

¹⁴⁷² BOA. DH. MKT. 1397-61 (10 Cemâzi-yel-evvel 1304/ 4 Şubat 1887).

¹⁴⁷³ BOA. DH. MKT. 1402-56 (8 Cemâzi-yel-âhir 1304/4 Mart 1887).

¹⁴⁷⁴ BOA. DH. MKT. 1399-74 (19 Cemâzi-yel-evvel 1304/13 Şubat 1887).

¹⁴⁷⁵ BOA. DH. MKT. 1404-27 (17 Cemâzi-yel-âhir 1304/13 Mart 1887).

¹⁴⁷⁶ BOA. DH. MKT. 1407-125 (3 Receb 1304/28 Mart 1887).

¹⁴⁷⁷ BOA. DH. MKT. 1424-78, lef. 2 (28 Cemâzi-yel-âhir 1304/24 Mart 1887).

¹⁴⁷⁸ BOA. DH. MKT. 1495-114, lef 2 (8 Receb 1305/21 Mart 1888).

davranışları sergilemeye devam etmiş, aleyhindeki iddiaların ardı arkası kesilmemiş, bunun üzerine görevinden alınmıştı¹⁴⁷⁹.

Öte yandan Ziya Bey'in görevden alınması şehirdeki huzursuzlukları sona erdirmemiştir. Huzursuzluklar Enis Paşa döneminde de devam etmiş, mesela Antalya'dan Ahmed Refik mührüyle hazırlanan bir ihbarnâmede Enis Paşa'nın 1889 aşarına fesâd karıştırdığı iddia edilmişti¹⁴⁸⁰.

Bu dönemde şehirdeki huzursuzlukları arttıran bir diğer gelişme ise Kafkasya'dan gelen muhâcirlerin iskânının ve Cemal Bey'in neden olduğu sıkıntılardı. Enis Paşa'nın bizatihi Cemal Bey'in baskısıyla görevinden azledilme nedeni de, güya “yolsuz hareketleri” ve Antalya'da bulunan muhâcirlerin hâlâ iskân edilmemiş olmasıydı. Bu sebeple Konya Vilayeti, “umûr-i muhâcirine vakıf” Sinop Mutasarrıfı Dede Paşa ile Enis Paşa'nın becâyîşini Sadâret'ten talep etmiştir¹⁴⁸¹. Bununla birlikte Dede Paşa'nın Antalya'da göreve başlaması ne muhâcirlerin iskânında karşılaşılan sorunlara çare olabilmiş ne de yeni huzursuzluk nedenlerinin ortaya çıkmasını engelleyebilmiştir.

3.3.1. Kereste Tüccarlarının Suiistimalleri ve Ali Rıza Efendi Lülü

Dede Paşa'nın Antalya mutasarrıflığı döneminde, Mutasarrıf Ziya Bey döneminde memurlar arasındaki anlaşmazlıkların sebep olduğu huzursuzluklara, kereste tüccarlarının suiistimallerinin neden olduğu huzursuzluklar ve himaye iddiaları eklenmişti.

Gerçekte Antalya ve çevresindeki ormanlar her zaman istismara açık olmuştur. Uzun yıllar boyunca ormanların muhafazası, istismarların da en önemli nedeni olan mültezimlere terk edilmişti. Bu şekilde muhafazasız kalan ormanlarda kaçak kesimlerin önünü almak ise mümkün olmuyordu. Örneğin senelik olarak sadece Meis ve Kaşot (Kassos) adalarında, Antalya ve çevresinden kesilen kaçak kerestelerle (bu kesimler kereste mültezimleriyle işbirliği halinde gerçekleştiriliyordu) yüzden fazla gemi inşa ediliyordu. Kısacası, ormanların tahribinin en önemli nedeni, ormanların bu şekilde mültezimlerin idare ve muhafazasına terk edilmiş olmasıydı. Antalya'da Tanzimat döneminden itibaren bu tahribatın önüne geçebilmek için orman korucuları görevlendirilmiştir¹⁴⁸².

¹⁴⁷⁹ BOA. DH. MKT. 1424-70. Öte yandan hakkındaki şikâyetlerin yoğunlaştığı bir dönemde aralarında liman reisinin de olduğu bir gurup tüccar, Mâ-beyn -i Hümâyûn'a ilettikleri istidada, Antalya'ya geldiği tarihten itibaren göstermiş olduğu mesaisi sebebiyle –mesela perişan bir durumda bulunan Antalya Karantinası ile liman daireleri, Ziya Bey'in bu binaların “yar ü ağyara karşı hal-i hazır vaziyetlerine razı olmaması” nedeniyle, onun girişimleriyle, mükemmel surette tamir ettirmişti– Antalya halkının Ziya Bey'den müteşekkir olduğunu ifade etmişti. Bkz. BOA. Y. PRK. ASK. 43-29 (25 Ramazan 1305/5 Haziran 1888).

¹⁴⁸⁰ BOA. ŞD. 1715-3 (5 Rebî-ül-âhir 1308/18 Kasım 1890).

¹⁴⁸¹ BOA. İ. DH. 1224-95849, lef. 1 (18 Ramazan 1308/27 Nisan 1891).

¹⁴⁸² BOA. A.} MKT. UM. 334-79 (16 Rebî-ül-ahir 1275/23 Kasım 1858); BOA. İ. MVL. 423-18559, lef. 1 (21 Rebî-ül-evvel 1276/18 Ekim 1859).

19. yüzyılın sonlarında ortaya atılan usûlsüzlük iddialarının merkezinde yer alan kişi Hacı Ali Rıza Efendi Lülü idi. Ali Rıza Efendi'nin ikbali, kereste ticaretinin şehrin en önemli ticari etkinliği olmasıyla birlikte yükselmiştir. Şehrin ihraç ettiği kerestelerin en önemli müşterileri arasında yer alan Lazkiye'deki mutasarrıfın tabiriyle, bu dönemde Antalya'daki nüfuzları iyiden iyiye artmış olan kereste tüccarlarının çoğu –muhtemelen bu nüfuzu daha da perçinlemek amacıyla– rütbe peşinde koşuyor ve sadece bu rütbelere karşılığında Antalya'da yetişen ve “bin yıl bir şey olmayan servi kerestelerini” ucuza satmaya razı görünüyordular¹⁴⁸³. Bu dönemde rütbe peşinde koşan kereste tüccarlarından biri de Ali Rıza Efendi'ydı. Bu nedenle, bu hususta Ali Rıza Efendi'nin ne denli hevesli olduğunu bilen Beyrut Vilayeti, Lazkiye'de inşa edilecek on mektep binasının kerestelerini ucuz fiyatla vereceğini taahhüt ettiği için onun taltif edilmesini talep etmişti¹⁴⁸⁴.

Ne var ki Ali Rıza Efendi bu şekilde taltif edildikten kısa bir süre sonra suiistimal iddialarına muhatap olmuş –aleyhindeki iddia ortağı Açıkbaş Yordan Ağa ile birlikte ruhsatsız olarak 187 metre ve 687 desimetre çam kerestesi kesmek¹⁴⁸⁵–, suiistimal iddiaları ilk olarak Dede Paşa döneminde ortaya atılmıştı. Hatta bu nedenle Burdur Defter-i Hakani Memuru tahkikat için görevlendirilmiş, ancak bu tahkikat, Dede Paşa, suiistimal iddialarının merkezinde yer alan Orman Ser Müfettişi Eftim Efendi'yi koruması altına aldığı, Eftim Efendi ise Ali Rıza Efendi'nin müttefiki bulunduğu için sonuçlanamamıştı. Bu nedenle şehre tarafsız bir tahkik memuru gönderilmesi kararlaştırılmıştır¹⁴⁸⁶.

Tahkik Memuru Kemal Efendi suiistimal iddialarını soruşturmak için Antalya'ya, muhtemelen Ekim 1892'nin başlarında geldi. Kemal Efendi'nin ilk işi Antalya ve çevresindeki tüm kereste muamelelerini durdurmak olmuştu. Hatta bu nedenle, 18 Ekim 1892'de, resmi ve mukavelelerine uygun olarak kestiklerin iddia ettikleri keresteler “ihbârât üzerine” nehirlerde bekletildiği için zarara uğradıklarını söyleyen tüccarlar tarafından şikâyet edilmişti¹⁴⁸⁷.

Kemal Efendi, Antalya İdare Meclisi ile Belediye Meclisi azalarının bazılarıyla memurlar bu suiistimalde ortak olduklarından, Mutasarrıf Dede Paşa ise bu memurlarla hoş geçindiğinden soruşturmanın sağlıklı yürütülebilmesinin mümkün olmadığını da anlamış¹⁴⁸⁸, bu sebeple, kereste tüccarlarını suiistimallerinin açığa çıkarılabilmesi için Mustafa Zihni Paşa ile Dede Paşa'nın becâyışinin gerçekleştirilmesini talep etmişti¹⁴⁸⁹.

¹⁴⁸³ BOA. İ. DH. 1195-93547, lef. 1 (7 Temmuz 1306/19 Temmuz 1890).

¹⁴⁸⁴ BOA. İ. DH. 1195-93547, lef. 2 (4 Muharrem 1308/20 Ağustos 1890).

¹⁴⁸⁵ BOA. BEO. 582-43595 (17 Kânûn-ı sâni 1310/29 Ocak 1895).

¹⁴⁸⁶ BOA. İ. DH. 1299-20, lef. 4 (1 Rebî-ül-âhir 13010/23 Ekim 1892).

¹⁴⁸⁷ BOA. İ. HUS. 4-1310 (26 Rebî-ül-evvel 1310/18 Ekim 1892).

¹⁴⁸⁸ BOA. BEO. 90-6699 (24 Rebî-ül-evvel 1310/16 Ekim 1892).

¹⁴⁸⁹ BOA. İ. DH. 1299-20, lef. 1 (20 Rebî-ül-evvel 1310/12 Ekim 1892).

Onun bu talebinin, kereste tüccarlarının şehirdeki nüfuzunun kırılması için ne denli önemli olduğu kısa bir süre içinde anlaşılmıştır. Zira Kemal Efendi'nin bu talebiyle hemen hemen aynı dönemde Konya Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne çekilen 9 Ekim 1892 tarihli bir telgrafta, bu suiistimalin muhbirlerinden Yaser Efendi'nin gece kendi evinin kapısı önünde darp edildiği bildirilmişti¹⁴⁹⁰.

Öte yandan Kemal Bey'in yürüttüğü tahkikat esnasında kereste kesimi ve nakli işlemlerini durdurmuş olması da şikâyetlere konu olmuş, bu durumun, Antalya'da geçimlerini kereste kesimi, nakli ve imali işinden temin eden 25.000'den daha fazla kişiyi perişan ettiği iddia edilmişti. Bu konu teftiş için Antalya'da bulunan Konya Valisi tarafında yerinde takip edilecekti¹⁴⁹¹. 5 Mart 1893'te ise haklarında soruşturma açılmış olan orman kolcu memurları Dâhiliye Nezareti'ne çektikleri telgrafta, altı ay önce Antalya'ya gelen Kemal Efendi'nin yürüttüğü tahkikatın neticesinde haklarında hiçbir fenalık bulamamış olmasına rağmen tahkikatını sonuçlandırmadığı, aksine hiçbir delil elde etmeksizin kendilerini işten el çektirdiğini veya azlettirdiğini yazmıştı¹⁴⁹².

Temmuz 1893'e gelindiğinde, kereste tüccarlarının nüfuzundan çekinildiği için olsa gerek, Kemal Efendi'nin tahkikatının neticesinde suiistimale adı karıştığı anlaşılan tüccarlarla bazı orman memur ve kolcularının Konya Bidayet Mahkemesi ile Konya İstinaf Mahkemesi'nde devam eden davalarının İzmir Bidayet Mahkemesi'ne nakli kararlaştırılmıştı¹⁴⁹³.

İzmir'de devam eden dava ise 1895 başlarında "sulh" ile sonuçlanmıştır. Buna göre Ali Rıza Efendi, ortağı Açıkbaş Yordan Ağa ile birlikte ruhsatsız olarak kestiği 187 metre ve 687 desimetre çam kerestesi karşılığında, kaçak kesilmiş kerestelerin her metresi için 45'er kuruş

¹⁴⁹⁰ BOA. İ. DH. 1299-20, lef. 5 (17 Rebî-ül-evvel 13010/9 Ekim 1892).

¹⁴⁹¹ BOA. İ. HUS. 9-1310 (10 Şabân 1310/27 Şubat 1893).

¹⁴⁹² BOA. DH. MKT. 2-81, lef. 1-2 (21 Şubat 1308/5 Mart 1893).

¹⁴⁹³ BOA. DH. MKT. 100-1, lef. 2 (8 Muharrem 1311/22 Temmuz 1893). Suiistimal meselesi incelenirken Antalya orman ser-müfettişi (Karabet Efendi) ile orman muavininin (Artin Efendi) Ermeni olduğu ve bu durumun birçok sakıncaya neden olabileceğine de değinilmiştir. Zira Antalya sahiline kereste almak için senede 150-200 sefine uğruyordu ve bu sefine kaptanları doğruca orman memurları ile irtibata geçiyordu. Bu memurların Ermeni olması sahilin muhafazası ve emniyeti için sorunlara neden olabilirdi. Öte yandan Acemyan Karabet Efendi ile Artin Efendi meselesinin, ileride de görüleceği gibi bu kişilerin kereste tüccarı Ömer Lütfi Efendi'ye destek çıkmaları nedeniyle suiistimal meselesiyle ilgili bir tarafı da vardı. Ancak bu dönemde Anadolu'da Ermenilerin tarafı olduğu asayiş olayları nedeniyle ilgili memurların etnik kimliklerinin başlı başına ayrı ve bağımsız bir huzursuzluk sebebi olduğunu da söylemek gerekir. Bkz. BOA. BEO. 329-24611, lef. 2 (29 Teşrin-i sâni 1309/11 Aralık 1893); BOA. BEO. 334-24988 lef. 2 (9 Kânûn-ı evvel 1309/21 Aralık 1893). Ayrıca bütün bu olaylar, kereste ticaretinde yaşanan suiistimallerin önlenmesi için yeni tedbir arayışlarına da neden olmuştur. Özellikle İskenderiye ve Dimyat'a Antalya iskelelerinden tezkiresiz (kaçak) olarak veya tezkire fazlası ihraç edilen kereste meselesinin bir çözüme kavuşturulması, Orman ve Maden ve Ziraat Vekâleti'nden 7 Eylül 1893 tarihinde Şûrâ-yı Devlet'e havale edilen bir tezkirede de altı çizildiği gibi, "mesele-i mühime" mertebesinde bir sorundu. Sorunun sebeplerinden ilki, orman memurlarının gerekli teftişleri gerçekleştirememesi idi ve kereste kaçakçılığı bu şekilde devam ederse, bu süreç ormanların yol olmasına neden olacaktı. Orman ve Maden ve Ziraat Vekâleti'nin önerisi İskenderiye ve Dimyat taraflarına da memur tayin edilmesiydi. Bkz. BOA. BEO. 314-23519 (28 Eylül 1309/10 Ekim 1893).

hesabıyla toplam 85 lira tutan nakdi cezayı Antalya Mal Sandığı'na yatırmak ve 19.000 kuruş tutarındaki sulh bedelini karşılamak şartıyla idareyle sulh olmuştu¹⁴⁹⁴.

Bununla birlikte kereste tüccarlarının neden olduğu şikâyetler sonraki mutasarrıflar döneminde de devam etmişti. Sözelimi Dede Paşa'dan sonra mutasarrıf olarak Antalya'ya gelen Mustafa Zihni Paşa da kereste meselesi nedeniyle şikâyet edilmiş; Antalya ormanlarında usulüne aykırı olarak meydana gelen kesimlerde hissesi olduğu ve orman memurlarının vazifelerini yerine getirmelerini engellediği töhmetiyle 2 Nisan 1894 tarihli Sadâret tezkiresiyle azledilmişti¹⁴⁹⁵.

Mustafa Zihni Paşa'nın azil haberinden sonra, 26 Nisan 1894'te Antalya'dan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir telgrafta, Mustafa Zihni Paşa'nın bir buçuk seneden daha fazla Antalya'da görev yaptığı ve tüm tebaanın kendisinden hoşnut olduğu söylenmiş, Antalya'da bekası talep edilmişti. Bu tegrfin altında kereste ticaretiyle meşgul olan Papazoğlu Hacı Pavros, Dimitri Kara Yorgi, Zanailoğlu Yordan ve Sarı Simonolu Nikola gibi tüccarların yanı sıra, ticaret mahkemesi azalarından; İlyas, Panairi, Yorgaki, Sabri ve Seyid'in, bidayet mahkemesi azaları; Rıza, Necib ve Abdi'nin mühürleri bulunmaktadır. Söz konusu telgrafi, ayrıca mahkeme kâtibi Reşid, icra memuru Abdülhamid ve mukavelat muharriri Bekir ile müstantik İsmet de imzalamıştır¹⁴⁹⁶.

3.3.2. Kolera Günlerinde Antalya: Bir Telgrafhane Baskınının Sebepleri

Antalya Mutasarrıfı Mustafa Zihni Paşa, şehrin ticari hayatı üzerindeki nüfuzları gittikçe artan kereste tüccarlarının usûlsüzlüklerini örtbas ettiği, daha doğrusu artık ayyuka çıkmış bulunan bu yolsuzlukların üzerine yeterince gitmediği gerekçesiyle görevinden azledilmiş, 17 Nisan 1894 tarihinde yerini Yozgat Sancağı Mutasarrıfı Ahmed Şevki Efendi'ye bırakmıştı¹⁴⁹⁷.

Ahmed Şevki Efendi'nin Antalya mutasarrıfı olduğu dönemde şehir, ilerleyen günlerde yaşanacak bir telgraf baskısıyla, şehir sakinlerinin huzursuzluğunu açığa çıkaracak bir dizi önemli olaya namzet bulunuyordu. Huzursuzluğun ilk sebebi, birbirini takip eden iki doğal afetin neden olduğu ekonomik ve demografik tahribattı. Bu afetlerden ilki sancak dâhilindeki on beş köyün yanmasına da sebep olan büyük orman yangınıydı. Orman yangınının neden olduğu zararın giderilmesi ve yangının mağdurlarına gerekli yardımların yapılması için şehir

¹⁴⁹⁴ BOA. BEO. 582-43595 (17 Kânûn-ı sâni 1310/29 Ocak 1895).

¹⁴⁹⁵ BOA. İ. DH. 1312-21, lef. 1 (11 Şevval 1311/17 Nisan 1894).

¹⁴⁹⁶ BOA. DH. MKT. 2066-92 (20 Şevval 1311/26 Nisan 1894). Antalyalı birçok Rum tüccar Mustafa Zihni Paşa'nın Antalya'da bekasını talep etmiş olsalar da, Isparta Metropolitisi Mustafa Zihni Paşa'nın aleyhinde olmuştur. Teke Sancağı Mutasarrıfı Zihni Paşa aleyhinde Isparta Metropolitisi Venedikos'nun Patrikhane'ye şikâyeti için bkz. BOA. BEO. 216-16181 (22 Zi-ı-ka'de 1310/7 Haziran 1893).

¹⁴⁹⁷ BOA. BEO. 390-29243, lef. 2 (17 Şevval 1311/23 Nisan 1894).

halkı seferber edilmiş, ek vergiler salınmıştı¹⁴⁹⁸. Bununla birlikte şehir halkının huzursuzluğunu çok daha fazla büyüten gelişme, yangından kısa bir süre sonra zuhûr eden kolera olmuştu.

Aslına bakılırsa 1894 kolerası Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde etkili olduğu dönemde Antalya'da etkili olmamış, birçok Anadolu şehrinde tamamen kaybolduktan sonra Antalya'da ortaya çıkmıştır¹⁴⁹⁹. Kolera Antalya'da ilk olarak Ekim 1894'te Kındıra Çiftliği ile bazı köylerde görülmüştü¹⁵⁰⁰. Şehir merkezindeki ilk vaka haberi 29 Kasım'da alınmış ve Aralık ayının ilk 10 gününde 98 vukuât ile 39 ölüm yaşanmıştı. 14 Aralık günü ise 13'ü ölümle sonuçlanan 26 vaka kayıt altında alınmıştı¹⁵⁰¹. Salgınla ilgili 31 Aralık 1894 tarihinde alınan bilgiye göre Antalya'da 4 kişi hastalığa tutulmuş ve bunlardan biri hayatını kaybetmişti¹⁵⁰². Bu şekilde kolera 1894'ün son günlerine kadar Antalya'da etkisini sürdürmüştü, bu tarihten sonra ise münferit vakalar şeklinde ortaya çıkmış ve etkilerini, sınırlı da olsa Şubat 1895'e kadar devam ettirmişti. 11 Şubat 1895 tarihinde merkeze ulaşan haberlere göre Antalya'da koleradan herhangi bir vaka ve ölüm yaşanmamıştı¹⁵⁰³. Gerçekten de bu tarihten sonra Antalya'da kolera vakası ortaya çıkmamıştır¹⁵⁰⁴. Hastalığın genel bir muhasebesi yapıldığında ise koleranın hâkim olduğu dönemde Antalya'da 182'si ölümle neticelenen toplam 353 vukuât meydana gelmiştir¹⁵⁰⁵.

Koleranın Antalya ve çevresi üzerindeki etkisini devam ettirdiği dönemde kitlesel hoşnutsuzluğu arttıran sebeplerden ilki, ticari hayatı bütünüyle durduran karantina uygulamasının yol açtığı sınırlamalardır¹⁵⁰⁶. Kolera, işsiz kalan halkın açlık çekmesine de neden olmuş¹⁵⁰⁷, esas olarak "fukaralar içinde icrâ-yi hükm eden" hastalık bu şartlarda daha kolay yayılma imkânı bulmuştu¹⁵⁰⁸. Salgın döneminde Antalya'daki yardıma muhtaç insan sayısının 1.500'den fazla olduğu iddia edilmiştir¹⁵⁰⁹.

Bununla birlikte kitlesel huzursuzluğu daha da arttıran, bu huzursuzluklara giderek siyasi bir mahiyet kazandıran beşeri nedenlerdi. Gerçekten de koleranın sebep olduğu sorunlar yetmezmiş gibi, bu dönemdeki uygulamaları nedeniyle Mutasarrıf Ahmed Şevki Efendi de tepkilerin hedefinde yer almıştı. Ocak 1895'te Konya Vilayeti'ne iletilen bir dilekçede

¹⁴⁹⁸ BOA. DH. MKT. 335-41.

¹⁴⁹⁹ Mesut Ayar, *Osmanlı Devletinde Kolera: İstanbul Örneği 1892-1895*, İstanbul, 2007, s. 137.

¹⁵⁰⁰ BOA. Y. A. HUS. 313-4.

¹⁵⁰¹ Mesut Ayar, *a.g.e.* s. 137.

¹⁵⁰² BOA. Y. PRK. SH. 5-17.

¹⁵⁰³ BOA. Y. PRK. SH. 5-25.

¹⁵⁰⁴ BOA. A. MKT. MHM. 554-73, lef. 12 (9 Ramazan 1312/6 Mart 1895).

¹⁵⁰⁵ Mesut Ayar, *a.g.e.* s. 137.

¹⁵⁰⁶ BOA. DH. MKT. 434-50

¹⁵⁰⁷ BOA. A. MKT. MHM. 554-73, lef. 19 (20 Kânûn-ı sâni 1310/2 Şubat 1895).

¹⁵⁰⁸ BOA. A. MKT. MHM. 554-73, lef. 23 (9 Kânûn-ı sâni 1310/21 Ocak 1895).

¹⁵⁰⁹ BOA. DH. MKT. 335-41.

Antalya Mutasarrıfı'nın kolera günlerinde halkı Kesikbeli yolunun inşasına sevk ettiği, havaların soğukluğu (bürûdeti) nedeniyle inşaat esnasında insanların üşüdüğü ve bu durumun koleranın zuhûruna neden olduğu, hastalığın yok edilmesi için tedbir almak gerekirken bunun yapılmadığı, aksine, hastalığın etrafa bulaştırıldığı iddia edilmişti¹⁵¹⁰.

Öte yandan kolera günlerinde dile getirilen ve bir yönüyle siyasi mahiyeti de olduğu anlaşılan hoşnutsuzlukların tümünün, doğrudan koleranın sebep olduğu olumsuzluklar –bu şikâyetlerin dile getirilmesinde koleranın oynadığı rol tümüyle belgelenebilmiş değildir– veya yetkililerin yetersizlikleri nedeniyle dile getirildiğini söylemek güçtür. Örneğin 31 Ağustos 1894'te Antalya'dan Ahmed Refik tarafından Sadâret'e çekilen bir telgrafta, Antalya'daki adliye ve zabıta memurlarının zulmünden sancağın perişan olduğu ve bu memurların bu halleri devam ederse tamamen mahvolacaklarından bahsedilmişti¹⁵¹¹. 10 Eylül 1894'te Antalya Dava Vekili Mustafa'nın Sadâret'e ilettiği telgrafta ise halkın hukukunu muhafaza gayesiyle ve ahalinin adliye memurlarının zulmünden kurtarılması için 26 Ağustos'ta çekmek istediği telgrafta, telgrafhanedeki memurlarının engel olduğu ve bu suretle adalet kapılarının kendilerine kapatıldığı iddia edilmişti¹⁵¹². 5 Temmuz 1894'te Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir başka telgrafta da Antalya'da bidayet mahkemesi ile idare meclisi azalıklarına “ekseriyyet-i ârâ ile intihâb olanların” memuriyetleri vilayetçe tasdik olunmadığı, azınlıkta kalanların tayin edildiğinden şikâyet edilmişti¹⁵¹³. 18 Eylül 1894'te Konya Vilayeti'ne Mustafa Nuri ve üç arkadaşı mührüyle gönderilen arzuhalde ise bir dönem Antalya Bidayet Mahkemesi azalığında bulunmuş, bir müddet de Antalya'da müstantiklik yapmış olan, ancak kötü hali ve irtikâbı nedeniyle bu görevlerinden azledilen Konyalı Mustafa Şefik Efendi'nin, seçimlerde ekseriyyet kazanamamış olmasına rağmen idare meclisi azalığına tayin edildiğinden şikâyet edilmiş, Mustafa Şefik Efendi'nin zulmünden kurtarılmaları talep edilmişti¹⁵¹⁴. 24 Eylül 1894'te Kerim Ağazade İbrahim ve Ali Efendizade Mehmed tarafından Konya Vilayeti'ne iletilen şikâyet dilekçesinde de Mustafa Şevket Efendi'nin akrabalarının çoğunu merkez ve mülhakatta birer memuriyete tayin ettirdiği ve bu akrabaları sayesinde suiistimaller yaptığı

¹⁵¹⁰ BOA. BEO. 555-41564, lef. 2 (18 Receb 1312/15 Ocak 1895).

¹⁵¹¹ BOA. BEO. 473-35452, lef. 3 (19 Ağustos 1310/31 Ağustos 1894).

¹⁵¹² BOA. BEO. 473-35452, lef. 2 (29 Ağustos 1310/10 Eylül 1894).

¹⁵¹³ BOA. BEO. 430-32239 (1 Muharrem 1312/5 Temmuz 1894).

¹⁵¹⁴ BOA. BEO. 478-35830 (6 Eylül 1310/18 Eylül 1894). Antalya Bidayet Mahkemesi azası iken “ahkâm-ı kânûniyeye mugayir muamelede bulunarak vazife-i memuriyetini suiistimal ettiği için” Konya Vilayeti'nce Mustafa Şefik Efendi'nin muhakeme edilmesi kararlaştırılmıştı. Bkz. *Tercüman-ı Hakikat*, 24 Rebî-ül-evvel 1311/4 Kasım 1893. Ne var ki muhtemelen Antalya'da gerçekleşen ilk muhakemenin neticesinde Mustafa Şefik Efendi'nin mesuliyeti olmadığına karar verilince, Konya Vilayeti işe tekrar el koymuş ve muhakemenin tekrarını talep etmiştir. Bkz. *Tercüman-ı Hakikat*, 23 Zi-l-hicce 1311/27 Haziran 1894.

iddia edilmişti. Ayrıca, Mustafa Şevki Efendi Antalya Naibi ile de ittifak kurmuş, bu suretle adli işlere ve diğer hususlara da müdahil olmuştu¹⁵¹⁵.

Bu şekilde, önceleri koleranın sebep olduğu huzursuzluklarla ilişkili olarak başlayan, fakat yavaş yavaş idareci ve memurlara dönük tepki biçimini alan, nihayet karşılıklı itham ve suçlamalara dönüşen karışıklıklar koleranın etkinliği bertaraf edildikten sonra, esas olarak Antalya Mutasarrıfı Ahmed Şevki Efendi ile şehirdeki birkaç medresenin ulemasının tarafı olduğu bir çatışmaya dönüşecektir. Bu çatışmanın nihai etkileri ise birkaç sene sonra görülecektir.

Olayları soruşturmak üzere Nisan ayını ortalarına doğru Konya Valisi tarafından görevlendirilen Konya Mektupçusu Ali Galib Bey'in ifadesiyle “şores teşebbüsü”, Müftü Yusuf Talat Efendi'nin teşvikiyle 2 Nisan 1895 Salı günü Hacı Emin Efendi Medresesi Müderrisi Süleyman, Murat Paşa Medresesi Müderrisi Mehmed, Müsellim Medresesi Müderrisi Mustafa Hilmi, Mut yapzade Hafız Mehmed, ulemadan Hasan Resul, Ali Rıza Efendi, Hüseyin Hüsnü Efendi ve Ali Efendi'den oluşan bir grup hocanın, Mutasarrıf Ahmed Şevki Efendi'den şikâyeti içeren mahzar telgraflarını keşide ettirmek üzere Antalya Telgrafhanesi'ne gelmeleriyle başlamıştı. Hoca efendiler, telgraf memuruna dilekçelerini vermekle yetinmemişler, zorla telgraf makine dairesine girmişlerdi. Muhabere memuru makine odasına girmenin yasak olduğunu, eğer çekilecek bir telgrafları varsa içlerinden birinin müracaatının kâfi geleceğini söylemişse de bu sözlere itibar etmeyerek “serkeşçe tavırlarını” sürdürmüşlerdi. Bunun üzerine Telgraf Müdürü durumdan Mutasarrıf Ahmed Şevki Efendi'yi haberdar etmiş, Mutasarrıf Efendi ise beraberinde Tabur Ağası ve Polis Müdürü bulunduğu halde telgrafhaneye gelmiş ve hoca efendileri oradan çıkarmıştı¹⁵¹⁶.

Hoca efendiler Ahmed Şevki Efendi'nin bu tutumunu kendilerine karşı yapılmış bir hakaret, aynı zamanda şikâyet haklarının ellerinden alınması ve hürriyetlerine taarruz olarak değerlendirmişler, 4 Nisan 1895'te Antalya'dan Mâ-beyn -i Hümâyûn'a çektikleri telgrafta bu iddialarına dile getirmişlerdir¹⁵¹⁷. İddialarına göre Mutasarrıf Ahmed Şevki Efendi'nin idaresizliği ve beraberinde bulunan memurların yolsuzluğu yüzünden devlet birçok zarar görmüştü. Bu durumla ilgili bazı ihbar ve istirhamlarını içeren arzuhallerini ilgili makamlara iletmek istediklerinde ise bu girişimleri bizatihi Mutasarrıf Efendi tarafından “fesâd teşebbüsü” olarak niteleniyor, düzenledikleri evraklara “evrak-ı muzırre” adı veriliyordu. “Beyan-ı hal” için telgrafhaneye vardıklarında Mutasarrıf Efendi beraberinde bulunan silahlı kuvvetlerle birlikte telgrafhaneye geliyor ve hoca efendileri “komita” diye tahkir ediyordu.

¹⁵¹⁵ BOA. BEO. 470-35240 (23 Rebî-ül-evvel 1312/ 24 Eylül 1894).

¹⁵¹⁶ BOA. Y. A. HUS. 331-9, lef. 11.

¹⁵¹⁷ BOA. BEO. 594-44548, lef. 1 (25 Mart 1311/6 Nisan 1895).

Ayrıca Belediye Reisi Ömer Lütfi Efendi vasıtasıyla kendileri aleyhinde evrak topladığından ve ahali ile memurları yekdiğerine düşürmeye gayret ettiğinden emniyetleri kalmamış, nerelere müracaat edeceklerini şaşırılmışlardı¹⁵¹⁸.

Hoca efendileri hükümet aleyhinde bulunmaya teşvik ettiği iddia edilen ve bu nedenle fesâdın reisi olduğu söylenen Yusuf Talat Efendi ise aleyhindeki iddiaların Mutasarrıf Efendi'nin eseri olduğunu dile getirmiş ve bu nedenle, bu şekilde tahkir edildiği için müşteki olduğunu söylemiştir¹⁵¹⁹.

Yusuf Talat Efendi ve hoca efendilerle birlikte hükümet aleyhinde faaliyette bulunduğu iddia edilen Mustafa Şefik Efendi ise hakkındaki iddiaların Mutasarrıf Efendi'nin eseri olduğunu söylemişti. Ona göre tek kabahati 24 Mart'ta Ahmed Şevki Efendi'nin kanunsuz hareketlerini ihbar etmekte. Bu şekilde kendisinin ve diğer müştekilerin şikâyet evraklarına zararlı evrak adı verilmesi ve Ahmed Şevki Efendi'nin girişimleriyle aleyhinde bazı evrak toplanmaya çalışılması kabul edilemezdi. Mustafa Şefik Efendi “devlete ve millete fahri hizmet etmekten başka” kabahati olmadığını, herhangi bir kabahati görülürse de idam cezasına dahi razı olacağını söylemiştir. “Fesâd”, “zararlı evrak” denilen şeyler ise bir an önce incelenmeli, adaletin gereği yerine getirilmeliydi¹⁵²⁰.

Antalya Telgrafhanesi'ndeki olaya ve şehirde yaşanan diğer huzursuzluklara ilişkin Sadâret'in değerlendirmesi ise hoca efendilerden ve Mutasarrıf Ahmed Şevki Efendi'nin öteki müştekilerinden farklı olmuştur. Sözelimi 4 Nisan 1895'te Sadâret'ten Adliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta Antalya'da bazı hocaların bir takım “erbâb-ı müfsidenin eser-i tahrik ve teşviki olarak” hükümet aleyhinde itaatsizliğe kalkıştığı ve komiteler teşkil ettiği, ayrıca Antalya Ceza Reisi, Müdde-i Umûmî Muavini ile Müstantik'in de Mutasarrıf Efendi'ye muhalefet ettikleri ve halkı kışkırttıkları belirtilmişti¹⁵²¹.

Konya Valisi Kemal Bey de yaşananlardan Ahmed Şevki Efendi'nin değil, ona muhalefet edenlerin sorumlu olduğu kanısındaydı. Ona göre bu şekilde Antalya'da hükümet aleyhine serkeşlik eden adliye memurları ile “ahaliden kendi havalalarına uydurabildikleri birkaç kişi” biraz daha bu halde bırakılırlarsa “zabt-u rabt memleketi sükûtdâr ve bu suretle asayiş-i mahalliyyeyi dahi ihlale ibtidar etmeleri” kaçınılmazdı¹⁵²². Bunlar zaten kendilerini “hükümetten bi-l-külliyeye hariç bir heyet-i müstakill-i hükemâ” addetmişlerdi. Bu nedenle ilk iş olarak Antalya adliye memurlarının görevden el çektirilmeleri gerekiyordu. Zaten Mutasarrıf Efendi'ye muhalefet ettikleri için Antalya Ceza Reisi, Müdde-i Umûmî Muavini

¹⁵¹⁸ BOA. İ. HUS. 36-1312.L. 45, lef. 4-5 (23 Mart 1311/4 Nisan 1895).

¹⁵¹⁹ BOA. İ. HUS. 36-1312.L. 45, lef. 6 (23 Mart 1311/4 Nisan 1895).

¹⁵²⁰ BOA. İ. HUS. 36-1312.L. 45, lef. 7 (23 Mart 1311/4 Nisan 1895).

¹⁵²¹ BOA. BEO. 594-44501 (8 Şevval 1312/4 Nisan 1895).

¹⁵²² BOA. İ. HUS. 36-1312.L. 45, lef. 2 (24 Mart 1311/5 Nisan 1895).

ile Müstantik'in görevden alınmaları kararlaştırılmıştı¹⁵²³. Hatta Kemal Bey, böyle bir hadisenin yaşanması nedeniyle Ahmed Şevki Efendi'nin de görevden alınabileceğini, Burdur Kaymakamı Fehim Paşa gibi muktedir ve dirayetli bir devlet adamının Antalya'da görev almasının iyi olabileceğini dile getirmiş¹⁵²⁴, ancak bu düşüncesini fiiliyata geçirmeden önce olayların tahkik ve tetkikine memur edilmiş Vilayet Mektupçusu Ali Galib Bey'in raporunu beklemişti¹⁵²⁵.

3.3.2.1. Ali Galib Bey'in Tahkikatı

Konya Mektupçusu Ali Galib Bey, muhtemelen Nisan ayının ortalarında tahkikat için Antalya'ya gelmiş¹⁵²⁶, Mayıs ayının ortalarında tahkikatını bitirmiş, 13 Haziran'da da tahkikatının sonuçlarını Konya Valisi'ne sunmuştu¹⁵²⁷.

Ali Galib Bey'e göre Antalya'daki ihtilaf şu şekilde ortaya çıkmıştı: Antalya Naibi Mümtaz Efendi ile Nisan ayının başlarında görevden alınan Antalya Ceza Reisi Behçet Efendi ve Müdde-i Umûmî Muavini Şevket Efendi arasında yaşanan bir sorundan dolayı, Naib Mümtaz Efendi, Behçet ve Şevket Efendi'ye muhalif bulunuyordu. Naib Mümtaz Efendi bu isimleri şikâyet etmek istemiş, ancak bunu yaparken Mutasarrıf Ahmed Şevki Efendi'yi kendisine ortak etmek arzusunda olmuştu. Bu esnada gerçekleştirilen bidayet mahkemesi azalığı seçimleri ise ona bu arzusunu fiiliyata geçirme fırsatı vermişti. Çünkü Mutasarrıf Ahmed Şevki Efendi azalık için seçime girecek kişileri belirlerken Müdde-i Umûmî Muavini Şevket Efendi'nin önerilerini dikkate almamış, hatta Şevket Efendi mutasarrıfa muhalefet etmişti. Bu şekilde gelişen olaylar Naib Mümtaz Efendi'nin arzusunun gerçekleşmesini sağlamış, Mümtaz Efendi ile Ahmed Şevki Efendi müttefik olmuş, karşılıklarında ise Antalya Ceza Mahkemesi Reisi Behçet Efendi ve Müdde-i Umûmî Muavini Şevket Efendi yer almıştı. Bu tarihten itibaren Behçet Efendi ve Şevket Efendi, Mutasarrıf Ahmed Şevki Efendi ile Naib Mümtaz Efendi'nin aleyhinde çalışmaya başlamıştı.

Öte yandan bu ihtilaf, Ali Galib Bey'in ifadesiyle bu tür çatışmaları şahsi menfaatleri için bir ikbal aracı olarak gören farklı kişilere beklemedikleri imkânlar sunmuştu. Ali Galib Bey bu durumu şu şekilde tasvir etmiştir:

Dâire-i i'tilâfa davet için hiçbir taraftan vesâtet şöyle dursun şu hali menâf'i-i zâtîyyesi envâ'-i iğtişâşatta taharrî ve temin etmeyi itiyâd eden bazı kimseler tarafından bir devr-i ikbâl addedilerek dâire-i ihtilâfî tevsi için bir taraftan i'mâl-i envâi desîse ve diğer taraftan mutasarrıf-ı müşârün-ileyhi memûrin-i adliyye aleyhine bi-1-teşvik mazbata telgrafi ile huzûr-ı sâmi-i

¹⁵²³ BOA. BEO. 594-44502 (8 Şevval 1312/4 Nisan 1895).

¹⁵²⁴ BOA. Y. PRK. BŞK. 49-44, lef. 2 (22 Mart 1311/4 Nisan 1895).

¹⁵²⁵ BOA. İ. HUS. 36-1312.L. 45, lef. 3 (24 Mart 1311/5 Nisan 1895).

¹⁵²⁶ BOA. BEO. 594-44548, lef. 2 (22 Nisan 1311/4 Mayıs 1895).

¹⁵²⁷ BOA. İ. DH. 1331-5, lef. 3 (2 Teşrin-i sâni 1311/14 Kasım 1895).

vilâyetpenâhilerine şikâyete icbâr ve telgraf mazbatasının tanzim olunduğunu derhal memûrin-i mûmâ-ileyhimâyâ ihbar eylemek suretiyle fesâda cesaret etmişlerdir¹⁵²⁸.

Kısacası, Ali Galib Bey, bir tarafında Mutasarrıf Ahmed Şevki Efendi'nin diğer tarafında ise bazı memurların bulunduğu bu karışıklığın, bu tür bir tarafgirlikten menfaat uman kişiler tarafından özellikle körüklendiğine inanmış, bu işte en ileri giden kişinin ise (aslen Konyalı olduğu söylenen) idare meclisi azasından Mustafa Şefik Efendi olduğunu iddia etmiştir. Hatta Mustafa Şefik Efendi, Mutasarrıf Ahmed Şevki Efendi aleyhinde tanzim edilen mazbatanın teşvikçisi olduğu halde, sırf bu tarafgirliğe daha da büyötmek için söz konusu mazbatayı Mutasarrıf Ahmed Şevki Efendi'ye ihbar eden kişiydi.

Çatışmanın diğer tarafında yer alan tüccar Hacı Ali Rıza Efendi ve Hacı Necib Efendi ise Belediye Reisi Ömer Lütfi Efendi'nin akrabaları buldukları halde, "mücerred saika-yı hased ile" Ömer Lütfi Efendi'nin azli taraftarı oldukları, ancak Ömer Lütfi Efendi Mutasarrıf Ahmed Şevki Efendi'nin desteğini aldığı için mutasarrıfın karşısında yer almıştı. Ayrıca, bidayet mahkemesi kereste davasından dolayı lehine karar verdiği için Hacı Ali Rıza Efendi adliye memurlarının minnettari bulunuyordu. Bu durumda, bir ihtilâlden istifade etmek emeli besleyen Mustafa Şefik Efendi için şartlar olgunlaşmış, bir cemiyet teşkil edebilmesi için gerekli olan müttefiklerini temin etmişti. Antalya'dan Sadâret'e gönderilen şikâyetlerin ardındaki nedenler işte bunlardı¹⁵²⁹.

Ali Galib Bey soruşturmasının neticesinde Mutasarrıf Efendi aleyhinde dile getirilen iddiaların çoğunun iftira olduğuna hükmetmiştir. Sözelimi Ahmed Şevki Efendi'nin şehri çevreleyen bahçelerde birkaç kadeh içki içtiği herkesin malumuydu, ancak halkın toplandığı yerde içki içtiği veya Hıristiyan kadınlar arasında zevk ü sefa eylediği, Ramazan ayında tiyatro ve balo gibi eğlencelere müsaade ettiği gibi iddialar kesinlikle asılsızdı. Anlaşıldığı kadarıyla Ahmed Şevki Efendi'nin görece serbest tavırları, onun kişisel karakterini dahi kendisine sermaye yapan ve bu suretle karışıklıklardan istifade etmek isteyen bazı kişiler için özellikle şikâyete konu edilmişti¹⁵³⁰.

Ali Galib Bey telgrafhane baskını hakkında da Mutasarrıf Ahmed Şevki Efendi'yi haklı bulmuştur. Zira buna benzer bir başka olay daha önce de yaşanmış, bu defa, hoca efendiler Hacı Necib Efendi'nin hanesinde toplandıkları ve bir şikâyet dilekçesi hazırlarken Mutasarrıf Efendi oraya da gelmiş ve şikâyetnâme müsveddesini ellerinden almıştı. Ali Galib Bey'e göre bu durum hoca efendilerin geceleri Hacı Necib ve Hacı Ali Rıza Efendilerin hanelerinde toplandıklarına (cemiyet ettiklerine) bir delildi¹⁵³¹.

¹⁵²⁸ BOA. Y. A. HUS. 331-9, lef. 1.

¹⁵²⁹ BOA. Y. A. HUS. 331-9, lef. 1.

¹⁵³⁰ BOA. Y. A. HUS. 331-9, lef. 13.

¹⁵³¹ BOA. Y. A. HUS. 331-9, lef. 11-12.

Ali Galib Bey tahkikat esnasında kolera günlerinde Antalya'ya atanan Tabip Yüzbaşı Ahmed Vefik Efendi'yi de dinlemişti. Ahmed Vefik Efendi'ye göre şehirdeki huzursuzluklar telgrafhane hadisesinden sonra da devam etmiş, o, bu huzursuzluklara 19 Nisan 1895 tarihinde Konya Vilayeti'ne gönderdiği telgrafta değinmişti. Ahmed Vefik Efendi'ye göre Antalya Müftüsü Yusuf Talat, idare meclisi azası Mustafa Şefik Efendi ve sıhhiye komisyonu reisi Hacı Ali, Şakir ve Hacı Necib Efendi ve Mutyapzade Hafız Mehmed Efendi'nin teşviki üzerine ulema ve ahali bir haftadan beri gece gündüz hükümet aleyhinde bulunarak fenni tedbirleri sonuçsuz bırakmıştı¹⁵³².

Ahmed Vefik Efendi'nin bu telgrafından kısa bir süre sonra Antalyalı Hüseyin Fehmi tarafından Konya Vilayeti'ne çekilen telgrafta da mahalli hükümet aleyhine mahzar tertip ettirdiği gerekçesiyle Yusuf Talat'tan şikâyet edilmişti¹⁵³³. Muhtemelen peşi sıra gelen bu şikâyetler üzerine Konya Vilayeti, II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden günlerde şehirdeki fırka mücadelelerinin en önemli aktörlerinden biri olan ve İttihâd Kulübü'nün kurucuları arasında yer alacak Yusuf Talat Efendi'nin zaten "zararlı" bir kişi olduğunu, bu nedenle bir an evvel görevden alınması gerektiğini Meşhât'a bildirmişti¹⁵³⁴.

Ali Galib Bey'in tahkikatında değindiği bir diğer mesele ise Ömer Lütfi Efendi aleyhindeki, belediye seçimlerine usûlsüzlük karıştırdığı ve belediye hesabını zarara uğrattığı ithamlarıydı. Ona göre belediye hesabının zarara uğratıldığı iddiasının gerçek olup olmadığını ortaya çıkarmak için, azaları arasında Ömer Lütfi Efendi'nin muhaliflerinin de yer aldığı bir "muhasabe komisyonu" kurulmalıydı. Böyle bir komisyon kurulmadan ve gerekli çalışmalar yapılmadan bu konuda şimdilik bir şey söylenemezdi. Seçimlere ilişkin usûlsüzlük ve suiistimal iddiaları hakkında ise herhangi bir delil gösterilememişti¹⁵³⁵.

Ali Galib Bey'in tahkikatında değindiği belli başlı meseleler bunlardı. Ne var ki şehirdeki ihtilafa bu tahkikattan sonra da bir çözüm bulunamamıştır. Hatta sonbahara gelindiğinde bu defa Ahmed Şevki Efendi ile müttefik olan Antalya Naibi Mümtaz Efendi ihtilafa düşmüştü. Bu nedenle 14 Kasım 1895 tarihinde Konya Valisi Dâhiliye Nezareti'ne iletildiği bir tahriratta, her iki ismin de "ahaliden birer takım taraftar peydasıyla" birbirleri aleyhinde dedikoduya ve şikâyete devam ettiğini yazmış, ancak bu durumun Antalya'daki memurları kötü etkilediğini, bu koşulların liva idaresini büsbütün çığırından çıkardığını, şehrin idaresinin bu keşmekeşten kurtarılması için ikisinin de münasip bir başka mahalle naklinin lüzumunu yazmıştı¹⁵³⁶.

¹⁵³² BOA. Y. A. HUS. 331-9, lef. 9-10.

¹⁵³³ BOA. BEO. 605-45339 (25 Şevval 1312/21 Nisan 1895).

¹⁵³⁴ BOA. BEO. 613-45963 (7 Zi-1-ka'de 1312/2 Mayıs 1895).

¹⁵³⁵ BOA. Y. A. HUS. 331-9, lef. 5.

¹⁵³⁶ BOA. İ. DH. 1331-5, lef. 3 (2 Teşrin-i sâni 1311/14 Kasım 1895).

Neticede Konya Valisi'nin bu talebi Ahmed Şevki Efendi için gerçeğe dönüşmüş, Dâhiliye Nezareti'nin 14 Aralık 1895 tarihli telgrafiyla memuriyetinin becâyışı iktiza etmişti¹⁵³⁷. Ancak Naib Mümtaz Efendi'nin –ihtilafa neden olan diğer memurlar gibi– görevinden alınması kararlaştırılsa da görevine devam etmesi, Konya Valisi'ne göre işleri çığırından çıkarmıştı. Çünkü Mümtaz Efendi Antalya'da kaldığı için nüfuzunu bir kata daha arttırmış, bu sebeple zaten mahalli hükümetin müdahalesinden masun olan livanın şer'i, adli ve mülki işleri adeta Mümtaz Efendi'nin nüfuzuna feda edilmişti. Yeni mutasarrıf ise şehre henüz geldiği için vaziyete vakıf değildi. Bu nedenle zaten çığırından çıkmış olan idarenin “zabt u rabt” altına alınması ile aralarına nifak girdiği için ihtilafa düşmüş olan memurların ve eşrâfın ıslahı için Naib Efendi başka bir yere gönderilmeliydi¹⁵³⁸.

Tüm bu olup bitenlere ilişkin genel bir değerlendirme yapacak olursak eğer, evvela Cemal Bey ve hasmı kereste tüccarları arasındaki nüfuz mücadelesiyle başlayan, daha sonra memurlar arasında yaşanan bir dizi huzursuzlukla devam eden ve nihayet Ahmed Şevki Efendi'nin mutasarrıflığı döneminde bir ihtilâl teşebbüsüyle neticelenen sürekli karışıklıklar ve huzursuzluklar döneminin, çok yakın bir gelecekte şehrin siyasi, idari ve ticari hayatı üzerinde mutlak bir etkinin sahibi olacak Ömer Lütfi Efendi Lülü'nün önlenemez yükselişine kapı araladığı muhakkaktır. Bu dönem, önce Cemal Bey'in ölümü ve kereste ticaretinin öneminin artmasıyla, daha sonra –her ne kadar şehirden kaldırılmış olsa da– Mutasarrıf Ahmed Şevki Efendi gibi kendisine “muamele-i müsamahakeranede bulunan” mutasarrıfların varlığıyla¹⁵³⁹, Ömer Lütfi Efendi'nin nüfuzunun artması için gerekli olan koşulları yaratmıştır.

3.4. Antalya Eşrâfından Ömer Lütfi Efendi Lülü

Ömer Lütfi Efendi Lülü –“Lülü” Arapça “inci” demektir–, 1870'li senelerden itibaren Antalya'daki nüfuzu artan Moralı Cemal Bey'in şehirdeki en önemli muhalifi, II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908'de ise şehrin en muteber eşrâfıydı.

Ömer Lütfi Efendi'nin babası, tıpkı onun en önemli hasmı Cemal Bey'in babası Ali Muhlis Ağa gibi Antalya Meclisi azalarından Hayriye Tüccarı Abdülhamid Efendi bin Hacı İbrahim bin Abdülhamid Efendi'ydi¹⁵⁴⁰. Lülü ailesinin Antalya'da hakkında malumat sahibi olduğumuz ilk temsilcisi ise Abdülhamid Efendi'nin de babası olan İbrahim Ağa Lülü'dür. Antalya Gümrüğü'nün Haziran 1841 verilerini içeren hâsılat defterinde İbrahim Ağa Mısır ve

¹⁵³⁷ BOA. BEO. 726-54425 (25 Kânûn-ı evvel 1311/6 Ocak 1896).

¹⁵³⁸ BOA. BEO. 758-56804, lef. 3 (4 Şevval 1313/19 Mart 1896).

¹⁵³⁹ BOA. BEO. 555-41564, lef. 2 (18 Receb 1312/15 Ocak 1895).

¹⁵⁴⁰ AŞS. 13/73.

Antalya arasında ticaret yapan ve Mısır'dan getirdiği kahve ve şeker gibi malları Antalya'da satan ve Isparta'ya sevk eden bir tüccardı¹⁵⁴¹.

Aile, muhtemelen, Hacı Ömer Ağa ve Arap Süleyman Efendi gibi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından Antalya'ya iskân edilmiş Arap tüccarlar arasında yer alıyordu. Zaten Ömer Lütfi Efendi'nin babası Abdülhamid Efendi, Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi'nin ticari ortağı ve kefiliydi¹⁵⁴². Ayrıca, ticari ilişkileri bulunan bu haneler arasında akrabalık ilişkisi de vardı¹⁵⁴³. Bu ilişki sadece Abdülhamid Efendi ile sınırlı kalmamış, sonraki kuşaklarda da devam etmiştir. Örneğin Ömer Lütfi Efendi'nin karısı Zübeyde Hanım¹⁵⁴⁴, Arap Süleyman Efendi'nin oğlu Mehmed Ali Efendi'nin kızıydı¹⁵⁴⁵.

Ailenin servetini arttıran esas gelişme ise kereste ticaretinde ihtisaslaşmaları olmuştu. Bu hususta müteşebbisliğinin mükâfatını alan ilk kişi ise Abdülhamid Efendi'nin kardeşi –Ömer Lütfi Efendi'nin amcası– Hacı Ali Rıza Efendi idi. O, Ömer Lütfi Efendi'den daha önce şehrin sınırları dışına taşan bir ticari şöhrete sahip olmuş, kereste ticaretinin nimetlerinden sınırsızca istifade etmiştir. Hacı Ali Rıza Efendi vefat ettiğinde, 14 Ekim 1904 tarihinde kayıt altına alınan terekesinin değeri 1.121.707 kuruştur¹⁵⁴⁶. Kardeşi, Ömer Lütfi Efendi'nin pederi Abdülhamid Efendi'nin 496.647 kuruş değerindeki terekesi ise biraz daha “mütevazı” bir servetin varlığını gösteriyordu¹⁵⁴⁷. Bu iki tereke arasındaki fark, gerçekte, ticari girişimlerini neredeyse tamamen kereste ticaretine sarf eden bir tüccar ile esas olarak İskenderiye ve Dimyat ürünlerini Antalya ve çevresinde satan bir tüccar arasındaki farktır.

Ömer Lütfi Efendi, Abdülhamid Efendi'nin ölümünden sonra, Mısır ve Antalya arasındaki kereste ticareti vasıtasıyla ailenin nüfuzunu çok daha arttırdı. Bununla birlikte, Ömer Lütfi Efendi'nin nüfuzunun tek nedeni, sadece kereste ticareti değildi. O, nüfuzunu, tıpkı hasmı Cemal Bey gibi hakkındaki pek çok şikâyetin de nedeni olan idare meclisi azalığı, Antalya Ticaret ve Ziraat Odası reisliği, Antalya Belediyesi reisliği başta olmak üzere birçok idari ve ticari görevde bulunarak arttırmıştı. 1874'te, çok genç yaşta ticaret mahkemesi kâtabi olan ve birkaç sene bu görevi deruhte eden Ömer Lütfi Efendi, sahip olduğu idari ve adli mevkiler açısından da muazzam bir kariyere sahiptir¹⁵⁴⁸. Ticaret mahkemesi kâtipliğinden sonra; bidayet mahkemesi ceza dairesi azası¹⁵⁴⁹ ve bidayet mahkemesi hukuk dairesi azası

¹⁵⁴¹ BOA. ML. VRD. d. 437, lef. 3 (9 Cemâzi-yel-evvel 1257/29 Haziran 1841).

¹⁵⁴² BOA. MVL. 541-98 (2 Ramazan 1284/28 Aralık 1867).

¹⁵⁴³ BOA. A. J MKT. DV. 222-20 (7 Zi-ı-ka'de 1278/6 Mayıs 1862).

¹⁵⁴⁴ AŞS. 61/2 (27 Rebî-ül-evvel 1331/6 Mart 1913).

¹⁵⁴⁵ AŞS. 28/394 (24 Rebî-ül-evvel 1304/21 Aralık 1886).

¹⁵⁴⁶ AŞS. 45/403.

¹⁵⁴⁷ AŞS. 24/12 (Gurre-i Cemâzi-yel-âhir 1300/Nisan 1883).

¹⁵⁴⁸ KVS. Def'a VII, Konya, 1291, s. 60; KVS. Def'a VIII, Konya, 1292, s. 60.

¹⁵⁴⁹ KVS. Def'a XVII, Konya, 1301, s. 153; KVS. Def'a XVIII, Konya, 1302, s. 111; KVS. Def'a XIX, Konya, 1303, s. 228.

olmuştu¹⁵⁵⁰. İlki 1889 ile 1898¹⁵⁵¹, diğeri 1904¹⁵⁵² ile 1908 seneleri arasında olmak üzere iki dönem belediye reisliğini üstlenmiş, belediye reisi olmadığı dönemde ise Antalya Ziraat ve Ticaret Odası reisliğinde bulunmuştu¹⁵⁵³. Bunların dışında senelerce maarif¹⁵⁵⁴, nafia ve iskân-ı muhâcirin komisyonları azalıkları¹⁵⁵⁵ gibi muhtelif idari görevlerde bulunmuştu.

Öte yandan Ömer Lütfi Efendi'nin adı, hem bu idari görevleri nedeniyle hem de ticari ilişkileri sebebiyle birçok defa şikâyete de konu olmuş, fakat hakkındaki şikâyetlerin çok azı gerçekten dikkate alınmıştır. Örneğin 21 Mart 1892 tarihinde Sadâret'e iletilen bir telgrafta, Belediye Reisi Ömer Lütfi Efendi'nin belediye gelirlerini suiistimal ettiği iddia edilmiş, daha birçok suiistimalinin ortaya çıkacağı bir dönemde kereste ticaretinde karıştığı irtikab nedeniyle Konya'ya çağrıldığı ve bu nedenle suiistimal meselesi hakkında aleyhindeki tahkikatın yarıda kaldığı ifade edilmişti¹⁵⁵⁶. Konuya ilişkin Konya Valisi'nin verdiği yanıtta ise belediye hesaplarının incelendiği, ancak hesaplarda hiçbir suiistimala tesadüf edilmediği, bu tür iddianın Ömer Lütfi Efendi'nin muhaliflerince ortaya atıldığı söylenmişti¹⁵⁵⁷.

Ömer Lütfi Efendi aleyhinde buna benzer iddialar sonraki dönemlerde de dile getirilmiştir. Sözgelimi 31 Ekim 1892'de Antalyalı Fehim Yaşar Bâb-ı Âli'ye ilettiği telgrafta, kereste tüccarı Ömer Lütfi ve arkadaşlarının suiistimallerini ihbar ettiğini, bu nedenle suçları açığa çıkan bu kişiler tarafından meskeninin basıldığını ve kendisinin darp edildiğini, ayrıca, evinin kapısının muhafazaya alınarak ilgili makamlara şikâyette bulunmasının engellendiğini iddia etmişti¹⁵⁵⁸. Konuyla ilgili İstanbul'u bilgilendiren Konya Valisi ise bir kere daha Ömer Lütfi Efendi'yi himaye etmiş ve Fehim Yaşar'ın kereste tüccarlarıyla bir husumeti olsa da darp meselesinin konuyla ilgili olmayıp basit bir asayiş meselesi olduğunu, esasen Fehim Yaşar'ın da "erbâb-ı rezaletten" olduğunu bildirmiş, darp meselesinin ise Fehim Yaşar'ın zevcesiyle gürültü ederken şıracı çırağı Hüseyin'in kendisini darp etmesinden kaynaklandığını söylemiştir¹⁵⁵⁹.

Ömer Lütfi Efendi aleyhine Dâhiliye Nezareti'ne ihbarda bulunan bir başka kişi ise Antalyalı Kosti'ydi. 6 Eylül 1895'te Dâhiliye Nezareti'ne ilettiği ihbarda Kosti, 1891 senesinde Antalya'da yaşanan orman ihtilâsından dolayı en büyük hırsızın –Kemal

¹⁵⁵⁰ KVS. Def'a XX, Konya, 1304, s. 179.

¹⁵⁵¹ KVS. Def'a XXII, Konya, 1306, s. 183; KVS. Def'a XXIII, Konya, 1307, s. 168; KVS. Def'a XXV, Konya, 1310, s. 172-173; KVS. Def'a XXVI, Konya, 1312, s. 176; KVS. Def'a XXVII, Konya, 1314, s. 172.

¹⁵⁵² KVS. Def'a XXIX, Konya, 1322, s. 147.

¹⁵⁵³ KVS. Def'a XXVIII, Konya, 1317, s. 184; KVS. Def'a XXIX, Konya, 1322, s. 145.

¹⁵⁵⁴ KVS. Def'a XXII, Konya, 1306, s. 184; KVS. Def'a XXIII, Konya, 1307, s. 168; KVS. Def'a XXV, Konya, 1310, s. 173; KVS. Def'a XXIX, Konya, 1322, s. 145.

¹⁵⁵⁵ KVS. Def'a XXIX, Konya, 1322, s. 144.

¹⁵⁵⁶ BOA. BEO. 174-12977, lef. 1.

¹⁵⁵⁷ BOA. BEO. 174-12977, lef. 2 (15 Zi-1-hicce 1309/11 Temmuz 1892).

¹⁵⁵⁸ BOA. BEO. 106-7887, lef. 2.

¹⁵⁵⁹ BOA. BEO. 106-7887, lef. 3; BOA. BEO. 106-7887, lef. 4.

Efendi'nin tahkikatında da açığa çıkmış olduğu gibi– Belediye Reisi Ömer Lütfi Efendi olduğunu söylüyor ve Ömer Lütfi Efendi tarafından verilen 14.000 lira sulh bedelinin bu hırsızlığın ikrarı olduğunu belirtmişti. Ne var ki Kosti'nin iddiasına göre bu bedel, Ömer Lütfi Efendi'nin hırsızlığı düşünüldüğünde çok cüz'î bir miktardı ve zaten bu ihtilâsın gerçek hırsızları ihtilâslarına oranla pek az bedel ödemişlerdi. Ayrıca, ihtilâs meselesinin ortaya çıkmasından hemen sonra Ömer Lütfi Efendi'nin belediye riyasetine tayin edilmesi kabul edilebilir gibi değildi:

Hırsızlık kerestesi sulh edildi. Bu sulh Aksu ve Isparta kerestesine ait iken Ömer Efendi mâh alıp Aksu ve Isparta kerestesi hâricinde olan ve Köprü nam mevkiide olup dâvâ-yi ithâmda bulunan üç yüz metre kerestesini buna idhâla muvaffak oldu. Kendisiyle beraber Konya'da bulunan Satvet ve Hayri Efendiler en büyük hırsız oldukları meydanda iken bedel-i sulhun onlara ait pek çoğunu diğer bîcâre tüccara yüklediler. Yani büyük hırsızlar hırsızlıklarına nisbetle pek az ve küçük hırsızlar pek ziyade verdiler. Bu da Orman Müfettişi Karabet Efendi ile Banka Direktörü Acemyan Karabet Efendi'nin bi-l-nifak menâfi-i şahsiyyelerine ve Orman Nezâreti âmirine hizmet etmekle hâsıl olmuştur. Hükümet-i mahalliyye bu sulh işine bî-gâne bir nazarla bakmıştır ki esbâbi kat'iyen bilinmemektedir. Acaba orman işleri hükümete ait değil midir? Yoksa bu orman muâmelatı hükümetin nazar-ı tahtında bulunmuyor mu? Buna da akıl ermiyor. Hâsıla bedel-i sulhun taksimâtında iki Karabet Efendilerin ve Ömer Efendi'nin çevirdikleri dolab pek ziyâde nazar-ı dikkati celb olduğundan Orman Nezareti'nce tahkik olunması iktizâ' eder idi. Nezarete ihbâr olduğu halde tahkik edilmedi. Binaenaleyh lutf ve merhamet buyurunuz. Haydut bir hırsızdan memleketimizin dâire-i belediyesinin kurtulacağını umûmen me'mûl eder idik. Ne müteessir ki hırsızlığı tahkik ettikten sonra vilayetten belediye riyâsetine tâyin kılınmıştır¹⁵⁶⁰.

Antalyalı Veli'nin 2 Nisan 1894 tarihinde Maliye Nezareti'ne ilettiği ihbarda da, Ömer Lütfi Efendi ve ortaklarının ruhsatsız olarak kestikleri ağaçlar karşılığında ödemekle mükellef tutuldukları sulh bedelinin tayininde Orman Müfettişi Karabet ve Banka Direktörü Acemyan Karabet Efendilerin usûlüz muamele icra ettikleri ve bu konuda herhangi bir tahkikat yapılmadığı iddiası tekrar edilmiştir¹⁵⁶¹.

Ömer Lütfi Efendi aleyhindeki şikâyetler –ki bu şikâyetler Cemal Bey aleyhindeki şikâyetlerden sayıca daha az ya da daha önemsiz değildi– çoğu durumda sonuçsuz kalmıştır. Sadece usûlsüz ve ruhsatsız kereste kestiği iddiası ciddiye alınmış ve gerçekleştirilen tahkikattan sonra sorumlu tutulmuştu. Ne var ki bu defa da Orman Müfettişleri Karabet Efendiler marifetiyle sulh bedelinin düşük hesaplandığı, hatta biraz önce de vurgulandığı gibi onun ödemesi gereken meblağın diğer tüccarların sırtına yüklendiği iddia edilmişti. Hakkındaki ihbarların içeriği ve çoğu durumda bu ihbarların cevapsız kalması ya da yeterince araştırılmaması, Ömer Lütfi Efendi'nin sahip olduğu nüfuzun açık göstergeleridir. Birçok durumda hakkındaki soruşturmalar ya bizzat mutasarrıfların ya da memurların girişimleriyle

¹⁵⁶⁰ BOA. DH. MKT. 226-44, lef. 2.

¹⁵⁶¹ BOA. BEO. 384-28753.

peşinen hükümsüz bırakılmıştır. Mutasarrıfların bile bu şekilde Ömer Lütfi Efendi'yi himaye ettikleri abartılı bir iddia değildir. Süleyman Mazhar, Mizan gazetesinde neşredilen “Vilayette” başlıklı makalesinde Ömer Lütfi Efendi'nin adını vererek Antalya Mutasarrıfı'nın kendisini himaye ettiğini “devr-i istibdâdın en şöhretli müteferridi, gasbı olmakla evlâd-ı vatani kayd-ı esârette zebûn eden ve isâet-i vâkıası her dâire kaydıyla müsbet bulunan Ömer Lütfi Efendi Lülü'yü bizzat dönemin mutasarrıfı açıktan himâye ve sahâbet etmişti” sözleriyle dile getirmiştir¹⁵⁶². Bununla birlikte Ömer Lütfi Efendi'nin talihinin her zaman yaver gittiği de düşünülmemelidir. Hüseyin Kenan'ın mutasarrıflığı döneminde (1901-1904) ciddi bir takibata uğramış, işkence görmüş; kısa süre için de olsa nüfuzunu yitirmiş, fakat en nihayetinde yitirdiklerini geri almasını bilmiştir.

3.4.1. Antalya Mutasarrıfı Hüseyin Kenan Paşa ve Ömer Lütfi Efendi

Bedirhanzade Hüseyin Kenan Paşa 1901 sonbaharında Antalya mutasarrıfı olarak şehre atandı¹⁵⁶³. O, Antalya'da görev almış mutasarrıflar içinde ismi en çok tartışılanların başında gelmiştir. Gerçekten de göreve başladıktan bir süre sonra aleyhinde birçok şikâyet dile getirilmiştir.

Hüseyin Kenan Paşa'nın yer yer Konya Vilayeti'ni dahi tanımayan tavırlarının ardında sahip olduğu nüfuz gücü bulunuyordu. Hüseyin Kenan Paşa bazen pervasızlığa varan davranışlarını, akrabası Ali Şamil Paşa'nın Üsküdar-Kadıköy muhafızı olmasına borçluymuş¹⁵⁶⁴. Genel olarak onun icraatları değerlendirildiğinde, Hüseyin Kenan Paşa'yı, İngiliz askeri konsoloslarının “müstebit mutasarrıf” kategorisine sokmak mümkün görünmektedir. Ancak, konsolosların da altını çizmiş olduğu gibi, mutlak gücü ellinde bulunduran bu tarz bir mutasarrıf da kötü idareye çare olamamış, hatta bizatihi sorunların nedeni olmuştur.

Hüseyin Kenan Paşa aleyhindeki ilk iddia Antalya'da göreve başladıktan bir süre sonra, 31 Mart 1903'te dile getirildi. İddialara göre Hüseyin Kenan Paşa, Antalya Polis Komiseri Derviş Efendi'yi üzerinde “evrak-ı muzırâ” bulunduğu gerekçesiyle tevkif ettirip (Derviş Efendi'ye göre Mutasarrıf Paşa'nın zararlı evrak adını verdiği belgeler onun aleyhindeki şikâyet evrakıydı) darp etmişti. Bu esnada Derviş Efendi'nin ağzından kan gelmiş, vücudunun

¹⁵⁶² *Mizan*, 6 Rebî-ül-evvel 1327/28 Mart 1909.

¹⁵⁶³ *BOA. DH. MKT. 2551-110* (22 Receb 1319/4 Kasım 1901).

¹⁵⁶⁴ Ali Şamil, Bedirhan Paşa'nın oğludur. Babasıyla birlikte Girit ve Şam'da bulunmuş, Osmanlı-Rus savaşlarına katılmıştır. Savaştan sonra Selimiye Kışlası komutanı oldu. Adamlarının adı birçok şiddet eylemine karıştığı için İstanbul'da tepki toplamıştı. Hakkındaki şikâyetlere rağmen görevinden alınmamış, ancak aralarında çıkan bir anlaşmazlık nedeniyle Şehremini Rıdvan Paşa'yı öldürtünce Trablusgarp'a sürülmüştü. Antalya'da mutasarrıflık yapan Hüseyin Kenan Paşa ise Bedirhan Paşa'nın bir diğer oğludur. Bkz. Hakan Özoğlu, *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties, and Shifting Boundaries*, Albany, 2004, s. 95-98.

muhtelif bölgelerinde şişkinlikler oluşmuştu. Derviş Efendi'nin tevkifi 49 gün devam etmiştir¹⁵⁶⁵.

Hüseyin Kenan Paşa aleyhindeki iddialar 1904'e gelindiğinde daha da artmıştır. Bu durumun nedeni ise Mutasarrıf Paşa'nın Ömer Lütfi Efendi ile olan nüfuz çatışmasıydı ve bu çatışma esnasında her iki isim de birbiri aleyhinde birçok iddia dile getirmişti.

Bu dönemde Hüseyin Kenan Paşa aleyhinde dile getirilen iddialardan en önemlilerinden biri onun Bedirhanilerden olması sebebiyle Kürtleri tesahup ettiği ve Antalya'daki hükümet işlerinde kullandığıydı. Sözgelimi Mehmed Emin adındaki bir müştereksi, Hüseyin Kenan Paşa'nın Antalya'yı "bir nevi Kürdistan emareti gibi" idare ettiğini iddia etmişti¹⁵⁶⁶. Mutasarrıf Paşa'nın daha evvel tevkif ettirdiği Polis Komiseri Mehmed Derviş Efendi tarafından 1 Ağustos 1904'te Zabıta Nezareti'ne iletilen bir telgrafta da benzer ithamlar tekrar edilmiş, Hüseyin Kenan'ın hükümet işlerinde istihdam ettiği Kürtlerin "vahşi" oldukları, Mutasarrıf Paşa'ya güvenerek şehir içinde silahla gezdikleri, çarşı ve sokakta halka "vahşice" davrandıkları iddia edilmişti. Mutasarrıf Paşa ise "zaten meziyyet-i ilmiyye ve nezaket-i insaniyyeden mahrum" bir zattı. Ona göre "tâife-i ekrâd"ın hal ve hareket ve "haşinlikleri" ile Mutasarrıf Paşa'nın bu ahvâli çeşitli milletlerden ve ecnebilere insanların bulunduğu bir sahil kasabası olan Antalya için çok sakıncalıydı¹⁵⁶⁷.

Bununla birlikte Mehmed Derviş Efendi Hüseyin Kenan Paşa'nın Antalya'ya getirdiği Kürtlerin asayiş sorunlarına neden olduğunu ilişkin tek bir örnek vermiştir. 7 Ağustos 1904 gecesini Antalya'nın Meydan Mahallesi'nde ikamet eden Ayşe ve ailesine hücum edilmiş, evinin balkon ve arka tarafının penceresine ikişer el silah atılmıştı. Bu hadiseye ilişkin polis idaresine yapılan müracaat üzerine olay mahallinde keşif yapılmış; bu keşfin neticesinde olayın güya "Mutasarrıf Paşa'nın Kürtleri" tarafından yapıldığı açığa çıkmasına, bütün tanıklar ve deliller olayın faili olarak bu Kürtleri göstermesine ve bu hadiseye cesaret edenlerin tutuklanmaları mümkün olmasına rağmen Mutasarrıf Paşa, olayın sorumluluğunu "mu'teberân-ı memleket" Ömer Lütfi Efendi'ye atfetmiş ve Mehmed Derviş Efendi'nin olayı soruşturmasına izin vermemişti¹⁵⁶⁸.

Hüseyin Kenan Paşa'nın en büyük muhalifi ise Ömer Lütfi Efendi idi. Ömer Lütfi Efendi ile Mutasarrıf Paşa'nın arasının açılmasına neden olan iki önemli gelişme –Ömer Lütfi Efendi'nin iddiasına göre– Hüseyin Kenan'ın kendisi için inşa ettirdiği değirmen için Ömer Lütfi Efendi'den 2.000 lira talep etmesi ve Ömer Lütfi Efendi'nin mülkü olan Kaya Yüzü

¹⁵⁶⁵ BOA. İ. DH. 1473-31, lef. 1 (28 Kânûn-ı sâni 1324/10 Şubat 1909).

¹⁵⁶⁶ BOA. DH. MKT. 883-36, lef. 38 (15 Temmuz 1320/28 Temmuz 1904).

¹⁵⁶⁷ BOA. DH. MKT. 883-19, lef. 3 (19 Temmuz 1320/1 Ağustos 1904).

¹⁵⁶⁸ BOA. DH. MKT. 883-19, lef. 4. Mehmed Derviş Efendi, Antalya çarşısında dolaşırken gözüne ilişen üzerinde istavroz işareti olan Viyana'dan getirilmiş sigara kâğıtlarına Mutasarrıf Paşa'nın hiçbir müdahalede bulunmadığını da iddia etmiştir. Bkz. BOA. DH. MKT. 883-19, lef. 4.

Çiftliği'ni kendisine terk etmesini istemesiydi. Ömer Lütfi Efendi bu taleplere olumlu cevap vermemiş, bu sebeple Mutasarrıf Paşa ile arası açılmış ve güya gadre uğramıştı. İddiasına göre, Mutasarrıf Paşa ilk olarak Polis Komiseri Derviş Efendi'yi hanesinden çağırarak darp etmiş ve bu suretle onu Ömer Lütfi Efendi aleyhinde şikâyetnâme hazırlamaya zorlamıştı. Daha sonra Ömer Lütfi Efendi'yi tevkif edip işkenceye almak için zabıtalı zorlamış, 20 kadar zabıta ve hademeleriyle konağını gözetim altına aldırılmıştı. Bunun üzerine Ömer Lütfi Efendi kadın elbisesi giyerek Konya'ya firar etmeye mecbur kalmıştı¹⁵⁶⁹.

İddialara göre Mutasarrıf Paşa'nın zulmü sadece Ömer Lütfi Efendi ile sınırlı kalmamış, Hüseyin Kenan Paşa, Ömer Lütfi Efendi'nin akraba ve ortaklarına da zulmetmişti. Mesela, Ömer Lütfi Efendi'nin biraderi Mehmed Efendi'yi çiftliğinden kaldırtmak için girişimlerde bulunmuş, bu girişimi önceden haber alan Mehmed Efendi ise çiftliğinden firar etmek zorunda kalmıştı. Hüseyin Kenan Paşa, Ömer Lütfi Efendi'nin diğer biraderi Ahmed Efendi'yi de İğdir-Kardıç'te kereste ticaretiyle meşgulken zabıtalı vasıtasıyla tevkif etmek istemişti. Bunun üzerine Ahmed Efendi zorunlu olarak Meyis'e firar etmiş, fakat burada yakalanmış ve ellerine kelepçe vurularak Antalya'ya getirilmiş, 6 saat tutuklu kaldıktan sonra kefaletle tahliye edilmişti. Ayrıca, Hüseyin Kenan Paşa köylere bir takım memurlar göndererek Ömer Lütfi Efendi aleyhinde müşteki aramış, çiftliklerindeki çiftçi ve kereste ticaretinde istihdam ettiği işçileri dağıtmış; Karakaş Hüsnü Efendi, Halil Efendi, Kandil Efendi (Hasan Sıdkı Efendi), Biberoglu Hacı Yani Efendi gibi kendisiyle ticari münasebeti olan kişileri de ya tevkif ettirmiş ya da kefaletle rapsettirmişti. Benzer şekilde, kendisiyle münasebetleri olduğu gerekçesiyle Dimyatlı Hacı Hasson, Bileydi Efendi ve Hacı Yusuf gibi bir takım namuslu kişilerin evlerini de gözetim almış, benzer gerekçelerle Yüzbaşızade Arif, Fevaid ve Şevket Efendi'yi de tehdit ederek köylere firar etmelerine sebep olmuştu¹⁵⁷⁰.

22 Ekim'de Sadâret'e iletilen bir telgraf Ömer Lütfi Efendi'nin bu iddialarını destekler niteliktedir. Burada Antalyalı Hacı Mehmed'in oğlu, Ömer Lütfi Efendi'nin çiftliğinde çalıştığını ve bu vesileyle ailesinin geçimini temin ettiğini, ancak bu bir cürümmüş gibi Mutasarrıf Hüseyin Kenan'ın kendisini hasım bellediğini dile getirmişti. İddiasına göre, Mutasarrıf Paşa'ya "vasıta-yı alet olmuş ve bildiğini icra etmekte bulunmuş" olan Kürt

¹⁵⁶⁹ BOA. DH. MKT. 883-36, lef. 29 (4 Teşrin-i evvel 1320/17 Ekim 1904).

¹⁵⁷⁰ BOA. DH. MKT. 883-36, lef. 29 (4 Teşrin-i evvel 1320/17 Ekim 1904). 1 Kasım 1904'de, birkaç ay evvel Hüseyin Kenan Paşa'nın takibinden kurtulmak için Meyis'e firar etmiş olan Ömer Lütfi Efendi'nin biraderi Ahmed Lülü, Sadâret'e ilettiği telgrafta, Teke Mutasarrıfı'nın "talik-i arz gazez ile biraderi Ömer Lütfi Efendi bendelerine her türlü isnadla mağduriyetini iltizam ve teshir ettiğini ve şu suretle hazine-i celileye senevî on bin liraya karip rüsum ve aşar ve iki yüz lira vergi itası ile müftehir oldukları muamelat-ı ticariyelerinin inhitatına sebebiyet verdiğini" bildirmişti. Bkz. BOA. DH. MKT. 1138-43, lef. 3.

Yüzbaşı Hacı Mehmed Efendi istihdamındaki Kürt zabıtalarla kendisini zorla merkez livaya getirmiş ve işkence yapmıştı¹⁵⁷¹.

Ömer Lütfi Efendi benzer iddialarını 24 Ekim 1904'te Sadâret'e ilettiği telgrafında da tekrar etmiş, Mutasarrıf Paşa'nın hakkında gösterdiği mezâlimin derecesinin resmi maruzatında arz ettiği üzerinde olduğunu bildirmiş ve kendisiyle yakınlığı bulunan herkesin Hüseyin Kenan Paşa tarafından takibe alındığını, işçilerinin kaçırıldığını ihbar etmiş ve bu muameleden dolayı ticari hayatının zarar gördüğünü, ailesinin perişan bir vaziyette kaldığını söylemiş, merhamet talebinde bulunmuştu¹⁵⁷².

Ömer Lütfi Efendi'ye göre Hüseyin Kenan Paşa sadece kendisiyle birlikte çalışan kişilere değil, Antalya livasının tümüne zarar vermişti. Örneğin, Şuman'ın Ali Efendi'yi himayesi altına alarak Çirkin Oba köyü arazisi mahsulünü, Köy Müdürü'ne verdiği emirle, mahsul sahibini darp ederek Ali Efendi'ye verdirmişti. Hastane civarındaki 50.000 arşınlik arsayı “nam-ı müstearla” kendisine almak üzere müzayedeye çıkarmıştı. Murtuna aşarına 95.000 kuruşa Hacı Mustafa talipken bu teklifi az bulup kabul etmemiş, yenilenen müzayedenin sonunda ise aşarı Şuman'ın Ali Efendi'ye 80.000 kuruşa vermişti. Beraberinde bulunan 40-50 kadar Kürt'ten birkaçını nahiye müdürlüğünde, geri kalanlarını ise jandarma ve rejide müstahdem ederek birçok yolsuzluğa vasıta olmuştu¹⁵⁷³.

Ömer Lütfi Efendi'nin Hüseyin Kenan Paşa'ya yönelik son şikâyeti ise Mutasarrıf Paşa'nın Antalya'da inşa ettirilen ve geliri Mekteb-i İbtidai'nin masraflarına tahsis edilen bir değirmenin (Maarif Değirmeni) inşaatını yarıda bıraktırarak, Değirmenönü'nde kendisi için bir değirmen inşa ettirmesiydi. Üstelik Hüseyin Kenan Paşa bu değirmenin inşaatında haphışanedeki mahkûmları çalıştırmış, bu esnada ise birçok “canı” firar etmişti. Ayrıca, Aksu köprüsünün kereste fazlasını da kendi değirmenine kullanmak için almıştı¹⁵⁷⁴.

Ekim ayının ortalarına gelindiğinde Hüseyin Kenan Paşa aleyhindeki belli başlı iddialar bunlardı ve Ömer Lütfi Efendi Mutasarrıf Paşa'nın Antalya'daki en önemli muhalifi bulunuyordu.

Hüseyin Kenan Paşa ise aleyhindeki bütün bu iddialara farklı tarihlerde cevap vermiştir. Mutasarrıf Paşa'nın Ömer Lütfi Efendi'nin iddiaları hakkındaki görüşleri Ömer Lütfi Efendi'nin kendisini azlettirmek ve şehirde ihtilâl çıkarmak için bir dizi girişimde bulunduğu inancı etrafında şekillenmişti. Mutasarrıf Paşa'ya göre Antalya Kumandanı Hüseyin Paşa ile işbirliği yapan Ömer Lütfi Efendi, Abdi adında birinin hanesine kendi adamları marifetiyle silah attırmış ve bu eylemin sorumluluğunu kendisinin üzerine atmak

¹⁵⁷¹ BOA. DH. MKT. 921-16, lef. 14.

¹⁵⁷² BOA. DH. MKT. 1138-43, lef. 12.

¹⁵⁷³ BOA. DH. MKT. 883-36, lef. 29 (4 Teşrin-i evvel 1320/17 Ekim 1904).

¹⁵⁷⁴ BOA. DH. MKT. 883-36, lef. 29 (4 Teşrin-i evvel 1320/17 Ekim 1904).

istemmişti. Hanesi silahla taranan Abdi ise Konya Vilayeti'ne telgraf çekerek Mutasarrıf Paşa'nın maiyetinde birçok Kürt bulunduğunu ve bu Kürtler aracılığıyla kendisinin tehdit edildiğini ihbar etmişti. Hüseyin Kenan Paşa 28 Temmuz 1904 tarihli şifre telgrafında bu iddiayı cevaplamış ve iddianın bir fesâdlıktan ibaret olduğunu, maiyetinde hiç bir Kürt bulunmadığını söylemiştir¹⁵⁷⁵.

Hüseyin Kenan Paşa 1 Ağustos 1904'te Sadâret'e çektiği şifre telgrafta da Antalya Redif Kumandanı Hüseyin Paşa'yı suçlamış ve onun "bir takım Mısırlıları" himayesine alarak memleketine ihanet ettiğini iddia etmiş, Hüseyin Paşa'nın "erbâb-ı nüfuz ve mütegalibeden Mısırlı Ömer Lütfi Efendi" ile alenen aşar ihalesine fesâd karıştırdığını bildirmişti¹⁵⁷⁶.

O, 17 Eylül 1904 tarihli bir başka tahriratında maiyetinde Kürtleri istihdam ettiğini bir kere daha inkâr etmiş, maiyetinde ve nahiye müdürlüklerinde bir tek Kürt istihdam edilmediği gibi Reji İdaresi memurlarından Nuri Efendi'nin de her şehirde bulunması muhtemel olan Kürtlerden biri olduğunu söylemiştir¹⁵⁷⁷.

Hüseyin Kenan Paşa 8 Ekim 1904 tarihli tahriratında da Ömer Lütfi Efendi'yi hedef almış, onun "bir kâbus-ı bela gibi" çeşitli zorbalıklarla ahaliye zulmettiğini, memurları ise tehdit ettiğini söylemiş ve Antalya zabıtasının şimdiye kadar hiçbir kanunsuz muamelede bulunmadığını belirtmiştir. Ayrıca, Ömer Lütfi Efendi'nin hanesinin kuşatıldığı ve zabıta tarafından silah atıldığı iddiası da tamamen yalandı. Hüseyin Kenan Paşa, Ömer Lütfi Efendi'nin bunca zulüm ve iftiralarına karşı şimdiye kadar sadece sabrettiğini, ancak Ömer Lütfi Efendi'nin "şımararak şirazedden çıktığını", hem hükümete hem de kanuna muhalefet ederek serkeşlik ettiğini yazmıştır¹⁵⁷⁸.

14 Ekim'de İstanbullular adına Konya Valisi'ne iletilen bir telgraf da Hüseyin Kenan Paşa'nın iddialarını destekler içeriğe sahipti. Burada, köy halkına verilen aşarı Ömer Lütfi Efendi'nin biraderi Mehmed Efendi'nin "yağma edercesine" topladığı ihbar edilmişti¹⁵⁷⁹. Mutasarrıf Paşa da 22 Ekim 1904 tarihinde Konya Vilayeti'ne ilettiği telgrafta, Ömer Lütfi Efendi'nin aşara zorla el koyduğunu ve bu durumun Hükümet tarafından bilindiğini; aleyhinde "evrak-ı müfside" tertip ettiğini, ancak memurların onun şerrinden çekindikleri için hakkında işlem yapılamadığını bildirmişti¹⁵⁸⁰.

¹⁵⁷⁵ BOA. BEO. 2383-178683, lef. 2.

¹⁵⁷⁶ BOA. BEO. 2383-178683, lef. 3.

¹⁵⁷⁷ BOA. DH. MKT. 883-36, lef. 33 (7 Receb 1322/17 Eylül 1904).

¹⁵⁷⁸ BOA. DH. MKT. 883-36, lef. 22 (25 Eylül 1320/8 Ekim 1904).

¹⁵⁷⁹ BOA. DH. MKT. 921-16, lef. 13.

¹⁵⁸⁰ BOA. DH. MKT. 921-16, lef. 15.

Mutasarrıf Hüseyin Kenan ve Ömer Lütfi Efendi arasındaki sürtüşmenin şiddetlenerek devam etmesi Sadâret'in duruma müdahale etmesine neden olmuştur. Sadâret'ten Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 19 Ekim 1904 tarihli bir yazıda, Mutasarrıf Paşa hakkında bir tahkikat gerçekleştirilmesine karar verildiği; buna rağmen Hüseyin Kenan Paşa'nın usûl ve kanun dışı muamelelerine devam ettiğinin rivayet olunduğu, bu durumda Mutasarrıf Paşa'ya kesin bir tembihte bulunulması gerektiği yazılmıştı¹⁵⁸¹.

Taraflarının birbirleri aleyhindeki iddialarını bu şekilde peşi sıra ortaya attığı ve nihayet Sadâret'in de tepkisine neden olan çatışmanın seyrini değiştiren gelişme ise tam da bu dönemde yaşanmış ve Hüseyin Kenan Paşa'nın mutasarrıflıktan azledilmesinin de temel gerekçesi olmuştur.

Antalya Liva Kumandanı Binbaşı Mehmed'in bir ihbarnâmesinde dile getirilen iddiaya göre 19 Ekim 1904 gecesi Sarı Simonoğlu Nikola'nın Antalya iskelesinde inşa ettirdiği değirmen için –bu değirmenin gerçek sahibi Hüseyin Kenan Paşa idi¹⁵⁸²– Antalya surunun taşları sökülüştü¹⁵⁸³. 31 Ekim 1904'te Askeriye tarafından hazırlanan bir keşifnâmede de durum teyit edilmiş, iskelede inşa edilen değirmen için gece vakti gizlice sur taşlarının çıkartıldığı, bununla da yetinilmeyerek değirmen inşaatının arkasında bulunan surun temellerinden de taş çıkarıldığı tespit edilmişti¹⁵⁸⁴.

4 Kasım 1904'te Antalya Liva Kumandanlığı tarafından bir rapor daha düzenlenmiş ve burada da bir önceki iddialar tekrar edildikten sonra söz konusu değirmenin gerçekte Hüseyin Kenan Paşa'ya ait olduğu, Hüseyin Kenan Paşa'nın ise başına buyruk bir adam olduğu belirtilmişti¹⁵⁸⁵.

4 Kasım 1904 tarihinde Antalya Meclisi mazbatasına göre ise Nikola Efendi'nin mutasarrıf olduğu arsa üzerinde (iskelede) inşa edilen değirmen için sarf edilen taşlar çok zaman önce irâde kararı ile Maarif Nezareti'ne terk edilmiş diğer bir değirmen arsasından kırdırılan taşlardı. Üstelik o vakit Maarif Komisyonu'nun kararıyla bu taşların münasip bedelleri de karşılanmıştı. Buna rağmen Binbaşı Mehmed hiçbir usûle uymadan Maarif'e ait değirmende kaya kıran işçileri çalışmaktan men etmiş, bu suretle kale ile hiçbir ilişkisi bulunmayan bir inşaatı tatil etmişti. Nikola Efendi ise kale taşlarının Askeriyeden Rüsumat İdaresi'ne ve meclis azasından Şevket Bey'e ve başka kimselere verildiğini iddia etmiş, kendi değirmeni için surlarla hiç ilgisi olmayan Maarif İdaresi'ne ait değirmenin taşlarını kullandığını söylemiştir. Nikola Efendi'ye göre sur taşlarının bir bölümü vaktiyle askerler

¹⁵⁸¹ BOA. BEO. 2432-182390 (7 Teşrîn-i evvel 1320/20 Ekim 1904).

¹⁵⁸² BOA. BEO. 2513-188446, lef. 6 (21 Teşrîn-i evvel 1320/3 Kasım 1904).

¹⁵⁸³ BOA. BEO. 2513-188446, lef. 2 (1 Teşrîn-i sâni 1320/14 Kasım 1904).

¹⁵⁸⁴ BOA. BEO. 2513-188446, lef. 7 (18 Teşrîn-i evvel 1320/31 Ekim 1904).

¹⁵⁸⁵ BOA. BEO. 2513-188446, lef. 18 (22 Teşrîn-i evvel 1320/4 Kasım 1904).

tarafından Şevket Bey'e satılmıştı. Şevket Bey de bu taşları satın aldığını tasdik ediyordu. Bu şartlarda Antalya'da asayiş ihlal edenin askeri memurlar olduğu ve hükümetin yetkilerini işgal ettiği söylenebilirdi¹⁵⁸⁶.

5 Kasım'da Sarı Simonoglu Nikola iddialara verdiği cevapta, değirmeni "servet-i umrân ve memleket" için inşa etmek istediğini söylemiş, ancak inşaatının tatil edildiğini, bir binbaşının bu şekilde idari işlere kalkışmasının hem yetkisini tecavüz hem de şahsi hukukunu ihlal anlamına geldiğini söylemiştir. İlgili makamlara müracaat ettiğinde ise güya kendisinin surlardan taş çaldığını ve değirmeni bu taşlarla inşa ettirdiği iddiası ile karşılaşmıştır. Sarı Simonoglu Nikola bu iddiayı reddetmiştir¹⁵⁸⁷.

9 Kasım 1904 tarihli Antalya Meclisi mazbatasında (mazbatada Hüseyin Kenan Paşa'nın da mührü vardı) Binbaşı Mehmed'in Ömer Lütfi Efendi'nin iftiralarına alet olduğu belirtilmiştir. Bu açıdan bakıldığında Binbaşı Mehmed, hem memleketin en muteber tüccarlarından Sarı Simonoglu Nikola'ya kaleden taş çalıyor diye suç atmış, hem de Ömer Lütfi Efendi'nin şahsi emellerine alet olmuştu¹⁵⁸⁸.

Binbaşı Mehmed ise haklı olduğunda ısrar etmiş ve sırf suçlu duruma düşürülmek için Antalya Mutasarrıfı'nın Antalya İdare Meclisi'ne kendisinin haksızlığına dair bir mazbata hazırlattığını belirtmiştir¹⁵⁸⁹.

Taraflarının birbirleri aleyhindeki iddiaları kesintisiz olarak ifade ettiği bu çekişme, Mutasarrıf Hüseyin Kenan Paşa'nın görevden el çektirilmesine kadar devam etmişti. Mutasarrıf Paşa'nın görevden el çektirilme kararında vurgulanan husus ise özel bir inşaatta kullanılmak üzere tarihi Antalya surlarının yıktırılması ve birçok şikâyete de neden olan ahvâl ve hareketleriydi¹⁵⁹⁰. Hüseyin Kenan Paşa'nın görevden alınmasından sonra Mustafa Paşa, 3 Aralık 1904 tarihinde mutasarrıf olarak şehre atanmıştı¹⁵⁹¹.

Bununla birlikte Ömer Lütfi Efendi hakkındaki şikâyetler, bu şikâyetlerin sebebinin Hüseyin Kenan Paşa olmadığını gösterircesine, Mutasarrıf Mustafa Paşa'nın şehre gelmesinden sonra da devam etti. 1906'nın sonlarına doğru Zaptiye Nezareti'ne iletilen bir ihbar ve bu ihbara Teke Mutasarrıfı'nın verdiği cevap, hem onun hakkındaki şüpheleri hem de yeni mutasarrıfın gerekli soruşturmayı yapmaktaki isteksizliğini göstermesi açısından ilginçtir. Hoca Atıyeoğlu Mehmed Fehmi adına iletilen bu ihbarda "Mısırlı Ömer Efendi"nin müstahdemi İsmail Efendizade Karakaş Hüsnü Efendi ve vekili Kandilzade Hasan Sıdkı ile

¹⁵⁸⁶ BOA. BEO. 2513-188446, lef. 11 (22 Teşrîn-i evvel 1320/4 Kasım 1904).

¹⁵⁸⁷ BOA. BEO. 2513-188446, lef. 14 (1 Teşrîn-i sâni 1320/14 Kasım 1904).

¹⁵⁸⁸ BOA. BEO. 2513-188446, lef. 4 (27 Teşrîn-i evvel 1320/9 Kasım 1904).

¹⁵⁸⁹ BOA. BEO. 2513-188446, lef. 3 (21 Teşrîn-i sâni 1320/4 Aralık 1904).

¹⁵⁹⁰ BOA. DH. MKT. 1138-43, lef. 7.

¹⁵⁹¹ BOA. DH. MKT. 1138-43, lef. 19.

kâtibi Musevi Yusufaki Efendi'nin, bazen Hüsnü Efendi'nin bazen de Hasan Sıdkı Efendi'nin hanelerinde gece ve gündüz gizlice toplandıkları ve bu sırada nereden geldikleri bilinmeyen fakat Antalyalı olmadıkları kesin olan meçhul bazı kimselerle görüştikleri iddia ediliyordu¹⁵⁹². Bu ihbara cevap veren Teke Mutasarrıfı, muhbir Mehmed Fehmi'nin Hüseyin Kenan'ın mutasarrıflığı zamanında iftiracılıkla meşhur olmuş “gürûhâ-i rezileden” (Yusuf Talat Efendi ile Mehmed Münir Bey'in kefil olduğu Emval-i Eytam Müdürü) Ahmed Besim ile Ermeni Parsih'in (Adalyan) arkadaşlarından olduğunu söylemiştir. Mustafa Paşa'ya göre Mehmed Fehmi “o zamandan beri yüz bulmuş” ve “fesâdlığı alışkanlık haline getirmiş” işsiz güçsüz takımındandı. Dolayısıyla bu adamın Antalya'nın en muteber tüccarına, gerçek bir hayırsever olan Ömer Lütfi Efendi'ye “Mısırlı namı vererek” iftira atmasına müsaade edilemezdi. Bu nedenle Mehmed Fehmi'nin ahlakını düzeltinceye kadar dâhil livalardaki kazalardan birine gönderilmesi münasip olacaktı¹⁵⁹³.

3.5. İlan-ı Meşrutiyet'ten Sonra Antalya'da İki Taraflı Hizipçilik: Ömer Lütfi Efendi Lülü ve Moralı Cemal Beyzade Münir Bey

II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden günlerde Moralı Cemal Bey'in oğlu Mehmed Münir Bey, taraftarlarıyla, geçmişte babasının da hasmı olmuş Ömer Lütfi Efendi aleyhinde, onun bir “zâlim-i meşhûr ve istibdâd sevdalısı” olduğu iddiasıyla Antalya Postanesi'nden Dâhiliye Nezareti'ne bir dizi telgraf çekerek Belediye Reisi Ömer Lütfi Efendi'nin reislikten azlettirilmesini talep etti. Mehmed Münir'in destekçileriyle birlikte Hükümet'e gelerek Belediye Reisi ile belediye azalarının azlını talep etmesi, II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden günlerde Antalya eşrâfi arasındaki çatışmanın ilk işareti olmuştur. Bu protestodan etkilenen Mutasarrıf Hüsnü Bey (Hüsnü Bey, Mustafa Paşa'nın görevden alındığı 1907'de Antalya'ya mutasarrıf olarak atanmıştı) Ömer Lütfi Efendi'yi reislikten azletmiş ve Mehmed Münir'i reisliğe atamıştı.

Mehmed Münir'in düzenlediği protestonun birden çok tanığı vardır ve bu tanıklar olayların nasıl geliştiğini ayrıntılı olarak ilgili makamlara bildirmiştir. Örneğin tanıklardan Konya Valisi Mehmed Nazım, Mehmed Münir'in belediye başkanlığını onaylamak durumunda kaldığı olayları, ilerleyen günlerde, Sadâret'e iletmiş bir telgrafta, Antalya halkının “iki fırka” olduğunu da açıkça belirterek şu şekilde tasvir etmişti:

Teke ahâlisi iki fırka olub bunun biri Münir Bey, diğeri Ömer Lülü Efendi taraftarıdır. Ömer Efendi belediye riyâsetinde bulunmakta iken ilân-ı Meşrutiyet'i müteâkib Münir Bey taraf-ı cemm-i gâfir ile hükümete gelerek belediye reisi ve azâsının azlını talep etmeleri üzerine makâm-ı

¹⁵⁹² BOA. DH. MKT. 1138-43, lef. 4 (20 Zi-1-ka'de 1324/5 Ocak 1907).

¹⁵⁹³ BOA. DH. MKT. 1138-43, lef. 2-3.

çâker-ânemden yazılan telgrafta Ömer Efendi'nin azli ile intihâbda hâiz-i ekseriyyet olanının tâyîni işâr olunmuşdu¹⁵⁹⁴.

Ömer Lütfi Efendi'nin belediye riyasetinden azledilmesinden hemen sonra “Antalya İntihâb-ı Mebûsân Heyet-i Teftişiyyesi”, 10 Ekim 1908 tarihinde, Ömer Lütfi Efendi ile destekçilerinden; Civelekzade İzzet Efendi, Antalya İdare Meclisi eski başkâtibi Mustafa Efendi, Kandilzade Hasan Sadkı ve Edipzade Ahmed Efendi'nin “sû-i ahvâl ile meşhur oldukları” gerekçesiyle gerçekleşecek mebus seçimlerinde seçilme hakkından mahrum edilmelerini kararlaştırmıştı¹⁵⁹⁵. İlgili kararda bu kişilerin öteden beri mahkeme meclisine aza tayin edildikleri, “mesâlih-i amme”yi tekellerine aldıkları iddia edilmiş, Meşrutiyet ilan olunca “efkâr-ı umûmiyyeye tâbiyyen” ve “halkın hissiyatına iştirak edilerek” hükümet dairelerinden çıkarıldıkları vurgulanmıştı¹⁵⁹⁶.

Öte yandan Mehmed Münir ve taraftarlarının tüm bu girişimlerine Ömer Lütfi Efendi de kendi taraftarlarıyla mukabelede bulunmakta gecikmemiştir. Tıpkı kendisinin belediye riyasetinden azledilmesine neden olan Mehmed Münir gibi o da “taraf-ı cemm-i gâfir” ile postanenin yolunu tutmuş ve Antalya halkının kendisini desteklediği yönündeki beyanlarını çektiği telgraflarla Dâhiliye Nezareti'ne iletmişti.

Ömer Lütfi Efendi'nin düzenlediği protestolara ilişkin neredeyse hiç bir kayıt günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan kayıtlardan sadece biri Mutasarrıf Hüsnü Bey'in azlettirilmesiyle sonuçlanan protestoyu ayrıntılı olarak tasvir eder. Bu kayıt güvenlik nedeniyle İzmir Postanesi aracılığıyla Selanik'e iletilen bir telgraftır:

Kendisinin (Ömer Lütfi Efendi'nin) belediye riyasetinden azli üzerine Mutasarrıf aleyhine aldığı tertibat akıllara hayret verecek derecededir. Ömer Lütfi Efendi bir takım kayıkçı ve hamal güruhundan kırk-elli kişinin imzası ile birçok iftiralar tasni ettirdi. Ahâlî ve memurlar onun istibdâdından korktukları için emrine tabi oldular. Telgrafhane memurları da Ömer Lütfi Bey'in telgrafi ile güya dört bin kişinin telgrafhaneyi abluka ettiğinden ve mahbus bulduklarından bahisle vilayete şiddetli bir telgraf çektiler. Vali Bey Antalya'da ihtilâl çıkacağı zannederek derhal keyfiyeti İstanbul'da Sadâret'e ve Dâhiliye Nezareti'ne bildirdi ve Mutasarrıfı beyhude azlettirdi. Bunun üzerine Ömer Lütfi Efendi cahil halkın eline bayraklar verdi, önlerine bir mızıkça koydu. Bu suretle teşkil ettiği kafiye ile Mutasarrıf Bey'in evinin önüne gitti. Mutasarrıf Bey'e karşı edepsizce sözler söyledi, onu tahkir ettirdi. Çarşıda, pazarda “Mutasarrıf azledildi” diye şenlikler yaptırdı. Ayrıca Mutasarrıf aleyhine cinayet davası açtırdı. Bütün bunlar Ömer Lütfi Bey'in civar ormanlardan izinsiz olarak kestirdiği ağaçlar hakkında verilen raporların Mutasarrıf tarafından tahkikata havale ettirilmesi nedeniyle oldu. Ömer Lütfi Bey mahkûmiyetten kurtulmak

¹⁵⁹⁴ BOA. DH. MKT. 27-6. 2, lef. 4 (17 Ocak 1909).

¹⁵⁹⁵ 3 Ağustos'ta Seçim Kanunu'nun sancaklara dağıtılmasıyla başlayan seçim süreci ne tek bir günde tamamlanabilmiş ne de her yerde aynı zamanda gerçekleştirilebilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilk seçimleri Meclis-i Meb'ûsân'ın 17 Aralık 1908'deki açılışına kadar devam etmiştir. Bkz. Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebûsân Seçimleri 1908-1914*, Ankara, 2007, s. 61.

¹⁵⁹⁶ *Sadâ-yi Millet*, 26 Muharrem 1328/7 Şubat 1910.

ve kendi fırılacağı çevirmek için Mutasarrıf Bey'i azlettirmeye bu desiseler sayesinde muvaffak oldu. Bundan başka mutasarrıf vekâletine mülki işlerden kat'iyen haberi olmayan Halim Paşa'yı yine o telgraf-nâmeleri sayesinde tayin ettirdi. Onun intihâb işlerine de fesâd sokacağına hiç şüphe yoktur. Müfettişin kıyafetini değiştirerek ve kendisini hiç belli etmeyerek gelmesinde fayda vardır¹⁵⁹⁷.

Gerçekten de Ömer Lütfi Efendi'nin girişimleri kısa bir süre içinde başarıya ulaşmış ve kendisini belediye başkanlığından alan Mutasarrıf Hüsnü Bey'i azlettirmeye muvaffak olmuştu. Kısa bir süre sonra ise Meşrutiyet'in ilanından sonra görevlerinden azledilmiş olan ve "idâre-i sâbıkada" halk üzerinde tahakküm ile nüfuz ve servet edindikleri iddia edilen avenelerini de tekrar hükümet dairelerine yerleştirmeye başlamıştı. Bütün bu gelişmeler "halk arasındaki tezâdd-ı efkârı" daha ziyade arttırmış, fakat esas tartışma Ömer Lütfi Efendi'nin taraftarı olduğu iddia edilen Mutasarrıf Akif Bey'in şehre gelmesinden sonra yaşanmıştı. Çünkü Mutasarrıf Akif ilk icraatı olarak belediye seçimlerinin yenilenmesi gerektiğine karar vermiş ve Mehmed Münir'in belediye reisliğini "gasp" olarak nitelemişti¹⁵⁹⁸.

Mehmed Münir'in belediye başkanlığından azli ve Mutasarrıf Akif'in seçimlerin yenilenmesi gerektiğine ilişkin aldığı kararı takip eden aylarda şehir çok önemli olaylara sahne oldu. Her iki fırka taraftarlarının birbirleri aleyhinde ağır ithamları çekinmeden dile getirdiği bu tartışmanın merkezinde, Mehmed Münir'i belediye başkanlığından azleden Mutasarrıf Akif ile Muhasebeci Halim yer almıştı.

Çatışmada açıkça Mehmed Münir'i destekleyenler Antalya Metropolitisi Konstantinidis Efendi, Antalya Müftüsü Yusuf Talat Efendi, Mevlevi Şeyhi Hüsameddin Efendi, Rum İhtiyar Heyeti, geçmişte Ömer Lütfi Efendi'yi himaye eden Mutasarrıf Mustafa Paşa'nın "gürûhâ-i rezile" olarak tanımladığı Ahmed Besim Efendi ile Avukat Parsih Adalyan (Elmalıyan) ve Defter- i Hâkâni Memuru Kadri Bey'di.

Yusuf Talat 28 Ekim 1908 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne ilettiği telgrafta "hürriyet düşmanı" ve "mütegallibe-i meşhûr" olarak tanımladığı Ömer Lütfi Efendi'nin II. Meşrutiyet'in ilanından sonra nüfuzunu kaybettiğini ve eski nüfuzunu ele almak için Mutasarrıf Akif'le işbirliği yaptığını iddia etmişti¹⁵⁹⁹. "Nüfuzun tenkisi" veya "iâde-i istibdâdî" vurgusu Ömer Lütfi Efendi'nin muhalifleri tarafından sonraki günlerde de sık sık vurgulanan bir husus olmuştur.

Antalya Rum İhtiyar Heyeti tarafından 29 Eylül 1908'de Sadâret'e iletilen telgrafta da benzer iddialar tekrar edilmiş ve Ömer Lütfi Efendi'nin kendisiyle çalışan Hıristiyanlara

¹⁵⁹⁷ Kudret Emiroğlu, *Anadolu'da Devrim Günleri II. Meşrutiyet'in İlanı*, Ankara, 1999, s. 152. Bu telgraf Aykut Kansu'nun kitabında da yer almaktadır. Kansu, Ömer Lütfi Efendi aleyhindeki bu telgrafi, onun, monarşizm taraftarı olmasına bir kanıt olarak değerlendirmiştir. Bkz. Aykut Kansu, *a.g.e.* s. 310.

¹⁵⁹⁸ *Sadâ-yi Millet*, 26 Muharrem 1328/7 Şubat 1910.

¹⁵⁹⁹ *BOA. DH. MKT. 2673-12*, lef. 2; *BOA. DH. MKT. 27-3. 2646*, lef. 2.

“ahâlî-yi Hıristiyanıyye” süsü vererek şikâyet dilekçesi kaleme aldırıldığı, fakat gerçekte Antalya Rumlarının Mehmed Münir’in belediye başkanlığını destekledikleri bildirilmiştir¹⁶⁰⁰.

Antalya Metropolitisi Konstantinidis Efendi’nin ise bütün bu çatışma boyunca doğrudan Ömer Lütfi Efendi’yi hedef aldığına ilişkin bir belge günümüze ulaşmamıştır; ancak Mehmed Münir’i belediye riyasetinden azlettiren Mutasarrıf Akif hakkında çok ciddi ithamlarda bulunmuştu. 3 Ocak 1909’da Dâhiliye Nezareti’ne çektiği telgrafta, Isparta’dan Antalya’ya döndüğü gün yüz kadar Antalyalı Müslüman’ın mızıkalar eşliğinde kendisini karşılamaya geldiğini ifade etmiş ve Antalya’da Rumların Müslümanlarla kardeş gibi geçindiğini, bu durumun “Hürriyet’in ilanından” sonra daha da güçlendiğini söylemiş; fakat Antalya Mutasarrıfı Akif ile Muhasebeci Halim’in şehrin muhtelif bölgelerine ilanlar asarak Müslümanları Hıristiyanlara karşı kışkırttığını iddia etmişti. Metropolit Efendi, esasen “müstebidd” olduğunu ve kendi başına hareket etmeyi alışkanlık haline getirmiş bulunduğunu düşündüğü Mutasarrıf Akif ile Muhasebeci Halim’in “ittihad ve tevhîd için Antalya’dan kaldırılmalarını” talep ediyordu¹⁶⁰¹.

Mehmed Münir Bey taraftarlarınca 15 Ocak 1909 tarihinde Antalya’dan Adliye Nezareti’ne çekilen bir telgrafta ise Mutasarrıf Akif ile Muhasebeci Halim Bey’den malum sebeplerden dolayı şikâyet edildikten sonra, Ömer Lütfi Efendi’nin avanesi olduğu iddia edilen ceza ve ticaret mahkemeleri reisleri ile müstantiğin irtikâbına da artık kimsenin tahammülü kalmadığı belirtilmiştir:

Memleketimize geleliden beri mütekâidîn müsted’ayâtı ve devâir-i resmıyyenin müzâkerelerini torbalarla hânesine gönderib üç beş günler havalesiz durdurmakta ve idâre-i keyfıyyesi ile meşgul olmakta bulunan Mutasarrıf Akif ve Muhasebeci Halim Beylerin istibdâd ve sû-i niyet ve cezâ ve ticâret mahkemeleri reisleri ile müstantiğin irtikâbına artık ahâlî-yi İslamiyye ve Hıristiyanıyye tahammül edemiyorlar¹⁶⁰².

Telgrafın devamında, Ömer Lütfi Efendi’nin “devr-i istibdâd”da Antalya’da mütegallibe kesildiği, şehre atanan memurları rüşvetle ele geçirdiği, nüfuzunun Konya Vilayeti erkânı ve İstanbul’a kadar etkili olduğu, on beş seneden beri başına topladığı yüzlerce akraba ve hizmetkârları ve ücretli yalancı şahitleriyle bir nevi barbarâne bir cemiyet teşkil edip rast gelenlere zulmettiği, mahalli hükümet memurlarının himayesi altında merkez ve çevre halkının emlak ve servetine el koyduğu dile getirilmiştir. İddiaya göre hakkında açılmış pek çok cinayet ve hukuk davası olmasına rağmen ormanları tahrip etmeye devam eden “zâlim-i meşhûr” Ömer Lütfi Efendi’nin, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra azalan

¹⁶⁰⁰ BOA. DH. MKT. 2624-15, lef. 1.

¹⁶⁰¹ BOA. DH. MKT. 2752-2, lef. 3.

¹⁶⁰² BOA. DH. MKT. 2752-2, lef. 7 (2 Kânun-ı sâni 1324/15 Ocak 1909).

nüfuzundan memleket halkı tam da kurtulmak üzereyken, Mutasarrıf Akif ve Muhasebeci Halim “îade-i istibdâda” gayret ediyorlardı:

İntihâbât-ı umûmiyyemizle vilâyet ve Sadâret irâdeleri ile afif ve müstakîm zevâtın mürekkebe teşkil eden belediye heyet-i cedîdesini tebdil maksadıyla hilaf-ı nizâm yeniden intihâba kalkışması gibi ahâlî-yi İslam ve Hıristiyân arasına nifâk saçarak ahâlinin mevcut ittihadını bozmak ve ihtilâftan bi-l-istifâde Ömer Lülü’nün tegallübünü evvelki kuvvetiyle îade ettirmek fikr-i müfsid tasarısına müstenid olub hareket-i vâkıanın şu vakt-i nâzikde vatanımız için ne kadar tehlikeli olduğu ve ecnebiye karşısında ne mertebe çirkin olduğu izahtan müstagnîdir¹⁶⁰³.

Bu telgraf, Mehmed Münir Efendi’nin önde gelen destekçilerinin hemen hemen tam bir listesini de içermektedir. Buna göre Mehmed Münir Bey şehir esnafından destek almış (örneğin “32 esnafın Ahi Babası Ali”nin, kahveci esnaf başı Mehmed’in, kasap esnaf başı Hüseyin Şükrü’nün, dellal başı Şaban’ın telgrafta imzası bulunmaktadır), Zanailezade Yorgaki, Zanailezade Vasil, Zanailezade Stavri ve Kırmızıoğlu Nikola gibi Rum cemaatinin önde gelen tüccarları onu desteklemişti¹⁶⁰⁴. Zaten, 3 Şubat 1909 tarihinde, Antalya Rum mahalleleri adına Muhtar Yordanaki tarafından düzenlenen ve Dâhiliye Nezareti’ne iletilen bir telgrafta da benzer iddialar tekrar edilmiş ve Mutasarrıf Akif’in, Müftü Yusuf Talat Efendi ile Antalya Metropolitisi arasındaki dostluğu münasip görmeyerek iki milleti tefriğe düşürmeye çalıştığı iddia edilmiştir. Bu telgrafta ayrıca, Akif Bey’in mutemedi olan Muhasebeci Halim’e, halk arasında “her Müslim bu Rum keferenin boyunlarını kesmesi hakkıdır, düvel-i kefere mâni olur ise yine bir on tanesinin kafalarını kırmalı ve tepelemeli” dediği ithamında bulunulmuştur¹⁶⁰⁵.

Kısa bir süre içinde bütün bu şikâyetleri, Ömer Lütfi Efendi ve Mutasarrıf Akif’in lehinde yazılmış telgraflar takip etmiştir. Bu telgraflar, şehirde yaşanan çatışmanın çok boyutluluğunu ve şehrin nasıl muhalif iki fırkaya tefrik edilmiş olduğunu gözler önüne sererken, fırkaların her cemaatten azası olduğunu da ortaya koymaktadır. Nitekim Antalyalı Rumlar tarafından; Dâhiliye Nezareti, Sadâret ve Meclis-i Meb’ûsân’a iletilen birçok telgrafta, Antalya Metropolitisi ve “Rum mahalleleri muhtarı” Yordanaki’nin aksine, Mutasarrıf Akif Bey takdir edilmiştir. Aralarında şehrin önde gelen tüccarlarından Pavlos Zanailezade, Kara Yorgizade Pandeli ve Evangelos Sandıkçioğlu’nun da bulunduğu Rumlar, “Rum mahallatı muhtarı” imzasıyla Mutasarrıf Akif aleyhine şikâyet telgrafi yazan Yordanaki’nin, memuriyet görevinde bir dizi yolsuzluğa karıştığı için tevkif edildiğini ve bu nedenle Akif Bey’e hasım olduğunu bildirmişler ve Mutasarrıf Akif’in Antalya için gecesini gündüzüne katarak çalıştığını vurgulamışlardır:

¹⁶⁰³ BOA. DH. MKT. 2752-2, lef. 8 (2 Kânun-ı sâni 1324/15 Ocak 1909).

¹⁶⁰⁴ BOA. DH. MKT. 2752-2, lef. 9-15 (2 Kânun-ı sâni 1324/15 Ocak 1909).

¹⁶⁰⁵ BOA. DH. MKT. 2710-41, lef. 5.

Güyâ mûmâ-ileyhin istibdâdkârane ve sâiresinden bahisle ve millet-i Hıristiyâniyye muhtâr-ı umûmiyyesi bulunmuş cihetle yedinde mahfuz Hıristiyân mahallâtı nâmında olan mühürler ile Mutasarrıf-ı mûmâ-ileyh aleyhinde hâk-i-pâye-i sâmi-i cenâb-ı Sadâretpenahiyye ve makâmat-ı sâireye telgraflar keşide ettiğini işitdik. Muhtar merkûmun mezkûr telgrafnâmesinde mutasarrıf mûmâ-ileyh hakkında atf eylediği isnâdâtın bir günâ bile olsun kendisinde adem-i mevcudiyeti hasebi ile zât ve sıfatı ile gayri mütenâsib olduğunu beyân ederiz¹⁶⁰⁶.

Belediye başkanlığı nedeniyle yaşanan bu çatışma boyunca, tartışmanın tam da ortasında yer almasına rağmen Ömer Lütfi Efendi kendi adına tartışmaya çok az müdahil olmuştu. İmzasının bulunduğu çok az belgeden birinde, kendisine yakın olan tüccarlarla birlikte ortak bir telgraf kaleme almıştı. 3 Ocak 1909 tarihli bu telgrafta Mehmed Münir ve taraftarlarının “Kanûn-ı Esâsî’ye ve idare-i meşrutiyete muhalif ahvâlleri”nden bahsedilmiştir. Telgrafın altında imzası bulunanların isimleri ise Ömer Lütfi Efendi’nin şehirdeki müttelikleri hakkında bir bilgi edinmemiz açısından önemlidir: Giritli Zeki, Giritli tüccar Ahmed (Muhtar), Dava Vekili Kandilzade Hasan Sıdkı Efendi, Mehmed Mursi Bileydi Efendi, Ali Bileydi, eşrâftan Zühtü Efendi, eşrâftan Ali Şevket, eşrâftan Edipzade Ahmed, Ahmed Lülü, Musevi Cemaati Reisi Yasef Mizrahi (Yusufaki) ve Rum Cemaati’nden Stelios Papasaki (Papazoğlu), Doktor Biberidis, Panayot Tırakcıoğlu, Botoli Povirozoğlu, Kara Yorgizadeoğlu, Hiristocirosoğlu, Konstantinidis Devecioğlu, Tuzcuzade Tiproki, Zanailzade Panairi vd.¹⁶⁰⁷.

18 Ocak 1909’da Ömer Lütfi Efendi ve taraftarlarınca Dâhiliye Nezareti’ne iletilen bir diğer telgrafta da, şehirde Kanûn-ı Esâsî’ye aykırı olarak yaşanan kargaşalığın Mutasarrıf Akif’in belediye heyetini azletmesi nedeniyle ortaya çıktığı vurgulanmış, azledilen Belediye Reisi Mehmed Münir’in ve ortağı olan Metropolit Efendi’nin halkı Mutasarrıf Akif aleyhine kışkırttığı ifade edilmişti:

Mutasarrıf müşârün-ileyh Antalya’ya vürûdünden beri Kanûn-ı Esâsî’nin bahşeylediği adâlet ve müsâvâti temine riâyet ile hoşnûdi-i ammeyi kazanmış ve Antalya’ya vürûdu henüz bir ayı tecâvüz ettiği hâlde terakkiyyat ve umrân-ı belediyeye ait teşebbüsât-ı nâfiyası ve ibrâz edegeldiği faaliyet dahi nazara almak şâyân-ı şükrâniyyet bulunmuş olduğundan haklarında vukû bulacak şikâyetin belediyeyi nakliyeten intihâbsız teşkil ederek ve hakk-ı intihâbımızı zâyi edip kanûna mugâyir Münir Bey ve tâbi’ iğfâlâtı olan Metropolit menfaatperestinin eser-i teşvikâtından ibâret olduğunu arz ile beraber memlekette devam etmekte olub neticesi muzır ve vahamete mûcib olacak hareketin men’i ve belediye intihâbatının yeniden icrâsı hakkında hükümet-i senniyece muâmelat-ı sâbika-ı muktezinin icrâsını selâmet-i memleket ve cidden selim-i umûmiyye nâmına istihâm olunur¹⁶⁰⁸.

Tartışmanın tarafları arasında yer alan ve Ömer Lütfi Efendi’yi desteklemekle ithâm edilen Mutasarrıf Akif ise Dâhiliye Nezareti’ne gönderdiği 17 Ocak 1909 tarihli telgrafında,

¹⁶⁰⁶ BOA. DH. MKT. 2752-2, lef. 34.

¹⁶⁰⁷ BOA. DH. MKT. 2752-2, lef. 5 ve lef 34.

¹⁶⁰⁸ BOA. DH. MKT. 2752-2, lef. 30.

Antalya'daki ihtilafın belediye seçimlerinin usûlsüz yapılmasından kaynaklandığını ve şehirde göreve başladıktan üç gün sonra, kendisine, belediye heyetinin ilgası veya seçimlerin yeniden yapılması için başvurulduğunu belirtmişti. O, bu başvuruları Dâhiliye Nezareti'ne iletmiş ve Nezaret'in de onayıyla seçimlerin yenilenmesini kararlaştırmıştı. Ancak Mehmed Münir seçimlerin yenilenmesine ilişkin karara itiraz ederek etrafına topladığı “erbâb-ı cerâimden kesân” ile kendisi aleyhinde şikâyetler kaleme almıştı¹⁶⁰⁹. Mutasarrıf Akif, Mehmed Münir'in teşvikçisi olduğunu iddia ettiği ve bir süredir asayiş ve emniyeti tehdit eden “hareket-i gayr-i lâıyk”a meydan verilmemesini talep ediyordu:

Heyet-i sâbıkanın (Ömer Lütfi Efendi'nin reisliği dönemi) müddet-i intihâbiyelerinin hitâm olmasına daha iki sene müddet olduğu halde heyet-i mezkûre cebren çıkarılıp heyet-i lâhika îfâ-i vazifeye başlamış ise de bunlar esâsen intihâbsız tâyîn olmağla beraber belediye heyeti elyevm reisle beraber üç kişiden ibaret bulunduğu halde bu heyetin mugaratına bi-t-tabî şâyân-ı kabul olamayacağı meydanda ve bu hakka dâir birçok emir-i devletleri dahi mevcut iken ahkâm-ı kanuniyenin muhafâza ve icrâsından muâriz olan Münir Bey başına topladığı erbâb-ı cerâimden sekiz-on kişi ile hak-ı âcizânemde şikâyete başlamaları kendi emel-i zâtiyelerine mûmâşât edilmemesinden ileri gelmiş olmasına ve belediye heyetinin hilâf-ı kanûn intihâbsız teşkil ettiği liva mutasarrıflığında bulunmuş olan nezâret-i celîleleri mektubcusu Ali Reşit Efendi'nin dahi mâlûmu bulunmuş olmasına ve Münir Bey hakkında muâmele-i lâzime îfası mufassalen vilâyete arz olunmağla nezâret-i celîlelerince de muktezâ-yi hâlin îfası ile neticenin ve olunacak muamelenin sûrat-i irâdesi¹⁶¹⁰.

Belediye reisliğinden azledilen Mehmed Münir ise iddialarını 3 Ocak 1909 tarihli telgrafında dile getirdi ve II. Meşrutiyet'in ilanından önce belediye reisi olan Ömer Lütfi Efendi'nin suiistimalleri nedeniyle eski mutasarrıf tarafından azledildiğini ve 7 Eylül 1908'de de vilayet idare meclisinin kararıyla kendisinin belediye başkanlığına atandığını belirtti. Ne var ki Ömer Lütfi Efendi'nin nüfuzunu kullanıp memurlar üzerinde baskı yaparak tekrar belediye heyetini ele geçirmeye çalıştığını işitmesiyle seçmenlerle birlikte telgrafhaneye gitmiş ve Sadâret'e müracaatta bulunmuştu. Mehmed Münir'in Sadâret'e yaptığı bu müracaat 27 Aralık 1908 tarihli Sadâret irâdesiyle de kabul edilmiş ve Antalya İdare Meclisi kararıyla belediye başkanlığı onaylanmıştı. Buna rağmen Mutasarrıf Akif'in seçimleri yenileme kararı, onun husumetinin ve Meşrutiyet'e muhalif karakterinin neticesiydi¹⁶¹¹.

¹⁶⁰⁹ BOA. DH. MKT. 27-6. 2, lef. 2-3.

¹⁶¹⁰ Mutasarrıf Akif, Mehmed Münir'in protestosunu Dâhiliye Nezareti'ne şu ifadelerle ilettili: “Antalya ahâlîsinin hamal ve şıracı ve kasap gürûhundan elli atmış kişiyi teşvik ile telgrafhâneye hücum eden ve bu sırada vekâlet-i çâkeride bulunan mir-liva Abdülhalim Paşa'yı da tahkir ve Telgraf Müdürü'nü hapis ve telgrafhaneyi günlerce tatile sebebiyyet vererek ve makam-ı Sadaretpenahileri'ne Antalya'dan çekilen telgrafnamelerin kopyasını ahzı ile icabının icrası ibaresi ile vürut olan bir telgrafnâme üzerine memûrîni ve Meclis-i İdare Heyeti'ni bi-l-tehdit intihâbsız belediye riyasetini işgâl eden Münir Bey şu sırada intihâbın tecdîdine teşebbüs edilmesinden dolayı şikâyete başladığı ihbâr kılındı”. Bkz. BOA. DH. MKT. 2752-2, lef. 21.

¹⁶¹¹ BOA. DH. MKT. 2710-41, lef. 4-5.

Mehmed Münir, Ocak ayının başlarında Meclis-i Meb'ûsân'a ilettiği şikâyet dilekçesinde ise mutasarrıfın belediye heyetini daireye girmekten menettiğini yazdı¹⁶¹². 28 Ocak 1909 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafın üslûbu çok daha sertti. Bu telgrafında Mehmed Münir, Mutasarrıf Akif'in beraberinde tahrirat müdürü, tabur ağası ve polis komiseri olduğu halde belediye binasının kapısını kırarak odacıya sopayla darp ettiğini ve belediyeyi zapt ettiğini ifade ediyor ve gelecekte yaşanacaklardan hiçbir surette kendisinin mesul tutulamayacağı tehdidinde bulunuyordu¹⁶¹³. Şubat ayının başlarına Meclis-i Meb'ûsân'a iletilen bir telgrafta da Mehmed Münir, Mutasarrıf Akif'in belediye heyetini belediye binasına girmesini yasakladığını tekrar etmiştir¹⁶¹⁴.

Ocak ayının sonlarına doğru Dâhiliye Nezareti, Antalya Mutasarrıfı Akif Bey'in lehinde ve aleyhinde çekilen telgraflardan Antalya halkının iki muhalif fırkaya ayrılarak birbiri aleyhinde bulduklarının anlaşıldığını ve Antalya'daki ihtilafın ve şikâyetin tarafsızca araştırılması için Muğla Mutasarrıfı Selahaddin Bey'in görevlendirildiğini açıklamıştır¹⁶¹⁵. Selahaddin Bey Antalya'ya 5 Şubat 1909 tarihinde gelmiş¹⁶¹⁶ ve 6 Mart 1909 tarihinde de raporunu tamamlamıştı.

3.5.1. Selahaddin Bey'in Raporu

Selahaddin Bey'in raporu, tartışmanın taraflarıyla hükümet binasında yaptığı görüşmelere dayanmaktadır. Söz konusu rapor “Antalya eşrâfi her biri birer takım avene peyda ederek iki fırkaya ayrılmıştır” ifadesiyle başlar. Selahaddin Bey'e göre Antalya eşrâfi arasındaki çatışma –her ne kadar görünüşte belediye seçimleri nedeniyle ortaya çıkmış olsa da– gerçekte uzun bir geçmişe dayanıyordu.

Selahaddin Bey, raporunda, esas olarak Mehmed Münir ve fırkasını itham etmiştir. Ona göre Ömer Lütfi Efendi “devr-i sâbıkta” çok kısa bir sürede servetini arttırarak şehrin en önemli tüccarı olmuştu. Fakat daha o zamanlarda bile hasımları tarafından “girdaba düşürülmek istenmiş”, Parsih Adalyan ve Ahmed Besim Efendi'nin teşebbüsleriyle ve eski Antalya Mutasarrıfı Bedirhanzade Kenan Paşa aracılığıyla İstanbul'da, “Ali Şamil'in pençesine düşürülmüş”tü. Selimiye Kışlası'nda 40 gün kadar hapsedilmiş ve kendisine işkence edilmişti¹⁶¹⁷. Ömer Lütfi Efendi, ancak Rıdvan Paşa meselesinin ortaya çıkmasından

¹⁶¹² BOA. DH. MKT. 2737-6, lef. 2.

¹⁶¹³ BOA. DH. MKT. 2726-29, lef. 1.

¹⁶¹⁴ BOA. DH. MKT. 2737-6, lef. 2.

¹⁶¹⁵ BOA. DH. MKT. 2737-6, lef. 1.

¹⁶¹⁶ BOA. DH. MKT. 2790-20, lef. 9.

¹⁶¹⁷ Ömer Lütfi Efendi özel işleri için İstanbul'a gittiği bir tarihte, 27 Şubat 1906'da, Ali Şamil Paşa'nın emriyle Haydarpaşa'da “asker kaçağı ve fesâd erbâbı olduğu” gerekçesiyle iki arkadaşıyla birlikte (Antalyalı Fettah ve Meis Adalı Mehmed Zeki Efendi) gözaltına alınarak Selimiye Kışlası'na götürülmüştür. Burada işkenceye maruz kalmış, üzerindeki paralar ise gasp edilmişti. Bu kötü muamelenin nedeni ise Ali Şamil'in akrabası bulunan eski

sonra Antalya'ya dönebilmişti. Antalya'ya döndüğünde ise düşmanları olan Parsih Adalyan ve Ahmed Besim Efendi'den intikam almış, onların cinayetle mahkûm ettirilerek Antalya'dan uzaklaştırılmalarına muvafık olmuştu. Ne var ki Parsih Adalyan ve Ahmed Besim Efendi, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Antalya'ya dönmüşler ve Mehmed Münir ile Metropolit Konstantinidis Efendi'yle birleşerek Ömer Lütfi Efendi aleyhinde faaliyete geçmişlerdi. Önce o dönemki mutasarrıf Hüsnü Bey aleyhinde nümayişler düzenlemişler, Mutasarrıf Hüsnü Bey de bu eylemlerden korkarak Ömer Lütfi Efendi'yi belediye riyasetinden azletmiş, yerine Mehmed Münir'i belediye başkanı olarak atamıştı. Mehmed Münir ise kısa süren belediye başkanlığı döneminde hükümet memurlarını tehdit etmiş ve belediye bütçesinde yolsuzluklar yapmış¹⁶¹⁸, Metropolit Konstantinidis Efendi'yi Muhasebeci ve Mutasarrıf Akif Bey aleyhinde kışkırtmıştı¹⁶¹⁹.

Selahaddin Bey'e göre Parsih Adalyan, Antalya'daki ihtilafın en önemli nedeniydi. O, Meşrutiyet'in sağladığı özgürlüğü suiistimal etmiş, Antalya'yı "firkalara taksim etmek sevdasıyla servet biriktirmek istemiş", firkasını hükümet dairesine yerleştirmeye çalışmış, ancak bunda başarılı olamayınca hükümet memurları hakkında mugalâtadan ibaret olan şikâyet ve iftiralar yaymıştı¹⁶²⁰.

Selahaddin Bey'in üzerinde en çok durduğu kişi ise Mutasarrıf Akif Bey'di. Selahaddin Bey'e göre Akif Bey'in talihsizliği Antalya eşrâfının iki firkaya ayrıldığı ve idari işlerin çığırından çıktığı bir dönemde Antalya'ya gelmesiydi. Şehre geldikten sonra Mehmed Münir ve Ömer Lütfi Efendi'yi hükümete davet etmiş ve aralarını bulmaya çalışmıştı. Ne var ki daha önce görevden alınmış olan ve Ömer Lütfi Efendi firkasının mensubu bulunan meclis azaları Mehmed Mursi Efendi ile İzzet Efendi'yi tekrar işe başlatması, İttihâd ve Terakkî Kulübü'nde yaptığı konuşma¹⁶²¹, hükümet memurlarına hakaret edenler ve telgrafhaneyi işgal edenler hakkında kanuni işlem başlatması, Rum mahalleleri muhtarı Yordanaki'yi tevkif ettirmesi, onun, Ömer Lütfi Efendi'ye meyilli olduğu izlenimini yaratmıştı¹⁶²².

Antalya Mutasarrıfı Hüseyin Kenan Paşa ile Ömer Lütfi Efendi arasındaki sürtüşmeydi. Bkz. *BOA. Y. A. HUS.* 500-14 (2 Muharrem 1324/27 Şubat 1906); *BOA. Y. A. HUS.* 500-74 (13 Muharrem 1324/9 Mart 1906); *BOA. ZB.* 309-78 (2 Haziran 1322/15 Haziran 1906). İlerleyen dönemde Ali Şamil tarafından Ömer Lütfi Efendi'ye yapılan işkencede Ahmed Besim Efendi'nin iştiraki olduğu tespit edilmiş, bu nedenle Ahmed Besim Efendi üç sene kalebentliğe mahkûm edilmiş ve memuriyetten çıkarılmıştır. Ahmed Besim Efendi Meşrutiyet'in ilanından sonra "afv-ı umûmi" ile afv edilmiş ve tekrar eytam müdürü olmuştu. Ancak Vilayet Tensik Komisyonu'nun 18 Mayıs 1910 tarihli kararıyla, afv-ı umûminin sadece cezayı iskat edip cerâim ve mahkûmiyete tesiri olmadığı gerekçesiyle bu görevden tekrar azledilmişti. Bkz. *BOA. ŞD. MLK.* 2810-26, lef. 4 (18 Mart 1328/31 Mart 1912).

¹⁶¹⁸ *BOA. DH. MKT.* 2790-20, lef. 10.

¹⁶¹⁹ *BOA. DH. MKT.* 2790-20, lef. 11.

¹⁶²⁰ *BOA. DH. MKT.* 2790-20, lef. 10.

¹⁶²¹ Mutasarrıf Akif'in Antalya İttihat Kulübü'nde yaptığı konuşmada Antalya Rumlarına hakaret ettiği ve Müslümanları Hıristiyanları katletmeye teşvik ettiği iddia ediliyordu. Bkz. *BOA. DH. MKT.* 2752-2, lef. 16.

¹⁶²² *BOA. DH. MKT.* 2790-20, lef. 12.

Selahaddin Bey, raporunun sonunda, Antalya'daki tartışmanın bitmesi için belediye seçiminin tekrarlanması gerektiğini ve Mehmed Münir ya da Ömer Lütfi Efendi'nin belediye başkanlığında kalmalarının uygun olmayacağını belirtmiştir¹⁶²³.

Selahaddin Bey'in bu tavsiyesi etkili olmuştur. Çünkü Nisan ayının ilk günlerinde toplanan Meclis-i Umûmî-i Vilayet, Münir Bey ve taraftarları Mutasarrıf Akif Bey ve Ömer Lütfi Efendi; Ömer Lütfi Efendi ve taraftarları ise Münir Bey ve destekçileri haklarında şikâyete başladığı için hem Ömer Lütfi Efendi'nin hem de Mehmed Münir'in riyasette kalmalarının uygun olmayacağını, bu nedenle seçimde mutlak çoğunluk kazanmış olan Mustafa Efendi'nin belediye riyasete tayinini kararlaştırmıştı¹⁶²⁴.

Konya'da Meclis-i Umûmî-i Vilayet kararıyla Mustafa Efendi'nin belediye riyasetine getirilmesi –ki Mehmed Münir ve taraftarları bu kararın Mutasarrıf Akif ve Ömer Lütfi Efendi'nin beklentilerini karşıladığını düşünüyorlardı– tartışmaları bitirmemiş, tartışmaya yeni bir boyut kazandırmıştır. Tartışmanın aldığı bu yeni boyut Nisan ve Mayıs ayları boyunca; Mutasarrıf Akif, Mehmed Münir, Müftü Yusuf Talat ve Antalya Metropolit'i'nin Dâhiliye Nezareti'ne ilettiği telgraflar aracılığıyla takip edilebilmektedir.

Nisan ve Mayıs aylarında Mutasarrıf Akif tarafından Dâhiliye Nezareti'ne iletilen telgraflarda, Antalya Müftüsü Yusuf Talat, Mevlevi Şeyhi Hüsameddin Efendi, Defter-i Hâkâni Memuru Kadri Bey ve Mehmed Münir'in bazı kişilerle Mevlevihane'de gizli toplantılar yaptığı ve ihtilâl çıkararak hükümeti devirmeyi planladıkları iddia edilmişti. Antalya polisi tarafından Mutasarrıf Akif'e iletilen 24 Nisan 1909 tarihli bir polis jurnalinde ise bu kişilerin –Mehmed Münir'in eniştesi Muharrem Bey de dâhil olduğu halde– birkaç günden beri Mevlevihane'de toplandığı ve destekçileri vasıtasıyla “cahil ahaliyi” topladığı, amaçlarının Antalya'da bir ihtilâl çıkararak Mutasarrıf Akif ile Belediye Reisi Mustafa Efendi'yi görevlerinden azlettirmek olduğu belirtilmişti. Jurnalde, Mehmed Münir'in bazı askerleri de refakatine almaya çalıştığı, hükümeti basmak üzere Yeleme köyünden iki yüz kadar Çerkes getirdiği, Hıristiyanların dükkânlarını kapattığı, aveneleri Parsih Adalyan, Ahmed Besim Efendi oğlu Selim ve Moralı Hakkı vasıtasıyla adam toplattığı da iddia edilmişti. İhtilâl tertibine ilişkin polis sorgusunda ifade veren Agop ve Kuşadalı Mihailaki Efendiler, Mehmed Münir'in Çerkesler aracılığıyla şehirde ihtilâl çıkaracağını işittiklerini ve dükkânlarının yağmalanacağından korktukları için dükkânlarını kapattıklarını söylemişlerdir¹⁶²⁵. Hıristiyanların dükkânlarını kapatmasıyla ilgili olarak bilgisine başvuru

¹⁶²³ BOA. DH. MKT. 2790-20, lef. 12.

¹⁶²⁴ BOA. DH. MKT. 2821-56, lef. 3.

¹⁶²⁵ “Salih Ağa dahi celb olundukta Hıristiyanlar dükkânlarını kapatmakta iken kendisi ‘canım bir şey yoktur, dükkânlarınızı kapatmayınız’ dediği sırada oraya gelmiş olan Besim Efendi oğlu Selim’in ‘kapatırlar, kapatırlar’ diye teşvikatta bulunduğunu işittiğini ve Hüseyin Ağa dahi Mustafa Çavuş ve Osman Çavuş’a ‘toplandılar haydi sen de git’ diye söylediğini işittiğini beyan eyledi. Ve tüccar Agop ve Kuşadalı Mihailaki Efendiler celb

Salih Ağa, bunun, güya, Mutasarrıf Akif'in idaresizliğine delaletle onu azlettirmek maksadına dönük bir fesâd olduğu ve kararın adı geçen “cemiyet-i fesâdiyye” tarafından alındığını ifade etmiştir¹⁶²⁶.

Jurnalde ifadesi bulunan Zabıta Galip Efendi ise Mevlevihane'ye vardığını ve orada Müftü Yusuf Talat Efendi tarafından bir takım yakışsız sözlerle tahkire uğradığını, kendisine “hain Mutasarrıf memleketi ifsâda veriyor” dendiğini, bu sözleri işiten Mehmed Münir'in de Mevlevi Şeyhi Hüsameddin'e “zatiyanem için müşvik olursanız ne lazım gelir?” dediğini söylemiştir¹⁶²⁷.

Mutasarrıf Akif, 29 Nisan 1909 tarihinde Konya Valisi'ne ilettiği telgrafta, kendisine iletilen jurnali hatırlatarak, Mehmed Münir'in belediye riyasetini tekrar cebren ele geçirmek “fıkr-i fesâdı ile” Konya'da Meclis-i Umûmî-i Vilayet kararıyla tayin olunan Mustafa Efendi'yi görevden aldirmaya çalıştığı, mahalli hükümet aleyhinde bir ihtilâl teşebbüsünde bulunduğu tekrar edilmiştir. İhtilâl karşı gerekli önlemlerin alındığının belirtildiği telgrafta, Mevlevihane'de bir takım Müslim ve gayrimüslim “eşhâs-ı sâde-dilân bulundurmak suretiyle” teşkil eden “heyet-i fesâdiye”nin liva naibi ve askeri kumandan tarafından dağıtıldığı vurgulanmış, ancak bu gibi suçlar hakkında bundan sonra emsaline ibret olacak surette lazım gelen muamelenin icrası talep edilmiştir¹⁶²⁸.

Mehmed Münir, Müftü Yusuf Talat, Antalya Mevlevi Şeyhi Hüsameddin Efendi ve Defter-i Hâkâni Memuru Kadri Bey tüm bu şikâyetlere Nisan ve Mayıs ayları içinde Konya'ya çektikleri telgraflarla cevap vermiştir.

Yusuf Talat, ihtilâl teşebbüsü ithamına karşı verdiği cevapta bu iddianın bir tertipten ibaret olduğunu belirtmişti¹⁶²⁹. Bir diğer telgrafında ise Mutasarrıf Akif'in, “hain-i vatan” Ömer Lütfi Efendi'nin mülkünü her şeye tercih ettiğini, namus sahibi insanların, tehditlerden çekinerek, haklarında şikâyette bulunamadığını, arada kendilerine mani olmak isteyenlerin de birer cürüm isnadıyla susturulduğunu söylemiştir. Ona göre Mutasarrıf Akif de vatanın kanını emmek, halkı soymak ve perişan etmek vaziyetiyle maruftur¹⁶³⁰.

Mehmed Münir, çarşıda bir saat dükkânlarını kapatan Rumların bizzat Mutasarrıf Akif'in teşviki ve fesâdıyla hareket ettiğini, Çerkeslere ihtilâl çıkarttıracağı iddiasının tamamen iftira olduğunu ve bu iftiranın Mutasarrıf Akif tarafından uydurulduğunu “fesâdatın

---

olundukta, hakikaten Münir Bey'in iki yüz kadar müsellâh Çerkes celb eylediğini ve bu yüzden dükkânlarının kapatıldığını işittiklerini ifade ve beyan eylediler”. Bkz. *BOA. DH. MKT.* 2821-56, lef. 7 (11 Nisan 1325/24 Nisan 1909).

¹⁶²⁶ *BOA. DH. MKT.* 2821-56, lef. 7 (11 Nisan 1325/24 Nisan 1909).

¹⁶²⁷ *BOA. DH. MKT.* 2821-56, lef. 7 (11 Nisan 1325/24 Nisan 1909).

¹⁶²⁸ *BOA. DH. MKT.* 2821-56, lef. 5 (14 Nisan 1325/27 Nisan 1909).

¹⁶²⁹ *BOA. DH. MKT.* 2821-56, lef. 9.

¹⁶³⁰ *BOA. DH. MKT.* 2821-56, lef. 6 (12 Nisan 1325/25 Nisan 1909).

bu derecesi pek rezaletkârane dir” sözleriyle dile getirmiş ve kendisinin “Mutasarrıf Akif gibi hain-i millet ve vatan” olmadığını, Mutasarrıf Akif’in kendi menfaatleri için kim olursa olsun herkesi felakete sevk edebileceğini vurgulamıştı¹⁶³¹.

Öte yandan Mehmed Münir’in Çerkesler aracılığıyla Rumların dükkânlarını yağmalatacağı iddiasından kısa bir süre sonra, 6 Mayıs 1909’da, Metropolit Konstantinidis Efendi Dâhiliye Nezareti’ne ilettiği telgrafta bir kere daha Mutasarrıf Akif ve Muhasebeci Halim’i hedef almış ve Mehmed Münir’in tarafında yer aldığını tekrar göstermiştir¹⁶³².

İhtilâl tertibi içinde olduğu iddia edilen Mevlevi Şeyhi Hüsameddin Efendi ise Mutasarrıf Akif’in “sahip olduğu evkafına parmak sokmak istediği”ni ve bu nedenle polis ve zabıta’yı memur ederek “hafiyelik devrini ihya edercesine” hakkında iftira tertip ettiğini söylemiştir. Ona göre Akif Bey’in her hali adalet ve Meşrutiyet’e katiyen münasip değildi¹⁶³³.

Olayların kısa sürede içinden çıkılmaz bir hal aldığı ve şehirdeki bir diğerine muhalif iki firkanın gücü Antalya Kumandanlığı’nın Konya Valisi’ne gönderdiği yazıda bütün açıklığıyla anlaşılmaktadır. Kumandan, ihtilâl teşebbüsünün soruşturulması gerektiğini ancak bunun Mutasarrıf Akif ve Ömer Lütfi Efendi taraftarı olan ceza reisi ve müstantik tarafından yapılmamasını, eğer böyle yapılırsa asayişin daha da bozulacağını, Antalya’da Müftü Yusuf Talat ve Mehmed Münir’in yargılanmalarına ve mahkûmiyetlerine tahammül olunamayacağını yazmıştır.

Gerçekten de Adliye Nazırı’nın 20 Ocak 1909 tarihinde Dâhiliye Nezareti’ne ilettiği telgraf dikkate alınırsa Antalya Kumandanlığı’nın bu endişesine hak vermek gerekecektir. Zira Adliye Nazırı, ilgili telgrafında, Antalya’da ceza mahkemesi reisi ile müstantik ve ticaret mahkemesi reislerinin şehirdeki çatışmanın tarafı olduğu (Mutasarrıf Akif’in tarafında yer aldıklarını) belirtilmişti¹⁶³⁴. Bu nedenle Konya Valisi, Müftü Yusuf Talat ve Mehmed Münir’in yargılamalarının uygun bir şehre nakledilmesi veya Burdur Mutasarrıfı Nahid Bey aracılığıyla Mehmed Münir ve Ömer Lütfi Efendi’nin barıştırılmaları ve “Müftü Yusuf Talat ile Hüsameddin Efendi ve Mutasarrıf Akif arasındaki münakasanın dahi izalesi şıklarından hangisi muvaffak olursa icabına teşebbüs edilmesi” gerektiğini bildirmişti¹⁶³⁵.

¹⁶³¹ BOA. DH. MKT. 2821-56, lef. 9.

¹⁶³² BOA. DH. MKT. 2812-20, lef. 2 (23 Nisan 1325/6 Mayıs 1909).

¹⁶³³ BOA. DH. MKT. 2821-56, lef. 9. Antalya Mevlevihanesi’ne ait evkafla (üç bab dükkân) ilgili meselenin nedeni, 10 Ekim 1894’de Mevlevihane Şeyhi Hüsameddin Efendi’nin Konya Vilayeti’ne ilettiği bir telgraftan anlaşılmaktadır. Şeyh Hüsameddin Efendi’nin iddiasına göre Antalya Mevlevihanesi arazi-i mevkufesinden olan üç bâb dükkânın “kendi uhdesine ihalesi muamelesi” icra edildiği halde, Belediye Reisi Ömer Lütfi Efendi uhdesine kaydı kararlaştırılmıştı. İlgili telgrafında Hüsameddin Efendi hukukunun korunması talebinde bulunuyordu. Bkz. BOA. BEO. 492-36832, lef. 1.

¹⁶³⁴ BOA. DH. MKT. 2752-2, lef. 2.

¹⁶³⁵ BOA. DH. MKT. 2821-56, lef. 3.

Nihayet karşılıklı ithamlarında da etkisiyle Mutasarrıf Akif Antalya'dan uzaklaştırılmış, onun yerine, Konya Valisi tarafından Mehmed Münir ve Ömer Lütfi Efendi'nin barıştırılmaları için görevlendirilmesi talep edilen Burdur Mutasarrıfı Nahid Bey Antalya'ya atanmıştı¹⁶³⁶.

Ne var ki Nahid Bey'in şehre gelişi şehirdeki çatışmaların gelişimi üzerinde bir değişikliğe neden olmamıştı. Çünkü Nahid Bey, iddialar doğruysa eğer, tıpkı Akif Bey gibi Ömer Lütfü Efendi ve taraftarlarına meyletmişti. Bu nedenle Nahid Bey, Mehmed Münir ve arkadaşları tarafından her fırsatta eleştirilmiştir. Örneğin 6 Ağustos 1909'da Tasvir-i Efkâr'da neşredilen bir mektupta (mektubu kaleme alan kişi ismini özellikle gizlese de bu mektubun Ömer Lütfü Efendi'nin muhalifleri tarafından yazıldığı kesindir)¹⁶³⁷ Mutasarrıf Nahid Bey'in idare meclisi toplantılarına katılmadığı, köylülerin dertlerini dinlemediği, hatta onları azarladığı, bu sebeple Meşrutiyet'in ilanından sonra adil bir muameleye tabi olacaklarını zanneden ahalinin hayal kırıklığı ile hükümetten çıktığı iddia edilmiş¹⁶³⁸; 30 Ağustos 1909 tarihli gazetede de Antalya'da “devr-i sâbıktaki” idare tarzının devam ettiği vurgulanmıştı¹⁶³⁹. Gazetenin 16 Ekim 1909 tarihli nüshasında neşredilen mektupta ise her iki senede bir değiştirilmesi gereken belediye meclisi azalarının, aradan üç sene geçmesine rağmen değiştirilmediği, mevcut azaların hiçbirinin vazifeleri başına uğramadıkları ifade edilmiş, bu suretle doğrudan Ömer Lütfü Efendi ve taraftarları hedef alınmıştı¹⁶⁴⁰.

Benzer eleştirilere Sadâ-yi Millet'te de tesadüf edilmektedir. Mesela gazetenin 2 Şubat 1910 tarihli nüshasında şehrin her manasıyla “pislik içinde boğulup gittiği” belirtilirken bu durumun nedenin, idarenin ruhsuz ve cansız ellere teslim edilmesi olduğu iddia edilmiştir¹⁶⁴¹. 19 Şubat'ta tüm Anadolu vilayetleri gibi Antalya'nın da “eşrafâ sakalını vermez adil memurlara” ihtiyacı olduğunun altı çizilmiştir¹⁶⁴². Gazetenin 25 Şubat tarihli nüshasında ise Mutasarrıf Nahid Bey'in, efkâr-ı umûmiyyenin tüm itirazlarına rağmen mahkeme ve idare meclisi azalıklarına geçmiştin beri herkesin tanıdığı eşrafî istihdam ettiği belirtilmişti. Ayrıca, Mutasarrıf Bey, Sadâ-yi Millet'te Antalya ahvâline dair mektup gönderen kişinin de peşine düşmüştü. Gazete, Nahid Bey'in bu işlerle değil, şehrin temel altyapı sorunlarıyla, meclis,

¹⁶³⁶ *Maşrık-ı İrfan*, 11 Haziran 1325/24 Haziran 1909.

¹⁶³⁷ Gazetenin 19 Eylül tarihli nüshasında aynı yazar, Tasvir-i Efkâr'da Mutasarrıf Nahid ile diğer memurları eleştirdiği mektuplarının şehirdeki gazete okurları tarafından memnuniyetle karşılandığını, fakat eleştirilerin muhatabı olan kişilerin mektubu kimin yazdığını araştırdığını söylemişti. Bkz. *Tasvir-i Efkâr*, 6 Eylül 1325/19 Eylül 1909.

¹⁶³⁸ *Tasvir-i Efkâr*, 24 Temmuz 1324/6 Ağustos 1909.

¹⁶³⁹ *Tasvir-i Efkâr*, 17 Ağustos 1325/30 Ağustos 1909.

¹⁶⁴⁰ *Tasvir-i Efkâr*, 3 Teşrin-i evvel 1325/16 Ekim 1909.

¹⁶⁴¹ *Sadâ-yi Millet*, 20 Kanûn-i sâni 1325/2 Şubat 1910.

¹⁶⁴² *Sadâ-yi Millet*, 6 Şubat 1325/19 Şubat 1910.

mahkeme azalıklarıyla müftü seçiminde yaşanan keşmekeşe bir çözüm bulmakla uğraşmasını tavsiye etmiştir¹⁶⁴³.

3.5.2. Antalya’da İttihâd ve Terakkî Fırkası’nın Teşekkülü

Mustafa Efendi’nin belediye başkanlığının kesinleştiği 1910’un başlarında, Mehmed Münir’in belediye reisliğine ilişkin ümitleri tamamen tükenmiş görünüyordu. Ne var ki tam da bu dönemde yaşanan iki gelişme olayların seyrini bütünüyle değiştirmiştir.

Bu gelişmelerden ilki Mehmed Münir ve Yusuf Talat Efendi’nin Antalya’da kurulan İttihâd Kulübü’nün riyasetinde yer almayı başarmalarıydı. Kulübün kuruluşuyla ilgili 7 Eylül 1908 tarihli bir belgede Antalya Osmanlı İttihâd Kulübü’nün resmi açılışının çok parlak bir surette gerçekleştirildiği, Osmanlı milletinin tüm unsurlarının bu açılışa iştirak ettikleri belirtilmiştir¹⁶⁴⁴. İlerleyen dönemde Mehmed Münir ve Yusuf Talat Efendi’nin İttihâd Kulübü’nün önemli isimleri arasına girdiğini, hatta Yusuf Talat Efendi’nin Antalya mülhakatında da İttihâd Kulübü açmak için nahiyelere gönderildiğini biliyoruz¹⁶⁴⁵. Neticede Mehmed Münir ile Yusuf Talat Efendi’nin bu şekilde Antalya İttihâd Kulübü’nün riyasetinde yer almalarının, belediye seçimleri nedeniyle kaybettikleri nüfuzlarını tekrar elde etmeleri için her iki isme de önemli fırsatlar sunduğu kesindir.

Öte yandan Mehmed Münir ve taraftarlarının şehirdeki İttihâd Kulübü’nün kurucuları arasına girmesi başka bir tartışmayı da beraberinde getirmişti. Ömer Lütfi Efendi ve destekçileri tarafından 18 Haziran 1910 tarihinde Dâhiliye Nezareti’ne iletilen bir telgrafta, Antalya’da II. Meşrutiyet’in ilanından sonra bir “fırka-i rezile” türediği, eski Antalya Defter-i Hâkâni Memuru Kadri, eski Müftü Yusuf Talat Efendi, Mevlevi Şeyhi Hüsameddin, Ahmed Besim Efendi ve Mehmed Münir’in ve “ne yaptığını bilmez cahil beş-on kişinin” bu fırkanın içinde yer aldığı iddia edilmiş ve bu “çete efrâdı”nın kimler olduğuna değinilmiştir. Telgrafta, Mehmed Münir ve arkadaşlarının tercüme-i halleri ile ilgili olarak bildirilenler, daha önceki iddiaların bir tekrarı niteliğindedir.

Ne var ki Ömer Lütfi Efendi ve taraftarlarının esas teessüf ettiği husus, aleyhlerinde bu kadar iddia varken Yusuf Talat ve Mehmed Münir’in “muhterem” İttihâd Kulübü’nün riyasetinde bulunmalarıydı ki, onların İttihâd Kulübü’nün riyasetinde olmaları bile, güya, “hile ve fesâd neticesi”ydi. Üstelik bu isimler, kulübün nahiyelerde de örgütlenmesi için görevlendirilmiş olmalarına rağmen İttihâd Kulübü için hiçbir icraatta bulunmuyorlardı:

¹⁶⁴³ *Sadâ-yi Millet*, 11 Şubat 1325/24 Şubat 1910.

¹⁶⁴⁴ *BOA. DH. MKT.* 2632-82, lef. 3. Ali Birinci, Antalya İttihat Kulübü’nün kuruluş tarihinin 8 Ekim 1908 (25 Eylül 1324) olduğunu söylemektedir. Bkz. Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası: II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar*, İstanbul, 1990, s. 25. Antalya İttihat Kulübü Ağustos 1910’da Dr. Nazım Bey tarafından da ziyaret edilmişti. Bkz. *Maşrık-ı İrfan*, 26 Temmuz 1326/8 Ağustos 1910.

¹⁶⁴⁵ *Maşrık-ı İrfan*, 8 Nisan 1326/21 Nisan 1910.

Asıl şâyân-ı teessüf bulunan nokta ise bu adamın (Yusuf Talat Efendi) bunca sû-i isti'mâline rağmen cemiyet-i muhtereme kulübü riyâsetinde bulunmasıdır ki riyâseti ihrâzı dahi hile ve fesâd neticesidir. Şöyle ki tenvîr-i efkârlarına hizmet edilmek üzere cemiyete kabul edilmiş olan bahçevan ve esnaf gibi siyâsete akıl erdiremeyecek kimseleri cemiyetteki adamları vasıtasıyla iğfal ederek kulüpten dışarıda yerlerine yazılmış intihâb kâğıtları verdirerek heyet-i idâreye kendisini ve adamlarını intihâb ettirmiştir. Zulüm ve şenia-i ahvâli sayılamayacak kadar çok olan bu adam tahakkuk eden fenâlıklarından ve sıfat-ı ilmiyyesine yakışmayacak şenia-i ahvâlinde dolayı iki defa müftülükten azledilmişken şu sıralarda yine ayağını hükümete sokmak ve müftülük makamını ifsâd etmek için her türlü fenâlığı ve fesâdı icra etmektedir. Kulüp riyasetine geçtiklerinden beri kendilerine taraftar peydâ etmek emeliyle İstanos nahiyesinde hiçbir hayırlı iş yapmamıştır. Karar defteri münderecâtı hakk-ı iddiâmızı isbâta kâfîdir. İğfallerinden biri de sâbık belediye riyasetinin gasıbı, cemiyet-i muhtereme kulübünün ikinci reisi Münir Bey'dir. Bu Münir cehl-i mürekkeb bir şahıstır. Devr-i istibdâdda birçok canlar söndürmüş ve fukara-i ahâlîyi soyarak epeyce bir servet peyda eylemiş iken bi-hikmet-i ilâhiyye vefat etmiş zâlimden Cemal Bey'in oğludur. Pederinin eserini iktizâen kesb-i nüfuz ve cem'i servete belediye riyâsetini gasbtan başlamıştır¹⁶⁴⁶.

Telgrafta, bu “rezil fırkanın” esas amacının menfaat temin etmek, memleket ahalisi arasına nifak sokmak, hükümet erkânı ve halk aleyhine iftira tertip ederek çeşitli makamları onlara karşı kışkırtmak, halkı ve hükümeti iğfal veya tedhiş ettikten sonra nüfuzları altında kalan “biçare” vilayeti istedikleri gibi soymak olduğu söyleniyordu. Bunun için ilk olarak Mehmed Münir'i belediye riyasetine, üstelik seçimsiz olarak geçirmeye çalışmışlar, fakat muvaffak olamayanca İttihâd Kulübü'nü ele geçirmişlerdi.

Bu “rezil fırka”, kulübün gücünden faydalanarak askeri erkânı kendi taraflarına çekmeyi başarmış, Sadâ-yi Millet ve Maşrık-i İrfan gibi gazetelere gönderdikleri mektuplarda, amaçları önünde engel gördükleri Mutasarrıf Nahid'e birçok iftira atmış ve nihayetinde Mutasarrıf Nahid'le birlikte otuz beş devlet memurunu görevlerinden azlettirmeyi başarmıştı. Aralarında Zanailzade Pavlos gibi Rum tüccarlarla birçok Müslüman tüccarın da olduğu telgrafi kaleme alanların Dâhiliye Nezareti'nden talebi, bir an evvel Mehmed Münir ve Müftü Yusuf Talat'ın İttihâd Kulübü riyasetinden azledilmeleri ve Mutasarrıf Nahid Bey'in geri getirilmesiydi¹⁶⁴⁷.

Konya Valisi bu taleplere ilişkin 21 Temmuz 1910'da Dâhiliye Nezareti'ne ilettiği cevapta, Antalya'da öteden beri iki fırkanın mevcut olduğunu, bu fırka mensuplarının birbirleri aleyhinde sık sık ihbar ve ithamlarda bulunduğunu ve son telgrafın da esasında “bir nifak-ı kadimin tevlit edegeldiği gazez-i şahsiyyeden neşet ettiği”ni bildirmiş, kendilerinden şikâyet edilen Antalya Defter-i Hâkâni Memuru Kadri, Müftü Yusuf Talat Efendi, Mevlevi Şeyhi Hüsameddin, Ahmed Besim Efendi ve Mehmed Münir hakkında geçmişte gerekli

¹⁶⁴⁶ BOA. DH. MUI. 110-53, lef. 2 (5 Haziran 1326/18 Haziran 1910).

¹⁶⁴⁷ BOA. DH. MUI. 110-53, lef. 2 (5 Haziran 1326/18 Haziran 1910).

tahkikatın yapıldığını ve bu kişilerin memuriyetten menedildiğini söylemiştir¹⁶⁴⁸. Konya Valisi, ayrıca, Mehmed Münir ve Yusuf Talat Efendi'nin Antalya İttihâd Kulübü riyasetinden azledilmeleri talebinin hukuki olmadığını, kendisi de şehirdeki fırkalardan birinin taraftarı olan Mutasarrıf Nahid Bey'in tekrar Antalya Mutasarrıflığı'na getirilmesi talebinin de dikkate alınmaması gerektiğini belirtmiştir¹⁶⁴⁹.

Bu telgraf nüfuz mücadelesi veren iki fırka arasındaki dengenin yavaş yavaş değiştiğini göstermektedir. Her şeyden önce Ömer Lütfi Efendi ve fırkasının hiçbir talebi dikkate alınmamıştır. Üstelik bu tarihten itibaren Mehmed Münir ve Yusuf Talat Efendi'nin İttihâd Kulübü vasıtasıyla şehirdeki nüfuzlarının tedrici olarak arttığı da gerçektir. Ömer Lütfi Efendi'nin bu dönemde nüfuzunu kaybetmesinin bir diğer nedeni ise Hayri Bey'in şehre atanması ve –hiç değilse mutasarrıflık döneminin başlarında– Ömer Lütfi Efendi'nin nüfuzuna direnebilmesi olmuştur. Bu sebeple Mehmed Münir Bey taraftarları, hem Sadâ-yi Millet'e hem de Tasvir-i Efkâr'a gönderdikleri mektuplarda Mutasarrıf Hayri Bey'den övgüyle bahsetmişler, Nahid Bey'in görevden alınmasını sevinçle karşılamışlardır. Örneğin “bir kâbûs misali dokuz ay livada ilka-yi atalet eden” Nahid Bey'in tebdilinin kamuoyu üzerindeki olumlu etkisi Sadâ-yi Millet'in 24 Mart 1910 tarihli nüshasında şu şekilde ifade edilmiştir:

Dâhiliye Nazırı beyefendinin şu himmetleri şâyân-ı teşekkürdür. Bu icrââtın menfaati hâlel-dâr olan yâve-tiraz birkaç kişi tarafından Mutasarrıf'ın memûriyetinde ibkâsı için Nezaret-i müşârün-ileyhe bir telgraf keşide kılınmış ise de bu mürâcaat-ı vaka mûmâ-ileyhin bir an evvel buradan infilâkından başka bir netice vermemiştir. Yaşasın Meşrutiyet!¹⁶⁵⁰

Öte yandan, Münir Bey ve taraftarlarının iddiasına göre Hayri Bey, Ömer Lütfi Efendi'nin nüfuzunun hala kuvvetli olduğu Ticaret Odası'nda “çevirdiği dolapların üzerine gittiği için” göreve başlar başlamaz Ömer Lütfi Efendi'nin muhalefetine uğramış, aleyhinde, Kalekapısı'na her gün yaftalar yapıştırılarak tehdit edilmiş, bu şekilde kamuoyu Hayri Bey'e karşı tahrik edilmiştir¹⁶⁵¹.

Tasvir-i Efkâr'da neşredilen bir diğer makalede ise Hayri Bey'in her şeyden önce “birbirlerine muhalefet ederek kuvvet ve nüfuz kazanmak isteyen” eşrâf karşısında tarafsız kaldığı vurgulanmıştı. Hayri Bey'in bu türden çatışmalara taraf olmaması, onun şunun bunun hatırına veya nüfuzuna göre davranmasına imkân vermiyordu. Bu durum ise bazı kimselerin (burada Ömer Lütfi Efendi ve taraftarlarının kastedildiği kesindir) işine gelmediğinden,

¹⁶⁴⁸ BOA. DH. MUİ. 110-53, lef. 3 (8 Temmuz 1326/21 Temmuz 1910). Gerçekten de Konya Valisi tarafından 5 Mayıs 1909'da Dâhiliye Nezareti'ne iletilen bir telgrafta, Antalya Defter-i Hâkâni Memuru Kadri, Müftü Yusuf Talat Efendi, Mevlevi Şeyhi Hüsameddin ve diğer memurların “vazifelerinden başka münasebetsizliklerle iştigale devam ederlerse” gerekli kânûni muamelenin muhatabı olacaklardı. Bkz. BOA. DH. MKT. 2821-56, lef. 2.

¹⁶⁴⁹ BOA. DH. MUİ. 110-53, lef. 3 (8 Temmuz 1326/21 Temmuz 1910).

¹⁶⁵⁰ Sadâ-yi Millet, 11 Mart 1326/24 Mart 1910.

¹⁶⁵¹ Tasvir-i Efkâr, 19 Eylül 1326/2 Ekim 1910.

aleyhinde sokaklara yaftalar yapıştırılıyordu¹⁶⁵². Mutasarrıf Bey aleyhinde yafta yapıştırmak gibi “tertibat-ı fesâdiyye”de bulunanların iddiası ise Donanma Cemiyeti Antalya şubesi hesaplarının çok muntazam olmaması, başka bir ifadeyle ihtilâs töhmeti idi. Bu iddialar üzerine hesaplar incelenmiş ve bu inceleme neticesinde Hayri Bey aleyhindeki şikâyetlerin iftiradan ibaret olduğu anlaşılmıştı¹⁶⁵³. Hatta ihtilâs ve suiistimal iddialarının esas muhatabının, Mehmed Münir Bey ve taraftarlarının öteden beri iddia ettiği gibi, Ömer Lütfi Efendi tarafından desteklenen Belediye Reisi Mustafa Bey olduğu da anlaşılmış; Mustafa Bey belediye hesaplarında suiistimali açığa çıktığı için riyasetten azledilmişti¹⁶⁵⁴.

3.5.3. Belediye Seçimleri

Antalya 1910’un sonlarında gerçekleştirilen belediye seçimlerine bu koşullarda ve Mutasarrıf Hayri Bey’in gözetimi altında girmiş; seçimlerin neticesinde Hayri Bey belediye reisliği görevini Münir Bey’e vermişti. Bu görevlendirme Dâhiliye Nezareti tarafından tasdik edildikten sonra *Tasvir-i Efkâr*’da neşredilen ve on iki kişinin imzaladığı bir mektupta Hayri Bey, daha önceki mutasarrıflar gibi belediyeyi kendisine “heves ve menfaat mekânı” haline getirmediği için tebrik edilmiştir. Seçimlerden sonra “erbâb-ı namustan” Münir Bey’in belediye riyasetine getirilmesi ise çok isabetli bir karar olmuştur. Bu mektubun altına not düşen *Tasvir-i Efkâr* gazetesi de Münir Bey’i tebrik etmiş, Cemal Beyzade Münir Bey’in ehliyeti ile adını hürmetle yâd ettiren mümtaz bir kişi olduğu belirtilmiş, onun riyaset görevinde Antalya için çok önemli hizmet göreceğine inanıldığına altı çizilmiştir¹⁶⁵⁵.

Şüphesiz, Münir Bey’in bu şekilde belediye başkanlığını ele geçirmesi şehirde nüfuz mücadelesi veren fırkalar arasındaki dengenin değiştiğinin işaretidir. Ancak bu, seçim sonuçlarının kabullenildiği anlamına gelmemiştir.

Gerçekten de Münir Bey’in başkanlığına ilişkin bir dizi itiraz –tahmin edilebileceği gibi– Ömer Lütfi Efendi ve arkadaşları tarafından, seçimin hemen sonrasında seçimlere suiistimal ve fesâd karıştırıldığı iddiasıyla ortaya atılmış ve seçimlerin feshi talep edilmişti. Suiistimal iddialardan ilki seçim encümeninin usûlsüz oluşmuş olmasıydı. Çünkü seçim encümeni için her mahalleden iki azanın seçilmesi gerekirken (Münir Bey’e bağlı olan) Antalya Metropolit encümen pusûlalarını İstanos’a tebliğ etmemiş, bu nedenle İstanos Rumları seçime katılamamıştı. Metropolit, konuyla ilgili soruşturma yürüten Dâhiliye

¹⁶⁵² *Tasvir-i Efkâr*, 3 Teşrîn-i evvel 1326/16 Ekim 1910.

¹⁶⁵³ *Tasvir-i Efkâr*, 7 Teşrîn-i evvel 1326/20 Ekim 1910.

¹⁶⁵⁴ *Sadâ-yi Millet*, 24 Mart 1326/6 Nisan 1910.

¹⁶⁵⁵ *Tasvir-i Efkâr*, 1 Mart 1327/14 Mart 1911.

Müfettişi Reşid Bey'e verdiği ifadede, encümen pusûlalarını İstanos'a tebliğ etmeyi unuttuğunu söylemiştir¹⁶⁵⁶.

Bir diğer itiraz ise seçim esnasında otuz oyun mükerrer çıkması ve seçimde oy verme hakkı olan on dört kişinin de seçim pusûlasında adlarının olmamasıydı. Seçimlerin usûlsüzlüğüne yönelik son iddia ise yıllar önce Antalya'dan ayrılan birkaç kişi adına oy pusûlası düzenlendiği ve bazı oy pusûlaların sahte olduğuydu¹⁶⁵⁷.

Bütün bu iddialar, görünüşe göre liva muhasebe heyeti tarafından ciddiye alınmış ve seçim hakkında tahkikata başlanmıştır. Belediye seçimleri ile ilgili bir ihtilafta, liva muhasebe heyetinin neden yetkili kılındığı veya yetkili kılınmak istendiği sorusu önemlidir.

Bu önemli sorunun muhtemel yanıtını, Antalya Mebusu Ebu Ziya Tevfik vasıtasıyla Dâhiliye Nezareti'ne iletilen bir telgrafta bulmak mümkündür. 9 Nisan 1911 tarihinde Antalya'dan Ömer Lütfi Efendi'nin hasımları tarafından yazıldığı anlaşılan bu telgrafta Ömer Lütfi Efendi'nin belediyeye rıhtım hâsılatından 90 bin ve belediye gelirlerinden 300 kese 1.300 lira israf ettiğinin maliye müfettişinin incelemesiyle sabit olduğu, reisliği döneminde belediyeyi bir nüfuz alanı olarak kullandığı ve yeni belediye heyetinin kendisinden hesap soracağını anladığı için muhalefete başladığı iddia edilmişti. İddiaya göre Ömer Lütfi Efendi bu amacını gerçekleştirmek için hademelerine çektiği telgraflarla “devr-i sâbık modasına uyarak” vilayette görevli memurları değiştirmiş, akrabaları ve taraftarlarından birkaç kişiyi liva muhasebe heyetine aldırılmıştı. Seçimlerin tahkikatı için liva muhasebe heyetinin yetkili kılınma nedeni de Ömer Lütfi Efendi'nin bu nüfuzuydu¹⁶⁵⁸.

Antalya Mebusu Ebu Ziya Tevfik 3 Nisan 1911 tarihinde Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği'ne ilettiği takirde de, Ömer Lütfi Efendi'nin nüfuzuna özel olarak vurgu yapma gereği duymuştur. Ebu Ziya Tevfik, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Antalya'da belediye seçimlerine birçok suiistimal karıştırıldığı ve konuyla ilgili Dâhiliye Nezareti'ne birçok telgraf çekildiğini hatırlatmış, son seçimler nedeniyle adı tekrar anılan Ömer Lütfi Efendi'nin ise “aslen Mısırlı olup serveti ile Teke'yi adeta yed-i tekeline aldığı”nı ve “birçok mutasarrıfları dahi alet-i muaveneti olarak kullandığı”nı ifade etmişti. Hatta mevcut Mutasarrıf Hayri Bey bile “Ömer Lütfi Efendi'nin imal-i nüfuz etmesini men' edememekte” idi. Mutasarrıf Hayri Bey'in korkak oluşu –ki Ebu Ziya Tevfik, Mutasarrıf Hayri Bey'in bu konuda Dâhiliye Nezareti tarafından uyarıldığını da iddia etmiştir– seçimlerin bertaraf edilmesini sonuçlayabilirdi. Bu nedenle Hayri Bey sert bir şekilde tekrar uyarılmıydı¹⁶⁵⁹.

¹⁶⁵⁶ BOA. ŞD. 1770-3, lef. 8.

¹⁶⁵⁷ BOA. ŞD. 1770-3, lef. 8.

¹⁶⁵⁸ BOA. DH. İD. 137-1, lef. 35-36.

¹⁶⁵⁹ BOA. DH. İD. 137-1, lef. 12-34.

Öte yandan Ömer Lütfi Efendi ve arkadaşları 8 Haziran 1911'de Dâhiliye Nezareti'ne ilettikleri telgrafta usûlsüzlük iddialarını tekrar dile getirmişler ve seçimin feshini talep etmişlerdir¹⁶⁶⁰. Ancak 12 Temmuz 1911 tarihli ve İntihâb Encümen azaları Mustafa, Ali, İsmail, Hüsnü, Yusuf, Mehmed ve Hakkı imzalı telgrafta ise seçimin feshi talebinin “Ömer Lülü emel ve nüfuzunun idamesi arzusuna müstenit ettiği” bildirilmişti¹⁶⁶¹. Ömer Lütfi Efendi taraftarları 23 Eylül¹⁶⁶² ve 29 Kasım'da (Mehmed, Mustafa, Galip, Abdülkadir, Asım, Süleyman, Panairi, Yasef Mizrahi, Ligori, Abdülfettah, Ahmed ve Hüseyin imzalı bir telgraf aracılığıyla) suiistimal iddialarını bir kere daha dile getirsel de¹⁶⁶³, seçimlerin feshine ilişkin talepleri itibara alınmamış, kısa bir süre sonra ise Ömer Lütfi Efendi öldürülmüş, bu suretle şehirdeki iki fırka arasındaki mücadelenin kaderi tamamen değişmiştir.

3.5.4. Ömer Lütfi Efendi'nin Ölümü

Ömer Lütfü Efendi Lülü 1 Ocak 1912 tarihinde Manavgat'ta öldürüldüğünde sadece 53 yaşındaydı¹⁶⁶⁴. 1911'in son günlerinde kereste gelirlerini tahsil etmek için Manavgat'a gitmiş, Düşenbe köyü civarında pusuya düşürülmüş, darp edilmiş ve vurulmuş, nihayet öldüğü düşünülüp cansız bedeni yol kenarına bırakılmıştı. Ömer Lütfi Efendi'nin Manavgat'ta öldürüldüğüne ilişkin dedikodular Antalya'ya ulaştıktan hemen sonra aralarında şehrin en maruf hekimlerinin de olduğu bir heyet Manavgat'a hareket etmiş, ne var ki hekimlerin tüm müdahalelerine rağmen Ömer Lütfi Efendi'yi kurtarmak mümkün olmamıştı. Cansız bedeni Antalya'ya getirildikten sadece birkaç gün sonra, onun ölümünü bir “felaket” olarak değerlendiren Babalık gazetesi bu korkunç ölüm hakkında şunları yazmıştır:

Geçenlerde Manavgat dâhilinde i'tizâm etmiş olduğu orman mukataâtından esnâ-yi avdetinde Bek Din Karyesi civârında Düşenbe mevkiinde şahs-ı meçhûl tarafından cerh edildiği iş'ârât-ı vâkıadan anlaşılmasıyla Antalya'dan birçok zevât üç doktoru müstashiben vakaya şitâb etmişlerdi. Fakat Çarşamba günü Ömer Efendi'yi aldığı cârihiyadan müteessiren vefât etmiş olduğu halde Antalya'ya getirdiler. Mevali Rahmed etsin. Mûmâ-ileyhin zâyi' bütün fukara-yı memleket bahusus birçok memûrîn için bir felakettir. Çünkü bilhassa Ömer Efendi'nin ihsanı ile temin-i maişet eden binlerce aileler hamisiz, Çin'den, Arap'dan, Hind'den, Kürt'ten gelen birçok gurebâ melcesiz, yüzlerce memûrîn-i mâliye de kefilsiz kalmıştır. Merhûm mûmâ-ileyh faal, müteşebbis, zeki ve sebatkâr bir adamdı. Orman, aşar iltizamlarından fabrika ve ticaret ve sairesinden senevî iki yüz liradan ziyâde temettu' vergisi vermesi derece-i servetini târife kifâyet eder. Henüz elli üç

¹⁶⁶⁰ BOA. DH. İD. 137-1, lef. 12-13.

¹⁶⁶¹ BOA. DH. İD. 137-1, lef. 33.

¹⁶⁶² BOA. DH. İD. 137-1, lef. 2.

¹⁶⁶³ BOA. DH. İD. 137-1, lef. 6.

¹⁶⁶⁴ BOA. DH. H. 47-35, lef. 4; BOA. DH. MKT. 2767-58, lef. 1-2.

raddelerinde idi. Temin-i servet için mürâcaat ettiği vesaitten dolayı kendisinden hoşnut olmayanlar, kötü söyleyenler yok değilse de mûmâ-ileyhin itibarı hasânetinin fevkinde idi¹⁶⁶⁵.

Ömer Lütfü Efendi gibi servetini elde etme biçimi hoşnutsuzluğa neden olan, Hüseyin Kenan Paşa, Mehmed Münir Bey, Ahmed Besim Efendi, Yusuf Talat Efendi ve Parsih Adalyan gibi hemen her kesimden muarızları bulunan, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ise devr-i sâbıkın mağduru olan –veya mağduru olduğunu iddia eden– birçok kişi tarafından açıkça suçlanmış bir tüccarın ölümü söz konusu olduğunda bu cinayetin faali olabilecek birçok şüphelinin hatıra gelmesi, bu cinayetin birçok şüpheye ve dedikoduya neden olması doğaldır. Ne var ki cinayetin ardındaki sis perdesi hemen dağılmış, kısa bir süre içinde failler, Manavgat Nahiyesi Müdürü ile jandarma müfrezesinin fevkalade mesaisinin sonucunda yakalanmış ve adalete teslim edilmiştir. Cinayetin failleri, Babalık gazetesi tarafından efkâr-ı umûmiyyeye şu suretle duyurulmuştu:

Bir sûret-i fâciada katl ve cerh edildiği derc-i sütun tesir kılınan Antalya eşrâfından Ömer Lütfü Efendi'nin katilleri Alanya Jandarma Bölük Kumandanı İbrahim Bey'in, Manavgat Nahiyesi Müdürü ve jandarma müfrezesinin gayret-i fevkalâdeleri semeresi olarak derdest edilmişlerdir. Katiller Kardiçli Tahtacılar Kara Hasan, Mele Oya Karyesi'nden Kara Dibek Mustafaoğlu Derviş, Hasan, Mevsioğlu Çukur Mehmed, Teke Bektaşoğlu Arap İbrahim, Veli Kâhyaçoğlu Mehmed ve Karadibekoğlu Seyid Süleyman nam şahıslardır. Merkûmu katle teşvik eden Tahtacılar muhtarı Melle Süleyman'dır¹⁶⁶⁶.

Ömer Lütfü Efendi'nin Tahtacılar tarafından öldürülmesi şaşırtıcı mıdır? Ömer Lütfü Efendi'nin tartışmalara neden olmuş servet edinme biçimi düşünülürse bu cinayetin tesadüfî olduğunu veya çağdaş gözlemcilerinin de vurguladığı gibi “esiri gibi” çalıştırdığı Tahtacıların onu öldürmediğini iddia etmek güçtür¹⁶⁶⁷. Kereste ticareti içindeki mevkileri ve Ömer Lütfü Efendi ile olan ilişkileri düşünüldüğünde, Tahtacıların, birçok siyasi muhalifi ve düşmanı olmasına rağmen Ömer Lütfü Efendi'yi ortadan kaldırmaya herkesten daha fazla nedeni olduğu söylenebilir. Sözelimi Ömer Lütfü Efendi'nin ölümünden önce Antalya'nın ticari hayatına dair Babalık gazetesinde neşredilen bir makalede iddia edilenler, 19. yüzyılın

¹⁶⁶⁵ *Babalık*, 7 Kânûn-ı sâni 1327/20 Ocak 1912.

¹⁶⁶⁶ *Babalık*, 3 Kânûn-ı sâni 1327/16 Ocak 1912. Ömer Lütfü Efendi'nin Antalya Andızlı Mezarlığı'nda bulunan mezartaşında failerin kimliğine şu şekilde değinilmiştir: “Ömer Lütfü Efendi kâinâtın münevver fikirli bir ercemendi idi. Şehiden gitti nezd-i kibriyâ'ya, Cemâl-i hakkı gördü teşne-menddi. Sahada, cevride yokdu menendi, ilâhî mazhar-ı gufrânın olsun. Şehid oldu Ömer Lütfü Efendi. Ömer Lülü Efendi'nin nân-ı ni'metiyle perverde olan iki caninin kurşunuyla terk-i hayat eden merhûmun ruhuna Fatiha. Fi Muharrem Sene 1330”.

¹⁶⁶⁷ Ömer Lütfü Efendi'nin Tahtacılarla olan ilişkisi Cemal Bey'in Çerkeslerle olan ilişkisini andırmaktadır. Ömer Lütfü Efendi aleyhinde “Antalya dâhilinde birkaç karyenin muhtarı ve ahâlisinden yüz on bir imza ve mühür ile” 15 Mart 1909'da Konya Vilayeti'ne iletilen bir telgrafta “mütegallibe Ömer Lütfü Efendi”nin kereste imâlinde istihdam ettiği Tahtacı aşiretinin hayvanlarını köylülerin tarlalarına saldırdığı, bu suretle tarlaları her sene ziraattan mahrum bıraktığı ve bu nedenle aşarın kırk-elli bin kuruş tenâkuzuna sebep olduğu, köylülerin zeytinliklerini harap ettirdiği, bazı köylüleri hapis ve bazılarında da para aldığı gibi gerekçelerle mezalimin incelenmesi talep ediliyordu. Bkz. *BOA. DH. MKT. 2767-58*, lef. 1-2.

sonlarından itibaren şehrin en önemli ticari faaliyeti olan kereste ticaretinin başka bir veçhesini de gözler önüne sermektedir:

Antalya’da kereste ticaretinden istifâde edenler beş-on kereste tüccarı ile hazine-i devlet ve bir de kereste amelîyyâtında bulunan Tahtacı nâmı verilen aşâirdir. Tahtacılar maktû mültezimlerinin, yani kereste tüccarlarının âdeta birer esiri gibidir. Bunların havâic-i zarûriyyesini tâcir temin ederek mukâbilinde kendilerinden amel bekler. Tahtacı aşireti tembel olduğu cihetle bir yerde bir mahalde durmaz. Onun için onu kullanacak tâcir Tahtacıyı kendisine borçlandırır onu ovada tutmak için çalışır. Hâlbuki zaman geçtikçe borç da çoğalır. Tahtacı bir türlü borçtan kurtulamayarak efendinin azat kabul etmez bir bendesi olur¹⁶⁶⁸.

Kemer Nahiye Müdürü Tefvik Macid Bey (Selekler) de Tahtacılar ve kereste tüccarları arasındaki ilişkilere dair buna benzer gözlemlerde bulunmuş, Ömer Lütfi Efendi ile kereste ticaretinde istihdam ettiği Tahtacılar arasındaki bu “köle” ve “efendi” ilişkisinin sonucunu şu şekilde tasvir etmiştir:

Tahtacı bir kereste tüccarına “mal” oldu mu daha işe başlamadan avans alırdı. Çünkü kendileri hemen umûmiyetle ayağını yorganına göre uzatmaz, borç harç eline ne geçerse yer insanlardır. İş başladıktan sonra ise aktır aldırır, para çeker. Borcu çoğalır, yaptığı işten matlubu ise borcunun yarısını ödemez. Bu borçluluk ağa keresteci oldukça Tahtacıyı ağaya esir ederdi.

Borçlu oba günün birinde çadırlarını toplayıp kaçarsa, tüccar hemen hükümete koşar, idari makamlara filan obanın kendisine ait katırları da çalarak kaçtığını söyler ve geri çevirmelerini dilerdi.

Senelerdir İğdir Kardiç havalisinde kereste işleyerek yerleşmiş, oranın havasına, muhitine alışmış, ufak tefek tarla sahibi olmaya da başlamış, hatta Kemer yaylası’nda öteden beri çok makbul bir arazi sayılan Ovacık Çiftliği’ni de almış olan Tahtacıları, rahmetli, zamanın cidden en büyük, en zeki kereste taciri olan Ömer Lütfi Efendi, Manavgat’ın Murtbeli ve Çimrioğlu ormanlarını iltizam ederek oraya nakletmek istediği zaman Tahtacılar katiyen muvafakat etmemişlerdi. Ömer Lütfi Efendi rızalarına bakmayarak naklettirdi. 1910 tarihleri olan bu devirde Ömer Lütfi Efendi’nin hükümet nezdindeki eski nüfuzu da artık kalmamıştı. Fakat ya borçlarını ödemek ya da işe gitmek zorunda klan Tahtacılar ağlaya ağlaya Manavgat’a gittiler. Ama bir işletme devresinden sonra hesaba giden Ömer Lütfi Efendi de Tahtacıların pususuna düşerek vuruldu idi¹⁶⁶⁹.

Ömer Lütfi Efendi’nin müstahdemi Tahtacılar tarafından öldürülmesi, Antalya’daki hizip çatışmalarının kaderini tamamen değiştirmiştir. Çünkü ölümünden hemen sonra Lülü hanesi dağılmış, terekenin taksiminde sorunlar yaşanmış; kısa bir süre sonra ise geçmişte Ömer Lütfi Efendi’nin avenesi olmuş şerikleri onun servetinin peşine düşmüştü. Sözelimi eski avenelerinden Karakaşzade Hüsnü Efendi, Ömer Lütfi Efendi’nin küçük oğlu Abdülhamid’in terekesine vasi atanmasının akabinde görevini suiistimal etmiş; geçmişteki ortağı Mursi Bileydi ise ölümünden hemen sonra Ömer Lütfi Efendi’nin karısı Zeliha Hatun’u dava etmiş ve Ömer Lütfi Efendi’nin kendisine olan borcunu terekesinden talep etmişti.

¹⁶⁶⁸ Babalık, 21 Temmuz 1327/3 Ağustos 1911.

¹⁶⁶⁹ Macit Selekler, *a.g.e.* s. 27-28.

Kuvvetle muhtemeldir ki bu nedenle (terekenin taksiminde yaşanan sorunlar ve Karakaşzade Hüsnü Efendi ve Mursi Bileydi'nin terekeye dair talepleri nedeniyle) Zeliha Hatun, tereke davasına bakan mahkemenin reisiyle evlenmişti¹⁶⁷⁰. Ancak Zeliha Hatun'un bu çabası, Lülü hanesinin Antalya'daki nüfuzunu kaybetmesine mani olamamıştı¹⁶⁷¹.

3.5.5. Antalya'da Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Teşekkülü

Ömer Lütfi Efendi ve taraftarlarının Antalya'daki İttihâd Kulübü riyasetini elde edememeleri ve hasımları Mehmed Münir ve Yusuf Talat Efendi'yi İttihâd Kulübü'nün riyasetinden azlettirememeleri, her iki fırka arasındaki güç dengeleri açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Bu durum Ömer Lütfi Efendi ile taraftarlarını Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Antalya'daki kurucuları arasında yer almaya sevk etmiştir.

Fırkanın kurulmasına dair teşebbüslere Ömer Lütfi Efendi'nin ölümünden hemen önce başlanmış, bu girişimler sonuçlarını 1912 senesinin başlarında vermişti¹⁶⁷². Ne var ki Ömer Lütfi Efendi'nin ölümü Hürriyet ve İtilâf'ın çalışmalarını daha başlangıç aşamasında sekteye uğratmış, fırka şubesinin resmi açılışı gerçekleşmeden istifalar yaşanmıştı. İlk olarak İbrişimzade Mustafa Efendi istifa etmiş, onu Karakaşzade Hüsnü Efendi ile Mubayaacızade Mustafa Bey'in mahdumu Mubayaacızade İzzet Bey takip etmişti¹⁶⁷³.

Birkaç ay sonra Antalya'dan Konya'da neşredilen Babalık gazetesine gönderilen uzun bir mektupta ise Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Antalya'da nasıl teşkilatlandığına değinilirken; fırkanın Antalya'daki kurucularının “menfaatperest” oldukları, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kaybettikleri rütbe ve nişanlarını geri almak emeli güttükleri iddia edilmiştir. Mektupta adı açıkça zikredilmese de, Ömer Lütfi Efendi'nin de ölmeden önce Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Antalya'da teşkilatlanması için çalıştığına, hatta eski Antalya Mebusu Elmalılı Küçük Hamdi Efendi'nin Eylül ayında Antalya'ya gelerek Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kurulmasına dair ona telkinlerde bulunduğu değinilmiştir:

Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın zuhûr-ı nâ-gehânisinde fırka nedir, programı nedir kati'yyen bilmez ve zaten devr-i lâhikte mahcûr olduğu rütbeler, nişanlar, imtiyazlar, mansıpların tekrar avdet etmesi hayalinden başka bir şey düşünmez birkaç kişi Antalya'da mezkûr fırka şubesinin küşadı için telgrafla mürâcaatta bulunmuşlardı.

Telgrafta imzası olanlar İttihâd ve Terakkî dahi dâhil olduğu mülkümüzde zuhûr eden bilcümle fırka-i siyasiyyeye girip çıkma gibi garip bir his ile mütehehis olduğunu gösteren bir bukelemon,

¹⁶⁷⁰ BOA. DH. İ. UM. EK. 15- 47, lef. 3-4.

¹⁶⁷¹ Ömer Lütfi Efendi'nin umûmi vekili Kandilzade Hasan Sıdkı Antalya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almış ve 1923'te CHF Antalya milletvekili olmuştur. Ömer Lütfi Efendi'nin destekçilerinden Karakaşzade Hüsnü de Antalya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucusu olmuş, 1930 ve 1934 arasında Antalya'da belediyesi reisliği yapmıştır.

¹⁶⁷² Babalık, 1 Kânûn-ı sâni 1327/14 Ocak 1912.

¹⁶⁷³ Babalık, 23 Kânûn-ı sâni 1327/5 Şubat 1912.

İttihâd ve Terakkî cemiyetine girebilmek için müteaddit defalar mürâcaât ettiği halde izzetli ve re'fet-lü olmakdan başka bir meziyetleri olmadığından dolayı mes'ûlleri is'âf olunmayan iki emel-i cidanın devr-i lâhikin mağduriyetinden (!) ibaretti.

Fakat bu meyanda ismi dâhil olmayan fakat bu babda âmîl ve müteessir-i hakiki bir zât vardır ki onun ismi cinsi onlar meyânında hiç görülüyor. Bu zât on-on iki sene zarfında akıl ve gıyasetinin ihtirâ' ve ibdâ' eylediği entrikalar sayesinde temin ettiği dolabın devranında devr-i hazırda tesadüf ettiği engelleri kırarak bu kadar servet ve akıl ve feraseti ile yine elinden kaybettiği hademanına ya bizzat geçmek veyahut adamlarından birini geçirebilmek için mütemadi bir çaba içinde bulunuyordu.

Antalya mebûs sâbıkı Elmalılı Küçük Hamdi Efendi Eylül evâsıtında Antalya'da bulunduğu sırada Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın esas teşkilatına dair bu zâta bazı telkinâta bulunmuş idi. Ahîren Antalya'ya gelerek birkaç gün yine bu zevâtın nezdinde misafir kalan İzmir mutasarrıf-ı sâbıkı Cemal Efendi de Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın İstanbul'da teşkilinde ne sûretle hareket edeceklerini tâyin etmişti.

Gerek Hamdi gerek Cemal Efendilerin telkinâtı ve gerekse o servet sahibi azimkâr zâtın maslahatı icabını Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın teşkili önünde –eminim ki hiç biri programının bir harfini bile okumadan– ma'hûd telgrafi keşide ettiler ve ettirdiler. Telgrafa bir şubenin küşadı müsâadesini havi cevabı aldıkları halde bir kulüp tedariki ve resmi küşad icrası hususunda pek ağır davranmaya başladılar.

Seksen adede karîb efrâd dâhil olarak ilk defa olarak heyet-i idâre intihâbı için bir ictima-i umûmi akd etmişlerdi ki daha bu ictimada efrâdın bir kısmı okuyup yazmak bilmez gürûhundan olduğu cihetle rey pusulasını başkalarına yazdırdıklarından bu rey tahriri hususunda sû-i isti'mâlat baş göstermişti.

Kulûbe dâhil olan seksene karîb efrâdın kimi memlekette mevcut iki husûsi partiden birine mensup olması hasebi ile bu partizanlık gayreti ve kimi beyinsiz, parasız ve fakat süslü, cicili bir kiraathanede oturmak, kimi şunun bunu ısrarı ve ilhâhanının tesiri ile kimi de “öteki kulübe (İttihâd ve Terakkî) ekseri memûrdur onlar memûrların ayıplarını yüzüne vuracağız. Biz İttihâd ve Terakkî'ye muhalif değiliz, ancak İttihâd ve Terakkî'ye sonradan giren bazı kötü adamları seçtirmeyeceğiz” gibi avâm-firîbâne telkinâtın magbûnu olarak girmişlerdi. Hükümet civarından İttihâd ve Terakkî Kulübü yakından bir kahveye kulüp süsü vermişler ve ictima-i umûmileri günleri kendilerine mahsus olmak üzere şehri iki ... vereceklerini vaad etmişlerdi.

Bir aralık şubenin tesisine el altından destek veren zat çekilivermekle bütün teşkilat âkim kaldı. Vürûd eden programlarını okuyan ve gazetelerde fırka-i mezkûrenin hatt-ı hareketine dair olan meşrûhâtı gören ve bâ-husus muhterem Babalık'ta Ali Haydar Bey'in irşâdâtını can kulağı ile dinleyen ve akli başında olan zevât birer birer çekilmeye ve keyfiyeti Antalya'nın cerîde-i yevmiyesi olan Kalekapısı'nda âleme ilâna başladılar.

Bugün resmen beyannâme neşriyle istifa edenler yirmiye karîb ise de taht-ı tesirden kurtulan daha ol miktardan fazla zevâtın da fırka-i mezkûre ile kat'iyen alâkayı kestiği muhkihtir ki bunun yekûnu altmış mütecâvizdir. Diğerlerinden ancak o kadar bir serâb-ı emel için didinmektedir. Kulüb nâmı verilen yer işlek bir kahvehâne iken suyu kesilmiş bir değirmen gibi birden duruveren ve şubenin vaad ettiği şehri iki ... vermemesiyle de büsbütün ziyâna uğrayan kahveci nihayet kahve edevâtını fûrûhta ve Mart'a kadar uhdesinde bulunan hukuk-ı icâriyesini ahire devre

teşebbüs eylemesi üzerine İttihâd ve Terakkî cemiyeti efrâdından Mehmed Kaptan tarafından eşyâ-yi mezkûre satın alınmış ve İtilâf Kulübü'nde o günden itibaren İttihâd ve Terakkî bayrağı dalgalanmaya başlamış ve kahvenin namı "İttihâd ve Terakkî Kırâat ve Kütübhânesi"ne tebdil edilmiştir.

Vatana muzır ve menâfi-i millete mugayir bir programın muhitimizde ne kadar payidar olacağını ispat eden şu hadise ile fırka-i mezkûre teşkilatındaki bazı garabeti göstermek için şunları da anlatayım:

Bunlardan birisi kulübe müessisân-ı kirâm tarafından aza kaydı ve cemi ile uğraşıldığı sırada kulüpleri civarındaki bir arzuhalciyi çağırarak imza vaz etmelerini teklif ettiğinde mûmâ-ileyhin dükkânında mevcut beş-altı köylüyü göstererek "amcaların mührü var getireyim de onları da basalım" diye cevap vermesi gibi bir garabettir.

Garabetin biri de kulüp önünden geçen bir şahsın kapısı üzerindeki yeşil bayrağı görerek tekke zannıyla Fatiha okumaya başlamasıdır¹⁶⁷⁴.

Bu telgrafta, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kurulması için Küçük Hamdi Efendi ile Eylül ayında Antalya'da görüştüğü iddia edilen kişi, kesinlikle Ömer Lütfi Efendi'dir. Ne var ki fırkanın kurulması için girişimlerde bulunduğu bu dönemde Ömer Lütfi Efendi'nin katledilmesi, Hürriyet ve İtilâf'ın Antalya'daki gelişimini olumsuz etkilemiştir. Ölümünden kısa bir süre sonra Hürriyet ve İtilâf'ın Antalya'daki kurucuları arasında olan taraftarlarının bir kısmı fırkayı terk etmişler ve İttihâd ve Terakkî'nin içinde yer almak için müracaatta bulunmuşlardı. Ağazade Sadullah, Ahmed Hamdi ve Mihailaki fırkayı neden terk ettiklerini, 27 Mart 1912 tarihinde Tanin gazetesine ilettikleri bir mektupta şu şekilde izah etmişlerdir:

Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın zuhûr-ı mütecellid-ânesi, taraftarlarının gazetelerdeki şamatat-ı ifrâdperveranesi ve mezkûr cemiyetin bir şubesini Antalya'da da teşkiline teşebbüs eden zevâtın ibrâm ve ilhâmı üzerine, devlet ve millete ve vatana bir hizmet-i nafiada bulunacak ümidi ile o vakte kadar muhâfaza ettiğimiz bi-taraflığı ihlâl ederek mezkûr şube defterine vaz'ı imza etmiş idik. Maalesef ki hizmet-i vatanperverânede bulunacak gibi zuhûr edip meşru bir muhalefet takip edecek gibi tecelli eden fırkanın programında hukuk-i mukaddesât-ı hilafetin tenkizine cevaz verilmesi ve saltanatla hilâfetin ayrılarak beş yüz bu kadar sene evvel cihângîr-i a'zam Sultan Selim-i evvelin çizdiği bir kaide-i sâlimenin zir ve zir edilmek istenmesi gibi istiklâl-i Osmaniyyeyi ve hizmet-i milliyyeyi ihlâl edecek bir mevadın mevcut bulunması zaten ictihâdımıza ve menâf'i-i vatana külliyyen muhalif olması hasebi ile neticeye intizar ile hatta kulübün küşadına bile teşebbüs ve iştirak etmemiştik. Hürriyet ve İtilâf merkezinde muhâlif perdesi altında etrafa saçılan küfürler, mûmânaatlar, ihtirâsât-ı nefsâniyye üzerine vatanın zararına icra edilen hareketler tabi bizi, velev fikren olsun, onlara iştirâkde devam ettiremezdi. Bâ-husûs ki her tarafta görüldüğü gibi zaten ne için toplandığı bilinmeyen efrâd-ı fırkanın Antalya'da da teştî ve tezebzûbe düşmesi maksad-ı hayrın mümkün-ül temin olunamadığını isbat etti. Bu günden

¹⁶⁷⁴ *Babalık*, 6 Mart 1328/19 Mart 1912. II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra gerçekleştirilen seçimlerde Antalya mebusu seçilen Elmalılı Küçük Hamdi Efendi 1910'un başlarında "İttihâd ve Terakkî aleyhinde bir fırka vücuda getirmek için" İttihâd ve Terakkî'den istifa etmişti. Bu istifa, İttihâd ve Terakkî programından daha elverişli bir program takip etmek mümkün olmayacağından, başta Yusuf Talat Efendi ile Rasih Efendi olmak üzere bazı Antalyalı müderrislerin tepkisini çekmiştir. Bkz. *Tasvir-i Efkâr*, 14 Şubat 1325/27 Şubat 1910.

itibaren kalben ve fikren bir türlü iştirâkde bulunamadığımız mezkûr fırkanın Antalya'daki şubesi defterinden imzalarımızı da geri aldığımızın muteber gazeteniz ile ilanı mütemennâdır. Teke eşrâfından Mustafa Şefik, eşrâftan Hacı Ömer Ağazade Sadullah, tabur katibliğinden mütekaid Muammer, müessisândan Mihailaki Yovasis, Ekmekçi Dervişzade Abdülhamid, Abdülfettah Efendizade Ahmed Hamdi, Teşvikiye Mahallesi Muhtarı Hacı Ali¹⁶⁷⁵.

Antalya'dan Babalık gazetesine gönderilen Giritli Hüseyin Fehmi imzalı bir başka mektupta da Hürriyet ve İtilâf'ın Antalya'da giderek güç kaybettiğinden, pek çok azasının İttihâd ve Terakkî'ye geçtiğinden bahsedilmiştir:

Burada teşkil edilen Hürriyet ve İtilâf şubesi hiçden ibaret olan efrâd ve kuvvetlerini pek mübalağakârane ilân etmekte bu teşebbüsünde ümide düşmekte oldukları cümlece ma'lûmdur. Bu gibi iğfâlâta kapılarak evvelce Antalya'da dahi birkaç zevâtın delâlet ve teşebbüsü ile bir fırka-i muhâlîfe kulübü küşad edilmiş idi. Gittikleri yolun karanlık olduğunu esası pek metîn olan İttihad'a galebe edemeyeceklerini ve binâen aleyh İttihad programının saadet ve selâmet-i vatana müstenid bulunduğunu pek çabuk takdir ederek intisâb eyledikleri Hürriyet ve İtilâf'tan istifa ettiklerine dair ilannâmeler tâlikinde yekdiğeri ile rekâbete başlamışlar ve bununla da iktifa etmeyerek kulübün mesûlleri umûmen ve efrâdı da kısmen İttihad'a dâhil olmuşlardır¹⁶⁷⁶.

Neticede Antalya 1912'deki mebus seçimlerine resmi olarak da kabul edilmiş bir diğerine muhalif iki fırka halinde –Ömer Lütî Efendi'nin ölümünden sonra bu fırkalardan biri gücünü kaybetmiş olsa da– girmişti. Seçimlerden iki ay kadar önce mebus adaylarının sayısı çoktan otuzu geçmişti. Mebus adaylıklarını ilk açıklayanlar ise mevcut Antalya Mebusu Ebu Ziya Tevfik ile Müftü Yusuf Talat Efendi olmuştu¹⁶⁷⁷. İlerleyen günlerde Babalık gazetesi Yusuf Talat Efendi'yi destekleyen makaleleri sütunlarına taşımıştır. “İlim ve faziletiyle meşhûr” Yusuf Talat Efendi'nin önceki seçimde de aday olduğunu, ancak dokuz oy aldığını okuyucularına duyuran gazete¹⁶⁷⁸, seçimleri kazanabilmesi için özellikle Serik ve çevresinde akrabaları tarafından propaganda yapıldığını ve Yusuf Talat Efendi'nin İttihâd ve Terakkî'nin adayı olduğunu vurgulamıştı¹⁶⁷⁹. Seçimde adaylığını açıklayan diğer iki isim ise Mehmed Münir Bey ile Elmalılı İdris Ağa idi¹⁶⁸⁰. Bu isimler dışında adı öne çıkanlar arasında; Antalya'da senelerce muhtelif memuriyetlerde çalışmış Konyalı Mustafa Şefik Efendi, Anaştaş Efendi, Dava Vekili Panairi Efendi, Muallim Filip Efendi, İbradılı Reşad Efendizade Midilli Naibi Tevfik, Kırşehir Ceza Mahkemesi Reisi Aksekili Mustafa Efendi vardı¹⁶⁸¹. Bununla birlikte İttihâd ve Terakkî'nin resmi namzetleri Mehmed Münir Bey ve İdris Ağa olmuş; seçimin sonunda Mehmed Münir Bey Elmalı, Akseki ve Kaş'ta bulunan müntehib-i

¹⁶⁷⁵ *Tanin*, 14 Mart 1328/27 Mart 1912.

¹⁶⁷⁶ *Babalık*, 5 Mayıs 1328/18 Mayıs 1912.

¹⁶⁷⁷ *Babalık*, 17 Kânûn-ı sâni 1327/30 Ocak 1912.

¹⁶⁷⁸ *Babalık*, 31 Kânûn-ı sâni 1327/13 Şubat 1912.

¹⁶⁷⁹ *Babalık*, 6 Mart 1328/19 Mart 1912.

¹⁶⁸⁰ *Babalık*, 31 Mart 1328/13 Nisan 1912.

¹⁶⁸¹ *Babalık*, 31 Kânûn-ı sâni 1327/13 Şubat 1912.

sânîlerden 36'sının, İdris Ağa ise 34'nün oyunu almış; Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın adayı Cemal Bey ise sadece 2 oy alabilmişti¹⁶⁸². Neticede Mehmed Münir Bey ve Elmalı eşrâfindan İdris Ağa, İttihâd ve Terakkî'nin namzedi olarak girdikleri seçimin sonucunda Antalya mebusu seçilmeyi başarmışlardır¹⁶⁸³.

Ne var ki Mehmed Münir Bey İttihâd ve Terakkî'nin Antalya mebusu olduktan ve hasmı Ömer Lütfi Efendi öldürüldükten sadece bir sene sonra, talihin garip bir tesadüfü sonucu “bilâ-veled” olarak vefat etmiştir¹⁶⁸⁴. Bu tarihten sonra Tanzîmât'ın ilanı ile II. Meşrutiyet'in ilanı arasında kalan dönemde Antalya tarihine damga vurmuş olan Morali hanesi de, tıpkı Ömer Lütfi Efendi Lülü hanesi gibi gücünü kaybetmiştir. Fakat Mehmed Münir Bey'in rüfekasından Yusuf Talat Efendi İttihâd ve Terakkî içindeki mevkinin korumuş, ilerleyen yıllarda o da tıpkı geçmişte Ömer Lütfi Efendi'nin taraftarı bulunan Kandilzade Hasan Sıdkı, Civelekzade İzzet ve Karakaşzade Hüsnü Efendi gibi Antalya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır¹⁶⁸⁵. İttihâd ve Terakkî mebusu Elmalı eşrâfindan İdris Ağa ve çocuklarının adı ise Cumhuriyet döneminde Halk Fırkası Antalya teşkilatı hakkında yürütülen teftişlerde sık sık zikredilmiştir¹⁶⁸⁶.

¹⁶⁸² *Babalık*, 9 Nisan 1328/22 Nisan 1912.

¹⁶⁸³ *Babalık*, 2 Nisan 1328/15 Nisan 1912.

¹⁶⁸⁴ AŞS. 61/48 (10 Receb 1331/15 Haziran 1913).

¹⁶⁸⁵ Süleyman Fikri Erten, *Milli Mücadele'de Antalya*, Antalya, 2007, s. 28.

¹⁶⁸⁶ *BCA. CHP. K. 490-01-619-29-1*, lef. 133-135.

SONUÇ

Bu çalışma için gerçekleştirilen arşiv araştırması Tanzîmât'ın ilanından sonra Antalya'da eşrâfın iki muhalif hizbe ayrılarak birbirleriyle uzun dönemli bir iktidar mücadelesine giriştiğini göstermektedir. Bu mücadele, özellikle 1850 ve 1860'lara tarihlenen belgelerde takip edilebilmekte, hatta bu belgelerde şehirdeki hiziplerin (fırkaların) adı “fırka-i melûne” ile “fırka-i mütecâsire” olarak zikredilmektedir. Gerçekten de bu dönemde şehir Yanıkzade İsmail Bey ile (Arap) Hacı Ömer Ağa'nın reisliğini üstlendikleri iki hizip arasındaki çatışmalara sahne olmuş, hatta bu çatışmalar 1853 İhtilâli'nin esas sebepleri arasında yer almış, bu nüfuz mücadelesi 1853 İhtilâli'nden sonra da sonuçlanmamış, 1850'li yılların tümüne ve 1860'ların başlarına damga vurmuştu. Başka bir ifadeyle, bir hizip mücadelesi olarak ortaya çıkan çatışma, bir süre sonra, ancak fırka liderlerinin nüfuzlarını kaybetmeleriyle sonuçlanacak bir çekişmeye dönüşmüştür.

Antalya'nın siyasi tarihi üzerinde oldukça etkili olan bu iki taraflı hizip çatışmaları, 1880'lerde tekrar hareketlenmiş, bu defa (Moralı) Ali Muhlis Ağa'nın oğlu Cemal Bey ile Mısırlı Abdülhamid Efendi Lülü'nün kardeşi kereste tüccarı Hacı Ali Rıza Efendi ve Abdülhamid Efendi'nin oğlu Ömer Lütfi Efendi çatışmanın tarafı olmuştu. Çatışma, hiç değilse II. Meşrutiyet'in ilanına kadar kereste tüccarlarının lehine neticelenmiştir. Fakat II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Antalya'daki çatışmalar tekrar şiddetlenmiş, bu defa da Cemal Bey'in oğlu Mehmed Münir Bey ile Ömer Lütfi Efendi çatışmanın tarafı olmuştu. İki fırka arasındaki bu hizip mücadelesi, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Mehmed Münir Bey'in İttihâd ve Terakkî Fırkası'nın kurucusu olması, Ömer Lütfi Efendi'nin ise Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Antalya'daki en önemli destekçisi olmasından sonra farklı bir veçhete bürünmüş, hizipler gerçek anlamda partileşmiştir.

Bu çalışmanın en önemli sonuçlarından biri Antalya'da siyasi hayatın belirleyici dinamiğinin iki taraflı bu hizip çatışması olduğudur. Burada önemli olan, mücadelenin taraflarının zaman içinde değişmiş olmasına rağmen, bu iki taraflı çatışma kültürünün değişmeden varlığını korumasıdır. Başka bir ifadeyle, Tanzîmât'ın ilanı ilâ Meşrutiyet'in ikinci defa ilan edildiği 1908 arasında Antalya'nın siyasi kültürünü, her birinin çevresini geniş taraftar (belgelerdeki ifadesiyle “avene” ve “müteallikat”) gruplarının aldığı iki hizbin rekabeti belirlemiştir.

Antalya'daki hizipler arasındaki rekabetin en önemli özelliği ise çatışmacı ve çekişmeci (agonist) bir karaktere sahip olmasıdır. Bu karakterin tüm özelliklerini, bu tezin içeriğini şekillendirirken kullandığımız arşiv belgelerinde görmek mümkün olmuştur. Belge incelemesi

esnasında dikkatimizi en çok çeken husus, Antalya'dan başkente veya vilayet merkezine iletilen mazbata, mahzar, dilekçe ve benzeri belgelerin önemli bir bölümünün ihbar niteliği göstermesi, ithamların ve suçlamaların bu belgelerin önemli bir yekûnunu teşkil etmesiydi. Aleyhlerindeki iddialara karşı çıkanlar ise hemen her zaman söz konusu bu iddiaların “iftira” olduğunu iddia etmiş, hasımlarını benzer iddialarla suçlamaktan çekinmemişti. Bu şekilde bir ihbar ve şikâyetle başlayan birçok çatışma, bir süre sonra peş peşe gelen suçlamaların da devreye girmesiyle, şiddetli ve nihayetsiz bir çekişme niteliği almıştır. Kısacası, iltimâs ihbarlarıyla başlayan siyasi çatışmaların çoğu, bir belgede de dile getirildiği gibi zamanla “ihtirâs meselesine” (ihtirâsât-ı nefsâniyye) dönüşme temayülü göstermiş, bu çekişmecî kültürün belgelerde ifade ediliş biçimi ise hasımların birbirleri aleyhindeki “ashâb-ı gazez olmak”, “hased sahibi olmak” veya “kin tutmak” ithamları olmuştur. Michel Foucault'nun tabiriyle “hem sürekli olarak karşılıklı kışkırtmayı hem de mücadeleyi içeren” bu çekişme kültürünün Antalya'daki hizip çatışmalarının şiddetinden kaynaklandığı açıktır.

Hiziplerin çatışma ve çekişmelerinin takip edilebilmesine imkân veren, bu rekabet kültürünü en veciz biçimiyle açığa çıkaran Antalya'dan başkente veya vilayet merkezine iletilen mazbata ve mahzarlardır. Gerçekten de Tanzîmât Fermanı'nın ilanı ile II. Meşrutiyet'in ilanı arasında kalan dönemde şehirdeki muhalif hizipler, birbirleri aleyhinde, bazen ihbar (denunciation) bazen de iftira (defamation) niteliğine birçok mazbata ve mahzar tertip etmiş veya ettirmiştir. Bu mazbata ve mahzarlar, şehrin “cerîde-i yevmiyyesi hükmünde olan Kalekapısı'na asılan “yaftalar” hariç tutulursa eğer, siyasi çatışmaların ifade edildiği en önemli, hatta yegâne araçlar olmuş, II. Abdülhamid döneminde bu şekilde taşradan İstanbul'a iletilen şikâyet dilekçeleri genellikle “ihbarnâme” adını almış, bu araçlara hemen her dönem sık sık müracaat edilmiştir.

Bu mazbata ve mahzarlarda dile getirilenlerin tümünün doğru olduğu iddia edilebilir mi? Veya bu iddia ve ihbarları, bu iddialara mukabelede bulunanların söyledikleri gibi iftira olarak mı değerlendirmek gerekmektedir? Esasında bu soruların, bizce, kesin bir cevabı bulunmamaktadır ve her iki seçeneğin de doğru olma ihtimali vardır. Fakat burada unutulmaması gereken şey, burada bizi her iki seçeneğin de doğru olma ihtimaline yöneltenin, bizi bu çatışma ve çekişme kültürü olduğu gerçeğidir. Siyasi katılım imkânlarının sınırlı olduğu, gizliliğin esas, aleniyyetin ise istisna kabul edildiği bir kültürde, hiziplerin birbirleriyle olan mücadelelerinde kendilerini ifade edebilecekleri yegâne araç itham ve ihbarlar olmuş, bu itham ve ihbarların dile getirilmesine ise mahzar ve mazbatalar imkân vermiştir.

Gerek Bâb-ı Âli'ye gerek Konya Vilayeti'ne iletilen mahzar ve mazbataların içeriği ve üslûbu söz konusu olduğunda dikkat çeken ilk husus, burada dile getirilen iddiaların ahlaki

endişeleri tetiklemeye dönük olmasıdır. Birçok mahzar ve mazbatada veya şikâyet dilekçesinde hasımlar birbirlerini, gerçekte eşrâfin çiftliklerde düzenlediği eğlenceleri (oturak âlemleri) olan fiilleri sebebiyle “cebren kadın kaldırmak” ve “icrâ-yı fuhşiyât” ile itham etmiştir. Sözelimi Nisan 1859’da Arap Süleyman Efendi’nin ortağı Moralı Ahmed Pertev Efendi ile birlikte Elmalı’ya geldiği ve bir Müslüman kadını “cebren kaldırıp feryat ve figan eylediği halde sokaklar içinde sürükleyerek Hıristiyan evine götürüp bir takım eşhâs meyanında oynatmış oldukları” iddia edilmişti. 31 Ocak 1887’de Abdülhamid imzasıyla Konya Vilayeti’ne iletilen bir şikâyette de Manavgat eşrâfı Tugayzade Tahir Efendi’nin kendisini hükümete şikâyet edenleri “avene ve hademeleri marifetiyle katl ve bir takım bakire kızların ırzlarına tasallut eylediği” dile getirilmişti. Antalya’dan Dâhiliye Nezareti’ne iletilen 6 Haziran 1893 tarihli telgrafta ise Moralı Cemal Bey’in mahdumları ile adamlarının “ahalinin zevce ve kerimelerinden gözlerine kestirdiklerini kaldırarak aylarca çiftliklerinde icrâ-yı fuhşiyât eylemekte buldukları” iddia edilmişti.

Bu tür örneklerin sayısını arttırmak mümkündür ve neredeyse aleyhinde bir şikâyet kaleme alınmış hemen herkes buna benzer ithamların muhatabı olmuştur. Başka bir ifadeyle çatışmacılık ahlaki endişeleri tetiklemeye matuf olmuş, her şeyden önce taraflar birbirlerini ahlaki olarak hedef almışlardır.

Bu açıdan bakıldığında çatışmacı kültürün ifşacı (apocalyptic) bir niteliğe sahip olduğu da görülecektir ki bizce ifşacı ihbar kültürü, kaynakların sınırlı, istikrarsızlıkların sürekli olduğu toplumlarda iktidar mücadelesinin esas üslûbudur. İfşacılık bazen ahlaki infiallere neden olacak ithamlarda açığa çıkmıştır. Bu nedenle hizipler birbirleri aleyhinde infiale neden olacak veya mübalağalı iddiaları sık sık dile getirmekten çekinmemiştir. Hacı Ömer Ağa’nın emriyle Nakşibendî şeyhinin kızının kaçırılması ve “kapatma” yapılması, bu durum karşısında Antalya Kaymakamı’nın sessiz kalması veya Mutasarrıf Ahmed Şevki Efendi’nin “Hıristiyan kadınlar arasında zevk ü sefa ettiği” ve “Ramazanda raks ve eğlenceye müsaade verdiği” gibi iddiaları bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

İfşacılığın bir diğer görünümü ise hasımların birbirleri aleyhine ortaya attıkları ihtilâs ve zimmet iddialarıdır. Antalya’da herhangi bir idari veya siyasi mevkiyi eline geçiren bir kişinin selefi hakkında bu türden iddialarda bulunması, ancak bir süre sonra kendisinin de bu tür bir iddianın muhatabı olması, hatta benzer iddialar sebebiyle mevkisini kaybetmesi sık karşılaşılan bir durumdur.

Bize göre, kaynakların sınırlı, istikrarsızlıkların sürekli olduğu toplumlarda ifşacı retorik politik kültürün en önemli öğelerinden biridir. Dolayısıyla Antalya’da da ifşacılığın mazbata ve mahzarların içerik ve üslûbunu önemli ölçüde belirlemesine şaşırılmaması gerekir. Başka bir

ifadeyle, bizim çalışmamızın kronolojik sınırları dâhilinde ifşacı kültürün Antalya’da siyasi mücadelenin temel özelliklerinden biri olduğunu iddia etmek mümkündür.

Mahzar ve mazbatalar söz konusu olduğunda dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise Antalya eşrâfının hâkim politik retoriğe oldukça vakıf oluşu ve bu retoriği etkili bir mücadele aracı olarak kullanmasıdır. Nüfuz mücadelesine girişen fırka ve hiziplerin muhalifleri aleyhinde başkente veya merkeze ilettikleri şikâyet dilekçeleri, onların hâkim politik retoriği ne kadar ustalıkla kullandıklarını gösterir. Sözelimi 1826’da Bektaşî dergâhlarının kapatılmasından sonra, Elmalı’daki Abdal Musa Tekkesi’nin mülkleri üzerinde mücadele veren taraflar birbirlerini “Bektaşî mülhidi” olmakla itham etmiştir¹⁶⁸⁷. İslamcılığın başat ideoloji olduğu II. Abdülhamid döneminde “Hıristiyan rahipleri İslam ulemasına tercih etmek” ithamı, II. Meşrutiyet’in ilk senelerinde, geçer akçe olan mevkinin “istibdâd sevdalısı” veya “devr-i sâbık mütegalibesi” olma ithamlarına bırakmıştır. Bu durum Cumhuriyet döneminde de devam etmiş, Cumhuriyet rejimi sadece ithamın içeriğini değiştirmiştir. Bu dönemde hiziplerin mücadelesinde karşı tarafı güçten düşürmenin en etkili yolu ise –suçlananlar CHF’nin Antalya’daki yöneticileri olsa bile– “Türklüğü hakir görmek” olmuştur.

Hâkim retoriğin nasıl kullanıldığının bir diğer örneği ise “mütegalibe” kavramına verilen anlamdır. Belgeler dikkatli incelendiğinde kavramın, tıpkı “istibdâd” kavramı gibi, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra yaygınlaştığı ve rekabet halindeki hiziplerin birbirlerini itham etmesinin en önemli aracı olduğu görülecektir. Bu nedenle II. Meşrutiyet’in ilanından sonra birbirleriyle çatışan Mehmed Münir Bey ile Ömer Lütfi Efendi’nin her ikisi de birbirlerini “devr-i istibdâd mütegalibesi” olmakla suçlamıştır.

Antalya eşrâfının hâkim politik retoriğe vakıf oluşunun ve bu retoriği etkili bir mücadele aracı olarak kullanmasının bir diğer göstergesi ise tarafların birbirleri aleyhindeki ithamlarında etnik kimliklerin belirli dönemlerde özellikle öne çıkarılmış olmasıdır. Esasında şehrin etnik çeşitliliğinin sebebi olan göçler, çatışmacı kültürün oluşmasının da nedenleri arasında bulunmaktadır. Çünkü şehrin sürekli kitlesel göçlere maruz kalması sadece hizipler arasındaki hassas güç dengelerini değiştirmemiş, mevcut kaynakları daha fazla sınırlamış, bu durum iktidar ve nüfuz mücadelesine şiddetli ve çekişmeci bir görünüm vermiştir. Antalya’daki hiziplerin mücadelesinde bu tür farklılıklar, karşı tarafı alt etmek için belirli dönemlerde özellikle öne çıkartılmıştır. Sözelimi Hacı Ömer Ağa ve Arap Süleyman Efendi’nin etnik kimlikleri, hasımları tarafından, Lübnan’da Arapların Osmanlı İmparatorluğu için ciddi meselelere neden olduğu 1850’li senelerin sonlarında öne çıkarılmıştır. Ömer Lütfi Efendi’nin Arap kimliğinin bilhassa vurgulanması ise Arap

¹⁶⁸⁷ BOA. C. ADL. 568-1-1 (11 Şâban 1273/27 Mart 1858).

milliyetçiliğinin geliştiği II. Abdülhamid'in tahttan indirildiği dönemlere tekabül etmiştir. Giritlilerin Türkçe konuşmamalarının eleştirilere neden olması ve Giritli tüccarların hasımları tarafından bu nedenle ihbar edilmeleri ise Yunanistan ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki sorunların arttığı dönemlere rast gelmiştir.

Hiziplerin hâkim siyasi retoriği ustalıkla kullandıklarının bir diğer göstergesi ise “hânedân-ı kadîmimiz” söyleminin kullanım biçimidir. Bu iddianın bazı dönemlerde, üstelik hânedân-ı kadîm olmadıkları bilinen göçmenler tarafından dahi dillendirilmesi ise “icat edilmiş geçmişlerin hiziplerin meşruiyeti için önemli oluşu” sebebiyledir. Özellikle 1853 İhtilâli'nden sonra bu iddia birçok aile tarafından dile getirilmiştir. Biz, hânedân-ı kadîm söyleminin bir meşruiyet aracı olmasıyla, esas olarak yerli hânedânların içinden çıkan ve 18. yüzyılda çok etkili mevkilere gelerek bu dönemden itibaren şehir ve kasaba hayatında diğer zümrelere (vali, mütesellim vs. gibi) göre daha aktif bir görev üstlenen âyânların, bu dönemde halkın seçimiyle işbaşına gelmelerinin önemsenmesi arasında bir ilişki olduğunu düşünüyoruz. Hatta bu nedenle 18. yüzyılda âyânlara ilişkin şikâyetlerde onların seçimle işbaşına gelmemiş olmaları altı çizilen hususlardan biri olmuştur. Bu geleneğin 19. yüzyıl taşrasına devrettiği en önemli gelenek ise birbirleriyle nüfuz mücadelesine girişen taşra hânedânlarının “kadîm” geçmişlerine ve “yerel” kimliklerine bilhassa vurgu yapmaları olmuştur.

Burada son olarak, çatışmacı ve çekişmecî kültürün Antalya'da sadece eşrâfın sahiplendiği bir kültürün ürünü olarak eşrâf tarafından değil, çok farklı gerekçe ve araçlarla toplum tarafından da benimsendiğini belirtmek gerekir. Başka bir ifadeyle, çatışmacılık ve çekişmecilik Antalya'da siyasi kültürün herhalde yapısal bir niteliği, temel bir ögesidir. Bu nedenle, mübalağalı iddiaları içeren mahzar ve mazbataların tümünü gerçek olarak değerlendirmek doğru değildir. Biz, aksi bir tutumun, hizipler arasındaki çatışmaların gerçek sebeplerini anlamayı engelleyeceği kanatindeyiz.

İki taraflı hizipçiliğin Antalya'da da gözlemlenen bir diğer önemli özelliği ise üçüncü tarafın varlığını reddetmesi, bu açıdan çoğulculuğu dışlamasıdır. İktidar mücadelesinde bulunan en fazla iki hizbin var olması ise maddi kaynakların sınırlı, istikrarsızlıkların sürekli olmasıyla ilgilidir.

İki taraflı hizipçilik, Antalya'da siyasi hayatın bireysel girişimleri veya iradi müdahaleleri aşan, tek tek bireylerin üstünde yer alan yapısal bir ögesidir. Bu nedenle reformcu mutasarrıfların çabaları veya idari reformların şehir üzerindeki etkileri çok sınırlı olmuş, zaten şehirde görev alan birçok memur (kaymakam ve mutasarrıflar da dâhil) bu iki taraflı çatışma kültürünün parçası haline gelmiştir. Ayrıca, bu çalışmanın muhtelif bölümlerinde de vurgulanmak istendiği gibi Tanzîmât reformları ile Vilayet

Nizâmnâmelerinin öngördüğü ve esas olarak devletin taşradaki nüfuzunu arttırmayı hedefleyen reformlar, paradoksal bir şekilde bu hizipçi çatışma kültürünü güçlendirmiştir.

Hizip çatışmalarının Antalya’da siyasi kültürün tek tek bireylerin üstünde yer alan bir ögesi olmasının diğer bir sonucu ise hizip kimliğinin değişken olmasıdır. Gerçekten de Antalya’da hiziplerin kimlikleri, siyasi hayatın katılımcılarının değişmesine bağlı olarak, her dönem tekrar tanımlanmıştır. Bu koşullarda –Antalya örneğinde şehrin maruz kaldığı kitlesel göçlerin hiziplerin oluşumu üzerinde etkili olduğu düşünülmelidir– hizip kimliği, sınıfsal, etnik ve kökensele farklılıkları aşar. Bu iddianın sonucu ise hizip mücadelelerine taraf olanların, politik tercihleri, etnik kimlikleri veya kültürel geçmişleri nedeniyle değil, nüfuz ve menfaatleri için herhangi bir hizbin taraftarı olduklarıdır. Türkçe konuşan Rum cemaatinin, Grekçe konuşan Müslüman Morali veya Giritlilerin homojen olarak tek bir hizip içinde yer almayıp ayrışmaları (Antalya’da hizipler arası mücadelede daha homojen olduğu varsayılabilir Rum cemaati bile hemen her zaman kendi içinde ayrılmıştır), üstelik aynı aile içinde dahi ayrışmaların yaşanabilmesi (Ömer Lütfi Efendi’nin emmizadeleri 1894’deki ihtilâl teşebbüsünde bir dizi “mücerred sâika-yı hased ile” açıkça ona muhalif olmuş; II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Zanailzade ailesinin bir bölümü Ömer Lütfi Efendi’yi bir bölümü de Mehmed Münir Bey’i desteklemişti), bu kişilerin birbirleri aleyhinde şiddetli ithamlarda bulunmaları bu nedenledir. Bu sebeple iddia edilebilir ki “menfaat” ve “himaye grupları” ya da hizipler; siyasi, etnik ve kültürel temelli, hatta hatta aile temelli oluşmamıştır; tersine, siyasi tercihler iktidar ve nüfuz mücadelesinin basit bir aracı olmuş, ailevi ilişkiler –sözgelimi evlilik sözleşmeleri– çoğu zaman bu iktidar mücadelesinin bir parçası olarak düşünülmüştür. Ayrıca, hizipler, sadece menfaat ve çıkar grubu olduklarından, belirli bir hizip içinde yer alan bir ismin bir süre sonra saf değiştirebilmesi veya geçmişteki müttefikleri tarafından dönemin siyasi retoriği kullanılarak itham edilebilmesi olağandır.

Hiziplerin menfaat ve çıkar grubu olmalarının bir diğer sonucu ise hizip çatışmaları esnasında gerçekleşen aile içi bölünmelerdir. Bize göre bu tür bölünmeler, yani aile fertlerinin bir bölümünün “a”, diğer bölümünün ise “b” fırkasını desteklemesi, imkânların sınırlı, çatışmaların ise şiddetli olduğu koşullarda çatışma ve çekişmelerin neden olacağı riskleri asgari seviyeye indirmekle ilişkili olabilir.

Tüm bu koşullar altında II. Meşrutiyet’in ilanından sonra şehirdeki mevcut hiziplerin üzerine kurulan modern siyasi partilerin menfaat ve çıkar gurubu olmanın ötesine geçemediklerini ifade etmek gerekmektedir. Bu durumun önemli sonuçlarından biri de önce hiziplerin, sonra da modern partilerin şehrin veya toplumun tümünün hamiliğinden ziyade, taraftar ve avenelerinin hamiliğini üstlenmeleri olmuştur.

Burada üzerinde önemle durulması gereken son husus ise iki taraflı hizipçiliğin diğer çatışma biçimlerinden daha uzun ömürlü olması, bu nedenle Antalya'daki hizip mücadelelerinin Ömer Lütfi Efendi ile Mehmed Münir Bey'in ölümünden sonra bile, farklı isim ve grupların çevresinde şekillenerek devam etmesidir. Gerçekten de Ömer Lütfi Efendi ile Mehmed Münir Bey'in ölümleri mevcut hizipler arasındaki dengeleri değiştirmiş; I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele seneleri bu süreci daha da hızlandırmıştır. I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele senelerinin bir diğer önemli sonucu ise savaş koşullarının siyasi hayatın yerel aktörlerinin değişmesine vesile olmasıdır. 1922'de Rumlar şehri terk ederek bu sahneden çıkmış, özellikle savaş döneminde Giritli göçmenler bu sahnenin önemli aktörleri arasına girmiş, 1924'ten sonra ise "mübadiller" sahneye dâhil olmuştur. Öte yandan bu olağanüstü koşullara rağmen çatışma ve çekişme kültürü varlığını devam ettirtmiş, sadece çatışmanın, başka bir ifadeyle hizipler arasındaki çekişmenin tarafları değişmiştir. 1920'li yıllardan itibaren Antalya'da iki taraflı hizip mücadelesinin tarafları "yerliler" ile "muhâcirler" olmuş, bu bölünme, 1930'da muhâcirlerin SCF'nin, yerlilerin ise CHF'nin etrafında örgütlenmesiyle politik partiler etrafında şekillenmiş, hizipçi kültürün 1950'lerde kendisini ifade ettiği alan ise Demokrat Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi arasındaki mücadele olmuştur.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

A. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

DEFTERLER

a. Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Kalemî Defterleri (BOA. D. BŞM. d.)

10038

b. Bab-ı Defteri Meşihat Şer'iyeye Sicil Defterleri (Antalya Şer'iyeye Sicili)

1	2	3	4	5
6	7	8	9	10
11	12	13	14	15
19	20	21	23	24
26	28	32	36	37
42	43	44	45	46
47	50	57	61	62
63	68	70	91	92
93	94	95		

b. Bab-ı Defteri Meşihat Şer'iyeye Sicil Defterleri (Burdur Şer'iyeye Sicili)

14

c. Bâb-ı Defteri Muhallefat Kalemî Defterleri (BOA. D. BŞM. MHF. d.)

13237

d. Divan-ı Hümayun Mühimme Defterleri (BOA. MHM. d.)

12	14	16	17	18
22	26	30	31	35
41	42	43	46	48
55	149	5		

e. Evkaf Defterleri (BOA. EV. d.)

13156

f. Kamil Kepeci Tasnifi (BOA. K.K. d.)

5850

g. Maliye Varidat Muhasebesi Temettuat Defterleri (BOA. ML. VRD. TMT. d.)

9667	9670	9672	9673	9681
9682	9685	9697	9699	9700
9704	9717	9730	9742	9744

9750	9756	9758	9759	9762
9763	9776	17588	9691	

h. Maliyeden Müdevver Defterleri (BOA. MAD. d.)

102	9510
-----	------

ı. Maliye Nezareti Defterleri (BOA. ML. VRD. d.)

437	524
-----	-----

k. Nüfus Defterleri (BOA. NFS. d.)

3190	3192	3193	3197	3208
3230	3231			

BELGELER

a. Ali Emiri Tasnifi (BOA. AE)

SMST. III. 9924	SABD. I. 2141	SMST. III. 9924	SABD. I. 2141
-----------------	---------------	-----------------	---------------

b. Bâb-ı Âlî Evrak Odası Belgeleri (BOA. BEO.)

90-6699	106-7887	107-8004	174-12977	174-12980
206-15443	215-16078	216-16181	277-20768	279-20909
280-20962	296-22151	313-23463	314-23519	343-25654
384-28753	390-29243	430-32239	452-33826	470-35240
478-35830	492-36832	499-37405	555-41564	582-43595
594-44548	594-44501	594-44502	605-45339	613-45963
726-54425	758-56804	855-64118	1387-103980	1483-111221
1494-112040	1561-117005	1593-119456	1706-127917	1711-128275
1724-129249	1728-129572	2383-178683	2432-182390	2447-183495
2513-188446	3314-248489	3252-243840	3502-262604	3568-267575
329-24611	334-24988			

c. Bâb-ı Defteri Muhallefat Kalemî Evrakı (BOA. D. BŞM. MHF.)

57-90

d. Cevdet Tasnifi (BOA. C.)

i. Cevdet Adliye Belgeleri (C. ADL.)

49-2956	68-4089	568-1-1
---------	---------	---------

ii. Cevdet Askeriye Belgeleri (C. AS.)

333-13817	39315-27911
-----------	-------------

iii. Cevdet Bahriye Belgeleri (C. BH.)

143-6895

iv. Cevdet Dahiliye Belgeleri (C. DH.)

61-3004

v. Cevdet Hariciye Belgeleri (C. HR.)

157-7848

vi. Cevdet Maliye Belgeleri (C. ML.)

1455-56

16762-409

2372-56

254-10489

vii. Cevdet Nafia Belgeleri (C. NF.)

2131-43

2299-46

viii. Cevdet Zabtiye Belgeleri (C. ZB.)

56-2787

e. Dâhiliye Nezareti Evrakı (BOA. DH.)**i. Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.)**

2-81

27-3.2646

27-6.2

59-6

100-1

121-15

151-43

226-44

335-41

434-50

883-36

921-16

1138-43

1229-16

1323-15

1323-63

1338-102

1360-36

1396-66

1397-61

1399-74

1402-56

1404-27

1407-125

1424-78

1424-70

1495-114

1563-17

1904-28

2041-108

2066-92

2154-71

2285-69

2551-110

2624-15

2673-12

2710-41

2726-29

2737-6

2752-2

2790-20

2812-20

2821-56

2767-58

ii. Dâhiliye Nezareti İdarî Kısım Belgeleri (DH. İD.)

60-4

137-1

144-1, 23

ii. Dâhiliye Nezareti İdâre-i Umûmiyye Ekleri (DH. İ. UM. EK.)

15- 47

34-58

90-70

iii. Dâhiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti Belgeleri (DH. UMVM.)

47-45

97-38

98-29

iv. Dâhiliye Nezareti Hukuk Kısmı Belgeleri (DH. H.)

47-35   47-57

v. Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (DH. SAİD.)

49-213

vi. Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî Belgeleri (DH. ŞFR.)

104-61   161-36   440-70

vii. Dâhiliye Nezareti Evrak Odası Belgeleri (DH. EO.)

465-1314/517

viii. Dâhiliye Nezareti Muhaberât-ı Umûmiyye İdaresi Belgeleri (DH. MUI.)

110-53

ix. Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı (DH. KMS.)

56-2/4   105-12/2   108-1/9

f. Hariciye Nezareti (BOA. HR.)**i. Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî (HR. MKT.)**

39-63	178-57	180-57	216-3	276-2
283-6	294-12	300-39	308-15	314-74
316-44	343-54	353-19		

ii. Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. MKT.)

219-82

iii. Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR. SYS.)

2558-1   2821-34

g. Hatt-ı Hümayun Tasnifi (BOA. HAT)

362-20111-C	368-20331. B-2	377-20479-B	491-24053	514-25143-B-1
530-26108-A	590-28996	637-31426	649-31763	727-34627 A
760-35926	760-35926-1	762-36025	831-37521-C	8538-184
1224-47827	1224-47829	1224-47833	1224-47834	1224-47845

1224-47850	1224-47857	1225-47862	1330-51889	1350-52738
1350-52742	1350-52756	1443-59325		

h. İrade Tasnifi (BOA. İ.)

i. İrade Dahiliye (İ. DH.)

5-215	5-219	281-17635	1473-31	1483-32
414-27427	672-46791	739-60495	756-61742	764-62234
798-64717	830-66834	850-68194	971-76734	982-77570
1024-80744	1032-81283	1096-85946	1195-93547	1224-95839
1224-95849	1226-95953	1259-98844	1295-2-101924	1299-20
1308-61	1312-21	1330-37	1331-5	1340-9

ii. İrade Hususi (İ. HUS.)

4-1310	9-1310	14-1311. M-81	36-1312.L. 45
--------	--------	---------------	---------------

iii. İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS.)

57-2594

iv. İrade Meclis-i Vâlâ (İ. MVL.)

11-167	23-368	78-1522	90-1831	95-1969
139-3825	185-5604	220-7397	252-9288	296-12002
308-12760	351-15307	362-23931	399-17360	414-18070
423-18559	428-18825	448-19963	486-22040	492-22251
532-23879				

v. İrade Şura-yı Devlet (İ. ŞD.)

9-445	84-5032	1702-23	2586-32	6848-1
-------	---------	---------	---------	--------

vi. İrade Hariciye (İ. HR.)

2-51	212-12247
------	-----------

vii. İrade Eyalet-i Mümtaze Mısır (İ. MTZ. 05)

12-332	12-336
--------	--------

i. Meclis-i Vâlâ Evrakı (BOA. MVL.)

11-27	95-19	97-40	97-705	172-34
173-90	182-99	182-130	183-36	188-122
190-134	192-3	192-97	235-33	239-43

246-17	265-42	268-56	269-31	272-37
276-31	285-81	289-62	290-59	291-6
292-11	294-46	295-22	320-12	424-135
460-44	517-62	521-40	524-44	525-64
541-98	543-112	554-70	571-32	572-102
573-13	579-100	580-27	580-28	580-59
580-61	581-2	582-16	588-71	593-81
600-22	604-74	605-71	611-7	619-11
619-94	648-38	673-43	678-86	691-39
60-748	700-6	705-97	708-28	710-63
722-51	738-60			

j. Sadaret Tasnifi (BOA. A.)

i. Sadaret Mektubî Kalemi Evrakı (A.) MKT.)

12-61. 233-54

ii. Sadaret Mektubi Kalemi Deavi Evrakı (A. } MKT. DV.)

28-19 222-20

iii. Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Yazışmalarına Ait Belgeler (A.) MKT. MVL.)

117-46 127-77 143-44

iv. Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi Evrakı (A. } MKT. MHM.)

363-85. 433-18 554-73

v. Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler (A.) MKT. NZD.)

111-86 115-39 18-26

vi. Sadaret Mektubî Kalemi Umûm Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler (A.) MKT. UM.)

25-77	35-19	84-90	96-89	162-72
200-77	245-48-2	264-91	277-51	306-81
313-46	316-664	325-33	346-33	347-40
357-23	334-79			

vii. Sadaret Düvel-i Ecnebiye Kısmı Belgeleri (A.) DVN. DVE.)

23-50

k. Şura-yı Devlet Evrakı (BOA. ŞD.)

292-31	302-40	487-28	1704-16	1715-3
1720-18	1746-5	1770-3	2440-1	2617-36
2810-26	2850-73			

l. Yıldız Evrakı (BOA. Y.)

i. Yıldız Esas Evrakı (Y. EE.)

142-290

ii. Yıldız Mütenevî Maruzat Evrakı (Y. MTV.)

80-208	185-104	188-57	188-119	193-64
201-6				

iii. Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı (Y. A. HUS.)

313-4.	331-9.	335-66.	500-14	500-74
--------	--------	---------	--------	--------

iv. Yıldız Perakende Evrakı Umûm Vilayetler Tahrirâtı (Y. PRK. UM.)

5-8. 27-12.

v. Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti (Y. PRK. BŞK.)

49-44.

vi. Yıldız Perakende Sıhhiye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. SH.)

5-17. 5-25.

vii. Yıldız Perakende Evrakı Askeriye (Y. PRK. ASK.)

43-29.

viii. Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller (Y. PRK. AZJ.)

38-97

m. Zabtiye Nezareti (BOA. ZB.)

309-78

B. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ BELGELERİ

a. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA.)

30.10.0.0.106.694.7

b. Cumhuriyet Halk Fırkası Katalogu (CHP. K.)

490.01-618.27.1 490.01-618.28.1 490.01-620.33.1 490.01-1903.1

II. SALNAMELER

A. SALNÂME-İ DEVLET-İ ALİYYE-İ OSMANİYYE (SDAO.)

SDAO. Def'a I, 1263; SDAO Def'a II, 1264; SDAO Def'a IV, 1266; SDAO Def'a XXI, 1283; SDAO. Def'a XLVII, 1309; SDAO. Def'a LI, Dersaadet, 1313; SDAO. Def'a LXI, Dersaadet, 1323; SDAO. Def'a LXII, Dersaadet, 1324; SDAO. Def'a LXIII, Dersaadet, 1325; SDAO. Def'a LXIV, Dersaadet, 1326.

B. KONYA VİLAYET SALNAMELERİ (KVS)

KVS Def'a 1, Konya, 1285; KVS Def'a 2, Konya, 1286; KVS Def'a 3, Konya, 1287; KVS Def'a 4, Konya, 1288; KVS Def'a 5, Konya, 1289; KVS Def'a 6, Konya, 1290, KVS Def'a 7, Konya, 1291; KVS Def'a 8, Konya, 1292; KVS Def'a 9, Konya, 1293; KVS Def'a 10, Konya, 1294; KVS Def'a 11, Konya, 1295; KVS Def'a 12, Konya, 1296; KVS Def'a 14, Konya, 1298; KVS Def'a 15, Konya, 1299; KVS Def'a 16, Konya, 1300; KVS Def'a 17, Konya, 1301; KVS Def'a 18, Konya, 1302; KVS Def'a 19, Konya, 1303; KVS Def'a 20, Konya, 1304; KVS Def'a 21, Konya, 1305; KVS Def'a 22, Konya, 1306; KVS Def'a 23, Konya, 1307; KVS Def'a 25, Konya, 1310; KVS Def'a 26, Konya, 1312; KVS Def'a 27, Konya, 1314; KVS Def'a 28, Konya, 1317; KVS Def'a 29, Konya, 1322.

III. GAZETE VE MECMUALAR

Anadolu (Konya), 1908-1909

Antalya (Antalya), 1922-1927

Akdeniz (Antalya), 1925-1926

Babalık (Konya), 1911-1914

Basiret (İstanbul) 1870-1876

Blackwood's Edinburgh Magazine (London), 1847.

Bulletin de Géographie Historique et Descriptive (Paris), 1907

- Bulletin Consulaire Français (Paris), 1890
- Bulletin Mensuel de la Chambre de Commerce Français de Constantinople (İstanbul), 1900
- Cerîde-i Havâdis (İstanbul), 1840- 1872
- Hakâyıku'l-Vakayi' (İstanbul), 1870-1873
- Hayat (İstanbul), 1927
- Hülâsât-ül-Efkâr (İstanbul),1873-1874
- Hürriyet (İstanbul), 1285
- Konya (Konya), 1875-1912
- Ma'lûmât (İstanbul), 1897-1904
- Maşrık-ı İrfan (Konya), 1909, 1913
- Resimli Ay (İstanbul), 1924
- Sadâ-yi Millet (İstanbul), 1909-1910
- Şark (İstanbul), 1873-1874
- Tanin (İstanbul), 1908-1912
- Tasvir-i Efkâr (İstanbul), 1909-1913
- Tercüman-ı Ahvâl (İstanbul), 1860-1866
- Tercüman-ı Hakikat (İstanbul), 1878-1894
- The Auk: A Quarterly Journal of Ornithology (Boston), 1912
- The British and Foreign Review or European Quarterly Journal (London), 1836
- The Missionary Herald (Boston)1860, 1867
- Vakit (İstanbul), 1875-1883

IV. SEYAHATNAME VE RAPORLAR

- Alishan, Léon M., *Sissouan, ou L'Arméno-Cilicie: Description Géographique et Historique, avec Cartes et Illustrations*, Venise, 1899.
- Beaufort, Francis, *Karamania or a Brief Description of the South Coast of Asia-Minor and of the Remains of Antiquity*, London, 1818.
- Benndorf, Otto-Niemann, George, *Reisen in Lykien und Karien*, Wien, 1884.
- Burckhardt, John Lewis, *Travels in Nubia*, London, 1822.
- Carne, John, 1789-1844; Bartlett, W. H., *Syria, the Holy Land, Asia Minor*, London, 1840.
- Clarke, E. D., *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa*, Vol. III, London, 1817.
- Collignon, Maxime, *Notes d'un Voyage en Asie Mineure de Mermeredjé à Adalia*, Paris, 1880.

- Conder, Josiah, *The Modern Traveller*, Vol. III, London, 1830.
- Cuinet, Vital, *Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnee de Chaque Province de l'Asie-Mineure*, İstanbul, Isiss, 2001.
- Danieloğlu, D. E., *1850 Yılında Yapılan Bir Pamfilya Seyahati*, (Çev.) Ayşe Özil, Antalya, Akmed, 2010.
- Davis, Edwin John, *Anatolica; The Journal of a Visit to Some of the Ancient Ruined Cities. Caria, Phrygia, Lycia and Pisidia*, London, 1874.
- Evliya Çelebi, b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Yay. Haz.) S. Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, Cilt: II, Kitap: IX, İstanbul, YKY, 2011.
- Fellows, Charles, *An Account of Discoveries in Lycia Being a Journal Kept During a Second Excursion in Asia Minor*, London, 1841.
- Hamilton, William, *Resarches in Asia Minor, Pontus, and Armenia with Some Account of their Antiquities and Geology*, Vol. II, London, 1842.
- Howard, George William Frederick, *Diary in Turkish and Greek Waters*, London, 1854.
- İbn-İ Battuta Tanci, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, Cilt: I, (Çev.) Sait Aykut, İstanbul, YKY, 2004.
- İbn Bîbî, *El Evamiru'l-Ale'iyeye Fi'l-Umûri'l-Ala'iyeye*, Cilt: I, (Çev.) M. Öztürk, Ankara, TTK, 1996.
- Kinglake, Alexander William, *Eothen: Traces of Travel Brought Home from the East*, New York, 1854.
- Kırçinzade, Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra*, (Çev.) Salih Şapçı, Eğirdir, 2005.
- Lanckoronski, von Karl Grafen, *Städte Pamphyliens und Pisidiens*, Band I, 1890.
- Lanckoronski, von Karl Grafen, *Pamphylia ve Pisidia Kentleri*, Cilt: I, (Çev.) S. Bulgurlu Gün, Akmed, Antalya, 2004.
- Le Bruyen, Corneille, *Voyage au Levant, L'Asie Mineure, Chio, Rhodes, Chypre, &c. D'Egypte, Syrie, & Terre-Sainte*, 1728.
- Leake, William Martin, *Journal of a Tour in Asia Minor with Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of that Country*, London, 1824.
- Lucas, Paul, *Voyage du Sieur Paul Lucas, Fait par Ordre du Roy dans la Grece, l'Asie Mineure, la Macedoine et l'Afrique*, 1712.
- Macgregor, John, *Commercial Statistics A Diggest*, London, 1850.
- Mayer, Luigi, *Views in the Ottoman Empire, Chiefly in Caramania*, London, 1803.

- Morier, James, *A Second Journey through Persia, Armenia and Asia Minor*, London, 1818.
- Ramsay, W. M., *Impressions of Turkey During Twelve Years' Wanderings*, London, 1897.
- Newton, C.T., *Travels and Discoveries in the Levant*, London, 1865.
- Olivier de Corancez, Louis Alexandre, *Itinéraire d'une Partie Peu Connue de l'Asie Mineure, Contenant la Description des Régions Septentrionales de la Syrie*, Paris, 1816.
- Pears, Edwin, *Turkey and its People*, London, 1911.
- Seiff, Julius, *Reisen in der Asiatischen Türkei*, Leipzig, 1875.
- Sperling, E., "Ein Ausfl ug in die Isaurischen Berge im Jahre 1862", *Zeitschrift für allgemeine Erdkunde*, Berlin, 1863.
- Spratt, T. A. B., Forbes, Edward, *Travels in Lycia, Milyas, and the Cibyratis*, London, 1847.
- Stochove, Vincent, *Voyage du Levant*, Bruxelles, 1643.
- Taylor, Bayard, *The Lands of Saracen: Pictures of Philistine, Asia Minor, Sicily and Spain*, New York, 1855.
- Texier, Charles, *Asie Mineure, Description Geographique, Historique et Archeologique Des Provinces et des Villes de la Chersonnese D'Assia*, Livre: X, Paris, 1862.
- Walpole, Robert, *Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey, and Other Countries of the East*, London, 1817.
- Wilde, William R. W., *Narrative of a Voyage to Madeira, Teneriffe and Along the Shores of the Mediterranean*, Vol. II, Edinburgh, 1840.
- Wolff, Joseph, *Researches and Missionary Labours Among the Jews, Mohammedans, and Other Sects*, Philadelphia, 1837.
- Lamartine, Alphonse, *Reise in Den Orient in Den Jahren 1832 und 1833: Erinnerungen, Empfindungen, Gedanken und Landschaftsgemälde*, Stuttgart, 1835.
- Wilson, Charles, *Handbook for Travellers in Asia Minor*, London, 1895.
- Woodward, Arthur M. ve Ormerod, H. A., "A Journey in South-Western Asia Minor", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 16, 1909/1910.

V. NEŞREDİLMİŞ BELGELER

- Düstur*, I. Tertip II. Cilt, Matbaa-i Amire, 1289.
- Düstur*, I. Tertip III. Cilt, İstanbul, 1293.
- Great Britain Naval Intelligence Division, *A Handbook of Asia Minor*, Vol. I, London, 1919.
- Mallouf, Nassif, *Gadaleta's Affair Adalia 1859, Correspondence Regarding Complaints Against Her Britannic Majesty's Vice-Consul in that Port, Compiled*, (Ed.) Carles Malouf Samaha, İstanbul, ISIS, 2002.

VI. ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLERİ

A. TEZLER

- Beden, Aydın, *1854-1859 Tarihleri Arasında Antalya (8 No'lu Antalya Şer'iyeye Sicilleri Defterine Göre)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2004.
- Dayar, Evren, *Antalya'da Kültürel ve Toplumsal Hayat (1923-1932)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2010.
- De Vore, Ronald Marvin, *British Military Consuls in Asia Minor 1878-1882*, Indiana University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1973.
- Dinç, Güven, *9 No'lu Antalya Şer'iyeye Sicili Defterine Göre 1853-1859 Yılları Arasında Antalya Şehrinin İdari ve Sosyo-Ekonomik Durumu*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2005.
- Doğan, Aylin, *19. Yüzyılda Teke Sancağı Antalya Merkez Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012.
- Efe, Ayla, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 2002.
- Karstarlı, Selver, *2 Numaralı Antalya Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2001.
- Katrancı, Özlem Güven, *Antalya'nın 3 Numaralı Şer'iyeye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2001.
- Kurmuş, Orhan, *The Role of British Capital in the Economic Development of Western Anatolia 1850-1913*, University of London, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1974.
- Özdemir, Hacı Bayram, *26 No'lu Antalya Şer'iyeye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi 1301-1302 (1883-1885)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2012.

Sarıhan, Serap, *1 No'lu Antalya Şer'iyye Sicili Defterine Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Antalya'nın Sosyo-Ekonomik Profili*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2003.

Şimşek, Fatma, *Anadolu Sancaklarında Mütessellimlik Kurumu*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya, 2010.

Tanrıseven, Ruken, *12 No'lu Antalya Şer'iyye Sicili Defterine Göre 1862-1864 Yılları Arasında Antalya Şehrinin İdarî ve Sosyo-Ekonomik Durumu*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2007.

Taşbaş, Erdal, *15 No'lu Antalya Şer'iyye Sicili Defterine Göre 1866-1867 Yılları Arasında Antalya Şehrinin İdarî ve Sosyo-Ekonomik Durumu*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2007.

Yılmaz, Mehmed, *Konya Vilayetinde Muhâcir Yerleşmeleri 1854-1914*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1994.

B. KİTAPLAR

Adanır, Fikret, *Makedonya Sorunu*, (Çev.) İhsan Çatay, İstanbul, Tarih Vakfı Yay., 2001.

Adison, Mazlum, *Antalya'nın Kara Günleri*, (Yay. Haz.) Evren Dayar, Antalya, Antalya Kent Müzesi Yay., 2012.

Ak, Mehmed, *Yılanlıoğulları*, Antalya, 2013.

Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları*, İstanbul, YKY, 1995.

Âşık Mehmed, *Menâzırü'l-Avâlim*, (Yay. Haz.) Mahmut Ak, Ankara, TTK, 2007

Atalay, Besim, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, İstanbul, 1339.

Ayar, Mesut, *Osmanlı Devletinde Kolera: İstanbul Örneği 1892-1895*, İstanbul, Kitapevi Yay., 2007.

Bérard, Victor, *La Turquie et l'Hellénisme Contemporain*, Paris, 1897.

_____, *La Mort de Stamboul, Considérations sur le Gouvernement des Jeunes-Turcs*, Paris, 1913.

- Bilgegil, M. Kaya, *Ziya Paşa Üzerine Bir Araştırma*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1979.
- Birinci, Ali, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası: II. Meşrutiyet Devrinde İttihâd ve Terakkî'ye Karşı Çıkanlar*, İstanbul, Dergâh Yay., 1990.
- Braudel, Fernand, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, Vol. I, (Çev.) Sian Reynolds, London, University of California Press, 1995.
- Brown, Peter John, *Cultural Adaptations to Endemic Malaria and the Socio-Economic Effects of Malaria Eradication in Sardinia*, New York, 1979.
- Cevdet Paşa, Ahmed, *Tezakir*, Cilt: II, (Yay. Haz.) Cavit Baysun, Ankara, TTK, 1991.
- Bingöl, Sedat, *Hırsova Kaza Deavi Meclisi Tutanakları (Nizâmiye Mahkemeleri Tutanaklarından Bir Örnek)*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 2002.
- _____, *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu: Nizâmiye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 2004.
- Böcüzade, Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, (Yay. Haz.) Hasan Babacan, Isparta, Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2012.
- Bragg, John, *Ottoman Notables and Participatory Politics: Tanzimat Reform in Tokat 1839-1876*, New York, 2014.
- Braudel, Fernand, *Maddi Uygarlık: Gündelik Hayatın Yapıları*, Cilt: I, (Çev.) Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 1993.
- _____, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, Vol. I, (Çev.) Sian Reynolds, London, University of California Press, 1995.
- Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara, TTK, 1997.
- _____, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi*, Ankara, İmge Yay., 2007.
- Çağlar, Burhan, *İngiliz Said Paşa ve Günlüğü (Jurnal)*, İstanbul, Arı Sanat Yay., 2010.
- Dâhiliye Nezareti, *Vilayet Yolları ve Haritaları*, İstanbul, 1330.
- Davison, Roderic, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, (Çev.) Osman Akınhay, İstanbul, Papirus Yay., 2005.

- Dayar, Evren, *Antalya Belediye Tarihi (1868-1923)*, Antalya, Antalya Kent Müzesi Yay., 2014.
- Demir, Fevzi, *Osmanlı Devleti 'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Meb 'ûsân Seçimleri 1908-1914*, Ankara, İmge Yay., 2007.
- Demirel, Fatmagül, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yay., 2007.
- Deringil, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, (Çev.), İstanbul, YKY, 2002.
- _____, *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İstanbul, İletişim Yay., 2009.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Kitapevi Yay., 2010.
- Diñç, Güven ve Bakırcılar, Nimet Ayşe, *Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Tarihi*, Antalya, ATSO, 2013.
- Ekinci, Ekrem Buğra, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul, Arı Sanat Yay., 2004.
- Eldem, Edhem, *İftihar ve İmtiyaz Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2004.
- Emiroğlu, Kudret, *Anadolu'da Devrim Günleri II. Meşrutiyet'in İlanı*, Ankara, İmge Yay., 1999.
- Ergenç, Özer, *Şehir, Toplum ve Devlet. Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul, Tarih Vakfı Yay., 2013.
- Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-i Belediyye*, Cilt: I, İstanbul, 1330.
- Erten, Süleyman Fikri, *Antalya Tarihi*, Antalya, 1948.
- _____, *Tekelioğulları*, İstanbul, 1955.
- _____, *Milli Mücadele'de Antalya*, Antalya, ATSO, 2007.
- Esatlı, Mustafa Ragıp, *Saray ve Konakların Dilinden Bir Devrin Tarihi*, İstanbul, Bengi Kitap Yay., 2010.
- Fahmy, Khaled, *All the Pasha's Men: Mehmed Ali, His Army and the Making of Modern Egypt*, Cambridge, 1997.

- Flemming, Barbara, *Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im Spdtmittelalter*, Wiesbaden, 1964.
- Foucault, Michel, *Özne ve İktidar*, (Çev.) Işık Ergüden-Osman Akinhay, İstanbul, Ayrıntı Yay., 2014.
- Fouque, M., *Histoire Raisonnée du Commerce de Marseille*, Paris, 1843.
- Gellner, Ernest, *Patrons and Clients: In Mediterranean Societies*, Duckworth, 1977.
- Gerber, Haim, *Ottoman Rule in Jerusalem 1890-1914*, Berlin, 1985.
- Grainger, John D., *The Cities of Pamphylia*, Oxford, 2009.
- Greek Patriarchate, *Persecution of the Greeks in Turkey 1914-1918*, Constantinople, 1919.
- Halaçoğlu, Ahmed, *Teke Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa ve Faaliyetleri*, Isparta, Fakülte Kitabevi, 2002.
- Hathaway, Jane, *Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları Kazdağlıların Yükselişi*, (Çev.) Nalân Özsoy, İstanbul, İş Bankası Yay., 2009.
- _____, *İki Hizbin Hikâyesi Osmanlı Mısır'ı ve Yemen'inde Mit, Bellek ve Kimlik*, (Çev.) Cemil Boyraz, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yay., 2009.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyan ve Ayaklanma*, (Çev.) Deniz Berktaş, İstanbul, Alkım Yay., 2007.
- Hellenkemper, H. ve Hild, F., *Tabula Imperi Byzantini VIII. 1: Lykien und Pamphylien*, Viyana, 2004.
- Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev.) Enver Ziya Karal, Ankara, TTK, 2000.
- Hughes, J. Donald, *The Mediterranean An Environmental History*, California, 2005.
- İnalcık, Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Ankara, TTK, 1943.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, Eren Yay., 1996.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev.) Ruşen Sezer, İstanbul, YKY, 2003.
- İnalcık, Halil, Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul, İş Bankası Yay., 2008.
- Kansu, Aykut, *1908 Devrimi*, (Çev.) Ayda Erbal, İstanbul, İletişim Yay., 2002.
- Karaca, Behset, *XVI. Yüzyılda Teke Sancağı*, Isparta, Fakülte Kitabevi, 2002.

- Karakasidou, Anastasia N., *Buğday Tarlaları Kan Tepeleri: Yunan Makedonyasında Millet Olma Aşamasına Geçiş Süreçleri 1870-1990*, (Çev.) Nurettin Elhüseyni, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yay., 2010.
- Kaynar, Reşat, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, Ankara, TTK, 1985.
- Kettering, Sharon, *Patrons, Brokers, and Clients in Seventeenth-Century France*, Oxford, Oxford University Press, 1986.
- Khoury, Dina Rizk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu*, (Çev.) Ülkün Tansel, İstanbul, Tarih Vakfı Yay., 1999.
- Khoury, Philip S., *Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus 1860-1920*, Cambridge, 2003.
- Kılıç, Orhan, *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*, Elazığ, Fırat Üniversitesi Yay., 2004.
- Kırmızı, Abdülhamit, *Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, İstanbul, Klasik Yay., 2007.
- Kütükoğlu, Mübahat, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 1994.
- Mann, Michael, *The Sources of Social Power*, Vol. II, Cambridge, 1993.
- Masson, P., *Histoire du Commerce Français dans le Levant au XVIIe Siècle*, Paris, 1896.
- Meeker, Michael, E., *A Nation of Empire: the Ottoman Legacy of Turkish Modernity*, Berkeley, University of California Press, 2002.
- Mézin, Anne, *Les Consuls de France au Siècle des Lumières (1715-1792)*, Paris, 1998.
- Moğol, Hasan, *Teke Sancağı Şer'iyye Sicili (1223-1236)*, Ankara, Mehter Yay., 1996.
- Nagata, Yuzo, *Tarihte Ayanlar: Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara, TTK, 1997.
- Ortaylı, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara, TTK, 2000.
- Önderman, Murat, *Türkiye'de Paranoid Ethos*, İstanbul, Filiz Kitapevi, 2007.
- Önen, Nizâm ve Reyhan, Cenk, *Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü*, İstanbul, İletişim Yay., 2011.
- Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Ankara, TTK, 1994.

- _____, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2007.
- Özoğlu, Hakan, *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties, and Shifting Boundaries*, State University of New York Press, Albany, 2004.
- Packard, Randall M., *The Making of a Tropical Disease: A Short History of Malaria*, The John Hopkins University Pres, 2007.
- Pakalın, Mehmed Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: I, İstanbul, MEB, 1983.
- Pechlivanıdis, Giorgou P., *Attáleia kai Attaleiotes, Lykía, Pamfylía, Pisidía, Kilikía, Athina, Atlantis*, 1989.
- Planhol, Xavier, *De la Plaine Pamphylienne aux Lacs Pisidiens: Nomadisme et vie Paysanne*, Paris, Librairie Adrien-Maisonneuve, 1958.
- Sallares, Robert, *Malaria and Rome: A History of Malaria in Ancient Italy*, New York, 2002.
- Sami, Şemsettin, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersaadet, 1317.
- Saraçoğlu, Hüseyin, *Akdeniz*, Ankara, MEB, 1989.
- Selekler, Macit, *Yarım Asrın Arkasından: Antalya'da Kemer, Melli, İbradı ve Serik*, Antalya, 2011.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat Döneminde Meclis-i Vâlâ*, Ankara, TTK, 1999.
- _____, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğın Doğuşu*, İstanbul, İŞ Bankası Yay., 2010.
- Snowden, Frank M., *The Conquest of Malaria: Italy, 1900-1962*, Roma, 2002.
- Şahankaya, Kemal Naci, *İbradı*, İzmir, 1977.
- Şerif, Ahmed, *Anadolu'da Tanin*, Cilt: I, (Yay. Haz.) Mehmed Çetin Börekçi, Ankara, TTK, 1999.
- Tabak, Faruk, *Solan Akdeniz: 1550-1870 Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım*, (Çev.) Nurettin Elhüseyni, İstanbul, YKY, 2010.
- Tchihatchef, Pierre, *L'Asia Mineure et L'Empire Ottoman*, Paris, 1850.
- Teissier, Octave, *Inventaire des Archives Historiques de la Chambre de Commerce de Marseille*, Paris, 1878.
- Uzun, Ahmet, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841)*, İstanbul, Eren Yay., 2002.
- Vâlâ Nurettin, *Antalya II. Dünya Harbi İçinde Nasıl Güzelleşebildi?*, İstanbul, 1944.

Vatin, Nicolas, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar: Doğu Akdeniz'de Savaş, Diplomasi ve Korsanlık*, (Çev.) Tülin Altınova, İstanbul, Tarih Vakfı Yay., 2000.

Vefik, Abdurrahman (Sayın), *Tekâlif Kavaidi*, Cilt: I-II, İstanbul, 1328.

_____, *Tarih-i Mali*, İstanbul, 1330.

White, Sam, *Osmanlı'da İsyân İklimi Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, (Çev.) Nurettin Elhüseyni, İstanbul, Alfa Yay., 2013.

Yılmaz, Leyla ve Tuzcu, Kemal, *Antalya'da Türk Dönemi Kitabeleri*, Haarlem, 2010.

Yetkin, Sabri, *Ege'de Eşkıyalar*, İstanbul, Tarih Vakfı Yay., 2003.

Yurdakul, Mehmed Emin, *Mustafa Kemal*, İstanbul, 1928.

C. MAKALE VE BİLDİRİLER

Ak, Mehmet, “19. Yüzyılda Antalya'da Kolera Salgını”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV (17), 2011.

Ak, Mehmet, “Teke Sancağında 1831 Sayımına Göre Nüfus ve Yerleşme”, *History Studies*, Vol. 6, 2014.

Alexandris, Alexis, “The Greek Census of Anotalia and Thrace 1910-1912: A Contribution to Ottoman Historical Demography”, (Ed.) Dimitri Gondicas-Charles Issawi, *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy, and Society in the Nineteenth Century*, Princeton, 1999.

Armağan, A. Latif, “Tarihsel Süreç İçinde Teke Yöresi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 32, Cilt: 20, 2002.

_____, “16. Yüzyılda Antalya”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2005, 24-38.

Apaydın, H. Yunus, “Fesâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XII, İstanbul, 1995.

Benadusi, Giovanna, “Career Strategies in Early Modern Tuscany: The Emergence of a Regional Elite”, *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 25, No. 1, 1994.

_____, “Rethinking the State: Family Strategies in Early Modern Tuscany”, *Social History*, Vol. 20, No. 2, 1995.

Bingöl, Sedat, “Osmanlı Mahkemelerinde Reform ve Ceride-yi Mahâkimdeki Üst Mahkeme Kararları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX/I, 2005.

Boissevain, Jeremy, “Patronage in Sicily”, *Man*, Vol. 1, No. 1, 1966.

- Brewster, William, "In Memoriam: Henry Augustus Purdie", *The Auk*, Vol. 29, No. 1, Jan. 1912.
- Buch, Wilfried, "14./15. Yüzyılda Kudüs'e Giden Alman Hacılarının Türkiye İzlenimleri", (Çev.) Y. Baypınar, *Belleten*, Cilt: 46, 1982.
- Charanis, Peter, "Cultural Diversity and the Breakdown of Byzantine Power in Asia Minor," *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 29, 1975.
- Chenevix, C. Trench, "Gordon's Staff Officer", *History Today*, Vol. 25, Mar. 1975.
- Çadırcı, Musa, "Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)", *Belleten*, Cilt: LII/203, Ankara, 1998.
- Çağrıncı, Mustafa, "Fitne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XIII, 1996, İstanbul.
- Çelik, Cemil, "Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs'ta Kıtlık Ve Çözüm Yolları (1869-1874)", *Cedrus*, II, 2014.
- Darkot, Besim, "Antalya", (*MEB*) *İslâm Ansiklopedisi*, I, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.
- Dayar, Evren, "19. Yüzyılda Antalya'da Siyah Köleler ve İbradı'da Arapastık Kestanesi", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 221, Mayıs 2012.
- _____, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Antalya'da Çocuk İcarları", *Toplumsal Tarih*, Şubat 2014.
- Deringil, Selim, "Legitimacy Structures in the Ottoman State: The Reign of Abdülhamid II (1876-1909)", *International Journal Middle East Studies*, 23, 1991.
- Duggan, T. M. P., "The Motifs Employed on Rum Seljuk 13th Century Eight Pointed Star Tiles From Antalya Province and Elsewhere in Anatolia: An Interpretation", *Adalya*, IX/2006.
- _____, "Chronology of Plague and Earthquakes in Antalya Province", *Adalya*, Nu: VIII/2005.
- Emecan, Feridun, "Antalya", (*Türk Diyanet Vakfı*) *İslâm Ansiklopedisi*, III, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1991.
- Emgilli, Fahriye, "Girit'ten Antalya'ya Yönelik Göçler", (Yay. Haz.) Necdet Ekinci-Hatice Akın, *Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu (Antalya 18-22 Aralık 2003)*, Antalya, 2006.

- Farooqi, Suraiya, "Two Women of Substance", *Festgabe an Josef Matuz, Osmanistik, Turkologie, Diplomatie* içinde, (Ed.) Christa Fragner, Klaus Schwarz, Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 1992.
- _____, "Exporting Grain From The Anatolian South West: The Power and Wealth Of Tekelioğlu Mehmed Ağa And His Magnate Household" (Ed.) Antonis Anastasopoulos, *Provincial Elites in The Ottoman Empire*, Rethymno, Crete University Press, 2005.
- Foster, George M., "Peasant Society and the Image of Limited Good", *American Anthropologist*, Vol. 67, No. 2, Apr. 1965.
- _____, "The Dyadic Contract: A Model for the Social Structure of a Mexican Peasant Village", *American Anthropologist*, Vol. 63, No. 6, 1961.
- _____, "The Dyadic Contract in Tzintzuntzan, II: Patron-Client Relationship", *American Anthropologist*, Vol. 65, No. 6, 1963.
- Gailus, Manfred, "Food Riots in Germany in the Late 1840s", *Past & Present*, No. 145, 1994.
- Harris, Ernest Lloyd, "Historic Islands and Shores of the Aegean Sea", *The National Geographic Magazine*, 1915.
- Howland, Charles P., "Greece and Her Refugees", *Foreign Affairs*, Vol. 4, No. 4, 1926.
- Hathaway, Jane, "A Mediterranean Culture of Factions? Bilateral Factionalism in the Greater Mediterranean Region in the Pre-Modern Era", (Ed.) Gabriel Piterberg, Teófilo F. Ruiz, Geoffrey Symcox, *Braudel Revisited: The Mediterranean World, 1600-1800* içinde, University of California, 2010.
- _____, "Bilateral Factionalism and Violence in Ottoman Egypt", (Ed.) Eleni Gara, Erdem Kabadayı, C. K. Neumann, *Political Protest and Political Participation in the Ottoman Empire* içinde, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yay., 2011.
- Hourani, Albert, "Ottoman Reform and the Politics of Notables", W. O. Polk R. C. Chambers (Ed.), *Beginnings of Modernization in the Middle East*, Chicago, The University of Chicago Press, 1968.
- Hutteroth, Wolf-Dieter, "Ecology of the Ottoman Lands", *The Cambridge History of Turkey*, Vol. III, Cambridge, 2008.
- Hoskyn, Rd., "Narrative of a Survey of Part of the South Coast of Asia Minor; And of a Tour into the Interior of Lycia in 1840-1: Accompanied by a Map", *The Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 12, 1842.

- Huntington, Ellsworth, "The Burial of Olympia: A Study in Climate and History", *Geographical Journal*, 36.
- İnalçık, Halil, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History, Papers on Islamic History* içinde, Vol. 4, (Ed.) Thomas Naff ve Roger Owen, 27-52, Carbondale, 1977.
- _____, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, Eren Yay., 1996.
- _____, "The Emergence of Big Farms, Çiftlik: State, Landlords and Tenants", *Studies in Ottoman Social and Economic History* içinde, (Ed.) H. İnalçık, Hampshire, Variorum, 2002.
- Jacoby, David, "What Do We Learn About Byzantine Asia Minor From the Documents of the Caire Genizah?", *Byzantium, Latin Romania and the Mediterranean*, Ashgate Variorum, 2001.
- Kettering, Sharon, "The Historical Development of Political Clientelism", *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 18, No. 3, Winter, 1988.
- _____, "Patronage in Early Modern France", *French Historical Studies*, Vol. 17, No. 4, Autumn, 1992.
- Kütükoglu, Mübahat S., "Osmanlı Gümrük Kayıtları", *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul, 1980.
- Lande, Carl H., "The Dyadic Basis of Clientelism", (Ed.) Steffen W. Schmidt, James C. Scott, Carl Land, Laura Guasti, *Friends, Followers, and Factions: A Reader in Political Clientelism* içinde, Berkeley, 1977.
- Latrie, Louis de Mas, "Des Relations Politiques et Commerciales de l'Asie Mineure avec l'île de Chypre, Sous le Règne des Princes de la Maison de Lusignan", *Bibliothèque de l'École des Chartes*, Vol. 6. No. 1, 1845.
- Lemarchand, Rene ve LEGG, Keith, "Political Clientelism and Development: A Preliminary Analysis", *Comparative Politics*, Vol. 4, No. 2, 1972.
- Mair, Lucy, "Clientship in East Africa", *Cahiers d'Études Africaines*, Vol. 2, Cahier 6, 1961, s. 135.
- Mayak, Faysal, "Adnan Menderes'in Teftiş Raporuna Göre Cumhuriyet Halk Partisi Antalya Örgütünün Çalışmaları (1935)", *ÇTTAD*, VI/15, (2007/Güz).

- Nespor, Robert Paschal, "The Ecology of Malaria and Changes in Settlement Patern on the Cheyenne and Arapaho Reservation, Indian Territory", *Plains Anthropologist*, Vol. 34, No. 124.
- Nicholas, Ralph W., "Factions: A Comparative Analysis", (Ed.) Steffen W. Schmidt, James C. Scott, Carl Land, Laura Guasti, *Friends, Followers, and Factions: A Reader in Political Clientelism* içinde, Berkeley, 1977.
- Özdemir, Rıfat, "Osmanlı Döneminde Antalya'nın Fiziki ve Demografik Yapısı (1800-1867)", *XI. Türk Tarih Kongresi*, Cilt: IV, Ankara, 1994.
- Özkaya, Yücel, "XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi", *D.T.C.F. Dergisi*, Cilt: XXVIII, 1970.
- Ramsay, W. M., "Notes and Incriptions from Asia Minor (III)", *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, Vol. 2, No. 2, Apr.-Jun. 1886.
- Refik, Ahmed, "Fatih Zamanında Teke-ili", *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, 2/29, 1340.
- Reynaud, Jean, "Les Orgines du Consulat de France de Satalie de Caramanie (1607)", *Bulletin de la Section de Géographie*, Paris, 1928.
- Rowton, M. B., "The Woodlands of Ancient Western Asia", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 26, No. 4, 1967.
- Scott, James C., "The Erosion of Patron-Client Bonds and Social Change in Rural Southeast Asia", *The Journal of Asian Studies*, Vol. 32, No. 1, 1972.
- Semple, Ellen Churchill, "Climatic and Geographic Influences on Ancient Mediterranean Forests and the Lumber Trade", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 9, 1919.
- Stathakou, Katilena P., "Victimisers or Victimised? The Role of Christian Atrocities in the Voluntary Emigration of Cretan Muslim in the end of the 19'th. Century", (Haz.) Tülin Selvi Ünlü, *Mersin the Mediterranean World and the Twentieth Century-Intersecting Trajectories (16-17 October 2008)*, Mersin, 2010.
- Tabak, Faruk, "Local Merchants in Peripheral Areas of the Empire: The Fertile Crescent during the LongNineteenth Century", *Review Fernand Braudel Center*, Vol. 11, No. 2, Ottoman Empire: Nineteenth-Century Transformations, Spring, 1988.
- Tekindağ, Şehabettin, "Teke-Eli ve Tekeoğulları", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 7-8, İstanbul, 1977.

- _____, “Teke-eli veya Teke-ili”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XII/I, Eskişehir, MEB, 1997.
- Tızlak, Fahrettin, “Tekelioğlu İsyanı”, *XIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Cilt: III, I. Kısım, Ankara, TTK, 2002.
- _____, “Teke Sancağı Türkmenlerine Osmanlıların Bakışı”, *XIV. Türk Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ankara: 9-13 Eylül 2002, Cilt: II, Kısım: I, Ankara, 2005.
- _____, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Burdur ve Kazalarında Toplum ve Devlet Düzeni”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2008, Sayı: 17.
- Turan, Kemal, “Hacı Dayı’dan İştiklerimiz”, *Ün*, Sayı: 131-132, Cilt: 11, Şubat-Mart 1945.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Nizâm-ı Cedîd Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa”, *Belleten*, Cilt: XXXV/139, Ankara, 1971.
- Ünver, İsmail, “Ahmed-i Rıdvan’ın Antalya Üzerine İki Şiiri”, *Türk Dili*, 386, 1984.
- Weingrod, Alex, “Patrons, Patronage, and Political Parties”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 10, No. 4, 1968.
- Wolf, Eric, “Kinship, Friendship, and Patron-Client Relations in Complex Societies”, in (Ed.) Michael Banton, *The Social Anthropology of Complex Societies*, New York, 1966.
- Yves, M. Saint, “Les Consulats du Levant et Leurs Orgines”, *Bulletin de la Section de Géographie*, No: I-II, 1900.

EK 1-MUTASARRIF SABUR BEY'İN ANTALYA EŞRÂFINA İLİŞKİN RAPORU

تکرار فیلی

عبدالله

عنه

۸۷

راہد نظار - مہینہ

غایت محمد -

دو تلو اقم حضرتی
 صبح اوارہ رہے مجھ پر مال ایدہ ہر سنی باہر افران بقعدہ و عرصہ تک - نظار کرانک و بوجہ تلو کہوتک سنی اولاد - ارارہ سائوری مجھ
 بر فریب بوسیم جھجھ تلو اندہ سوا ایدہ رہنے فرزند کو رو با ایتم بصلہ صراحتی بر جہ زبر و صلیو بوم :
 کرک اولہ اراہ سوری کرک ابروم زبر سوری بوجہ صراحتی ہیہ مہر کہوت نظریہ بر بوجہ تلو انحال ایدہ بعضہ زوانک و کیم مجھیں تلو
 انحصار ستاعہ و انحصار جزئہ دولہ انحصار آراہ صحت و صاوی بی - انحصار طرندہ تریک جو تیلہ - جتوہ و تقبیل مہدی عدہ علاقہ و بنا وید
 مقہار و لیبی برارہ جزئہ تاکہ مقہوتک صغی رہے نہ سہ - نفور کہوتک غامہ نظریہ بقصدہ عظیم سنی با ریاضت و - نہ
 طہ صغی نظریہ تالیس تیسہ بر شاعت وارد - : بر ایسہ نقد مقہار و بوسہ اولسون عدلیہ نظار سنی بجم ایسہ ولا رسناہ سموی فیانہ
 بدک افریکہ معروف زوانہ تریوہ و کالت اولوسہ او زوی مکارا ہی و فصل اولوسہ - تلو نظریہ و با قانکک نظاریہ سناہ اولیبی کبی
 لیبی کھنا یا قیدہ لیبیم شا الہانک بر زوی و کبی مقہدہ و شہدہ ہر کبھی و عاوندک انہی تقبیلہ سوئے نفور لیبی استوائی ابر مقہری -
 و ایسہ مقہدہ رہے و اراہ - سوڈر کہ نظار سنی کو تیلہ بعضہ ملاقات عاوندہ ہر صریک کو تیلہ کو تیلہ تقویہ اچلہ رہے - بولوا
 زیادہ سو تیلہ جیلہ ایدہ تالیس تیلہ بی بر جہ زبر سوری لروم کو بوجہ

- مدعی : الاموال سرقہ اجماعیہ اور ایلیا
- مدعی علیہ : زراعت نظار - مہینہ کی مہینہ سیدہ جزئہ مال
- مشاہدہ : اوندہ یکھوتا - یقہ بوزیک روغلاک و بسیدہ بوزیک لیبی ابر مقہری بر او یان
- مدعی و کلب : حکیم الدیہ سناہ یک اندی حضرتی

بوسلہ تک صورت لراہی ہنوزہ المذمومہ اراہہ اور رہے برا جزئہ زوی و کلبی طرندہ و بوجہ صوری لقا تقسیم حق نہ ہر رہے رہے
 بکر کر و کراہک موکھ سوری تیشم - زراعت نظار - مہینہ کی مہینہ سیدہ جزئہ مال اور جیلان تیسہ ساقی عہدہ سوا ایدہ ک سنی کتا
 عا جہانہ سہ محاکمہ سراجہ سناہ براتی - مدعی اولاد اطالو صفا کھنہ سراجہ سناہ سیدی - اور جہہ اسانولہ کھنہ سراجہ سناہ
 تقبیلہ سوئے حکیم الدیہ یک افران طرندہ ایسہ کتا نار افران افران انظاکہ سیدی - فرای مواضع زبر سیدہ کتا عیا : (حجر
 الیہ یک اندی تلو زبر سوری اور سنی و سنی اولیبی و کلبی تک البہ امقا صوبہ و تالیسہ علاقہ ابر مقہری سولہ دم - المالیہ سیدی
 فانوکک لطف و صواہی کھنہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ
 و کلبی سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ
 استیاد حکمہ رہے و کلبی کتا عیا سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ
 در طرف ایقاع نفور سیدی کتا عیا سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ
 ایسہ رہے موکھ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ
 و کلتی - اور ایسہ رہے و کلبی کتا عیا سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ
 بائسہ زبر سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ
 سدی شا ابریک بو و کلبی کتا عیا سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ
 زوی ابروم کتا عیا سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ سراجہ سناہ

تذکره فلسفی

عبدالمجید

۱

(اولاد و ثروت و شرف و جاه و دنیا) را بر توی اعطای ...
 کتب بقره تمام اولویت بر تویی و بجهت بدنامی عجز از ...
 است ...
 یک قانون بر مزاره ...
 سواد کندی ...

عزیز بود اقبال ...
 صبر ...

موتای مولود ...
 هاله که تمام ...
 روح بقره ...
 سبب اولی ...
 استیاف ...
 استیاف ...
 قاضی ...
 قضایه ...
 کندی ...

عالم و عالم ...
 اراده ...
 دعوت ...
 انظار ...
 شرف ...
 قصار ...
 بتائیه ...
 بودی ...
 سود ...
 اتحاد ...
 عرصه ...

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

(Gayet Mahremdir)

Devletli Efendim Hazretleri

Çarh-ı idârede acziyyetler hâsıl eden her şeyi bilâ- taraf tedkik ve arz etmekte (nâzır-ı kirâmın ve bu sûretle hükümetin mümessili olan) idâre me'mûrları için bir farîza bildiğim cihetle Teke livâsında sebk eden bir sene zarfında görüb işiddiğim bazı ahvâli ber-vech-i zîr arz ederim.

Gerek evvelce ihrâz eyledikleri gerek el-yevm hâiz buldukları mevki'-i ictimâiyyeleri hasebi ile me'mûrîn-i hükümet nazârında bir mevki'-i mümtaz işgâl eden bazı zevâtın mahâkim ve mecâlis nezdinde eşhâsa müteallik ve ekseriyyetle hazîne-i devletle eşhas arasında mütehaddis dâvâyı (eşhas tarafından tevkil sûretiyle) kabul ve tâkib etmeleri adâletin ve binâen-aleyh haklı olduğu yerlerde hazîne-i maliye hukukunun ziyânı diyemezsem de nüfûz-u hükümetin halk nazarında lâıykıyla adem-ı tesisini bâdî olmaktadır.

Mesela taşra halkı nazarında tesis etmiş bir kanâat vardır: Bir iş ne kadar haksız olursa olsun Adliye Nazırı sâbıkı Necmeddin ve Lazıstan Meb'ûsu Ziya Molla Beyefendiler gibi ma'rûf zevâta tevdi-i vekâlet olunursa o dâvâ müvekkillerine hall ü fasl olunur. Şu nazariyye veya kanâatın butlânı meydanda olduğu gibi kendilerini şahsen yakından tanıdığım müşârün-ileyhin bir dâvâ vekili sıfatıyla der-uhde eyledikleri dâvânın esnâ-yi ta'kîbâtında şahsi nüfuzlarını istihsâl etmeyecekleri (edemeyecekleri) de der-kârdır. Şu kadar ki zâhiren basit görülen bazı muâmelât kanâat-i umûmiyye-i ma'rûzayı gündün güne takviye eylemektedir. Bu livâda zaman-ı me'mûriyyetimde cereyân eden birkaç mes'eleyi ber-vech-i zîr teşhîre lüzûm görüyorum.

(I)

Müdde'î: Elmalı Eşrâfından Esbak-ı Meb'ûs İdris Ağa

Müddeâ aleyh: Ziraat Nezâreti Celîlesi

Müdde'â bih: 10.000 Hektar-100.000 Dönümlük ve 500.000 Lira Kıymetinde Bir Orman

Müdde'î Vekili: Necmeddin Molla Bey

Bu mes'elenin sûret-i güzârîşi hulâsat-ül-hulâsası olmak üzere bura hazîne dâvâ vekili tarafından verilip bir sûreti leffen takdîm kılınan pusulada muharrerdir. Bendeniz dâvânın son safhalarına yetiştim. Ziraat Nezâreti celîlesi ormanının husûsiyyetini mutazammın evvelce cereyân etmiş muâmelâtı redd eyleyerek müddeîyi zaman-ı âciz-ânemde mahâkime mürâcaatta muhtâr bıraktı. Müdde'î evvela Elmalı Kazası mahkemesine mürâcaat etti. O sırada İstanbul'dan mahkeme nezdinde bu işin ta'kîbi zımında Necmeddin Beyefendi tarafından Ispartalı Nadir Efendi isminde bir zât Antalya'ya geldi. Ferdâ-yi muvâsalatında nezdime gelerek aynen: "Necmeddin Beyefendi gözlerinizi oyar, beni ve bizim dâvâyı lûtf ve himâyetinize tevdi' ediyor" dedi. Bendeniz bu selam ve iltifâta teşekkürle beraber kanûnun

lûtf ve himâyeti her şeyden büyük ve mukaddes olduğunu ve mahkemenin elbette ihkak-ı hakk ve temin-i adâlet edeceğini söyledim. Elmalı'ya gitdi. Dâvâyı bidâyeten hazîne vekili yani Ziraat Nezâreti kazanarak müdde'ânın men'i mu'ârazasına karar verildi. İstînâf-ı dâvâ olundu. Antalya İstînâf Mahkemesi de dâvâyı bi-l-tedkik bidâyet hükmünü tasdik etti. Bunun üzerine yukarıda ismi geçen Nadir Efendi kahvehânelerde ötede beride "Mutasarrıf İka'î nüfûz etti, mahkemenin hükmü yanlıştır" gibi bazı safsatalar sarfindan sonra Isparta tarîki ile Dersaadet'e avdet eyledi. Isparta'da mûmâ-ileyh "Antalya Mutasarrıfı Sabur Bey bizim işimizi bozdu, bu yüzden Necmeddin Beyefendi 800-1.300 lira ücret-i vekâleti, İdris Ağa da dâvâyı kaybettik. Gerek İdris Ağa gerek onun vekili bulunan Necmeddin Molla Bey bakınız mutasarrıf mûmâ-ileyhin başına ne işler açacaklar" gibi bazı hezeyânlarda da bulunduğu buraya bendenizin mesmû'-ı itlâ'ıma kadar vâsıl oldu. İşte bu da gösteriyor ki Molla müşârün-ileyhin bu dâvânın tâkibini kabul etmesi bu işde alâka-dâr olanları etvâr ve akvâle sebep olmuştur. Dâvâ el-yevm mahkeme-i temyîzde olduğu neticesi bi-t-tab'i şimdiden gösterilemez.

(II)

Müdde'î: Antalya Tüccarından Bileydizâde Mursi Efendi

Müddeâ aleyh: Ziraat Nezâreti Celîlesi

Müdde'â bih: 900 Hektar 9000 Dönüm Miktarında ve 50.000 Lira Kıymetinde Bir Orman

Müdde'î Vekili: Lazistan Meb'ûsu Ziya Molla Beyefendi

Merkez kazânın Kömür nâhiyesinde Gök Dere ve Güllük mevkiîlerinde Hocazâde Rasih Efendi nâmında bir zât 900 hektar mutasarrıf olduğu koruların 1327 senesi zarfında husûsiyyetini iddia eylemiş ise de o vakit meclis-i idâre-i livâ ve vilâyetce bi-l-tedkik redd edilmiş iken 1330 senesi Mart'ında bura tüccârından Mursi Efendi mezkûr ormanları teferru' ve mubayaa ederek husûsiyyetini iddia ve istid'â' ve Ziya Molla Beyefendiye tevkîl etmiştir. Birçok tedkikattan sonra Ziraat Nezâreti celîlesince bu ormanın kısmen husûsiyyeti tasdik kısm-ı diğêrinin de husûsiyyetini celb-i istibâh görülerek livâdan mütalaa sorulmuş ve livâca da bu ormanın husûsiyyetine delâlet edecek bir gûnâ mâkûl ve mantıkî sebep olmadığından bunun mîrî adli lazım geleceği cevabı yazılmış idi. Bu noktaya kadar pek basit olan şu muâmele üzerine müdde'î Mursi Efendi, Ziya Molla Beyefendi'den geçen hafta aldığı bir mektubu ötede beride irâe ve ilân ile izhâr-ı nüfûz eylemek istemektedir. Müşârün-ileyh bu mektubda "Mutasarrıf sizin işin aleyhinde yazmışsa da mutasarrıfın işârının hükmü ve ehemmiyeti yoktur. Ben Nâzır Beyefendiye gördüm. İşinizi ancak Nezâretce hallettireceğim. Bu benim için haysiyyet mes'elesi oldu" demiş imiş. Hiç şüphe etmem ki meb'ûs muhterem böyle bir şey yazmamıştır. İhtimal ki Mursi Efendi kelimât ve ibârâtı değıştirmekde ve maksadı tagyîr etmektedir. Yoksa bir mes'ele-i kanûniyye ve hukukiyyenin (zâtı ve mevkiî

ne olursa olsun) bir dâvâ vekili için haysiyyet mes'elesi olamayacağı veya addedilemeyeceği der-kârdır.

(III)

Müteveffâ Ömer Lülü Efendi Verese ve Necmeddin Beyefendi'nin Îfâ-yı Vekâleti:

1327 Kanûn-ı sânisî bidâyetlerinde maktûlen vefât eden Antalya'nın en zengin ve en mütegalibi olan Ömer Lülü Efendi'nin mîrâs dâvâsı bir silsile-i hikâyât ise de bendeniz yalnız şu arızama müteallik olan ciheti arz edeyim.

Müteveffânın akîb-ı vefâtında evlâdından bazısı küçük olduğundan muhâkeme-i şer'î şerifce mes'eleye vaz'-ı yed olunarak terekesinin hîn-i tahrîrinde burada mütevattın Paşa kızı Kadriye Hanım demekle ma'rûf olan bir kadın mürâcaatla kendisinin dahi müteveffânın menkûhası ve Abdülhamid namındaki çocuğunun Ömer Efendi'nin sulbînden mütevellid ve binâen-alâ mîrâsa müstahakk olduğunu iddia eder. Müteveffâ-yı mûmâ-ileyh gayet zendost olub hayat-ı sefih-ânesinin muhtelif safhatı bulunduğu herkesce ma'lûm olduğu gibi senelerden beri burada sakin olan hanım mûmâ-ileyhânın müteveffâ ile bir münasebet-i nikâhiyyesi mesmû' ve mer'î bulunmadığından mahkeme-i müşârün-ileyhce keyfîyyet tedkîk ve mahâkim ile istimâ' kılınan şühûd şâyân-ı kabul görülemedi ve Kadriye Hanım da nikâhın vuku'na dair tahlîsden imtinâ' etmiş olduğundan nikâh dâvâsı sûretiyle muârazadan men'ine hükm sadır olarak hükm-i vâki' Abdülhamid'in her vechle hukukunu muhâfaza edileceği kaydıyla fetvâhâne ve meclis-i tedkikat-ı şer'iden de tasdik buyurulmuştur. Vâlidesinin nikâhı ber-vech-i bâlâ şer'an sabit olamayan Abdülhamid tevâtür beyânıyesiyile isbat-ı müdde'î edeceğinden bahisle neseb dâvâsına kıyam ve tâkib-i dâvâsını üç yüz lira ücretle müşârün-ileyh Necmeddin Bey Efendi'ye tevdi' eder. Verese-i sâire vekilleri ise Abdülhamid'in mechûl-ün-neseb olup müteveffânın oğlu olmadığını beyan etmeleri üzerine gerçi derece-i tevâtürde şâhid istamâ' olunmuşsa da validesinin nikâh dâvâsından men'î muârazası evvelce derecât-ı mahâkim-i şerriyyeden geçerek kesb-i kat'îyyet etmiş olub işin de haiz-i ehemmiyet-i nüfus ve kadının da müşevveş bulunmasına istinâden bura mahâkim-i şerriyyesince keyfîyyet fetvâhâne-i âliden istifsâr ve istiftâ' olunur. Aynı zamanda taraf-ı diğere de bura müftüsüne mürâcaatla (mademki vâlidesinin nikâhı redd olunmuşdur sulbden mütevellid olması sabit olsa bile Abdülhamid'in veled-i gayr-i meşrû olması lazım gelir. Veled-i gayr-i meşrûnun hisse-i irsiyyeye müstahakk olup olmadığını) istiftâ' ederler. Bura müftülüğü evlad-ı zâninin müstahak-ı mîrâs olduğuna dair fetvâ i'tâ' eder. Muahharen fetvâhâne-i âli sübût-i neseb için mutlaka tevâtüre lüzum olmayıp beyân-ı âdiyye-i âdile ile de nesebin sübûtuna hükm olunabileceği ve bu cihet ba'de-l-hükm Abdülhamid'e hisse-i irsiyyeye târifî lüzûm geleceği beyan ve iş'âr buyurulur merhum bu surette nakden bin altı yüz liralık bir hisse almıştır.

Bazı efrâd-ı ahâlî nazarında bu netice gûyâ Necmeddin Molla Beyefendi Hazretlerinin sâye-i vekâletinde husûle gelmiş zehâbını tevlid etmiştir.

(IV)

Ömer Lülü Efendi'nin Zevcesi ile İzdivac Eden Bidayet Reisinin Sûret-i Tahvili Müteveffâ Ömer Lülü Efendi'nin haremîni (servetine ta'm'an) livâ bidayet mahkemesi reis-i sâbıkı (riyâsetten intikâlınden evvel) taht-ı izdivacına aldı. Hâlbuki hanım mûmâ-ileyhânın verese-i sâire ile ve Ziya Molla Bey'in müvekkili yukarıda ismi geçen Mursi Efendi ile Bidayet Mahkemesinde birçok dâvâsı mevcut olduğundan zevc-i lâhikinin aynı mahkemenin riyâsetinde bulunması hem nazar-ı dikkati hem şikâyeti celb etmeğe başladı. Mursi Efendi birkaç arzuhal i'ta'sı ile mahkemeye karşı i'timâd ve emniyeti münselib olduğunu ve reis esnâ-yi muhakemede bulunmasa bile arkadaşları olan âzanın hatıra riayetle lâzıme-i adl ve hakkaniyyetden istirâb edeceklerini istid'â' ve iştikâ' eyledi. İstinaf müdde-i umûmiliği bu babda bir re'y-i sâbit der-meyân etmemiş yahud edememiş olduğundan bendeniz de bütün bu evrakı muktezası umûr-ı cezâiyye müdüriyetince tayin buyurulmak istirhamıyla Adliye Nezâreti celîlesine takdim ettim. Gerçi seri bir mütalaa yazmamış isem de reis-i mûmâ-ileyhin devam-ı memuriyyeti münasib olamayacağı bendenizce de tahkik etmiş idi. Şu kadar ki resmen henüz bir muamele icra ve tebliğ edilmeden Ziya Molla Bey'den Mursi Efendi'ye gelen bir mektubda reisin yakında buradan kaldırılacağı ve evrakı bila-takip şubesinden çıkarılmakta olup yakında ikmal edileceği haber verildiği şayi olmuş ve filhakika birkaç gün sonra reisin Nevşehir Kazası'na tahvili tebliğ buyrulmuştur. Böyle fırsatlardan bi-l-istifâde herkes nazarında mevkiî ve nüfûzunu tahkim arzu ve ihtiyacında bulunan Mursi Efendi ise gûyâ reisi kendi nüfûzu ile tahvil ettirmiş olduğu tavrını almıştır.

(Hulâsa)

Mecâlis ve mahâkim ve devâir-i hükümetin mukarrerât ve ahkâmında münderic-i yegânesi kanûn ve adâlet olduğu der-kâr bulunmasına rağmen şu gibi ahvâl nazar-ı halkta bazı şahsi nüfûzların idâre-i hükümette müessir olduğu zehâb-ı bâtilını ve bu bâtil zehâb da efrâd-ı milleti mahâkim ve devâir-i mezkûreye karşı –velev ki kablî olsun– iştibâh ve tereddüdünü davet ve istilzâm ediyor.

Antalya kasabası küçük ve fakir olması hasebi ile ekseriyyet ahâlîsi aç gözlü olduğundan buralarca bir-iki yüz lira azîm bir servetten ma'dûd ve mikyâs meskûkât metelik olup herkesin îrâd ve serveti ve me'mûrînin maâşâtı metelik adedi ile ölçülerek yekûnuna nazaran hayret ve hasreti mûcib olmaktadır. En zengini ihtiyâc-ı şehriyyesini nihayet bir iki yüz kuruşla temin ve kamış sandalye gibi en basit ihtiyacını iki kuruşluk bir iskemle ile istîfâ' eden böyle küçük kasabalarda büyücek bir dâvâ zuhûr eder ve bu da müşârün-ileyh gibi zât ve mevkiîleri herkesce ma'lûm zevât tarafından kabul ve takib olunursa günlerce yalnız bu işten

bahsedilmekte ve ağızdan ağıza intikal ettikçe hükümetin nüfûz-ı mâneviyyesini münhall bir şekl-i mübalağakârâne ahz eylemektedir. Bâ-husûs buralardaki alâka-dârân bu gibi zevâtın işlerine dair aldıkları mektub ve telgrafnâmeleri ya temdîd ya tahkîm-i nüfûz için ötede beride ve belki de mâhiyyet-i hakikiyyelerini tahrif ile işâa eylemeleri sû-i te'sîrâtı davetten bi tabii gayr-i hâlîdir.

İttihâd ve Terakkî siyasi programının 10. maddesi ahkâmına ve gayr-i ihtiyari husûle gelmiş şu netâyice nazaran tebeyyün-i muktezâsı takdir- i sâmi-i cenâb-ı nezâret-penâhîlerine arz ve iblâğ olunur ol babda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir. Gurre-i Zilhicce 1333/27 Eylül 1331/10 Ekim 1915.

Teke Mutasarrıfı Sabur.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Evren DAYAR

Doğum Tarihi ve Yeri : 18.08.1980 / Dinar

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Aydın Lisesi, 1998

Lisans Diploması : Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Tarih Öğretmenliği Bölümü, İzmir, 2007

Yüksek Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Antalya, 2010

Tez Konusu : Antalya’da Kültürel ve Toplumsal Hayat (1923-1932)

Yabancı Diller : İngilizce, Fransızca (okuma), Yunanca (okuma)

Bilimsel Faaliyetler

Kitaplar : Mazlum Adıson, *Antalya’nın Kara Günleri*, (Yay. Haz.) Evren Dayar, Antalya, Antalya Kent Müzesi Yay., 2012.

Makaleler : “19. Yüzyılda Antalya’da Siyah Köleler ve İbradı’da Arapastık Kestanesi”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 221, Mayıs 2012.

“Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemlerinde Antalya’da Çocuk İcarları”, *Toplumsal Tarih*, Şubat 2014.

“Bu Ne Gam Bu Ne Keder! Antalya’da Efkâr, Müzik ve Çalgılı Kahvehaneler”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 256, Nisan 2015.

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Türkiye Ekonomi ve Toplumsal Tarih Vakfı (2007-2009)

Antalya Büyükşehir Belediyesi (2009-Devam Ediyor)

E-Posta : evrendayar@gmail.com